సుకవి మనోరంజనము

కూచిమంచి వేంకటరాయ
ప్రణీతము

పరిష్కరణ
కోవెల సంపత్కుమారాచార్య
తెల్గుశాఖ ప్రభుత్వ కళాశాల
జగిత్యాల కరీంనగరముజిల్లా

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి
కళాభవనము - సైఫాబాదు - హైద్రాబాదు - 4

తొలి కూర్పు

976

494 8275
తె బా 5
వెం కూ-సుక

C 8202

వెల 15-00

51913

ముద్రణ

మురళీ పవర్ ప్రెస్

కుత్బీగూడ హైద్రాబాదు-27

తొలిపలుకు

సాహిత్య ప్రపంచమున కూచిమంచి తిమ్మకవిని జగ్గకవిని ఎరుగని వారుండరు సుకవి మనోరంజనము కూచిమంచి వేంకటరాయ ప్రణీతము వారి వంశీయులైన శ్రీ కె కామేశ్వరరావుగారు ఆంధ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీకి తాళపత్ర గంథము పంపగా దానిని తిరిగి వ్రాయించి పరిశీలించుట జరిగినది తేలినదేమనగా పరిపూర్ణగ్రంథ మెచ్చటను దొరకుటలేదనీ ఇది ప్రచురణ యోగ్యమనీ ఆమేరకు అకాడమీ కార్యవర్గము దానిని ముద్రింప నిర్ణయించి దానికి పీఠికను సిద్ధముచేయు బాధ్యతను శ్రీ కోవెల సంపత్కుమారాచార్యుల వారి కప్పగించినది ఆ పీఠికతో గంథము ప్రస్తుతము వెలువడినది

ఈ గంథము కేవలము వ్యాకరణ గ్రంథము కాని ఛందోగ్రంథము కానికాదు మిశ్రమమై అనేక అంశములతో కూడినది చింతామణి బాల సరస్వతీయము అధర్వణ కారికావళి అప్పకవీయము ఆహోబలపండితీయ ములకు ఇది వ్యాఖ్యాప్రాయమైన గ్రంథమనవచ్చును అప్పకవితో భేదించిన సందర్భములు యిందు పొందుపర్చినది విరివిగా పూర్వగ్రంథ ములనుండి ఉదాహరణములీయనైనది కొన్ని వ్యావహారిక ప్రయోగము లకు సాధుత్వము కల్పించిన రీతియు ఇందు గమనింపదగినది ఛందోవ్యాకరణ విషయముల కిది సాధికారగ్రంథమని కొంద రభిప్రాయపడుచున్నారు ఈ గ్రంథమునకు అనంతరము ఇట్టిప్రయత్నము జరిగినట్లు కనబడదు

ఇట్టి అవకాశమును సద్వినియోగము చేసుకొని ఆంధ్రలాక్షణికుల కిట్టి అపూర్వగ్రంథమును సమర్పించి ఆంధ్రప్రదేశ సాహిత్య అకాడమీ తన విధ్యుక్త ధర్మమును తాను నెరవేర్చుకొన్నది

ఈ గ్రంథము తాళపత్రప్రతిని అకాడమీకి యిచ్చిన శ్రీ కె కామేశ్వరరావు గారికి వారిని అకాడమీకి పరిచయముచేసిన శ్రీ జి కృష్ణ గారికి కృతజ్ఞతలు కోరినంతనే యీ గ్రంథమును పరిశీలించి ప్రతిని సిద్ధముచేసి పీఠికను వ్రాసిన డా కోవెల సంపత్కుమారాచార్య గారికి అకాడమీ పక్షాన అనేక ధన్యవాదాలు

హైదరాబాదు
1- -1976

దేవులపల్లి రామానుజరావు
కార్యదర్శి

నివేదన

కూచిమంచి తిమ్మకవి సార్వభౌముని లక్షణసార సంగ్రహము నకు పరిష్కృత పతిని సిద్ధముచేసి సమీక్షణము ను సంతరించి సమర్పింపగా నా పరిశ్రమను గుర్తించి గ్రంథగౌరవమును పురస్కరించుకొని 1971 లో ప్రచురించిన ఆం ప సాహిత్య అకాడమీవారు ఈనాడు కూచిమంచి వేంకటరాయని సుకవి మనోరంజనము ను పరిష్కరించి సమాలోకనము సమకూర్చు నవకాశము కలిగించుట వ్యక్తిగతముగా నాకెంతో సంతోషకర మైనది కూచిమంచి లాక్షణికులకు తద్ద్వార లక్షణరంగమునకు ఉడుతా భక్తి గా సేవజేయగల యదృష్టము మొకటి పారిగా ముద్రణ కెక్కు నీ గ్రంథమును పరిష్కరించు నవకాశము కలిగించినందులకు సాహిత్య అకాడమీ కార్యవర్గమునకు సవినయములు అకాడమీ కార్యదర్శి శ్రీ రామానుజరావు గారికి సర్వదా కృతజ్ఞుడను

ఈ పరిష్కరణ కృషిలో సమాలోకన రచనలో ప్రత్యక్షముగానో పరోక్షముగానో సహకరించిన గౌరవనీయులు డా జి యన్ రెడ్డిగారికి మరియు శ్రీ ఆవంత్స సోమసుందర్ శ్రీ జి కృష్ణ శ్రీ నిడదవోలు సుందరేశ్వరరావు మొదలగు మిత్రులకు అదినుండి నాకు తోడగు డా కోవెల సుప్రసన్నాచార్యులకు నా ధన్యవాదములు

నా కృషిఫలమునకు ప్రమాణమైన పండిత విమర్శకుల సహృదయతకు నా నమోవాకములు

నాకు లక్షణ శాస్త్రమార్గమును చూపిన మా తండ్రిగారు శ్రీమాన్ కోవెల రంగాచార్యులుగారిని నన్నొకదారిలో ముందుకు నడిపించిన గురు వర్యులు బ్రహ్మశ్రీ మల్లంపల్లి వీరేశ్వరశర్మగారిని ఈ సందర్భమున భక్తి పూర్వకముగా సంస్మరింతును

జగిత్యాల

కోవెల సంపత్కుమారాచార్యులు

విషయానుక్రమణిక

సమాలోకనము

పరిచయ రేఖ i
వేంకటరాయని వంశ పరంపర
వేంకటరాయని న్యాయ పరిచితి vi
సుకవి మనోరంజనము కృతి మూల ప్రతి x
రంజన పరిష్కృతిరీతి xv
రంజన స్వరూపము xx
సుకవిమనోరంజనము సంస్కృతాంధ్రవర్ణవిచారము xxv
ఆద్య క్రియాసు సూత్రము ఆగ్యగం
దళము xxx
ప్రాస విలాసము xxxv
ఉభయపాసకు అభయము xxxv
ప్రాసమైత్రి ప్రాస మకారస్థితి xxxv
యతి భేదవర్గీకృతి xxxx
లుప్తవిసర్గకమా? గూఢస్వరమా? xxxx
అఖండయతి అఖండనీయత xxxx v
చక్కటి-పోలిక లు L
స్థానయతి L
ఉభయ యతులు కలగలుపులు L
గుండు రా బండిఱాల అమైతీర్చిచండత Lv
వేంకటరాయని విమర్శతీవ్రత సహృదయత Lv
ఉపసంహృతి Lix

సుకవి మనోరంజనము

ప్రథమాశ్వాసము

అవతారిక 1
గ్రంథకర్తవంశావతారము 6

పీఠాపుర వర్ణన 16
పర్యంతములు 23
సంస్కృతాంధ్ర వర్ణ నిర్ణయము 25

ప్రాసములు

ఉభయప్రాసము 48
ఋప్రాసము 56
సంయుక్తాసంయుక్తప్రాసము 58
ప్రాసమైత్రి ప్రాసము 62
స్వవర్గజ ప్రాసము 64
బిందుప్రాసము 67
ప్రాసభేద విమర్శ 69

ద్వితీయాశ్వాసము

యతిభేద విచారము 76
యతి భేదములు 82

స్వరయతులు

స్వరప్రధానవలులు 84
ఋవలి 86
ఋత్వసంబంధవలి 87
ఋత్వసామ్యవలులు 89
ఋత్వవిసర్గకస్వరయతి 90
వృద్ధి వలులు 9

వ్యంజనాక్షర యతులు

వర్గయతులు 96
అఖండ వడి 97
బిందుయతి (అనుస్వారయతి) 127
సంయుక్తయతులు 130
ఎక్కటి యతి 133
పోలిక యతి 133
సరని యతి 84
చక్కటి యతి 136

అనువాసికయతి 139
అనుస్వార సంబంధయతి 141
తద్భవ వ్యాజయతి 143
అభేద యతి 45
విశేష యతి 152
అభేద వర్గ యతి 52
ఆగమ యతి 155

తృతీయాశ్వాసము -

ఉభయ వలులు 57
అంత్యోష్మసంధి యతి 157
నిత్యసంధి యతి 158
వికల్పసంధి యతి 160
రాగమసంధి యతి 6
విభాగ యతి 162
అభిన్న యతి 165
ప్రభునామ యతి 166
ప్రాది యతి 172
చతుర్థీవిభక్తి విరామము 178
పంచమీ విభక్తి విరామము 80
నిత్య యతి 181
దేశ్య నిత్యసమాన యతి 83
శకంధ్వాది యతి (పరరూప యతి) 90
యష్మదస్మచ్ఛబ్ద యతి 197
ఘుష్ యతి 198
ఆదేశ యతి 199
నసమాసనఞ్ సమాస యతులు 20
నిత్య మాస యతి 207
కాకుస్వర యతి 228
ప్లుత యతి 258
స్వరయుగయతి (ప్లుతయుగ యతి) 273
ప్రాసయతులు 276

చతుర్థాశ్వాసము -

రేఫ శకటరేఫములు లాఘణికుల పొరపాటులు 277
రేఫ అకారములు యతి ప్రాసంలో సాంకర్యము 806
రేఫయుత పద పరిగణనము 82
శకట రేఫయుత పద పరిగణనము 823
రేఫ అకార పరిశీలనా లోపములు 835

పంచమాశ్వాసము -

అప్పకవిగారి ఆక్షేపణలు 840
నామాంతముల అము అయాదుల విచారము 854
దీర్ఘాంత పదముల హ్రస్వాంతత 863
భిన్నరూప సంస్కృత పదములు 874
తెలుగుపదముల భిన్నరూపములు 891
కొన్ని విభక్తిరూపముల విచారము 423
కొన్ని పద వాక్యార్థ దోషముల విచారణ 484
గ్రంథాంత విజ్ఞప్తి 454

అనుబంధములు -

వేంకటరాయడు నిరూపించిన నిత్యసమాస పదములు 455
2 వేంకటరాయడు వివరించిన శకంధ్వాదులలోని పదములు 457
3 వేంకటరాయడు చూపిన పదములు త్రిరూప వైవిధ్యము 458
4 వేంకటరాయడు ఉదాహరించి తెగుల గ్రంథములు పద్యములు 460

సుకవి మనోరంజనము
సమాలోకనము

——

పరిచయ రేఖ

సుకవి మనోరంజనము విశిష్టమైన లక్షణగ్రంథము ఈనాటివరకు అముద్రితమయి గూడ ప్రసిద్ధి నార్జించిన లక్షణగ్రంథ మిది లక్షణగ్రంథ రచనారీతిలో ప్రాచీన పద్ధతికి భరత వాక్యముగా ఆధునిక పద్ధతికి నాందీ వచనముగా గత శతాబ్దపు తృతీయ పాదాంతమున తెలుగు లక్షణగ్రంథ రంగ మున కవతరించిన దిది ప్రాచీన తెలుగు లక్షణగ్రంథములను పరిశీలించినచో నాయాలక్షణకర్తలు తాము యుక్తమనుకొన్న లక్షణమును ప్రవచించుటయే తప్ప మరొకరీతికి ప్రాచుర్యము కన్పించదు కొన్ని లక్షణములందు కొన్నికొన్ని సందర్భములలో ఇతర లాక్షణికుల లక్షణములను నిరసించు నిరాకరించుటలు లేకపోలేదు అయితే ఆయా అంశములను చర్చించి వాటి సామంజస్యాసా మంజస్యముల నిరూపించి తేల్చి వివరించెడు పద్ధతి కన్పించదు అట్టి పద్ధతి ఈ సుకవి మనోరంజనము నందు సాక్షాత్కరించును ఇది ఒకవిధముగా భాష్య పద్ధతి ఒకవిధముగా ఆధునిక విమర్శరీతి ప్రాచీన ధోరణిలో లక్షణము చెప్పుటయు ఆధునిక రీతిలో విమర్శించుటయు ఈ గ్రంథమందు ఆకర్షకమయిన ఒకానొక విశిష్టత తన నాటికి అచ్చుపడిన అనేక గ్రంథము లందలి పలు పాఠముల స్వరూపమునను విమర్శించి నిరూపించియు ఈనాటి వరకును తాళపత్ర ప్రతుల రూపముననే మిగిలిపోయిన దీ సుకవి మనోరంజ నము ఇది సుకవి మనోరంజన మే కాదు ముద్రితమగుచు సీనాడు ఛందో విమర్శక మనోరంజనము కూడ ఇట్టి విశిష్టమయిన లక్షణగ్రంథమును రచించిన విమర్శకుడు లాక్షణిక చక్రవర్తి బిరుదాంకితుడైన కూచిమంచి వేంకటా రాయడు

వేంకటరాయని వంశ ప్రశంస

వేంకట రాయడు జన్మించిన కూచిమంచి వంశము ప్రసిద్ధమైన కవి పండిత లాక్షణిక వంశము అభినవ వాగనుశాసన కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుడు బహుగ్రంథ ప్రణేత సుప్రసిద్ధుడు నగు తిమ్మన కూచిమంచి వంశము నంతటిని ధగద్ధగాయమాన మొనరించిన మహాపురుషుడు ఆయన యన్నచో నావంశీకులందరికిని పట్టరానంత గౌరవము

అమ్మహాత్ముని వలన గాదా ప్రసిద్ధి
కలిగె కూచిమంచి సమాఖ్య కులకు కెల్ల

-సు మ రం అవ

అని వేంకట రాయడు ఎంతగానో గౌరవాదర భక్తిభావ పురస్సరముగా చెప్పుకొనినాడు ఇప్పటివరకు తిమ్మన ఒక ఉత్తమ పండితకవిగా మాత్రమే తెలియవచ్చినది కాని వేంకటరాయని వలన తిమ్మన జీవితములోని యొక ఉదాత్తాంశ మీనాడు క్రొత్తగా తెలియ వచ్చినది తానిక మూడు దినములకు ఈ ప్రాకృతికదేహమును వదులవలసి యున్నదని తెలిసిన తిమ్మన సన్యాసమును స్వీకరించినాడట ఆ సన్యాస్రాశ్రమందు తిమ్మనపేరు శివరామ తీర్థులు (సు మ రం అవ) తిమ్మన స్వత పరమశైవుడు తన జీవితమును రచనను శివాంకితమొనర్చినవాడు అయితే శివకేశవ భేదము పాటించనివాడు

మహేశ్వరే వా జగతా మధీశ్వరే
జనార్దనే వా జగదంతరాత్మని
న వస్తు భేద ప్రతిపత్తి రస్తి మే
తథాపి భక్తి స్తరుణేందుశేఖరే

అని స్వనిష్ఠ వివరించుకొన్న భర్తృహరికి తిమ్మన సదర్ముడు సన్యాసాశ్రమమున గ్రహించిన పేరునందును వస్తుభేద ప్రతిపత్తి ని చూపనంతటి పరవస్తు తత్త్వవేత్త కాగా తిమ్మన ఉదాత్తుడైన లాక్షణిక విద్వత్కవి మాత్రమే కాక జీవితమునందును సిద్ధిపొందిన మహానుభావుడు తిమ్మన తమ్ముడగు అగ్గన తన అన్నగారిని దైవభక్తి తో సేవించెడివాడట అవును అంతటి

వాని నట్లు సేవించుటలో నాశ్చర్యమేముండును చిత్రమేమనగా అన్నగారెట్లు పరమ శివభక్తుడో ఈ తమ్ముడు అంతటి విష్ణుభక్తుడు వీరిద్దరిని స్మరించుచు శివకేశవాంఘ్రి రాజీవభక్తి జాతాగ్రసరులు అని వేంకట రాయడు చెప్పినాడు ఈ జగ్గన కూడ అన్నగారియంతటి సుప్రసిద్ధుడు ప్రబంధపద్ధతిలో సుభద్రా పరిణయము ను ప్రబంధ పద్ధతికి పేరడీ గా చంద్రరేఖా విలాపము ను రచించిన విచిత్రమైన ఉహాశాలి హాస్యశీలి తిమ్మన-జగ్గనలు ఈ వంశమునకు పెట్టిన మణికిరీటములు ఇట్టివారి వంశమునకు చెందిన అదృష్టవంతుడగు నుత్తమ లాక్షణికుడు వేంకటరాయడు

ఈ వంశమున కవిసార్వభౌముడైన తిమ్మన కృతిసంతానమే తప్ప సంతానము లేనివాడుగా కన్పించును తిమ్మన కున్న మువ్వురు తమ్ములలో జగ్గన నడిమివాడు ఆతని వలననే ఈ వంశము విస్తరించినట్లు కన్పించును జగ్గన యొక్క మనుమని మనుమడే సుకవి మనోరంజన కర్తయగు వేంకట రాయడు వేంకటరాయని తండ్రిపేరు కూడ తిమ్మనయే ఆయన కిద్దరు భార్యలు పెద్దభార్య సుబ్బమ్మ చిన్నభార్య గంగమ్మ వేంకట రాయడు సుబ్బమ్మ కుమారుడు ఏకైకపుత్రుడు గంగమ్మకు జగ్గన రామన అని యిద్దరు కుమారులు లక్ష్మణాదులు శ్రీరామచంద్రుని సేవించినట్లు వారు తనను సేవిం తురని వేంకటరాయడు వ్రాసికొనుట వారి పరస్పర సోదరప్రేమకు సూచకము

వేంకటరాయడు తనదాక వివరించిన కూచిమంచి వారి వంశక్రమము పక్క పుటలో చూపనైనది

ఆ వంశక్రమమందు తిమ్మననామధేయు లైదుగురు జగ్గన నామధేయులు నలువురు గంగన నామధేయులు మువ్వురు సింగన నామధేయు లిద్దరు (వెంకట రాయ నామధేయులు గూడ నిద్దరనుకొనవచ్చును నాల్గవ తిమ్మన మూడవ కొడుకు మొదటివాడు కాగా అయిదవ తిమ్మన మొదటికొడుకు రెండవవాడు) ఈ వంశమున కంతటికి కవిసార్వభౌముడగు రెండవ తిమ్మన రెండవ జగ్గనలే మిక్కిలిగా ప్రసిద్ధులు అయితే మిగిలినవారంతగా ప్రసిద్ధులు కాకున్నను, అందరును గ్రంథకర్తలు కాకున్నను శాస్త్రములందు సాహిత్యమునందు కృషి చేసినవారే తన వంశీకులలో కొందరు రచించిన గ్రంథములను వేంకటరాయ డిట్లు పేర్కొన్నాడు

ఐయ్యన

తిమ్మన-1

గంగన-1 (భార్య లచ్చమ్మ) | జగ్గన-1 | సింగన-1 | నరసన

తిమ్మన-2 (కవిసార్వభౌముడు) | సింగన-2 | జగ్గన-2 | సూరన

తిమ్మన-3 | గంగన-2

జగ్గన-3 (భార్య జోగమ్మ) | తిమ్మన-4

తిమ్మన-5 | గంగన-3 | భాగయ | వేంకటరాజు

భార్య సుబ్బమ్మ (వంకాయలపాటి వేంకటనారాయణ పుత్రిక) | భార్య గంగమ్మ (జల్దంకి రామయ్య పుత్రిక)

వేంకటరాయడు (సుకవి మనోరంజన కర్త) | జగ్గన-4 | రామన

-తిమ్మకవి సార్వభౌముడు -

రాజశేఖర చరిత్రము

2 రుక్మిణీ పరిణయము

3 సీతా (సుందరీ) పరిణయము

4 సింహాద్రి మాహాత్మ్యము

5 సప్తసాగర చరిత్రము

6 సారంగధర చరిత్రము

7 (అచ్చతెనుగు) రామాయణము

8 సర్పపుర మాహాత్మ్యము

9 సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము

10 రసికజన మనోభిరామము

11 శ్రీ శివలీలా విలాసము

12 శ్రీ కృష్ణ దండకము

ఇవియేకాక కొన్ని శతకములు [2]

జగ్గన-2

జానకీ పరిణయము

2 నర్మదాపరిణయము

3 రాధాకథాసుధానిధానము

4 సుభద్రాపరిణయము

5 ఉమాసంహిత [3]

---

1 నిజమున కిది లక్షణసార సంగ్రహము

2 ఈ శతకములలో భర్గశతక మొకటి అందుండి వేంకటరాయకు తన లక్షణ గ్రంథమున కొన్ని పద్యము లుదాహరించినాడు

3 జగ్గన కృతులలో చంద్రరేఖా విలాపము ను వేంకటరాయడు చెప్ప లేదు కాని అది ప్రసిద్ధమైన గంథము

ఇవియేకాక బహు శతకములు గీత ప్రబంధములు గద్యలు రగడలు మంజరులు బహుసువృత్తంబులు (ఇవి దాటుపద్యములు కావచ్చును)

గంగన-2

1 కారక బ్రహ్మరామాయణము [2]

మరియు కొన్ని దండకములు శతకములు

తిమ్మన-5

1 సరసహృత్కుముద చంద్రిక [3] (సంస్కృతము)

2 వాసవదత్త

3 కాదంబరి

దాదాపుగా తన వంశీకులలో నందరును కావ్యనిర్మాణక్షములనియు కీర్తిమంతులనియు పరాక్రమవంతులనియు రాజాదరణ పొందినవారనియు దానగుణము గలవారనియు వేంకటరాయడు చెప్పినాడు

వేంకటరాయని స్వీయ పరిచితి

వేంకటరాయడు తన వంశమునుగూర్చి ఎంత విరివిగా చెప్పికొనినాడో తనను గూర్చి అంత తక్కువగా చెప్పకొనినాడు తనను గూర్చి చెప్పకొనిన దిది తాను శ్రీ కుక్కుటేశ్వర కరుణార్ద్ర కటాక్ష సంప్రాప్త విద్యాకలాపుడు సరస విద్వత్కవి సంఘ్లాఘనీయ రీతిలో సంస్కృతాంధ్రాచ్ఛంధములందు లలిత వాగ్గద్యకవన రచనాధురీణుడు తన కవితాశక్తి చేత ఖ్యాతరూప నగేంద్రదాప తార తారకా వార ధారదాభ్రభ్రవిభ్రాజమాన యశోవిలసితుడు అయితే తానురచించిన గ్రంథములేవియో వేంకటరాయడు పేర్కొనలేదు కాని రామచంద్ర కుక్కుటేశ్వర గోపికా హృదయలోం శతకములు ఆయన

---

1 గద్యలు రగడలు మంజరు లన్నవి చాటు కావ్యములు వీటినిగూర్చి కావ్యాలంకార చూడమణిలో చూడవచ్చు

2 దీనికే శతకంఠ రామాయణ మని మరొక పేరున్నట్లు తెలియుచున్నది.

3 దీనికే సుజన మన కుముద చం ద్రిక అని మరొక పేరు

రచనలుగా కన్పించును [1] ఇతర రచనల విషయమెట్లున్నను ఆయన కావ్య రచనాశక్తికి ఈ సుకవి మనోరంజనము నకు ఆవతారిక గా రచించిన పద్య భాగము చక్కని ఉదాహరణ వివిధ విశేషవృత్త ప్రయోగ నైపుణి గద్య రచనారీతి వర్ణనాశక్తి ఈ అవతారిక యందు స్పష్టమగును పీఠాపురమును ప్రాఙ్నిధిక ధోరణిలో వర్ణించిన వేంకటరాయుడు ప్రబంధరచనా చమత్కారమును కరతలామలక మొనర్చుకొన్నట్లు కన్పించును పద్యరచనాశక్తి విశదమగును

వంకాయలపాటి వేంకటనారాయణ వేంకటరాయని మాతామహుడు.[2] వేంకటరాయని పితామహియగు జోగమ్మ ఈ వేంకటనారాయణుని సోదరియే. వేంకటనారాయణ చక్కని కవిత చెప్పగలవాడని ఐహపురాణ విదుడని దయా వంతుడని వేంకటరాయడు చెప్పినాడు తనకు మాతామహుడగుటయే గాదు, వేంకటనారాయణ తనకు పంచాక్షరీప్రదు డయిన గురువు కూడ

వేంకటరాయడు దేవులపల్లి సీతారామశాస్త్రిని దేవులపల్లి బుచ్చయ్య శాస్త్రిని తన గురువులుగా చెప్పుకొనినాడు ఈ చెప్పిన రీతిలో బుచ్చయ్యశాస్త్రి గారే తనకు అసలు విద్యాగురువులుగా కన్పించును ఈ సీతారామశాస్త్రి బుచ్చయశాస్త్రి- ఇరువురు సోదరులు ఇద్దరిలో వయస్తారతమ్య మధికము సీతా

ఈ యంశము -రంజన పరిష్కృతి శీర్షికక్రింద స్పష్టమగును

2 తిమ్మకవి సార్వభౌముని లక్షణసార సంగ్రహము నకు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమున నొక ప్రతికృతి యున్నది సంఖ్య. R 984 దీనిని వ్రాసిన వ్యక్తి వంకాయలపాటి చిట్టెన్న కొమారుడు వేంకటనారాయణప్ప వేంకటరాయని మాతామహుడి అయిఉండును ఆ ప్రతి వ్రాయబడినది రక్తాక్షి కాగా 1808 లేక 868 క్రీ శ అగును. ఈ విధముగా కాలము కూడ సరిపోవును అట్లే ప్రాతిపు భాం లోని R 2087 సంఖ్యగల ప్రతి వ్రాయగాడు వంకాయలపాటి తిరుపతిరాజు ఆ ప్రతి శోభకృత్‌లో వ్రాయబడినది అనగా క్రీ శ 843 ఈ విధముగా మొదటి ప్రతి క్రీ శ 808 దని రెండవది క్రీ శ 848 దని నిశ్చయింప వచ్చును మరి ఈ తిరుపతిరాజు వేంకటనారాయణ కేమగునో సరిగా తెలియదు (చూ ఆకాడమీ ప్రచురించిన లక్షణసార సంగ్రహము నకు నా వ్రాసిన సమీక్షణము పు 3-4

రామశాస్త్రికి బుచ్చయశాస్త్రి తమ్ముడు ఇద్దరి మధ్య ౬ సంవత్సరములైగా ఎడము వీరిరువురును పిఠాపుర ప్రభువుల ఆస్థాన విద్వాంసులు వీరిలో సీతా రామశాస్త్రి వేంకటరాయని తండ్రియగు తిమ్మనకు విద్యాగురువులు తాను సీతా రామశాస్త్రి వద్ద నాల్గు శాస్త్రములు చదువుకొన్నట్లు తిమ్మన సరస హృత్కు ముదచందిక లో వ్రాసికొన్నాడట ఈ గ్రంథము కవిసార్వభౌముడగు తిమ్మన రచించిన రసికజన మనోభిరామము నకు సంస్కృతీకరణ మందురు ఈ విధముగా సీతారామశాస్త్రిగారు తన తండ్రికి విద్యాగురువులగుటయు తన విద్యా గురువులగు బుచ్చయశాస్త్రికి అన్నగారగుటయు కారణముగా వేంకట రాయడు తాను గూడా సీతారామశాస్త్రిని గురువులుగా స్మరించినాడు వారివద్ద పేరైన శాస్త్రీయాంశములు తెలిసికొన్నాడేమో తప్ప తాను చదివినది బుచ్చయ శాస్త్రిగారి వద్దనే అందుకనియే సీతారామశాస్త్రిగారి కీర్తిని మాత్రమే వర్ణించి బుచ్చయశాస్త్రిగారి పాండిత్యమును వర్ణించినాడు పైగా బుచ్చయశాస్త్రి తనను లక్షణ నిధివరులందు పండితుని చేసినట్లు బహుమాన పురస్సరముగా చెప్పి కొన్నాడు

ఈ గురు-శిష్య కుటుంబములకు అత్యంత సాన్నిహిత్యము పరస్పర గురుభావమున్నట్లు కన్పించును దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రిగారికి వేంకటరాయడు లక్షణోపదేశకులట సుబ్బరాయశాస్త్రిగారి తమ్ముడై తమ్మన్నశాస్త్రిగా ప్రసిద్ధు లైన వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారి కుమారులే ఆధునిక కాలమున భావకవితా యుగ మును ధగధగలాడించిన కృష్ణపక్ష కర్త శ్రీ దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు ఈ దేవులపల్లివారి కుటుంబము కూచిమంచివారి కుటుంబము వింజమూరి వారి కుటుంబము అవసరాల వారి కుటుంబము— ఇవన్నియు విద్వత్కవి కుటుంబ ములు ఈ కుటుంబముల వారందరికి పిఠాపుర సంస్థానముతో గాఢమైన సంబంధమున్నది గోలుకొండ వాఁబులు తమ సైన్యాధ్యక్షులలో నొకరైన తెనుగు రాయణిం గారిని పిఠాపుర సంస్థాన పాలకులుగా నియమించిన నాటి నుండి వారి నాశ్రయించి వారికి రాజపురోహితులుగా తెలంగాణా ప్రాంత మందలి వింజమూరు నుండి పిఠాపురమునకు వచ్చినవారు వింజమూరి కుటుం

---

1 ఈ కాలమునలే గొల్కొండ నవాబులవద్ద పరిపాలనా వ్యవహార్త లయి గోల్కొండ వ్యాపారులని పేరొందిన విశిష్టాద్వైత నియోగి కుటుంబ ములు కొన్ని పిఠాపురము వచ్చినవి అవంత్స కుటుంబము వాటిలో ఒకటి అవంత్స కుటుంబమున ఈనా డాధునికాభ్యుదయ కవిగా ప్రసిద్ధుడు శ్రీ సోమసుందర్

ణమున ప్రసిద్ధులు రాఘవ యాదవీయ మన్న సంస్కృత శ్లేష కావ్యకర్త సోమేశ్వర కవి ఈ వింజమూరివారి బంధువులుగా తెలంగాణా ప్రాంతము నుండి పిఠాపుర సంస్థానమునకు వచ్చినవారు దేవులపల్లివారు ఆనాటి నుండి దేవులపల్లివారు ఆనువంశికముగా పిఠాపురాస్థాన విద్వాంసులుగా వెలుగొందినారు కుమార వేంకట మహీపతిరాయణింగారు తమ ఆస్థాన కవులగు దేవులపల్లి బాపన్నకవిగారికి పిఠాపురమునకు దాదాపు రెండు మైళ్ల దూరములోనున్న [1]ఫకురుద్దీన్‌పాలెం గ్రామములో సుక్షేత్రమును దానము చేసినారు [2] అవసరాల పద్మరాజుగారు వేంకటనీలాద్రిరాయణింగారి అమాత్యులు బాలభారత మన్న చంపూ ప్రబంధమును రచించినవారు [3] దేవులపల్లి రామశాస్త్రిగారు ఈ ప్రబంధమునకు సుధీచంద్రిక యను వ్యాఖ్య రచించినారు రామాభ్యుదయ చంపూ కావ్యాన్ని కూడా రామశాస్త్రిగారు రచించినారు

కూచిమంచి వంశీకులకు పిఠాపుర సంస్థానముతో సన్నిహిత సంబంధ మున్నను ఆస్థాన కవులుగా కాని విద్వాంసులుగా గాని ఉన్నట్లు కన్పించదు అయితే ఆ సంస్థాన ప్రభువులచే సన్మానములు మా తము విరివిగా పొందినారు రావు నీలా ది మాధవరాయణింగారు[4] తిమ్మనను కవిసార్వభౌమ బిరుదముతో ఘనముగా సత్కరించినారు గంగన-2 రావు వేంకటరాయ ధరావరాగ్రగణ్య

దేవులపల్లివారు తెలంగాణములో ఈనాటికి మున్నారు ఆ పసా అకాడమీ పస్తుత కార్యదర్శి శ్రీరామానుజరావుగారు దేవులపల్లి వారే

2 ఈ బాసన్నగారికి బహ్మనశాస్త్రియని మరొక ప్రసిద్ధనామము. వేంకటమహీపతి రాయణింగారినిగూర్చి సంస్కృతమున తారావళి రచించి సమర్పించిన సందర్భమున ఈ సుక్షే తదానము జరిగినది (చూ మహేంద్ర విజయ మందలి వంశావతార వర్ణనము)

3 పద్మరాజుగారు ఆధునికముగా గురజాడ సాహిత్యమును పరిష్కరించి విశాలాంధ్ర పచురణాలయ పక్షాన పచురించిన శ్రీ అవసీ రాల సూర్యారావుగారి తండ్రి పపితామహులు

4 వక్కలంక వీరభద్రకవి రచించిన వాసవదత్తా పరిణయము ను శ్రుతిపొందినవా రీయనయే

త్తమైశ్వర్య కలితుడు ఈ వంశీకులకు పెద్దాపురము బొబ్బిలి సంస్థాన ప్రభువుల సన్మానము గూడ లభించినది పెద్దాపుర ప్రభువగు వత్సవాయి తిమ్మజగపతి రాజుగారు జగ్గన-(2) కవీంద్రుని బేబదల్ [2] బిరుదుచే భూషించినారు బొబ్బిలి ప్రభువగు శ్రీ విజయ రామరాజుగారిచే శీఘ్రకాసమృద్ధి పొందినాడు పిఠాపురాధీశ్వరుడగు వేంకట సూర్యనారాయణీం గారి రెండవ కుమారుడు బొబ్బిలి సంస్థానమువారికి దత్తు లయినారు ఆ విధముగా బొబ్బిలితో కూచిమంచివారికి సంబంధము కలిగియుండును

వేంకటరాయడు శ్రీ రావు వంశవారిధి సుధాధాముడైన గంగాధర రామావనీధవుడు పిఠాపురమును పాలించు కాలమున నున్నవాడు ఈ గంగాధర రామారావుగారు వేంకటరాయని లక్షణ చక్రవర్తి బిరుదముతో గౌరవించినారట వేంకటరాయడు తన గ్రంథమున నీ యంశమును వాయలేదు కావున సుకవి మనోరంజన రచన తరువాత నీ బిరుదము లభించియుండుననిపించును లేదా ఈ బిరుదను పేర్కొనకపోవుట వినయ సూచకము కావచ్చును వేంకటరాయడు తన గ్రంథావతారికలో పీఠికా పురవర్ణనాంతమున శ్రీ రావు గంగాధర రామరాయణీం గారి పిఠాపుర పరిపాలనమును గొప్పగా చెప్పినాడు పిఠాపురము రాజమహేంద్ర వరదేశరాజిత మన్నాడు ఈనాడు తూర్పు గోదావరి జిల్లాగా వ్యవహరింపబడుచున్న ప్రాంతము ఈ శతాబ్ది ప్రథమ పాదమువరకు రాజ

భర్తృహరి సుభాషితత్రిశతి ఆంధ్రీకర్త ప్రసిద్ధ కవి ఏనుగు లక్ష్మణకవి ఈ పెద్దాపుర సంస్థాన పండితుడు తిమ్మకవి సార్వభౌమునకు మిత్రుడ

2 బేబదల్ అనగా అసదృశ ప్రతిభావంతుడు అని అర్థము- ఈ యంశమును కూచిమంచి వంశీకుల మిత్రులగు శ్రీ ఆకొండివారు శ్రీ సోమసుందర్ గారికి తెలిపినారట

3 ఈ గంగాధర రామారాయణింగారి కుమారుడే ప్రసిద్ధమైన సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు నిర్మాణము చేయించిన కవిపండిత పోషకుడగు రాజా రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దూర్ గారు వీరి కుమారుడు ఆధునిక కవి చిమకలు-చిందులు కర్త శ్రీ గంగాధర రామారావు

మండ్రి జిల్లా గా వ్యవహరింపబడుచుండెడిది అందువలన పిఠాపురము రాజ మహేంద్ర వరదేశరాజిత మైనది

కూచిమంచి వంశీకులు మొదట కందరాడ లో నివసించినారు తిమ్మన తాను కందరాడ వాసినయే చెప్పుకొనినాడ తరువాత ఆయన చంద్రమ పాలెము (దీనికే రావువారి చం దమపాలె మని మరొక పేరు ఇది పిఠాపుర ప్రభువుల వంశము పేర వెలసియుండున) తరలి వచ్చినట్లున్నది దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు మహేంద్ర విజయము [2] న కవిజీవితము లో కూచి మంచి తిమ్మకవీంద్రునకుం గడపటి కాపురంబైన రావుగారి చంద్రమపాలెము వారి నివాసముగా చెప్పబడినది చం దమపాలెమునకు ఐందిపోటుల బాధ కలి గినదట అది పడలేక అక్కడి వారు కొందరు సుమారు ఆరమైలు దూరముగా ఫకీరుద్దీన్‌పాలెము ను పొందించుకొన్నారట కూచిమంచివారు కూడ ఈ పాలెమునకు వచ్చినట్లు తెలియుచున్నది

కూచిమంచివారు రాజ సన్మానములు పొందినవారేతప్ప రాజాస్థానీకులు కారు జీవనోపాధికి లోపములేని తాము కలిగి ఇతరుల కింత కలిగించునట్టి వ్యవసాయమును వృత్తిగా అవలంబించుకొన్నవారు

వేంకటరాయనికి న ప్రతి గహీత అని ప్రసిద్ధి పలువురు ప్రసిద్ధులు పెద్దలైనవారి కత్యంతాప్తుడు అయినను తనకొరకుగానీ ఇతరులకొరకుగానీ అన్యుల నాశ్రయించినవాడుకాదు ఆ కాలములో రాగి కానీ లు సర్వసాధారణ మైన చిన్న నాణెములు ఎవరినుండియును కానీ గూడ పుచ్చుకొని యుండ లేదని తద్వంశీకులందరు ఆయన ఉత్తమ నిష్ఠాపరుడు ఉన్నంతలో దాత

వేంకటరాయని భార్య కామేశ్వరి చక్కని శ్రుతపాండిత్యము గలది ఆంతటి పండితుడైన వేంకటరాయనికి దీటైనదందరు వేంకటరాయడు చక్కని హాస్యశీలియని జీవితమును దైన్య విరహితముగా గడిపివాడని తద్వంశీకులు

లైన వివరింపబడిన కుటుంబములను వ్యక్తులను గూర్చిన విశే షాంశము తెల్పినవారు మిత్రులు ప్రసిద్ధాధునిక కవులు శ్రీ ఆనంత్ర సోమ సుందర్ గారు వారికి వా కృతజ్ఞతలు

2 *మహేంద్ర విజయము 907 లో అచ్చయినది

చెప్పుచుందురు ఈ దంపతులకు ముగ్గురు కుమారులు ఇద్దరు కుమార్తెలు వేంకటరాజుగారి పెద మనుమని పేరుకూడ వేంకటరాజుగారే చక్కని కవి చిన్న వయసులోనే గతించినారు అన్నగారి కవితలను తమ్ముడు కామేశ్వరరావు కొలికి ముత్యాలు అనుపేర పుస్తకరూపమున ప్రకటించినారు దానికి శ్రీవేంకట రావుగారు పీఠిక సంతరించినారు

ఈ విధముగా కవిపండిత లాక్షణిక వంశమున జన్మించి ఆట్టి ఇతర వంశీకులతో నిత్యసంబంధము కలిగి మహాపండితుడైన కూచిమంచి వెంకట రాయడు రచించిన దీ సుకవి మనోరంజనము ఈ గ్రంథరచనకు పూర్వమే లాక్షణికములయిన యనేకాంశములనుగూర్చి పులువురు పండితులతో వేంకట రాయడు చర్చించి యుండును అనేక గ్రంథములు పరిశీలించియుండును అందుకే గ్రంథాంతమున సుకవీంద్రులకు చేసిన మనవిలో తాను తద్గ్రంథసమితినరసి విబుధుల దెలసి సమంచితముగ నీ సుకవిమనోరంజనము ను సంఘటించితి నని నిబ్బరముగా చెప్పుకొనగలిగినాడు వేంకటరాయని వంశమునుగూర్చి ఆతనికి కలిగిన కవిపండిత సమాజ సంబంధమునుగూర్చి తెలిసిన తరువాత ఈ గ్రంథ మును చదివిన తరువాత ఈ నిబ్బరము నిజముగా ఆబ్బురము గొలుపుచుగానే యుండును

[1]సుకవి మనోరంజనము కృతి

మూల ప్రతి

సు వి మనోరంజనము ను క్రీ శ 794 వ సంవత్సరమునకు సరి యగు ప్రజోత్పత్తినామ సంవత్సరమున తాను రచించినట్లు గ్రంథాంతమున వేంకటరాయడు చెప్పినాడు అనగా ఇప్పటికి క్రీ శ 974 నాటికి - 02

---

1 వేంకటరాయని యీ కౌటుంబిక విషయములు నాకు తెలిసిన వారు శ్రీ జి కృష్ణగారు (ఇండియన్ ఎక్స్‌ప్రెస్ విజయవాడ) వారికి నా కృతజ్ఞతలు కూచిమంచి కామేశ్వరరావుగారు జగ్గకవిగారి చంద్రరేఖా విలాసము తాటాకు ప్రతికై తమ పాత ఇంటిలో భోషాణమున వెదకగా ఈ సుకవి మనోరంజనము ప్రతులు బైటపడినవి అని శ్రీకృష్ణగారిద్వారా అకాడమీకి లభించినవి ఆ ప్రతులే ప్రస్తుత పరిష్కృత ప్రతికి ఆధారము

సంవత్సరముల క్రితము - క్రీ శ 872 లో రచింపబడినది మదరాసులోని ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారమునందు ఈ గ్రంథమునకు R 796 R 862 R 9 2 సంఖ్యలలో మూడు ప్రతికృతులు - పత్రప్రతులున్నట్లు తెలియు చున్నది అయితే వీటిలో నేదియు సమగ్రప్రతిగాదు శ్రీగిడుగు సీతాపతి శ్రీరావూరి దొరస్వామిశర్మ మొదలగు ఛందోవిమర్శకులు ఈ గ్రంథము (తాళ పత్రప్రతుల) నుండి అనేకాంశములు తమ వ్యాసములం దుదాహరించి ఇందు బహునూతనాంశములున్నట్లు తెలుపుతువచ్చినారు గాని ఈ నాటికి నీ గ్రంథము అముద్రితముగానే ఉండిపోయినది ఈ గ్రంథము రచింపబడునాటికి తెలుగులో ముద్రణ ప్రచారములోనికి వచ్చినది అప్పకవీయ భారతాదులు ముద్రితము లయినవిగూడ వేంకటరాయడు తన గ్రంథమునందు పలుచోట్ల అచ్చు ప్రతుల నుండి పాఠము లుదాహరించి చర్చించినాడు మరి ఈ గ్రంధము అముద్రిత ముగా తా ప ప్రతిరూపమున అలభ్యస్థాయిలోనే యీ నాటికి నుండుటకు కారణ మెవరును పూనుకొనకపోవుటతప్ప మరియొకటి కన్పించదు ఇది ముద్రితమయి - అందరికిని లభ్యస్థాయికి రావలయుననన్నది ఛందోవిషయానక్తుల చిరకాంవాంఛ ఈ నాటికి ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య ఆకాడమి వలన ఆవాంఛ వెర వేరుట అత్యంత ముదావహము

సాహిత్య ఆకాడమీ వారికి పైనచెప్పిన మదరాసు ప్రతులలోనివి కానట్టి సుకవి మనోరంజన పు తాళపత్రప్రతులు రెండు లభించినవి ఈ రెండింటిని సౌలభ్యము కొరకు ఆ ప్రతి ఇ - ప్రతి యని పేర్కొనవచ్చును ఆ ప్రతి గ్రంథాద్యవతారికతో గ్రంధాంత పద్యములతో దాదాపు సమగ్రముగా నున్నది దాదాపుగా అనుటకు గారణము మధ్యలో కొంతభాగమునకు చెందిన తాళపత్ర ములు లోపించుట ఇ ప్రతియందు గ్రంథాద్యవతారికగాని గ్రంథాంత పద్య

---

1 శ్రీ గిడుగువారు అప్పకవీయము (వావిళ్ళ ప్రచురణ) నకు వ్రాసిన పీఠికలో సుకవి మనోరంజనము మూడుచోట్ల ప్రస్తావించబడినది ఆ పీఠికయందు అఖండయతి విషయికముగా చూపబడిన వీరలు ద్వైవభక్తి (భారత పద్యము) వంటి పద్యములపై చర్చ సు మ రం లో నున్నది (ఈ పీఠికా రచనాకాలము 1922) శ్రీ రావూరివారు అఖండయతి ప్రయోగములవేళ ఈ గ్రంథమునందలి ప్రయోగములు కొన్ని చూచినా (చూ తెలుగుభాషలో ఛందోరీతులు పు 303)

ములుగాని లేవు మధ్య మధ్య గ్రంథభాగములు కొన్ని కొన్ని లోపించినవి అయితే అ- ప్రతియందు లోపించిన భాగమును ఇ ప్రతి పూరించినది ఈ విధముగా నీ రండు పతుల సహాయముతో ప్రస్తుత పరిష్కృతప్రతి ముద్రణకు సిద్ధము చేయబడినది

మరి యీ రెండు ప్రతులకు వ్రాయసకాండ్రెవరన్నది తెలియదు గ్రంథ మందెక్కడ కూడా పేరు కన్పించదు పరిశీలించగా రెండు ప్రతులయందును వ్రాత యొకతీరుగానే కన్పించును ఇదిట్లుండగా అ ప్రతి గ్రంథకర్త స్వయ ముగా వ్రాసినదనిచెప్పవచ్చును అ- ప్రతి వ్రాయుట ప్రజోత్పత్తి జ్యేష్ఠ శుద్ధ విదియ ఆదివారమునాడు ప్రారంభించినట్లుగా అవతారికా ప్రారంభమున తిథి నమోదు చేయబడినది అవతారికారంభమనగా ప్రథమాశ్వాసారంభము ఇక ద్వితీయాశ్వాసారంభమున ప్రజోత్పత్తి జ్యేష్ఠ బహుళ తదియ సోమవారమని తృతీయాశ్వాసారంభమున ప్రజోత్పత్తి ఆషాఢ బహుళ దశమి బుధవారమని వ్రాయబడినది మరియు చతుర్థాశ్వాసాంతము అనగా గ్రంథాంతమున శా శ 1794 నకు సరియగు ప్రజోత్పత్తి సంవత్సరమున ఆశ్వయుజ బహుళ ఏకాదశి సోమవారమునాడు గ్రంథము పూర్తిచేయబడినట్లు చెప్పబడినది గ్రంథాంతమున గ్రంథసమాప్తిని చెప్పిన తిథి నమోదుచేసిన పద్యము వేంకటరాయనిదేగదా గ్రంథాంతమున గ్రంథ రచనాకాలము నిట్లు స్పష్టముగా నమోదుచేయుట కూచి మంచివారి వంశమున తిమ్మకవి సార్వభౌముని గ్రంథములందు కన్పించును ఆదేపద్ధతిని వేంకటరాయడును అనుసరించినాడు గ్రంథ ప్రారంభకాలము గ్రంథరచన పూర్తియైనకాలము ఆశ్వాసారంభములందును నమోదు చేయబడిన తిథులు-ఇవన్నియు నొకక్రమములో నుండుట చూడగా ఇది గ్రంథకర్తయగు వేంకటరాయని స్వహస్త లిఖితప్రతియే యని నిశ్చితముగా చెప్పవచ్చును కాగా

ఇ ప్రతి పూరించిన భాగములు

తృతీయాశ్వాసమున చం దోదయంబైన చందాన నీరాళ (3-81 వ పద్యము) నుండి ఆశ్వాసాంతము వరకు

ii చతుర్థాశ్వాసము మొదటినుండి 28 వ వచనము వరకు

iii పంచమాశ్వాసము మొదటినుండి 49 పద్యమువరకు అని గమనించవలయును

వేంకటరాయుడు ప్రజోత్పత్తి జ్యేష్ఠ శుద్ధ విదియ సోమవారము (క్రీ శ 872 మే 21) నాడు గ్రంథరచన ప్రారంభించి పజోత్పత్తి ఆశ్వయుజ బహుళ ఏకాదశి సోమవారము (క్రీ శ 872 ఆక్టోబరు 14) నాడు గ్రంథరచన పూర్తి చేసినాడని స్పష్టము ఆనగా మొత్తము గ్రంథము నాల్గునెలల ఇరువదినాల్గు దినములలో రచింపబడినది మొదటి రెండాశ్వాసములు ఒకనెల తొమ్మిది దినములలో పూర్తికాగా మిగిలిన భాగము మూడునెలల పదునైదుదినములలో పూర్తియైనది

ఈ విధిక్రమమును బట్టియేకాక గ్రంథమందు అక్కడక్కడ వ్రాసి కొట్టివేయబడిన కొన్నికొన్ని పదములకు వాక్యములను కుండలీకరింపబడిన యంశములను మార్జిన్ లో గుర్తుగా ప్రాసికొన్న యంశములను చూడగా నీ ప్రతిని గ్రంథకర్తయే స్వయముగా వ్రాసినదని స్పష్టమగును ఉదాహరణముగా నొకయంశము - ఆ ప్రతిలో 8 వ పత్రమున రెండవవైపు-

తద్భవ వ్యాజయతికి కవిత్రయమువారిలో నొకరి
లక్ష్యము వ్రాయలేదు ఎ హ

సీ నవయౌవనులు మనోజ్ఞ విచిత్రగంధమా
ల్యాలంకృతాంగులు నీల పీత
వాసులు దివినుండి వసుధపై

అని వ్రాసి కొట్టివేయబడియున్నది ఇక్కడ దీనినిట్లు కొట్టివేయుటకు కారణమున్నది చక్కడి యతిని వివరించుచు

"కొందఱు చక్కడియతి మంచిదిగాదు కవిత్రయము వాడిప్రయోగము లేదు-అంటారు కవిత్రయము వారి ప్రయోగములేని తద్భవవ్యాజయతిని పావులూరి మల్లన ప్రయోగము నెటువలె నంగీకరించిరో తెలియదు-"

అని వేంకటరాయుడు వ్రాసినాడు తద్భవవ్యాజయతికన్న ముందే చక్కడియతి వివరింపబడివది తద్భవవ్యాజయతికి కవిత్రయము వారి ప్రయోగములేదని మొదట చెప్పినాడు తద్భవవ్యాజయతివద్ద ఎఱ్ఱనగారి ప్రయోగము (ఎ హ = ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము) వ్రాసినాడు వ్రాసి చక్కడియతి వద్ద

వ్రాసినయ-శము గుర్తించియో లేక తద్భవవ్యాజయతి చెల్లిన ఎఱ్ఱనగారి ఈ పద్యమునకు పారాంతరము కన్పించియో కాక ఆ ప్రయోగము సరియైనదికాదని తానుకొనియో-కాదా ఈ ప్రయోగము భారతమందలిది కాదనియో మరేదో కావచ్చు- భావించి ఇది కొట్టివేయబడినది ఈ పని గ్రంథకర్తతప్ప మరొకరు-వ్రాయసగాడు-చేసెడి పనిగాదు ఈ విధముగా ఆయా వ్రాతలందిట్టి యంశములకు గమనించునచో అ ప్రతి వేంకటరాయ స్వహస్తలిఖిత ప్రతియేయని నిశ్చయమగ ను

ఇక ఇ ప్రతి ఈ ప్రతియు వేంకటరాయనిచే లిఖితమని భావించవీలున్నది ఇందును వ్రాయసగాని పేరెచ్చటను గన్పింపదు పైగా ఆ ప్రతి వ్రాతపోలికలో నీవ్రాతయునున్నది ఈ యంశమిట్లుండగా ఇ ప్రతి యందు ఒక్క- తృతీయాశ్వాసారంభమున మాత్రము ఆషాఢ శుద్ధ చతుర్దశి సోమవార మని వ్రాసియున్నది ఈతిథి అ ప్రతి యందలి తృతీయాశ్వాసారంభ తిథికి పది దినములు ముందు మిగిలిన ఆశ్వాసాదుల ఆరంభమున నిట్లు తిథినమోదు చేయబడలేదు నమోదయిన అంశమునుబట్టి చూచినచో మొదట చిత్తు గా నొక్కొక్క యాశ్వాసమును వ్రాసికొని ఆ తరువాత ఒక్కొక్క ఆశ్వాసముగా శుద్ధప్రతి వ్రాయబడినట్లు ఊహించవచ్చును ఇ ప్రతి యందు అవతారిక లేకపోవుటకు గ్రంథాంతమున వేంకటరాయడు సుకవులకు చేసిన మనవి గ్రంథసమాపనతిథి తెల్పిన సీసపద్యములు రెండు లేకుండుటకు ప్రతి ఆద్యాయా పంచాచద్వర్ణా అని అవధరింపుము ఇత్యాదిగా లేకుండగానే ప్రారంభమగుటకు మధ్యమధ్య కొన్ని లోపము లుండుటకు వాక్యములు పలుచోట్ల మారియుండుటకు ఇదేకారణమని ఊహింపవచ్చును ఈ విధముగా ఇ ప్రతియు వేంకటరాయనిచే లిఖితమని భావింపబడినది అ ప్రతి ఎట్లును వేంకటరాయనిదే ఇక మదరాసు ప్రతులు అసమగ్రములగుటచే ఈ సంపూర్ణ ప్రతులకవి కొన్నిభాగములుగా ప్రతికృతులని భావించబడినది అందు వలన వ్రస్తుత ముద్రితప్రతిని రూపొందించుటలో వాటి ప్రమేయము అవసరము లేకపోయినది

R 07 8 2 882 అను సంఖ్యలుగల గ్రంథములలో గొంత కొంత భాగము కలదు అని శ్రీ రావూరివారు ఈ ప్రతుల అసమగ్రత సూచించినారు (చూ తెలుగు భాషలో ఛందోరీతులు పు 40)

—రంజన పరిష్కృతిరీతి

సుకవి మనోరంజనము ను వేంకటరాయడు నాలుగాశ్వాసములుగానే రచించినాడు అయితే నాల్గవ ఆశ్వాసమున రేఫ-అకారవిషయమును ప్రారంభించి మధ్యలో ప్రత్యేకముగా ప్రసక్తికలిగించుకొని అప్పకవిని విమర్శించుకొన్నివ్యాకరణాంశముల శబ్దస్వరూపములు-అదేవరుసలో ప్రతాపరుద్రీయమున చెప్పబడిన దోష ములలో కొన్ని విమర్శింపబడి మరల రేఫ-అకారవిషయమందుకోబడినది అందువలన విషయక్రమము స్పష్టముగానుండుటకు వీలుగా ఈ భాగము విడిగా-అయిదవ ఆశ్వాసముగా ప్రస్తుత పరిష్కృతప్రతియందు చూపబడినది చతుర్థాశ్వాసమందు గ్రంథమును గూర్చి రచనాకాలమును గూర్చి వేంకటరాయడు రచించిన రెండు సీసపద్యములు ఈ ప్రతియందు ఎంచుమాశ్వాసముచివర చేర్చి గ్రంథసమాప్తి చూపబడినది ప్రస్తుతము పంచమాశ్వాసముగా చూపబడిన భాగము చతుర్థాశ్వాసమున 28 (వచనము) తరువాతినుండి మూలప్రతియందు ఆరంభమగును ఈ యంశ మీపరిష్కరణయందు ముఖ్యముగా గమనింపదగినది

ఆశ్వాసాదుయందు శ్రీ కుక్కుటేశ్వరస్వామిని సంబోధించు పద్యము అవధరింపుము అన్నవచనము తప్ప ఆశ్వాసాంతములందు గద్యలు రచింపబడలేద ప్రస్తుత కల్పిత పంచమాశ్వాసాదియందు చతుర్థాశ్వాసాదియందలి సంబోధనపద్యమే కూర్చబడినది

గ్రంథమంతయు పూర్తిగా వచనములోనే యున్నదనవచ్చును ఇతర గ్రంథములనుండి లక్ష్యములుగా లక్షణములుగా ఉదాహరించిన పద్యములే తప్ప వేంకటరాయడు ఈ గ్రంథమునకై స్వంతముగా రచించిన పద్యములు మిక్కిలి తక్కువ తాను క్రొత్తగా నిర్మించిన యంశములను చెప్పునప్పుడుతప్ప వేంకటరాయడు దాదాపుగా పద్యములు వ్రాయలేదు కొన్నితావులలో ఇట్టి లక్షణకథనముకూడ వచనములోనే జరిగినది ఈ విధముగా గ్రంథమంతయు వచనముగానుండుటవలన పరిశీలకు వీలుగా పద్య వచన క్రమమును సంఖ్యాక్రమముతో సూచించుట క్లిష్టమయిపోయినది ఆధునికమైన పేరా పద్ధతిలో విభజించి లెక్కించుటకూడ కొన్నిచోట్ల కుదురనిస్థితి అయినను సాధ్యమయినంతవరకు అనుకూలమగు రీతిలో పద్యములకు వచనములకు కమసంఖ్య రూపొందించ

బడినది ఈ రూపొందింపబడిన సంఖ్యాక్రమరీతి ఈ గ్రంథమున కల్పితమే కాని సహజముకాదు

సుకవి మనోరంజనము నందు దాదాపు వందకుపైగా తెలుగు కావ్యములు, లక్షణగ్రంథములనుండి పాతికపైగా సంస్కృత కావ్య లక్షణ వ్యాఖ్యాగ్రంథముల నుండి లక్ష్యములు లక్షణములు ఉదాహరింపబడినవి అయితే దాదాపుగా అన్ని గ్రంథములును సంకేతాక్షరములతోనే సూచింపబడినవి ఉదాహరణకు ఏ హ అనగా ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము తి ఉ అనగా తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము తిం ల అనగా తిమ్మకవిగారి లక్షణ సారసంగ్రహము కా అం అనగా కాకునూరి అప్పకవికారి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి (అప్పకవీయము) చా వి అనగా చేమకూర వేంకటకవిగారి విజయవిలాసము స అనగా సభాపర్వము ఆ అనగా ఆదిపర్వము ఈ విధములుగా సంకేతములనే ఉపయోగించుటవలన కొన్నిసందర్భములలో అస్పష్టత కవకాశమేర్పడినది ఉదాహరణకు కోతిరాయ డ మాపయి గూర్మి నిలిపి అను పద్యము యొక్క అకరము తి. సా అ అని సూచింపబడినది ఇందలి తిం తిమ్మనకుసూచకము మరి సా అ ఏమి ఈపద్యము కూచిమంచితిమ్మన రచించిన అచ్చతెనుగు రామాయణము కిష్కింధాకాండములోని 6 వ పద్యము ఈ పద్యము గుర్తుపట్టబడినతరువాత అ అన్న సంకేతము స్పష్టమయినది మిగిలిన సా అస్పష్టము కాని ఈ సా - సార్వభౌముడు అనుటకు సూచకము కాగా తిం సా అ అనగా తిమ్మకవి సార్వభౌముడుగారి అచ్చతెనుగు రామాయణము అయితే ఈ సా కొన్నిచోట్ల ఉండి కొన్నిచోట్ల లేకపోవుటచే అస్పష్టత ఏర్పడినది ఇట్లే అ కు అనియుండగా కు కుక్కుటేశ్వరశతకమని యూహ మరి అ -అనగనేమి ఎంతకును దీనివివృత రూపము స్పష్టముగాలేదు అయితే-పద్యముల రీతినిబట్టి-వాటినుదాహరించిన రీతినిబట్టి అ తో సూచింపబడినవి వేంకటరాయని స్వీయ రచనలనిపించును అప్పుడు అ అనగా అస్మదీయము అగును అస్మదీయమని మదీయమని పద్యముల నుదాహరించుట సంస్కృత కావ్యశాస్త్ర గ్రంథములలో విరివిగా కన్పించును అందువలన అ వేంకటరాయ సూచకముగా భావింపబడినది

1 అ కు సంకేతముతో ఒకే ఒక సీసపాదము ఉదాహరింపబడినది

ఈవిధముగా చూచినచో–ఆవతారికయందు వేంకటరాయడు తాను రచించిన గ్రంథముల పేర్లు చెప్పకపోయినను–కుక్కుటేశ్వర శతకముతోపాటు గోపికా హృదయలోల శతకము రామచంద్ర శతకము వేంకటరాయని రచనలని చెప్పవలసుపడుచున్నది ఈవిధముగా సంకేతములను చాలవరకు గుర్తించి పూర్తి పేరులు వ్రాయబడినవి ఈయంశమిట్లుండగా కొన్ని పద్యముల ఆకరములు తప్పగానున్నవి ఉదాహరణకు ద్రోణుడు రయమున నేసిన యన్న విరాట పర్వము (వ- 29) పద్యము ద్రోణపర్వము లోనిదిగా సూచింపబడినది ఈ పొరపాటు ఆకరముల వలన కొన్ని గ్రంథములలోనివిగా ఉదాహరింపబడిన పద్యములు ఆ గ్రంథములలో కన్పించవు సాధ్యమయినంతవరకు ఆకరములు వెతికి చూపబడినవి అసంపూర్ణముగా ఉదాహృతములైన పద్యములు– ప్రధానముగా సీస పద్యేతరములు– పూర్తిచేసి చూపుటకు సాధ్యమయినంతవరకు ప్రయత్నించబడినది ఈ పూర్తి చేయబడిన భాగము కుండలీకరింపబడినది ఉదాహృత పద్యములకు ఈనాడు ముద్రిత ప్రతులందలి ఆ పద్యములకు కొంత పాఠభేదము కన్పించును ప్రధానముగా అఖండ యతికి సంబంధించి ఉదాహరింపబడిన పద్యముల పాఠభేదములు అధోజ్ఞాపికలు యందు చూపబడినవి మిగిలిన చోట్లకూడ అక్కడక్కడ ఈ పాఠభేదములు చూపబడినవి ఈ పనికి ఆం ప్ర సా అకాడమీ వారు ప్రచురించిన ప్రబంధములు వానిళ్ళ వారి ప్రచురణలు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము వారు ప్రచురించిన భారతము (సంశోధితప్రతి) ఆధారములు పై వారు ప్రచురించని గ్రంథములు ఇందు సహాయపడినవి కొండి మాత్రమే

గ్రంథమంతయు దాదాపుగా వచనమున సాగినదిగదా ఈ వచన రచనలో పలుచోట్ల ఊరక వాక్యములు తెగిపోయినట్లుగా వాక్య మసంపూర్ణమన్నట్లుగా భాసించును అట్టి చోట్ల స్పష్ట ప్రతిపత్తి కొరకు కొన్ని సంబంధక పదములు వాక్యములు చేర్చబడినవి ఈ చేర్చబడిన పదాదులు వక్రరేఖా కుండలీకరణ ( )ముతో చూపబడినవి ఇట్లే తా.ప్ర. ప్రతి యందు అక్కడక్కడ లిఖితమయిన అక్షరములును పదములును పూరించబడిన చోటులు ఋజు రేఖా కుంగలీకరణ [ ] ముతో చూపబడినవి

గ్రంథకర్త గ్రంథమున పలుచోట్ల ప్రదర్శించిన పదసమూహము స్పష్టత కొరకు పట్టికల రూపమున కూర్చబడివి ఇట్లు గ్రంథమున చూపబడని యొకటి రెండు అనుబంధములందు అకారాదిక్రమముగా చూపబడినవి

సుకవి మనోరంజనము న వచన రచనలో వేంకటరాయడు ఉపయోగించిన భాష కొంత వింతగా కన్పించును ఆది నాటి— నాటి మాత్రమే కాదు, నేటి కూడా—పలు ప్రాచ్య విద్యాపారంగతులు పార ప్రవచన వేళనుపయోగించు భాషారీతిలో సాగినది అచ్చముగా గ్రాంథికము కాదు కాని గ్రాంథిక రీతికి—ఒక విధముగా కందుకూరి వారు ప్రతిపాదించిన సులభ గ్రాంథిక రీతికి బాలా దగ్గరగా నుండును అయితే వ్యావహారిక భాషారీతి క్రియాపద ప్రయోగములో విరివిగా నున్నది వాక్యమంతయు గ్రాంథిక మన్నటుగా సాగిసాగి, వ్రాసుతాము చెప్పుతాము వంటి వ్యావహారిక రూపములతో పూర్తియగును పోయెడిది అనుటకు పోయీది వంటి క్రియాపద రూపములు గూడ ప్రయుక్తములయినవి సామాన్యముగా ప్రాచీన లక్షణ గ్రంథములలో నుపయోగింపబడు వచన స్వరూపమిట్లె యుండును వ్రాతలో అర్ధానుస్వారము లేడగాని, అందలు వంటి పదములలో నియతముగా శకట రేఫము వ్రాయబడినది ప్రసిద్ధముగా శకట రేఫయుతములైన పదములు ఈ గ్రంథమున సాధురేఫము లోనున్నచో ఆ పదమ్ములు ఉభయరేఫము లనియో సాధురేఫ సహితములే యనియో భావి చవరసి యుండును వేంకటరాయడు రేఫ-శకట రేఫ నిర్ణయ విషయమున ఆ నిర్ణయము చేసిన తన కన్న పూర్వులగు వారిని విమర్శించిన రీతిని గమనించినచో ఈ యంశము స్పష్టమగును ఈ దృష్టితో ఈ గ్రంథమందలి భాషా ప్రయోగము యథాతథముగా నుంచబడినది గ్రాంథిక-వ్యావహారిక భాషా ప్రయోగ క్రమ పరిణామ రూపమును మాధ్యమిక రూపమును గ్రహించుటకు ఈ భాషా ప్రయోగ పరిశీలనము ఉపయోగించును

ఈ విధమయిన స్వరూపముగల సుకవి మనోరంజనము సాధ్యమైనంత వరకు సమగ్ర రూపముగా సవ్యాదియ పరిశీలనకు యోగ్యముగా ప్రస్తుతీకరించబడుచున్నది

___రంజన స్వరూపము

కూచిమంచి తిమ్మన తన లక్షణసారసంగ్రహ ప్రారంభమున- తెలుగునకు మున్ను లక్షణంబును మహాకవీశ్వరులు పెక్కురచియించియిడి రికేల కూర్చవలె - అని తన లక్షణగ్రంథ రచనావిషయమున తననుతానే ప్రశ్నించుకొని - ప్రొద్దికొఱక నాకుతెలిసినతెఱంగునొకకొంత తేటపఱుచు(-శి) ఉన్నాడు మరియు- నన్నయభట్టాదులు కృతుల నిర్మించిన లక్ష్యములును లక్షణముయుక్తి న్నెమకి కృతియొనర్చు చున్నానన్నాడు ఆయన మార్గమునే వేంకటరాయడును కవీంద్రులతో నిట్లన్నాడు -

సీ సుకవీంద్రులార సర్వకలాకలాపర
త్నములార మును లక్షణములు పెక్కు
గలుగగ గొత్త లక్షణ మేల రచియించె
నిత డని మీకు నుపేక్ష వలదు
తొల్లిటివారును తోచినయటుల వే
ర్వేరు రచించిన వారు గారె
నేనును తద్రీతినే రచియించితి
నారసి మీకు గాహ్యంబులైన
వాటిని గొనుండు తప్పులు వాటిలిన ద
గు దయ దనర దిద్దుడు తద్ గ్రంథసమితి
నరసి-విబుధుల దెలిసి సమంచితముగ
సంఘటించితి కుక్కుటేశ్వరుని కరుణ

ప్రశ్నించుకొనుట తిమ్మనవలెనే కన్పించునుగాని సమాధానము మాత్రమంత కచ్చితముగా కన్పించదు వెనుకటివారు రచించినారు తాను రచించినాడు వారికి తోచినట్లు వారు రచింపగా తనకుతోచినట్లు తాను రచించినాడు ఇక్కడ తోచుట కీలకముగా కన్పించుచున్నది ఒక దొక లక్షణ మెందుకు రచించును అంతకుముందు లక్షణమే లేనప్పుడు లేదా పూర్వులు చెప్పిన లక్షణము సరయినది కాదనుకొన్నప్పుడు కాదా అసమగ్రమైనప్పుడు తాను లక్షణము సమకూర్చుటకు ప్రయత్నించును వేంకటరాయని విషయమున

మొదటియంశము కుదురదు కాగా చిరి రెండంశములే ఉపయోగించును తనకన్న పూర్వులు చెప్పిన లక్షణాంశములు సరిగా లేదా సమగ్రముగా లేవని తోచి తనకు తోచినయటుల లక్షణము నిరూపించినాడు కొన్నిసవరించి చూపినాడు అయితే తనకు పూర్వుల లక్షణములందు దోషములు కనిపించినట్లు తాను చెప్పినయంశములందును కొందరికి లోపములు తోచ వచ్చును తోచిన చో ఉన్న చో దిద్దు డన్నాడు ఈ యన్న దెవరితో సుకవీంద్రులతో సర్వకలాకలాపరశ్నములతో వారైనను దిద్దబూనినప్పుడు ఒక అంశమును గుర్తుంచుకొనవలెను తాను బహ్వగ్రంథములు పరిశీలించి విబుధులతో చర్చించి బహ్వంశముల తెలసి ఉచితరీతిలో నీ గ్రంథమును కూర్చినాడు కావున దిద్దు టలో తొందర పడగూడదని సూచించినాడు ఇట్లనుటచే పూర్వులుచేసిన గ్రంథపరిశీలనలో చర్చలలో లోపములున్నవని వేంకటరాయడు భావించినట్లు స్పష్టమగును అందువలన తనలోపము లెన్ననపుడును బహుగ్రంథ పరిశీలన జాగ్రత్తగాచేసి బాగా చర్చించియే లోపము లనుడని వేంకటరాయని భావన

పూర్వుల లక్షణ మసమగ్రమనుకొన్నాడుగదా మరి అది యెవరి లక్షణము ఎవరో ఒకరిదోకాదు ఎవరుచెప్పిన దసమగ్రమయినచో నది తనకు వస్తువగును కాని ప్రధానముగా అప్పకవి చెప్పిన లక్షణమే వేంకటరాయనికి ముఖ్యవస్తువయినది ఎందుకు:- అప్పకవి ఆనేక లక్షణగ్రంథముల బేరొక్కొని ఒకదానికంటె మతివేఱొకటి విశేషంబు జెప్పుచుండు కతమనన్ సకలగ్రంథములును బదువక తెలియునె లక్షణప్రపంచంబెల్లన్ (-8) అనిచెప్పి, ఆయా గ్రంథములందలి సర్వవిశేషములను తాను తన గ్రంథమున గూర్చినానను భావముతో- ఇది చదివినపిమ్మట మతి యెదియేనియు బదువు బుద్ధి యేలా వొడమున్ బద పడి గ్రంథములన్నియు వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్' (-7) పర్వతమలెల్ల నొక్క దర్పణమునందు జూపడు తెఱంగునను గవి త్వోపయోగ లక్షణములన్నియును సరళంబుగా గ నెఱు గ బడు నిందు దెలియ నూహించిరేని (-8) అని తన గ్రంథసమగ్రత్వమును గూర్చి ఎంతో చెప్పు కొన్నాడు ఆనగా తత్పూర్వలక్షణ గ్రంథములన్నిటికన్న అప్పకవి గ్రంథము సమగ్రమని భావము అప్పకవి గ్రంథమునకు అప్పకవీయ మని ప్రసిద్ధి కాని దాని యసలుపేరు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి శబ్దానుశాసనుడగు నన్నయ-గారు సంస్కృత భాషయందు సంక్షేపంబుగా గూర్చిన ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి

విస్తృతముగా రచించినవ్యాఖ్య దానికి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి అనియే పేరు పెట్టినాడ వేంకటరాయడను ఆపేరునే బహుళముగా స్వీకరించినాడు. అప్పకవీయ మని పేర్కొన్నతావులు చాల తక్కువ ఇటు సమగ్రము గా భావింపబడు అప్పకవి గ్రంథమును ప్రధాన పరిశీలనీయముగా గ్రహించినాడు. దానిని విమర్శించినచో దాదాపుగా తత్పూర్వలక్షణములన్నింటిని ఒక విధముగా విమర్శించినట్లే యగును ప్రాసంగికముగా నితర లాక్షణికులు చెప్పినయంశ ములను గూడ విమర్శించినను వేంకటరాయనికి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యే ప్రధానమైనది

వేంకటరాయని నాటికి అప్పకవీయ మే కాక భారతాదులయిన పలు ప్రాచీన కావ్యములను ఆచ్చుకెక్కినవి ఆ కావ్యములను పరిష్కారము చేసిన వారు అప్పకవీయాధారముగా నాయా కావ్యములందు పలుప్రయోగములకు రూ పాంతరములు కల్పించినారు కొన్నిపారములు అలాక్షణికము లయినవి. ఇదంతయు గమనించిన వేంకటరాయుడు అప్పకవీయమందలి లోపములను వెలు వరచుట అవసరమనుకొన్నాడు అప్పకవి పలువిషయములందు పడిన పొర పాటులను చేసిన అపలక్షణములను యుక్తియుక్తముగా విమర్శించి-తనకు తోచి నటుల సరియైన లక్షణములను సోదాహరణముగా నిరూపించినాడు అప్పకవి పలుసందర్భములందు-సుకవుల ప్రయోగముల ప్రమాణీకరించుచు లోపములను చూపి అప్పకవిని నిరాకరించుట నిజముగా సుకవిమనోరంజకమైన పని అందుకే వేంకటరాయని లక్షణగ్రథము సుకవిమనోరంజన మయినది

పూర్వలాక్షణికులను స్వేతర లాక్షణికమతములతో భేదించిన సందర్భ ములు లేకపోలేదు ఇతరుల కొన్ని లక్షణములను నిరాకరించిన తావులును లేక పోలేదు అయితే ఆభేదింపుటయు నిరాకరింపుటయు సూత్రప్రాయముగానే జరిగినది తప్ప చర్చారూపమున సాగియుండలేదు ఈపద్ధతి అప్పకవీయమందు మాత్రము కొంతకొంతగా ఆక్కడక్కడ కన్పించును ఆహోబల పండితీయము భాష్య గ్రంథము కావటంజేసి దానియందీపద్ధతి విస్తృతముగా నున్నది సుకవి మనోరంజనము అచ్చుముగా దేనికిని వ్యాఖ్యాగ్రంథముగాని, భాష్యగ్రంథముగాని కాద అయినను ఇందులో విస్తృతముగా చర్చారీతి అనుసరించబడినది పూర్వలక్షణమును స్పష్టముగా ఉదాహరించి దానిని

చర్చించి యుక్తియుక్తముగా నిరాకరించు పద్ధతి ఇందున్నది అహోబల పండితీయమువలె కన్పించును అయితే అహోబలపండితీయము ఆంధ్రభట్టచింతామణి కి భాష్యము మరి యిది దేనికిని కాదు ప్రాచీన లక్షణగ్రంథములందువలె లక్ష్యలక్షణములు ప్రదర్శించబడినవి కాగా భాష్య లక్షణము లక్షణగ్రంథ లక్షణము-ఈ రెండు పద్ధతులను స్వాయత్తీకరించుకొన్న విలక్షణమైన రీతిలో రూపొందినదీ సుకవిమనోరంజనము

సుకవిమనోరంజనమున గమనింపదగిన యంశము మరొకటియున్నది సాధారణముగా లక్షణకర్తలు స్వంతముగా లక్షణము రచించి ఇతరకవి ప్రయోగములను-కొన్నితావుల తమ ప్రయోగములను గూడ-లక్ష్యములుగా ప్రదర్శింతురు కొన్నిచోట్ల ఇతర లాక్షణికులు చెప్పిన లక్షణములను గూడ తమ లక్షణములతోబాటు ప్రదర్శింతురు వేంకటరాయడు మాత్రము లక్షణములుస్వంతముగా లక్షణముప్రాసిన తావులు మిక్కిలితక్కువ ఇతర లక్షణకర్తల లక్షణములనే సామాన్యముగా నుదాహరించి లక్ష్యము ప్రదర్శించినాడు పూర్వలాక్షణికులు చెప్పిన లక్షణములు సమగ్రముగా ఎరిగా లేవనుకొన్నప్పుడు మాత్రమే తాను లక్షణము ప్రాసినాడు వేంకటరాయడు గ్రహించిన పూర్వలాక్షణికులు చెప్పిన లక్షణములలో అప్పకవి చెప్పిన లక్షణములే ఎక్కువ ఆతరువాత కూచిమంచి తిమ్మనవి మిగిలినవి చాలా తక్కువ అప్పకవిని తీవ్రముగా విమర్శించుచును పలుచోట్ల అతని లక్షణములనే ప్రమాణీకరించుట వేంకటరాయని సహృదయతకు నిదర్శనమనవచ్చును

ఈ సందర్భమున గమనింపదగిన మరొకయంశముకూడ నున్నది వేంకటరాయడు తనతాతగారి తాతగారైన తిమ్మన రచించిన లక్షణసారసంగ్రహమును పలుచోట్ల యథాతథముగా స్వీకరించుకొన్నాడు రేఫ-ఱకారములు గల పదముల నిర్ణయసందర్భము దీనికుదాహరణగా చూపవచ్చును అయితే తిమ్మనతో భేదించిన సందర్భములును లేక పోలేదు కాని నిరాకరించుటలో సమర్థించుటే కన్పించును కొన్ని తావులలో తిమ్మనపేరు చెప్పకుండ సామాన్యరీతిలో ఎవరో చెప్పినట్లు ఉదాహరించి అది సరికాదన్నసూచన యుంచును ఇంతే తప్ప ఇతరుల లక్షణమును నిరాకరించునప్పుడు ప్రదర్శింపబడు తీవ్రత యుండదు తిమ్మనపై వేంకటరాయనికున్న అపారమైన భక్తి ప్రపత్తులు ఆతని యీ ప్రవర్తనమునకు కారణము కావచ్చును

లక్షణ గ్రంథ మనునది సామాన్యమైన మాట ఛందో వ్యాకరణాది గ్రంథముల కన్నింటికిని వర్తించును కాగా సుకవి మనోరంజనము ఛందో వ్యాకరణాదులలో ఏ వర్గమునకు చెందినది పండితపద్ధతి నిర్ణయము తో గ్రంథ మారబ్ధమగుటచే వ్యాకరణ గ్రంథమా యనిపించును కాని గ్రంథమందలి యంశ ములను ఆసాంతముగా పరిశీలించగా ఛందో గ్రంథమని స్పష్టమగును. సుకవి మనోరంజనమున విచారితమయిన యంశము లీక్రిందివిధముగా నున్నవి

ప్రథమాశ్వాసము -

ఇందులో మొదట సంస్కృతాంధ్ర భాషల యందుండు వర్ణముల విష యము చర్చాపూర్వకముగా నిర్ణయింపబడినది ఆ తరువాత ప్రాసముల నిరూపణము చేయబడి చివరకు అప్పకవి చెప్పిన ప్రాస భేదములు విమర్శింప బడినవి

ద్వితీయాశ్వాసము -

ఇందు మొదట అప్పకవి చెప్పిన యతి భేదములు విమర్శింపబడి స్వమ తాను సారముగా యతిభేద సంఖ్యా పరిగణనము చేయబడినది స్వరయతి వ్యంజన యతి భేదములు నిరూపింపబడినవి

తృతీయాశ్వాసము -

ఈ ఆశ్వాస మంతయు నుభయ యతుల నిరూపణమున కుపయోగింప బడినది చివర ప్రాసయతి రీతి చెప్పబడినది

చతుర్థాశ్వాసము -

ఇందు అప్పకవి మరికొందరు రేఫ-ఱకారములుగల పదముల నిరూపించు టలో పడిన పొరపాటులు వివరింపబడినవి ఆ తరువాత తిమ్మన ననుసరించి రేఫ ఱకారములుగిల పదములు ప్రదర్శించబడినవి చివరకు యతిప్రాసలలో కవులు చేసిన రేఫ-ఱకార సాంకర్యము ప్రదర్శింపబడినది

పంచమాశ్వాసము -

ఇది యొకవిధముగా ప్రకీర్ణము ఇందు కొన్ని సంధి విషయములు గ్రామ్యపద విషయములు సంస్కృతాంధ్రము లందలి కొన్ని పదముల స్వరూ

పముల నిరూపణము కొన్ని దోషముల విమర నము చేయబడినది ఈ దోష ములు పతాపరుద్రీయము న దు వివరి చబడినవి వాటి సామంజస ము చర్చింపబడినది

ఈ రీతిని గమని చి చో గ్రంథమున దు ఛందో విషయములకే ప్రాధా న్యము కన్పించును కేవలము యతి ప్రాసం విషయ మున్న త మాత్రమున ఛందోగ్ర థ మగునా య వచ్చును కాని తెలుగు ఛందో గ్రంథములను పరి లించిచో ప్రధానమైన య శము యతి ప్రాసలేయని స్పష్టమగును వృత్తము ను జాతులను కొ దరెక్కువ స ఖ లో చెప్పవచ్చును కొందరు తక్కువ స ఖ లో చెప్పవచ్చును ఎవరు చెప్పనను పద ముల లక్షణములలో పెద్ద తేడా యేమియునుండదు కొన్ని పద ము ల దు యతి చెల్లి చవలసిన స్థానములను గూర్చి కొ త భిన్నాభిప్రాయ ముండుటయే తప్ప మిగిలిన భేదము లం చన ములే కాగా యతిభేదములన ప్రాసభేదములను చెప్పటలోనే మతవైవిధ ము విరివిగా న్పి చును భిన్నభిన్న ఛందో గంథములందు యతిప్రాస భేదముల పెరుగుదల తరుగుదలలను గమనించి చో ఛందోగ్ర థముల దు వాటి ప్రాధా న ము సువ క్తమగును తెలుగులో అనేకమయిన పదముల స్వరూపమును నిర్ణయి చుటకు ఉపయోగించుట వలన గూడ యతిప్రాసలు ప్రధానములయి పోయినవి అందువలన అక్షర నిర్ణయము కాగానే వే కట రాయడు ప్రాసలను యతులను వాటి భేదములను గూర్చిన విచారమును ప్రారంభి చినాడు గ్రంథ మ దలి మూడున్నర ఆశ్వాసములలో నీ విచార విమరా నిరూపణములు వా ఎ చి పోయినవి రేఫ కార నిర్ణయముగూడ ఒక విధముగా ఛ దో విషయి కమే రేఫ అకారములకు యతి ప్రాసం నంగీకరి చక పోవుట వలన ఈ నిర్ణయము లాక్షణికులకు తప్పని స యై పోయినది కాగా ప చమాశ్వాస మొక ప్ర ర్ణ ము ఇందును ఛ దోభంగము దాని ననుసరి చి గురు లఘు-వర్ణ విష యిక విచారము చేయబడినది ఈ విధముగా సుకవి మనోరంజనము ఛ దో గ్ర థమయినది అయితే వా కరణా శములు గానీ తద్విషయిక చర్చలు గానీ ఇ దు లేకపోలేదు కాని అవియన్నియు ఛందో వా కరణములకున్న సాన్ని హిత మును బట్టి ప్రసక్తానుప్రసక్తముగా కొన్ని అప్పకవి పొరపాటులను ఖయట పెట్టటకు కొన్ని ఇ దు సమీకృతము లైనవి

వేంకటరాయడు తన సుకవి మనోరంజన మందు దాదాపు వంద గ్రంథములను డి వేయి పద ములకు పైగా ఉదాహరి చినాడు మరి ఇన్ని గ్రంథములను స్వయముగా పరి లించియే ఈ ఉదాహరణము లిచ్చినాడనటకు కచ్చితముగా వీలులేదు ఈ ఉదాహరణ పద ములలో ఎన్నో పద ములు పూర్వలక్షణ గ్రంథముల దు ఉదాహరించబడియున్నవే కవిసంజీవని అప్పకవీయము తిమ్మన లక్షణ సారస గ్రహము రంగరాట్ప దములను చూచినచో నీయంశము స్పష్టమగును అయితే అట్టి డయతికి లక్ష ములుగా చూపబడిన పద ములలో నత ధిక భాగము వేంకటరాయని పరి లనా ఫలితములే యనచ్చును మరియు కొన్ని లక్షణ గ్రంథములందు ఒక గ్రంథములోని పద ములను వే కటరాయ డింకొక గ్ర థములోనివిగా ఉదాహరి చినాడు ఉదాహరణకు ర గరాట్ప ద ముస శాశ్వతవిశ్వ విశ్వంభరా చక్రవర్తీ రాజకుమార దేలంగ గల డు అన్న నసపాదము శ్రీనాథుని సునందన చరిత్ర లోనిదని చెప్పబడగా వేంకట రాయడు శ్రీనాథుని మరుత్త చరిత్ర లోనిదన్నాడు అసలు ఆ పాద మే గ్రంథ మ దలిదని తెలియట కా గ్ర థము లలభ ములు మరి వేంకటరాయడీ విధముగా నుదాహరించుటకు కారణ మనూహ ము మరెచ్చటనైన పురుత్త చరిత్రలోని దీ పద మని చూచియైన ను డవలెను లేదా ఊహించియైన యుండవలెను సున దన చరిత్రము శ్రీనాథుని రచనగా తెలియ రాదుగదా ఈ విధముగా మరికొన్ని పద ములను కన్పించును ఇన్ని గ్రంథములు చూచినను చూడ కున్నను వేంక ట రాయని పాం డిత్య పరి లన మాత్రము ప్రశంసనీయ మయినది తెలుగు గ్ర థములే కాద పలు సంస్కృ త గ్ర థముల నుండియు ఉదాహరించిన పద ములను బట్టి యీ యంశము సువ క్తమగును

వేంక ట రాయని రచనా రీతిలో గమని చవలసిన య శమొకటియున్నది ఒక పద ము నొక య శమునకు ఉదాహరించి ఆ పద మందు గమనించవలసిన యితరాంశములున్నచో వాటినిగూడ సూచించును లుప్తవిసర్గక స్వరయతి కి తాసైరింప కపర్ణయుండగ అను పద ము నుదాహరించి నాల్గవ పాదమున కాకుస్వరయతియు నున్నదని తెల్పినాడు ఇట్లే రేఫ ఱకారములకు యతి చెల్లింప బడినదని ఉదాహరణములు చూపుచు రామభద్రుని జయరమా రామభద్రకము నుండి చలమున నీవు అను పద ము ఉదాహరింపబడినది ఆ పద మున ముష్టా ముష్టి యను ప్రయోగమున్నది దానిని ప్రస్తావి చి ముష్టముష్టి యని

ుయు డవలెనుగాని ముష్టాముష్టి యని యు డగూడదని వా కరణ సూత్రమ్ముల
కుదాహరి చి నిరూ ఎినాడు ఈ విధమయిన రీతిని గమనించినచో నొక
య శము స్పష్టమగును వే కటరాయుడు ప్రయోగపరి లన స దర్భమున ఏ
యొక యంశమున కనియో గాక పలుముఖముఖముగా పరి లన సాగించును విశే
షా శములు మరెక్కడోకాక ఆక్కడి కక్కడే సూచి చును వివరించును
సాధారణముగా పారప్రవచనము స దర్భమున ఉత్తమోప దే కులు అవలంబి చు
పద్ధతియిది వే కటరాయని రచనా రీతియందు పలుచోట్ల నీ దే కత కన్పించును
ఇట్లు సుని త రీతిలో సాగిన వే కటరాయని విచార విమర ధారా ధోరణిలోని
కొన్ని యంశములు పరి లి చదగినవి ఆన ది చదగినవి

సుకవి మనోరంజనము

సంస్కృతాంధ్రవర్ణ విచారము

ఆదా యా పంచాశ ద్వర్ణా —స స్కృత భాషకు వర్ణమి లే బది—
యని చి తామణి చెప్పుచున్నది ఈ ప చాశద్వర్ణ పరిగణన విషయమున
అప్పకవితో ప్రధానముగా నొక యంశమున వేంకటరాయడు విభేది చినాడు
అప్పకవి శకారమును కలుపుకొని షకారమును వదిలి యేబది వర్ణము లన్నాడు
మరియు శకారమును వదిలి షకారమును గ్రహించిన దుకు ఆన తుని వెట్టి
వాడని అవహేళన చేసినాడు కాని వేంకటరాయనకి యిద్దరి మతములును సరిగా
కన్పించలేదు అయినను అనంతుని వెట్టి వాడని యప్పకవి యనుట ఆయనకు
బాధ కలిగి చియుండును అందుకని అప్పకవి మతమును ఖ డి చి ఎద్దేవా
చేసినాడు అప్పకవి మతమును ఖ డించుటలో వేంకటరాయడు చెప్పినయంశము
లివి శకారము స స్కృతవర్ణ సమామ్నాయ మందు ఉన్నదనుటకు శాబ్దికు
లెవరు నంగీకరి చలేదు కాళ నాళ వా ళాది పదముల దు శకారము కాక
కాల నాల వా ల ఇతా దిగా లకారమున్నదన రా దనుటకు ప్రమాణమేమియు
లేదు లోళ యని ప్రాకృత వా కరణమున వాల్మీ లకారమును శకారము
నాదే ంచుటచేతనే స స్కృతమున శకారము లేదనుటను స్పష్టము చేయును

వే కటరాయడు తన గ థమ దెక్కడను సంస్కృత పదము
లలో శ కారము వ్రాయలేదు కత్స్థానమున ల కారమే వ్రాసినాడు

కాగా శకారము పంచాశద్వర్ణములలో నొకటిగా పరిగణనీయముకాదు క్షకారము క్ + ష్ వర్ణ సంయోగరూపమున నేర్పడినదిగాన ఎట్లును ప్రత్యేక వర్ణముగా పరిగణనీయముకాదు అయితే ఆ రెండిని వదిలినచో నలువదెనిమిది వర్ణములేయగును కావున వేంకటరాయడు జిహ్వామూలీయ-ఉపధ్మానీయములను కలుపుకొని పంచాశత్ సంఖ్యను పూరించినాడు ఈ రండిటిని కలుపుకొనుటకు గీకరించని ఆహోబలుని వాదములోని నిస్సారతను ప్రదర్శించుచు రేఫకాదేశమైన విసర్గను అచ్చుల దు పరిగణించి ఉత్పత్తి స్థానములు చెప్పబడిన యీ రెటిని వర్ణాంతరములుగా గ్రహించకుండులో నౌచిత్యము లేదన్నాడు మరియు ఎక్కడను చెప్పబడని శకారమును గ్రహించి చెప్పబడిన వీటిని నిరాకరించుట అప్రామాణికమని సూచించినాడు ఈ విధముగా తన మతమున పంచాశద్వర్ణములను నిరూపించి ఈ మతములందు ఎవరిమతము బాగుంటే దానిని స్వీకరించవలెనని బుద్ధిమంతులను కోరినాడు

సంస్కృత భాషకు పంచాశద్వర్ణములనైతే ఆ గీకరించినాడు గాని తెలుగునకు ముప్పదియారు వర్ణములనుటను మాత్రము గీకరించలేదు రేఫ శకట రేఫ గల పద నిరూపణమున నంతగా శ్రద్ధవహించి ఆ రెటిని యతి ప్రాసలు చెల్లవన్నపుడు రేఫతోబాటు అకారమును గూడా ప్రత్యేక వర్ణముగా పరిగణించుటయము తెలుగునకుండు వర్ణముల పరిగణించు చింతామణి సూత్రమును బాలసరస్వతి—

ద్వివిధా ది దు దే తో చో వ్రకతమా వనుస్వారౌ
కగ చజయుగ టడణ తదన పబమ యరలవ సహళ తు హల్వర్గ

అని పరించినాడు ఈ పాఠము ప్రకారము శకటరేఫ పరిగణనకు రాలేదు కాని ఈ కారిక ఉత్తరార్ధము నప్పకవి—

క గ చ జ యుగ టడణ తదన
పబమ యరయుగ లయుగ వ స హళ్ళ వల

అని పీరించినాడు ఇందులో రయుగ అని యుండుట వలన శకటరేఫ గూడ గణనకు వచ్చినది కాగా షడ్త్రింశ దక్షరతే యన్నది అప్పకవి పాఠమున సప్తత్రింశదిహ అని యున్నది ఈ అప్పకవి పాఠమును వేంకట

రాయడు గుర్తించ వలసినది కాని ఈ యశమును వదిలి వాఖాకారు లందఱును షట్ త్రిశత్ అన్నారు అని వ్రాసినాడు మరి అప్పకవీయము చింతామణి వాఖానమే ఈ యశమును వేంకటరాయడు గుర్తించక పోవుట చిత్రమే

శ ట రేఫమును వర్ణాంతరముగా గ్రహించి అంతటితో నాగక శాలుకాశ జఱభి జ ఝూటము ఖజ్జము-ఎంటి పదములందు కన్పించు శ భ ఝ ఖ అను వర్ణములను రవర ఢాక వంటి పదములలో కన్పించు ర ఢ లను కలుపుకొని తెలుగునకు మొత్తము నలువది మూడు వర్ణములని వేంకటరాయడు నిర్ణయి చినాడు మరియు రవర ఆది పదములను చెప్పియు ర ఢల నప్పకవి పరిగణి చ పోవుట నాక్షేపి చినాడు అప్పకవి రవరా దిపదములన చెప్పి దిట్లున్నది -

ఠవర రీవి రేవ ఠావును ఢాకయు
మొదలుగా ద్వితీయ వర్ణములు చతుర్థ
వర్ణములును గలుగు వాక ంబులును స్వదే
శ ములు గాని వైకృతములు గావు అ క 2-

---

11 రవర రీవి రేవ రావె ఢాక మొదలైనవి స్వదేశములుగాని వైకృతములు కావు అని అప్పకవి వ్రాసినాడు ఆతడే మరి యొకచోట "స్పర్శాక్షరముల దు బ చవర్గములను సమములైయు డు నక్షరములు పది శుద్ధా ధ్ర దేశ్యభాషాపదములు వెద ననులేవు" (9) అని వ్రాసి యు డుటచేత స్వమత విరోధము కనబడుచున్నది ఈ పదములలో ఠావు అనే వైకృత విశేష్యము గామ ము అని శ్దరత్నా రములో నున్ను హి దూ స్థానీపదము అని గుప్తార్థ పకా లో నున్ను ఉన్నది నన్నయ తిక్కన మొదలైన మహాకవుల దరున్ను ఈ శబ్దము వాడినారు ఇది నిజముగా వైకృతము సంస్కృత భాషలోని స్థా అనే ధాతువుతో సంబ ధము కలది త్కన పదములు దేశ ములని శబ్ద రత్నాకరములో సహితము చెప్ప ఉన్నది అయితే శుద్ధాం ధ దేశ భాషా పదములలో వర్గిద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు లేవని చెప్పరాదు" (గిడుగు (అప్పకవీయ ఎరిక పు 56)

రవరాది పదములు స్వదేశ ములగును గాని వైకృతములు కాదన్నట్లు పూర్వ మందున్నది కాని స్వదేశ ములనగా నేమి వైకృతములనగా నేమి వైకృతములనగా తెలుగు పదములని యర్థము మరి స్వదేశ ములనగా నేమో స్పష్టముకాదు తెలుగుభాష తెరగులను వివరించుచు దేశ మును నొక భేద మును చెప్పి దానిని శుద్ధాంధ్ర అన దేశభాంధ్రములని రెండుగా విభజించినాడు తప్ప స్వదేశ ములను విభాగము నప్పకవి చెప్పలేదు స్వదేశ ము లనగా దేశ పదములే యనుకొన్నచో స్వదేశ ములుగాని వైకృతములుగావు అన్నది సమన్వితముకాదు మరియు పూర్వ మున వాక్యంబులను అనుచోట ను - సముచ్చయ మెందుకో స్పష్టముగాదు ద్వితీయమున చతుర్థవర్ణములును గలుగు వాక్యంబులు స్వదేశ ములనవలయును సముచ్చయార్థక ము వలన మరియింకనేవో ఆ వర్ణములుగల వాక్యేతరములు చెప్పబడవలెను కాని అట్టి వేవియు చెప్పబడలేదు కాగా ఆ పదమంచు వాక్యంబులను స్వదేశ ములు అని యుండియుండును అప్పుడది సమన్వితమగును రవరాదులన దేశములుగాని తెలుగుపదములుకావు కావున ఆ పదములందు కన్పించు ర ధ కారములను అప్పకవి తెలుగు వర్ణములుగా భావించినాడనుటకు వీలుకలుగదు కాగా వేంకటరాయడు రవరాదులను శాల్వాదులను వైకృతములు గానే భావించినాడు వాటియందలి ర శ మొదలగు వాటిని కలుపుకొని తెలుగువర్ణసంఖ్య ను నలువది మూడింటికి పెంచినాడు రవర శాల్వాదులను వైకృతములుగా గ్రహించుటలో వేంకటరాయడు ప్రమాణమును ప్రదరి చలేదు వాటిని తెలుగు పదములుగా నితర లాక్షణికులును పరిగణి చినట్లు కన్పించదు కాగా అప్పకవి చెప్పిన సప్తత్రింశత్ సంఖ్య కు క్షతి కలుగలేదనియే చెప్పవలయును

అద్య క్రియాసు సూత్రము
ఆద్యగం దశము

ఈ సందర్భముననే ఉయ్యెల మొదలగు పదముల విషయికముగా వేంకటరాయ డప్పకని నాక్షేపించిన తీరు గమనించదగినది బాలసరస్వతి—

అద్య క్రియాసు భూతార్థ
ద్యోతిన మాద్య గం వినా సర్వ

అని చింతామణి సూత్రమును పరి చగా అప్ప వి

అద ్ర యాసు భూతా
ద ర్ధ సమ ద్రో తితం వినా సర్వ

అని పరించినాడు బాలసరస్వతి ననుసరించి చింతామణి పదాది యకారము న గీ కరి చుచు డగా అప్పకవి ననుస ంచి యంగీక ంచుటలేదు ఈ స్థితిలో అసలు పాఠమును అప్ప వి దిద్ది నాడని -

దిద్దుటకు కారణమేమంటే పదాదియందు యకారము లేదు సూత్రమం దున్నది సూత్రము కొట్టుబడిపోకు డగా నుండుటకు దిద్దినారు ఈ దిద్దిన దైనా నిలువదు ఏమి హేతువన బే కనబడియెడు చనియెదర చనియె-ఈ మొదలైన పదములందు యకారముల కేత్వములన్నారు సరే కయ ము సయ న -ఈ మొదలైన పదములందు యకారమునకు తలకట్టులన్నారు సరె కనియె వినియె ఈ మొదలైన ్ర యాపదాంతములందు యకారముల కేత్వములని చెప్ప లేదు కాని ఏత్వములను ప్రసిద్ధి ఉయ లాది పదములందు తలకట్టులను గలవు కావున నచ్చట సూత్రము కొట్టబడిపోయినది

అని వేంకటరాయ డాక్షే చిాడు మొదట చనియె మొదలగు వాది యందు యకారమున కేత్వము లప్పకవి చెప్పనాడని య గీక ంచుచునే కనియె మొదలగు ్ర యా పదా ాములందు యకారముల కప్ప వి ఏత్వము చెప్పలేద నుట స్వవచన వా ఘాతముగా కన్పి చును ఇవిట్లుండగా ఉయ లా ది లందు తలకట్టుండుటచే అప్పకవి సూత్రమును దిద్దు టవలన ప్రయోజనము లేకపోయిన దని ఆక్షేపణ కాని నిజమునకు- అప్పకవి పార విషయమట్లుండగా- బాల సరస్వతి పారము ననుస రియు ఉయ లాదులం దత్వము సాధింపబడదు సైగా పదాది యకారము నద్ధమగుచున్నది అప్పకవి పారమున పదాది యకా రమున కాస్కారము తప్పనది ఇదియే అప్ప వి పార ప్రయోజనము

నిజమునకు ఉయ లా దులం దత్వము డుట వలన సూ తము కొట్టుబడి పోలేదు సూత్రమును బట్టి ఆత్వమే ఉండవలయును ఎత్వమే ఉ డరాదు ఉయె లా ది ఎత్వ సహిత రూపములను అద ్రక్రియాసు సాధించక పోవుట సాధించకపోవుట వలననే డోలా భూషో త్తరీయాణి అన్న ఆధ ర్వణ కారిక ఉన్మించినది ఈ కారిక వలననే ఉయె లాదులం దెత్వము సిద్ధిం

చును గాన అప్పకవి ఉయె లాదులను పదద్వయముగా విభజించుట స్వకపోల కల్పితమే కాని ప్రామాణికము కాదని అహోబలు డప్పకవి నాక్షేపించినాడు. మరి యిట్లాక్షేపణల కాస్కారము కలుగునట్లు అప్పకవి ఉయె లాదులందు పదద్వయ విభాగ మె దుకు చేసినాడన్నది ప్రశ్న

ఇ తకు ఉయె ల ఉయ ల ఇతా దులగు ఎత్వ-అత్వ ఘటిత రూపద్వయ పదములలో నేది పాచీనము విచారించినచో ఎత్వ సహితరూపమే యనవల యును ఎందుకనగా ఎత్వయుతముగానే కలిదమయ తి బాప ను యె ల యునుబోలె (ఆరణ -79 అని నన్నయగారి ప్రయోగము అత్వసహిత మగు రూపము భాస్కర రామాయణము (యుద్ధ 857 నాటికి గాని ప్రయోగ ముల కెక్కనట్లు లాక్షణికుల ఉదాహరణములను బట్టి తెలియును కాగా ఎత్వ సహితరూపమే ప్రాచీనము మరి నన్నయగారి ప్రయోగమును చింతామణి సాధి చుటలేదు అందువలన అప్పకవి అద క్రియాసు సూత్రమునకు ఎత్వ సహితములైన ఉయె లాదులు విరుద్ధములు కాదని నిరూపించుటకు ఉయె లాదు లేక పదములు కావని ఊచు+ఎల ఇతా దిగా పదద్వయ సంధి రూపములని వివరించినాడు ఉయె ల మొదలగు వాటియందు కన్పించు ఎత్వము ఉత్తర పదాద ము పదాది ఎకారామున కెక్కడను నిషేధము లేదు కాగా ఉయె లా దులు అద క్రియాసు సూత్ర విషయములు కాకుండనే పోయి నవి ఈ విధముగా ఆ సూత్రము కొట్టుబడి పోవనేలేదు ఇటు ఎత్వమును సాధి చిన తరువాత అత్వయుతరూపము లంగీకరించ వీలులేదు అందు వలన వాటిని నిరాకరించినాడు అ గీకరించిన ముద్దరాజు రామన నాక్షేప చినాడు. నిజమునకు విచారించినచో అత్వసహిత రూపములు అప్పకవికి పూర్వమే కవి

అప్పకవి ఊచు + (హేలా) ఏల = ఉయె ల అని చెప్పుట తప్పుగా తోచుచున్నది ద్రావిడ భాషలో ఊఞ్ ధాతువుయొక్క కృదంతము ఊఞ్సల్ దీని తెలుగు ఊయల ఉయ్యల ఊయెల ఉయె ల మొ రూపాంతరములు జనుల వాడుకమబట్టి వచ్చినవి అని శ్రీ గిడుగువారు అప్పకవీయ పరిక పు 57 అన్నారు అనగా అత్వయుత రూపమే ప్రాచీన మని- ఏకపదమని భావము ఏకపదత్వ మెట్లున్నను తెలుగున ఈనాటికి లభి చు ప్రాచీన రూపము ఎత్వసహితము

ప్రయోగములు రగా ఒక్క నన్నయగారి ప్రయోగమునే ప్రమాణీకరించి మిగిలిన ప్రయోగమును అప్పకవి నిరాకరించుటలో ఔచిత ము కన్పించదు అత్వ సహిత రూపము ప్రయోగములకు పాంరాంతరములైన ఆయనకు లభించిన వేమో యనుకొనవలసి వచ్చును కానిచో అప్పకవి ఇక్కడ ప్రవర్తించిన తీరు లాక్షణికాహంకారమునక సూచక మనుకొనవలెను

అయితే వే కటరాయడు అప్పకవి చేసిన పదద్వయ విభాగమును విమర్శించుచు—

ఈచు + ఎం = ఈయె ల అయినందున కేలాగు ద్విత్వయకారము సిద్ధమాయెనో తాయి + ఎతులు = కాయెతులు అని ఇక్కడ ద్విత్వము లేకపోవుటకు కారణమేమో తోచినటుల వ్రాయవలసినదౌను అస దర్శములో నసంద ర్భము సంభవించినది

అని ఆక్షేపించినాడు ఈచు + ఎం = ఈయెం అయినప్పుడు యకారమునకు ద్విత్వము పెద్ద సమస కాదు పూవు = పువ్వులలో వకారమునకు ఆయెడ = అయె ర ఇతాదులందు యకారమునకు ద్విత్వములు వచ్చిన రీతిలో రావచ్చును నూయి = నుయి ఇతాది రూపములున్నవి ఇట్లే ఎత్తులో ద్విత్వము లేకపోవుటయు వి తకాదు తెలుగు పదము లనేకములందు ద్విత్వము తొలగుటయు నున్నది చిన్న = చిన అమ్మ = అమ మొదలగునవి ఉదాహరించుకొనవచ్చు కాగా చూడవలసినది పదద్వయ విభాగము సరియైనదా కాదా యన్నదే తప్ప ఇట్టి యశములు కావు మరియు తాయెతు యొక్క అర్థ విచారణ వేంకటరాయడు దీర్ఘముగా చేసినాడు వ్యుత్పత్త్యర్థ మొక విధముగా నుండగా రూఢ్యర్థ మి కొకవిధముగా నుండుటయు ప్రతిభాష యందును గమనించవచ్చును తెఱవ యనగా తెఱచిన నోరు గలదని వ్యుత్పత్త్యర్థము కాని స్త్రీ మాత్రమున రూఢము ఇట్లు కాదనుకొన్నచో పలుపదములకు రూఢి కుదురదు మరియు అథర్వణుని దోలాభూషోత్తరీయాణి చూచినచో అప్పకవి ముద్దరాజు రామన నాక్షేపించియు దడన్నాడు కాని దోలా చూచినను చూడకున్నను అప్పకవి దృష్టిలో మార్పు ఉండనక్కరలేదు దోలా కారికకు అప్పకవి పాదమూ బలకరమేకాని భిన్నము కాదు అథర్వణ కారికను పట్టుకొని ఆక్షేపించుటయు అప్పకవి చేసినది స్వకపోల కల్పితమనుట సాహసమే

ఱయె లామలు ఏక పదములుగా భావించుటచే స్పష్ట ప్రతిపత్తి కొరకు అవ
ర్ణ కారిక ఏర్పడియుండవచ్చు ననుకొనరాదా అందువలన అప్పకవి చేసిన
పని అలాక్షణిక మేమియుకాదు ఆయన చేసిన పొరపాటు ఱకటే ఆత్వ సహిత
రూపములు కవి ప్రయోగములందుండగా వాటి నలాక్షణికములు చేయుట

ఒక విధముగా వేంకటరాయడు చెప్పినది నిజము అప్పకవి గాకి
నన్నయభట్టు కారి లు ప్రధానము అందువలన అప్పకవి అంతగా తంటాలు
పడినాడు కాని అది సరియైన పనికాదు అప్పకవిని ఆక్షేపించుచు చెప్పినను
వేంకటరాయడు —

ఇంచుకంత సంస్కృతమందు నించుకంత యాంధ్రమందు తెలిసి తెలి
యని పండితం మనులు నన్నయభట్టుగారి సూత్రములు ననుసరించినవే సాధు
వులు కాని సూత్రములు ననుసరించనివి అసాధువులంటారు

అని చెప్పిన మాట సరియైనది ఎందుకనగా —

సూత్రమొకరీతి నుండే మహాకవి ప్రయోగము లొకరీతి నున్నవి బహు
లములు గలవు ఆంధ్ర వాకరణమందే గాక పాణినీయ వాకరణమందును
కొన్ని సూత్రములు ప్రవర్తించవు అంత మాత్రమున వారి మహత్త్వమునకు
లోపము రాదు

అన్నాడు వేంకటరాయడు ఈ దృష్టి లాక్షణికులంకును విమర్శకులంకును
ప్రధానమయినది వేంకటరాయని గ్రంథము దాదాపుగా నతయు నిట్టి సరియైన
దృక్పథమునకు లక్ష మనవచ్చును

ప్రాస విలాసము

అప్పకవి పదునేడు ప్రాస భేదములను చెప్పినాడు వాటిలో అర్ధబిందు
బిందు ఖండాఖండ రేఫయుత లఘుద్విత్వ వికల్ప అనునాసిక లఘుయకార
సంధిగత ప్రాసములను తొమ్మిదింటిని వీటికి నామ నిర్దేశ మాత్రమే ఫలము
అని వేంకటరాయడు నిరాకరించినాడు పాసవైర మనునది ప్రాసభేదమే
కాదు సంయుతాక్షర ప్రాసము కూడ మొదట చెప్పిన తొమ్మిదింటి వంటిదే
ఇక అభేదప్రాసము శ-ష స-హ లకు ప్రాస చెల్లు ననునది తిమ్మనవలె వే కట

రాయడును జంనిధి- జడనిధి మొసలి=మొసడి ఇతా దిగా రూపవ్యత్యా
ముండుటబట్టి- ఈ ప్రాసము నంగీకరించలేదు కాగా మిగిలిన అయిు దిని-
అనంతు నమసరించి బిందు ప్రాసమును- మొత్త మారిందిని వేంకటరాయడు
ప్రమాణీకరించినాడు

ఉభయప్రాస కు అభయము

న-ణ లకు మరియు స-ష లకు ప్రాస చెల్లుట ఉభయ ప్రాసము
అయితే ఇవి ఒక పద్ధతిలో ప్రాసచెల్లును కొన్నిచోట్ల వా కరణ సూత్రముల
నుసరి చి న-స లకు వరుసగా ణ ష లు ఆదేశములుగును ఉదా - ప్ర+
ఆగ=ప్రాణ వి+సమ=విషము ఇట్లాదేశములైన ణ కా షకారములు
వరుసగా సహజములైన నకార సకారములకు ప్రాస చెల్లును సహజ ణ ష లకు
ఎట్లును చెల్లును కాని సహజ ణకార షకారములు సహజ నకార సకారము కు
ప్రాస చెల్లునా యన్నది ప్రశ్న అనగా కణము-ధనము అని కషణ-రసన
అని చెల్లునా చెల్లవని అప్పకవి కంతోక్తిగా చెప్పలేదుగాని అతని లక్షణ వివ
రణము లక్ష ప్రవర నమును బట్టి చెల్లవనియే చెప్పవలెను అప్పకవికి పూర్వు
డైన ఆన తుని రీతియు ని తే కాని పై విధముగా సహజ న-ణ లకు మవ వి
ప్రయోగములందు ప్రాస చెల్లినది కాదనుటెట్లు కాదనుటలో సామంజస ము
గూడలేదు నకారమున కాదేశముగా వచ్చినను రాకున్నను ణకారమునకు విను
కలిలో భేదము లేదు వేంకటరాయడు ఈ రీతిని విమరి చి సహజ న ణ లకు
ప్రాసచెల్లిన ప్రయోగములు ప్రదరి ంచినాడు అయితే సహజ స-ష లకు
ప్రయోగములు లభించనట్లున్నది అందుకు వాది విషయము చర్చింపక అప్ప
కవి ధోరణిలో అతడు చూపిన లక్ష ములనే ప్రదరి ంచినాడు కాని సహజ
స ష లును యతి చెల్లుటలో దోషము లేదని న-ణ ల చర్చలద్వారా సూచితమే
ఈ చర్చా స దర్భమున త్రిణయన పదమును గూర్చి వివరి చిన తీరు ఉప
యోగకరమై క్రొత్త య శములను పదారమునకు తెచ్చినది

ఉభయ ప్రాసలో శ స ప్రాసను గూడ వేంకటరాయడు చేర్చినాడు
అప్పకవి ఈ ప్రాసమును నిరాకరించినను ప్రయోగములను బట్టి అంగీకరింప
వలసియే యున్నది అయితే కస్తూరిర గ కవివలె నొక ప్రత్యే క ప్రాస భేద
ముగా కాక ఉభయ ప్రాసలోనే చేర్చినాడు ఉభయ మట్టి జ టలకు ప్రాసము

చెల్లించుటకు సంబంధించినదగుట చేత ప్రాసభేద స ఖ ను పెంచుటక్కార లేకుండ ఇందులోనే చేర్చుట వేంకటరాయని వర్గీకరణ రీతిలోని ఔచిత మునకు సూచకము

ప్రాసమైత్రి ప్రాస
మకారస్థతి

ప్రాసమైత్రి ప్రాసను వే కటరాయ శ గీకరించినాడు బిందు పూర్వక ఐకారము - ద్విత్వమకారమునకు ప్రాసచెల్లుట ప్రాసమైత్రి ప్రాస అనంతుని ను తి ఈ ప్రాసభేదమును పరిగణి చుట ప్రారంభమయినది నన్నయగారి "ఇమ్ముగ బిం బమ్మున రం ద్రమ్ముల వ దు బరమున్" అను పద ము ప్రధాన లక్ష ము ఎన వీరభద్రాదుల పయోగములు దీని ననుసరించినవే నన్నయగారి పద మున ఇమ్ముగ అని ద్విత్వమకారమునకు బదులు ఇంబుగ అని బిందు పూర్వక బకారమున్న దనుకొన్నచో నీప్రాస భేదమున కాస్కారమే లేదు ద్వితీయ తృతీయ పాదములందు ప్రాసస్థానమున ప్రథమా విభ క్తి యొకారము ద్విత్వముగా నున్నది అది బిం బంబున ఇతా దిగా బిందుపూర్వక బుకారమగుటలో విప్రతిపత్తి లేదు అప్పుడు ఇంబుగ తో నవి సరిపోవును) ఇంబు - ఇమ్ము అని బిందు పూర్వక బకార ముతో ద్విత్వమకారముతో) రండు రూపములున్నవి నన్నయగారి ప్రయోగ మిట్లుకాగా ఎనవీరనాదులవి ప్రతే కముగా గమనింపదగినవి

వేంకటరాయడు అప్పకవి ననుసరించి - బకారము దాపం బిందువు కలిగి ద్విత్వమకారముకు ప్రాసమగును అని ప్రాసమైత్రి ప్రాసకు లక్షణము చెప్పి నాడు అంతటితో నాగక బదులు బిందుపూర్వకముగ ప్రాసంబులం నిలుప జెల్లు అను తిమ్మన (ల సా సం) లక్షణము నుదాహరించి బిందువు లేకపోతే జమిలిఅూలేదు అన్నాడు ఇచ్చనుటకు కారణమున్నది తిమ్మన ప్రాస చెప్పినది బిందుపూర్వక బము లకే తప్ప మకార ద్విత్వ ప్రసక్తిలేదు అప్పకవి చెప్పిన లక్షణములో మకారము బిందుపూర్వకమగు ప్రసక్తిలేదు కాని అప్పకవి తిమ్మనలు చెప్పిన లక్షణములు బిన్నములు కావనుటకే వేంకటరాయడిట్లు చెప్పి నాడు కాగా అప్పకవి జమిలిమా యని చెప్పినను, బి దు వక్కడ ఉండనే యుండును బిందువును తిమ్మన చెప్పినను మకారమునకు ద్విత్వముండనే

యుండునని భావము కాని అన తుడు బిందుపూర్వక ఐమలకు ప్రాస చెప్పగా దాని నంగీకరింపకనే జమిలిమాయని చెప్పిన అప్పకవి మతమున జమిలిమా బిందు పూర్వకముకాదు అయినచో అనంతుని వలెనే అప్పకవియు చెప్పయుం డును కావున బిందువు లేకపోతే అన్న వే కటరాయని నిర్ణయము అప్ప కవి వర్తి చదు వేంకటరాయడు తానుగూడ ద్విత్వ మకారమున కనే చెప్ప ాడు తప్ప బిందుపూర్వక మకారమున ని చెప్పలేదు అంతేకాదు అసలు తెలు గులో బిందుపూర్వక మకారము డుటకు వీలులేదు ఈ భాషా సంప్రదాయ మట్టిది కాని వెనుకటివారి వ్రాతరీతిలో అమ్మ ఇతా దులు అ మ్మ ఇతా దిగా (బిందుపూర్వక ద్విత్వమకారముగా) వ్రాయ ట తాళపత్ర ప్రతులందు కన్పించును ఈ వ్రాత పద్ధతి నన్నయగారినాడు లేదు మధ కాలమున వచ్చి నది నన్నయగారికి పూర్వమును ది శాసనముల లేఖన రీతిని ప లించినచో ఈ ప ణామము స్పష్టముగా గోచరి చును అయితే మకారము యొక్క బిందు పూర్వకతకు దాని ద్విత్వమునకు అవినాభావ సంబంధమేమియు లేదు ఈ సుకవి మనోరంజన తాళపత్ర ప్రతియందు బిందుపూర్వక మకారము ద్వి త్వ ముగాలేద (ఇట్టే బి దుపూర్వక నకారము గూడ ద్విత్వముగా లేదు అయితే బి దుపూర్వక మకారము ద్విత్వము కానక్కరలేదు గాని ద్విత్వమకారము తప్పక బిందుపూర్వక మగునని వే కటరాయని భావమనటకును వీలున్నది ఆట్లు చెప్పనచో తిమ్మన లక్షణమునన్నున్న బిందుపూర్వక మకారము ద్విత్వము కానక్కరలేదు అనంతుడు చెప్పన లక్షణ విషయమున గూడ ని తే కాగా అప్ప కవి చెప్పన ద్విత్వమకారము తాను చెప్పనదియు బిందపూర్వకములే యనటకు వే కటరాయడు బిందవు లేకపోతే జమిలిమా లేదు అన్నాడు మరియు క మ్మ-ఇ మ్మ అ మ్మ- ఈ మొదలైనవి బి దువు గలవని తెలియవలయు నని యు నన్నాడు కమ్మ అమ్మ అన్నవి అప్పకవి చూపన న్యాయోదాహా రణము లోనివి కమ్మతావుల వెదజల్లు న బుజములు శంబరారాతిచేతి వాల మ్ములన గ అన్నది అప్పకవియొదాహరణము ఇమ్మ అన్నది నన్నయగారి పద ములోనిది అయితే ఇక్కడ నొక చిక్కు కలుగుచున్నది కమ్మ-అ బు యన్నప్పుడు మకార ఐకారములు రెండును బి దు పూర కములు మకార మధికనుగా ద్విత్వయుక్తము అయినప్పుడు అంబు న దలి ఐకారము గూడ ద్విత్వయుత మగుట యుక్తము ఐకారము బి దుపూర్వకమై మకారము ద్విత్వయుక్తమైనప్పుడు ఆక్కడి బిందువునకు ఇక్కడి ద్విత్వమునకు

సరిపోవును బకారమునకు ముదర్న బిదవునకు మకారశ్రుతి యుండుటచే సరిపోయినది ద్విత్వమకారమునకు ముందు బిదువుండగా దాని మ్రోతలో మూడు మకారములు- అనగా మూడు ఎర్రములైనవి అబు వద్ద రెండే యైనవి ప్రాసాక్షర మతట సమాన వాల్మీకనముతో నుండుట ప్రాస నియమము ఇక్కడ అది పొసగటలేదు కావున అంబు అన్నది అంబ్బు అని బిదపూర్వక ద్విత్వబకారముగా నుండవలసి యుండును ఈ విషయమై వేంకటరాయ డేమియు చెప్పలేదు ఈ వ్రాతరీతియు తాళపత్ర ప్రతులయందు లేకపోలేదు అయితే బిదువున్నపుడే ద్విత్వబకారనుండునుగాని అబ్బుర మితా ద్విత్వబకారముల ముందు బిందువుండదు కాగా బిందువు లేకున్నను జమిలిబాయ డును

ఇంతకు బిదపూర్వక బమంకు ప్రాస చెల్లుటలో నొచిగ ముకన్పించదు- ఉభయత్ర ద్వ సామ్యములేదు ఇదంతయు నన్నయగారు ఇమ్ముగ అని ప్రయోగించినా రనకొనట వలన వచ్చిన తగాదా నన్నయగా రెక్కడను ధ్వని సామ్యములేని ప్రాసముల నుపయోగి చలేదు కావున ఇమ్ముగ అనునది గాక ఇంబుగ అనియే నన్నయగా రుపయోగించినా రనవలయును కాని ఎట్లో ఇమ్ముగ యన్నది ఆ పద మున ప్రవే ంచి ఇటు లాక్షణికుల కొక ప్రాస భేద మును ల్పించినది కొ దరు వుంచే నొ టి రె డు చోట్ల నా ప్రాసము నుపయోగింప చేసిన

ఈ ప్రయోగముల విషయమెట్లున్నన బిందువు లేకపోతే జమిలిమాలేద అని వేంకటరాయడు చెప్పటలో కొన్నిచోట్ల కన్పించు లేఖనరీతి తప్ప మరొక ప్రమాణము నిం చదు నిజమునకు లేఖనరీతి యతిప్రాసం నిర్ణయమునకు సరియైన ఆధారమనటకు వీలులేదు కవులు అక్షరములను వ్రాసి చూచుకొని యతిప్రాసం నుపయోగి చరు ఉచ్చరించు రీతిని బట్టి ఉపయోగింతురు కాగా ఈ ప్రాసవిషయమున తిమ్మనను వేం టరాయడు సమర్థి చినరీతి ఆ తడసమర్థనీయముగా కన్పించదు

యతి

భేదవర్గీకృతి

దాదాపుగా ఆ దరికన్న నెక్కువ స ఖ లో యతి భేదములను చెప్పన వాడు అప్పకవియే యతి భేదములను స్వర - వ ంజన - ఉభయ యతి వర్గము లుగా ఎభజి చి స్వరయతులు ఏడు వ ఞన యతులు ఇరువది యొకటి ఉభయ యతులు ప ర్రె డు చెప్పినాడు మరియు ప్రాసయతి వర్గమున ప్రాసయతి చెప్పినాడు ప్రాస భేదములన్నియు పాసయతి యందు ననువర్తించును ఇన్ని వర్గములలోని యిన్ని యతి భేదములలో కొన్ని టిని వేంకటరాయడు నిరాకరిం చిన రీతి గమని చదగినది

స్వరయతులలో స్వరమైత్రియతి నిరాకరింపబడినది అయితే అప్పకవి "సర్వమై తి వలు లని చెప్పినవాటినే సర్వప్రధానవలు లనుపేర వేంకటరాయడు చెప్పినాడు నిజమునకాయన నిరాకరి చవలసినది అప్పకవిచెప్పన స్వరప్ర ధానవలు లను స్వరసంధిలో ఉత్తర పదాద చ్చునకే యతిచెల్లవలెనుట స్వర ప్రధానయతి ఇది ఎజమున కొకయతి భేదముకాదు స్వరయతులు చెల్లిం చుటలో పాటి పవలసిన ఒక సామాన నియమము ఈ య శము ప్రస్తావింప బడలేదు కాగా నిరాకరించవలసిన య శము నుపేక్షించి తాను నిరాకరించిన దానినే తాను మరల చెప్పుటలో వే కటరాయని భావము స్పష్టముగాదు

వ ఞన యతులలో అప్పకవి చెప్పన ప్రాణి ఋజు ప్రతే క భిన్న ఏకతర అ తో ష మవర్ణ యతు లేడు నిరాకరి పబడినవి నిజమునకు ప్రాణి యతి భేదము అనవసరమనిఎంచును ఈ భేదమును నిరాకరి చుచు వేంకట రాయడు—

వర్గా తా ఱరమును విడిచి మిగిలిన నాలుగు నొకదానికొకటియైనా యే యక్షరమున కాయక్షరమైనా నిలిఎతే వర్గయతియని ఆదినుంచిన్ని సుప్ర సిద్ధిగా నున్నది కావున వర్గయతిని స్వరప్రధానముచేసి ప్రాణియతియని పేరుంచుటించుకంతైనా వినియోగము లేదు

అన్నాడు ఆయితే వర్గమున డు మొదటినాలుగింటిలో నేయక్షరమున కాయక్షరము నిలిఎనను వర్గయతి యగునని ఎవరును నిరూఎంచినట్లు కన్పించదు

లాక్షణికులు వర్గయతి కుదాహరణములు చూపునపుడు ఏయక్షరమున కాయక్ష రమును-అనగా కకారమునకు కారము గకారమునకు గకార మితా దిగా చూపలేదు కకారమునకు ఖ గ ఘ లను—ఇట్లే ఒకదానికొకటిగా—చూఎనారు అందువలన ఏ యక్షరమున కాయక్షరము చెల్లినచో వర్గయతి యనుటకు వీలు కన్పి చదు ఇదిట్లుండగా ఏకతరయతి ని నిరాకరి చుచు వేంకటరాయుడు—

రేఫముకు రేఫము అకారముకు ఆకారము ఏకతరయతులని వ్రాసినారు ఈ రెండును మ-వ-ల —ఈ మూడిను ఏయక్షరమున కాయక్షరము ఎక్కు టి యతి అని పండిత పామర సాధారణమైనయతి అటువంటిదానికి రేఫముకు రేఫము అకారముకు ఆకారము ఏకతరియతి యనుటయు మ వ-ల-ఈ మూడక్ష రములు నేయక్షరమున కాయక్షరము యతియగునపుడు ఏయతో నలుబదొకటి యతులలో చెప్పకపోవుటకు వారిసామర్థ మేమనుకోవలె

అని వ్రాసినాడు నిజమే యనిఎంచును మ-వ-ల లు దేనికది చెల్లినచో అప్పకవి మతమున నేయతి వర్గయతి విషయమున వే కటరాయడు చెప్పిన దానినిబట్టి వ-ల లు దేనికది యతి చెల్లినచో అభేదయతి యగును వే కట రాయడు చెప్పినదానినిబట్టి ఇట్లు చెప్పుటకాని అప్పకవి దృష్టా ఇది సరికాదు మకారము మిగలుచునేయున్నది నిజమున కేయక్షర మాయక్షరమువకు యతి చెల్లినచో అప్పకవి దృష్టా ప్రాణియతి యగును ప్రాణియతి కి అప్పకవి లక్ష ముగా వ్రాసిన—

కలాబ్ధి గంభీర-కాంచనాచలంధీర
కాలియోరగవైరి కైటభారి

అను పద మునందు కకారమునకు కకారమే యతి చెల్లినది తప్ప ఖకారా దులు చెల్లలేదు ఏయక్షరమున కాయక్షరము యతి చెల్లినప్పుడే అ గా-మరొక యక్షరము చెల్లినప్పుడే యతి భేదముల కవకాశమేర్పడినది ఆ దువలన దేని కది చెల్లినది హల్లయినచో ప్రాణియతి అచ్చయినచో స్వరయతి ఈ ఉద్దేశ ముతోనే అప్పకవి స్వరమైత్రియతిలో ఆద్యిరామ మితా దిగా అంతర్భేదములు చెప్పినాడు ఏయక్షరమున కాయక్షరము యతిచెల్లుట ఈ దృష్టా ఒక ప్రతే క యతి భేదము కానక్కరలేదు కాని యతిభేదములు కొన్నియేర్పడిన తరువాత

దీనినికూడా ఒక భేదముగా చెప్పవలసి వచ్చినది ఈ విధముగా చూచినచో అప్పకవిచెప్పిన ప్రాణి యతి అవసరమే యగును

అయితే ఇప్పుడేకతరయతి విషయమున మరొక చిక్కుకలుగును ర-ఱ లు ర-ఱలకే యతి చెల్లినచో పాణియతియే యగునుకదా అప్పుడు ఏకతర యతిని చెప్పుట అనవసరము నిజమే కాని ర-ఱ ల కేకతరయతి చెప్పుట కాయక్షరము కొకప్రతేకత యున్నది హల్లులలో ప్రతిహల్లు ఏదో ఒకరూపమున మరొకహల్లుతో యతిచెల్లుచున్నది వర్గయతిరూపమున వరలలోని మొదటి నాల్గక్షరము లొకదాని కొకటి బిందు పోలిక యతుల రూపమున మకారము పవర్గ మొకటి నాల్గక్షరములు శ ష స ల కు య-హ లు న ణ లు పరస్పరము అభేదయతిగా వకారము పవర్గ మొదటి నాల్గక్షరములు ల లు యతి చెల్లుచున్నవి ఇట్లు చూచినచో నేవిధముగను మరొక హల్లుకు యతి చెల్లనివి రేఫ-కారములే అ దువలన వీటి ప్రతేకతాసూచనగా అప్ప వి ఏకతరయతిని చెప్పినాడు ర ల యతిని అప్పకవి అంగీకరించలేదు మరియు రేఫ ఱకారములు పరస్పరము యతి చెల్లవనుటయు నీయతిభేదము చెప్పుటకొక కారణము ఇదే పద్ధతిలో ప్రాసంబందు పాసవైర మును చెప్పినాడు అక్కడ నిషేధరూపమున కాగా ఇక్కడి విధిరూపమున రేఫ కటగేఫలకు వేంకటరాయడును యతిప్రాసల న గీకరి చదని రేఫ ఱకార నిర్ణయమును బట్టి చెప్పవచ్చును ఈ రేఫ ఱకార నిర్ణయమును తిమ్మన ననుసరించి వేంకటరాయడు చేసినాడు కాని ర ఱ లకు లకారముతో యతి నంగీకరించినాడు రేఫతో ఱకారముతో లకారమునకు యతి చెల్లుట న గీకరి చి నప్పుడు రేఫ ఱకారములకు – ధ్వనిలోని దగ్గరితనమును బట్టి-యంగీకరించుటలో నసామ ఞస ము మాత్రము కన్పి చదు ఏకతరయతి నిరాకరణలో నీఉద్దేశ ముకూడ వేంకటరాయని కున్నదేమో

అప్పకవి చెప్పిన యతిభేదముల విచారణచేసి వేంకటరాయడు స్వమతానుసారముగా స్వరయతులు ఆరు వ ంజనాక్షరయతులు పదునైదు ఉభయ యతులు ఇరువదిరెండు చెప్పినాడు ప్రాసయతితో కలుపుకొని మొత్తము నలువదినాలుగు యతిభేదములు కాగా సంఖ్యా దృష్టా అప్పకవి చెప్పినవాటిలో స్వరయతులం దొకటి వ ంజనయతులందు ఆరు తగ్గినవి కాని ఉభయ యతులలో ప్రాసయతి పెరిగినవి అప్పకవి వ ంజనయతులలో చెప్పిన అంతస్థ వికల్ప సంధియతులను వేంకటరాయడు ఉభయ యతులలో చెప్పినాడు అట్లే అభిన్న

యతిని గూడ ఇక నిత సంధి చతుర్థీ భక్తి షష్ ఆదేశ నసమాస నక్ సమాస ప్లుతయతుల నధికముగా చెప్పినాడు అభేదయతులలో నాలుగు ప్లుత యతులలో నాలుగు కాకుస్వరయతులలో నిరువదియెదు అంతర్భేదములు చెప్పి నాడు కాగా వీటియన్నింటిని కలుపుకొని వేంకటరాయడు డెబ్బదినాలుగు యతిభేదములను చెప్పి ట్లయినది ఈ కాకుస్వర ప్లుతయతులలో చెప్పబడిన యంతర్భేదములు నిత సమాసయతులలో పూర్వులు కలిపిన యతిభేదములను విడిగాచెప్పిన భేదములు యతిభేదస్వరూప నిరూపణమున వేంకటరాయని నిత పరి లనాదృష్టిని వ క్తముచేయును పుత కాకుస్వరముల విషయమున వేంకట రాయని పరిశ్రమ గమనింపదగినది

లుప్తవిసర్గకమా ?
గూఢ స్వరమా ?

స్వరయతుల వివరి చుచు లుప్తవిసర్గక స్వరయతి సందర్భమున ఈ లుప్తవిసర్గక స్వరయతినే గూఢ స్వరయతి అ టారు అని వేంకటరాయ డన్నాడు స్తూరి రంగకవి అధర్వణచ్ఛందమునుండి గూఢ స్వరయతి లక్షణ పద మొకటి ఉదాహరించినాడు దానిని బట్టి అనో న - పరోక్ష వ టి వాటిలో ఆకారమునకు యతిచెల్లుట గూఢస్వరయతి యగును అనో నా ది పదములలో విసర్గయేలేదు అది లోపించు ప్రస్తయేలేదు కావున అనో నా దుల విషయమున లుప్త విసర్గకయతి యన వీలులేదు అన తుడు దాసోఽహ యశోఽబ్ధి పదములుదాహరి చి లుప్తవిసర్గకోత్వ మైనచో నీయతి చెల్లునన్నాడు ఈ యతి కాయన పేరేమియు పెట్టకున్నను లుప్తవిసర్గ కోత్వ మన్నదానిని బట్టి లుప్తవిసర్గకస్వర యతి యనవచ్చును అప్పకవి అట్లే యన్నాడు అయితే లుప్తవిసర్గకోత్వ మని లక్షణముచెప్పి విసర్గ లోపములేని అనో న ది పదములను వారుదహరించుటలో సామంజస ము కన్పి చదు అయితే యశోఽబ్ధి అనో న వ టి ఉభయు విధములకు చెల్లుయతిని గూఢస్వరయతి యనవచ్చును ఉభయత్ర స్వరము గూఢమే లుప్తవిసర్గకములున్నచో అనో నా దులు గ్రహింపబడవు కాగా లుప్తవిసర్గ కస్వరయతి గూఢస్వరయతిలో అంతర్భవించునుగాని ఇది యందులో నంత ర్భవించదు వేంకటరాయడు లుప్తవిసర్గకస్వరయతికే గూఢస్వరయతి యొక

నామా తరముగా చెప్పినాడు అనగా లుప్తవిసర్గకస్వరయతి లక్షణమే గూఢ స్వరయతి ని చెప్పినట్లయినది అనో నా దిపదముల నాయన ఉదాహరించ లేదు అందువలన ఆయన చెప్పినది సరిపోవును గాని అనో నా దుల విష యమున ఆయన ఏమి భావి చినాడో తెలియదు ఇదిట్లుండగా కస్తూరి రంగ కవి గూఢస్వరయతి నుదాహరి చిన లక్షణపద మునే తానుదాహరించినాడు అప్పుడు గూఢస్వరయతియనుటకు బదులుగా లుప్తవిసర్గక స్వరయతి యనుట సమ జసముగా కన్పి చదు కస్తూరి రంగకవి లక్షణపద ములో అనో నా దులే ఉదాహరి చబడినవిగాని దోసోఽహ మాదులు గాదు అ దువలన వేంకట రాయడుకూడ గూఢస్వర యతినే పేర్కొని లుప్తవిసర్గకస్వరయతి అందులోనే లంతర్భవించునని చెప్పి అనో నా దులనుగూడ ఉదాహరించినచో సము జస ముగా ను డె ది

అఖండయతి

అఖండనీయత

ఒఖ రయతి విషయమున వేంకటరాయని పరి లన విచారణ నిజముగా ఎ తో గొప్పది ఆయన ఈ యతిని వ జనయతులలో నొకటిగా చెప్పినాడు ఆఖ రయతికి తిమ్మన లక్షణమిట్లున్నది

హల్లునకు హల్లు వడి యిడునపుడు దాని
తుదిని స్వరము ఘటిల్లిన నది యఖ ర
వడియనంగ బొల్చు దేవాదిదేవ

హల్లుకు హల్లు యతి చెల్లి చునప్పుడు అక్కడ అచ్చు ఘటించినచో నది ఆఖ రయతి అనగా అచ్ సంధిలో ఉత్తరపదాద చ్చుకు యతి చెల్లవలస ంయు దగా పూర్వపదాంత హల్లుకు యతి చెల్లినచో ఆది ఆఖండయతి యగు నని భావము పై పద మున మూడవ పాదమున దేవాది యన్నపుడు వ కారమునకు యతిచెల్లినది దేవ+ఆది అని విరుగును ఉత్తరపదా ద చ్చుకు యతి చెల్లవలసయుండగా పూర్వపదాంత హల్లయిన వ కారమునకు యతి చెల్లినది అనగా దేవాది లో వకారమునకు తుదిని ఉత్తరపదాద చ్చు ఘటిల్లినది కాగా ఇక్కడ అచ్చుకు యతి చెల్లినచో ఆఖండయతి కాదు

స్వరయతి యగును వ ంజనమునకు చెల్లినప్పుడే అఖండయతి యగుము అందువలన అఖండయతి వ ంజనయతి యైనదనవచ్చును

అయితే ఇక్కడ వకారము యతి చెల్లినది మరొకచోట మరొక హల్లు యతి చెల్లవచ్చును అప్పుడును అఖండయతియే యగును కాని అట్లనుట సరియా వకారమునకు వకారము యతి చెల్లినది ఎక్కడియతి యగునుగదా అనగా అఖ డయతి పద్ధతిలో ఎక్కడియతి చెల్లినదన్నమాట వేంకట రాయడుకూడ పలుచోట్ల అనునానకయతిచేత వచ్చిన అఖండయతి భిందుయతి చేనైన అఖండయతి ఇతా దిగా వ్రాసినాడు అనగా అచ్చుకు యతిచెల్లవలసిన చోట హల్లుకు యతి చెల్లుట అఖ డయతి ఆ రీతిగా చెల్లునొకరీతి తప్ప అఖ డయతి ఒక ప్రత్యేక యతి భేదముకాదు వ ంజనయతి యనగా హల్లునకు హల్లు చెల్లురీతి యనియే గాని ఒక యతిభేదము కాదుగదా అదే అఖ డయతియు

ఉభయయతి అఖండయతి యన్నవి సామాన ముగా సమానార్థకము లన్నట్లు భాసించునుగాని విచారించినచో భేదమున్నది ఉభయ యతులనగా అచ్చుకు హల్లుకు యతి చెల్లుటకు అకగీకరింపబడినచోట్ల అచ్చుకు చెల్లి చినను హల్లుకు చెల్లించినను ఉభయయతి యే కర్ణాటా ది పదములలో అచ్చుకు హల్లుకు - ఉభయమునకు - యతి చెల్లవచ్చును అచ్చుకు చెల్లినచో స్వరయతి చేనైన ఉభయయతి హల్లుకు యతిచెల్లినచో అక్కడి వ ంజనమునుబట్టి ఆ వ ంజనయతి భేదముచేనైన ఉభయయతి కాని అఖ డయతి ఎప్పుడు వ ంజన యతిచేనైన అఖండయతియే యగును గాని స్వరయతిచేనైనది మాత్రము కాదు స్వరమునకు చెల్లినచో అక్కడ అఖండత కు ప్రాధాన్య ముండదు అఖండతవలననే వ ంజనమునకు చెల్లును కావున అఖ డయతి వ ంజనయతులంకే స ంబ ధించినది వ ంజన యతులన్నియు అఖండయతి పద్ధతిలో చెల్లును

కర్ణాట నిత సమాసము ఇక్కడ కర్ణ+ఆట అని పద విభాగము కుదురదు కర్ణే ఆటతీతి కర్ణాట అని ఇది అస్వపద విగ్రహము నిజమున - క్కడ అచ్చునకు యతి చెల్లి చగూడదు కాని స్వరసంధి కన్పించుచున్నది గాని అచ్చుకు యతి చెల్లించవచ్చును అయితే స్వరస ధి గాన అచ్చుకే యతి

చెల్లి చవలెగదా యన్నచో హల్లునకును యతి చెల్లించుట అంగీకరింపబడినది కారణమేమనగా కర్ణాట రెండు పదములుగా విరుగక ఏకపదముగా భాసించును పదము విభజి ప బొప్పడని దని లాక్షణికు లన్నది ఇట్టి చోట్లనే ఆ దుకని సంధిని బట్టి అచ్చుకు ఏ పదాభాసను బట్టి హల్లుకు ఉభయమునకు యతి చెల్లి చవచ్చును కావున ఇది ఉభయయతి యైనది అఖండయతి ఒక విధముగా దీని తం దులైనది అచ్చుకే యతి చెల్లి చవలసి యుండగా పద ద్వయ విభాగమున్నను దాని నఖండ పదముగా భావించి హల్లుకే యతి చెలించుట అఖ డ యతి

ఉభయయతి యనగా కేవలము హచ్చునకు హల్లుకు యతి చెల్లింపవీలైన చోటి మాత్రమేకాక రె డు వేర్వేరు హల్లులకు చెల్లింప వీలయిన చోటికి స ఒం ధించినదియు కావచ్చును ఉదాహరణకు తదిల్లిత అన్న నిత స ధిలో తధిత్+లత అని పదవిభాగము సంధిలో పూర్వ పదాంత తకారము లోపి చి పద లకారము ద్విత్వమైనది లకారమునకు లకారము యతి చెల్లి చుట సాధారణమే కాని సంధి జరుగుటకు పూర్వస్థితిలో పూర్వపదాంత మందున్న తకారమునకును యతి చెల్లింపవచ్చును కాగా తకార లకార - ఉభయమునకును యతి చెల్లి పవీలైన తావు అందువలన ఇదియు ఉభయ యతియే కావలయును వేంకటరాయడు కూడ ఇట్లే భావించినాడు అందుకనియే అంతో వ్మ-నిత -వికల్పసంధి యతులను ఉభయ యతుల దు ప గణించి—

పై మూడు విధములైన యతిభేదములు వ ంజన విషయికములయి నప్పటి సంధి వర్జమైన ద్విత్వాక్షరపు రె డు విధములైన హల్లులకు యతి చెల్లుట వలన ఉభయ యతులందు నుంచినాము

అని వ్రాసినాడు కావున రెండి టి - రెండు హల్లులకుగాని అచ్చు హల్లులకుగాని రెండచ్చులకు గాని యతి చెల్లివలసిన తావులు ఉభయ యతిగా పరిగణించవచ్చును అయితే రెండచ్చులకు యతి చెల్లించుటకు వీలైన వృద్ధి యతి వంటి వాటిని ఉభయ యతులుగా చెప్పలేదు రెండు హల్లులకు సంబంధించినప్పుడు ఉభయ యతియైనచో అచ్చుల విషయమునగూడ ఉభయయతి యగుట సమంజసము ఈ విధముగా ఉభయ యతి యుండగా అఖండయతి కేవలము వ ంజన యతులకే సంబ ధించినది అయితే అదియొక ప్రత్యేక యతిభేదముగాక ఒక రీతి చెందినదగును

అఖండ యతి యన్నది ప్రస్తుతమున కాదిమచ్ఛం దో గ్రంథమైన కవి జనాశ్రయము నుండియే యున్నది కాని క జ లో అఖండయతి విషయకముగా కన్పించు మానుగ విశ్రమాక్షర యన్న ఉత్పలమాలా పద ము క జ కర్త రచన కాదని పక్షిప్తమని పలువురి మతము కారణము క జ కర్త వృత్తాధికారమున తప్ప నెక్కడను తన గ్రంథమందు వృత్తముల నునయోగి చలేక మరియు నా పద్ధ్యు రేచనాం శము కాదు ఏదెట్లయినను నాదినుండి పలువురు లాక్షణికులు అఖండయతి నంగీకరించి చెప్పినారు కాని తిమ్మనవలె స్పష్టముగా చెప్పినవారు మిక్కిలి తక్కువ అయితే తిమ్మన ఈ అఖండయతి కవిత్రయ రచనలో లేదను విశ్వాసము కలవాడు ఇంతవరకు అప్పకవి మతమే కాని తిమ్మన కవిత్రయేతర కవులలో ఆదకాదకు అఖండ యతి ప్రయోగము లున్నవని అంగీకరించినాడు ఇది అప్పకవి మతాతిక్రమణము

అఖండయతిని అంగీకరించని లాక్షణికుల సంఖ్య అల్పమే ఆ కొద్ది మందిలో అప్పకవి మిన్న అప్పకవాదులు అఖండయతి నెందుకంగీకరించలేదనగా—

అఖండ పది సమ్మతింతుమేని స్వరసంధిగల సంస్కృతాంధ్ర శబ్దము లందెల్ల స్వరమునకే కాక వ్యంజనమునకును యతి సమ్మతమగును రామ దత్త ఉద్ధవ సీవిచ్ఛిత్తి వి సర్వేశ్వర్వ వాల్మీ కా ఇత్యాది తెలుగు సంస్కృత సంధులందెల్ల వ్యంజన మైత్రియు నంగీకర్తవ్యమే యగును ఇది యంత రమ్యముగా దోపదు ఇట్టి అతిదారాతివాత్సుల నరికట్టి కతిపయ శబ్దము లందే దీని పరిమితము చేయదలచి ఉభయ యతిభేదముల గొన్నింటిని ప్రాచీన లాక్షణికులు కల్పించిరి

"భీమన అఖండంబు మొదలైన కొన్నివళులకు లక్షణ లక్ష్యంబులు చెప్పదు ప్రజ్ఞాలవ దుర్విదగ్ధుల సంగతంబుగా బెనచి తగిలించినా రతని యం తంబులు లేవుగావ దానిం బ్రమాణింప దగదు అని వెల్లం కాతంభట్టు కవిలోక చింతామణి యందు వ్రాసినాడు చూ పరిషత్తువారి కవిజనాశ్రయ తృతీయ ముద్రణ ఎతిళ రచన శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి

అని శ్రీరావూరి దొరసామి శర్మగారు వ్రాసినారు ఇది ఒక విధముగా అప్పకవా దుల యభిప్రాయమే కాని ఇక్కడ గమని ప వలసిన య శమొకటి యున్నది

వడి యనంగ బొల్చు దేవాదిదేవ
వేంకొందిగ సొమ్ము నీ విచ్చినావు

మొదలగు తావులో అఖ డయతి రము ముకాదు గదా కాని ఇక్కడ ఉభయత్ర వకార శ్రుతియైన నున్నదికాని

సం హరు డగు మైలమభీముని

ఇతా ది మవర్ణయతి స్థలములో హకారమకార ధ్వనులకేమి బోలిక మవర్ణ విరామము ఒప్రవిసర్గక స్వరయతి మొదలగు వాటిని అంగీకరించిన లాక్షణి కులు దేవాది వ టి అఖండయతుల నంగీకరించక పోవుటలో సామంజస ము లేదు మరియు అప్పకవి యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి నంగీకరించినాడు

త్రస్తోత్కులమైన యస్మ - దాదులకెల్లన్

ఇక్కడ అఖ డయతి నంగీకరించినాడు కాని యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి పేర అఖండయతి నంగీకరి పక ఎన్ని ఉభయ యతిభేదములను చెప్పనను ఈ అచ్చ మైన అఖండయతి నంగీకరింపక తప్పలేదు కారణ మిది నన్నయగారి ప్రయోగ మగుట అన తుడు నిత సమానయతికే అఖండయతి ని నామాంతరముగా చెప్పగా అప్పకవియు నట్లే చెప్పినాడు కాని అస్మదాదులు నిత సమాసము

తెలుగు భాషలో ఛ దో రీతులు

"కవిచింతామణిలో తాతం ట్లు (ఈ) భారత పారమును నిరా కరి చెను అందుల త డిట్లు వ్రాసె "మఱియు గొం అు కవిమ్మన్య లైన సామాన్య కవీ ద్రులు కొదువ లొదవ ప్రస్తుత ఫణి స్వ తభయా యస్తోత్కులమైన యస్మదాదుల" అనియెడ పద్యంబునకు బువరు క్తి డ్డామ తంబైన యవపాఠ బు వాటించి యఖండవ య దు రడియ్, వభిన్న త బు గాదు "(వ ప్రాసాధికారము) పసిద్ధు డైన తాత భట్టు ఈ ప్రయోగ పాఠము నిట్లు నిరాకరించి విమర్శి చి యు డ గా నెప్పకవి పై నన్నయ ప్రయోగము నుభయవాదిం దెట్లుదాహరించెనో " అని శ్రీ రావూ వారు వ్రాసినారు (చూ తె భా ఛ రీ పు 275

కాదు కావున నిత్యసమాసేతరముగా దీని వంగీకరింపక తప్పలేదు అందువలన తన పట్టు నెగ్గించుకొనుటకు మాత్రమే అప్పకవి యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి యని క్రొత్తపేరు పెట్టినాడు గాని అది అచ్చమైన అఖండ యతియే

అఖండయతి నంగీకరించినచో ఉభయ యతులన్నియు గతార్థములే యగు ననుటకు వీలంతగా కన్పించదు నారాయణ వేపండాది పదములలో అచ్చు విరుగునట్లు భాసించదు ఆట్టి చోట్ల వ్యాకరణ సూ తరీత్యా అచ్చున్నదని దానికి యతి చెల్లించవచ్చునని చెప్పుట యవసరము ఉభయ యతులందు అచ్చుకు యతి చెల్లించుట ప్రధానము అఖండ యతులందు హల్లుకు చెల్లించుట ప్రధానము అంచకనియే అఖండయతి నంగీకరించినవారుగూడ ఉభయయతి భేదములను చెప్పినారు వేంకటరాయడు ఉభయ యతులలో యుష్మదస్మ చ్ఛబ్దయతి నిగూడ చెప్పినాడు నిజమున కిట్లు చెప్పుట యనవసరమని ఆయన కును తెలియును కావుననే—

అప్పకవిగా రఖండయతి నొప్పుకొనగ నిచ్చట దిద్ద శక్యము గాక యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద యతులని పేరుంచినారు ఇంతమాత్రముచేత నఖండయతికి లోపము రానేరదని యుంచినాము

అని వ్రాసినాడు ఈ రీతిగా చూచినచో అఖండయతి చెప్పినను ఉభయ యతులు చెప్పవలసియున్నదనవలెను

అఖండయతి ఉభయయతి భేదముల విషయమున వేంకటరాయని పరిశీ లన గొప్పదని చెప్పబడినది అప్పకవితోబాటు తిమ్మనతోబాటు ప్రాచీన లాక్షణికులు నిత్యసమాసముల నిరూపణ విషయమున పడిన పొరపాటును యుక్తి యుక్తముగా అనేక ప్రమాణములతో నిరూపించిన రీతిలా ఎన్నో వినూత్న పద్ధతులు తెలియవచ్చును ఆయన చూపిన ప్రమాణములు ఆయన పాండిత్యమునకు నికష్టోపలములు రామాయణ నారాయణాదులు నిత్య సమాస మూలకావు నైదండము కాదు ద్వీపాదులు కావు ఈ యంశములన్నియు వేంకటరాయడు నిరూపించిన తీరు తెలుగు భండారంగమున నెంతో విశిష్టమైనది

అఖండ యతులు కవిత్రయ రచనలో లేవని గదా అప్పకవి తిమ్మనల దృఢవిశ్వాసము ఆధునికముగా కూడ నిట్టి విశ్వాసము కలవారు పలువురు

స్మారు అందుకే వేంకటరాయడు భారతములోని దాదాపు ప్రతి పర్వమునుండి కొన్నిగా పలువది ప్రయోగములు చూపినాడు ఈ చూపిన వాటిలో ఏకొద్దియో అఖండ యతులనుటకు వీలులేనివి ఉన్నవి ఉదాహరణమునకు

బహులమై బహువిధ-పక్షికోలాహలం
భయదమై కడు పర-సైన్య యడవి

ఇది ఆరణ్యపర్వ సప్తమాశ్వాసములోని (408) సీసపద్య పాదము ఎఱ్ఱనగారి రచన ఈ పాదమున ఉత్తర దళమందు అఖండయతి కాని ఇది నన్నయగారి సీసపద్య రచనా పద్ధతికి భిన్నముగా కన్పించు సీసపాదము ఎఱ్ఱనగారును భారతమునందు సీసరచనలో నన్నయగారినే అనుసరించినారు పాదపూర్వదళమున యతి ఉత్తరదళమున ప్రాసయతి చెల్లెడు రీతికి చెందినదీ సీసపద్యము కాని ఈ పాదమున ఉభయ దళములందును కేవల యతియే కన్పించును ఉత్తర దళమున ప్రాసయతి యుండవలెను పరసైన అనికాక పరపయిన అని యున్నచో ప్రాసయతి చెల్లినట్లగును 2 అయిన పిన అనునవి ఛందోభంగము కానంతవరకు పరస్పరము వాతలో మారవచ్చును కాగా సైన అనిగాక పయిన అనియుండుటి ఆ సీసపద్య రచనారీతి కనుగుణము ప్రాసయతి చెల్లినచో అఖండ యతిప్రసక్తియే ఉండదు ఈవిధముగా వేంకటరాయలు చూపిన లక్ష్యము లక్ష్యము కాలేక పోయినది ఇట్లే—

నీవును నీవాడు నతని నెఱు గరె చెపుమా

ఉద్యోగ 2-259 అను కందపాదమున నీవు అనియే యున్నదని కచ్చితముగా చెప్పుటకు వీలులేదు ఈవు అనియు కావచ్చును కాగా ఇట్టి లక్ష్యములు సందిగ్ధములు

శ్రీ గిడుగు సీతాపతిగారు అప్పకవీయ పీఠికలో వేంకటరాయడు మొత్త మఖండ యతికి 25 ప్రయోగములు చూపినాడన్నారు కాని భారతము నుండియే 40 ప్రయోగములు చూపబడినవి శ్రీనాథాద్యుల ప్రయోగము లీ గలుపెదిలో చేరలేదు అవి 28

2 అకాడమీ ప్రతియందు "పరపయిన" అనియే ఉన్నది ఉ వి ప్రతియందు పరసైన అనియున్నది పాఠాంతరముకూడ చూపబడలేదు

అయితే ఇట్టి లక్ష్యములు నలువదింటిలో చాలాకొద్ది మాత్రమే పలు లక్ష్యములు నిర్ధారకములైనవి ఇవి అచ్చుప్రతులందు పలుచోట్ల పొరపాటులు దిద్దు బాటుపొంది కన్పించును దిద్దబడనివికూడ కొన్ని లేక పోలేదు శ్రీనాథాదుల రచననుండి చూపబడిన ఇరువదియారు ప్రయోగముల స్థితియునింతే కొన్ని దిద్ద బడినవి కొన్ని అట్లేమిగిలినవి ఈ దిద్దుబాటులకు హేతువు అప్పకవియే తన కన్న పూర్వులు భారతాదులనుండిచూపిన ప్రయోగములను అప్పకవి దిద్దినాడు

చూవె మనఁబున దలఁచుచ-చుండుదు నెప్పుడున్ అన్న నన్నయగారి ప్రయోగమును "తలంతు–సుందరి" అని దిద్దినాడు ఈ దిద్దుబాటు సరియైనది కాదని వేంకటరాయడు వ్యాసుని శ్లోకముల నుదాహరించి సందర్భము వివరించి నిరూపించినాడు ఈవిధముగా గ్రంథమందలి సందర్భమును మూలమును పరికర్షయ విషయమున ఒక్క ఇక్కడనేకాదు పలుచోట్ల చేసినాడు దేవ-శకట దేవ విచారణలో "అరగట"లో దేవమా-శకట దేవమా అన్న పరిశీలనలో మఱునాడ యగట అను మౌసలపర్వ (- ౫) పద్యము నప్పకవి యుదాహరించగా పూర్వోత్తర సందర్భ పూర్వకముగా నా పద్యమసలు లక్ష్యమేకాదని నిరూపించినాడు ఇట్లు గ్రంథమున పలుతావులలో నున్నది ఈతీరు వేంకటరాయని విమర్శ ఎంత స్పష్టమార్గమున సాగుననుటకు గీటురాయి ఇట్లే అనేక సందర్భములందు అచ్చుపడిన గ్రంథములందలి పలుపాఠములను చర్చాపూర్వకముగా విమర్శించినాడు ప్రాచీన గంథ పరిశీలనలో ఈరీతి మిక్కిలి యవసరము మొత్తముమీద అఖండయతి నిరూపణలో వేంకటరాయడు చూపిన లక్ష్యములు చేసినచర్చ ఆ యతిని త్రోసివేయుటకు వీలుకానంత స్థిరముగా చేసినవి అఖండయతి నొప్పనివారి బండారమున బయటపెట్టినవి

చక్కటి - పోలిక'లు

చక్కటి యతిని గూర్చి వివరించుచు వేంకటరాయడు పోలిక యతికి చక్కటి యతికి భేదము తెలియదు స్పష్టముగా నెవరును చెప్పలేదు (2-225) అన్నాడు నిజమే ఏ లాక్షణికుడును చెప్పలేదు వనము ఇత్యాదులలోని విభక్తిమకారమునకు పు పు బు భు లు యతి చెల్లుట పోలికయతి మఱవు ఇత్యాదులలోని విభక్తితర మకారమునకు పు పు బు భు లు చెల్లుట చక్కటి యతి ఈ రీతి వేంకటరాయ డెఱుగనిది కాదు కాని ఉభయత్ర ముకారమున

పు పు బు భు లు చెల్లుచుండగా రెండు యతి భేదములు చెప్పుటెందుకని ఆయన భావము కావచ్చును అయితే క జ కర్త కావ్యాలంకార చూడామణి కర్త అనంతుడు పోలికవడినే చెప్పినారుగాని చక్కటి యతిని చెప్పలేదు విభక్తి ముకారము యొక్క ప్రాచీన రూపము బు అది క్రమముగా బిందు పూర్వక బుకారముగా ద్విత్వ ముకారముగా పరిణమించినది నేటికిని ఈ రెండు రూపము లున్నవి ద్విత్వము లేని కేవల ము కార రూపము చివరిది (వ్యవహారమున అది అనుస్వారముగా మారుట ప్రస్తుతానికి చిట్టచివరి దశ) మరియు పుంస్వా దేశ సంధిలో ముకారము పు అని మారుచున్నది ఈ పోలిక దృష్ట్యా విభక్తి ముకారము పు పు బు భు లకు యతి చెల్లనిది ఈ పద్ధతియే ప్రాచీనులగు నన్నయాదుల ప్రయోగములందు కన్పించును అందువలన క జ కర్త మొద లగువారు ఆ యంశమునే పోలికయతి యని చెప్పినారు కాని చక్కటి యతిని చెప్పలేదు పోలిక యతి ననుసరించి విభక్తితర ముకారమునకు తరువాతి కవులు పు పు బు భు లు యతి చెల్లించు టారంభించగా నది చక్కటి యతి యైనది నిజమునకు విభక్తితర ముకారమునకును యతి చెల్లింపు నంగీకరించిన లాక్షణి కులు రెండు భేదములను చెప్పనక్కరలేదు కాని సాంప్రదాయికముగా నీ భేద మును లాక్షణికులు పాటించినారు అయితే చక్కటి యతి కూడ ప్రాచీన కవు లలో నున్నచో నీ రెండు భేదము లేర్పడెడివే కాదు చక్కటి యతి మంచిది గాదు కవిత్రయము వారి ప్రయోగము లేదు అని అంటారు అని ఎఱ్ఱనగారి ప్రయోగమును వేంకటరాయడు చూపినాడు అయితే ఎఱ్ఱనగారి నాటికి చక్కటి యతి కవుల పయోగములందు ప్రవేశించుట గమనించదగిన యంశము

'స్తాన యతి

వేంకటరాయడు క్రొత్తగా చెప్పిన యతి భేదములలో ఆగమయతి యొకటి తిమ్మన సంయుక్త యతులలో స్తానము అనుదానిలో తకారము గూడ నున్నదనియు సకార నకారములకే కాక తకారమునకును యతి చెల్లించ వచ్చునని చెప్పినాడు కాని స్తాన పదములో తకారము యొక్క ఉనికి నాయన నిరూపించలేదు వేంకటరాయడును సంయుక్త యతులలో 'స్తాన శబ్దము (నందు) తకారమున్ను గలదని యెఱుంగరు అని తకారమునకు యతి చెల్లిన లక్ష్యములు చూపినాడు మరి తకారముండుటలో ప్రమాణమేమి ? అది ఈ యాగమ యతివద్ద ప్రదర్శించినాడు

అఘోషా దూష్మణ పర ప్రథమోభినిధాన స్పర్శపరా త్తస్య సస్థాన అను కుమార వ్యాకరణసూత్ర ప్రకారము ణ న అను వర్ణములకు పూర్వమున నంటియున్న శ ష స హ లకు ట త ప వర్ణములు అంతాగమము లగును అనగా కృష్ణ అను పదమున ష-ణ లకు మధ్య టకారము వచ్చి కృష్ట్ణ అని యగును ఇట్లే స్నాన స్నా లోని స-న ల మధ్య తకారము వచ్చును ఈ ఆగమములుగా వచ్చిన వర్ణములకు యతి చెల్లినచో ఆగమ యతి యగును ఈ విధముగా కుమార వ్యాకరణరీత్యా స్నాన శబ్దమున తకారము సాధింపబడినది అయితే ఆగమ యతికి వేంకటరాయడు లక్ష్యములను ప్రదర్శించలేదు నిజము నకు ఈ యాగమముగల రూపములకు వ్యవహారము గాని ప్రయోగము గాని తెలుగులో కావ్యములందు లేదు అందువలననే కావచ్చును వేంకటరాయడు లక్ష ణము చెప్పినాడు తప్ప లక్ష్యములను పదర్శించలేదు కాని స్నాన శబ్దమొకటి మాత్రము ప్రయోగములందు కన్పించును కావున వేంకటరాయడు స్నాన లక్ష్యముల నీయతికి లక్ష్యములుగా ప్రదర్శించినచో సరిపోయెడిది ఈ యాగమ యతి ఒక విధముగా స్వతంత్ర యతి భేదముగాక సంయుక్త యతిభేదమున కంతర్భేదముగా నుండవచ్చును

ఉభయ యతులు
కలగలుపులు

ఉభయ యతి భేదములలో శకంధ్వాది ఆదేశ నసమాస నఙ్సమాస, నిత్యసమాస కాకుస్వరప్లుత యతుల పరిశీలనలో వేంకటరాయని దృష్టి నైశి త్యము పూర్వలాక్షణికుల పొరపాటులను ఎంతో స్పష్టముగా చూపించినది శకం ధ్వాదులలోని పదములను కొన్నిటిని నిత్యసమాసములలో ఆదేశ నసమాస

గణపవరపు వేంకటకవి యాంధ్రప్రయోగ రత్నాకరములో నీ యతిని సంగ్రహించి ఇట్లు విశదీకరించె "స్నాన అనేటప్పుడు అఘోషమైన ఊష్మనకారమునకు స్పర్శ పరముననుండగా మధ్యేతకారము వచ్చి స్నాన మని యుండెను ఇందులకు ప్రాతిశాఖ్యసూత్రము- అఘోషాదూష్మణ పరః ప్రథమోభిధాన స్పర్శపరాతస్సస్నాన" అని శ్రీ రావూరివారు — (తె భా ఛం రీ పు 314) సూత్రపు టాకరము వేంకటరాయడు భిన్న ముగా చూపినాడు

నఙ్‌సమాస పదములతో బాటు పరిగణించుటగా పూర్వలాక్షణికులు పడిన పొర పాటులను వేంకటరాయడు వివరముగా చూపినాడు అప్పకవి శకంధ్వాది పద ముల కర్థము చెప్పుటలో చేసినతప్పులు పట్టి పట్టి ప్రదర్శించినాడు నిత్యసమాస ములు కాని పదములను నిత్యసమాసములలో చెప్పుట కేవలముగా అఖండయతిని వారించుటకే యని ఈ వివరణ వలన స్పష్టమగును ఉదాహరణకు నారాయణ-రసాయనవంటి పదములు నిత్య సమాసములు గావు నారాయణాది శబ్దములకు వేంకటరాయడు చూపిన అనేక విధములైన విగ్రహ వాక్యములు ఆయన పలు గ్రంథముల పరిశీలన కర్థము పట్టును పూర్వులు పట్టించుకొనని నిత్య సమాస ములను దాదాపు వందవరకు విగ్రహ వాక్యములతో ప్రదర్శించినాడు శకం ధ్వాది పదములకు పటికలు అర్థ సహితముగా చూపినాడు ఇవన్నియు ఎన్నెన్నో పదముల స్వరూపములను క్రొత్తగా కన్పింపజేయును

కాకుస్వర యతిలో అంతర్భేదములను పూర్వలాక్షణికులు కొందరు చెప్పక పోలేదు అట్టే ప్లుతయతి యందును అయితే వేంకటరాయడు ఈ అంతర్భేద ములు సరిగా నిరూపితములు కాలేదని కొన్ని సరిగాలేవని నిరాకరించి కాకు స్వరములో ఇరువది యైదు భేదములను ప్లుతయతిలో నాల్గు భేదములను ప్రద ర్శించినాడు ఈ భేదములు వీటికి ప్రదర్శించిన లక్ష్యములు నిజముగా వేంకట రాయని పరిశీలనా ఫలితములు అయితే వీటిలో అక్కడక్కడ తొట్రుపాటులు లేకపోలేదు ఉదాహరణకు కాకుస్వరయతి భేదములలో భీతి కి ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణే క్షణ పురంబు జేర నిం కెవ్విధి గాంతు దెల్పగదవే అన్న పద్యము లక్ష్యముగా జూపబడినది ఇందు తెల్పగదవే యన్న చోటి కాకువు భీతి ద్యోతకమని భావము కాని ఇక్కడ భీతి కాక ప్రార్థన కన్పించును కాగా ప్రార్థన యన్న యంతర్భేదమున కిది ఉదాహరణీయము ఇట్లే భర్గా పార్వతీవల్లభా ఇత్యాదులందలి భర్గా వందివి దూరాహ్వాన ప్లుతమునకు లక్ష్య ములుగా చూపబడినవి కాని వేంకటరాయడు వివరించిన రీతిని బట్టి ఇట్టివి గాన ప్లుతమునకు చెందును భక్తి గౌరవము వాత్సల్యము ఆదరాగము -ఈ మొద లైన వాదిచేత ననగా - తద్ధర్మ ప్రతిపాదక శబ్దముల చేత సంబోధన మాత్ర మున గానప్లుతము (8-805) అని వేంకటరాయకు గానప్లుతమును నిర్వచించి నాడు భర్గా వంటి శతకములలోని సంబోధనలు ఈ నిర్వచనము దృష్ట్యా గానప్లుతమునకు లక్ష్యములగును గాని దూరాహ్వానము నకుగాదు శతకము

లందలి సంబోధనలు భక్త్యనురాగ పూరితములు ఇంతకు అది ఏ ప్లుతమయినను అక్కడ అచ్చునకు (హల్లునకును) యతి చెల్లుచుయే ప్రధానము కాకుస్వరము లందును నింతే ఇంతేకాని కాకు స్వరములలోని ప్లుతములలోని ఉద్దేశ్యభేదము చేత యతి చెల్లించుటలో భేదమేమియు కన్పించదు కాకపోయినచో కాకువు లిన్నిన్ని విధములుగా ప్లుతధ్వను లిన్నిన్ని విధములుగా నుండునని మాత్రము తెలించును

నిత్యసమాసాదియతులలో వేంకటరాయడు నిరూపించిన యనేకపదము లందు అచ్చున్నదని కేవలశబ్దశాస్త్రమున నిరూపితమే కాని అచ్చున్నట్లుగా నెంత మాత్రమనిపించని పదము లనేకములున్నవి అట్టిచోట అచ్చునకు యతిచెల్లించి నట్లే అనిపించదు ఉదాహరణకు ఈ గ్రంథావతారికలో నొకచోట వేంకట రాయడు వంకాయలపాటి వేంకటనారాయణ గారిని స్మరించుచు వ్రాసిన సీస పద్యములో

సీ ఏకవి సుకవిత్వ (హేవాక) వాణి కో
మల విపంచీధ్వని నాదరించు
నేపురాణ విదుని మృదువాక్యపటలి కై
లాసంబునకును సోపానపంక్తి (ఆవ- 2)

అనియున్నది ఈ సీసపాదముల ఉత్తరదళములో యతి చెల్లినట్లే కన్పించదు కోమల కైలాస సోపాన పదములలో శబ్దశాస్త్రరీత్యా అచ్చు విరుగవచ్చును గాని సరూపాక్షరయతిలో ఉద్దిష్టమైన గ్రాహ్యత లోపించినది కాగా నిత్యసమాసాదులెన్నో యున్నను ఉపయోగకరమయినవి మాత్రము కొద్ది మాత్రమే

గుండు రా బండిఱాల అమైత్రీచందత

గుండు రా బండి ఱా ల చర్చ లక్షణసారసంగ్రహమున తిమ్మకవియే కొంత విస్తృతముగా నెరపినాడు దాని నందిపుచ్చుకున్నట్లుగా వేంకటరాయుడా రెండింటి ప్రయోగపరిశీలన చర్చ మరింత విరివిగా సాగించినాడు తిమ్మన నిరూపించిన నిర్ణయించిన రేఫ-శకట రేఫలుగల పదములనే వేంకటరాయడు

యథాతథముగా స్వీకరించినను పూర్వులు అట్టిపదముల నిర్ణయములో పడిన తికమకలను పలుప్రయోగముల ప్రదర్శనలో తీర్చిదిద్దినాడు నిజమునకీనాడి గుండు రా ఐండి ఱాల భేదమంతరించినది పాటింపు లేనేలేదు పట్టుపట్టినవారి పద్యములలో తప్ప అన్యత్ర ఆ అక్షరమే-ఐండిఱా-కన్పించదు అయితే పద ముల స్వరూపముల క్రమపరిణామ పరిశీలనకు వీటి విషయికమయిన చర్చ ఉపయోగింపవచ్చును

ఒకవిధముగా చూచినచో గుండురా ఐండిఱాల మధ్య భేదమును స్పష్ట ముగా నిశ్చితత్వముతో నన్నయగారుతప్ప మరియే తెలుగుకవియ కచ్చికముగా పాటించినట్లు కన్పించదు ఆరెండిందిలో భేదము ఆనాటికే మాపుపట్టినది అందు కనియే ఆ భేదమును నిలుపుటకే-ఆ రెండింటికి యతి ప్రాసమైత్రి నిషేధింప బడి నట్లు కన్పించును శ-స లకు యతిప్రాసలు చెల్లుట కంగీకరించిన లాక్షణికులు ర-ఱ లకు అంగీకరించక పోవుటలోని యౌచిత్యమింతకన్న వేరే కన్పించదు ధ్వని సామ్యమేమాత్రము కన్పించని మవర్ణయతి ప్రాసమైత్రి ప్రాసలకన్న నీ ర-ఱ యతి ప్రాసలు చెడిపోలేదు చెడిపోలేదు కావుననే క్రమక్రమముగా నా రెండికి యతి ప్రాసల చెల్లింపు పాటింపునకు వచ్చినది ఉభయ రేఫములు గల పదములు రూపొందినవి ఒక పదమునకు రెండర్థములున్నచో నొకయర్థమందు గుండురా మరొకయర్థమందు ఐండిఱా యున్నదన్నచో కొంత సామంజస్య మున్నది కాని ఏకార్థమునందే ఒకేపదము రెండువిధములయిన రేఫములతో రెండు రూపములతో నుండుటలోని సామంజస్యము తృప్తికరముకాదు ఉదాహర ణకు వేమరు అన్నపదము అర్థభేదమేమియులేకనే వేమఱు-వేమరు అని రెండు విధములుగా నున్నది పఱతెంచు అని ఐండిఱాతో నన్నయగారా పదమును (ఆది 6 256) ప్రయోగించగా తిక్కనగారు పరతెంచు అని గుండు రాతో నా పదమును (ఉ రా 8- 40) ప్రయోగించినారు అనగా పఱతెంచు లోని ఐండిరా ధ్వని తిక్కనగారి నాటికే గుండురా ధ్వనిగా మారిపోయినది కాని లాక్షణికులు ఆటు నన్నయగారిని ఇటు తిక్కన గారిని రేఫ సాంకర్య మునుండి రక్షించుటకు పరతెంచు ను ఉభయ రేఫాత్మకముగా నిర్ణ యించినారు ఇదిఇట్లుండగా ఆరవిరి యని యొకచో రేఫలో (ఉ రా 8-80), మరొకచో శకటరేఫతో (విరాట 2-88) తిక్కనగారే ఉప యోగించినారు కావున 'ఱ' కూడ ఉభయ రేఫాత్మకమై పోయినది ఈ విధ

ముగా భిన్నకవులు ఒక పదమును భిన్నరేఫలు గలదిగాకాక ఒకే కవియే ఒక పదమును భిన్న రేఫాత్మకముగా వుపయోగించుట రేఫ శకట రేఫ-భేద శైథిల్యమును స్పష్టపరచును ఇట్టిస్థితిలో కొందరు కవులు రేఫశకట-రేఫ సాంకర్యము యతిప్రాసలందు చేసినారని లాక్షణికులు కవులను నిరసించుట లాక్షణికాహంకారమును మాత్రమే తెలియ జేయును గాని వస్తుస్థితినిగాదు ఇంత యెందుకు: రేఫ-శకట రేఫములను నిర్ణయించిన లాక్షణికులే సాంకర్యమును నిషేధించిన లాక్షణికులే ఈ సాంకర్యము చేసినారు మరి వారినెవరుగాని యేమనవలెను అప్పకవిగారు కవిత్వమందు గలిపిన గురు-లఘు రేఫముల నెన్నింటినో వేంకటరాయడు చూపినాడు బాలసరస్వతిగారి చంద్రికా పరిణయమున ఆహో బల పండితుని పద్యములందు ఈ సాంకర్యము చూపినాడు

మవళికవుల ప్రయోగములకు లాక్షణికులు నిర్ణయించిన రేఫ అకార ములకు- సరిగా పరిశీలించనందున వ్యత్యస్తములు గలవు (4-282)

అన్నాడు వేంకటరాయడు నిజమునకెంత పరిశీలించినను వ్యత్యస్త ముండనే యుండును దానికి కారణము వాటిలోని భిన్నత్వము తొలగిపోవుటయే మరియు-

భారతమందే రేఫ అకార సాంకర్యముండే రేఫ అకార నిర్ణయమే పని లేదు (4-277

అనియు నన్నాడు ఎఱ్ఱనగారి హరివంశ ప్రయోగమునుచూపి యీ మాట అన్నాడు ఎఱ్ఱనగారు కవిత్రయము లోనివారుగాన కవిత్రయ రచితము భారతమగుటచే భారతమందు రేఫ అకార సాంకర్యముండదను నిశ్చయముతో నిట్లుచెప్పినాడు నిజమునకు భారతము భారత మందలేకాని భారతము ఒక్కరి రచనగాదు కవిత్రయ రచన ఆ కవులు మువ్వురును భిన్నకాలికులు వీరి యీ కాల వ్యవధానములో భాషాప్రయోగము లందెన్నో మార్పులు వచ్చినవి అందు వలన భారత ప్రయోగముల నుమ్మడిగా స్వీకరించుటకు వీలులేదు ఈ మువ్వు రిలో ఒకరి ప్రయోగమును మరొకరి ప్రయోగము రక్షింపదు ఈగ నీగ అని ఆఱాడగా హలాదిగా భారతమున ప్రయోగము కన్పించును మొదటిది నన్నయగారిది కాగా రెండవది తిక్కనగారిది నన్నయగారుకూడా నీగ అని హలాదిగానే ప్రయోగించినా దనుటకు తిక్కనగారి పయోగముచూపి లాభములేదు ఇట్లే తిక్కన గారిది చూపి ఎఱ్ఱనగారి ప్రయోగమును నిర్ణయించు టకు వీలులేదు అందువలన మువ్వురి ప్రయోగములను విడివిడిగా చూచుకొన వలసినదేగాని ఉమ్మడిగా భారతప్రయోగ మనుటవలన ప్రయోజన ముండదు

ఏదెట్లున్నను వేంకటరాయడన్నట్లు రేఫ అకారములపట్ల పరిశీలించుటలో అందఱికిని లోపమే (4-2 కలిగినది ఈ లోపముల నన్నిటిని కాకపోయినను అనేకములుగా వేంకటరాయడు బయటపెట్టినాడు కాని రేఫ-అకారముల యతి పాసలను వేంకటరాయడు అంగీకరించునా? అంగీకరించడా యన్నది మాత్రము కంరోక్తిగా నెక్కడను చెప్పలేదు తత్వ పరిశీలనగా మాత్రమే ఈ రేఫ-అకార విషయికముగా పరిశీలనాత్మక చర్చ చేసినాడనిపించును

వేంకటరాయని
విమర్శ తీవ్రత - సహృదయత

మహాకవులు ప్రయోగించిన పలు శబ్దరూపములను సంధిరీతులను గ్రామ్యములని అలాక్షణికములని అప్పకవి పలుచోట్ల నిరసించినాడు కనియె ననవలసిన భూతార్థ క్రియా పదైక వచనము నందు వర్ణలోపము చేసి కనెనట అని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించినారు (ఆ క 1- 28) అని నన్నయగారినే అప్పకవి ఆక్షేపించినా డనగా ఇతర కవులను గూర్చిన ఆయన ప్రవృత్తి యెట్టుండునో తెలిసికొన వచ్చును నిజమునకు కనె ఎను ప్రయోగమున్నట్లుగా భారత పద్యమని చూపబడినది భారతములోనిది కాదు నన్నయగారు కనె వనె ఇత్యాది రూపములను ప్రయోగించలేదు ఆసలు నన్నయగారా రీతిగా ప్రయోగించినారా లేదా యన్నది ప్రశ్నకాదు ప్రయోగించినా రనుకొన్న తరువాత ఆ ప్రయోగమును గ్రామ్యమని అప్పకవి యనుట మాత్రము మహా సాహసము నన్నయగారి పయోగమే ఆలాక్షణికము గ్రామ్యమయినచో తెలుగు లక్షణమున కసలు గతిలేదు నన్నయగారిని పరమ లాక్షణికుడుగా ఆయన రచించిన భారతములోని రండున్నర పర్వములలోని ప్రయోగములను పరమ ప్రమాణములుగా అనంతర కవులెల్లరు స్వీకరించి గౌరవించినారు ఆట్టి నన్నయగారి ప్రయోగమును గ్రామ్యమనట అప్పకవి పరిశీలనా లోపమే నన్నయగారి భారతమును సుష్ఠుగా పరిశీలించినట్లు వ్రాయ నప్పకవి పరిశీలనా రాహిత్యమును వేంకటరాయడు పలుచోట్ల బయటపెట్టినాడు అప్పకవి శ్రీనాథాది మహాకవుల ప్రయోగములలో చూపిన లక్షణ వైరుద్ధ్యమును పలు లక్ష్యములతో ప్రమాణీకరించినాడు కవుల ప్రయోగముల విరివిని బట్టి కవుల శక్తియుక్తులను బట్టి లక్షణము కల్పించ దగినదిగాని ప్రయోగముల నిరసించరాదు లాక్షణికులకు కవుల పయోగములే ప్రమాణముకాగా కవులకు లోకములోని వ్యవహారము ప్రమాణము కవులు నిరంకుశులు కాని లాక్షణికులు వారికి తామంకుశము లను కొందురు లాక్షణికులు దోషములను నిర్ధూపించ గూడదని కాదు కాని ఆ నిర్ధూ

పణములో మరల కవి ప్రయోగములే ప్రమాణములు కావలయునుగా స్వేచ్ఛ కాగూడదు జీవద్భాషా ప్రవాహములోని యనేక ప్రయోగ పరిణామరీతిని గుర్తించి లక్షణము నిరూపించ వలసి యుండును అందువలన లక్షణ గ్రంథములు పూర్వపూర్వముల కన్న ఉత్తరోత్తరములు విశేషాంశములతో గూడి యుండును లాక్షణికుల కుండవలసిన మహా వి ప్రయోగ ప్రామాణ నిష అప్పకవిలో పలుచోట్ల మృగ ము ఈ నిష కలిగిన వేంకటరాయడు అప్పకవిని ఇతర లాక్షణికులను నిరసించుటలో - తీవ్రతయున్నను దోషములేదు

ఒక య శమును దోషమనుట సులభమే ప్రతాపరుద్రీయమున విదానాథుడు దోషప్రకరణము వ్రాసి పలుదోషముల నిర్ణయి చినాడు స స్కృతమున పాదాంత లఘువు వికల్పముగా గురువగును కాని పాదాంతమున గురువు డవలసిన చోట లఘువుండుట ఛందోభ గమన్న దోషముగా చెప్పబడినది మరి ఇది దోషమే యయినచో నిట్టి దోషము చేయని స స్కృత కవియే యొక్కడు నుండడు ఈ య శమును సోదాహరణముగా వే టరాయడు నిరూప చినాడు ఇట్లే అతిమాత్ర మను దోషమొకటి యత్సర్వ లోకాతీతం తదతిమాత్ర మని దోషలక్షణము అతిశయోక్త లంకారమున్న ప్రతిచోట అంతో యింతో ఈ దోషమేర్పడనే యేర్పడదు ఈ విధముగా దోషములు నిత -అనిత రూపముగా నుండును కొన్ని దోషాభాసములు ఇట్టి వాటిని నిరూపించునప్పుడు లాక్షణికులు ఎంతో పరి లన చేయవలసి యుండును సంయమము ప్రదరి చ వలసియుండు నన్న య శము ఈ విధమైన కొన్ని దోషముల స్వరూపమును వాటి అదుష్టతను పలు ప్రయోగములతో వే కటరాయడు నిరూప చిన రీతి మరింత బలవరచును పంచమాశ్వాస మంతయు ఈ విధముగా లాక్షణికులుపడిన తొందరపాటులను పొరపాటులను నిరూపించుటకే వే కటరాయడు తీరి నాడు

ఉపసంహృతి

సుకవి మనోరంజనము నాద తము చూచినచో వేంకటరాయని అనంతమైన పరిశ్రమ అగాధమైన పాండిత ము విశాలమైన ప్రయోగపరి లన అడుగిడగున అబ్బురపాటు కలిగించును లాక్షణికులకు ప్రధానమయిన విశాల ప్రయోగప్రామాణా పత్తి సహృదయత కన్పించును అప్పకవిని విమరి చుటలో ప్రద ంచిన దురుసుతనము అన లాక్షణికులను విమరి ంచుపట్ల కనిపించదు అప్ప వి విషయికయయిన దురుసుతనము నకు కారణము అప్పకవి ప్రదరి చిన దుస్సాహసమే తప్ప మరొకటి కాదు మరియు అప్పకవినే పరమ ప్రామాణ ముగా గ్రహించిన పలువురు పరిష్కర్తలు పండితులు పూర్వ ప్రయోగముల విషయమున ప్రదరి ంచు తీరుగూడ కొంత కారణమనవచ్చును శ్రీ గిడుగు సితాపతిగారు చెప్పినట్లు—

లక్షణ గ్రంథములన్నిటిలోను అప్పకవీయము మాత్రమే ముందు అచ్చు పడి ప్రచారములోనికి వచ్చియుండుటచేత చాలామంది తక్కిన లాక్షణికుల అభిప్రాయము తెలియలేదు స్వతంత్రించి లక్ష్యములు పరిశీలించి లక్షణము సరిచూచుకొనుట సుకరము కాదు గనుక ఆప్పటికి ముద్రితమై ప్రచారములో నున్న అప్పకవీయము మాత్రమే చదువుకొని అప్పకవి లక్షణములు వేదవాక్యముగా పండితులు శిరసావహించినారు గ్రంథములు అచ్చు పడుట ఎక్కువయిన కొలది వ్రాతప్రతులు పరిశీలించుట తక్కువయినది ఏలక్ష్యములను చూచి సరియైన లక్షణము వ్రాయవలసియుండెనో ఆ లక్ష్యములను ఒకానొకకు ప్రమాదవశమున చెప్పిన దుష్టలక్షణమును బట్టి దిద్దుటవల్ల సత్యము దూరమై పోవుచున్నది అసత్యము బలపడి స్థిరమగుచున్నది

ఈ స్థితియే వేంకటరాయడు ఇంత విస్తృత లక్ష్యప్రదర్శన పూర్వకముగా సుకవి మనోరంజన రచనకు పూనునట్లు చేసినదనవచ్చును

అయితే అప్పకవి ఎంత చుస్సాహసము ప్రదర్శించినను లక్షణ నిర్మాణములో నెన్నిపొరపాట్లుచేసినను ఒకయంశమును మాత్రమంగీకరించక తప్పదు తెలుగునందు లక్షణ శాస్త్రనిర్మాణములో వివిధాంశముల వర్గీకరణలో ప్రతిపాదనలో వివరణలో విచారణలో అప్పకవీయము తత్పూర్వోత్తర గ్రంథములకన్న నెంతో శాస్త్రీయముగా రూపొందినది దాని ఒరపడి ఆకర్షణ విశిష్టతలు మాత్రము సిజముగా అభినందనీయములు ఈ యంశమును వేంకటరాయడు గుర్తించకపోలేదు అనేకసందర్భములలో అప్పకవిని తీవ్రముగా విమర్శించినను పలుచోట్ల అప్పకవి లక్షణములనే యథాతథముగా స్వీకరించినాడు లక్ష్యములను గ్రహించినాడు వేంకటరాయనిలో సహృదయత సులాక్షణికత నువిమర్శకత కొరవడలేదు ఇది మరింతగా అభినందించి అలవరచుకొనవలసిన ఉత్తమ లక్షణము

ఈ ఉత్తమ విమర్శక పూర్వక లక్షణ గ్రంథము- సుకవిమనోరంజనము ఆం ప్ర సాహిత్య అకాడమీ ముద్రించి ప్రచారించి సహృదయవిమర్శక పండితుల పరిశీలన కవకాశము కల్గించినది అందుకు అకాడమీ అభినందనీయము

సమాలోకనము లో సుకవి మనోరంజన మందలి విమర్శరీతి స్వరూపము వివిధాంశములు స్థాలీపులాక న్యాయముగా ప్రదర్శించుటకు ప్రయత్నము చేయబడినది సహృదయులగు విమర్శకుల పరిశీలనలు-సూచనలు సర్వదా శిరోధార్యములని వినయ పూర్వకముగా మనవి చేసికొనుచున్నాను

—కోవెల సంపత్కుమారాచార్య

సుకవి మనోరంజనము

ప్రథమాశ్వాసము

—— o ——

- అవతారిక -

శ్రీమహిలాధినాథ సరసీరుహజాత శచీకళత్ర ము
ఖ్యామరసార్వభౌమ మకుటామితరత్నవిభా ఝరీ పరీ
షామలపాదపద్మ మిహికాంశుకిరీటి ధర్మాత్మజామిల
త్కోమలమూర్తి పీరపుర కుక్కుటలింగవిభుం దలంచెదన్ 1

చ వలిమల ఱుట్టి విన్న[సిగవాని] యొకల్ సగ మాక్రమించి ని
చ్చలు ప్రియమంద గా బ్రియుఁడు సామజవక్త్రకుమారులం గుమా
రుల గని పన్నమన్నరుల రూఢిగ బ్రౌఢిగ బ్రోచు సర్వమం
గల కృప సర్వమంగలనికాయము లేయెడ మాకు సేయుతన్ 2

శా శ్రీలానీలం గేలులం దనుపుచుం జేజేల జేజేల క
ల్యాలాపధ్వనులం గ్రహింపుచు గృతోద్యన్మాద్యదింద్రాది శి
ష్టాలక్షుఁడును [సర్వవి]శ్వపరిరక్షాదక్ష దౌ గోపకాం
తాలోలుండు కృపామృతామితనిపానంబై మముం బ్రోచుతన్ 3

ఉ కల్యసముజ్జ్వలజ్జలజ గర్భదళోపమమున్ శుభాలిసా
కల్యవదాన్యతాపరమకారణముల్ నిజపాద భక్త హృ
చ్ఛల్యనివారణంబులు సుధాకరసోదరి చూపులెల్ల మాం
గల్యము లిచ్చు గావుత నికామకృపారసభాసితంబులై 4

చ తలపుకొలంకుసాహిడము తామర యవ్వని బువ్వు బాస వా
లల రతనంపు కూన మెయి దాల్చు మెకంబులు తాటియ కు దా
ట్లల కవికోటి నోటి సరు లంతిపురంబులుగా గ లోకముల్
దల చిన మాత్ర జేసెడు విధాత చిరాయువు మా కొసంగుతన్ 5

చ వలపులు గ్రుమ్మ బ్రహ్మ నలు వో నలువాలన మించు మంచెలం
జెల గుచు విప్ప కన్నెలులవే నుడిగంబులు గొంచు[గుండి రా]
చిలుకను గేల బూని దయ నిచ్చలు గొల్చిన వారికెల్ల వి
ద్దెల నిడి మంచు పల్కుపొల తిన్ వలతిన్ దలపోయుదున్ మదిన్ 6

మ అవనీభృత్తనయా పదాంబురుహ సేవాయాత దేవాంగనా
శ్రవణోత్కంప వివుల్ల నిర్ఝరధునీ సంజాత నీలోత్పలం
స్రవదుద్యన్మకరందలుబ్ధ మధులి ట్సంఘాత జంబూఫల
ప్రవణత్వోద్ధృతహస్తునిన్ గజముఖున్ బ్రార్థింతు నశ్రాంతమున్ 7

సీ ఖస్థలీ నటమరు గ్రావ పీఠోద్ధృత
విబుధేట్సవ్రజ ప్రవేష్టకంబు
లతిరయ భ్రమిత విధ్వంభమత్ ఋజదిష్ట
కృత శతకోటి రాత్రిందినములు
గగన జృంభిత సప్తకంధి జలైక కా
లాప్లుతి ప్రీత దివ్యర్షికుంము
లుపరిభా విలంబితోరగేభ్వపటాం
కాయమానిత దివౌక పథములు
కుంభినీద్ర విరోధి నిమ్నులు కుటాగ్ర
పతదమందప్రసూన ప్రవర్ష ముఖ్య
కారణంబులు గరుడపక్షజమరుత్తు
లసద్భాధురజము దాటి విసరుగాత 8

సీ ఆబ్ధిలంఘన వేగతానిల పాతితాం
బరచరవరవనీ తరులతాంతు
సమధిక నిజభుజాస్ఫాలన సం
వ్యక్త మంగలసూత్ర దనుజ కాంతు

కాపాళీల పాలకీలి జ్వాల
పరిదగ్ధ దశకంధరపుర నిశాంతు
కాకుత్స్థ పట్టాభిషేక సీతా దత్త
మనహార కలిత వక్ష స్థలాంతు
శాంతు గాలుష్యరహితసుస్వాంతు బుద్ధి
మంతు మంతుకృదసురకృతాంతు దాంతు
సంతత జగద్ధితోదంతు శాతనఖర
దంతు హనుమంతు నాదు చిత్తమున నెంతు 9

సీ కూచిమంచ్యన్వయాకూపార చంద్రుల
శివకేశవాంఘ్రి రాజీవ భక్త
జాతాగ్రసరుల కంజాత సముద్భవేం
దిందిరవేణి మంజీర నినద
ప్రత్యర్థి వరకవిత్వ సుధారసానంది
తాసేతుశీతధరాంతరాధ
రాతల స్థిత కవిరాజుల మిత్రితా
మహ పితామహుల తిమ్మకవి జగ్గ
కవి సమాఖ్యుల కాశరాట్కాశహార
తార నీహార కుంద మందార చం ద
హీర హీర సమాఖ్యుల బృథు ప్రబంధ
కర్తలం దంతు మది భక్తి గ్రమ్మకొనగ 10

చ అనుదినమున్ భజింతు నకలంకపు భక్తి దలిర్ప భోగికం
కణపదభక్తియుక్తు సకలార్యనుతున్ సరసాగ్రగణ్యు జ
గ్గన తనయున్ శరజ్జలద కైరవ నారద భక్తికీర్తి మ
జ్జనకుని తిమ్మపత్కవి సుధాకరు సద్గుణజాలశోభితున్ 11

సీ ఏ కోవిదుని జనిచే కులం బంతయు
ననుపమ ప్రఖ్యాతి నలరుచుండె
నే కవి సుకవితా [హేవాక] వాణి కో
మల విపంచీ ధ్వని నాదరించు

నే పురాణవిదుని మృదువాక్కపటలి కై
లాసంబునకును సోపానపఙ్క్తి-
యే మహాత్ముని దయా దృష్టి యించుక సోక
స్థాణువై నను జూడ స్థాణువగును
నట్టి ప్రథిత వంకయలపాటి వేంకట
రాయ విబుధవరు నరాయణా[2]ంఘ్రి
భక్తు సుగుణయుక్తు బందాక్షరీప్రదు
వీక్షణములు కృతుల వెలయ సేయు 2

శా శ్రీమద్దేవులపల్లి వంశజలధిశ్రీసోదరున్ గుంద రా
రా మందార హరీంద్ర చందన శతారాభాశ్వగోస్రష్ట కాం
తా మందాకిని చంద్ర పారద మరున్నాగప్రభాంచద్యశో
ధామంబౌ గురునిం దలంతు మది సీతారామ విద్వన్మణిన్ 18

సీ ఏ విబుధు డు నాటకావలియు నలంక
రణ శాస్త్రములను బాల్యమున దెలసె
నే మహనీయుండు కౌమారముననె సి
ద్ధాంతకౌముదిని సాంతముగ జదివె
నే సూక్ష్మబుద్ధివరేంద్రుండు నాం ధ్ర
ప్రౌఢరహస్యమును తనంతట నెఱింగె
నే పండితుని కృపాదృష్టి నన్ లక్షణ
నిధివరులందు బండితుని జేసె

---

1 కైలాన సోపాన పదములు నిత్యసమాసములు (చూ ఇదే గ్రంథమున నిత్యసమాసయతులు) వాటి స్వరములు ఇక్కడ యతిచెల్లినవి ఇట్లు చెల్లుట పౌఢాగ్యయతి అని సులక్షణసారము (యతి ప్రకరణము 198)

2 నారాయణ - నరాయణ పదములు రెండునున్నవి చూ ఇదే గ్రంథమున నిత్యసమాసయతులు

నట్టి దేవులపల్లి వంశాబ్ధి పూర్ణ
శశధరుండై న బుచ్చయశాస్త్రి చక్ర
వర్తి పదపద్మముల కతి భక్తి దనర
వందన మొనర్తు మది వేడ్క గ్రంథకర్త 14

- గ్రంథకర్తృ వంశావతారము

శం కౌండిన్య గోత్రజాతులు
పండితకవివర్య లగుచు బరగగ ధర నా
కౌండిన్య మహిమ బొగడ గ
కుండలిపతికై న దర మగునె గను గొనన్ 15

శా చండాంశుప్రభు దన్యదుష్కరతపశ్చర్యా[సప]ర్యోదితా
ఖండాఖండలతుండిపాదపగవీ కాండాసి లేఖాపగా
డిండీరాంబుజ భూకలత్ర శర కంఠేకాల సత్కీర్తియై
కౌండిన్యం దలరెన్ ద్వితీయవృషకంఖాడాకృతి న్మేదినిన్ 16

శా ఆ కాండిన్యమహర్షి గోత్రమున నుద్యత్కాచిమంచన్వయ
శ్రీకి న్మూలమునై శరద్ఘన శర శ్రీచందన శ్రీగలా
స్తోక గ్లౌక సమీక భక్త మరుదంధోభవ్యకీర్తుల్ దెసల్
బ్రాకన్ బయ్యన మంత్రిశేఖరు డు శుంభల్లీల గ్రాలెన్ ధరన్ 17

ఉ ఆ యయ్యనలాక్షభక్తికి గృహంబన సత్కృప దుంటవిందిదం
టయ్యన బాంధవాలుల కహర్ముఖపద్మ మనంగ గుయ్యిడన్
సయ్యన దీనుల న్మనుప జానకి భర్తన మించె నెంచ గా
బయ్యనమంత్రిశేఖరు డపాంపతియై గుణరత్నపాలికిన్ 18

శం సనయు డు తిమ్మామాత్యు డు
తనయుఁ డతని కుద్భవించె దగ నాతని కా
ర్యనుతులు గంగన జగ్గన
లును సింగన నరస మంత్రులు జనించి రొగిన్ 19

కం ఆ గంగామాత్యు ఘన
త్యాగంబున సేతుహిమధరాంతరభూమీ
భాగాగత నిర్గత ధర
ణీగీర్వాణులు రవిసుతునిన్ మెచ్చ రిలన్ 20

చ ఇనకుల రత్నమౌ దిగరథేంద్రు డతండ్రితులైన రామల
క్ష్మణభరతారిహంత లన గా సుతులన్ గడు వేడ్క గన్న రీ
తిని ఘనగంగమంత్రియును దిమ్మన సింగన జగ్గనార్య సూ
రన లను పుత్రులం బడసె నంచితమూర్తుల భవ్యకీర్తులన్ 21

22

వ. అం దగ్రజుండు

సీ రాజశేఖరచరితము రుక్మిణీపరి
ణయము నీలాపరిణయము సింహ
శైలమాహాత్మ్యంబు సప్తసాగరచరి
త్రంబును సారంగధర చరిత్ర
రామాయణంబు సర్వపురమాహాత్మ్యంబు
సర్వలక్షణసారసంగ్రహంబు
రసికజనమనోభిరామంబు శ్రీశివ
లీలావిలాసంబు లాలిత శత
కములు శ్రీకృష్ణదండకం బమలమతి ర
చించి నట్టి మహా ప్రతిభాచితుండు
రమ్యకీర్తి తృణీకృతబ్రహ్మజిష్ణు
వైభవు డు తిమ్మసత్కవీశ్వరు డు దనరు 23

1 ఇక్కడ సర్వలక్షణ సార సంగ్రహ మని పేర్కొన్నను ముందు ముందు గ్రంథమందంతట తిమ్మకవిగారి లక్షణసార సంగహ మనియే సర్వ పద విరహితముగా వేంకటరాయకవి పేర్కొన్నాడు నిజమునకు అది లక్షణసార సంగ్రహ మే చూ ఆం ప సాహిత్య అకాడమీ ప్రచురించిన లక్షణసార సంగహ మునకు వా వ్రాసిన సమీక్షణము

చ అత డు సమ స్త పండితవరావలి ద న్గొనియాడునట్లుగా
నతుల గవి ప్రబంధ శతకాలి నొనర్చి సిరూధభ క్తిచే
గుతుక మెఱప్ప బీరపురకుక్కుటమూ ర్తికి నర్పణం బుదా
రత దగి జేసినట్టి కవిరాజశిఖామణి గాడె చూడ గన్ 24

సీ శ్రీ పీఠికానగరీపతి రావు సి
లాద్రిమాధవమహారాజ దత్త
కవిసార్వభౌమ విఖ్యాత బిరుదభాస
మాను డు నన్యరామాఽముఖు డు
పంచాక్షరీమంత్ర పరనశీలుండును
సహజపాండిత్య విశారదుండు
నఖిల వేదాంత విద్యారహస్య విదుండు
శ్రీకుక్కుటేశ కృపాకటాక్ష
వీక్షణ ప్రాప్త కవితా విజృంభితుండు
సకల రాజాధిరాజ మస్తక కిరీట
మణి విరాజిత పాదపద్మయుగలుండు
తిమ్మకవిరాజమౌలి యెంతే చెలంగు 25

గీ విజితకాము డు తోషితవిబుధపరు డు
రాజపూజితు డార్యానురాగ దమం
మూ ర్తి పుణ్యజనేశ్వర ముఖ్యసఖు డు
నింపెస గుచుండు దిమ్మ కవీశ్వరుండు 26

కం శ్రీమ త్కమలాసన కాం
తా మృదుకర నఖర ముకుళిత మణిఖచిత వీ
ణా మధురారావ శ్రీ
కోమల గోవిదు డు తిమ్మకోవిదు డలరున్ 27

గీ సకల కవివరులు నవీన శబ్దాస
నుండటంచును గొనియాడుచుండు కతన

దిమ్మకవిసార్వభౌమున కిమ్మహిత
లమున నిడియు నొక బిరుదు సార్థముగ దనరె 28

చ సకలకలాకలాపు సురసాల రసాల రసారసత్వ సూ
చక సుకవిత్వతత్వవిదు శాంక హృదంతర చింతితాంత కాం
తకు నకలంక కీర్తిజిక నారద శారద సీరదేందు ది
మ్మకవీంద్రు నెన్న దరమా పరమామరమానవాలికిన్ 29

గీ మరియు నమ్మహాత్ముని మహిమ వచియింప
దరమె మూ డవనా డు నీ తనువు విడుచు
ననియు సన్యాస మొనరించి యటుల విడిచి
దివ్యపద మొందె శివరామ తీర్థ లనగ 30

గీ అమ్మహాత్ముని కతన గాదా పసిద్ధి
గలిగె గూచిమంచి సమాఖ్య కులముకెల్ల
గావునను గవిరాజశేఖరుని కేవ
ల కవిరాజ శేఖరు డనరాదు బుధులు 31

చ ఆతని సహోదరుండు చతురబ్ధి పరీత మహా మహీతల
స్థితి కవిరాజ రాజమణిశేఖర పంకజ రాగపుంజ దీ
ప్తి లసమానపన్నులు దధీత సమస్త కళారహస్యు డా
ర్జిత వరకీర్తిశౌర్యు డలరెన్ భువి జగ్గకవీంద్రు డెంతయున్. 32

సీ పతిభమై జానకీపరిణయంబును నర్మ
దాపరిణయము రాధాకథాను
దానిధానము ద్విపదమ్ము సుభద్రాప
రిణయ ముమాసంహితయును దండ
కములును బహుశతకములును గీత ప్ర
బంధముల్ ఖడ్గాది బంధములును
గద్యలు రగడలు ఘనతర వంజరుల్
బహుసువృత్తంబులు భాసురముగ

జెప్పె శ్రీ పురుషోత్తమ క్షేత్రపతికి
శ్రీ జగన్నాయకునకు నర్పించి మించె
ధైర్య గాంభీర్య చాతుర్య శౌర్య ముఖ స
మిద్ధ గుణపాలి జగ్గకవీంద్రమౌలి 33

గీ భారతీ పద పద్మ విభ్రాజమాన
రత్న మంజీర మంజులారావ తులిత
వాగ్విలాసుని జగ్గరాడ్వరకవీంద్రు
నెన్న నెంతవారికి శక్యమే యొకింత 34

సీ శ్రీవత్సవయ తిమ్మ పృథ్వీశరాడ్దత్త
బేబదల్ బిరుద జృ భితుడు హరిప
దాంబుజ భక్తవరాగ్రణి శ్రీ జగ
న్నాథ కటాక్ష లబ్ధ కవితా వి
రాజమాను డు కవిరాజ పూజితు డును
యాచక నికర మందారతరువు
రిపురాజ మత్త కరీంద్ర పంచాస్యంబు
ననుపమ సత్కృతాకరుండు
ద్వైతభక్తి నిరంతర సేవితాగ్ర
జాత తిమ్మకవీశ్వర చరణ సరసి
జాత యుగలుండు దనరు నిజ్జగము నందు
ప్రకటగుణపాలి జగ్గ మంత్రికులమౌలి 35

గీ శ్రీవిజయరామభూమిపాలావతంసు
దత్త శిబికా సమృద్ధితోదార కీర్తి
జగ్గ కవిచక్రవర్తి సమ్యగ్గుణప్ర
వర్తి వర్తిలు పరిహృత బాంధవార్తి 36

స్రగ్ధర జనులెల్లన్ సన్నుతింపన్ సకల భువన ర
క్షా సుదీక్షాతిదక్షున్
గణనాథుం గ్రౌంచభేదిం గని చెలగె డు గం
గా జటాజూటు భంగిన్

ఘనుఁడౌ శ్రీ జగ్గ కవ్యగ్రణి తనయుఁ దా
గాంచెఁ దిమ్మప్రధానున్
వినుతుండౌ గంగమంత్రిన్ విపుల నృపసభా
విఖ్యాత స్వచ్ఛ కీర్తిన్ 37

లయగ్రాహి. కమ్మ విలుకాని నం తమ్మి చెలికాని చెలు
వ మ్మొనయు రూపము ఘనమ్మయిన తేజం
బు మ్మహవ భూరి విభవమ్మ భవ భక్తి కల
నమ్ము కరుణామృత రసమ్ము చెలువారన్
నెమ్మి కవిచంద్రులకు ముమ్మరముగాగ నిర
తమ్ము జిగి కుందనపు సొమ్ములును కఁజా
ఱమ్ములును నిష్కనికరమ్ములు నొసంగుచు గొ
నమ్ములకు నిమ్మనఁగఁ దిమ్మ విభుఁ దొప్పున్. 38

క. కలనైన నన్య భామలఁ
తలఁపఁడు నెల్లపుడు వేడ్కఁ ద్యాగము సేయున్
కులవృత్తి వడులఁ దన్యతము
వలుకఁడు తిమ్మ ప్రధానవర్యుం దెపుడున్. 39

గీ. ఆతని తమ్ముఁడు గంగరాజాఖ్యుఁ డలరు
జానకీపతి పల్కు లక్ష్మణుని రీతి
నన్న గారన్న వచన మన్నన్న దాట
కెప్పుడును సత్పురుషుఁడు గాఁడే యతండు. 40

సీ. తన పెదతండ్రి తిమ్మనమంత్రి గారవం
బునఁ బెంచి శాస్త్ర సమూహమెల్ల
నెఱిఁగింపఁ గం విద్యలెల్లను నేర్చి ని
రంకుశ కవన విఖ్యాతి నొంది
దండకంబులును శతకములు తారక
బ్రహ్మ రామాయణ రమ్యకావ్య
మును రచియించి శంభునకు సమర్పించి
దనరు వాని నుతింపఁ దరమె కీర్తి

నిందిత పటీర మందార నందనంద
నాగ్రజ పురంద రాశ్వ సీహార హార
హీర హీరాధ్య తారకా తారపూర
కాశ దర రాజు డెన్న శ్రీ గంగరాజు. 41

గీ. రావు వేంకటరాయ ధరావరాగ్ర
గణ్య దత్తమహైశ్వర్య కలితు డతుల
సుగుణలలితుడు యాచకసురమహీజు
నతని నుతియింప దరమగునా దలంప. 42

భుజగ ప్రయాతము: వలద్రాజరాజ్ఞౌలిపాలీ నికాంతో
జ్జ్వలద్రత్న రత్నప్రభా భాసమానా
వలీ ధాత్ముడై శాస్త్ర పాండిత్య సంప
త్యలంకారుడై గంగానామాత్యు డొప్పున్. 43

గీ. ఆతనికిం డమ్మకవి పుత్రుడై జనించె
నించె దెసలను నసము నెన్నిక గడించె
డించె నింద్రియ మదము పండితులం బెంచె
మించె హరిభక్తి నతని వర్ణించ దరమె. 44

మ. శతశస్తత్యగుణుం డశుడు గనియెన్ సన్మిత్రులం బుత్రులన్
ప్రతిభాఖండలమంత్రి గంగవిభు దివ్యత్కావ్య నిర్మాణ మ
ర్మతరాంవేత్తను భాగయప్రభు సభాప్రఖ్యాత శశ్వద్యశో
ప్రతిము న్వేంకట రాజమంత్రివరునిన్ బద్మాక్షసేవాదరున్. 45

కం. ఆం తిమ్మకవికిం దనయుడు
లలిం బుట్టెం జగ్గకవి కలాపూర్ణుండై
జలనిధికి జలజవైరియు
జలజాతాప్తునకు జలజమిత్రుడు వోలెన్. 46

శా. పారావారగభీరుం డంబుజముఖీ పంచాస్త్రుం డబ్జారి మం
దారేందూపల శుభ్రకీర్తి కరుణా ధాముం బుమానాథ పూ

ఆ రాజీవ విలోచనుండు జనతా సన్మోద కృత్యత్వ సం
ధారాముం దన మి చె జగ్గవిభుఁ దేతన్మాత్రుఁడే చూడగన్. 47

గీ. సాహితీ గాన విద్యా విశారదుండు
శారదా దయార్ద్రేక్షణ జనిత కవన
భాసమానుండు దనరారె భాసమానుఁ
డఖిల సుగుణాకరుండు జగ్గన విభుండు. 48

కం. ఆ జగ్గకవికి జోగమ
కాజి ధనంజయుఁడు తిమ్మనార్యుఁడు రాజ
త్తేజుండు పానకాలున్
రాజనిభుఁడు కామరాజు ప్రభవించి రిలన్. 49

కరిబృంహితము

అమ్మువురు సచివాగ్రమణులకు నగ్రజుండు గుణరత్న పూ
జమ్ములకు జలరాశి జనహిత జాగ్రదురు కరుణాకరుం
డు మ్మదభరిత వైరి నికర కఠోరతర హృదయుండు నౌ
తిమ్మసుకవికి సాటి బలుక సుధీప్రవరుఁ డిలఁ గల్గునే. 50

మదన దర్పణము.

దాన గరిమ సూతపుత్రు నిందసేయు సీ యనున్
మానపటిమ బొబ్బవెట్టు నమ్మతంగజారి స
ద్ధాన మహిమఁ జంచలాత్మ పంకజాత జాతునిన్
దాను పరిహరించుఁ దిమ్మసత్కవీంద్రుఁ డెంతయున్ 51

మంగళ మహాశ్రీ

హీర ధర సీరధర హీరశర సౌరకరి హీరవర ముక్తా
హార ఘనసార వనజారి ఘనతార కళతార హిమవారనిధి కాంతా
తార హర కైరవ సుధారస రుచీ శరదుదారశరదభ్రకర భూరి
స్ఫార సితకీర్తిరుచి బర్వ్యగ జగంబులను భాసిలెను తిమ్మకవి ధాత్రిన్ 52

కం త్రైదశ భాషా కావ్యము
మోద మలర సరసహృత్కుముద చంద్రిక నా
నాదగ వాసనదత్తా
కాదంబరు లెసగ దిమ్మకవి రచియించెన్ 53

మ స్ఫుట వంకాయలపాటివంశ విలసద్భూషాయమానుండు వేం
కటనారాయణ మంత్రివర్యుఁ డలరెన్ గంజాత జాతాంగనా
తటినీనాథ తనూభవామరధునీ తారాశతారామరే
ట్కుట ధిక్కారి యశస్సితీకృత దిశాకుంభీంద్రు డై కుంభినిన్ 54

కం లలి వేంకటనారాయణుఁ
డల కామాంబను వివాహ మగు రీతిని ని
య్యిల వేంకటనారాయణు
డల కామాంబను వివాహమయ్యె ముదమునన్ 55

గీ మనుఁడు వేంకటనారాయణునకుఁ గామ
మాంబకు జనించె సుబ్బాంబ యనెడు తనయ
తన యనూనాభిజాత్య శాంత నయ వినయ
ధన యశంబులు బుధులు మెచ్చ నయలీల 56

కం తన మేనయల్లు డగు తి
మ్మనార్యునకు భార్యగా సమర్పించెఁ బ్రియ
మ్మున వేంకటనారాయణు
డనూన విభవమున సుబ్బమాంబను బ్రీతిన్ 57

కం ఆ సుబ్బాంబను బెండిలి
యై సెలఁగుచుండెఁ దిమ్మనార్యుఁడు విభవో
ద్భాసి గృహస్థాశ్రమ ధ
ర్మాసక్తిన్ సకల జనము లభినుతిసేయన్ 58

సీ అతిథి పూజావిధి ననసూయ ననసూయ
భర్తృ శుశ్రూషణ పరమరక్తి
పతికృప సుకృతాభిరతి కరుంధతి యరుం
ధతి మనోనాయక వితతభక్తి

సకలగుణా కూర జననంబునకు సీత
సీత పాతివ్రత్యశీలమునకు
ఖలజననికరశిక్షకు దక్షపుత్రిక
దక్షపుత్రి పతివ్రతాత్వమున క
టంచు సజ్జను లెంచంగ మి చె సంత
తాన్నపాన సువర వస్త్రాదికాభి
తర్పితానేక విబుధబాంధవకదంబ
సుమహిత కృపావలంబ శ్రీసుబ్బమాంబ 59

సీ పతిభక్తి నింతయు వదల దెల్లప్పుడు
పరుష వాక్యంబులు పలుకబోదు
సాధ్వీమణులతోడ సఖ్యంబు గావించు
నతిథుల బిడ్డల యట్ల చూచు
గురుసేవ గావించు గొఱకొఱ నింతైన
మానసం బందైన నూన దెపుడు
కుత్సిత స్త్రీ జన గోష్ఠికి నడువదు
కలనైన కల్లలు పలుకఁ బోవ
దత్తమామల సెలవుల కడుగు దాట
దట్టి సుబ్బాంబను నుతింప నలవియగునె
వేయినోళ్లు గల భుజగ విభున కైనఁ
బలుకు కలికికిఁ జెలువు డౌ నలువకైన 60

మత్తకోకిల
వీటి కుంకుమ కంచుకంబును వేడ్కఁ దాల్చు హరిద్రయున్
కాటుకెప్పుడు సుబ్బమాంబ యఖండభాగ్య సమేతయై
సాటివారలలోన మెచ్చుగ సంతతంబును శ్రీదిశా
శాటి పాటల గంధి పూజలు సల్పు నాథుని యానతిన్ 61

సీ పతియేమి వల్కిన నతిభక్తితో జేయు
నాత్మమందిరముల యందె మెలఁగు
మఱఁదులఁ బుత్రుల మాడ్కి భావించును
పలుకుల నొవ్వఁగఁ బలుక దెపుడు

గురుజనం బేమన్న గోపంబు తాల్పదు
విందులు వచ్చిన విందు సేయు
మంచి కృత్యములె గావించు నెల్లప్పుడు
నోర్మిని వదలకనుండు నట్టి
మహిత గుణమణి నికురుంబ కహరహః ప్ర
వర్తిత యశో విజిత శ్వేత భాను శార
దాంబుద కదంబకా సుబ్బమాంబ కెన్న
సతులు సవతు గలరె జగత్త్రితయమందు 79

గీ కలశ జలనిధి పుత్రినిఁ గలసి చెలఁగు
నంబుజాక్షునివలె సుబ్బమాంబఁ గూడి
నిరుపమానంద భరిత హృన్నీరజూ డయి
తిమ్మయామాత్యవర్యుండు దేజరిల్లె 63

క తిమ్మకవిరాజ మౌలికి
కొమ్మల తలమిన్న యగుచు గొమరారెడు సు
బ్బమ్మ యన గఁ బరుగు సతికి
నెమ్మి కుమారుండనై జనించినవాఁడన్ 64

సీ మజ్జనకుండు తిమ్మకవి జల్దంకి రా
మయకుఁ బుత్రికయును నుదంచితగుణ
[రంజి] త భాగ్య శక్రాణియు వితతక్ష
మాక్షమ పతిహిత మధురవాణి
పరమ పతివ్రత పావనతా గంగ
యైనట్టి శ్రీ గంగమాంబికను వి
వాహమై యా సతివలన జగ్గనమంత్రి
శేఖరు రామసచివ సుధాంశుఁ
గనియె నస్మత్సహోదరులు నయవిదులు
రాముని సెలవు లక్ష్మణస్వామి శత్రు
హంతయునుఁ జేయుగతి మదీయాజ్ఞ నిర్వు
రు నొనరింతురు గడుబత్తి దనరుచుండ. 65

సి. శ్రీ కుక్కుటేశ్వర పృథు కరుణార్ద్ర క
టాక్ష సంప్రాప్త విద్యాకలాప
సరస విద్వత్కవి సంశ్లాఘనీయ బృం
దారక కేవలాంధ్రాంధ్ర లలిత
వాగ్గద్యపద్య కవన రచనా జాత
జాతరూప నగేంద్ర చాప తార
తారకావార శతార మందార నీ
హార హార పటీర హీరహీర
చంద్ర చంద్ర తటాగ్రజ శారదాభ్ర
భ్ర విభ్రాజమాన యశో లసితుఁడ
కూచిమంచి కులాబ్ధి చకోరహితు డ
సుకవి వేంకటరాయ డ సుజనహితుఁడ 66

-: పీఠాపుర వర్ణన :-

క పటుతర కరుణామృతరస
తటినీశ మదిష్టదేవతా పరివృఢ కు
క్కుట పతి సంపుట పీఠా
పుట భేదన మహిత మహిమము న్వర్ణింతున్ 67

(క శరదిందు శరకుసుమ దీ
ప్తి రమా శోభిత మదిష్ట దేవాస్పదమౌ
వర పీఠాపుర సుచిర
తర చిరతర మహిత మమమఁ దగ వర్ణింతున్) 68

మ క్షితిపైఁ బీఠపురీవరం బిలరు నచ్చిన్నాచ్ఛ రత్న ప్రభ
ద్భిత కార్తస్వర సౌధ జాలక గతోద్దీపత్వభాక్సౌరభో
గి తమామర్త్య వధూ రతోత్సవ విధాకృత్ కుట్టనీ భావ సం
తత రాజన్మదుజిత్పదీపద మదోద్యజ్జాల పాదాధ్యమై 69

---

1 మూల ప్రతియందే ఈ పద్యము కుండలీకరింపబడియున్నది

ప్ర థ మా శ్వా స ము

గీ. తత్పురీకృత చంద్రమస్తరణి రోధ
సౌధ జల నిర్గమన సీలజాలకముల
గగన గాంగేయ హంసార్భకములు దూఱు
క్రౌంచ బిలవేశనాభ్యాస గరిమ దోప 70

మ జలజాతాక్ష పదీ సమాన దనదాశాశ్మాంచ దేలా నదీ
జలసిక్తోపవనస్థ పుష్పఫలపూజ వ్యాప్త కుంజ ద్రు సం
వల దుగ్మ్ధ షడంఘ్రి కీర మధుర ధ్వానంబులం దే తటిం
దలమై పర్వ పురి న్మనోజ రణగాథల్ దెల్పఁగా నేర్చికిన్; 71

ప్రాససీసము -

శ్రీకేళికా గృహ వ్యాకోచ మృదుల నా
లీక సంకీర్ణ పద్మాకరంబు
పాకారి కుంభి శంకాకర మత్త మ
హా కరివ్రాత సమాకులంబు
ప్రాకార మణిమయ ప్రాకారకాంచనై
రూక గేహాటిక ప్రాకటంబు
రాకాసుధాకరాస్యోకనద్రుచిర వి
లోకనాచిర రుగ్విశాకరంబు
లోకనుత సింహ సీకాళ నైక నవ్య
చాకచక్యార్య కుంచగదా కలిత స
మిక పటు వీరభట ఝూట భీకరంబు
నాకసంనిభ పీరికాఖ్యాకపురము 72

కా జారుల్ చోరులు ఘోరపాతకులు మత్సంరక్షచే నిచ్చలున్
లేరెవ్వార లటంచు సౌరభట పాలిం జేరఁగానీక దా
వారింపన్ వసియించెనో యనఁగ దీవ్య త్తత్పురీ దక్షిణ
ద్వారంబందునఁ గుంతిమాధవ పర బ్రహ్మంబు భాసిల్లెడున్ 73

గీ రాక్షసాదిక పీడ లత్రత్య జనుల
కేను గల్గనీనని వ్రత మూనినట్టు

లాపురికిఁ గోణపదిశాముఖాంతరమున
భూతపతి కుక్కుటేశుండు ప్రీతి నుండు 74

కుక్కుటేశ నదేశ ప్రాక్షోణిదేశ
పాద గయవారి మునిగెడు పంచజనుఁడు
ఘోర భూరి జవంజవాపార వార్ధి
మజ్జనము సేయఁ డిక ధరామండలమున 75

తత్పదాయధపతి సముద్యచ్చిరత్న
రత్నవలయ గేహఘంటికారవము జనుఁడు
వినిన వినకుంటు మహిషవాహన లులాయ
కంరభాగ్వంటికా ఘలంఘలరవంబు 76

భుజగభూషణు మందిరంబునకు భక్తి
తో ప్రపక్షిణములుసేయు నాప్రపూజ్యు
చుట్టునెపుడు దిరుగుదురు సూరిసుకవి
సుజన రాజరాజులు గ్రమ్మి సురుచిరముగ 77

కుక్కుటేశ్వర మందిర క్షోణిరజము
వక్షముల సోక మ్రొక్కు నా భవ్యతముల
వక్షములు చెలువొందు దేవాంగనా కు
చ లికుదాంచిత మృగమదచర్చచేత 78

విధుకలాపుని దివ్యసంనిధి వెలుంగు
తైల దీపాలిఁ గాంచు నా ధన్యతముఁడు
రత్నమణిదీపరాజి విరాజితోరు
తర్క వర్ణాంతరంబుల వఱలుచుండు 79

---

1 తోన్ అనునది దుశాంతము ద్రుత సంధి ప్రకారము ఇక్కడ తోఁబ్రదఱిణ అని యుండవలెను కాని అట్లున్నచో ఈ పాదమం దుప యుక్తమైన ప్రాసయతికి భంగము కలుగును

గీ భ క్తి చైవార గుక్కు-చేశ్వరుని నుతులు
పీను లలరార వినువా డు వినుచునుండు
గరుడ గంధర్వ యక్ష కింనర నిలింప
సిద్ధ విద్యాధరోరగశ్రేణి నుతులు 80

సీ విశ్రుతాష్టాదశ పీరంబులను బురు
హూతి కావాసమై ఖ్యాతిఁ గాంచెఁ
బంచమాధవులలోపలఁ గుంతి మాధవు
సదనమై మిగులఁ బ్రశంస కెక్కెఁ
ద్రిగయల లోనఁ బావగయకు భవనమై
ధాత్రిఁ బవిత్రాత్మవిత్రమయ్యెఁ
గుతల స్వయం వ్యక్త కుక్కు-చేశ్వరరాజ
రాజేశ్వరీస్థితిఁ దేజరిల్లె
వ్యాసమునివర విసు ప్రభావ భరిత
భాస్వదేలానదీ పరిప్రాప్తి నలరె
నట్టి శ్రీపీరపుర మహిమాతిశయము
వశమె వర్ణింప శేషవాక్కులకైన. 81

చ మలయ తుషారశైలముల మారుగఁ బుట్టిన వాట గారణం
బుల గుణము ల్వహించె నన భూరి సుగంధన మాధు సంపదల్
గలిగి మహోన్నత స్థితులఁ గాంచి సముద్ర గభీర వేదితా
కలన బలంబు లుప్పతిలఁగా నగరిం గరిరాజరాజులున్ 82

చ. చెలు వలరారు నట్టి బహుచిత్రగతుల్ గురువర్ణ కంకణం
బులు సుడులున్ గనుంగొని సుబద్ధులు సింధుభవంబులే యటం
చు లలిఁ దలంచఁగా జటలు భ్రమరీచులు మానవైఖరుల్
దెలుప హరిత్వ లక్షణము ధీరతురంగము లొప్పు లప్పురిన్ 83

చ పురిఁ గల భూసురుల్ సవనముల్ బహుభంగుల సేయఁ బుట్టి ని
ర్భర తర హోమధూమము నభశ్చర పుష్కరయానభా బ్జభ

శ్చర తరుణీమణీ వదన సంతతిపైఁ బ్రసరించు నిచ్చలుం
బొరిఁ బొరిఁ బంకజంబులకుఁ బోవు మధువ్రతపుంజమో యనన్ 84

చ కరి తురగాది దానము లఖండముగా సమరాంగణంబులం
గరితరగాది దానము లఖండముగా సమరాంగణంబులం
బొరి బొరి సేయుచు న్విమల పుణ్యచరిత్రములుం బ్రతాపము
ల్కర మరుదార గీర్తిజిత రాజులు రాజులు పొల్తు రప్పురిన్ 85

గీ సరసగుణరత్నగణ పరీక్షా విశేష
చణులు సకలాభినందిత చరిత యతులు
పరమ సౌష్ఠవకలిత సువర్ణపదులు
వఱలుచుంద్రు వరార్యు లప్పట్టణమున 86

క అతుల గుణమణి కలాపులు
క్షితిసురసమ్మోదకర సుశీలాలాపుల్
గతపాపులు హృతతాపులు
సితరోపులు సమితి నందుఁ జెలఁగెడు కాపుల్ 87

సీ తగటు బంగరుగిండ్ల దుగఁ దెగడ గఁ దగు
పొగరు గుబ్బల నిగన్నిగలతోడ
వెళుకు బేడిసమీల బెడఁ గడరెడు గడు
సొలపు చూపుల తళత్తళలతోడ
మొగి నిద్దమగు నద్దముల సొలపులు గల
జిగి చెక్కుగవ ధగద్ధగలతోడ
వక్త్రాబ్జ కలిత భంభర సురుచిరతర
చికురపాలిక చకచ్చకలతోడ
వెలసి బలసిన వలపుల బలసి తమ్ము
గలసి యలసిన విటులతోఁ గలసిమెలసి
సొలసి సొక్కించి రతితంత్ర విలసితముల
బలుసిరుల నొప్పు నప్పురి పణ్యసతులు 88

:సీ. వేదండయాన నే నీ దండకై వచ్చి
తది వెలవెట్ట కెట్లబ్బు నీకుఁ
జనుబంతు లొసఁగుము సకియరో యవి యెట్లు
కరము సేర్పకయుండఁగా లభించు
వలపుగల్గుట చెలి తెలుపు మీ జాతికి
ముఖవికాసము చూచి పోల్పవచ్చు
నంటారు కలువగావలె నిప్పు డది యెట
సమకూరు తమ్ము లుజ్జ్వలత నుండ
ననుచు రసికులొ విటులు వల్కిన సరసపు
పలుకులకుఁ దగ నాసలు గొలుపు నుత్త
రముంతోఁ గూడఁగాఁ బ్రసూనము లొసఁగుచు
పుష్పలావిక లుందు రప్పురమునందు. 89

:సీ. పరభటోద్భటధైర్య పాటన పాటవ
ప్రహతోగ్రభేరికా భాంకృతులును
భీకరశ్రవణిక కుట్టాక ఘ
టాచ్ఛటామంటికా టాంకృతులును
ప్రావృడారంభ శుంభదమోఘ మేఘగ
[1]ర్జాతుల్యమర్దల ఝుంకృతులును
పరివుల్ల హల్లక భరిత సరోవర
భేలచ్ఛితచ్ఛద కేంకృతులును
గలిగి దివ్యభవన జాలక మరు ఫణిత
రంగబాడబ కవిమన ప్రాజమాన
ఘూర్ణమాణ రత్నాకరాంబ్రసరణిఁ
బొసఁగుఁ బురి శ్రీరమా జన్మభూమి యనుచు. 90

:వ. మఱియు నప్పుటభేదనం బభేద వేదవాదామోదమేదుర వేదశాస్త్రా
ధ్యయన భాసుర భూసుర ప్రపంగభంగీతరంగిత ప్రతిసభాంగణంబై

---

1. ...'ర్జితతుల్య మర్ధల ఝుంకృతులును...' అని మూలప్రతి.

మార సుకుమార కుమార వీరధూరమణకుమార సమారూఢ ప్రౌఢారట్టజ
ఘోట్టాణ ప్రపంచ పంచధారా ప్రచార ప్రచలిత చటుల కుటల ఖుర
పుట పటల సముద్ధాతోద్ధూత ధరాపరాగ రేఖా యవనికానికాయ లాసకీ
విలాస కర్ణార్ణోజపాతద్యుతి మంజరీపుంజ సారంగ రంగదుత్తుంగ సౌధ
వీధికా సజాలకజాలక విశాల చంద్రశాలాంతర కేలికాలోల బాలిక
చూలికా పాలికా నీలకాంతి సంపతి దంతురిత దృక్ప్రసారపూర పూరి
తంబై, పురాధిరాజ రాజదౌదార్యధుర్యతా సమాఖ్యాతాసమ సమాఖ్యావ
మానితుండగుట బహులార్తిఁ గృశించు భ్రభదీప్తిని సనామ సౌహార్దం
బున నంతఃకలహంబువలనం దొలంగించు చెలువునఁ జలి నెలవుపాపల
యేపునఁ జాపలంబునొందు కుంద విశదేందు మణీరమణీయ కమనీయో-
ద్భాయ గేయప్రసాద నికాయ శిఖర నికర సంస్థాన సంస్థాపిత కేతన
వ్రాత దండాగ్ర జాగ్రత్పటంబుల పటపటాత్కారంబులు దర్పకదారక
దర్శన కౌతుకాయాస్యచ్ఛతురాస్య స్యందన సందానిత హంససంస
ద్భ్రాంతి నొసంగ నెసంగుచుఁ జొక్కంపు జింక పొక్కిలి బొట్టుల వగ
గులుకుఁ జిఱునగవు వన్నెలల తళతళలకు నెలవులగు తమ ముద్దు
మొగంబుల చెలిమికిఁ బలె సోరణగండ్లదారి దాటి పాటి సారెసారెకు
దూజివచ్చు పచ్చ విలుదారి మాను ప్రేముడిం బూజల నోజలఁ దేలిం
చుటకై నిగనిగని జిగినెగడు మగరాల జగతులఁ దపకొత్త గ్రొత్త
నెత్తమ్మికెంపుకెంపు కెంపుగుంపుల రూపుల చెంగలువలని చిదుమఁ
బోవు ముగుదల ముగుదతనంబుల కెద మెచ్చి క్రచ్చలెచ్చ నచ్చిగురాకు
బాకు సాదనకాని చెయువులంకై మచ్చికం గ్రుచ్చి కౌఁగిలించి యంచ
తూలంపు సెజ్జల పజ్జలకుం దార్చెడు నెడపొడము న ప్పశంతుల యడుగు
డెందమ్ములందుఁ జెలువొందు రతనంపు గుందనంపు టంచియలఁ గ్రందు
కొను జిలుగు బలుకులకు మారువలుకు తెలిపులుఁగుజేడుల పువుబోడు
గూడులకు వాడలగు పైడిమేడలకుఁ దానకంబగుచు దానవాంతకు
పురంబునుం బోలె సుపర్ణ వర్ణాకీర్ణంబై, సత్యలోకంబునుం బోలె సుకవి
సంహర్షణ మనోహరంబై, గ్రహమండలంబునుం బోలె మహితనయజ్ఞ
సూర్యాదిమేడురంబై, పురందర పురంబునుంబోలె సుమహిత సౌర
భవన పరిపూరితంబై ప్రావృట్కాలంబునుంబోలె రుచిరశిర
కరకాంతంబై, కమలాకరంబు గావున సారసవనోపశోభితంబై,
రత్నాకరంబు గావున రాజశేఖర కలాపంబై, నిగమశేఖరంబు గావున-

సదానందప్రదాయకంబై, కల్యాణధర్మనిలయంబుగావున సర్వమంగలాభిరామంబై, బ్రహ్మోస్పదంబుగావున వాణీవిలాసభాసమానంబై, రాజరాజనివాసంబుగావున గంధర్వవిలసితంబై, పరమార్థాన్వితంబుగావునఁ జంద్రరుచిసాంద్రంబై, భూద్రధరంబుగావున సానుచరభద్రేంద్రంబై, మహేశ్వరనివాసంబయ్యును గుసుమకదంబోపేతంబై, శ్రీపతినికేతనంబయ్యును బుణ్యజనసంభావ్యంబై, భూతలప్రఖ్యాతంబయ్యు భోగవతీలాలితంబై, ద్విజరాజరాజితంబయ్యును గంచుకిగణోదంచితంబై, గజాయుతంబయ్యు నగజాయుతంబై, లీనపంకజాతంబయ్యు నలీనపంకజాతంబై, బలావలీరమ్యంబయ్యు నబలావలీరమ్యంబై, వనిమణీవలయితంబయ్యు నవమణీవలయితంబై వెలయుచుండు 91

సీ. సరసవిద్వత్కవిసన్నుతౌదార్యజ
కీర్తిజితామరక్షితిరుహుండు
ప్రత్యర్థిపృథ్వీశరాట్సహగర్వత
మోంబుజమిత్రభుజార్గలుండు
సకలకలాకలాపకలానులాపవై
దగ్ధ్యధిక్కృతభోజధరణివిభుఁడు
శ్రీరావువంశవారిధిసుధాధామగం
గాధరరాహువనీధవుండు
పాలనముసేయఁజిరయశోభాసమాన
పరమశోభాసమానమైఁ బరగుచుండు
రాజమాహేంద్రవరదేశరాజితంబు
భూమనాకంబుపీఠికాపట్టణంబు 92

-:షష్ఠ్యంతములు:-

క. ఏతత్పుర సద్మనకున్
ఖాతక సంమాత హంతృ పదపద్మనకున్
భూతారిచ్ఛద్మవకున్
శాత శరీ భవదురోవసత్పద్మనకున్

క. సేవధిపతి సుత గుణికిన్
సేవక జన భావితార్థ చింతామణికిన్
భావ భవతమో ద్యుమణికి
భావిజిత శతాయుతాబ్జ బాంధవమృణికిన్. 94

క. పద నమ్ర సుపర్వనకున్
గదన శరీకృత ఖగేంద్ర గంధర్వనకున్
మదనోదథ్యోర్వనకున్
మద భద్రార్వపక్ష్ఖర్వనకు శర్వనకున్. 95

క. కోపార్జిత హంకృతి హృత
పాపాట నిశాట యూట బహులార్భటికిన్
ద్వీపి పటుకరట కృత్తి ప
టీ పరివృత విపుల కటితటికి ధూర్జటికిన్. 96

క. చరణాంబుజ సేవా త
త్పర ధిషణాయాత శరభవ తురంగ శఖీ
శ్వర నిరుపమాన సమ్మద
కర కమ్ర మరీచినామ కచభారునకున్. 97

క. శర దర హరిణాకృతికిన్
సరస గుణోన్నతికి స్వర్గసమ పీరపురీ
వర మందిరాభిరతికిన్
చరణాయుధ పతికి శైలజాహితమతికిన్. 98

వ. సమర్పణంబుగాఁ బురాతన సుకవి నికర విరచిత గ్రంథ గుణదోష పరిశీలన లక్షణ లక్షితంబుగా నా యొనర్పం బూనినఁ 'సుకవి మనో రంజనం' బను లక్షణగ్రంథంబునం దాద్యంబగు పంచాశద్వర్ణ నిర్ణయం బెట్టిదనిన- 99

సుకవి మనోరంజనము

పంచాశద్వర్ణ నిర్ణయము

——: o :——

క. శాంభవి కలితోత్సంగా
జృంభిత నాట్య ప్రసంగ ధృతసితగంగా
శుంభద్దంభ నిగుంభిత
కుంభిదనుజ భంగ సంగ: కుక్కుటలింగా: 100

వ ఆవధరింపుము 101

-:సంస్కృతాంధ్ర వర్ణ నిర్ణయము:-

"ఆద్యాయా: పంచాశద్వర్ణా: ప్రకృతే స్తుతే దశోనాస్స్యు:
షట్త్రింశదత్ర తేఽన్యే చానుప్రవిశన్తి శబ్దయోగవశాత్"
(ఆం శ. చిం. సం. 5 కారిక)

దీనికి కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి'-

"గీ. అయిదు పదులగు సురభాష కక్షరమ్ము
లందుఁ బది ప్రాకృతమునకు నడఁగిపోవుఁ
దొలఁగి చనుఁ బదమూఁడును దెలుఁగు భాస
నెసఁగుఁ దత్సమ పదముల నేఁబదియను. (2-47)" 102

వరరుచి వచనము:-

ద్విధాక ఏచోచుస్వారో విసర్గ షోడశ స్వరా:
స్పర్శా అంతస్థోష్మాణ శ్చతుస్త్రింశద్ధలస్సృతా:.

ద్విధా = రెండువిధములైన, అకః = అక్ ప్రత్యాహారంబును, అక్కు-లనగా- 'అ, ఇ ఉ, ఋ, ఌ'- ఈ అయిదక్షరములకుఁ బేరు. అది యెట్లనగా- పాణినీయ సూత్రములు:

'హలన్త్యమ్'- 'ఉపదేశే న్త్యం హలిత్ స్యాత్'

ఉపదేశే = సూత్రమునందు, అన్త్యమ్ = కడపటిదయిన హల్ = వ్యంజనాక్షరము ఇత్ = ఇత్తను సంజ్ఞకలది, స్యాత్ = అగును ఇందుచేత ఇత్తనగా సూత్రము కొననున్న పొల్లనుట

'ఆదిరన్త్యేన సహేతా- అన్త్యేన ఇతాసహితః ఆదిః మధ్యగానాం, స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యాత్'

అన్త్యేన = కడపటనున్న, ఇతా = ఇత్తలో, సహితః = కూడుకొనిన, ఆదిః = మొదటి అక్షరము మధ్యగానాం = నడుమనుండెడు నక్షరములకును, స్వస్యచ = తనకును సంజ్ఞా స్యాత్ = పేరగును. అన్నఁదుచేత తుదనున్న కకారమునకు పొల్లు పనిలేదాయె గనుక-

'తస్యలోపః
ఎస్యేతో లోపస్స్యాత్

దాని కొననున్న ఇత్తునకు లోపమవును. ఇందున్న క వర్ణము పొల్లు లోపించగా జిక్కిన యయిదక్షరములను హ్రస్వములు, దీర్ఘములుగాను నుచ్చరింపగా, అ ఆ, ఇ ఈ ఉ, ఊ, ఋ, ౠ అని పది యక్షరము లయ్యెను

ఏచః = ఏ, ఓ. ఐ, ఔ,

'చ్' అను ఏచ్ ప్రత్యాహారమునందు మునుపటివలె కొననున్న చకారము లోపించగా, మిగిలినవి నాలుగాయెను.

'ఏజ్ హ్రస్వో నా స్తి'

అను సూత్రముచేత నీ ఏచ్చునకు హ్రస్వములేదు. ఏ; ఓ కారములు గీర్వాణభాషయందు కుఱచలు లేవు, అనుస్వారః = పూర్ణబిందు వొకటి. సంస్కృతమునందు అర్ధానుస్వారములేదు. విసర్గః = విసర్జనీయ మొకటి-- ఇవన్నియు గూడగా, స్వరాః = అచ్చులు; షోడశ = పదియాఱు స్వర్ణాః =

స్పర్శములు ఇరువదియైదు అంతస్థోష్మాణః = అంతస్థములు నాలుగు, దొడ్డ శకారమును హలః = వ్యంజనములు, చతుస్త్రింశత్ = ముప్పదినాలుగు,అచ్చులు పదాఱు. హల్లులు ముప్పదినాలుగు ఉభయములుగూడ నేబది వర్ణము లాయెను. 103

గీ అచ్చు లొక పదియాఱును వ్యంజనములు
పాండుపుత్రసహాయ ! ముప్పదియుమూఁడు
దొడ్డ శా యందులోపల దొరలనయ్యె
నమరభాషకు నేబది యక్షరములు (2-49) 104

సీ. ఏళ నీళము దేవ హేళనంబు నటించు
యాజుషామ్నాయంబు నందు లేదొ
కాళ నాళ వ్యాళ గోళ హింతాళంబు
లనుచు సంస్కృత భాష యందు లేదొ
గయ్యాళి త్రుళ్ళు నగళ్ళు వక్రపు తళ్కు-
తాళికి నంచు నాంధ్రమున లేదొ
పాళం బెఱుంగని కూళ విరాళి పి
సాళించు ననియు దేశ్యమున లేదొ
యాగమజ్ఞులు దొడ్డ బీజాక్షరంబు
లందు లేకున్కి- సన్నంబు నదియుఁ గూడ
నొకటిగాఁ జేసి బీజోపయోగిఁ గాన
క్షను జేకొని రది శబ్దసరణి గాదు (2-50) 105

ఆగమజ్ఞులు పంచాశద్వర్ణంబులలో నున్న క్ష కారమును గూర్చుకొన్నం దుకు మహావిద్యలోని శ్లోకంబులు. 106

మూలాధారం గుదస్థానం, స్వాధిష్ఠానం తు మేహనమ్
నాభిస్తు మణిపూరాఖ్యం హృదయాబ్జ మనాహతం
తాలుమూలం విశుద్ధాఖ్య మాజ్ఞాఖ్యం నిటలాంబుజం
సహస్రారం బ్రహ్మరంధ్ర మిత్యాగమవిదో విదుః. 107

ఆధారస్తు చతుర్దళారుణరుచి ర్వాసాంత వర్ణాశ్రయః
స్వాధిష్ఠాన మనేక వైద్యుతనిభం బాలాంత షట్పత్రకం,
రత్నాభం మణిపూరకం దశదళం డాద్యం ఫకారాంతకం
పత్రైర్ద్వాదశభిస్త్వనాహతపురీ హైమీకరాంతాన్వితా. 108

ద్వ్యష్టారం స్వరషోడశైశ్చ సహితం జ్యోతి ర్విశుద్ధాంబుజం
హంక్షేత్యక్షర పద్మపత్రయుగళం రత్నోపమాజ్ఞాపురీ
తస్మా ద్ధూర్ధ్వ మధోముఖం వికసితం పద్మం సహస్రచ్ఛదం
నిత్యానందమయీ సదాశివపురీ శక్తే నమశ్శాశ్వతం" 109

గీ. కాకు షా జడ్డయైన క్షకారమగుట
దలఁప కేఁబది లిపులలో దాని గూర్చి
తొలుత భిన్నాక్షరంబైన దొడ్డ శాను
విడిచిపెట్టె ననంతుండు వెఱ్ఱిగాఁడె (2-52) 110

ఛందమునందు ననంతుఁడు చెప్పిన విధము:-

క. యరలవ లంతస్థలు నాఁ
బరగును శషసహలు దేటపడు సూష్మలనన్
సొరిది క్షకారము గూడుక
సరి నేఁబదియయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రిన్. 111

క ల ళ లకు భేదము లేదను
పలుకున శా దొఱగి యైదు పదులగు వర్ణం
బులు సంస్కృత భాషకు మఱి
తెలుఁగున ఱ ళ లనఁగ రెండధికమగుఁ గృష్ణా(అనం.ఛంద 4.47-55)112

అని 'ఆద్యాయాః పంశాశద్వర్ణాః అను సూత్రమునకు (అప్పకవిగారు) వ్రాసినారు. 113

అప్పకవిగారి ముఖ్యాభిప్రాయము, ళ కారము కలుపుకుని ౫౦ వర్ణముల నిన్ని అనంతుడు క్ష కారము కలుపుకుని ౫౦ వర్ణము లన్నాడు. క్షకారము కషయోగమునైన వర్ణముగావున నాగమజ్ఞులు నిలిపినా రన్నంత మాత్రమున

నిది యొక వర్ణ మనరాదనిన్ని అనంతుడు వెట్టివాడు గనుక ళ కారమును నిలిపి ప్రత్యేకవర్ణమైన ళ కారమును విడిచినాడని అనంతుని నాక్షేపించినారు. 'ఏళ నీళము దేవ హేళనము' అని యజుర్వేదమం దున్నదని వ్రాసినారు. కుమారవ్యాకరణముచేత డ కారమునకు ళ కారము వచ్చును. 114

హేమపూర్వే సహప్రశ్నే, డత్వ మేధాంభసోర్మని
ప్రాకటే పద మధ్యస్థో, డకారో ళత్వమాప్నుయాత్ 115

ఆదేశమైతే నేమి, స్వతస్సిద్ధమైతే నేమి, వేదమందు ళ-కార మున్నదని లోకమందుకూడా కల దనరాదు. లోకమందు ౫౦ వర్ణములు చెప్పితే వేద మందు ౬౦, ౬౩, ౬౪ వర్ణములని యున్నది కుమారవ్యాకరణమందు.-

'అనేన క్రమేణ యాజుర్వేదిక వర్ణానాం షష్టిసంఖ్యా సూత్రత ఏవ విస్పష్టం ద్రష్టవ్యా. నను త్రిషష్టిర్వా చతుష్షష్టిర్వా వర్ణాః శంభుమతే మతాః'

ప్రాకృత వ్యాకరణముచేత ప్రాకృతమందు, ఆంధ్రవ్యాకరణముచేత నాంధ్రమందున్ను ళ కారము గలదని స్పష్టమైయున్నది. పాణినీయ సూత్రము చేత సంస్కృతమందు ళ కార మున్నదని కాబ్దికులెవరు నంగీకరించలేదు. కాళ, నాళ, వ్యాళాదులు ల కారములందే వచ్చిన దోషము కనిపించదు. అవి ళకారములని సిద్ధాంత మేమిటో తెలియదు. ఏ యాకరము నవలంబించి యనం తుని 'వెట్టి' యనిరో ఆ సాహసము తెలియదు. 116

ఈ సూత్రమునకే 'కవిరీరోధూషణము' నందు-

సంస్కృత భాషా శబ్దానాం పంచాశద్వర్ణైః సిద్ధిః భవతి అత్ర కేచిత్-

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋు, ౠ, ఌ, ౡ, ఎ, ఐ, ఒ, ఔ అనుస్వార విసర్గౌచ అచః స్వరా ఇతిచ కథ్యంతే.స్వర్గా, అంతస్థాష్ళ వర్ణసహితా ఊష్మాణశ్చ హల ఇత్యుంచతే,మిలిత్వా పంచాశద్వర్ణా భవంతీతి వదంతి. తేషాం మతే'ప్రకృతే స్తుతే దశోనా ఇత్యత్ర- ఋు, ౠ, ఌ, ౡ, ఎ, ఒ, ఱ, ళ, క్ష (క్ష) వర్ణా, విసర్గశ్చ న్యూనా భవంతి. కేషాంచిన్మతే ఌ వర్ణస్య దీర్ఘగ్రహణం, ళ వర్ణస్యాగ్రహణం చ సమ్మతం.

అత్ర సంప్రదాయాభిమానినః వదంతి- 'ఆది ఋాంతా స్మృతా వర్ణా' ఇత్యాగమజ్ఞ వ్యవహార మాత్రేణ న ఋకారస్య వర్ణాంతరత్వేన గణనా ఆన్యథా సంయుక్తత్వా విశేషాత్ స్తాదీనామపి వర్ణాంతరత్వేన గణనా స్యాత్, ఋస్య వర్ణాంతరత్వా భావే, ధాతు పాఠాయణికైః భిషాది ధాతూనాం షాంతమధ్యే పాఠ ఏవ మానం.

న చైవం ళకారస్యా ప్యవర్ణాంతరత్వం, తస్య మహేశ్వర సూత్రాను క్తత్వేఒపి లఱయో ర్లళయో శ్చైక్యమితి శాబ్దిక శిఖామతంసై రు క్త త్వాత్. 'లోళ', ఇతి వాల్మీకిభిరుక్తత్వాత్ ళలయో రుచ్చారణస్య లోక వేదయోః భిన్నత్వేన ప్రతీయమానత్వాచ్చ న ళస్య వర్ణాంతరత్వం వక్తుం వార్యతే.

యద్య ప్యనుస్వార విసర్గ జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయ యమానామకారో పరి శర్షుచ పారస్యోపసంఖ్యాన మితి కాత్యాయన వ్యవహారా దనుస్వార విసర్గయోః హల్త్వం చాప్యస్తి తథాపి వర్ణ పరిగణన దశాయాం తయోః అచ్త్వేనైన ప్రామాణికైః వ్యవహారః కృతః అత ఏవ హరిం వందే హరిః కరోతీత్యాదౌ త్రిపాఠిగతత్వేన అనుస్వార విసర్గ కార్యయోః అసిద్ధత్వాత్ న యణాదేశ ప్రసక్తిః ఇత్యాద్య వ్యాకరణ పారీణాః ఫేణుః.

జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయోస్తు నోభయత్రాపి పరిగణనం, తయోః విసర్గాదేశత్వేన వర్ణాంతరత్వాభావాత్. ళస్య గ్రాహ్యత్వే, ఋస్య అగ్రా హ్యత్వే, ఌ వర్ణస్య ద్వైవిధ్యేచ-

"ద్విధాక ఏచోనుస్వారో, విసర్గః షోడశస్వరాః
స్పర్శా ఆంతస్థోష్మాణః, చతుస్త్రింశత్ హలః స్మృతాః
సిద్ధి స్సంస్కృత భాషాయాః, భవేత్ పంచాశదక్షరైః
ప్రాకృతాయాశ్చ సిద్ధి స్స్యాత్, తైశ్చత్వారింశ దక్షరైః
ఱు ఌ వర్ణౌ, వినైకారౌకారాభ్యాం చ దశ స్వరాః
శషా వసంయుక్త ఱ ఱౌ వినైవాన్యే హలో మతాః
ఱు ఌ వర్ణౌ హ్రస్వదీర్ఘౌ ఐజాద్యా వనునాసికౌ
శిషా చేతే దశ న్యూనా ప్రాకృతో క్తిషు సర్వతః."

ఇత్యాది వరరుచి హేమచంద్రాది వ్యాకరణ ప్రవీణో క్తిః మానమితి.

ఌ వర్ణస ద్వైవిధ మిత్రత్య తస దీర్ఘాభావాత్ ప్లుతేన ద్వైవిధ మితి కేచి దూచు తస సాక్షాత్ దీర్ఘాభావేఎ ఋ వర్ణ సవర్ణత్వేన తద్దీర్ఘత్వ మితి కేచి దవదన్

అత్రేయం చింతా- హ్రస్వసే వ దీర్ఘసా ఎ సిద్ధత్వేనద్వయో పార కే న గణనా ప్లుతస తు విధి విషయత్వాత్ న పరిగణనేతి సంప్ర దాయ ఏవం స్థితే ఌ కార పుతసై వ విశిష గహణమిత ప్రామా ణిక మేవ న వా తేన ప్రయోజనమితి ఋ వర్ణ దీర్ఘేణైవ దీర్ఘత్వం ప్రామాణికం అణు దిత్సవర్ణస చాప్రత య ఇతి గహణక శాస్త్రా నుగమాత్ ఋ కార త్రింశత స్సంజ్ఞా ఌ కారశ్చ తథావిధ ఇతి సిద్ధాం తాత్ అతఏవ హోత్ ఌకార ఇతి రూపం సిద్ధం

అత్ర కేషాంచిద్వర్ణానాం క్వచి దభిన్నతా వ వహార
లడయో ర్లళయో రలయో ర్వబయోర్భిదా

ఇతు క్తే తత్రాఎ లడయో లళయో అభేదస్తు వైయాకరణ వ వ హారేణ గరీయాన్ వబయో రభిన్నత్వంతు ప్రాకృత వా కరణ రూఢం తథాహి- నీ వీ స్వప్నే త త్ర [వస మాదేశో విధీయతే తత్ర చ వస సానిత్వం మసా దేశత్వం బోమశ బ్ద ఇతి పూర్వ సూత్రాదున్నే తవ ం ఏతచ్చ వబయో రభేదం వినా దుర్ఘట మితి స్పష్టమేవ తేనాబ్ధ మిత్రత] దవలా మథశ్చ ఇతి బ లోప ఫలం ప్రపంచస్తు చంద్రి కాదే అవగంతవ రలయో స్త్వ భిన్నతాతు చింతామణౌ)

శ్రీరామచంద్ర సూర్యేణ తమ పౌరస్త దేశజమ్

ఇత్యాదౌ కవిభిరేవ వ వహృతే త వగంతవ ం

తదుక్తం శ్రీ భోజేన-

రలయో ర్లడయో శ్చైవ లళయో శ సయో రఎ
వబయో ర్నణయో శ్చాంతే స విసర్గా విసర్గయో
సబిందుకా బి దుకయో సా దభేదేన కల్పనం

ఇతి (క భూ పు 6 - 66)

ఈ కుండలీకరణములోని భాగము మూలమునలేదు అహో బల పండితీయము (ఆంధ్ర రచయితలసంఘ ప్రచురణ)ను డి గ్రహించబడిన

అని అహోబిల పండితులవారు వ్రాసినారు ఈయన తాత్పర్యమున్ను ళకారమునే కల్పుకొని 63 వర్ణములని స్పష్టముగా నున్నది. ఆయన గ్రంథముల వలననే కొందఱు షకారము గ్రహించినా రనిన్ని, ధాతువు యొక్క షాంత మధ్య మందు షకార ముండుటవలన, షకారము ప్రత్యేక వర్ణ మనరా దనిన్ని, మాహేశ్వర సూత్రములందు లేకపోయినప్పటికీ కాత్యాయనులవారు వర్ణ సమామ్నాయమందు చెప్పక పోయినప్పటికిన్ని, ళకారము మాత్రము ప్రత్యేక వర్ణ మనిన్ని, షకారమువలె ళకారమును నెవరికి తప్పించ శక్యముగా దనిన్ని కను పించుచున్నది. శబ్ద శాస్త్రమునందు లేని ళకారము (విషయమున) 'ళళయోఃఽ' అని అభేదమున్నంత మాత్రమున నేమి కార్యము? 'లోళఃఽ' అని వాల్మీకి సూత్రము వ్రాసినారు సంస్కృతమందు ళకారము లేదు గనుకనే వాల్మీకుల వారు ప్రాకృతమందు 'కమళం' అని ళకారమే కాని లకారము లేదని చెప్పినారు ఈ సూత్రము వలననే, సంస్కృతమందు ళకారము, ప్రాకృతమందు లకారము లేవని స్పష్టముగా నున్నది ృకారము ద్రైవిధ్యమునకు కొందఱు దీర్ఘము లేదన్నారు గనుక, ప్లుతముచేత ద్రైవిధ్య మనిన్ని, కొందఱు సాహా ద్దీర్ఘాభావ మైనప్పటికి, ఋకార సవర్ణ మగుటచేత, నా ఋకార దీర్ఘమునుబట్టి దీనికి దీర్ఘమన్నా రనిన్ని వ్రాసినారు ఆయితే 'రయోస్తు నిత్యం స్యాత్' (చిం. సం 22) అన్న సూత్ర వ్యాఖ్య యందు:-

'కళ్ళి ద్వదతి సాంగత్యం యతా వేవనయో స్తదా
అవద చ్ఛాత్ర సాంగత్యం ప్రాసేష్వపి చ కళ్పన'

(అను) ఈ కారిక వ్రాసి, యతి కొకడు, ప్రాస కొకడు నంగీకరించుట వలన నుభయమతము కూడదని కళ్ళిచ్ఛబ్ద ప్రయోగముచేత నక్కడ ఖండించినారు[1] ఇచ్చట ఏ మాత్ర మా న్యాయము ఎందుకు కలుగదాయెనో

---

1. "కళ్ళిద్వదతి... కళ్పన" ఇత్యుక్త్వా కయోశ్చిత్ర వైశ్మశ్రీ కల్పకయోరశ్మత ముభయత్ర కళ్ళిచ్ఛబ్ద ప్రయోగేణ అత్యంత పండిత మ్మన్యతా ధ్వనన ద్వారా పరాకృత్య, ద్వితీయాచార్యేణ- "అనయో స్సంగతిం యస్తు, కరోతి కవితాకృతౌ అస్యా అత్యంతదోషత్వాత్, దుష్కవి స్సహి కథ్యతే" (అధర.వ్ సం 29 కా)ఇతి స్వమతం ప్రకాశితమ్.

(క. శి. భూ. వు 195-196)

తెలియదు ఋకారమునకు హ్రస్వ దీర్ఘములు రెంటును గలవు. ఌ కారమునకు హ్రస్వమే కాని దీర్ఘమెచ్చటను కనుపించదు. 118

కఀకరోతి' అనుచోట కకారమునకు ముందున్న యర్ధవిసర్గాకృతిచే నుచ్చరింపబడుచున్న (దానికి) 'జిహ్వామూలీయ' మనిపేరు. 'కఀపచతి అను చోట, ప వర్ణమునకు ముందున్న ఆర్ధవిసర్గాకృతిచే నుచ్చరింపబడు (దానికి) 'ఉపధ్మానీయ' మనిపేరు పాణినీయ వ్యాకరణమందు శిక్షాకారకులు :-

"అ క హ విసర్జనీయానాం కంఠః
ఇ చు య శానాం తాలూ
ఋ టు రషాణాం మూర్ధా
ఌ తు లసానాం దంతాః
ఉపూపధ్మానీయానా మోష్ఠౌ
ఞ మ ఙ ణ నానాం నాసికా చ
ఏ దైతోః కంఠ తాలూ
ఓ దౌతోః కంఠోష్ఠం
వకారస్య దంతోష్ఠం
జిహ్వామూలీయస్య జిహ్వా మూలం
నాసికానుస్వారస్య"

(అని) జిహ్వామూలీయమునకు జిహ్వామూలము, ఉపధ్మానీయమునకు ఓష్ఠములు (ఉత్పత్తి) స్థానమని స్పష్టముగా చెప్పినారు. స్థానములుగల జిహ్వా మూలీయోపధ్మానీయములను, విసర్జనీయమున కాదేశములు గాని, ప్రత్యేకవర్ణ ములు కావనిన్ని, అచ్చులుగావు, హల్లులుగావు అని పరిహరించుటకు ఆహోబల పండితులవారి సామంతమేమో తెలియదు. రేఫ కాదేశమైన విసర్జనీయము నెటు వలె నచ్చులందు స్వీకరించుకొనిరో తెలియదు. శాస్త్రమందు లేని శకారము నిలుపుటకు శాస్త్రమందున్న జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయములను పరిహరించుటకు నాకరము కనుపించదు. ఒకానొకచోట నన్నయభట్టు, సోమయాజి, పెద్దన్న గారలను ఆకరము లేదని ఆక్షేపించిన ఆహోబల పండితులవారు తమ యిష్టమే ప్రధానమనుకున్నారు కాని పూర్వోత్తర సందర్భము పరిశీలించినారు కాదు 119

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఌ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ
ం (అనుస్వారము), ః (విసర్గ) = 15
జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయములు = 2
మొత్తము ౧౭ అచ్చులు. ఇవియే స్వరములు
క, ఖ, గ, ఘ, జ, - చ, ఛ, జ ఝ, ఞ, -
ట, ర, డ, ఢ, ణ, - త, థ, ద, ధ, న -
ప, ఫ, బ భ, మ - ఈ ౨౫ స్పర్శలు
య, ర, ల, వ - ఈ ౪ అంతస్థలు
శ ష, స, హ - ఈ నాలుగు ఊష్మలు
ఈ 33 హల్లులు ఇవియే వ్యంజనములు
అచ్చులు ౧౭ + హల్లులు 33 = 50

పంచాశద్వర్ణము లివి యని మా మతము. బుద్ధిమంతులు ఈ మూడు మతములందు నెవరి మతము బాగుంటే దానిని స్వీకరించవలెను. బాలసరస్వతులవారు ఏబదివర్ణములన్నారుగాని, వివరించలేదు. ఆయనే బుద్ధిమంతులు. 120

ఆంధ్రభాషకు :-

సూ. ద్వివిధా దిదు దే తోచో
వక్రతమా వనుస్వారౌ
క గ చ జ యుగ ట డ ణ త ద న
ప బ మ - య ర ల వ - స హ శ ం తు హల్వర్గః'
(ఆం. శ. చిం 6,

అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఎ, ఏ, ఒ, ఓ, ఐ, ఔ, ం (అనుస్వారము) ఁ (అర్ధానుస్వారము) - ఈ పదునాలుగున్ను అచ్చులు క, గ, చ, చె(ఁచ), జ జె (ఁ), ట, డ, ణ త ద, న, ప బ, మ, య ర, ల, వ, స, హ, శ- ఈ ఇరువది రెండు హల్లులు. అచ్చులు (౧౪) హల్లులు (౨౨ మొత్తము ౩౬. 'షట్త్రిఃశత్' అని వ్యాఖ్యాకారు లందఱు వ్రాసినారు. ఆంధ్ర ందు సుప్రసిద్ధమైన ఱకారమును చెప్పలేదు. శాలు, కాశ, జఱభి, భశీ, జెం (ఁం) ఝూటము ఖజ్జము - ఈ మొదలయిన పదములందు శ, ఝ, భ, ఖ (అను) నాలుగు వర్ణములున్ను, ఠవర, రీవి, ఠేవ, రావు, ఢాక,— ఈ పదము లప్పకవిగారే

వ్రాసినారు వీటియందు ర, ఢ రెండు వర్ణములున్ను గలవు. (ఈ యీ వర్ణము లను కలుపుకుని) ౪౩ వర్ణములుండగా 'షట్త్రింశత్' అన్నారు.

ఇందుకున్ను—

'అద్ధంత్యస్తాలవ్య శ్చుర్వక్రస్యాన్మిథ స్సవర్ణశ్చ'

(ఆం. శ. చిం. 28 సూ.)

చలి చమరు, చాన, చప్పుడు- ఇత్యాదులు దంత్యము లనిన్ని, చెలి, జేవురు, చెమట చెలువు- ఈ మొదలైనవి తాలవ్యములనిన్ని నిర్ణయించినారు. ఇవి- 'మిథస్సవర్ణశ్చ'- యతి ప్రాసములందు సవర్ణము లంటారు. వీటికి మాత్రమేమి? కకారాదులకు (ను) గలదు. కలికి, కెరలి కాన, కేరుచు- ఈ మొదలైనవిన్ని రెండు విధములని యెందు కనరాదు? ఇందుకున్న వారి తాత్పర్యము తెలియదు. 121

చలము = కూపకము, చలము = పాత్రవిశేషము, చాఱు, చామకూఱ.

ఈ మొదలయినవి గీర్వాణ వర్ణములైన చారు, చారిత్రము—ఈ మొదలయిన పదములవలె నుచ్చరింపబడుట భేదమైయున్నది

చామ చేను చామలు = స్త్రీలు, చామనార ఈ మొదలయిన పదము లుచ్చరించుట భేదమైయున్నది.

కూజా, కేజా, జాణ—

ఈ మొదలయినవి, జాగరూకుడు జామిత్రము—ఈ మొదలయిన గీర్వాణ పదములవలె నుచ్చరించుట భేదమైయున్నది

జాము, జావ, జారీచెంబు

ఈ మొదలయిన పదము లుచ్చరించుట భేదమైయున్నది. ఇవి రెండు విధములు. వీటికి యతి ప్రాసములు చెల్లునని చెప్పితే, యుక్తముగా నుండును 122

సూ. 'క్వచిదపి నస్త ఉదోతౌ

దంతోష్ఠ భవస్య వికృతి శబ్దాదౌ'

తెలుగున వకారమునకు కొమ్ము నోత్వమును లేదన్నారు. 'వోఢ్ర' శబ్దముకు వకారోత్వమని అహోబలపతి మొదలయినవారు వ్రాసినారు. ఓడ, ఓల, ఒంటరి - ఈ మొదలైనవి అజాదికములుగాని. వకారాదులుగావు.' 123

సూ. సిద్ధ స్సాధ్యశ్చానుస్వారః
పూర్ణార్ధ భేదతో ద్వివిధః
హ్రస్వాత్ పూర్ణోపి భవేత్
దీర్ఘాచ్చేత్ ఖండ ఏవ స జ్ఞేయః
(ఆం శ. చిం. 7 కా.)

దీర్ఘాక్షరమందు నర్ధబిందువే యని నిశ్చయించినారు ఆహోబలుడు కవి శిరోభూషణమందు—

'హూంచెన్, హూనిచెన్, హూన్చెన్ ఇతి రూపత్రయం
బుద్ధరాజు రామభద్రకవినా—

క. హూంచెన్ మంచెన్ మన్చె న
టంచుఁ బ్రయోగింప నమరు, నమర శ్రేణిన్
మంచి మనోరథనికరము
హూంచె రమాధిపుఁడు భక్తపోషణుఁ డగుచున్'

ఇతి లక్షణ ముక్త్వా—

క. 'కాంచన మాలాలంకృత
చంచత్తనులీం మెఱయ జవనాశ్వములన్
హూంచిన రథమున మణిమయ
పంచానన కేతువె త్తె బంధుర ఫణితిన్'

—భార. విరాట, 4-45

ఇతి తిక్కయజ్వవచన ముదాహృతమ్' అని వ్రాసినారు. 124

సూ. 'అద్యః క్రియాసు భూతార్థ
ద్యోతిత మద్యగం వినా సర్వః'
(ఆం శ. చిం సూ. 20)

దీనికి బాలసరస్వతిగారి వ్యాఖ్య :—

క్రియాసు = క్రియలయందు, భూతార్థద్యోతితం = భూతార్థములను గనిపించేదిన్ని, అద్యగం = నామాదిమండెడిదిన్ని, వినా = వినాగాను,

సర్వః = సమస్తమైన, యః = యకారము, అత్ = ఆకారము, ఆకారమనగా తలకట్టులనుట చనియె, వినియె మొదలయినవి క్రియాభూతార్థస్థిత యకారైత్వాలు యెప్పుడు మొదలైనవి నామాది యకారైత్వాలు, ఈ రెండు విడిచిపెట్టి కడమ యకారములన్ని తలకట్టుగా తెలిసేది. 125

ఆధునిక వ్యాఖ్య :—

"క్రియాసు = క్రియలయందు, భూతార్థద్యోతినం—భూతార్థ = భూతార్థములన, ద్యోతినం = ప్రకాశింపజేయు యకారమును, ఆద్యగం = పదాదిగత యకారమును, వినా = తప్ప, సర్వః = సమస్తమైన, యః = యకారము, అత్ = ఆకారము, తాత్పర్యము :—అనగా. చనియె, వినియె, కనియె ఇత్యాది క్రియాపదములందున్న యకారమును, యెప్పుడు, యెలమి ఇత్యాదులందు పదాదిగత యకారమును ఎకారాంతము. కాయ, చాయ బయలు మొదలయిన సమస్త శబ్దములందున్న యకారము ఆకారాంతమనుట. సూత్రకారులు పదాదియందు యకారముగలదని చెప్పిరి. అధర్వణాచార్యులు మొదలయిన పండితులు పదాదియందు యకారము లేదని చెప్పిరి. కావున నా పక్షమందు ఎవడు, ఎలమి అని అజాదికమే యుండును" 126

మరియు అహోబలుని కవిశిరోమణి వ్యాఖ్య :—

"క్రియాసు భూతార్థ ప్రకాశకం నామాద్యగం చ వినా యః యకారః అత్ ఆకారవాన్ భవతి తయోస్తు నిత్యమిత్యర్థః యెప్పుడు, యెప్పుడు, చనియె, వినియె నిత్యాద్యుదాహరణం. తత్రక్రియాయాం 'క్త్వా భూతయోః క్రియాం తస్యేది'తీత్వం. 'వర్ణాగమో విశేష' ఇతి యత్వం. 'ప్రథమైకస్యేద్భవేచ్చ భూతార్థే ఇతి ఎత్వం. చనెన్, వినెన్, కనెన్ ఇత్యాది క్రియాప్రయోగోపి ప్రబంధేషు వర్తతే. తత్ర 'ఎదంతతాచ నామ్నా మన్యతరస్యా మియాంతానాం' ఇతి సూత్రం న ప్రవర్తతే. నామ్నామితి నామమాత్రస్యైవ గ్రహణాత్, కింతు వికృతివివేకసూత్రేణ తన్నిర్వాహః.

'యస్యాద్దేశ్య క్రియాంత్యే తు, భూత ఏకత్వవాచకః' ఇతి యః
'ఇత్యాత్ భూత బహుత్వే తు, దేశ్యే తూభయతో భవేత్' ఇతి ఇత్వం.

'డుడ్యాదివర్జే భూతార్థే చాపి తస్యైదృవేత్సదా' ఇతి ఎత్వం చనియెన్, వినియెన్, కనియెన్ ఇత్యాది.

'ఇయాంతా స్సాధవశ్శబ్దాః క్వచిదేదంతతాపి వా' ఇతి వా ఎత్వం.

'ఆచోచి కుత్రచిల్లోపో, బహులం స్యాత్ ప్రయోగతః' ఇతి ఇకారస్య లోపః. చనెన్ ఇత్యాది.

ఆత్రేయం చింతా :—వాడెవ్వడు ఇత్యాదౌ సర్వత్రాఽజంశేన సంధి-శ్రవణాత్.

'ఎవ్వని వాకిట నిభమదపంకంబు'

ఇత్యాదౌ ఎకారం ప్రత్యేవ ఇకార వలేః ప్రయక్తత్వాత్ ప్రయోజనా భావచ్చ ఆద్యగ యకారస్య ప్రాణ్యంశోఽనుపపన్న ఇతి తత్త్యాగో వక్తవ్యః వికృతి వివేకేఽపి, శ్రీకవి మతేఽపి ప్రాణ్యంశత్యాగ ఏవ విహితః'

'వికృత్యాది గతో యోఽత్ర స్యాచ్ఛబ్దాంతర యోగతః
ప్రాణమాత్రావ శేషస్యాః దత్ర శ్రీకవిసమ్మతే'

వి. వి. సం. 22 కా.

(క. శి. భూ పు 189-90)

అని (ఇట్లు) సకల పండితులును పదాదియందున ఆచ్చేకాని యకారము లేదన్నా రని వ్రాసినారు బాంసరస్వతిగారు, సూత్రార్థము మాత్రము వ్రాసినారు మిగిలిన వారు సూత్రార్థము వ్రాసి వెంటనే పదాది యకారము లేదని ఖండించినారు. 127

ఆప్పకవీయమునం దీ సూత్రార్థమే—

సీ. ఆంధ్రోక్తి మొదల నాద్యంతస్థ ముండదు
ప్రాణమై యది గనుపట్టుగాని
నుడువుల నడుమను కడను యా రెండును
తలకట్టు దక్క నెత్వంబు లేదు
యాకు భూతాది క్రియాద్యోతితములఁ జూ
పట్టు నెత్వము తలకట్టుగాదు
తలకట్టు వక్రముల్ దొలుచు నీ రెండును
నంఘు యకారంబు లనఁగ బరఁగు

నిప్పుడివఁకఁ గనుగొంది నింతలోన
నెచ్చటికి నేగెద వన నాద్యచ్చు లయ్యెఁ
గయ్యమయ్యెను గానిమ్ము గాయకమున
గాయవలె శౌరి ననఁ దంకట్టు లయ్యె (2-175)

సీ. ఎక్కడ గనఁబడియెడు చక్రి చెలులార
యింక నెవ్వరు చని యెదరు వెడుక
నీ వేళ నెటకుఁ బోయెదవన్న మిన్నక
నేగెద నన్నేమనియెదరు మీరు
హేమాంగదము లిడియెదఁ జెప్పరే వాని
నేరీతిఁ బొడఁగనియెదము మనము
హితము దలంప డాయెను నన్నుఁ గని నగి
యెడు సవతుల కిది హేతువయ్యె

ననుచు నిట్లు భూతాది క్రియాపదాంత
ముల విశేషణ భావి క్రియలను దక్క-
మొదలి యంతస్థముల కేత్వములు త్రిలింగ
దేశ భాషను బుట్టవు దితిజభేదిఁ (2-176) 129

ఆదియకారమునకు నుద్యోగపర్వమునందు —

గీ. కొంచెమైనను దగఁ బంచి కుడువ మేలు
పనులయెడ దుఃఖమోర్చి యల్పంబు సుఖము
ననుభవించుట హితము శత్రునకునైన
నిచ్చుటయె లెస్స యడిగినయెడ నృపాలఁ (2-47) 130

అని వ్రాసినారు.

సూ. 'ఆద్యఃక్రియాసు భూతా
ద్యర్థసముద్యోతితం వినా సర్వఃఁ'

అని, 'ఆద్యగం' అను పదమును తీసివేసి, 'సముద్యోతితం' అను పదమునుంచి దిద్దినారు. మునుపున్న పాఠము అంతటను "ఆద్యఃక్రియాసు

భూతార్థ ద్యోతిత మాద్యగం వినా సర్వః" (అని, దీనిని) దిద్దుటకు కారణ మేమంటే, పదాదియందు యకారములేదు. సూత్ర మందున్నది, సూత్రము కొట్టుబడి పోకుండగా నుండుటకు దిద్దినారు. ఈ దిద్దినదైనా నిలువదు ఏమి హేతువనంటే-కనబడియెడు, చనియెదరు, చనియె—ఈ మొదలయిన పదము లందు యకారముల కేత్వము లన్నారు సరే కయ్యము సయ్యన-ఈ మొద లయిన పదములందు యకారమునకు తలకట్టు లన్నారు సరే, కనియె, వినియె-ఈ మొదలైన క్రియా పదాంతములందు యకారమున కేత్వములని చెప్పలేదు. కాని, ఏత్వములను ప్రసిద్ధి. "ఉయ్యాలా"ది పదములందు తలకట్టులును గలవు. కావున, నచ్చట కొట్టుబడి పోయినది అయితే ఉయ్యాలాది పదములను గురించి విస్తరించి, వ్యర్థ శ్రమపడి వ్రాసినారు. కాని అందువలన పాండిత్యాతి శయము పోవుటకు కారణ మైనది 181

కాకునూరి (అప్పకవిగారి) ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి :—

గీ॥ ధరణి నుయ్యెల పయ్యెద తాయెతులను
గల యకారంబులకు వక్రములు నిజంబు
ముద్దరాజు రామన వాని మూఁటినిఁ బద
మధ్య యాని చెప్పె నమ్మాట మిథ్య (2—184) 182

అప్పకవిగారి తాత్పర్యము —ఉయ్యెల, పయ్యెద, తాయెతులు అను నీ పద మధ్యమందున్న యకారములకు ఏత్వములు నిజంబనియును, "ముద్ద రాజు రామన్న పద మధ్య యకారము లంటాడు, అమాట అబద్ధము" అని అర్థము. అయితే, యకార మెనిన్ని, ఏత్వమనిన్ని తమ రంగీకరించియు, రామన్న మాట మిథ్య, అనగా అప్పకవిగారు పద మధ్యద్వయ విభాగము చేసినారు. ప్రత్యేక పదములుగావు, రెండు అచ్చులు కలుసుకొని, వచ్చిన యకారమని అప్పకవిగారి తాత్పర్యము. అందుకు అప్పకవిగారు చెప్పిన పద్యము. 183

గీ ఈయ నెలకా కగుటచేత నుయ్యెలయ్యెఁ
బయిని యెదకున్కి వక్రోక్తిఁ బయ్యెదయ్యెఁ
తల్లి కాపునకై కట్ట దగిన సరులు
తేలఁ బల్కఁగఁ దాయెతు లైశ్యమునను. 184

వ హేలా శబ్దమునకు తద్భవము 'ఏల'. అది కుఱుచకాకు చే(యగా), హ్రస్వముగా బలుకగా "ఎల" అయినది. ఱుచు నెల కనుక 'ఉయ్యెల' హృదయ శబ్దమునకు తద్భవము "ఎద" ఆయెను. దానికి పైనుండేది గనుక వక్రసమాసమున "పయ్యెద" ఆయెను. "ఎత్తు" అ న గా దక్షిణ దేశీయముగా దండలకు పేరు దాని జడ్డలను తేల బలికితే 'ఎతు' లాయెను తాయి అనగా తల్లి. ఆ తాయి శిశువులకు శరీర రక్షణగా గట్టినవి ఎతులు గనుక "తాయెతులు". అటుగనుక, శబ్దాదినున్న అచ్చులుగాని హల్లులుగావు సంధిచేతను లఘు యకారము లైనవి, ఇవి మూడును ప్రత్యేక పదములుగాని యేకపదములుగావు. వీనిని దెలియక ముద్దరాజు రామన "కవిలోక సంజీవని"యందు చెప్పికొనిన పద్యము :— 185

గీ "తాయెతులు నుయ్యెలయుఁ బయ్యెదయును దక్కఁ
గలుగ దెత్వంబు మధ్య యకారమునకు
తుదినిఁ గ్రియఁ దక్క నెత్వంబు గదియ దాది
నత్వ మొందదు దెనుఁగున నబ్జనాభ ! (2-185, 186, 187) 186

అని వ్రాసినారు. ఈ వ్రాసిన గ్రంథములో నొక పదమైనా తాము నిర్ణయించిన మూడు పదములకు పదద్వయ విభాగమును నిలువ బట్టెడు సూత్రములు మొదలైనవి లేవు. సరికదా, ఱుచు ఎల = ఉయ్యెల అయినందున తేలాగు ద్విత్వయకారము సిద్ధమాయెనో? తాయి యెతులు = తాయెతులు అని యిక్కడ ద్విత్వము లేకపోవుటకు కారణ మేమో? తోచినటుల వ్రాయవలసిన దౌను అసందర్భములో నసందర్భము సంభవించినది నుడువుల నడుమను కడను యాకెందును తలకట్టు తక్క నేత్వంబు లేదని సిద్ధాంతము చేసినందుకు తదర్థమై యింత ప్రయాస పడితే, పాండిత్య గురుత్వ మనుకున్నారు.

ఇందుకు :—

అథర్వణ గ్రంథే తు, పోయెద నిత్యాదౌ-
'భావి క్రియాసు యస్య స్యా దెత్వమేవ ప్రయోగతః'
ఇతి భావి క్రియావ్యవహారేణ ఎత్వం విహితం పయ్యెదఇత్యాదినా నుగతస్యాపి

'డోలా భూషోత్తరీయాణి వినైత్యం నాస్తి మధ్యయే'

ఇతి పృథగేత్యా విహితమేవ అప్పకవిస్తు పయ్యెద ఇత్యాదౌ అచ్చ్వం యఃశుతి త్యం చాహ ఏతత్సూత్ర ప్రామాణ్యాత్ స్వకపోలకల్పితమేవే త్యనుసంధేయం
(క శి. భూ. పు. 190)

అనగా— ఉయ్యెల, తాయెతులు పయ్యెద- ఈ మూడు పదములు వినాగా మిగిలిన పదమధ్యయకారములకు తలకట్టులనిన్ని వీటికిమాత్ర మెత్వము లనిన్ని ఆపర్వణాచార్యులవారి కారిక యున్నది గావున, నప్పకవి చేసిన పద ద్వయ విభాగము స్వకపోల కల్పితమని అప్పకవిగారి మతమును (అహోబల పతి) పరిహరించినారు 187

వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యయందు సోమనాథ పండితులు వ్రాసిన గ్రంథము—

సీ. ఎదంపైఁ బొచలు పయ్యెదలు జాఱగఁబాటు
బిబ్బీలకు ముసుంగు లబ్బఁజేసె..... ...

దీని వ్యాఖ్యయందు ఆహోబలపండితులవారి గ్రంథమును వ్రాసి ఇందు చేతనే (పయ్యెద) ఏక పదమనియున్ను, పదమధ్య యకార మెత్వయుక్తమని యున్ను గ్రహించవలెనని వ్రాసినారు 188

అప్పకవిగారి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి అచ్చు పుస్తకములందు 'ఆద్యః క్రియాసు భూతాద్యర్థ సముద్యోతిత మాద్యగం వినా సర్వఃఅని యున్నది. అది అచ్చువేసినవారి పాండిత్యము. ఆర్యావృత్త లక్షణ భంగమైనది.[1] కనినారు కాదు అర్థవిమర్శ లేకపోయినది 189

---

[1]ఆర్యాపూర్వార్ధమందు వీడు చతుర్మాత్రాగణములు మరియు వొక గురువుండవలెను. ఇందు ఒక చతుర్మాత్రాగణ మెక్కువైనది. "అద్యఃక్రియాసు భూతా ద్యర్థస ముద్యో తితమా ద్యగంవి నాస ర్వఃఇది ఆర్యాగీతియు కాదు. ఆర్యాగీతియందెనిమిదిమాత్రమే చతుర్మాత్రాగణములుండును ఇందొక గురువెక్కువ. మరియు 'ఆద్యగ'మని యుండుట అప్పకవి ఉద్దేశ్యమునకు భిన్నముగూడ

(ఇక) ఉయ్యాల, ఉయ్యెల ఊయెల, ఉయ్యెల అని నాల్గు విధములు గలదు. 140

ఉయ్యాలకు చేమకూర వేంకటకవి సారంగధర చరిత్ర (1-48)

క. జోలల్యాడిరి యమృతపు
జాలున్ జోకొట్టఁజాలు సరసపు చూపుల్
డోలాయమానముగ ను
య్యాలో జంపాల యనుచు నా లోలాక్షుల్. 141

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము: (6-88)

సీ పొదలఁ జవలేది లేఁదరగలు బాలుఁ
దగు చంచమాము నుయ్యాల లూప 142

చాటుధార.

శా శ్రీలోలాత్మజ కృష్ణరాయ సమరోర్వి స్నిదు వైరి క్షమా
పాలు ర్వీఁగి హయాధిరూఢులగుచున్ బాఱన్ వనిన్ శాఖిశా
ఖా లగ్నాయత కేశపాశులయి తూగన్ గేకిసల్ గొట్టి యు
య్యాలో జంపము లంచు నాడుదురు బిల్లాంభోజపత్రేక్షణల్. 148

తిక్కనగారి ఉత్తరరామాయణము (6-11)

క. తా సొబఁగున నున్మత్తుం
డై శంకింపక కడంగి యాతం డింతల్
చేసెగదె లేడి తమి పులి
మీసలు నుయ్యాల లూగి మెయిమెయిబోయెన్. 144

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద: (7-16)

సీ (కటినుండి చనుమఱు గడిగాగ బిగియించి
కట్టిన నిడునీలికాసె మెఱయఁ)
బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుఱి
గోలంబు మీఁద నుయ్యాలఁ లూగ..... 145

ఉయెల

తిమ్మకవి అచ్చ తెలుఁగు రామాయణము : (అరణ్య-59)

సీ గీ. మటియుఁ దక్కిన కడల జేండ్లుఱుక మంచి
సేయుటకుఁ బంపు నపరంజి యూయెలలును
(గద్దియలు మేలిసెజ్జలు పెద్దతొడవు
లెపుడు నాయిఁటఁ గొదలేక యెనసియుండు.) 148

'ఉయల' అనవచ్చును. 'ఉయ్యాల' కు
శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణము (3-52)

గీ ఆడుచున్నవి పిఁపిల్ల నంబరమున
చేయుచున్నవి త్రిభువనాశ్లేషకంబు
లబ్జనాభుని తూగుటుయ్యలలు గంచె
వేనవేలు పయోరాశి వీచిఘటలు. 147

కళాపూర్ణోదయము : (3-163)

క. పలుమరు దలయంది దగన్
నలుగిడి దోయిళ్ల జలమునం బోర్కాడిం
చి లలిం జన్నిచ్చుచు ను
య్యాల నూపుచు బెనుప దొడగె నాఱవశిశువున్. 148

'పయ్యద' కు
భాస్కర రామాయణము : (యుద్ధ 2357)

చ. కదిరిన వేడి భాష్పములు గ్రమ్మి పయిం బయిఁ బర్వ భీతిమై
నదరుచు విన్నవైన హృదయంబునఁ బొల్పగు హారయష్టి ప
య్యద దడియంగఁ గానఁబడె నంచిత నిర్మల[1]రత్నభూస్థలిన్
(దదుచిత దృశ్యమాన మణిధామ సముజ్జ్వల భాతి దోఁపగన్) 149

—ఈ మహాకవి లక్ష్యములవలన పదద్వయ విభాగము చేసిన అప్ప
విగారి సిద్ధాంత మెగిరిపోయినది. 150

1. ము. పు రత్నభూషలన్.

ఉయ్యాల ఎత్వమునకు ఆరణ్యపర్వము : (2-79)

చ. కలి దమయంతిఁ బాప సమకట్టి పొరింబొరిఁ బాయనోపఁ డా
లంనను దీర్ఘసౌహృద బలంబున నిట్టులు రెండియందున
న్నలుఁడు విమోహరజ్జులఁ బెనంగి గతాగత కారియయ్యె ను
య్యాలయునుబోలె నూరకయ యెంతయుఁబొద్దు వినిశ్చితాత్ముఁడై. 151

పయ్యెదకు యయాతి చరిత్ర . (8-84)

సీ. వలఁబడ్డ జక్కవల్ వలె నున్న జిల్లు ప
య్యెదలోని గబ్బపాలిండ్లు మెఱయ... 152

కనుల షష్ఠము:

మ పదముల్ దొడ్రిలఁ గొను దీఁగె చలియింపం గేళముల్ దూల ప
య్యెద వక్షోరుహపాలి జేరఁ కనుదోయిన్ బాష్పముల్ గ్రమ్మ (గ
ద్గదకంఠంబున వాక్యముల్ దడబడన్ దద్దేహముం జొచ్చి యా
సుదతీరత్నముఁ గాంచె బాలుని మనశ్శోకానలజ్వాలునిన్) 153

—ఈ మహాకవుల లక్ష్యములచేత పదమధ్య యకారములకు తలకట్టు దక్క నెత్వము లేదను సిద్ధాంత మెగిరి పోయినది.

తాయెతులకు తల్లి శరీర రక్ష కొఱకు చుట్టిన దండని అర్థము చెప్పుట నన్ని విధములను జెడిపోయినది. అప్పకవిగారు వ్రాసిన లక్ష్యము "చంద్రభాను చరిత్ర" సీస పాదము (1-99)

"ఒక యింత యొరగిన సికమీది ముడి పువ్వు
చెత్తలు దొరయ తాయెతులు జుట్టి"

వ్రాసినారు, పువ్వుచెత్తు లనగా పుష్పమాలికలుగదా! తాయెతు లనగా తల్లి చుట్టిన పుష్ప మాలికలుగదా! యీ యర్థము సరసముగా నున్నదేమో సరసు లాలోచించ వచ్చును. 155

"డోలా భూషోత్తరీయాణి విశేషత్వం నాస్తి మధ్యయ" ఇతి, కారికకు, డోల అనగా ఉయ్యాల, భూషా అనగ నగ, ఉత్తరీయ మనగా పయ్యెద, ఇది యర్థము సుప్రసిద్ధి. భూషా శబ్దమునకు దండ లర్థమనుట యొకటి. తాయి

చుట్టిన యెతులనుట రెండు. తకార ద్విత్వము లేకపోవుట మూడు శంకలు సాధారణముగా గనుపించు చున్నవి భూషణనగా నగల కర్థము నగలనగా బంగారు, వెండి మొదలయిన వాటిచేత గుండ్రగాను కోలగాను చేసిన వస్తువులు. ఆ వస్తువులలో శకీర రక్ష కొఱకు వృషాదుల వెళ్లు మొదలైనవి వేసి సికను, కంరమందు, భుజముల, మొలను కట్టు (ట) లోక ప్రసిద్ధము. ఆ వస్తువును తాయెదలని కొందఱు తాయెతులని కొందరు తావేజులని కొందరు ననుట కందు తిమ్మ కవిసార్వభౌముఁగారు లక్షణ సార సంగ్రహమందు తాయెద అని వ్రాసినారు. పామరులు తావేజు లంటారు. అప్పకవిగారికి ఉయ్యాల మొదలయిన శబ్దములకు లేని పదద్వయ విభాగము సేయుటకు పొసగని అర్థము వ్రాసుటకు సూత్రములు దిద్దుటకు నింతసామర్థ్యము కలుగుటకు కారణ మాయనే గ్రంథాదియందు స్పష్టము చేసినారు భగవంతులు స్వప్నమందు ప్రత్యక్షమగునప్పటి పద్యములు — 156

క కరములు రెంటను దాల్చిన
పరికరములు చూచి యతనిఁ బరమేశునిగా
బరికించి లేచి వంగొని
మురియుచు సాష్టాంగ దండము లొనర్చి వెసన్ 157

గీ. మోద్భకేలు భాలమున జేర్చుకొనియున్నఁ
గరుణ నతఁడు నన్ను గాంచి పలికె
నన్నెటింగి వందనం బొనర్చితి వాత్మ
మెప్పుపుట్టె నీదు మెలకువకును 158

ఉ. ఈ యువతుల్ రమాధరణు లేను పయోరుహపత్రనేత్రుఁడన్
నీయెడఁ గూర్మికల్గి ధరణీదివిజోత్తమ వచ్చినాడ స్వ
శ్రేయస మబ్బు నీకు నిక సిద్ధము నన్నయ భక్తి యాం ధ్రము
జేయుము మా యనుగ్రహముచే కవు లచ్చెరువంది మెచ్చగన్. 159

క. వినయును గనియును నెఱుఁగని
ఘన భక్తిం దెలుఁగు సేయఁగా నెట్లగు నా

కనవందు దాని లక్షణ
మును నీకది కల్గు చందమును వినుమింకన్
(అ. క, పీఠి 88-41) 160

క. ఇల నెనుబదిరెం డార్యలు
గలిగి పరిచ్ఛేద పంచకంబునఁ దగు నీ
విలసిత ఫక్కి మతంగా
చల విప్రుని వలన నీదు సదనము చేరున్ 161

క. మును నారాయణ ధీరుఁడు
దనకు సహాయుఁడుగ సంస్కృతము వాగనుశా
సనుఁడు రచియించె దానిం
దెనిఁగింపఁగ నీకుఁదోడు నేనిపు డగుదున్
(అ క. పీఠి 52-58) 162

క. తాతనయు నూత్న దండియు
నీ తెనుఁగుల లక్షణం బొకించుక యైనన్
జేతఃప్రౌఢిమ చెప్పరి
శ్లాతంమున దీని తెఱఁగు గావవి యెల్లన్ 163

గీ ఆంధ్ర భాషా మహాకాననాంతరమున
సంతసంబున శబ్దాపశబ్దసరణు
లెఱుఁగ నేరక మది సంశయించు తెలుఁగు
కవులు సుపథంబు లిందును గాంతు రిలను
(అ. క. పీఠి 59-60) 164

అని భగవంతులే చెప్పినారని అప్పకవిగారు చెప్పినారు. భగవద్గీత లెటు వంటివో, అప్పకవి గీతలు నటువలె సకలజనములకు తోచగలందులకు చెప్పు కొన్నారు భగవదప్పకవు లిద్దఱు నేకమై రచించిన గ్రంథమందు నిటువంటి సిద్ధాంతములు బహుమములు గలవు అక్కడక్కడ ప్రసక్తమైనపుడు వ్రాసుతాము. 165

అహోబల పండితులవారు ఉయ్యాల, పయ్యదకు ఆధర్వణ కారికే ప్రధానము చేసి యకారములకు ఏత్వము లేదన్నారు. కాని తలకట్టుగలదని పరిశీలించినారు కారు. అప్పకవిగారికి నన్నయభట్టు గారి కారికలు ప్రధానము. అహోబల పండితులవారికి నన్నయభట్టుగారివి, ఆధర్వణాచార్యుల వారివి రెండును ప్రధానము. "డోలా భూషోత్తరీయాజి" అను ఆధర్వణాచార్యులవారి కారిక నెఱింగితే ఆ కారికను తెనిగించిన ముద్దరాజు రామన్నగారి నప్పకవిగారు రాక్షేపించరు. అంత కష్టపడి లేని పదర్వయ విభాగమును చెయ్యరు 166

ఇంచుకంత సంస్కృత మందు నించుకంత యాంధ్ర మందు తెలిసీ తెలియని పండితంమన్యులు నన్నయ భట్టుగారి :సూత్రముల ననుసరించిన ప్రయోగములే సాధువులుగాని సూత్రముల ననుసరించనివి అ సా ధు వు లంటారు. 167

పదాది యకారము లేదాయెను. పదాది వకారముకు ఓధ్ర శబ్దమందు నోత్వ ముండెను. పూంచెన్-దీర్ఘమందు పూర్ణ బిందు వుండెను 36 వర్ణ ములే కాకుండగా మఱియును గలిగి యుండెను. 168

ఇటువలెనే సూత్ర మొకరీతినుంచే మహాకవి ప్రయోగము లొకరీతి నున్నవి ఐహళములు గలవు ముందు ప్రసక్తమైనచోట వ్రాసుతాము. 169

ఆంధ్ర వ్యాకరణ మందేకాదు, పాణినీయ వ్యాకరణమందును కొన్ని సూత్రములు ।పవర్తించవు. అంత మాత్రమున వారి మహత్త్వమునకు లోపము రాదు. 170

సంస్కృతాంధ్ర వర్ణ నిర్ణయము సేయుటకునై యిదివరకే గ్రంథ విస్తర మైనందున (ఇక) పాసిస నిర్ణయమును చేయుచున్నాము 171

-: ప్రాసములు :-

1. ఉభయ ప్రాసము :—

గీ. శసలు నొకదాని కొకటి బొల్పెసఁగు నటుల
నణలు రెండుఁ ।బాసంబులై దనరుచుండు
సత్కవీశ్వర కావ్యాలిఁ జంద్రమౌళి
పృథు దయాపాంగ! శ్రీ కుక్కుటేశ లింగ! 172

లక్ష్యము, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము: (1-129)

ఉ కౌశిక మౌనివర్యుఁ కడఁకన్ ననుఁ ధన్యుని జేయఁగోరి వేం
చేసితివే గృతార్థమతి చెందితి సాంగమహాధ్వరక్రియా
కౌశల పుణ్యసంపదలు గాంచితి మించితి రాజకోటిలో
వానికినెక్కి మీకుఁదగు వాంఛిత సిద్ధియు వేడుఁ డిచ్చెదన్. 173

అందే: (1-162)

శా కాళాకాశధునీ తరంగచయ సీకాశద్యుతిం దట్టమై
కాశం బొందఁగఁ జక్కఁగా సకల దిగ్భాగంబుల న్నిండుం
దేసెన్ పాంధజనవ్రజంబులపయి స్నేహార లీలాధను
ర్వ్యోశారద్యము నివ్వటిల్ల ప్రసవాస్త్ర శ్రేణులన్ వెల్లుగాన్. 174

పద్మపురాణము:

ఉ, ఆ శతమన్యువైభవుఁ డహర్పతితేజుఁడు చంద్రచంద్రికా
కాశనమానకీర్తియగు గౌరన మల్లన మంత్రి దిక్కులన్
వానికినెక్కి భక్తి ననివారణమై గుడికట్టఁగట్టురా
మేళుఁ బ్రతిష్ఠచేసెఁ నతికెక్కఁగ నా మొలగూరి వాకిటన్. 175

అప్పన్న పరమ భాగవత చరిత్ర:

క. ఆశీర్వదించి మకుఁ డుచి
తాసీనుం డగుచు రాజు నంద నునిచి యా
వేశకృపామతి భాప
క్లేశ విషాదాత్ముఁడగుచుఁ గృత నిశ్చయుఁడై. 176

భాస్కర రామాయణము: (యుద్ధ. 1441)

ఉ వ్రేసియుఁ జీరియుం బొడిచి వ్రేసియ గ్రచ్చియ చించి నొంచి వి
ట్టేసియుఁ గూల్చియుం బగుల నెమ్ములు రాల్చియు వ్రచ్చి నుగ్గుగాఁ
జేసియుఁ గంరము ల్దునిమి చిందరవందరగాఁగ మోదినన్
గీశులు భీతినొంది తలకింపుచు రాఘవు మర్మ్యు సొచ్చినన్. 177

చివర (పాదమున) అఖండయతి.

కృష్ణరాయల ఆముక్త మాల్యద: (2-65)

గీ. అట్టి వేసవి బెడిదంపు వెట్టకతన
హస్తము చెమర్చి సారెకు లస్తకంబు
దునికిలంగఁబోవ సవరింప వశముకాక
పుష్పబాణుని చెఱకువి ల్బుడమిఁ బడియె 178

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము: (6-11)

క. తా సొబగున నున్న కుం
దై శంకింపక (కడంగి యాతం డింతల్
చేసెగదె లేడి తమి పులి
మీనలు నుయ్యాల లూగి మెయిమెయిఁ బోవన్) 179

శ్రీ పర్వము: (2-57)

క. అ పభ నమ్మెయి నీ దు
ర్మానసుఁ డప్పాండు పుత్రసతిఁ గ్రూరాత్ముం
డై శంకలేక పెద్దయు
గాపిం బెట్టంగఁ జూచి కలగిన మదితోన్. 180

రంగరాట్ఛందంబునందు "అధర్వణ చ్ఛందము":

క తొలుత శకారంబులు తిగ
గలిగి సకార మొకటైనఁ గాక సకార
మ్ములు తిగ శకార మొక్కటి
కలిగిన శపార్శిసమంబ్రు కంజదళాక్షా! 181

అని మూడు వర్ణములు చెప్పినారు. కాని ఆ నియమము లేదు (పయి)
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన లక్ష్యమున ౩-౩ వర్ణము లున్నవి :— 182

రంగరాట్ఛందము: (1-102)

క. వనునగ సమ ధీరుండై
పావగిన యానందరంగ భూపతిసభ నిం
పెనఁగెను తారం లోపల
శశి కాసిలురీతి సకల జనులు నుతింపన్. 183

శసంకు ప్రాసములు మహాకవి ప్రయోగము లనేకము లుండగా అప్పకవి "ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి" (2-259) యందు:—

సీ. వికృతి పదాదిని వెంయు నాఱవ హల్లు
మొదలి విభక్తి పైఁ గదిసెనేని
యరయఁ దృతీయోష్మమగు శౌరి సీరలు
దాచిఁ గోప స్త్రీల నేఁచె ననఁగ
ప్రథమోష్మ వర్ణంబు పరికింప తద్భవా
ద్యంధ్ర దేశోక్తుల యందు లేదు
సింగంబు, సింగిణి సెవమును, సెంగోల
పీసెడు పసిగొనఁ జేసి రనఁగ

భీష్మ సన్నుతఁ యివి తృతీయోష్మలిపులు
గాని ప్రథమోష్మ వర్ణము ల్గావు, దీని
దెలియక రచించు కృతులు ధాత్రీతలమును
ప్రాస భంగంబులై నగుబాటు చెందు. 184

అని చెప్పినారు మహాకవి ప్రయోగములు పరిశీలించనందున స్వపాండిత్యమునకు నగుబాటునకోక, శసలు ప్రాసలుగల కృతులు నగుబాటనుట గొప్ప సౌమర్థ్య మగును.

(ఇక) న ణ లకు లక్ష్యములు

రుక్మాంగద చరిత్రము: (4-48)

ఉ. ఏనుఁగు నెక్కి భేరి మొఱయించుచు నిస్సహడాది [1]భూరిని
స్వాణము లుల్లసిల్ల జలజాప్త కులేంద్రుని యాజ్ఞ వీథులన్
మామగఁ డాటువాక్యములు మానవనాయకుఁ డాలకించి వి
ట్టూనిన భీతిఁ గేల్వదలి యుగ్మలి కౌఁగిలి వాసి గ్రక్కునన్ 186

రెండవ చరణమందు నఖండయతి

---

1. '...భేరిని, స్వానము లుల్లసిల్ల జలజాతహితేందు విశాల వీథులన్...'

పారిజాతాపహరణము: (4-9)

మ. విను మింతుల్ తిలకంబు చంపకము గ్రోవిన్ సిందువారంబుఁ బ్రేం
కణమున్ మామిడి గోగు పొన్నపొగడన్ గంకేలి నూహించి గ
న్గొన మోమెత్తగఁ, గౌఁగిలించుకొన, మూర్కోఁ బాడ, జేనంట బ
ల్క, నగం, గల్లుమియంగఁ, దన్ననుచున్ గల్పాగమయ్యై విరుల్.187

ఇందులో (మూడవ చరణమందు) "మూర్కొన" నకారలోపమై (పూర్వాచ్చునకు) దీర్ఘము వచ్చినది. ప్రేంకణపదము తెలుగు. శ్యామా, కారంభా ప్రియంగు వృక్షము. పేరుగాన రేఫవచ్చిన ణత్వముగాదు. ప్రేంకన' మని వాడుక లేదు. 188

శ్రీనాధుని కాశీఖండము: (7-20)

సీ కుదియించునది నెట్టుకొని యింద్రియవ్యాప్తి
మనసు చాంచల్యంబు మాన్పునదియు
మదిలోన మోక్షకామము వీడుకొనునది
ప్రాయంగ నిడునది ప్రాణభయము
వ్రతదాన ధర్మ సంరక్షణార్థంబుగాఁ
గావించునది యాత్మకాయరక్ష
తత్కాల దేహయాత్రా మాత్రమునకుఁగా
సమకూర్చునది ధాన్య సంగ్రహంబు

నణచునది దండ్ర [illegible]
యుడుగునది రాగిలి భాగర్వాదయమున
881 శాంత దాంత తతక్షా నృశంస్య శుత్య
నిరఁతుఁడగునది కాశాల నిలుచు నరుఁడు డదంర్ 189

—నడచుట — డకారమన్నారు ణత్వమునకు ప్రయోగమున్నెయిఁ 190

శ్రీనాథుని కాశీఖండము: (2-150)

క తినయనుని రాణివాసము
నణిమాద్యైశ్వర్య వితరణామరతరువున్
మణికర్ణిక ముక్తి వధూ
మణికర్ణికఁ దలఁచుఁ దపసి మానసవీథిఁ 191

నణంకు సాధారణముగా ప్రాసము చెల్లుచుండగా, అప్పకవి మొదలయిన (వారి) మతములు వేరువేరై యున్నవి. 192

కాకునూరి అప్పకవి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి' (3-828)

గీ 'ధాత్రిఁ బాణినీయ సూత్రములను దృతీ
యోష్మమును ద్రుతంబు నొక్కచోట
క్రమత షాషరము ణకారమునై ప్రాస
ములకు నభయసంజ్ఞ బొసఁగ రెండు'

అనగా—నకారమునకు వచ్చిన ణత్వము, సకారమునకు వచి న షత్వము నణంకున్ను, షషలకున్ను క్రమముగా చెల్లునని అప్పకవిగారి తాత్పర్యము

రంగరాట్ఛందము (3-85)

గీ "ప్రాచియైన నకార శబ్దములు మూఁటి
కొక నకారంబు, రేఫ సంయుక్తమగు న
కార మొకటుండి మూఁడు ణకారములును
ప్రాసములు చెందు నానందరంగధీరఁ' 115

అనంతుని ఛందము :— (1-48)

గీ. ప్రాదియైయన శబ్దంబు ప్రాణమగుట
బరగ నణలకు వేర్వేఱఁ ప్రాసమయ్యె
క్షోణిధరుఁ డెత్తె నేనుఁగు ప్రాణమీ
దానవారాతి వ్రేశల ప్రాణమనఁగ

ఇందులో "ప్రాణ" పదముకేగాని, మిగిలిన పదములంతు చెల్లవనిన్ని, మూఁడు వర్ణము లనిన్ని — యీ భేదములు స్పష్టమై యున్నవి. 197

మధుసేనము :

క. పో మొద్యోగము చేసిన
ప్రాణంబా ! యింక నీకు పాథేయంబా
మానిని మందస్మిత మధు
రానన చంద్రికలు గ్రోలి యరుగుము పిదపన్. 198

—ఇటువంటివి ప్రాణపదములున్నవి మాత్రమే లక్ష్యములు వ్రాసినారు. వారివారిమతానుసారముగా చెప్పినారేకాని, పూర్వ మహాకవి లక్ష్యములు పరిశీలించలేదు. శ్రీనాథాది మహాకవుల ప్రయోగము లేమనికొనిరో తెలియదు అప్పకవిగారు కాశీఖండమందలి 'క. త్రిణయనుని రాణివాసము' (2-150) అను పద్యము (లక్ష్యము) వ్రాసినారు. త్రిశబ్దము రేఫయుక్తమయినది గనుక 'నయన శబ్దమును (ఆది నకారముకు) ణత్వమనుకున్నారు త్రినయన, త్రినేత్ర పదములకు వికల్పమునన్నైనా శాబ్దికులు ణత్వము లేదన్నారు ణత్వము ఏకపదముందున్నది, 199

'రషాభ్యాం నోణ స్సమానపదే'

ఈ సూత్రముచేత కృపణః, భ్రూణః రమణః వారణః, భూషణం. దూషణం—ఇత్యాది (ఏర్పడును) భిన్నపదములైనను సంజ్ఞయందు ణత్వం నిత్యం.

'పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయా మగః'

నారాయణః, రామాయణం, చాంద్రాయణం (వ్రతవిశేషం), అగః కింఁ బుగయనం. అసంజ్ఞయందు ణత్వము రాదు. రఘునాథః, త్రినేత్రః, త్రినయనః, రామనామ ఇత్యాది.

అసంజ్ఞయందు/సంజ్ఞయందు నిత్యముగా ణత్వమువచ్చెడు సూత్రము :—
'ప్రనిరంతర శ్ఖరేషు ప్లక్షామ్ర కార్ష్య ఖదిర పీయూక్షాభ్యో- సంజ్ఞాయా మపి'

ప్రవణం. నిర్వణః—వనాన్నిర్గత ఇత్యర్థః వనస్యాంతః ఆంతర్వ ణం, శరాణాం వనం శరవణం, ఇక్షూనాం వనం ఇక్షువణం, ప్లక్షవణం, ఆర్ద్రవణం, కార్ష్ణవణం, ఖదిరవణం, పీయూక్షావణం.

కొన్నిచోట్ల వన శబ్దము (నకారమునకు) ణత్వము నికల్పము

'విభాషౌషధి వనస్పతిభ్యః'

దూర్వావణం-దూర్వావనం. శిరీషవణం-శిరీషవనం

కొన్నిచోట్లరాదు. దేవదారువనం, సిందువారవనం. పానశబ్దమునకు సమాసము చేత దేశమర్థమైతోచునపుడు ణత్వము నిత్యము.

'పానం దేశే.'

సురాపాణాః ప్రాగ్దేశీయాః. క్షీరపాణాః ఉశీనరదేశీయాః

పానశబ్దముకు పానపాత్రము, పానము సేయుట అర్థమగునపుడు ణత్వం వికల్పము వీరపాణం-వీరపానం-త్రాగుట-గ్రొన్నెయును. గిరి, చక్ర, నితంబ—ఈ శబ్దములందు వికల్పము గిరినదీ—గిరిణదీ. చక్రనితంబా-చక్రణితంబా. ప్రాణి వహించియున్నపుడు వాహన శబ్దమునకు నిత్యం. ఇతు వాహణం. ఉపసర్గలకు పరమైయున్న ధామ నకారముకు నిత్యం ప్రణయం పరిణయం, నిర్ణయం కొన్నిచోట్ల ఉపసర్గకు పరమైయున్న 'ని' ఆను ఉప సర్గకు నిత్యము. ప్రణిపాతః, ప్రణిధానం. కొన్నిచోట్ల వికల్పము. ప్రణి ధవనం. ప్రనిధవనం. 200

ఈ ప్రకారముగా (ణత్వము) నిత్యమైన పదములు వికల్పమైన పదములు మరియును గలవు. త్రినయన, త్రినేత్ర పదములు వికల్పముననైనా ణత్వములు (గలవి) కావు. అప్పకవిగారు ణత్వమని యేయాకరమునుఱట్టి వ్రాసిరో తెలియదు. వాఙ్మికులు ణత్వ మంగీకరించలేదు. 201

'త్రినయన' పదము ణత్వము (గలది) అగుగాక, ఆ కాశీఖండమందే పీన పద్యమున్ను, రుక్మాంగద చరిత్రము (నందలి) ఉత్పలమాలయున్ను, పారిజాతాపహరణము (నందలి) మత్తేభమున్ను (చూడవలసినది) ఈ గ్రంథ

ముల "(నుండి ఇతరత్రయము)" లక్ష్యములు వ్రాసిరి ఈ పద్యము నుదాహరించక పోవుటకు కారణము తెలియదు. 202

(ఇక) శబ్దశాస్త్రమున సకారము చెడిన షకారము సకార, షకారములకు ప్రాసమగును. లక్ష్యములు :—

త్రైశంకోపాఖ్యానము :

క రుషకేతు ద్విషునకు కి
ల్బిష పర్వత వృషున కమృత విషనిధి జామా
త్రిషునకు ఋషి పూజితునకు
విషమాక్షున కింద్రముఖ దివిజ పక్షునకున్. 203

సాంబవిలాసము :

క వసుధా కళత్రునకు సా
రసదలనేత్రునకు మరుదరాతి మదతమో
విసరాంబుజ మిత్రునకున్
విషమ శిలీముఖ సహస్ర నిభ గాత్రునకున్. 204

ఇది "ఉభయప్రాస" మంటారు 205

2. ఋప్రాసము :

లక్షణము:—రేఫ ఋకారములకు ప్రాసమగును
తిమ్మకవిగారి లక్షణ సార సంగ్రహము. (2-68) 206

క స్వరగణ మయ్యో ఋకారము
పరికింపగ రేఫతోడ ప్రాసం బగుచున్
గర మొప్పు వట్రసుడి య
క్కరమును ప్రాసమగు వాల్లుగదిసి మహేశా! 207

లక్ష్యములు —అరణ్య పర్వము (3-104)

క. ఆ ఋషికుమారు గట్టిన
చీరలు మృదులములు కడువిచిత్రములు మనో
హారము లుడని బృహత్కటి
భారమునం దొక్క కనక పట్టము వ్రేలున్ 208

(మొదటి పాదమున) "కుమారుడు" అని "డు" వర్ణము లేదు గాన, నసాధువనుకొని "పుత్రుఁడు" అని కొన్ని పుస్తకము లందున్నది. డు వర్ణము లేకుండుటకు చతుర్థాశ్వాసమందు తెలియపరచు తున్నాము 208

లాక్షణికు లందఱు (లక్ష్యముగా) పై పద్యమే ప్రాసిరి. (కాని) ఋషి పదము రేఫమున్ను గలదు ద్విరూప కోశమందు—ఋషిః, రుషిః' అని యున్నది.

"విద్యా విదగ్ధమతయః రుషయః ప్రబుద్ధాః"

అని "భాకందుని" ప్రయోగమని గురుపాదులు(పరిశోధకులు) ఋషిః = మునీశ్వరుడు. రుషిః = మునీశ్వరుడున్ను, దిగంబరుడున్ను, వేదమందున్ను, జ్ఞాన వృద్ధునియందున్ను, ఋషి మతప్రవర్తకుని యందున్ను అర్థము గల దని "శబ్దార్థ కల్పతరు"వందున్నది. కావుని నీ పద్యముచేత చెల్లదు. 210

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (4-230)

ఉ నీ ఋణ మెల్లఁ దీర్చి యవనీపతిఁ గింకరుగాగ నేలుదున్
కోరుము నీదు విత్తమునకు న్మితమెయ్యది, యన్న, సమ్మదం
బారగ వల్కె మౌనినుతుఁ డంత్యజుఁ గన్గొని యెంతవట్టు నీ
పేరుగఁజేసి నామదికి ప్రీతియొనర్చుము నీవు దాతవై 211

—ఈ లక్ష్యము చేతచెల్లును.

కాకునూరి అప్పకవిగారు 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి'(2-72)యందు—

సీ ఋష్యమూకాద్రియు ఋశ్యశృంగుండును
ఋష మృగేంద్రుడు ఋషపదము
ఋతము ఋత్విక్కు నైఋతి ఋతుషట్కము
ఋతుపర్ణ భూపతి ఋతుమతియును
ఋషభవాహుండును ఋషియు ఋగ్వేదంబు
ఋభురాజు ఋణమును ఋద్ధి ఋజువు
ననుసీపదంబుల కాదివర్ణంబులు
సప్తమ స్వరమునై జగతిఁ బరఁగు

(గృష్ణ వృత్తాంతకా హృషీకేశ మదన
జనక పృథ్వీకుమార భంజన యటంచు
హల్లులందును వట్టువ లమరియుండు
సంస్కృతంబున యదువంశ సార్వభౌమ)

అని నిశ్చయించినారు కాని, ఇందులో ఋషిః = రుషిః, ఋశ్యః = రిశ్యః అని రెండును గలవు మఱియును గలవు ఋష్టిః = రిష్టిః = ఖడ్గమును, సమృద్ధియును, ఋక్థం = రిక్థం = సొమ్ము. 214

కొందఱు లాక్షణికులు ఋత్వముగల హల్లులు మూడు. లేని హల్లు ఒకటి, లేనివి మూడు, కలది ఒకటి అని చెప్పినారు. కాని, 215

ఉద్యోగపర్వము: (8-851)

క. ఈ కృష్ణుని సారథ్యము
నా కృష్ణుని గాండివంబునై దోఁపక ము
న్నీ కొలఁది చక్కఁబడి నీ
వీ కురువంశంబు నిలుపు మిభపురనాథా! 216

అని యున్నది గావున తన్నియమము లేదు 217

3. సంయుతాసంయుక్తప్రాసము :

ఇది ఋప్రాసమంటారు 218

లక్షణము: క్రాముడి గల హల్లులకు, వట్రసుడిగల హల్లులకు ప్రాస మగును. 219

లక్ష్యములు-ఆదిపర్వము: (8-175)

ఉ. క్షత్రియ వంశ్యుల ధరణి గానఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ
క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనఁగాఁ దగు నాలుగు జాతులన్ స్వదా
రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితుఁ గాచిన యట్ల రామ మాం
ధాతృ రఘుక్షితీశులు ముదంబునఁ గాచిరె యేయుగంబునన్. 220

శాంతి పర్వము : (4-874)

క శత్రుజనులఁ జెఱచుటయును
మిత్రులఁ బ్రతికించుటయును మిన్నక యాస
త్రాత్రత సంపదయనఁగ వి
ధాతృఁడు చెందించుఁజూవె తటితోఁ బురుషున్ 221

క్రౌముడి గం హల్లులు లేని హల్లులు ప్రాసమగును 222

లక్ష్ములు - భాస్కర రామాయణము :

క. నాకింకను దిక్కెవ్వరు
శోకాంబుధి నెట్లు గడతు శూరతమై భూ
లోకాధిపసుతు ననిలో
నే క్రియ నిర్జించు వాఁడ నెట్టిది వెఱవోఁ 223

నాచన సోమని హరివంశము :

శా. నాతో మార్కొనలేరు నిర్జరవరీ నాగేంద్ర బృందారకా
రాతుల్ మున్నుగ దేవసంఘములు బోరం ధీర సాంగ్రామికుం
డీ త్రైలోక్యమునందు గల్గఁడు రణం బెచ్చోట లేకుండఁగా
చేతుల్ వేయు వృథాభరంబగుచు వచ్చెన్ దేవ యీ మేనికిన్. 224

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ హరివంశము :

క. భూవతివై యటఁ బుట్టిన
నీ ప్రైగడం మఱుట మాకు నిక్కము వాంఛా
రూపం బని వలుక తదా
లాపం బా పక్షి సముపలాలన జేసెన్. 225

దేవీ విజయము :

గీ. వా క్త్రినేత్రాంగనా శచీ శక్తు లధిక
సంభ్రమంబున కుంభి నికుంభ దైత్య
హంత్రిఁ బూజింపుదురు త్రయీ మంత్రములను
(స్తోత్రములుచేసి మంగళారాత్రిక లిడి) 226

ఇది సంయుతా సంయుత ప్రాసమంటారు. 227

(అయితే) కాకునూరి అప్పకవిగారు 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి'యందు :

గీ రలలు తమక్రింద జద్దలై గ్రాలు వ్రాలు
ప్రాసవర్ణంబులై వానిఁ బాసియైన
గూడియైననుఁ బెఱయడుగులను నిలుచు
నవని సంయుతాసంయుతప్రాస మనఁగ. 223

గీ. పాఁడి ద్రవ్యఁగనిమ్ము నా తండ్రి కృష్ణ
వేఁడుకొనియెద నందాక వండ్లు దినుము
దుండగపు చేష్టలును నోరి గాండ్రతనము
మెండుగాఁజొచ్చె నీకు నై దేండ్ల కనఁగ. (8-314, 315) 229

—అని లక్షణము చెప్పినారు. ఇందులో, 'దుండ-గాండ్ర' - ఇది మాత్రము బాగున్నది 'వేడు - పండ్లు' ఇది మంచిదిగాదు. పాడి – తండ్రి' 'పాండి' అని పదమునందు బిందువులేదు. తండ్రి బిందువున్నది. ప్రాస మెక్కడ నుండదు అర్ధబిందు ప్రాసముకు భారతాది లక్ష్యము లనేకములు. పనిలేనిది వాసిరి అర్ధబిందు వున్నదానికి, లేనిదానికి సాధారణముగా ప్రాస ములు గలవు 'మెండు - ఏండ్లు'. ఎక్కడను లకారమున్నదానికి లేనిదానికి ప్రాసములేదు 'మెండు' బిందువు 'ఏఁడ్లు' అర్ధబిందువు. బిందువుకు నర్ధ బిందువుకు (ప్రాసవ లేదు. రెండుపొరపాటులు క్ల ప్తపదమందున్న ళకారమును లకార మనుకొని భ్రాంతత్వమొంది యీ లక్ష్యము వ్రాసినారు ఇది యనగా 230

లకార శ్లిష్టమునకు రాఘవ పాండవీయము: (1 - ళ)

ళా లోకత్రాణరతిం దదాదిమ మహీలోక ప్రవేశోత్క భా
ష్లక్ప్త ప్రథమ ద్వితీయ పదగుంజ న్మంజు మంజీర గ

ర్జ కల్పామల రామభారత కథాసర్గంబులన్ మించు వా
ల్మీకి వ్యాసులఁ గొల్చెదన్ దదుభయ శ్లేషార్థ సంసిద్ధికిన్. 231

—క్ల్యప్త పదమందున్నది, శుక్ల - విక్లవ - శ్లేషాది పదములందున్న లకారము వఁటిది గాదు లాక్షణికులందఱు—

గీ. కబ్బముల క్ల్యప్తియను స్వరల్కార మితర
హల్లుతోఁ బ్రాసముల గూర్పఁజెల్లు...

నని లక్షణముచెప్పి, లక్ష్యమీ పద్యమే వ్రాసినారు. అప్పకవిగారు : మాత్రమే లకార మన్నారు. 'క్ల్యప్తిపదము లకారమేమో ? ఆ లాక్షణికులకే భ్రాంతత్వ మనుకోరాదా !'- అంటే,

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1 — 43)

మ ఒక భూమీదివిజుండు చోరహృత ధ్రేనూత్తఁసుఁడై వేఁడుకొం
టకుఁ దా ధర్మజు కేలిమందిరము దండఁబోయె కోదండ సా
యకముల్దెచ్చుట, పూర్వకప్తసమయ న్యాయానుకూలంబుగా
నొకయే డుర్వి పదక్షిణం బరుగు నుద్యోగంబు వాటిల్లఁగన్
'క్ల్య' లకారమైతే 'ర్వ' గురువుకావలె ఛందోభంగమగును.

కావ్యప్రకాశిక :

కర్పూరధూలిధవలద్యుతిపూరధౌత
దిఙ్మండలే శిశిరరోచిషి తస్య యూనః
లీలా శిరాంశుక నివేశ విశేష కప్తి
వ్యక్తస్తనోన్నతి రభూ...నా ననెసా

1ఓ ...'విశేష యినుచోట షకారము గురువుకావలె

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (5-281)

సీ. ఘృతపయోరాశి సంకప్తావధికమెన

8ఓ చంచత్కుశ ద్వీప జగతిఁ జేరి—

—లకారమైతే యతిభంగము కావలె. క్రాముడిగం హల్లుకు దాపలి వర్ణము లఘువున్ను నగుటవంన. క్రాముడిగల వర్ణము లేని వర్ణము ప్రాస మగును. స్వరమైనప్పటికిన్ని ఋకారము మాత్రము వ్యంజనమైన రేఫముతో యతి ప్రాసములు చెల్లును. స్వరమైన ఌ కారమును వ్యంజనమైన లకార మనుకొనుట మాత్రమే భ్రాంతత్వముగాదు. బిందువున్న వర్ణముకు లేని వర్ణ ముకు ప్రాసము గూర్చుట—ఇది శుద్ధ ఛాందసత్వము. ఈ గ్రంథమందు నెవరును శంకలు లేకుండగా భగవంతుడుగూడా తమకు సహాయుడై చెప్పినట్లు మొదటనే (అప్పకవిగారు) చెప్పినాడు మరియును (తమ 'అం శ. చి. యందు) 233

క ఇది చదివిన పిమ్మట మరి
యెదియేనియుఁ జదువుబుద్ధి యేలా పొడమున్ ;
పదపడి గ్రంథము లన్నియు
వెదకి వెదకి సారమెల్ల వివరింపంగన్ ; 234

గీ. పర్వతము లెల్ల నొక్క దర్పణమునందు
చూపడు తెఱంగునను కవిత్వోపయోగ
లక్షణము లన్నియును సరలంబుగాగ
నెఱుఁగఁబడు నిందు తెలియ నూహించిరేని 235

గీ, సౌరభాషకు శబ్దశాస్త్రంబు పగిది
తెనుఁగునకు నవశ్యంబిది దీనిఁ జదివి
జెప్పిన ప్రబంధము జగత్ప్రసిద్ధి నొందు
నుఱక రచియించినది యప్రయోజకమగు. (1.7-9) 236

—(అని) తమ మహిమను, తమ గ్రంథమహిమను విశేషముగా (అప్పకవిగారు) ప్రకటము జేసినాడు. 237

4 ప్రాసమైత్రి ప్రాసము

లక్షణము: క్ష కారము దాపల బిందువుగలిగి ద్వితీయ మకారముకు ప్రాసమగును 238

లక్ష్యములు: ఆది పర్వము : (1–77)

ఉ ఇమ్ముగ సర్వలోక జను లెవ్వరియేని ముఖామృతాళిం
బమ్మున నుద్భవంబయిన భారత వాగమృతంబు కర్ణరం
ధ్రమ్మును నంజలిం ధవిలి ద్రావుదురట్టి మునీంద్ర లోక వం
ద్యుం బరముం బరాశర సుతుం ప్రణమిల్లి కరంబు భక్తితోన్ 239

పిన వీరభద్రుని చైమినీ భారతము : (7-145)

ఉ. అమ్మఖవాజి పాండుతనయాధ్వర వాహ మెదిర్చి మోముమో
పం బసివెట్టి ఘోషిత రవంబున (వక్షముఁ బూర్వపర్వతా
గ్రంబున వ్రేయజేసి మది కందము వట్టి విదల్చఁబో నమి
త్రంబయి కేలికిం గడఁగి దంతములన్ గళ మప్పళింపఁగన్) 240

ఇది ప్రాసమైత్రి ప్రాస మంటారు.

(అయితే) కాకునూరి అప్పకవిగారి " ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి " (1-843) యందు— 241

గీ. గట్టి బిందువుమీది బకారమునకు
జమిలి మా ప్రాస మైత్రినాఁ బరగుచుండు
కమ్మతావులు వెడజల్లు నంబుజములు
శంబరారాతి చేతి వాలమ్ములనఁగ 242

(కాని) లక్షణ సార సంగ్రహమందు (2-78) ·—

గీ బమలు బిందు పూర్వకముగ, ద్రాసఁబులం
నిలుపఁజెల్లు, ల ళల కిం నభేద
మొదవుచుండుఁ గృతుల నుడురాజ కోటీర
దురితదూర! పీరపుర విహార ! 243

—అని తిమ్మకవి సార్వభౌముడు గారు చెప్పినారు. కావున బిందువు లేకపోతే జమిలి మా లేదు కంమ్మ, ఇంమ్మ, అంమ్మ—ఈ మొదలైనవి బిందువులు గలవని తెలియ వలయును. 244

5 స్వవర్గజ ప్రాసము :

లక్షణము :—

గీ వర్గు మొదటి వర్ణము మూఁడవదియునైన
వర్ణమును మఱియును రెండవదియునైన
వర్ణము చతుర్థ వర్ణంబు ప్రాసమగు స్వ
వర్గజ ప్రాసమన, దిపువర్గ శమన ! 245

ప్రథమ—కృతీయ వర్ణములకు లక్ష్యములు :

ఆది పర్వము (8-259) :—

చ. పెటిలి సువర్ణ పర్వతము పెక్కు తెఱంగుల ప్రయ్యినట్టు ల
ప్పుడు వివిధప్రకారముల భూరి శిఖావలి ఖాండవంబు న
ల్గడఁ గడుఁ బర్వఁగాఁ బెరసి కాల్చఁదొడంగె హుతాశనుండు చే
ట్పడఁగ వనంబులోని మృగపక్షి భుజంగమ భూతసంఘముల్ 246

విరాట పర్వము : (1-185)

ఉ ఎండకు వానకోర్చి తన యిల్లు ప్రవాసపు చోటునాక నా
కొంటి నలంగితిన్ నిదురకుం దటి తప్పెను దప్పివుట్టె నొ
క్కండును నెల్లరో యనఁగ కార్యముగల్గిన నేనేలు నా
తం డొకచాయ జూపినను దత్పరతం బని సేయు టొప్పగున్ 247

—అచ్చు పుస్తకములందు నా, కొండు నలంగుదు'అని ప్రాసినారు. స్వవర్గజ ప్రాసముకు లక్ష్యము ప్రాసిన పద్యము (ఇది,) నాలుగు చరణములందు ఱకార ములే ఉండే యీ పద్యము లక్ష్యము (గా) ప్రాయ పని లేదు 248

ద్రోణపర్వము : (4-89)

క. ఆటుకులు లన్నిట్లగున
కడుపున కుట్లెత్తినపుడు కడు బఱచితి నా
డొడ లెఱుఁగక పాండుసుతుల
నుడిగి నుడుగ వంసె నిప్పు డొక సాత్యకిచేన్. 249

(ఇక) ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములకు లక్ష్యములు :

ఆదిపర్వము : (2-201)

ఉ కాదన కిట్టిపాటి యపకారము తక్షకుఁ డేకవిప్రసం
బోధనఁ జేసిచేసి నృపపుంగవ! నీవు ననేక భూసురా
సాదిత సర్పయాగమున భస్ముసేయము తక్షకాదికా
కోదర సంహతిన్ హుతవహోగ్ర సమగ్ర శిఖాచయంబులన్ 250

విరాటపర్వము : (1-301)

క ముదమొదవ రమ్యహర్మ్యము
మదినిలుపున నిష్టసఖులతోడ విహారా
స్పదమగు నెలవున మెలఁగెడు
సుధేష్ణ తజ్జాలకములఁ జూచెం బ్రీతిన్ 251

ద్రోణపర్వము : (5-170)

క. వింధ్యాద్రిఁ బోలు నా పతి
విఁద్యుఁ డచలితోగ్రమూర్తి వెలయ నిలిచి గ
ర్వాంధ్య మెడలఁగను దీప్త-
వంధ్యాస్త్రము లక్ష్మారవరుపైఁ బఱపెన్. 252

అలసాని పెద్దకవి హరికథాసారము (ఆనందరంగరాట్ఛందము 3-66) :

క. ఆదేవోత్తముఁడు సుధాం
భోధి వలైకాగ్రిమ దలమున బాలుండై
చేదోయిచేత దక్షిణ
పాదముగొని నోటఁజేర్చి పకపకనగుచున్ 253

ఎఱ్ఱాప్రెగడ సంక్షేపరామాయణము :

క. ఆ దశరథసూనుండు ప
యోధి జలం బింకఁ జేసి యొకశరమునఁ గ్రూ
వ్యాదవిభుఁ దునిమి సీతను
మోదంబునఁ జేకొనె సురపుంగవు లెన్నన్. 254

(అయితే) కొందఱు లాక్షణికులు

ఆదిపర్వము (1-70) నందలి ;

శా. ఏ దక్షోహిణు లెన్నఁ బాండవబలం బేకాదశాక్షోహిణుల్
రూఢిం గౌరవసైన్య మీ యుభయమున్ రోషాహితాన్యోన్యమై
(యీడనోవక వీఁకమైఁ బొడువఁగా నేపారు ఘోరాజి న
ల్లాడెన్ ధాత్రి శమంతపంచకమునం దష్టాదశాహంబులున్) 255

అంగర ఐసవయ్య ఇందుమతీ కల్యాణము నందలి :

ఉ బీదశచీవిభుండు దితిబిడ్డ లవార్యులు వారు పల్మరున్
బాదలు పెట్టఁగాఁ జెఱలువట్టఁగ నుండుట భారమంచు రం
భాది మరున్నివాసలసదప్సరసల్ చనుదెంచి వచ్చిరో
నా, దరపుల్ల పద్మవదనల్ విహరింపుదు రప్సరంబునన్. 256

కర్ణపర్వము (3-55) నందలి :

క. కాదేని బిరుసులాడక
సాదులమై వినయమొప్పఁ జని కురునాథుం
డేది పనిచినం జేసి ద
యాదృష్టి నతండు సూచు నట్లుండదగున్. 257

స్త్రీ పర్వము (2-40) నందలి :

క విదురుఁడు తండ్రియుఁ దనకుం
బది వేల్విధములను జెప్పఁ బాటింపఁడు ధ
ర్మదమునఁ దగియెడు బుద్ధులు
విది మూడిన మర్త్యుఁ డేల వినును హితోక్తుల్; 253

— అని యీ పద్యములందు, రూఢి, బీద, సాదు విది—యీ పదములు తద్భవములని తద్భవప్రకరణమందు వ్రాసినారు.[1]

1. వీటిని తద్భవములఁదు వ్రాసినవాడు కూచిమంచి తిమ్మన. (చూ. లక్షణసార సంగ్రహము 1 80-84)

అంతేకాని ప్రాసప్రకరణమందు తృతీయ చతుర్థ వర్ణములు, కూడదని వారి తాత్పర్యము దిద్దశక్యముగాని లక్ష్యములు ప్రాసినాము గావున ప్రాసము లందు నుంచవలసిన పవును 259

(ఇక) ద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు ప్రాసములకు లక్ష్యములు :

అరణ్యపర్వము : (4-159)

ఉ. అంధక వృష్ణిభోజ కురుకాన్వయ భూపతులెల్ల నీదెసన్
బాంధవ సౌహృదప్రణయ భక్తివిశేషము లొప్ప నీ మనో
గ్రంథియడంగఁ జేయు నెసకంబునఁ బూనినవారు లోభమో
హాంధులు ధార్తరాష్ట్రులు నయంబు మెయి న్మన కుర్వి యిత్తురే ? 260

గంధిశబ్దము (నందు) ద్వితీయ వర్ణము

విరాటపర్వము : (1-888)

ఉ. బాంధవ శాతవాకలిత భావభనా భవపాశ బంధ సం
బంధి విరామ కామపరిపక్వ వివేక నిరూఢభక్తి హృ
ద్గ్రంథి విభేదనా పరమ కారుణికా పరిమాణదూర దుః
ఖేంధన పావకాయిత సమీక్షణ శైత్య మహాద్భుతాత్మకా ? 261

ద్రోణపర్వము (1-88)

క. సింధురము మహోద్రేక మ
దాంధంబై వచ్చునోజ నాచార్యునిపై
గంధివసుతుఁడు గవయఁగ
మంథరగతి నెవ్వఁడాగు మనయోధులలోన? 262

మంథర శబ్దము (నందు) ద్వితీయవర్ణము. మరియును బహులములుగలవు 263

6. బిందుప్రాసము :-

లక్షణము : నకారము గలిపిన హల్లున్ను బిందువు దాపలగల హల్లున్ను ప్రాసమగును 264

లక్ష్ములు : చేమకూరవారి సారంగధరచరిత్ర : (3-15)

క. కన్దోయి చల్లఁగా నిడు
కన్దోయి నృపాల లెస్సఁగా నిఁక నొక మా
టందఱ ముందఱ నీవని
చిందఱ వందఱల గుట్టు చిట్టాడంగన్. 265

ఆంధ్రలక్షణ చక్రవర్తి బమ్మెర పోతరాజుగారి దశమస్కంధము
(పూర్వభాగము)

ఉ. కిన్కలు ముద్దుపల్కులును గెంపుగనుంగవ తీయమోవియున్
జుంకెన దేరుచూపు లెకసక్కెములు న్నెలవంక బొమ్మలున్
గొంకక వీడనాడుటలు కూరిమియుంగల కాంతఁగూడుటల్
అంకిలిలేక జన్మఫలమబ్బుట కాదె కురంగలోచనా 266

రంగరాట్పంధము (3-89)

గీ రహినిఁ బ్రాసాక్షరాది వర్ణంబు గిలుక (పొల్లు)
నమరియుండిన నది బిందువగును బిందు
వర్ణములఁజేఁ ప్రాసమై వన్నె కెక్కు
సున్దరీ మోహనాంగ యాసుందరంగ 267

అనంతుని చంధము : (1-51)

గీ. పేర్చి పొల్లు నకారంబు బిందువగుట
మీఁదిసున్న ధకారంబు నూది ప్రాస
బంధమగుఁ గృష్ణుఁ డుదయించిన న్ధర్మ్రతి
యంతయును నిరుపద్రవఁబయ్యె ననఁగ. 268

అరణ్యపర్వము (3-113)

మత్త. అమ్మునీంద్రు నివాసశక్తిఁ దదంగ రాజ్యమునందు మే
ఘమ్ము లెల్లఁ గెలంకులం గడు గ్రమ్మి సర్వజన ప్రమో
దమ్ముగాఁ బ్రచలన్ బృహజ్జలధారలొప్పఁగ వృష్టిచే
సెం మహానదులుం మహాసరసీచయంబులు నిండఁగాన్ 269

ఇది బిందుప్రాస మన్నారు. 270

ప్రాసభేద విమర్శ

కాకునూరి అప్పకవిగారు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందు :

ఈ సింగం బాకటితో గుహాంతరమునం జేడ్పాటు మైనొంది మా
తఁగ స్ఫూర్జిత యూథ దర్శన సముద్యత్రోష్ధమై వచ్చునో
జం గాంతార నివాస భిన్నమతి యస్మత్సేనపై వీఁడె వ్
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్. 271

(అని విరాటపర్వము నందలి (4-95) పద్యమందు సంధిగత ప్రాసమని వ్రాసినారు. (మటియు)

సీ. ఆర్ధబిందు సమాహ్వయము, పూర్ణబిందు ఖం
డాఖండములు సంయుతాక్షరంబు,
ధర సంయుతాసంయుతము రేఫయుత, లఘు
ద్విత్వ, వికల్పముల్, వెస నుభయము
ననునాసిక ప్రాసమును, బ్రాసమైత్రియుఁ,
బ్రాసవైరంబు, స్వవర్గజంబు,
బుప్రాస లఘు యకారప్రాసములు, నభే
దంబును, సంధిగతంబు ననఁగ

ఐదియు నేడు దెఱంగులఁ బరిధవిల్లు
ప్రాసములు పూర్వ సుకవిప్రబంధములను
గ్రమత లక్షణ లక్ష్యయుక్తంబుగాఁగ
దేటపఱచెద వాని నిశాటదమన :

(కా. ఆం. 3-298) 272

అవి 17 విధములు చెప్పినారు. వీటిలో ప్రాసమైత్రి, స్వవర్గజము, బుప్రాసము—ఈ మూడున్ను భేదములు కనపించుచున్నవి గాన గ్రాహ్యంబులు ప్రాసవైర మని పేరుమాత్రమేకాని, యొక్కఁడనైనను లేనందుననున్ను, తమరు లక్ష్య మొకటైనా వ్రాయనందుననున్ను, పూర్వసుకవిప్రబంధములయందు నున్నవన్ని

చెప్పటవలన నున్ను- ఇంత సందర్భముగా రచించుటకు గగనారవింద, శశి విషాణ, వంధ్యాపుత్రుల వందిదిగా నెంచి సంతోషించినాము విక్రమ ప్రకరణ మందును 'విక్రమవైర' విక్రమమని చెప్పవలసినదాను పరాకు నొందినారని తోచుచున్నది (ఇక) సంయుతాసంయుత ప్రాసములో రేఫశ్లిష్టమునకు మహా కవి ప్రయోగములు గలవు లకారశ్లిష్టములకు లేవు. ఉభయప్రాసమందు విషమపదము సమలకు రెండి (కిని ప్రయోగ) ములున్నవి. చెప్పవలసినదాను. నణంకును సాధారణముగా నున్నవాటికి నకారముకు వచ్చిన ణత్వము మాత్రమే ఉభయములకు చెల్లుననుట పరిశీలించనిమాట వీఁక దాఁకి - ఇది అర్ధబిందు ప్రాసము. పొందింప బృందావనము - ఇది బిందుప్రాసము, నాకొఱత- చీఁకటి - ఇది ఖండాఖండ ప్రాసము 273

క సంగ్రామ రంగమున పెలు
చం గ్రుమ్మరుచున్న సాల్వజగతీపతి మే
నం గ్రుచ్చి పార నాటిం
చెం గ్రూరాస్త్రములు నాల్గు శ్రీకృష్ణుఁ డొగిన్
(కా ఆం. 3-324) 274

—ఇది రేఫయుత ప్రాసము.

'గీతపాదము విడ్రుచె వినతాత్మజుండు దిక్కు- లడ్రువ ననఁగ
(కా. ఆం. 3-326) 275

—ఇది లఘుద్విత్వ ప్రాసము.

'గీ. ప్రాజ్ఞగ నమానధృతి సుధారుజ్ఞిభాస్య...
(కా. ఆం. 3-328) 276

—ఇది వికల్ప ప్రాసము

'క. మిన్నేఱు పాదమున ధా
తం నాభిని, (గుసుమశరు నెదం గాంచిన నీ
సాంనిధ్యము దొరకుటకై
సంనుతి సేయుదురు నిన్ను సనకాదు లజాఃు)' 277

—ఇదియును

'క. తమ్ములసు మల్లి కాకును
మమ్మం మరువాది పత్రమాలికలను భ
క్తిం మురహరు (పూజలు
సంమదమున సలుపఁగలుగు సకలార్థంబుల్)' 278
(కా. ఆం 8-341, 2)

—ఇదియును అనునాసిక ప్రాసము. ఏయెడ – ఆయతే = ఇది లఘు యకార ప్రాసము. 'శా. సింగం బాఁకటితో...వ, చ్చెం గుంటీసుత...' = ఇది సంధిగత ప్రాసము— ఈతొమ్మిది విధములును సాధారణమైనవి గనుక నామనిర్దేశము మాత్రమే ఫలము. ఇన్నిప్రాసము లప్పకవిగారు చెప్పినారను గొప్ప కేకాని మరేమియు లేదు 279

(ఇక) అభేద ప్రాసముకు చెప్పిన లక్ష్య లక్షణములు :–

లక్షణము :–

గీ పెద్దలాకుఁనుఖీదనకు నభేదమగుట
లళలకు నభేదమట్లును గలుగుకతన
క్షితిని మూఁడవ సరళంబు యతులఁ ప్రాస
ములను లఘ్వలఘు లకారములకు నిలుచు.
(కా. ఆం. 8-886) 280

లక్ష్యములు, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము (1-57) :–

క. జలనిధియను తెరమఱు గటు
వెడలి నిలిచినట్టి యాటవెలదియపోలెన్
గడు నింపులు గులుకుచుఁ దన
రెడు పురలక్ష్మి నవధరించితె యధిపా 281

ళవ చరణమందు లక్షణభంగము. 'పురవరలక్ష్మి' సుమ్ము 282

భీష్మపర్వము : (1-93)

క కొడుకులు దానును గుఱ్ఱవు
దళములు కరిఘటలు భట రథ వ్రాతములుం
బుడమి చలింపఁగ ద్రుపదుఁడు
గడు వేడుకఁ దోడునూపె కౌరవ్యునకున్. 283

—అని లడలకు శడలకు లక్ష్యములు వ్రాసినారు అచ్చు పుస్తకములందు, 'జడనిధి —'దడములు' అనివ్రాసినారు కవిత్వ మచ్చుపుస్తకములందున్నటులనే సుస్థవు అప్పకవిగారి మత మదికాదు జలనిధి —'దళములు' అని నిశ్చయము. అటులనే కాకపోతే లక్షణ లక్ష్యములకు విరోధము నిశ్చయించుట అప్పకవి గారిదిన్ని, వ్రాసుట అచ్చువేసిన వారిదిన్ని పొరపాటు 284

నైషధము : (4-24)

చ చిలుకలు కూయుకో చెవులు చిల్లులువోవఁగ నంచు నెన్నడున్
వెడలఁడు నందనోపనవ వీథులకై యట మౌలిభాగ ని
ర్మల శశిరేఖచేయు నపరాధమునన్ గజదైత్యశాసనున్
గొలువఁడు పాకశాసనుఁడు కోమలి నీదెసఁ గూర్మియెట్టిదో. 285

కూర్మపురాణము :

తేటక. తాలిమి దూలిన తాపసపత్నుల్
వ్రీడ మనంబున వీడ్కొని జాఱున్
లోల మదాంస లోచన పఙ్తుల్
జాల గలర్చిరి శంకరు లీలన్. 286

అని (అప్పకవిగారు) వ్రాసినారు

(అయితే) తిమ్మకవి సార్వభౌముడుగారు లక్షణసారసంగ్రహము నందు (2-82)

క లడలకు నభేద మనుచున్
వెడఁగులు గడు ప్రాసములను విభ్రమముల ను
బ్భశరఁగఁ గలుపుదు రది యె
య్యెడలను సౌష్ఠవముగాదు హిమకరమకుటా ! 287

ఆ. మొసలి మొసడి వ్యాళమును వ్యాడమును ప్రీళ
ప్రీడ వెలుడుటయును వెడలుటయును
దళము దడము నాఁగ జలము జడము నాఁగ
లడలు రెండుఁ జెల్లు నుడుపభూష ! (2-83) 288

ఆ. వెలుడె నన్పదంబు వెడలుటయంచు ల
క్ష్యంబు నై షధమున నరసి లడల
కిం నభేదమనుచు నల ముద్దరాజు రా
మన్న వలికెఁ దంఁప నది హళక్కి. (2-84) 289

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము (నందు) :

క. కలవు వివరింపఁగా నా
ఖ్యలు వరుస న్నిర్గమించె ననుటకు ధరలో
వెలువడియె, వెల్గె, వెడలెను
వెలుడెననం జిత్రకాళ విఖ్యాధీశా (మానవ 63) 290

అని పైడిపాటి లక్ష్మణకవి చెప్పినాడు గనుక 'వెలుడె' ననిన్ని కలదు

ఉదాహరణము - నైషధము :

"చిలుకలు కూయునో....' 291

రామాభ్యుదయము : (8-54)

క. వెలుడి చనుదెంచె నపుడ
ప్పలభుక్కు-ల కన్యవన్యఫలభుక్కు-లకుం
గలనయ్యెఁ నందుఁ జేకొని
గెలుపున గపివీరు లొడ్డగిం దొరకొనినన్. 292

దడమనుటకు భీష్మపర్వము :

'క కొడుకులు దానును.....' 293

ప్రీళ యనుటకు భీమఖండము : (8-198) :—

క బాలోవ్మ త్త పిశాచ ద
శాలంబనమునఁ జరించు నంగడివీథిన్
ప్రీళా శూన్యత కంటే
కాలుని పాదములమీఁద గల్గు విరాలిన్. 294

అని చెప్పినారు గనుక, జలము - జడము దళము - దడము, ప్రీళ - ప్రీడ, ఈ మొదలైనపదము లాంధ్ర గీర్వాణములందు బహులములు రెండు విధములు గలవు. అప్పకవిగారున్ను 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యందఁ

సీ శ్వేళంబు శ్వేడంబు, చోపండు చోడుఁడు
తాళంబు తాడింబు, దళము దడము
క్రోళంబు క్రోడంబు నాళంబు నాడంబు
నీళంబు నీడంబు, గౌళి గౌడి,
వ్యాళంబు వ్యాడంబు, చూళిక చూడిక,
వళి వడి, హేళి సర్వజ్ఞ హేడి
జళకేళి జడగేడి వెలుదడు వెడలడు,
కేళఁబు కేడంబు, పాళి పాడి,

నేవళము నేవడం బిట్లు నిర్ణరాంధ్ర
భాషలను రెండు గొన్ని శబ్దంబులందు
నరయ 'శడయోరభేద' యటన్న సూత్ర
మున శకారంబునకు డలములు మదింపు. 295

సీ డిండీర దీప్తి పోడిమి మీరు నీ కీర్తి
దిండీర పాండిమఁ దెగడు నవ్వు
దంత మిచ్చటను గూడదు కృష్ణ నీ వేగి
దంతంబు మిత్రవిందకడఁ జేయు
డాడిమీఫలం మియ్యెడకు నేఁ గొనిపొమ్ము
దాడిమీఫలము సుదంత కిమ్ము
డోలికనూగు వేడుక నీకుఁ గల్గిన
దోలిక లక్షణతోడ నెక్కు

మంచు సీపద్యమునఁ జరణాదులందు
నిలుపు పదముల మొదలను గలుగు వ్రాలు
దత్వ దత్వంబులందు రెంటను బొసంగు
శాబ్దికమయంబునను వనజాతనయన ! 296

గీ. డంభ డిండీర డోలికా డాడిమాది
శబ్దముల కాదివర్గముల్ సంస్కృతమున
నపరివర్గ తృతీయమై యొప్పునట్లు
లెనుఁగున డకారము దవర్గ మొనర్చుచుండు.
(కా అం 2-146, 7, 8) 297

—అని శదలే కాకుండా దదలున్ను రెండు విధములు గలవని చెప్పిరి. ఇందులో 'ఱశకేళి – జడకేళి దళము - దడము, వెలుదఁడు – వెడలఁడు',- ఈ పదములు రెండువిధములు చెప్పిన్ని, ఆ లక్ష్యము లెందుకు (అప్పకవిగారు) వ్రాసిరోతెలియదు (మరియు) విశ్రమప్రకరణమందు నైష్ఠధమందలి (1-110)

క. కేళాది రాయ యభినవ
లీలామకరాంక చంద్రరేఖాంకుర (చూ
డా లంకార పదాంబురు
హాలింగిత సుభిత నిర్మలాంతఃకరణా !) 293

—అని (రెండవ చరణమున) 'దం' లకు విశ్రమము 'లేఖా-రేఖా' అని రెండు విధములున్నవి గనుక పనికిరాదని '...చంద్రలేఖాంకుర...' అని వ్రాసిరి. ఇచ్చటమాత్రము తత్పాండిత్య మహిమ ఏమయిపోయెనో తెలియదు. లదలకు ప్రాస మెక్కడనున్ను లేదు 'జలంచ జడమిత్యపి' అని ద్విరూపకోశమం దున్నది గనుకనే— 299

మహాప్రస్థానిక పర్వము (1-32) నందు :

క. పడమర మొగమై పశ్చిమ
జడనిధి తీరంబుసేరఁ జని యుత్తర మె
క్కుడు నియతి నడిచి వారిధి
పొడవడిగిన యాదవేంద్ర పుటిచేరువగన్. 300

(అని 'జడనిధి' ప్రయోగము జరిగినది)

సుకవి మనోరంజనము

ద్వితీయాశ్వాసము

——: o :——

శ్రీ రమణీప్రియ శయనా
గార నిషంగా కరాబ్జ కలిత కురంగా
[గౌరీ కలితోత్సంగా]
క్రూరాహితపటలభంగ కుక్కుటలింగా : 1

యతిభేద విచారము

అవధరింపుము, విశ్రమ నిర్ణయం బెటింగించెద : 2

కాకునూరు అప్పకవిగారు తమ ఆం ధ శబ్దచింతామణి యందు :

గీ. విరతి విశ్రాంతి విశ్రామ విశ్రమములు
భ్రాంతి విరమణ విరమ విరామ యతులు
ననఁగ నివి తొమ్మిదియు వలి కాఖ్యలయ్యె
భవ్య సక్తుఫలాయామ్యభాగగేహ: 3

క. వీమన పదిచెప్పె, ననం
తామాత్యుఁడుఁ జేసె వెనుక యతు రిరువదినా
ల్గామీఁద గొందఱు కవి
గ్రామణు లిరువదియు నేడు గావించి రొగిన్. 4

గీ పూర్వ కవుల లక్ష్యములుగూర్చి సత్కవి
జనము లవు నటంచు సంనుతింప
విశ్రమంబు లేను వివరింతు నాలుగు
పదులమీఁద నొకటి విదితముగను 5

యతి భేదములు :

క. స్వరయతులు వ్యంజనాక్షర
విరతు లుభయవశులు ప్రాస విశ్రాంతులు నాఁ
బరకింప నాల్గు తెఱఁగుల
విరమణములు వరలుచుండు విహగతురంగా ! 6

గీ రసను స్వరమైత్రివశులు స్వరప్రధాన
వశులు లుప్త విసరక స్వరవశులును
ఋవశియును ఋత్వసంబంధి ఋత్వసామ్య
వృద్ధులన స్వరవశు లేడు విధములయ్యె.
(3-6, 7, 8, 9 10) 7

సీ. క్రమమునఁ బ్రాణి వర్గజ బిందు తద్భవ
వ్యాజ విశేష సమాహ్వయములు
మహి ననుస్వార సంబంధానునాసికా
క్షరము విభక్తి ముకార యతులు
మొగి నువర్ణ విరామములు ఋజుప్రత్యేక
భిన్నైక తరము లభేద విరతు
లోలి నభేద వర్గోష్మ విశ్రాంతులు
సరస సంయుక్త విశ్రామములును

గరిమ నంత్యోష్మసంధి వికల్పసంధి
విరమములు నాఁగ వ్యంజనాక్షర విరతులు
నిఖిల సుకవిప్రయోగము ల్నెమకి చూడ
నేకవింశతి భేదంబు లెఱుఁగవలయు. (3-43) 8

సీ సర్వేశ యుష్మదస్మ చ్ఛబ్దయతులును
బరరూప విరతులు ప్రాదియతులు
వెండి నిత్యసమాస విశ్రాంతి దేశ్యని
త్య సమాస నిత్యాభిధానములును

రాగమసంధి విభాగ నామాఖండ
పంచమీ వికృతి విభక్తి యతులు
కాకు స్వరప్లుతాక్షరయుగ విశ్రామ
ములు నన నుభయాఖ్య వెలయు వచులు

క్రమత శబ్దానుశాసన ప్రకృతి పూర్వ
కవిజనంబుల కృతుల లక్ష్యముల కలిమి
బడియు రెండువిధంబులై పరగుచుండు
దద్విధంబులు తెలియంగఁ దగు ముకుంద (8-121) 9

—అని స్వర యతులుఽ వ్యంజనాక్షర యతులు ౨౧, ఉభయ వచులు ౧౨, ప్రాసయతి (౧) లోగూడ నలుబదొకటి (యతిభేదములు) అప్పకవిగారు చెప్పినారు. పది మొదలుకొని ముప్పది పర్యంతమున్ను కొందఱు కొందఱు లాక్షణికులు చెప్పినారు అందఱికన్న అప్పకవిగారే యెక్కువ చెప్పినారు గాని, ఈ నలువదొకటిలోను స్వరమైత్రి, ప్రౌఢి, ఋజు, ప్రత్యేక, భిన్న, ఏకతర, అంత్యోష్మ మవర్ణ, యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద - ఈ ౯ యతులు పరిహరించబడినవి. [1] ఏమి హేతువంటే 10

---

1. ఈ 9 యతులు పరిహరింప బడుటకు 'ఏమి హేతువనంచే-' అని కారణములు చెప్పుటలో 'యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి'ని పరిహరించుట కారణము చెప్పబడలేదు. మరియు 'ఉభయముల'లో వేంకటరాయకవి 'యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద'యతి నొకభేదముగా కూడా చెప్పినాడు. ఉభయయతులలో ఈయతి లక్ష్య లక్షణములు ప్రదర్శించి 'అప్పకవిగా రఖండయతి నొప్పుగాన నిచ్చట దిద్దశక్యముగాక యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతులని వేరుంచినారు. ఇంతమాత్రము చేత నఖండయతికి లోపము రానేరదని ఉంచినాము'అని వ్రాసినాడు, అఖండ యతిలో నిది అంతర్భవించు ననుకొని మొదట పరిహరింపబడినదని చెప్పి 'లోపము లేద'ని ఉంచుటచే నిక్కడ 8 యతులే పరిహరింపబడినవని భావించ వలెను. మరియు ఈ 8 లో 'అంత్యోష్మ'మని వేర్కొనబడినది. 'అంత్యోష్మ సంధి'యతి ఉభయయతులలో వేం రా. కవి అంత్యోష్మసంధి యతిని చెప్పినాడు. మరియు వీటిని నిరాకరించు వరుసలో అంత్యోష్మసంధి నిరాకరణ హేతువు చెప్పబడలేదు. యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద, అంత్యోష్మసంధి' తప్ప మిగిలిన వాటినే నిరాకరించి 'ఈ నవ్తవిధములు నామనిర్దేశములు మాత్రమే...' (2-17)అని చెప్పినాడు. కాన ఇక్కడ 9 అని చెప్పుటకు హేతువు కన్పించదు.

'గీ ఆబ్జపత్రనేత్ర యార్తావనచరిత్ర...'

ఇటువంటివి—అనగా, అకారముకు ఆకారముకు, ఐకారముకూ యతి ఆకారయతులనిన్ని—

'గీ ఇందు వంశసోమ ఈశ్వరీనుతనామ...'

ఇటువంటివి ఇద్విరామములనిన్ని—

'గీ. ఉరగరాజశాయి యూర్ధ్వవిష్టపదాయి...'

ఇటువంటివి ఉద్విరామము లనిన్ని— ఇవన్నియు స్వరమైత్రి వలులనిన్ని (అప్పకవిగారు) వ్రాసినారు. లాక్షణికు లందఱును స్వరయతుని నిర్ణయించి నారుగాని ఈ భేదము నెవరు నంగీకరించలేదు (ఇక) ప్రాణియతులనగా—

'సీ. కలశాబ్ధి గంభీర కాంచనాచలధీర
కాలియోరగ వైరి కైటభారి.....'

(అని వ్రాసినారు). వర్గాంత్యాక్షరమును విడిచి మిగిలిన నాలుగు నొకదాని దొకటియైనా, యే యక్షరమున కాయక్షరమైనా నిలిపితే వర్గయతులని ఆది నుంచిన్ని సుప్రసిద్ధిగా నున్నది. కావున వర్గయతిని సర్వమైత్రి ప్రధానము చేసి 'ప్రాణియతి' యని క్రొత్తపేరుంచు టించుకంతైనా వినియోగములేదు వర్గ యతులకు తమరు చెప్పిన లక్షణ లక్ష్యములు 11

క. తమతమ యనునాసిక వ
ర్ణములు విడిచి వెనుకలిపులు నాల్గును దమలో
తమకు నరలేక నిలిచిన
నమరాహితదమన వర్గయతు లనఁబరగున్. 12

గీ. కంధిమధ్యగేహ ఖండితారి సమూహ
ఖంజనాభదేహ గానమోహ
గరుడపక్షివాహ ఘనవాహజ స్నేహ
భర్గవినుత యనిన వర్గయతులు." (3-349,50) 13

ఇక్కడ మాత్రము వర్గయతులేమిఁ కకారముకు కకారముంచే ప్రాణియతి యేమిఁ నాలిగింటిలో నరలేక నిలిచిన అని తమరే స్పష్టముచేసిరి. ప్రాణియతు లని పేరుమాత్రమే గొప్పకాని, విశేషము లేదు (ఇక) ఋజుయతులనగాఁ యకార హకారములకు వ్రాసినారు ఇవియును అంత్యోష్మయతులు-అనగాఁ శవర్ణ షకారములకు వ్రాసినారు, ఇవియును 'సరసయతు'లని సుప్రసిద్ధములై యున్నవి. (మఱి) ఏకతరయతులనగా, రేఫముకు రేఫము అకారముకు అకారము ఏకతరయతులని వ్రాసినారు—ఈ రెండును య-ఱ-వ ఈ మూడు ఏ యక్షరమున కాయక్షరము యెక్కడి యతియని పండిత పామర సాధారణ మైన యతి. అటువంటిదానికి రేఫమునకు రేఫము అకారమునకు అకారము ఏకతరయతి యనుటయు య-ఱ-వ—ఈ మూడక్షరములు నేయక్షరమున కాయక్షరము యతియగునపుడు ఏ యతో నలుబదొకటి యతులలో చెప్పక పోవుటకు వారి సామర్థ్య మేమనుకోవలెఁ (ఇక) ప్రత్యేకయతులనగా—— 14

గీ. అరయ శార్ఙంబు హరిచేతి యది యనంగ
దివ్యచాపంబు శూలి చేతిది యనంగ...' 15

అని వ్రాసినారు. మొదటి (చరణమున) స్వరయతి రెండవ (చరణ మున) వర్గయతి. (మఱి) భిన్నయతులనగా :—

"గీ. ఎదను లచ్చిని హరి ధరియించె ననఁగ
రిపుల నెల్లన బోర హరించె ననఁగ..." 16

(అని వ్రాసినారు.) మొదటి (చరణమున) సరసయతి రెండవ (చరణ మున) ఎక్కడియతి (కావున) ఇటువలె క్రొత్తపేరు లుంచుటకు పనిలేదు. ఈ సప్తవిధములు నామ నిర్దేశములు మాత్రమే క్రొత్తగాని, దశవిధయతులలో సుప్రసిద్ధములై పండిత పామరసాధారణముగా నందఱు నెఱింగినవవును (ఇక) మవర్ణ విరామము :—— 17

సీ. మర్దిత దైత్య సంయమి మనోబ్జాదిత్య
మహితమేఘాభ సంరక్షితేభ
మాయా ప్రవృత్తి సంభ్ర నిర్మల కీర్తి
మణిహార సురవశంవద విహార

మందరధైర్య వంశ నినాద చాతుర్య
మా భూపయువతి పుంషండ రూప
మంజుల స్వాంత కంసధరావర కృతాంత
స్మర హరారాధ్య సింహనిభమధ్య

యనుచుఁ జరమానునాసికంబునకు నిట్లు
గ్రాలుఁ గృతులను వర్ణ విరామములన
దండి సున్నలు దాపల నుండెనేని
పెలుచ నంతస్థములు నూష్మములును గృష్ణ" (8-76) 18

అని బిందువు దాపలగలిగిన య ర,ల వ శ ష స హ—ఈ యెనిమిది వర్ణములు మవర్ణముల యతి చెల్లునని చెప్పినారు

లక్ష్యము-భీమనచాటుధార :

చ గరలపు ముద్ద లోహ మవగాఢ మహాశనికోట్లసమ్మెటల్
హరు నయనాగ్ని కొల్మి యురగాధిపు కోరలు పట్టుకార్లు ది
క్కరది శిరంబు దాయి లయకాలుఁడు కమ్మరి వైరివీర సం
హరసుగుణాభిరాముఁడగు మైలమ భీమన ఖడ్గసృష్టికిన్. 19

ఈ పద్యము భీమకవిగారిదే అయితే—(కవిజనాశ్రయము సంజ్ఞా 62)

"క. స్వరవర్గాఖండ ప్రా
ద్యురుబిందుప్లుతములుం బ్రయుక్తాక్షరముల్
ఐరువడి యొక్కటి పోలిక
సరసమనం బదివిధములు జను వర్ణరయన్." 20

అని యీ పద్యము భీమకవిగారు చెప్పినదని సమస్త లాక్షణికులు నం టారు. భీమన పది (యతిభేదములు) చెప్పినాడని తమరున్ను చెప్పిరి ఈ పది యతులలో మవర్ణ విరామము లేదుగదా లక్షణము చెప్పేవరకు (భీమకవిగారు) మవర్ణ విరామము నెఱుగరనిన్ని, పిదప కొంతకాలముకు ముఖ్యముగా మవర్ణ విరామమును జెప్పక వల్లగాదని తోచి ఈ పద్యము చెప్పినారనుకోవలెను. మంచిదే. మకార హకారములకు (లక్ష్యమున యతి చెల్లింపు) ఉంటే, (మకార

ముకు) య ర ల వ శ ష స లకు కూడా యతి చెల్లుతున్నదనుటకంటే, కకారాది యిరువదైదు వర్ణములకున్ను చెల్లునంటే మిక్కిలియు బాగుండును (నిజమునకు భీమకవిగారు)

'...సం, హర సుగుణాభిరాముఁడగు నైలము...'

అని సరసయతి రచించియుందురు. 'ఐలము' అనుచోట 'మైలము' అని వాడుక కలిగియుండవలె 'లేములవాడ భీమకవి' అనియుంటే, 'వేములవాడ భీమకవి' అని వాడుక కలదు. 'లేములవాడ' న్నందుకు

ఉ లేములవాడ భీము నవలీలఁగఁ జూచి కలింగగంగు 'ఈ
ఱామునగాదు తేపకడ సందడి దీరినవెన్క ర' మ్మనెన్
మో మటుచూచి పల్కె.నిటు ముప్పదిరెండు దినాల మీఁదటన్
ఱాము తదర్థమందు తనసంపద శత్రులపాలు గావుతన్.

అని చాటుధార. కావున నొకరీతిగానుంటే నొకరీతి వాడుక కలదు అయినా 'మైలము' అనే ఉండుగాక నన్నయభట్టుగారు చెప్పినదేగాని, మిగిలినది అగ్రాహ్యమని తమరే చెప్పిరి నన్నయభట్టుగారు అఖండయతి చెప్పితే దిద్దినారు. నన్నయభట్టుగారి లక్ష్యములేని మవర్ణ విరామము నిలిపినారు ఆయనగారి స్వతంత్ర పాండిత్యమహిమ అస్మదాదుల కవాచ్యము

(ఇట్లు) నలుబదొకటిలోను నెనిమిది (యతిభేదములు) పోగా మిగిలిన ముప్పది మూడు యతులలో అభేదయతి (యందు) వఱలకు, ళళలకు, లఱలకు— మూడువిధములు చెప్పినారు లఱలకు లక్ష్యమొకటియు నెవరిదియు లేనందున నదియును మంచిదికాదు కాకుస్వరయతులు, ప్లుతయతులు నేకముచేసి ఆరు విధములు చెప్పినారు కాకుస్వరయతులయొక్క, అభేదయతులయొక్క అంతర్భేదములు కలుపుకుంటే ముప్పది తొమ్మిది విధములు నిలిచినవి. (ఇక) ప్రకృత మనుసరించుతున్నాము. 22

యతిభేదములు

గీ. అవనియందు స్వరప్రధాన వలులును ఋ
వలియు ఋత్వసంజ్ఞ యతులును ఋత్వ
సామ్య లుప్తవిసర్గక క్రాంతి వృద్ధి
వలు లనఁగ నాఱువిధముల వలన మీఱు. 23

పీ. క్రమమున వర్గవిరామములు నఖండ
విరతు లనుస్వార విక్రమములు
సంయుక్త మెక్కుడి క్రాంతులు పోలిక
సరస విరామముల్ చక్కుడి యతు
లనునాసికాహ్వయ యతు లనుస్వారసం
బంధాఖ్య తద్భవ వ్యాజములు న
భేద విశేషాఖ్య విక్రాంతులు నభేద
వర్గాగమ యతులు బదియు నైదు

వ్యంజనాక్షరయతులు బొల్పారు చుండు
నెల్ల కవిరాజ రాజ సత్కృతుల యందు
సరస దరహాస పీరికా పురనివాస
గోదుసీకాశ నీకాశ కుక్కుటేశ। 24

పీ. అంత్యోష్మసంధి నిత్య వికల్పసంధి రా
గమ సంధులును విభాగములు భిన్న
ప్రభునామ ప్రాది విక్రామంబులును చతు
ర్థీ పంచమీ నిత్యదేశ్య నిత్య
సమసన పదరూప క్రాంతులు యుష్మద
స్మచ్ఛబ్ద ఘుష్ విరామములు మఱియు
ఆదేశవలి ససమాసమును నజ్ స
మాస నిత్యసమాస యతులు ప్లుత వి

రామములును కాకుస్వరక్రాంతులు ప్లుత
యుగయతులనగ ద్వివింశతి యుర్వి నుభయ
వలులు సత్కవి కావ్యాలిఁ జెలంగు చుండు
గోదుసీకాశ నీకాశ కుక్కుటేశ। 25

అంత్యోష్మ సంధి, నిత్యసంధి, వికల్పసంధి, రాగమసంధి—అని తెలియ వలయును.

స్వరయతులు ౬, వ్యంజనాక్షర యతులు ౧౫ ఉభయవలులు, ౨౨, ప్రాసయతితో నలుబది నాలుగు యతులు పీటిలో నభేదయతులు నాలుగు భేదములు, ప్లుతయతులు నాలుగు భేదంబులు, కాకుస్వరయతులు నిరువదియైదు భేదంబులు—ఈ అంతర్భేదంబులతో గూడా డెబ్బది నాలుగు విధంబులును మహాకవి లక్ష్యములతో నేర్పరించుచున్నాము 27

1. స్వరప్రధానములు :—

లక్షణము :—

సీ. ధారుణియందు నకారయుగంబును
నైఔలు నొక్కటై యలరుచుండు
నటుల నికార ద్వయంబు నెపీలు ఋ
కారంబు నొక్కటై గాయుచుండు
నరయ నుకారద్వయంబు నొటలు న
భేదమై దమలోన వెలయుచుండు
నచ్చును హల్లునునై ఋకారం బెన్న
వరకవితలయందు వఱలు చుండు

రియతియనఁజెల్లు హల్లులకు యతియైనఁ
దక్కినను స్వరయతులని తనరుచుండు
సరస దరహాస పీఠికాపుర నివాస
గోధునీకాశ నీకాశ కుక్కుటేశ ! 28

అర్థము :—అ ఆ ఐ ఔలు నొకటి. ఇ, ఈ, ఎ ఏలు, ఋకారము నొకటి ఉ ఊలు, ఒ ఓలు నొకటి ఋకారము మాత్రము ఇ ఈ, ఎ, ఏలకు యతి యగునపుడు స్వరయతి. హల్లులైన రి, రె యను హ్రస్వ దీర్ఘవర్ణములకును, గుడి, యేత్వముగల హల్లులకున్ను, క్రౌముడికి చెల్లునపుడు 'రియతి' యని కొందఱు ఋపలి యని కొందరు నందురు. ఋకారమునకు 'వట్రసుడి' సంజ్ఞ కూడా గలదు. కావున వట్రసుడులున్న హల్లులున్ను ఇ, ఈ ఎ, ఏలున్ను యతులైనపుడు ఋత్వసంబంధయతి. ఏ హల్లులైనను—రెండు వాల్లులకున్ను వట్రసుడులుండి, ఋత్వసామ్య యతులని నామధేయములు గలవు కొందఱు ఈ భేదములు చెప్పలేదు. 29

కొందఱు లాక్షణికులు స్వరయతి లక్షణము వ్రాసిన పద్యము :—

క అ ఆ లై బొలకు మరి
ఇ ఈలు ఋకార సహిత మె ఏలకు నౌ,
ఉ ఊల్ దమలో నొడఁబడి
ఒ ఓలకు వళ్లగున్ నయోన్నత చరితా![1]

ఈ పద్యచరణముఁదు ఆదిని నున్న అ ఆ ఇ ఈ—ఈ నాలుగున్ను, ఎ ఏలను చోట ఎకారమున్ను గురువులు, ఏది హేతువుననై నవో తెలియదు. పామరులు బాలురకు చెప్పెడుపట్ల దగ్గిరనున్న ఆ ఈ ఊ ఓ—ఈ నాలుగక్షర ములు మాత్రముచేత గురుత్వమొందవు. ఎకారమునకు ఆ పామరోక్తియు లేదు. పరిశీలించనందున లక్షణ భంగమైనది 80

స్వర ప్రధానవలులకు లక్ష్యములు

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (4-200)

గీ. ఆది గర్వేశ్వరుండొట అనుచితంబు
మిగుల చక్కని వాఁడొట మేలుకాదు
పాప మభినవ యౌవనోద్భాసి యగుట
యరయ మంచి గుణంబులే యవగుణములు. 81

రెండు యతులు.

అందే : (7-95)

గీ. ఈశ్వరద్రోహి గర్వాంధ ఋషివరేణ్య
బంధనాశైకకారణ పాపకర్మ
చావు మని యొక్క పెట్టున చక్రధార
దనుతిలం ద్రెళ్లనేసెఁ బాలాక్షసుతుఁడు. 82

---

1 ఇది కవిజనాశ్రయమున కన్పించును. సంజ్ఞా, 68.
కస్తూరి రంగకవి 'భీమనచ్ఛందము'లోనిదిగా నీపద్యము మదాహరించినాడు. (ఆనందరంగరాట్ఛందము 3-114)

చేమకూరవారి విజయవిలాసము : (2-167)

ఉ ఎచ్చటఁగంటిరా విజయు నిక్కువ నిక్కువమౌనె రాఁడుగా
యిచ్చది కంచుఁ గోరికలు నేకట యేకటఁబెట్టి పల్కఁగా
నొచ్చెములేని వీర మెద నూఱఁగ నూఱఁగ సాగె వెంటనే
పచ్చని వింటివాఁ డపుడు పైదలిపైఁ దలిరాకుఁగైదువుల్.

మూడు యతులు -

చేమకూరవారి సారంగధరచరిత్ర . (2-41)

గీ హారఁ వీని మోహనాకార రేఖ వే
మారు మారు హరికుమారు మారు
(వీని కన్నుదోయి విరివమ్మితొగల తీ
రేపు మాపు జాపుఁ రేపు మాపు) 34

ఇటు వలెనే తెలుసుకొనేది. 35

2. ఱువలి :-

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము · (2-221)

క. భావింప ఱుకారమునకు
రీ విశ్రమ మిశఁగఁ జెల్లుఁ గృతులఁ గవీంద్రుల్
ధీ వైఖరి విలసిల్లఁగ
భావజ దుర్ధర్వహరణ! పర్వత శరణా! 36

లక్ష్యములు.-

సభా పర్వము : (2-11)

సీ (ఈతని వృద్ధని యెఱఁగి పూజించితే
వసుదేవుఁ డుండంగ వసుమతీశ)
ఋత్విజుండని విచారించి పూజించితే
ద్వైపాయనుం డుండ ధర్మబుద్ధి... 37

ఋకార మనగా వట్రసుడికి సంజ్ఞ కలదు గావున- 38

మనుచరిత్ర : (2-36)

సీ. ప్రతిఘటించు చివుళ్లపై నెఱ్ఱ వారిన
రీతి నున్నవి వీని మృదు పదములు... 39

చేమకూరవారి విజయ విలాసము : (1-18)

ఉ ఆణిమెఱుంగు ముత్తెపు టొయారపు మ్రుగ్గులు రత్నదీపికా
శ్రేణులు ధూపవాసనలు హృద్య నిరంతర వాద్యఘోషముల్
(రాణఁబొసంగఁ బ్రోలు మిగులం గనువిందొనరించు నిత్య క
ల్యాణము పచ్చతోరణమునై జనులందరు నుల్లసిల్లఁగన్). 40

'గోపికా హృదయలోల, శతకము :

సీ శ్రీ పద్మవాసినీ పృథుతర కుచ శీత
కుంభ కుంభ విలిప్త ఘుమఘుమాయ
మాన చందన మృగమద సంకుమద కుంకు
మా గురు పంక సమన్వితోరు
బాహాంతరాల విభ్రాజమానామూల్య
కౌస్తుభ మణిఘృణి కలిత లలిత
మౌక్తికహార శుంభదుదర భరిత లో
కనికురుఁడవు నీవు కనికరంబు

మీఱ భక్తజనాలి కమేయ దివ్య
భాస్వదనపాయ సకల సంపద లొసంగి
సాగి కొనుమయ్య నిరతంబు సరసముగను
మదనగోపాల గోపికా హృదయలోల। 41

3. ఋత్వ సంబంధవలి :-

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి : (3-26)

గీ. సొరిదిఁ గాదుల వట్టువ సుడుల కెల్ల
ఋత్వమిత్రంబులగు నచ్చు లెనయ నైదుఁ
జెల్లు హయలును స్వరమైత్రిఁ జెందునపుడు
వెలయు నివి ఋత్వసంబంధ వలు లనంగ. 42

అర్థము:— కృ, గృ మొదలైన వట్రసుడి గల హల్లులన్నియు ఇ, ఈ. ఎ, ఏలు ఋకారము- ఈ ఆయిదచ్చులకు వడి చెల్లును. 48

లక్ష్యములు:—

సుభాషిత రత్నావలి :

గీ. నృపులు పండితులగు వారి యెడల గర్వ
కలన మానుఁడు వారి మీ కలిమి తృణము
లీల వారింపలేదు మృణాల గుణము
భూరి మదవారణములకు వారణంబె. 41

తిమ్మకవి రసికజనమనోభిరామము :

క వృద్ధునకు యువతి విషమగు
వృద్ధాంగనకు యువజనుండు వెలయఁగ సుధయౌ
సిద్ధమని కొంద ఱపుడా
వృద్ధా గౌతముల నెగ్గు లెన్నిరి పెలుచన్. 45

మనుచరిత్రము (1-57):-

సీ తీర్థ సంవాసు లేతెంచినారని విన్న
నెదురుగా నేగు దవ్వెంతయైన
నేగి తత్పదముల కెరగి యింటికిఁ దెచ్చి
దెచ్చి సద్భక్తి నాతిథ్య మిచ్చు
నిచ్చి యిష్టాన్న సంతృప్తులుగాఁ జేయుఁ
జేసి కూర్చున్న చోఁ జేరవచ్చు
వచ్చి యిద్ధరగల్గు వనధి పర్వత నదీ
తీర్థ మాహాత్మ్యముల్ తెలియ నడుగు... 46

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద: (4-278)

ఉ. హితులు భిషగ్గ్రిహజ్ఞ బుధబృంద కవీంద్ర పురోహితుల్ హితా
హితులు ధనార్జనాది నృప కృత్య నియుక్తులు వెండి కేవలా
హితులు దశాదశార్పిత సమృద్ధరమా చరణేచ్ఛలౌట నా
హితమున నట్ల కాఁ జతుర వృత్తిఁ జరింపఁగ నీతి చేనికిన్ 47

4. ఋత్వా సామ్యావలులు :-

కాకునూరి అప్పకవి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి : (3-34)

గీ. వట్టువలు జెంది తమలోన వ్యంజనములు
నన్నియనుగూడ ఋత్వసామ్య వలుంగును
వృష్టివంశాబ్ధి సోముఁడై పృథివిఁ బుట్టి
మృతునిఁ గావించె గంసునిఁ గృష్ణుఁ డనఁగ 48

ఆముక్తమాల్యద : (2-91)

మ గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగార పల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికా కరణమో వాల్లభ్య లభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజినాతపత్రధృతియో ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృహరీ! వాదములేం లేవె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రముల్ 49

అందే : (1-41)

గీ తిరుగు హరిపురి సురతరు సురం మఱిగి
బహుల హంహం భరిత కల్పరిగ నగర
సగర పురవర పరివృఢ జవన యమన
వృతన భవదసి వనిఁ దెగి కృష్ణరాయ! 50

తిమ్మకవి రసికజనమనోభిరామము :

సీ వనములఁబడి మాధవ ప్రసాదము గోరు
కృష్ణవేష ద్విజ బృందములును..... 51

5. లుప్తవిసర్గక స్వరయతి :-

లక్షణ సారము :

గీ. స్వరము తుదనుండి లుప్తవిసర్గ కోత్వ
మై గూఢస్వరయతి దాసోహ మనఁగ
నచ్యుతాశ్రితు లుర్వి ననోన్య మిత్రు
లనఁగ నమ్మాధవుండు యశోబ్ధి యనఁగ [1]

(లుప్తవిసర్గక స్వరయతినే) కొందఱు 'గూఢ స్వరయతి యని అంటారు రెండు పేరులును గలవు

లక్ష్యములు -

చేమకూరవారి విజయ విలాసము . (1-49)

కా. తా సైరింప కపర్ద యుండఁగ భవద్గర్భంబునం దాల్చి తే
జోఽసహ్యాన్ శరజన్మ గాంచి యల నీహారక్షమాభృత్కుమా
రీ సాపత్న్యము గన్న మోహపుఁ బురంధ్రీరత్న మౌటీవ కా
వే సర్వజ్ఞుఁడు నిన్ను నేల తలపై నెక్కించుకో జాహ్నవీ ! 64

—రెండవ చరణమందు లప్తవిసర్గక స్వరయతి నాలవ చరణమందు కాకు స్వరయతి

---

1 నన్నయ లక్షణసారము నందలి దీ పద్యమని కమ్మూరి రంగకవి తన 'ఆనంద రంగచ్ఛందము'న ఉదాహరించినాడు. కాని ఇవి అనంతుని ఛందమందు స్వల్పమైన మార్పులతో కన్పించును రెండవ పాదమున 'గూఢ స్వరయతి కి బదులు 'స్వరవిరామంబు' అని నాల్గవపాదమున 'యశోబ్ధి'కి బదులు 'యశోర్థి' యన్నవా మార్పులు (చూ. అనం. ఛం. 1-85) వేంకట రాయకవి రంగకవిని చూచి ఉదాహరించినట్లున్నది

మను చరిత్రము : (8-77)

చ. అపరిమితానురాగ సుమనోలసయై చిగురాకు చేతులం
దపసినిఁ గౌఁగిలించె వనితాఁ యిది రంభ దలంప.. ...దా
నపరిమితానురాగ సుమనోలసయై చిగురాకు చేతులం
దపసినిఁ గౌఁగిలించు టుచితంబె కదా యని నవ్వె రంభయున్. 56

-ప్రథమ తృతీయ చరణములందు గూఢ (లుప్తవిసర్గక) స్వరయతి ద్వితీయ చరణమందు గాన ప్లుతము. 57

6. వృద్ధి వఱలు :-

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము : (2–16వ)

క. పూని యకారాంతంబుల
పై నే ఓ లదుక నవియె పన్నుగ నై ఔ
లై నిలిచి వృద్ధివలులనఁ
గా నిరు దెఱఁగులఁ బొసంగు గౌరీరమణా! 58

ఆకారాంతములైన రస బిడ-మొదలైన పదముల చివర, ఏక ఓజఃఁ-మొదలగు పదములు సంధి చేయగా, రసైక, దానైక. ఋశైక, పుణ్యైక, బిడౌజ—అని (ఏర్పడును) 'వృద్ధి రేచి' అనుసూత్రము చేత వృద్ధివచ్చినందున వృద్ధివలులని పేరు. సంధియందు ఐకారము ప్రధానమై, అ ఆ ఐ ఔలు చెల్లును ఎకారము ప్రధానమై ఇ ఈలు ఏలు ఋకారము వ్రక్షసుడిగం హల్లులన్నియును, గుడి యైనా ఏత్వమైనా గలిగిన హకార యకారములును చెల్లును బిడౌజ'అను సంధి యందు ఔకారము ప్రధానమై అ ఆ ఐ ఔలున్ను, ఓకారము ప్రధానమై ఉ ఊ ఒ ఓలును చెల్లును.

లక్ష్యములు :—

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (7-111)

సీ. శైలాది వాగ్భూతా స్తంభం బొనర్చుట
నజ్ఞాన విరహితుం డయ్యెనేని
ముక్తిమంటప మధ్యమునఁ బురాణంబులు
శైవంబు లేపొడ్డు జదివెనేని

భాగీరథీ తటోపాంతస్థలంబున
లింగ ప్రతిష్ఠ గల్గించెనేని
పుణ్య పంచక్రోశ భూతీర్థ మహిమంబు
నెరవుగా సర్వంబు నెఱిఁగెనేని

తపములకు బాధకములు క్రోధంబు లగుట
తెలిసి యొక్కింతయేని తితిక్ష లేక
నేం శపియించెఁ గాశీ బుజై్యకరాశి
గంధవతిపట్టి యానవీ కార్తికేయ 60

పుణ్యా-ఏకరాశి అని పదవిభాగము. ఇచ్చట ఏకారము ప్రధానము.
'ఉపాంత' (అనఁచోట) ప్రాదియతి 61

పారిజాతాపహరణము : (1-12)

సీ ఎవ్వాని సత్యదానైక విలాసంబు
లారూఢతర తులా పూరుషములు... 62

దాన-ఏక అని పదవిభాగము ఇచ్చట ఏకారము ప్రధానము 63

చేమకూర వారి విజయవిలాసము (1-105)

ఉ ఆంతె యెటింగి యా సరసుఁడంత వివాహ విధిజ్ఞుఁడైన మీ
నాంకుఁ డొనర్చి నాఁడిది శుభైక ముహూర్తము రమ్మటంచుఁ బ
ర్యంకముఁజేర నెచ్చెలి కరగ్రహణం బొనరించె తన్మణీ
కంకణ కింకిణీగణ వికస్వర సుస్వరముల్ చెలంగఁగన్. 64

శుభ - ఏక అని ఇచ్చట ఐకారము ప్రధానము 65

వసుచరిత్రము : (6-28)

చ. సతినడిగించు భవ్యగుణశాలి వసుం డఁట వేఱ వచ్చువాఁ
డతులిత దేవరాజ్య భరజైక ధురంధరుఁడైన యా శత
క్రతువఁట సత్కృపామహిమఁ గన్నియ నిచ్చుట సర్వదేవతా
హితమఁట యింతకన్న శుభ మెయ్యది తొయ్యలిఁగన్నవారికిన్.66

చరణ - ఏక అని ఇచ్చట ఐకారమే (ఇక) ఉభయముకు :

రామచంద్రశతకము :

సీ ఆరీతి నాతటి తార తా రమణుని
ప్రార్థింప వినకయ యరుగు టరయ
నతనికిఁ బాడిగాదా యెవరైన రా
జత్వాభిమానులు జగతియందు
హిత సుబుద్ధిని వినిరే స్వేచ్ఛ కింపైన
నడ్డము నొప్పదు రా పిపీలి
కయు రాజగురుచేత భట్వాంగమును దొం
గించ నాజ్ఞయొసంగె నంచు శాస్త్ర

ము లెఱిఁగింప కపియు రాజు తఁపగ భువ
నైక శూరుండు నగువాలి యెట్టుల విను
నమల దరహాస భక్తచిత్తాబ్జ వాజి
రమ్యగుణసాంద్ర జానకీ రామచంద్ర ! 67

భువన-ఏక అని. ఏకారము ప్రధానము రెండవ, మూడవ చరణము లందు మూడు కాకుస్వరయతులు

అందే :

సీ. గ్రక్కున వాలి పేరక్కున నక్కోఁ
దగిలి నంతనె హరిధ్వజము భంగి
వరరత్న భూషణ సురుచిర గాత్రుఁ డా
బహుమతి సూతి భూకలమునందు,
బడియున్న తటిని యా సజ్జకు మెల్లనఁ
జని నీవు నిలుచున్నఁ గని సురేంద్ర
తనయుఁ డహో యేమి తపము గావించెనో
యనుపమ వరభువనైక వీరు

నురుదయా రసోజ్జ్వలు ధర్మనిరతపుత్రు
బడయుటకు దశరథజనపాలవరుఁ డ
టంచు పలుకఁడె నిను గూర్చి యలుక బేర్చి
రమ్యగుణసాంద్ర జానకీ రామచంద్ర ! 69

భువన-ఏక అని ఇచ్చట ఐకారము ప్రధానము 70

ఆయ్యపరాజు రామభద్రుని చాటుధార :

క రాజ బిడౌజా విద్యా
భోజా దీనార్థికల్పభూజా రిపుసం
జ్ఞాజా వైభవ విజిత బి
డౌజా రవితేజ గుత్తి యప్పలరాజా 71

బిడ-ఓజ అని ఇచ్చట ఔకారము ప్రధానము

భాస్కర రామాయణము : (సుం 450)

శా. నీ కఁదార్పిత కాలపాశము శిరో నిర్ధూత పాతంబు లం
కౌకస్సంచయ కాలరాత్రిగల బద్ధోద్రగ కాలాహి క
న్యా కారాగత మృత్యువున్ జనకకన్యన్ వేగ నొప్పించి లో
కైక త్రాణుని రామునిం గనుము నీకీ బుద్ధిగా కుండినన్. 72

ఇచ్చట, లంక-ఓక అనుచోట ఓకారము ప్రధానము. లోక-ఏక అనుచోట ఏకారము ప్రధానము. ఇటువలెనే తెలుసుకునేది 73

'ఓత్వోష్ఠయో స్సమాసే వా'

అను సూత్రముచేత ఓత్వోష్ఠ శబ్దములు ఇతర శబ్దములతో సమాసము చేయునపుడు గుణవృద్ధులు రెండు నగును. గుణమైతే ఓత్వము, వృద్ధి అయితే ఔత్వము పల్లవోష్ఠి, పల్లవౌష్ఠి; స్థూలోతుఃస్థూలౌతుఃఈ మొదలైనవి రెండు విధములుగలవు, ఔత్వము గలుగునపుడు వృద్ధియతిగావున అ ఆ ఐ ఔలు, ఉ ఊ ఒ ఓలు చెల్లును.

'అక్షా దూహిన్యా ముపసంఖ్యానమ్'

అను సూత్రముచేత 'అక్షోహిణీ, అక్షౌహిణీ అని గుణవృద్ధులు రెండును గలవు కొందఱు లాక్షణికులు అక్షౌహిణీ శబ్దము వృద్ధియతులందు వ్రాసినారు. తిమ్మకవి 'లక్షణ సారసంగ్రహ' మందు 'నిత్యసమాసయతు' లందు (2-296) వ్రాసినారు వృద్ధియతికి అధర్వణ చ్ఛందమున

గీ హరియె పరమాత్ముఁడును త్రిలోకైకనాథుఁ
డిందిరాదేవి సర్వలోకైక జనని
యుష్ణకరసూనుఁడయ్యె న క్షౌహిణీశుఁ
డట్ల శల్యుఁడు నాథుఁ డక్షౌహిణులకు 74

(అని ఉన్నది.) నిత్యసమాసయతికి తిమ్మకవి 'లక్షణ సారసంగ్రహము'

నందు (2-296) :

క అక్షౌహిణి యనఁగా మఱి
యక్షోహిణి యనఁగఁ గృతుల నైత్యోత్వంబుల్
లాక్షణికులు యతు లిడుదురు
దక్షాధ్వర భంగః పాణితల సారంగాః 75

(అని వ్రాసి)

జైమినీ భారతము : (1-84)

సీ. నందడించుచు దశాక్షౌహిణీసైన్యంబు
లనిశంబు గొలగొల మనుచు నుండ..... 76

ఉద్యోగ పర్వము : (1-286)

క. బాహు బలఘనుఁడు భీముఁడు
సాహసరసికాత్ము డైన సాత్యకియు మహో
గ్రాహవ భూమి సహస్రా
క్షోహిణు లట్లగుట మీరు చూడరె యెందున్. 77

అని హల్లులకు లక్ష్యములు వ్రాసినారు. ఆచ్చుకు సుప్రసిద్ధమే. కావున.

'..... సహస్రా, క్షోహిణి లట్లగుట మీకు నూహకు రాదే'

అని ఆచ్చుకును యతి చెప్పవచ్చును ఇవి స్వరయతులు 78

-: వ్యంజనాక్షరయతులు :-

1. వర్గయతులు

లక్షణము :-

క. ఆదరఁగ కచటతపంబుల
కడ నొక్కొక వర్ణముడుపఁ గడమవి నాల్గుం
దొడరి తమ తమకె వలుంవు
మృదఃపీఠపురీ విహారఃమృత్యు విదూరాఃఃః

అందే : (4-208)

సీ భువనైక ధన్వియౌ పుష్పాయుధునిచేతఁ
బ్రసవాస్త్రమున వ్రేయఁబడని వాఁడు
యతిగాఢమైన క్రోధాంధకారంబునఁ
గన్నుల నంధుండు గానివాఁడు
నిర్జింధ నిరోధ నిద్రాభరంబునఁ
బారవశ్యంబు చేఁబడని వాఁడు
లక్ష్మీకటాక్ష లీలా సీధుమదమున
మనములోపల నన్ను గొననివాఁడు

లేఁడు నరపతి కలిగె నెవ్వాఁడు నృపతి
విశ్వధాత్రీజనులపాలి వేల్పు గాఁడె
బాహ్యశత్రులఁ బరిహరింవంగ వచ్చు
నంతరరుల విసర్జింప నలవిగాదు. 81

నాలుగు వర్ణయతులు.

కావ్యాలంకార చూడామణి : (7-37)

సీ. కమనీయ రాజశిఖామణి కవిరాజు
గర్వమహీధ్ర నిర్ఘాతమునకు..... 82

ఇటువలెనే తెలుసుకొనేది 83

2. అఖండవడి :—

లక్షణము :

కవిజనాశ్రయము : (సంజ్ఞా. 66)

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షర సమన్వితమై స్వరమాదినం దదీ
యానుగుణాక్షరంబు గొనియైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీ క్రియన్
భానుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు లర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవడి పొల్పగు నాదికవి ప్రణీతమై. 84

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము : (2-120)

గీ హల్లునకు హల్లు వడి యిడునపుడు దాని
తుదిని స్వరము ఘటిల్లిన నది యఖండ
వడి యనగఁ బొల్పుఁ గృతులం దేవాదిదేవ
యనుచుఁ జెప్పిన శైలకన్యా సహాయ 85

లక్ష్యములు :

నూత్నదండి ఆంధ్రభాషా భూషణము · (16)

క. ఆదులు స్వరములు నచ్చులు
కాదు లొగిని వ్యంజనములు హల్లులనంగా
మేదిని నెల్లెడఁ జెల్లును
[1]కాదులు నై దైదుఁ గూడఁగా వర్గంబుల్.

శ్రీనాథుని నైషధము : (4-80)

గీ కాంతఁ యశ్రుబిందుచ్యుతి కైతవమునఁ
దివిరి బిందుచ్యుతక కేలిఁ దవిలె దీవు
సారె సారెకు నాదు సంసారమునను
పారముగఁ జేయవే సారపాథనయన! 8

అందే · (8-78)

కా. వైదర్భీ భవబీజన్మ నిర్మల తపో వర్ధిష్ణు తల్లోచన
స్వాదుప్రౌఢ విలాస మీ వసుమతీ సంజాత తృష్ణాయుధం
బాడిత్యాన్వయ సార్వభౌమ సుకృతా హంకార [2]దుష్ప్రాభవం
మీ దాంపత్యమునం జిరాయువయి నెమ్మిం బొందుగా
కెంతయున్. 8

---

1. ము. ప్ర '...కాదులు నై దైదు గూర్చనగు వర్గంబుల్'.
(వావిళ్ల ప్రచురణ. 1949.)
2. ము· ప్ర. '...దుష్ప్రాప భై,
మీ దాంపత్యమునం జిరాయువయి నెమ్మిం...'

అఖండవడిలక్షణమందు (కవిజనాశ్రయమున) '...తదీయానుగుణాక్ష రంబుఁ గొనియైనను జెప్పఁగ నొప్పు.....' అనగా ఏ యక్షరమున కా యక్ష రము సరే లేని పక్షముకు ఆ యక్షరముకు చెల్లిన యే యక్షరమైనా చెప్పవచ్చు నని తాత్పర్యము. గనుకనె బిందువు దాపలగల ఐకారము మకారముకు (పై పద్యమున నార్ద్ధవ చరణమందు) యతియైనది 'ఈ దాంపత్య' మని స్వరము న్నందున నఖండవడి, స్వరము లేకపోతే బిందుయతి ఇదే '...తదీయాను గుణాక్షర...' మనుట ఈ రహస్యము తెలియలేరు మరియును— 89

శ్రీనాథుని నైషధమునందే : (7-194)

ఉ. [1]క్రిక్కిరి సున్న చన్నుఁగవ క్రేవలఁ గాంతియుఁ బంచబాణు క్రొ
వ్వెక్కుఁగఁజేయు హస్తయుగ మెత్తిన హారభరంబు [2]పేర్మి గై
పెక్కి ప్రసూనముల్ గురియు వేనలి పీడిచి కొప్పు వెట్టుచో
చొక్కుల పెట్టి భూవిభుని చూపుల కోమలి బాహుమూలముల్

కైపు-ఎక్కి--కై పెక్కి. స్వరము వ పలకు అభేదమునైన అఖండయతి. 91

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (1-63)

క. అంభోధి వలయితావని
[3]నంభరణ ప్రౌఢ నిజ భుజార్గల యుగళీ
సంభావిత కిటి కచ్ఛప
కుంభీనస సార్వభౌమ కులకుధరునకున్. 92

అందే : (6-141)

ఉ కైటభదైత్యవైరి యధికంబగు నేర్పున మన్ననేని కు
ద్ఘాటన మాచరించి తన ఱక్కి ఖగేంద్రుని బంచెఁ గ్రమ్మఱన్
హాటక లేఖ దానును గజాస్యుఁడు లక్ష్మియుఁ జేసినట్టి కై
లాటమునన్ మదిన్గె సకలార్థము దేవర యాజ్ఞ పెంపునన్. 93

---

1. ము. ప్ర 'క్రిక్కిరి చన్నుదోయి యిరు ప్రక్కేవల'...
2 ము. ప్ర '...పేర్మికిన్
విక్కిప్రసూనము ల్గురియు వేనలి పీడిచి...
3. ము: ప్ర. సంభరణ ప్రౌఢ నిజ భుజయుగ యుగళీ'

అందే : (8-60)

క. దాకున్న నీదు ముక్తులు
శ్రీ కాళీక్షేత్ర మెవ్వరికి నే నిక్కం
బీ కుధరమిచ్చు శిఖరా
[1]లోకన మాత్రమున ముక్తు లుల్లసిలంగన్ 94

దాకున్న—వకార లోపము

అందే : (5-304)

ఉ. యంత్రిత భక్తిభావమున నగ్నిసమింధన సామిధేని రు
ఙ్మంత్రము లుచ్చరించుచు సమగ్రతరారణి మంథనక్రియా
తంత్రము లాచరించి వసుధావర ముఖ్యులు వీతిహోత్రు నా
మంత్రణ సేయలేరయిరి మచ్చరికించియుఁ గాశికాపురిన్ 95

పారిజాతాపహరణము : (5-88)

ఉ. దావవ భేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి మంగళ
స్నానమొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్ఘ రత్న భూ
షానివహంబుఁ బూని హరిచందనచర్చ వహించి బంధు వృ
[2]ద్ధానుమతిన్ సులగ్నమునఁ దద్వ్రతదీక్ష వహించె నయ్యెడన్. 96

నంది మల్లయ కవిన్ని, ఆయన మేనల్లుడు ఘంటా మలయమారుత కవిన్ని రచించిన 'ప్రబోధ చంద్రోదయము':

శా. శ్రీ నిత్యంబుగ నిచ్చుగాత కరుణా శ్రీమత్సుధారాశియై
నానాజీవులలోన రత్నములలోనన్ సూత్రముంబోలెఁ దా
లీనుండయ్యు జగత్కరండక నిలోలీభావముం దాల్చు బో
ధానందైకమయుండు శంకరుఁ డనంతస్వామి గంగయ్యకున్

---

1. ము. ప '...లోకన మాత్రమున ముక్తులు కురంగాక్షీ '
2. ము. ప్ర '...వృద్ధస
ఖ్యానుమతి న్సులగ్నమున నాప్రత దీక్షవహించె నయ్యెడన్.
(ఎమెస్కో ప్రచురణ)

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (2-180)

ఉ. నేరవు సౌఖ్యమందు ధరణీశ! యశీర్థముఁ బొందునంచు నా
హారము మాని పెల్లొదవు నాఁకటిచే కృశమై చరించుటల్
పార వివేకమా తలఁప సయ్యన నీ యెలదీఁగెబోఁడులన్
గౌరవశీల! గై కొనుము గాదుసుమీ మది సంశయింపఁగన్ 98

అందే : (3-153)

చ. అలుక జనింపఁ గౌశికమహాముని యేమరిపాటు భీమ భం
గులఁ జనుదెంచి మాధనము గొన్నఁదెమ్మని యానవెట్టినన్
గలుగుచు నే యుపాయమును గానక నిన్నును నీ తనూజుఁ గొం
[1]దలమున విక్రయించు వసుధాధిపుఁ డెవ్వరినైనఁ జెచ్చెరన్. 99

అందే : (4-20)

సీ. కుముదమిత్రోపల గోపురంబుల చేత
విద్రుమ ప్రాకార వితతి చేత
మరకత హరినీల మండపంబులచేత
బహుళాత శాత కుంభములచేతఁ
జాల దీపించు ముక్తాల మ్రుగ్గులచేతఁ
గనుపట్టు పట్టు మేల్కట్ల చేతఁ
గమనీయ పద్మరాగ చ్ఛత్రములచేత
వృషరాజ కేతన శ్రేణి చేత

మహిత కర్పూర ధూప ధూమముల చేత
నన్య మాణిక్య నీరాజనములచేత
శంఖ భేరీమృదంగ ఘోషముల చేత
[2]వెలయు నవ్విశ్వనాథు దేవేశుఁగాంచి 100

---

1. ము. ప్ర. '...కొం, దలమున విక్రయించు వసుధాధవు...'
(వావిళ్ల ప్రచురణ. 1918)

2 ము ప్ర 'వెలయు నవ్విశ్వనాథు దేవళముఁగా
(వావిళ్ల ప్రచురణ 1918)

51913
I AC No.....

అందే (4-111)

చ అతిశయ రోషసంయుత మహాహి భయంకర మండలాగ్ర ఖ
డిత రిపుదంతి కుంభతట నిర్ణిత మౌక్తిక రాజి బూని యా
తత జయలక్ష్మికిన్ పరిణతాంగముగాఁ దల బ్రాలు వోయు ఖ
త్రతగల క్షత్రవంశజు కరంబులు హాలికవృత్తి కోర్చునే 104

అందే (5-88)

చ [2]పరహిత మార్గవర్తన శుభాకర నన్నొక కొంత సత్కృపా
సరణి గనుంగొన న్వలయు సంపద గల్గిన దానవోలె ని
ష్ఠురగతి మాటలాడెదవు చూడ గ నే నిరుపేదరాల నె
వ్వరు మరి దిక్కులేరు తగవా నను శోకపయోధి ముంపఁగన్

చతుర్థచరణమందు కాకుస్వరయతి

రుక్మాంగద చరిత్రము (4- 32)

ఎక్కె చిశల వెన్నెల
క తెలుపెలుపెక్కె చకోరములకుఁ బండువులయ్యెన్
బొలుపెక్కె గలువలకు మఱి
నలుపెక్కెం జక్కవలకు నల విరహులకున్ 103

అందే (4- 34)

క ఆ కట జిక్కె జలంబుల
కేకరి పెను దప్పిఁ బెదవు లెండ గ నేడి
ట్టి కలములోన నూరక
[3]నా కటికిని నవయనని మనం బురి యాడన్ 104

---

1 ము ప్ర యా యత జయలక్ష్మికిన్ బరిణ యాంగముగా
(వావిళ్ల ప్రచురణ 1916)

2 ము ప్ర పరహిత మార్గవర్తన శుభంకర
(వావిళ్ల ప్రచురణ 19 6)

3 ము ప్ర నా కటికి నవయ నని మనం బురియాడన్
(వావిళ్ల ప్రచురణ 1954)

అందే (4-48)

ఉ. ఏనుఁగు నెక్కి భేరి మొఱయించుచు నిస్సహజాతి భూరి ని
[1]స్నానము లుల్లసిల్ల జలజాప్త కులేందుని యజ్ఞ...' 105

అందే : (5-195)

సీ. అక్కథకుఁడు శౌనకాది సన్మునులకు
రుక్మాంగదుని కథ రూఢిగాను
జెప్పి, యీ మునులార చిరతర భక్తితో
మది మెచ్చి యీ కథ చదువువారు
పుస్తకంబు లిఖించి పూనిక వినువారు
కలశాంబునిధిశాయి కరుణచేత
ధనధాన్య పుత్రపౌత్రాయు రైశ్వర్య వై
భవ శత్రుజయము సద్భక్తి గలిగి

యంత మీఁదట సిద్ధ విద్యాధరోర
గులకు దుర్లభమైన వైకుంఠపురము
నందు నిజపుత్ర పౌత్ర దారాన్వితముగ
నూర్జిత ప్రాభవంబున నుందు రనుచు. 106

చేమకూరవారి విజయ విలాసము : (2-84)

క. [2]చనుఁ డచ్చోటికి నిపుడిం
పెనయ నగ నదుఃఖ పంచభిస్సహ యనుటన్
వినయందురెకద యేటికి
మనమున నుమ్మలికనొంద మదవతులారా! 107

---

1. ము. ప్ర. '...ని, స్నానము లుల్లసిల్లఁ జలజాత హితేందు
విశాలవీధులన్' (వావిళ్ల ప్రచురణ 1954)

2. ము ప్ర. 'చనుఁ డచటికి నిపు డింపెన
య 'న దుఃఖం పంచభిస్సహా' యనంగా మున్...

అందే : (1-147)

చ ఒకచిగురాకుకొమ్మ పిక మొక్క ప్రసూనలతాగ్రసీమఁ దేం
[1]ట్లొక ఫలశాఖ రాచిలుకలున్ రొదసేయఁగ గాడ్పువొందు వా
యక పయివెన్నెల ల్వొ ల య నామని యొప్పులఁ జాల నందమౌ
నొక యెలమావిక్రింద మరుఁడో యనఁగా నరుఁడుండె వేడుకన్.

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము : (2-195)

క ఈరీతి శిరసు మజ్జన
[2]మారోగణమైన సుమణి మయపాదుక లొ
య్యారగముగ మెట్టి యుడిగపు
నీరజముఖి కేలుపట్టి నృపుఁ డిం పెసఁగన్ 109

అందే : (2-261)

చ. మిగుల దృఢంబుజేసి దగ మీరడుగం దగఁ బంపఁజెల్లు ని
మ్మగువనె యింక నిక్కమగు మాటకు సందడగింపు డూరకే
బెగడకు మారు నాఱడిని బెట్టఁగఁ జెల్లదు వింటలేదె యిం
ట గెలిచి రచ్చగెల్వుమను నానుడి నానుడి నిశ్చయంబుగన్. 110

చివరి (చరణమందు) అనునాసికయతిచేత వచ్చిన యఖండయతి

అందే : (2-144)

ఉ. కావక రాజుచిత్తము వకావకలై తెగఁ జూచునట్టు లా
హా, విపరీతమైన పలుకాడెక నంటివి మున్వినాశకా
లే విపరీతబుద్ధి యని లెస్స బయల్పడఁ జెప్పినారె కా
నీ విధియాడు మీయనఁగ నీ విధి యాడెదుసుమ్మి భామినీ! 111

చివర (చరణమం దఖండయతి)

---

1. ము ప్ర. '...దేం, ట్లొకఫలశాఖ రాచిలుకయున్ రొదసేయఁగ...'
2. ము ప్ర. 'మజ్జన, మారోగిణమయి మణీమయపుఁబాదుక...'

ఆండే : (8-257)

గీ. కాంచి యపుడ ప్రమోవించి మంచి దింక
నడవగాలేక యుండెడు నాకనికిని
దనకరము లిచ్చి హరిపట్టి యొనర పట్టి
యల నడుగిడఁగ జేసెఁ బాలుడు ఁజేసి 112

శ్రీరంగమాహాత్మ్యము :

ఉ. ఆకుంవృత్తి రాఘవు శరాగ్రమునందు తృణాగ్నులగ్నసి
రాకృతి వార్ధి నిల్చుట దశాననుఁ దీల్చుట మిథ్యగాదె వా
ల్మీకులు చెప్పకున్నఁగృతిలేని సరేశ్వరు వర్ణనంబు ర
త్నాకరవేష్టితావని వినంబడ దాతఁడు మేరువెత్తినన్. 113

జైమిని భారతము (6-249)

క. ఘోర దురితావహంబగు
[1]శ్రీరామాయణము చదివి రీవిధమున నా
నా రాగరచనఁ దుంబుర
నారదు లన నఖిల జన మనఃప్రమోదమునన్ 114

శ్రీనాథాది మహాకవి లక్ష్యములు వ్రాసినాము. మరియును గలవు గాని, కొందఱు భారత లక్ష్యములేదని, అఖండయతి మంచిదిగానని కనుకనే, అప్పకవిగారొప్పినారు కారని తలంతురు భారత లక్ష్యము లనేకములు గలవు. అప్పకవిగారు దిద్దినవి వ్రాసుతున్నాము. 115

కాకునూరి అప్పకవిగారు "ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి"యందు (8-202)

ఉ నన్నయముఖ్య సత్కవిజనంబుల కావ్యములందు లేఖకుల్
గొన్నియుఁ బారకాధములు గొన్నియుఁ బోకడవెట్టి తక్కువై
యున్నెడఁ గాంచిజానపదు లోడక దిద్దినఁ దప్పుతోవ లె
ల్ల న్నిజమంచుఁగైకొనిన లక్షణకర్తలు సమ్మతింతురే 116

---

1. ము వ్ర. : శ్రీరామాయణము చదివిరి వివిధమగు నా నారాగ రచన...
(వావిళ్ల. 1958)

వ ఆది యెట్లనిన, సులక్షణసారంబునందు లింగముగుంట తిమ్మన వ్రాసిన యప్రశస్తంబులగు లక్ష్యంబులకు నాశ్చర్యంబు నొంది, బహు పుస్తకంబులు నిరీక్షించి, వాని నెల్లను బ్రక్షిప్తంబులుగా నెఱింగినవాఁడనై లక్షణవంతంబులగు పురాతన కవి ప్రోక్తంబులు విరచించెద :— 117

ఆదిపర్వము : (5-181)

క నా వచనమున నసత్యము
గావించుచుం గుంతి నీకుఁ గడునెయ్యమునన్
నీ వగచిన యీ యర్థము
నీవె మనంబునఁ దలంచు సుందరి ! యెపుడున్. 118

అని వ్రాసినారు

అయితే 'మునుపున్న పారమిది, మధ్వవారు చెప్పిన పారమిది' అని వ్రాయలేదు. శ్రోత్రియుడు చండాలుని పేరుచ్చరించనటుల ఆ పారమే వ్రాసినారుగాదు. తమరు దిద్దినది ఇదియని యెవరికి తెలియగలదుఁ మునుపున్న పారమని లింగముగుంట తిమ్మన్న మాత్రమే గాదు, లాక్షణికు లందఱును లక్ష్యము వ్రాసినది.

..నీవె మనంబునఁ దలంచు చుండెద నేనున్'

అని యున్నది ఇటుల నుండుచే, శ్రీ వ్యాసకృత శ్లోకార్థము ననుసరించి యున్నది.

'మమాప్యేష సదా మాద్రి, హృద్యర్థఃపరివర్తతే'

'నా యొక్క హృదయమందున్ను యీ యర్థమే యెపుడు నుండుచున్నది' అని అర్థము గదాఁ 'సదా స్మరామి ధ్యాయామి, చింతయా' మీత్యాది క్రియా పదములు లేవు 'తలంతు' నని సకర్మకము గాదు. 'ఏ షోర్థ స్సదా పరివర్తతే' అని నందు వలననే, 'తలంచుచుండెద' నని నన్నయభట్టు గారున్ను రచించినారు కవితాశయ్య నాలోచించితే, యే పారము సాపుగా నున్నదో కవిత్వకలా ధురంధరులకు స్పష్టము కాగలదు. 'అప్పకవి గారు మాత్రము కవితాశయ్య నెఱుంగనివారాఁ' అనరాదు. కవితాశయ్య నెఱింగినా, అఖండ

వడియందు నఖండద్వేషముగావ, కామక్రోధములు గ్రమ్మితే నెంత వారికిని తత్త్వము పట్టుపడదు కామమే కాకపోతే ఏ మహాకవి ప్రయోగములున్నవని 'మవర్ణ విరామము' నిలిపిరి? ఏ మహాకవిప్రయోగములు లేవని యఖండ యతిని ఖండించిరి? ఇంత మాత్రమున నఖండయతి ఖండితమగునా?

(ఇక) ఉద్యోగపర్వము (4-140) నందు దిద్దినది :—

చ. అని తగ నిశ్చయించి తరుణందఱఁ బిల్వఁగఁ బంచి వారితో
ననిచిన మాటలాడి వినయంబునఁ బ్రార్థనఁజేసి మీర్ము మా
కొనరిన సైన్యముల్ పదునొకొండికిఁ బ్రాభవ మాచరింపఁ జొ
చ్చిన సకలంబు నొప్ప నభిషేకము గైకొనుఁ డుత్సవంబునన్.

దీని మూడవ పాదంబునందు పదునొకొండికి ననియున్న చోట సంధిని గూర్చి— "స్వరప్రధానవడిగాను సోమయాజులు గారు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు దీర్ఘనిత్య సమాసవడియని యనుకొందురు" అని వ్రాసినారు.

'ఒకొండికి' అను పదమందు సంధిలేదు. రెండు పదము లయితే సంధి యుండును. ఇది యఖండవడి ఇచ్చట దిద్దుటకు శక్యముగాక పదద్వయ మన్నారు ఉయ్యెల, పయ్యెద- ఎట్టివో, ఇది యున్ను నేకపదమే. ఒకటి- ఒకొండి అని ఒత్వమున్ను తలకట్టున్ను రెండు విధములు గలవు అప్పకవిగారు 'ఆం ధ శబ్దచింతామణి' (2-92) యందు :—

గీ కాంచు హ్రస్వద్వితీయ వక్రంబునంద
ఱొక్కఁడను దీని రెండవ యక్కరంబు
హ్రస్వమగు చోటను పదంబునందు మొదటి
వర్ణమును గబ్బములను గావలసినపుడు." 120

అని అందఱు-అందొఱు, ఒక్కఁడు-ఒక్కొఁడు రెండు విధములు చెప్పి లక్ష్యములున్ను వ్రాసినారు. ఒండు ఒకటి, ఒక్కటి, ఒక్కండు, ఒక్కొటి ఒకొండి, ఒకొండు— అని ఉన్నందున, 'పదునొకొండికి' అనుచోట నకారమందు స్వరమున్నదిగాని, కకారమందు స్వరములేదు కకారము యతిగాని, నకారము

గాదు 'ఇంత భ్రాంతత్వ మప్పకవిగారి కుండునా?' అని పండితంమన్యకవు లకు భ్రాంతత్వము గలదు 'ఒకొంటి కనుచోట స్వరముంటే, శ్రీపర్వము (1-88) నందలి—

'క. పాండవుల పలన గీడొ
కొండును లేదధిప నీదు కొడుకులు ధరణీ
మండల మంతయు భ్రమింగిరి
పాండు నృపతి భాగమునకుఁ బాపిరి వారిన్' 121

(అను పద్యమందు) 'కొడుకు లనుచోట స్వరము లేక పోవుట పామరు లకును స్పష్టమే గనుక ఇచ్చట అప్పకవిగారి మతమున (గూడ) నఖండవడి యనక వల్లగాదు అయితే, వాస్తవమునకు నిచ్చట వర్గయతి. అచ్చట నఖండ యతి ఈ పద్యము నప్పకవిగారు చూచితే, అచ్చట స్వరప్రధాన వడియని సోమయాజిగారు తమతో చెప్పినట్టు వ్రాయరు. 'ఒకొంట' కనుచోట స్వర మయితే లేదుగాని, మూఁడు లవలంబించిన మార్గము తమరు అవలంబించితే, దేశ్య నిత్యసమాసము ఉభయవడి గనుక తమ మతము నిలువబట్టును. సుప్రసిద్ధమైన యఖండవడిని ఖండించబోతే అప్పకవిగారి పాండిత్య మహిమకు చెప్పరాని మహిమ సంభవించినది మరియును భారతమందు ఖండించిన పద్యము లిటు వంటివే కలవు అవి యన్నియు నెన్నియని వ్రాయము। 122

అచ్చు పుస్తకములందు '...మీఱలీ, యొనరిన సైన్యముల్... అని దిద్దినారు. అర్ధ మెఱుగలేదు, సరే కదా, యతిభంగమును గానరు. 123

అప్పకవిగారు ('ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యందు):

క. వీఁకఁ బఱతెంచి నల్గడ
దాకినఁ గడునలిగి ఘోరతర శరతతి న
మ్మూకలు విరియఁగ నర్జునుఁ 124
డా కరమున నేసె నుగ్రుఁడై రణభూమిన్' (ఆది. 8 200)

అని ఆర్ధబిందు ప్రాసముకు లక్ష్యము వ్రాసినారు. 'అర్జునుడు ఆ కర ముననేసె' అని అర్థము చెప్పవలెగదా 'ఆ కరమ'నగా, నదివరకు నొక కర

ముతో యుద్ధము చేసినట్లు లేదు. కావున 'ఆకరము' అనుట పొసగదు ఈ పద్యముకు పైనున్న పద్యము (ఇది).

ఉ పీరుఁడు వీఁడు పాండవుఁడు వృష్టికులోత్తములైన సీరి వై
ర్యారు లెఱుంగకుండగ మహారథుఁడై తరుణిన్ సుభద్ర నం
భోరుహనేత్రఁ దోడ్కొనుచుఁ బోయెడు సీతనిఁ బోవ నిచ్చినన్
ధీరుఁడు మాధవుండు బలదేవుఁడు నల్గుదు రంచు నద్ధమై 125

క వీఁకఁ బఱతెంచి.....'

అని పద్యమున్నది. 'కవ్వడి డాకరమున నేసె' అని యుండవలె గాని అర్జునుడంటే కుదురదు. ఇదియు నఖండయతి. 126

(ఇక) భాస్కర రామాయణమందు దిద్దినవి :—

ఉ. అన్నను తండ్రియట్ల విను మంతియకా దటమీద రాజ వే
మన్నఁగొఱంతలేదు మణిమండన ముఖ్యములైన కానుకల్
మున్నుగ సీతనిచ్చి జనలోకవిభున్ శరణంబు వేడుమీ
సన్నపు కార్యముల్ వలదు సంధియె మే, లటుగాక తక్కినన్

ఈ పద్యము నప్పకవిగారికి పూర్వలాక్షణికులును నవీనలాక్షణికులును నఖండవడికి లక్ష్యము వ్రాసినారు "...మణి హారము లాదిగ బెక్కు కానుకల్..." అని ఎనిమిదక్షరములు దిద్దినారు మఱిన్ని— 128

ఉ. ఓ కపివీరులార! కరుణోదధి నీ రఘురాము సర్వ లో
కైక శరణ్యునిం గొలువఁగా నిటు వచ్చితి నొండుగాదు నా
రాక మహాపరాధియగు రావణు తమ్ముఁడ నే విభీషణా
ఖ్యాకుఁడ వీరు నాసచివు లర్కకులాగ్రణి తోడఁ జెప్పరే. 129

అను ఈ పద్యమందు "లోకైక...గొలువ నిప్పుడు వచ్చితి..." అని దిద్దినారు. దిద్దిన దేకవి కవిత్వమో, మునుపున్న పాఠము లేకవి కవిత్వమో సుకవు లాలోచించితే స్పష్టమే కాగలదు ఒకచోటనైనా ; మునుపున్న పాఠమిది అని వ్రాయలేదు. అఖండవడియందు నఖండద్వేషముగలవారు, కవి జనాశ్రయ మందలి "మానుగ విశ్రమాక్షర సమన్వితమై..." అను నీ పద్యము

ఉపసర్గ సంధివడికి లక్ష్యము వ్రాసినారు, అనేక లక్ష్యము లుండఁగా, తమకు విరోధమైన ఈ పద్యము నుదహరించి నందున ఛాందసత్వముకు సంతోషించి నాము. 130

ఇటువలెనే దిద్దినవి మరియును గలవు. భారతమందు దిద్దినవి ౩, రామాయణమందు దిద్దినవి ౨ (పైన చూపినాము) ఆయన దిద్దుటకు శక్యము కాకనో, లేక చూడకనో దిగనాడిన పద్యములు నన్నయభట్టు గారివి, ఎఱ్ఱా ప్రెగడగారివి, సోమయాజిగారివి అనేకములు గలవు వ్రాసుతున్నాము. 131

అది పర్వము (5-151) :—

ఉ. వీరలు దైవశక్తిఁ బ్రభవించిన వారనుటేమి [1]సందియం
బీ రమణీయకాంతి నుపమింపఁగ వేల్పులెగాక యిట్టి యా
కార విశేష సంపద ప్రకాశిత తేజము పేర్మిఁజూడ సా
ధారణ మర్త్యులే యని ముదంబునఁ జేరుట తమ్ముఁ జూడఁగన్. 132

---

1. '..... సందియం
బే, రమణీయ కాంతి మమమింపఁగ ....." అవి వ్రాతప్రతులలో కమ పించు నొక పాఠాంతరమని శ్రీ చిలుకూరి నారాయణ రావుగారు 'నన్నయ యతులు' అను వ్యాసమున (భారతి జూన్ 1927) వ్రాసినారు. అప్పుడిది బిందుయతి యగుమ గాని యఖండయతి కాదు.

"ఉదయించిన..." "కాంతిని వహింపగ..." అవి ఉ. వి. వ. ప్రతియందు పాఠాంతరములు చూపబడినవి. 'మరియు ఈ పద్యము ప్రథమ ద్వితీయ చరణములలో 'నిత్య సమానపడి'

'పదము విభజించి చెప్పఁ జొప్పడని యదియు
వన్య శబ్దంబుగొని విగ్రహంబుఁ జెప్పు
వదియు నిత్యసమానమై యలరుచుండు
పట్టినంధుల వచ్చు హల్లైన విరతి'

అని లక్షణము. అని భారతము లక్ష్మీపతి కూర్చిన వ్యాఖ్యలో మన్నట్లు చెప్పబడినది. కాని "పభవించు" "ఉంపమింపగ" అనునవి నిత్య సమానములగుట కుదురదు.

"సందియంబు-ఈ రమణీయ" అని స్వరమున్నది ఇది బిందుయతిచేనైన యఖండయతి. 'ఉపమింపగ'ననుచోట స్వరములేదు. నైషధమందు పద్యములు రెండు, సారంగధర చరిత్ర యందు నొకటియు, [1]నిడియు నొక విధమైనవి కొందఱు 'ఉపమ-ఱింపగ'అని స్వరమనుకొందురు కాని,

సభాపర్వ మందలి : 2-114

ఉ భావిపురాతనాద్యతన పార్థివలక్ష్ములు పాండవేయు ల
క్ష్మీ విభవంబుతోడ నుపమింప సమంబులుగా వశేష రా
జావలిలోన నత్యధికులైన సపత్నులపేర్మి సూచియే
జూవె సహింపనోపక కృశుండ వివర్ణుడ నైతి నెంతయున్ 183

అను ఈ పద్యమున రెండవ చరణమందు "ఉపమింప"లో ఉపమ-ఱింపగ అని స్వరము లేదని తేలును. 184

ఆదిపర్వము (1-200) నందే:—

ఉ. క్రిచ్చఱి నొక్క రక్కసుఁడ కాడు సురాసురులెల్ల నొక్కటై
వచ్చిన నీవ చూడఁగ నవార్య బలోన్నతిఁ జేసి వారలన్
వ్రచ్చి వధింతుగాక యిటు వచ్చి శ్రమంపడి[2]యున్నచోట నే
నిచ్చగ వీరిదైన సుఖనిద్రకు భంగము సేయనేర్తునే. 185

చివర చరణమందు అఖండయతి.

అరణ్య పర్వము : (2-248)

క. అమరవరులందఁ బురుషో
త్తముఁ డెట్లు విశేషమట్ల ధరణిం గం [3]తీ
ర్థములందును పుష్కరతీ
ర్థము గరము విశేషమభి మతార్థప్రదమై. 186

---

1. ఇదే ఆశ్వాస మందలి 88, 90 117వ పద్యములు
2. ము ప్ర. '...యున్న నిచ్చట
నెచ్చగు వీరిదైన సుఖనిద్రకు...'
3. ము. ప్ర. '...తీ, ర్థములందుఁ బుష్కర ప్రీత
యము, గరము విశేషనభిమతార్థప్రదమై'

అందే : (4-148)

క. వాసవ నందన సఖుఁడగు
భూసురుఁ డొకఁ డరుగుదెంచి భూవినుతగుణో
ద్భాసితు ధర్మజు [1]డీప్రస
ఖాసీనుం గాంచి వలికెఁ బరమ ప్రేమన్ 137

అందే (5-289) :—

ఉ ఒక్కదినంబునందు బలియుండు సురారులనెల్లఁ దున్మి పెం
పెక్కి దయార్ద్రుఁడై యభయమిచ్చె జనంబులకెల్ల షణ్ముఖుం
డిక్కథ భక్తితో వినిన నెప్పుడు కీర్తన చేసినం జనుల్
నిక్కము సర్వదోషముల నీగి భజింతురు భవ్య భద్రముల్. 138

చివర (చరణమునం దఖండయతి)

అందే : (6-1)

క శ్రీ లలిత మూర్తిసుమహా
చ్చాలుక్యవరేణ్య పుణ్య చారిత్ర విచి
త్రాలంకారో జ్వల[2] కలి
తాలాప కలాప సంతతస్మేరమతీ! 139

అందే : (7-21)

సీ అయ్యలార జటాయు వని వల్కెదరు మీర
లెవ్వరు చెప్పరే, యేను వాని
నగ్రజుండ, ననూరు నాత్మజన్ముల మేము
సంపాతి నాపేరు సమ్మదమున
నేనును దమ్ముండు నినమండలమునకుఁ
జన వేడ్క నొకనాడు చదల నెగసి
చనఁ జన తీవ్రాంశు సంతాపమునఁజేసి
కమరె నాఱెక్కలు కమరవయ్యె

1. ము. ప్ర. '...విప్రస
ఖాసీనుంగాంచి యిట్టు లనియెం బ్రీతిన్'
2. ము ప్ర '...కవి తాలాప కలాప సంతతానందమతీ'

ననుజపక్షమ్ము లే నిమ్మహాచలమునందు
[1]నాటగోలెను నెచటికి వరుగనేర
కున్నవాఁడ నాతమ్ముఁ డెట్లున్నవాఁడొ
యెఱుఁగ, నెఱిఁగింపరే నాకు నిష్టమెసఁగ.

(సీస గీతపు రెండవ చరణమందు) "అరుగనేర" అని స్వరము 140

అందే : (7-408)

సీ అపగత జనశబ్దమై యనభివ్యక్తి
మార్గమై యవిరళ దుర్గ శైల
తరు గుల్మ వల్లీ వితానమై గజ సింహా
శరభ శార్దూల సూకర లులాయ
బహులమై బహువిధ పక్షికోలాహల
భయదమై కడు పరవైన యడవి [2]
ననుజుల వెదుకుచు ననఘుండు సని కాంచె
కమలాకరంబు తీరమునఁ బడిన
వారిఁడారు వంశవరుల భీమార్జున
యముల సమితబలుల విమలమతుల
ప్రలయ పతిత లోకపాల సంకాశుల
భూరి పుణ్యధనుల వీరవరుల 141

---

1. ము. ప్ర. 'వాఁటఁగోలె నెచ్చటికిఁ జనంగవేర'

2. ఈ సీసము నన్నయగారి సీసపద్య రచనా పద్ధతి ననుసరించి సీసపాద పూర్వదళమున సరూపాక్షరయతి, ఉత్తరదళమున ప్రాసయతి చెల్లెడు తీరుకు చెందినది. తృతీయపాదమున ఉత్తరదళమున 'పరవైన'అని అన్నచో ఆ పద్ధతి (సరూపాక్షరయతి చెల్లుటవలన) చెడ ము. సా.అ. పద్ధతి ఉ.వి ప్రతి యందు పాఠమిట్లేయున్నది. కాని 'భయదమై కడుపర-వయిన యడవి'యని యున్నచో ప్రాసయతి చెల్లి సీసము సరిగామండును. (ఎట్టనగాఁ సీస పద్య రచనలో యతి ప్రాసయతుల చెల్లింపులో నన్నయగారిదే భారతమున అమ సరించివారు) అప్పుడు ఈ అఖండయతి చెల్లినదనుటకు వీలుండదు.

(మూడవ చరణము ఉత్తర భాగమున) "పరపు-ఆయిన" స్వరము

అందే : (7-412)

చ. పుడమియు నర్థసంపదయుఁ బొల్పుఱ వైరుల పాలుజేసి యీ
యడవికి వచ్చి భీకర మృగావలి పొందున నున్న వీరి వె
న్నడికొని యిట్లుసేసెనె యనాథులవోలె విధాత్రుఁ డింక నె-
క్కడ జనువాఁడ నేది కడగాఁ దరియింతు దురంత దుఃఖముల్ 142

విరాట పర్వము : (1–234)

ఉ ఆయత బాహులు న్వెడదయైన సయున్నత వక్షమున్ [1]సరో
జాయత లోచనంబులు ప్రసన్నముఖంబు నుదాత్తరేఖయున్
(గాయజుఁ గ్రేణిసేయు ననఁ గొఱకు మీఱు ననంగ విభ్రమ
శ్రీయను రెంపుమం గలుఁగఁజేసి విధాత్రుఁడు పేఁడిజేసెనే)142

అందే : (5-19)

క వివిధములగు లక్ష్యంబుల
నవలీలం దునియనాట నవయఁగఁ జేయన్
భువనైక ధన్వి నత్యు
గ్రవిచేష్టితు నోర్చి పరశురాముం బోరన్. 144

(రెండవ చరణమందు) "నవియగ" అను పదమందు అచ్చులేదు.

ఉదాహరణకు) అరణ్య పర్వము (4-118) నందు :

సీ. గీ. కలశభవుఁ డగస్త్యుఁ డలిగి యత్యు గాపా
వగుమ యనుచు శాప మనముఁ డిచ్చె

---

1 'సరోజాయత' అని వెక్కు ప్రతులయందున్నదని చెప్పుచు ఉ. వి. ఎ పతిలో 'కాని యతిభంగము' అని కుండలీకరణమున వ్రాయబడినది. కాగా ఇది 'అఖండయతి'యని స్పష్టము.

మునివరేణ్యు శాపమునఁజేసి యప్పాట
వవయు చున్నవాఁడ నాటఁగోలె. 145

(ఆను పద్యము చివర చరణమున "నవయు"లో అచ్చు లేదని తెలును)

ఉద్యోగ పర్వము : (2-259)

క. దేవత లేటికి పార్థుఁడు
దేవసముఁడెగాఁడు వాఁడు దివిజులచేతం
బోవని దైత్యులఁ జంపడె
[1]నీవును నీవారు నతని నెఱుఁగ (రె. చెపుమా) 146

అందే : (3-165)

క. అనవుడు భీష్ముఁడు ధృతరా
ష్ట్రున కిట్లను నీవు నీకొడుకు నేమేమి
చ్చిన నొకటి యీఁగి లేకు
న్నను వేరొక్కటి దలంచు నా కేళవుఁడున్ 147

అందే : (3-183)

సీ. నీశిష్ఁ బెరుగుట నీతిమంతులు పుణ్య
పరులు శూరులుగదా పాండుసుతులు
సుఖవృత్తిఁ బెక్కండ్రు సూరెలఁ గొలువ నుం
డెడు వార లిడుమలం బడుచు నిర్జ
నంబైన కానలోనన యెట్టులుండిరి
ననుబెట్టి నాయెడఁ గొనుచుఁ జనిరి
[2]నేను వడ్డింపంగ నింపారఁ గుడిచి మె
త్తని సెజ్జ నిద్రించి (వినుత) భద్ర

---

1. ము. ప్ర. 'యీవును నీవారు నతని నెఱుఁగరె చెపుమా'

2 ము ప్ర. 'యేను వడ్డింపంగ నింపారఁ గుడిచి...'

గాన కరిబృంహితముల మేల్కాంచునట్టి
వాడు కందమూలంబు లాహారములుగఁ
బొదలఁబుట్టలఁ బడియుండి పులుఁగుమెకము
లఱవ మేల్కను చుండిరే యక్కటకట 148

(నాల్గవ చరణమందు) "ఱంపార" స్వరము. "ఏను వర్ణింపఁగ" నంటే, విసంధి. అఖండ యతినైనను విసంధినైన నొకటి నంగీకరింప వలెను

అందే : (4-191)

సీ కయ్యంబునకుఁ బెద్దగాంమేనియుఁ జూచి
పట్టివచ్చితిఁ గడుఁ బరవసమున
సంజయుతో మీరు శంకలేకాడిన
యొక్కుడు మాటలు పెక్కుగలవు
భూమి భాగము గోలుపోయిన యలుకయు
ద్రౌపది బన్నంపు దైన్యమునకుఁ
దగ మంచి బంటవై తఱియిది బాహు బ
లాస్త్రవిద్యలు సూప నని తలంచి
నిలువ నలయు నీకుఁగంవారి నెల్లను
గూర్చి మోహరించి కొని కడంగి
[1]నడుపు సమరమునకు నలికినఁ బోదింకఁ
దప్పఁ గ్రుంకఁ జనదు తఱికిఁ జొనుము 150

(సీస గీతము మూడవ చరణమందు) "అలికిన" స్వరము

భీష్మపర్వము : (1-6)

క కాలంబగుటయు నృపులకు
నాలము సమకూరె దీనికడలకు మది నీ

---

1. ము. ద్ర 'వడపు సమరమునకు వెడ ఱంకఁబో దింక'

వాలోకింపఁగ [1]వలసిన
నీ లోనికి దివ్యదృష్టి నిచ్చెద పుత్రా! 151

అందే : (2-187)

క. పడిటం ధృష్టద్యుమ్ననిఁ
బడియమ్మల నతని సూతుఁ బటు రయమున ను
న్మదుఁడై నొప్పించిన కెం[2]
పొదవిన మోమల్లనవ్వు పొలుపున నొప్పెన్. 152

ద్రోణ పర్వము (1-64) :—

ఉ. ప్రాయపు కల్మినొక్కట నభవ్యధృతి న్మహనీయ శీలతన్
సాయక పంజరం బటు భుజా విభవంబునఁ గార్యతంత్ర[3] శి
క్షాయశబుద్ధి వృద్ధుఁడవు గావె ధరామరవర్య మున్ను గాం
గేయుఁడు మాకు నెల్ల నెటిఁగింపఁడె నీదు మహానుభావమున్.

అందే : (8-59)

గీ. [4]నటికి తోడన హరిమేన వతని యొడల
నేయు గురు విల్లు విఱువంగనేయఁ దలఁచె
నక్కిరీటి యాలోచన నతని మార్వి
వికలముగఁజేసె నాధనుర్వేది గురుఁడు.

అందే : (4-248)

క. విను మడుగులపైఁ బడియై
నను నెంగిలిఁ గుడిచియైన నరులకుఁ బగ లోఁ

---

1. ము. ప్ర. '...వలసిన నే లోనికి దివ్యదృష్టి నిచ్చెదఁ బుత్రా'
2. ము. ప్ర ...కెం పొదవినమో మలతినవ్వు నొప్పున నొప్పెన్'
3. ము. ప్ర. '.. శి, క్షాయత బుద్ధివృద్ధుఁడవుగా వె...'
4. ము. ప్ర. 'నటికి తోడన హరిమేన నరునియొడల'

గొని యరుం చెను పడచి బ్రతు
కన వంయు నిహమ్ము పరము గలుగునె చెడినన్.[1] 155

కర్ణ పర్వము : (2-855)

ఉ. మ్రొగ్గెడు వాహనంబులును మోములు వాడఁగ వాహనంబులన్
డిగ్గి తొలంగు సైనికు లనేకులు కష్టపు చొప్పు చొప్పడన్
దగ్గ సిడంబులున్ గులముఁ దన్నుఁ దలంచి యెదిర్చి యొందిమై
[2]మ్రగ్గెడువారునై కురు ధరాధిపు సైన్యము రూపు మాయఁగన్

అప్పకవిగారు 'కురుధరావరు అని దిద్దినారు అందఱు 'ధరాధిపు' అనే అంగీకరించినారు. ఆ పద మతికి యున్నది

శల్య పర్వము : (1-87)

శా. గంగానందను పోటుమెచ్చక గురుం గాదంచు రాధాతనూ
జుం గీడాడుచు సీతఁడెవ్వఁడొకొ యంచున్ శల్యుఁడే యిట్టివా
నిం గయ్యంబుల మున్ను గాన మనుచున్ వేభంగులం [3]జూపఱె
ల్లం గీర్తింప ధనుఃకలానిపుణ లీలాలీలతం జూపెదన్. 158

అందే . (2-337)

క. గురుకర్ణుం యస్త్రాగ్నుల
[4]నెరసినయది మున్ను దీని నిటుగా నుండున్

---

1. ఈపద్యమున అఖండయతి కన్పించదు 'బ్రతుకనవలయు' లో 'న' మీద అచ్చు విరుగదు 'బ్రతుకనవలయు' నన్నప్పుడును 'క' మీద కూడ అచ్చు విరుగదు బ్రతుకనేవలయు' ననియర్థము 'బ్రతుకు+అనవలయు' అని వేం రా పద. విభాగము చేసినట్లు తోచును. గాని అది సరికాదు
2. ము ప్ర 'మగ్గెడు వారునై కురుధరావరు...'
3 ము ప్ర '...జూపఱె, ల్లం గీర్తింప ధనుఃకలానిపుణ లీలాఖేలతన్ జూపెదన్'
4. 'నెరయు' వలాదిగా నున్నదనవలెను 'నెరసినయది' అని ము. ప్ర 'అగ్నులన్+ఎరిసిన' అని విభాగము అప్పు డఖండయతి కాదు.

ఐరువడి రక్షించితి సం
గరము దెగినఁ దొలఁగి యిపుడు కాంవిడచితిన్. 159

(రెండవ చరణమందు) ఇటు' స్వరము

సౌప్తిక పర్వము : (1-81)

సీ. పఱచిన వారికిఁ బగ మారు సలుపంగ
నుత్సహించుట కడు నొప్పుగాఁగె
దైవయోగంబునఁ దగిన యుద్యోగంబు
నీ మానసంబున నెలవు కొనియె
మాకు నీపున్కి సమ్మత మది మేమును
నీ తోడివారము నీవు దస్సి
యున్నవాఁడవు నిద్రయును లేకయున్నది
[1]వేగిర పడియెద వేల యింత
నెమ్మి దప్పిదేఱ నిద్రించి వేగిన
తెలివితోడ నత్యుదీర్ణ వృత్తిఁ
గడఁగి మేము తోడ నడతేర నడరిన
యరిగణంబు గెలుతు నక్రమమున 160

అందే : (2-81)

క. ఏ నొక్కని పాండవ సం
తానార్థముగాగ నిత్తు ధర్మముల మహా
దానంబులఁ గ్రతువుల [2]జన
తా నందితుఁగఁగుచుఁ బెంపు దలకొనువానిన్. 161

---

1. ము ప. 'వెడగర పడియె దీ యడవిలోన'

2 'జనతా + ఆనందితుఁడు' అని విరిగిన అఖండయతి జనతా + నందితుడు' అనినచో అఖండయతి కాదు.

అందే : (2-99)

ఉ [1]నామనమార దీనిఁగను నప్పుడె సంతసమయ్యెఁ జాలు నా
కి మహనీయ రత్నము వహింపఁగ నర్హుఁ డితండె యంచు నా
భూమిపు చేఁ బెట్టుటయు భూవర యాతఁడు ద్రౌణి గౌరవ
శ్రీమది భక్తిపెంపుగ ధరించె శిరంబునఁ దాన ప్రీతుఁడై. 183

శాంతి పర్వము : (1-103)

సీ. దక్షుఁడై భూపతి దండనీతి నయింప
కున్న సన్యాసులు నుత్పథ ప్ర
వర్తకులంగుదురు వానిరి నన్యోన్య
ధనధాన్య పశుభూమి దారహరణ
మాచరింతురు జను లప్పాప మవ్విభు
నొందు దండము హింసయుగఁ దలంప
వందు దుర్వృత్తుం వధియించు రుద్రుని
గోవిందు వాసవు గుహునిఁ [2]జూడు

మమ్మహాత్ములు తక్కు దుర్మార్గచరులు
దండితుల చేత వినమె యధర్మమడఁగు
ధర్మమెసఁగు దండమున నర్థమును కామ
మును నదూష్యంబులై సిద్ధిఁ బొందు నధిప. 188

అందే : (4-295)

గీ ఆతఁడు కాలకలితమై కర్మమునను సం
సార వర్తనంబు సలుపుచుండు

---

1. ము ప్ర. 'నామనమార దీనిఁగని నందముఁ బొందితి...'

2. ము. ప్ర. '...చూడు
మా మహాత్ములు దక్కు నున్మార్గచరులు...' 'చూడుమా' అని కం వీరేశలింగముగారు 1901 ప్రచురణలో ఉభయ యతిగా దీనిని గుర్తించినట్లు ఉ వి వి. ప్రతి.

స్వప్న సంప్రవృత్తి సలిపెడు నరు[1]మాడ్కి
నింద్రియముల తోడ నెఱయఁ బొరసి. 164

చివర చరణమందు అఖండయతి

అందే : (4–892)

సీ. అనవిని బలదేవతాధీశుతో [2]నీకు
నా విభవంబు గానంగరాదు
గుప్తమైయున్నది గుహాయందు నా కిచ్చ
పుట్టినయప్పుడు పొలిచి తోచు
నది యట్టులుండి, నీ వధికుండ, వల్పుల
యెదుర అజ్ఞులు వల్కఁదేమి పెంపు
పొమ్ము దుశ్శ్వపన నీ పోయెడు తెఱువున
నావుడు నవ్వుచు నతనిఁజూచి
మున్ను వలికినట్లు మోమోట లేక ప
ల్కుటయు నతఁడు భూతకోటి మంచు
వోలెఁ దోచె విరియు బుద్ధిమంతులు దాని
కిచ్చ వగవ రింత యెఱుఁగవెట్లు 165

అందే : (6–440)

గీ. [3]నరుఁడు నారాయణుండును ననఁగ లోక
రక్షణార్థంబుగాఁగ ధర్మమున కేరు
బుట్టినాఁడఁ గావునఁ బాండుభూపతనయ
నాకు ధర్మజుఁ డనియెడు నామమయ్యె. 166

---

1. ము. ప్ర. 'మాడ్కి, నింద్రియములతోడ నెనయఁబెరసి'

2. 'నీకున్ + ఆ విభవంబు' అని వేం రా భావించినట్లున్నది. 'నాయొక్క విభవ'మన్నచో సందర్భమున కనుగుణమగును. అప్పుడు అఖండయతి గాదు

3. ము ప్ర. 'నరుఁడు నారాయణుండు ననంగలోక...'

అందే . (5-84)

గీ ధూతపాపుఁడైన పూతాత్మకుఁడు ల
ఘ్వాశి యగుచు నింద్రియముల గెల్చి
మనములోన కామమును క్రోధమును కోర
నీక బ్రహ్మపదము నిచ్చఁ గోరు, 167

(చివర చరణమందు) నిచ్చ -ఎపుఁడు అని అర్థము గాని కోరిక అని అర్థము గాదు

'...గ్రచ్చ కోరిక తమి కోర్కె యిచ్చ యఁగ'

అని 'ఆంధ్రనామ సంగ్రహము' (మానవ 27) పౌరాణికులు కోరిక యని యర్థము చెప్పుతారు కాని, పునరుక్తి దోషము సంభవించుచున్నది

అనుశాసనిక పర్వము : (1-362)

గీ వారు పూజ లొనర్పఁగా గారవంపుఁ
జూడ్కి నద్దేవుఁ డందఱఁ జూచు చరిగె
మఱియునుం దత్ప్రదేశంబు మహితవహ్ని
[1]మయతఁజేసి భయంకరమై వెలింగె. 169

అందే : (6-107)

సీ దాసత్వమొంది యదల్పులఁ దిట్టుల
నాటులఁ బడుచుండు నట్టి నీచు
లప్పాది తొలుమేన నతిగర్వులై ప్రల్ల
దమ్మునఁ బెక్కండ్రఁ దప్పలేక
తిట్టియు నడచియుఁ దిరిగిన వారలా
పొలువంపైఁ గృపగలిమి మేలు
ధనిక గృహద్వారమునఁ బ్రతిహారి త
మ్మాగంగ నుండి దైన్యమున దుఃఖ

1. ము ప్ర 'మయతఁజేసి భయంకరమయి వెలింగె' ఈ పాఠ మందును అఖండయతి తప్పలేదు పాఠాంతరముగూడ లేదు.

పడు జగంబులు భోగైకపరతఁ దొల్లి
మానసీయుల కవసర మీని వారు
రాజ దండితుఁ డకృతాపరాధుఁ గ్రూర
దండ దూషితుఁజేసి నతండు నూవె 170

(మొదటిచరణము ఉత్తరభాగమున) 'అట్టి నీచు' స్వరము

అశ్వమేధ పర్వము : (4-93)

క. నీవును దల్లులు బంధు 1జ
నావలి పరిజనులు హస్తినగరంబునకునీ
రావలయు ధర్మజుని సం
భావనయను బడయుఁ డెసఁగు పరమసుఖంబుల్. 171

ఈ పద్యము పూర్వపు లాక్షణికులు అఖండపడికి లక్ష్యము వ్రాసినారు అచ్చు పుస్తకములందు (పై పద్యము రెండవ చరణము) '...జ, నావలియుం బరిజనములు హస్తినగిరికిన్...' అని వ్రాసినారు. ఇది అతికి నట్లున్నదిగాని సాపులేదు. 172

ఆశ్రమవాస పర్వము : (1-181)

చ. కనకము మేని రత్నములు గ్రామములున్ హయగోవ్రజంబులుం
2దనియఁగ నిమ్ము సర్వవసుధామరకోటులకు న్నిజేచ్ఛ నీ
తనయులు పుణ్యలోక సుఖధాములునై విలసిల్లు నట్లుగా
ననుటయు నాంబికేయు హృదయంబున మోదమెలర్చె భూవరా!

వసుధామరులు, గోత్రామరులు, భూసురులు, మహీసురులు—అనవలెగాని, భూమరులు, మహ్యామరులు, (వసుధాసురులు), గోత్రాసురులు, ధరాసురులు-(ఇత్యాదిగా) అనరాదు.

---

1. ము. వ్ర. '...జ, నావలియుం బరిజనములు హస్తినగరికిన్.'

2. ము వ్ర. 'దనియఁగనిమ్ము సర్వవసుధాసురకోటులకున్...'

అందే : (1-141)

క. నరుఁ డనునయించి వెస న
[1]న్నర పతి నెత్తుచును దాను వనయము వనటం
బురబురఁ బొక్కెం గురు భూ
వర యద్దెస తెఱఁగు రాదు వాక్రువ్వంగన్. 175

స్వర్గారోహణ పర్వము : (1-24)

సీ. ధర్మనందనుఁడు చిత్తమ్మున నుద్వేగ
మావహిల్లగ దైవ మకట యిట్లు
సేసె కిదేమి సేసిరొకో వీర
లి న్నరకములకు నేగుదేర
వంసిన యట్టిది వాసవాద్యమరులు
నీచులువో వీరి నే విచార
మించుకయును లేక యిట్టి కష్టపు టిడు
మలఁ బెట్టి రిది ధర్మమా తెఱంగు
మాలితే నీవు సజ్జన మాన్యులలఘు
సత్యపరులు దయాఢ్యులు నిత్యదాన
రతులు బహుదక్షిణాంచిత క్రతు విధాన
పాలితాత్మ లనర్హంపు పాటువడిరి 176

భారత ప్రయోగములు రెండు మూడు చాలవా? ఇన్నెందుకు వ్రాసినా మంటే, అక్కడక్కడ భారతమందు నఖండయతి లేకుండగ నప్పకవిగారు దిద్ది నారనిన్ని, ఆయన మతమునే పట్టుకొని కొండఱు కవులు అఖండయతి కూడ దనుటవలనచున్ను, ఇన్ని యతులుండగా రెండుమూడు దిద్దినంత మాత్రముచేత నేమి వినియోగమున్నదనిన్ని, ఈ యతుల నప్పకవిగారు చూచినారా? లేదా? ఏలాగునై నా ఆప్పకవిగారి పాండిత్య మహిమ స్పష్టము కాగలందులకున్నూ ఇప్పుడైనా పామరులన్నియు దిద్దుటకు శక్యముగాద నిన్నీ సుకవుల కిది విన రము కొఱకున్నూ వ్రాసినాముగాని, ఒక లక్ష్యమే చాలును. 177

ము. ప్ర. [1]...నరవతి నెత్తుచును చాన నయమున్ వనటం

శ్రీనాథాది మహాకవి ప్రయోగములు ౨౬, భారత ప్రయోగములు ౪౦ (మొత్తము) అరువదియాఱు లక్ష్యములు వ్రాసినాము 178

భారత తుల్యమే గాన పోతరాజుగారి భాగవతము (నుంచి గూడా కొన్ని ప్రయోగములు చూపుతున్నాము) 179

ప్రథమ స్కంధము : (1)

శా శ్రీకైవల్యపదంబు జేరుటకునై చింతించెదన్ లోకర
క్షైకారంభకు భక్తపాలన కలా సంరంభకున్ దానవో
ద్రేక స్తంభకుఁ గేలిలోల విలసద్దృగ్జాల సంభూత నా
నా కంజాత భవాండకుంభకు మహానందాంగనాడింభకున్. 180

అష్టమ స్కందము : (245)

మ. కదలం బాఱవు పాపపేరు లొడలన్ ఘర్మాంబుజాలంబు వు
ట్టదు నేత్రంబులు నెఱ్ఱగావు నిజ జూటార్ధేందుడుం గందడున్
వదనాంభోజము వాడదా విషము నాహ్వానించుచో డాయుచో
పదిలుండై గడిసేయుచోఁ గుదియుచో భక్షించుచో మ్రింగుచోన్

అందే : (394)

శా. శ్రీకంరా నిను నీవు నేమఱకుమీ చిత్తంబు రంజించెదన్
నాకద్వేషుల డాగురించుటకునై నా దేను గైకొన్న కాం
తా కారంబు జగన్నిమజ్జనము గన్నన్ జూచితే చూపెదన్
గైకో నర్హములండ్రు కాముకులు సంకల్ప ప్రభావంబులన్. 182

—'కాంతా'- ఆకారము. బిందుయతిచే నైన అఖండయతి 183

దశమస్కంధము : (పూ. భా. 689)

ఉ ఆకులమయ్యె భోగమిదె యౌదలలన్నియు వ్రస్సె ప్రాణముల్
రాకల పోకలం బొలిచె రాయిడి పెట్టక మా నిజేశుపై
నీ కరుణా కటాక్షములు నిల్పఁగదే తగుదో సమస్త లో
కైక శరణ్య యో యుభయకారణ యో కమలామనోహరా.184

అందే : (1706)

సీ 'ఏసి శుభాకార మీక్షింపఁ గన్నుల
కవిలార్థ లాభంబు గలుగుచుండు...' 185

మరియును—

క. స్వర వర్గాఖండ ప్రా
ద్యారు బిందుప్లుతములుం ద్వయుక్తాక్షరముల్
బరువడి ఎక్కుడి పోలిక
సరసమనఁగఁ బదివిధములఁ జను వడు లరయన్, 186

(అని లక్షణము చెప్పి—)

సీ. [1]అబ్జగర్భ శివ స్వారాధ్య పూజ్యపదాబ్జ
కవివర్గ నుత గుణ గణ కలాప
వైభవాఖండ దేవాది దేవ కృపాబ్ధి
యఖిల విప్రాదిక ప్రాజ్ఞ నిలయ
నుతపుణ్యహాస బిందుయుతా నవాంభోజ
యతిదయాప్లుత నిజాత్మ మహాత్మ
చారు సంయుక్త నిశ్చల గుణాలంకార
మహిమ నెక్కుడి యైన మాన్యచరిత
పోల్చ నీ పోలికకు దైవములును గలరె
సరసగుణ పా త భక్తరంజన చరిత్ర
ప్రాస నిర్భిన్న చండతరామరేంద్ర
యఖిల యతిగమ్య రఘురామ యఘవిరామ 187

---

1. ఈ పద్యము 'కవిజనాశ్రయము'న కనపించదు ఆం. సా. పరిషత్ ప్రచురించిన క. జ. పు. 29లో అధోజ్ఞాపికయందు 'పదివళ్ళను, వాటి లక్ష్యములను జెప్పుచు రామస్తుతిగా మున్న భీమనచాటు'వని ఈ పద్యమున్నట్లు వ్రాయబడినది.

(ఆని లక్ష్యములు వ్రాసిన ఈ పద్యములకు) కవిత్రయము వారికి పూర్వ మహాకవియైన భీమకవిగారు రచించిన లక్షణ (గ్రంథ) మందలి పద్యములని వాడుక కలదు

భారత భాగవత రామాయణాది మహాకావ్య లక్ష్యములు దెబ్బదినాలుగు వ్రాసినాము. ఇక్కడికే గ్రంథ విస్తరమైనందున నఖండవడిని గురించి గ్రంథము నిలిపి ప్రకృతము ననుసరించుతున్నాము. 188

3. బిందుయతి : (అనుస్వారయతి)

లక్షణము: —

తిమ్మకవిగారి లక్షణసార సంగ్రహము (2-152)

గీ వరుస టతప వర్గ చతుష్కము
పిఱుద సున్నలూని నెఱయ నంత్య
వర్ణములకుఁ గృతుల వలుగు నవి బిందు
యతు లటంద్రు సుకవు లభ్రకేశ! 189

లక్ష్యము

గీ. ఱాకు వడిచెల్లు కనకమండప మనంగ
నాకు నడి చెల్లు దివ్యగంధం బనంగ
మాకు వడిచెల్లు విఘతశంబరుఁ డనఁగ
వరలు నీ చందమున ననుస్వారయతులు. 190

'జ్ఞాకు వడిచెల్లు రత్నకంకణ మనంగ' అని కొందఱు లాక్షణికులు ప్రథమ వర్గముకు లక్ష్యము వ్రాసినారు (కాని) బిందువు లేకుండగనే జ్ఞకార-కకారములకు యతి చెల్లుచుండగా బిందువుతో పనిలేదు.

'జ్ఞాన వేద్యాయ తప్తకాంచన విభూష
ణాయ (మేచక వర్ణకంఠ ప్రియాయ

నగధరాయ నమోస్తు సౌందర్య విజిత
మనసిజాతాయ గోపడింభాయ యనఁగ) 192

అని ఆప్పకవిగారు (ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి—పి-58) చెప్పినారు బిందువు లేకుండగనే చ ఛ జ ఝ ఞ లకు జ్ఞ వర్ణము (యతి) చెల్లుచుండగా, బిందువు చేర్చుట వ్యర్థము జ్ఞ కారముకు చకారము (యతి చెల్లుటకు లక్ష్యము).—

వసు చరిత్రము : (8-101)

శా. ఆతన్వంగి యనఁగ ఝంకరణవజ్ఞాముక్త నారాచ ని
ర్ఘాతం బోర్వక తమ్ములంచుఁ దదినీ గర్భైక సంజాత కం
జాత వ్రాతము మాటు చెందనని యేచం జాగె మున్మున్నుగా,
'జ్ఞాతిశ్ఛేదనలేన కిమ్మనెడు వాచారూఢి సత్యమ్ముగన్. 193

(మఱియు) జ్ఞకారముకు శషసలు సరసయతి (గా) చెల్లును లక్ష్యము.—
ఆదిపర్వము : (1-157)

ఉ భూమతకీర్తి బ్రాహ్మణుఁడు పుట్టిన తోడనె పుట్టు నుత్తమ
జ్ఞానము సర్వభూతహిత సంహిత బుద్ధియుఁ జిత్త శాంతియున్
మానమదప్రహారము సమత్వము సంతత వేద విధ్యను
ష్ఠానము సత్యవాక్యము దృఢవ్రతముం గరుణాపరత్వమున్.

ఇటువలె మహాకవి ప్రయోగములుండగా, ఆప్పకవిగారు 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి' యందు :—

క. పసిఁబూని నిలుచుఁ దమ తమ
యనునాసికములకు బిందుయతులను వెనుకన్
గనుపట్టు నాల్గు లిపులను
బెనుసున్నలు దాసి తమకుఁ బిఱుదఁ గదియుచోన్. 195

అని లక్షణము చెప్పినారు. ఞకార, ఞ కారములు కలుసుకుని జ్ఞా యైనది. ఞకారము ద్వితీయ వర్ణాక్షరము గావున లక్ష్యమున్ను బాగులేదు. ప్రథమ

ర్గాంత్యమైన ఙ కారమునకున్ను, ద్వితీయ వర్గాంత్యమైన ఞ కారమునకున్ను ప్రత్యేక వ్యవహారోపయోగములు లేవు గావున ట త ప వర్గములు మూడు మాత్రమే బిందుయతులకు ప్రసిద్ధి

ఉక్తములు :—

మనుచరిత్రము (2-11) :—

మ. తలమే బ్రహ్మకునైన నీనగమహత్త్వం బెన్న నేనీ యెడం
గల చోద్యంబులు జెప్పు గన్గొనియెదం గాకేమి నే డేగెదన్
వలినీబాంధవ భానుతప్త రవికాంత స్యంది నీహారకం
దల చూత్కార పరంపరల్ పయిపయి న్మధ్యాహ్నముం
దెల్పెడున్. 197

రెండు యతులు గలవు

—'తరమే' అనుటకు 'తలమే' అని లకారమున్ను గలదు 198

సుభాషిత రత్నావలి .—

చ. సకల కలా విభూషితులు శబ్దవిదుల్ నయతత్త్వ కోవిదుల్
ప్రకటకవీంద్రు లేనృపతి పజ్జల నిర్ధనులై చరింతు రా
వికృతపు భార్య మాదొరది వి త్తములేకయ వారు పూజ్యు లం
ధకజన దూషితంబులు ధనంబులుగావె యమూల్య రత్నముల్. 199

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (2-153) :—

చ. చిలుకలకొల్కి లే యెడమచేముది గొల్చెడు జాఱుకొప్పు నిం
పులు దులకింపుచుండ భుజమూల రుచుల్ జిలుగుంబయంటలో
కులకు నొయారి గబ్బిచనుగుబ్బలు చూచుచెకాని క్రీడి క
ర్మిలి మెయిలేదు భోజనము మీఁది యపేక్ష యొకింతవేనియున్ 200

అందే (1-129) :—

సీ. మంగల స్నాన సంభ్రమము దెల్పెడులీల
..... 201

4. సంయుక్త యతులు :-

లక్షణము :—

తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహము :—

గీ వలుల యెడఁ బ్రయుక్త పర్ణముల్ గూడిన
యక్కరంబు మాత్ర లనువు మీఱి
తమకుఁ దామె విశ్రమములై విరాజిల్లు
శ్యామశాంగ దక్షసవన భంగ 202

లక్ష్యములు —

కవి ధూర్జటిగారి (కాలహస్తీశ్వర) శతకము):—

మ. 'క్షితినాథోత్తమ! సత్కవీశ్వరుఁడు వచ్చెన్నిమ్ములం జూడఁగా
'వతఁ డేపాటి కవిత్వ వైఖరిని' 'సద్యస్కావ్య నిర్మాత', 'శత్
ప్రతిభల్ పండిమి, తిట్టుపద్యములొ? 'చెప్పంజాల'ఁ'డైతే మముం
గ్రితమే సూచెను పొ మ్మటందు రధముల్ శ్రీకాలహస్తీశ్వరా! 203

అందే :—

గా రాజన్నంతనె పోవు నా కృపయు ధర్మం బాభిజాత్యంబు వి
ద్యా జాతక్షమ సత్యభాషణము విద్వద్విప్రసంరక్షయున్
సౌజన్యంబు కృతం బెఱుంగుటయు విశ్వాసంబు, కాకున్నదు
ర్విజ శ్రేష్ఠుల కాగతంబు గలదా! శ్రీకాలహస్తీశ్వరా! 204

ఈ రెండు పద్యములందున్న వన్నియును సంయుక్త యతులు

స్నాన శబ్దము (నందు) తకారమున్న గలదని యెఱుంగరు.[1] తకార యుక్తమైనందుకు లక్ష్యములు :—

---

1 'స్నాన' శబ్దమున తకార మెట్లుండుటకు వీలున్నది అగమయతి (ఈ అశ్వాసము చివర) వద్ద ప్రదర్శింపబడినది

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (7-115)

సీ వసియింప వలయు యావజ్జీవ మనురక్తి
పరత వారాణసీ పట్టణమున
చక్రపుష్కరిణి నిచ్చలు తీర్థమాడంగ
వలయు సంకల్ప పూర్వకముగాఁగ
నర్చింప వలయు గంగాశతంబుల పుష్ప
వం పత్రముల విశ్వపతి మహేశు
నిలుపంగ వలయును నెరసు వాటిలకుండ
నాత్మ ధర్మ స్వవర్ణాశ్రమముల

స్నాన మహిమంబు భక్తి తాత్పర్యగరిమ
వినఁగవలయుఁ బురాణార్థ విదుల వంనఁ
దన యథాశక్తి వలయును దానమిడఁగ
కాశీ నైవల్య మిందిఁటఁగాని లేదు. 206

రుక్మాంగద చరిత్రము : (1-96)

ఉ. స్నానముచేసి ధౌతపరిధానములం ధరియించి యంటగాఁ
గాని మనుష్యులం గనక కల్లలు వల్కక నుగ్రకృత్యముల్
మాని వినిద్రుఁడై నియమమానసుఁడై తమలంబు దక్కి శ్రీ
ణాని పురాణముల్ వినుట సంగతి శ్రీహరివాసరంబునన్. 207

ఈ రెండు పద్యములందు అచ్చుపుస్తకములందు తకారము వ్రాయలేదు... విభ్రమ మేమనుకొనిరో తెలియదు. 208

హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానము : (4-18)

శా. తాత్పర్యంబున జాహ్నవీ జలములన్ స్నానంబు గావించి తా
హృత్పీఠంబున భక్తినివ్వటిల విశ్వేశున్ మహాదేవునిన్
జలపంకేజ నతామరున్ గిరిసుతా ప్రాణేశుఁ బూజించు సం
వి త్సారీణుల కబ్బు నెల్లపుడు తన్వీ ముక్తి సామ్రాజ్యముల్. 209

చివర (పాదమున) గాన ప్లుత యతి.

శ్రీనాథుని హర విలాసము : (2-87)

ఉ. (ధీనిధి సెట్టినంబి తనదేహము నిండ విభూతి మంగళ)
స్నానము చేసి ధౌత పరిధానము గట్టి (త్రిపుండ్ర ధారియై
చే నమ్యతాంక మౌళిని వశీకృతభక్తి ధరించి సంతత
ధ్యానముఁ జేసి యెంతయును దత్పరభావము ప్రస్ఫుటింపగన్) 210

విష్ణు భజనానందము :—

గీ. స్నానమును సంధ్యయును బితృతర్పణంబు... 211

మత్స్య పురాణము :-

సీ స్నానంబు దీర్చి ధౌతములైన వస్త్రముల్
ధరియించి సాంధ్యకృత్యము లడపి... 212

జగ్గకవి సుభద్రా పరిణయము :-

గీ. కదలి యంత మాతృగమనాపవారిణి
యను సమస్త కల్మషోగ్ర భుజగ
ఖగవరంబు నైన గౌతమి కేతించి
స్నాన దానవిధులఁ తగ నొనర్చి. 213

ఇవియు సంయుక్తయతులే[1] మరియును—

రుక్మాంగద చరిత్రము : (2-28)

క. హరిపాదభక్తులై యీ
శ్వర నిందయు, శంభుభజన సంసేవకులై
హరి నిందయుఁ గావించిన
దురితాత్ముల లేదు రాళ్లతో నడపగనిన్. 214

---

1. పి. 'తరుణికి మంగళ స్నానంబు సేయింత, మనివెల్లి నింద్రుఁ డనర్హు మైన' అని భాగవత ప్రయోగము గూడ కన్పించును (అష్టమ. 270)

5. ఎక్కటి యతి :-

లక్షణము :-

తిమ్మకవి లక్షణ సారసంగ్రహము : (2-168)

క. అక్కజముగ మ ర వ ఱ లా
లొక్కొక్కటి తమకుఁ దమకె యొనరఁగ ఎదులై
చక్కంబడి కబ్బంబుల
నెక్కటి వడులనఁగఁ దనరు నిభదైత్యహరా! 216

గీ. మనుని తండ్రి లోకమిహితుండు యాదవ
రాజ సింహమూర్తి రక్షకుండు
ఱాఁగ వేలుపనఁగ ఱంపిల్లు నెక్కటి
వడులు నాఁగ నిట్లు వసుజనాభ. 217

6. పోలికయతి :-

లక్షణము :—

కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి : (3-89)

గీ పుం నపుంసక తత్సమంబుల కడపల
తత్సమానాంధ్ర దేశ్య శబ్దములు తుదలఁ
గదిసిన మకార శృంగముల్ కావ్యములకు
మొసఁగు ము విభక్తి యతులనఁ బు పు ఱు ఱు లకు 218

ఇదే పోలికయతి. పుష్కరము, మధ్యమము వక్త్రము, దరహాసము, ఈ మొదలైనవి తత్సమములు నిక్కము, కంబము-ఈ మొదలైనవి దేశ్యములు వీటి (చివర 'ము' విభక్తి కి) పు పు బు భు లు చెల్లును. 219

లక్ష్యములు :—

అందే : (3-70)

గీ. పుష్కరము సూక్ష్మ మధ్యమముగ నొనర్చె
పుల్లపంకేరుహము వక్త్రముగ నొనర్చె
బొందు మల్లెలు దరహాసముగ నొనర్చె
భోజ నృప నందనకు నిక్కముగ నజుండు. 220

7. నరనయతి :-

లక్షణము :—

తిమ్మకవిగారి లక్షణ సార సంగ్రహము :

క. పరగు న్న ణ లొండొంటికి
సరవిన్ శ ష స లు దనర్చు చ ఛ జ ఝ ములకున్
పరికింప న హ య లేకము
సరస విరామంబు లివి నిశాకరమకుటా. 221

యకార హకారములకు ఆ ఆ ఐ ఔ లున్ను, యకార, హకారములకు గుడియు నేత్వమైనా ఉండే, ఇ ఈ ఎ ఏ లున్ను, కొమ్మైనా, ఓత్వమైనా ఉండే ఉ ఊ ఒ ఓ లున్ను చెల్లును. ఇవి సరసయతులు. 222

లక్ష్యములు :—

స-జ లకు

రుక్మాంగద చరిత్రము : (1-58)

క. తరణి నొకటొకటి పావకు
వరసిజభవు రెండు నాల్గు ఖలాయిని శం
కరు బడియుఁ గా బురాణము
లిరవుగ వర్ణించుఁ బియునెనిమిది వరుసన్ 228

ఆ యమలకు :—

శ్రీనాథని కాశీఖండము : (7-85)

సీ తనమీఁద వైవఁగ దంభోలి యెత్తినఁ
జెలఁగి సంస్తంభించె జిష్ణు భుజము
కైటభారాతి చక్రము ప్రయోగించిన
వెసఁ జక్కిలము పోల్కి విఱిచి బొక్కెఁ
బటు చపేటంబునఁ బండ్లు డుల్లఁగ మొత్తి
పూషార్కు వదనంబు బోసి జేసె
చిప్ప ముత్యంబు రాల్చిన భంగి నలవోక
భగుని గ్రుడ్డుల ధరఁ బడఁగ దిగిచె

నర్ధచంద్రబాణంబున యజ్ఞ మృగము
శిరము దెగనేసెఁ గట్టె నంబరము మీఁద
ధాతృసతి ముక్కు శోణంబు దాకఁ గోసెఁ
బ్రకట విస్ఫూర్తి శ్రీ వీరభద్రమూర్తి. 224

అందే : (7-108)

శా. ఎట్టెట్టో వినమైతి మింక నొకమా టేర్పాటుగాఁ జెప్పుమా
భట్టా రాయని నందికేశ్వరుఁడు విస్పష్టంబుగాఁ బల్కినన్
బట్టెం గంరబిలంబు చెయ్యి దివియన్ రాదయ్యె వారాణశీ
హట్ట స్థానమునందు వ్యాసునకు శిష్యశ్రేణి భీతిల్లగన్. 225

చేమకూరి వారి విజయ విలాసము : (1-99)

ఉ చెప్పెడిదేమి నా వలపు చేసినసేతను గొల్వులోన ని
న్నెప్పుడు గంటి నప్పుడె పయింబడ నీడిచె నిల్వఁబడ్డ పా
టప్పు డదెంతయైనఁగల దట్టి హళాహళి కింతసేపు నీ
వొప్పెడు దాక దాళుట కయో మది మెచ్చవుగా నృపాలకా. 226

మృత్యుంజయ విలాసము :-

సీ ఉదయాద్రి కరిమీఁద హురుమంజి చౌడోలు..... 227

8. చక్కటి యతి :-

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవిగారి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి : (శి-72)

క పెచ్చరికన పు పు బు భు లకు
నచ్చపు మా కొమ్మలే మహాకవు లాదిన్
మెచ్చులుగ నిలిపి రచ్చట
నచ్చట చక్కటివిరామ మనుచును గృతులన్. 228

అచ్చపు ము కారములనగా, వనము ధనము, నిక్కము ఈ నంతమున (విభక్తి రూపముగ లేని) మువర్ణము లనుట. ఇవి (చెట్లి యతులు పదాది మధ్యములందు మువర్ణముగల మురువు మూలము మొద ఈ మొదలైన విన్ని, చమురు నిమురుట సమున్నత, సముజ్జ్వల—ఈ మొద లైన విన్ని చక్కటియతులు పోలిక యతికి, చక్కటి యతికి భేదము తెలియదు స్పష్టముగా నెవరును చెప్పలేదు కొందఱు చక్కటియతి మంచిదిగాదు, కవి త యము వారి ప్రయోగము లేదు'—అంటారు కవిత్రయము వారి ప్రయోగములేని తదృవ వ్యాజ యతిని పావులూరి మల్లన ప్రయోగము నెటువలె నంగీకరించిరో తెలియదు భారత ప్రయోగముతో తుల్యమైన శ్రీనాథుడు గారి ప్రయోగముండే కవిత్రయము వారి ప్రయోగమెందుకు 229

శ్రీనాథుని నైషధము : (2-66)

సీ అతఁడు పాణిగ్రహణార్హుండు విను నీకు
నతనిఁగూర్చగ నేర్తు నతివ యేను
పిన్నపాపవు నీవు పితృపరాధీనవు
కార్య నిర్ణయశక్తి గలదె నీకు
నావం నిషధిరా జఖిల లోకేశ్వరుఁ
డీవం పరమేష్ఠి పితుఁడ నేను
సందేహ దోలాధిరూఢయైన ప్రసంగ
మిప్పట్టునందు వే నెట్టు లోర్తు

మొదల సంఘటియించినఁ బొందు పిదప
కార్యమ ఘటించెనేని సత్కార మెవలు
ప్రాణమగు నన్ను రమ్మను నా నృపాలు
నెదుర తలవంచికొనియుండ నెట్టు లోర్తు 230

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (1-91)

సీ ఉరగ వల్లీ గాధ పరిరంభణంబులఁ
బోకమ్రాకుల సొంపు మురువు కొనఁగ... 231

శ్రీనాథుని భీమఖండము : (5-50)

గీ. భువన బీజంబు కైవల్య మోక్షదాయి
యఖిల కల్యాణకారి విశ్వాద్భుతంబు
(పూజ కొనియెను మురభిదంబుజ భవాది
దేవతాకోటిచే సంప్రతిష్ఠఁ బొంది) 232

భాస్కర రామాయణము : (యు 1765)

గీ. వెక్కుమారులు వడి పీచి ద్రెక్కొనంగ
వరలి వారిధిలోపం వై వ నతఁడు
ముక్త కేశాంబరోజ్వల భూషఁడగుచుఁ
బడి రసాతల గతుఁడయ్యె బలము దక్కి. 233

యయాతి చరిత్ర : (1-36)

గీ ఆగరు లేంకి విరవాది యాగ దీఁగె
మల్లియలు గొజ్జగులు దాక మొల్ల మొగలి
మొవలుగా నివి యెప్పుడు బూచి కాచి
యుండు తోట లమీను భానుండు నిలిపె 234

ఆనంతుని భోజరాజీయము : (5-61)

క. అని యతని భ్రమయ నదచను
మునుఁ దత్పతి నిలిపి చనిన భూజము కడకున్
గొనిపోవ నచట నదిలే
ఱనికి పునర్భోక వహ్ని నుల్ల మెటియఁగాన్. 235

నాచన సోముని వసంత విలాసము :-

క అత్తఱి విట నాగరికలు
చిత్తముల వసంతకేలి చివురొత్తంగా
మొత్తములు గట్టి తీర్చిరి
ముత్తెపు జల్లులకుఁ దోడి బూరట కొమ్ముల్. 236

పోతరాజుగారి భాగవతము-అష్టమ స్కంధము : (386)

సీ అంగీకరించిన నఖిలంబు వోవుచో 228
ననృతంబుగాదు లేదనిన నధిప
యాత్మ వృక్షము మూల మనృతంబు నిశ్చయ
మనృత మూలము గల్గ నాత్మ జెడదు
పుష్పఫలం బాత్మ భూజంబునకు సత్య
మా మా ను బ్రతుకమి నదియుఁ జెడును
ఫలపుష్పములు లేక పస చెడి వృక్షంబు
మూలంబుతో వృద్ధిఁ బొందుగాదె

చేటుఁ గొఱఁతయు లఘిమయుఁ జెందకుండ
నిచ్చు పురుషుండు చెడకుండ నిద్ధచరిత
కాక నంచిత సత్వసంగతి ఘటించి
నిజధనం బర్ధి కిచ్చిన నీకు లేదు. 237

శ్రీరంగ మాహాత్మ్యము :-

చ. పరిచయుఁగాఁగ నేలె నిరపాయ చరిత్రుని శత్రుకానన
స్ఫురదురువీతిహోత్రుని సముజ్జ్వల మేరు సమాన గాత్రునిన్
బరమ పవిత్రునిన్ ముని సుపర్వ వరస్తుతి పాత్రునిన్ మనో
హరఫల శేముషీకబలితాంబుజమిత్రుని వాయుపుత్రునిన్ 238

('సముజ్జ్వల'అనుచోట) సమ్-ఉత్ అని ఉపసర్గలౌను. ప్రాదియతి యన వలసిన దౌను. పువర్ణ మువర్ణములు ప్రధానము చేసి చక్కటి యతియందు లాక్షణికులు వ్రాసినారు. (అ) సందర్భముగా నున్నది.

అరణ్యపర్వము : (8-357)

చ ఉరమున రెండు కన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరు ప్ర
స్ఫురిత భుజద్వయంబును సముజ్జ్వల దున్నత భావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైన వికృతాకృతితోడ నశేషసత్వ ఘ
స్మరుఁడగు చున్నవాని దివిజారిఁ గబంధుని గాంచి రచ్చటన్. 240

(అని ప్రాదియతికి) భారత ప్రయోగమున్నప్పటికి పరిశీలించక మంచిది గాదనుట మంచిదిగాదు (ఇక ఇందే-) '...సత్వసం హర్షఁ'డని అప్పకవిగారు (అ...ండ యతిని తొలగించుటకు) దిద్దినారు. ఆయన మాత్రమేకాని అందఱును ...స్మరుడు...' అన్నారు.

అనునాసికయతి :-

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి (3-62) –

గీ. ఆంధ్రుతంబునకును మధ్యమానునాసి
కమునకును జెల్లు ననునాసిక యతులనఁగ
డాపలను బూర్ణములుగల్గి ట ర డ ఢ లును
త థ ద ధ లును గ్రమంబున దానవారి ! 242

దాపల నిండు సున్నలు గలిగిన ట ర డ ఢ లు నకారముకున్ను, దాపల నిండు సున్నలున్న త థ ద ధ లు ణకారముకున్ను చెల్లును లాక్షణికులందఱు ట ర డ ఢ లకు నకారము చెల్లునని చెప్పినారు.

అడిదము సూరకవి 'కవిజన రంజనము' :–

గీ. గంధ గజరాజగామిని కనదుదార
హారమణి శర్కరిల కుచాహార్య విహార
ణమున శ్రమ మందఁడయ్యె కందర్పకుండు
భవ్యనిశ్వాసపవన సంప్రాప్తికతన

(అయితే)

క. 'మనుసంతతి మండన భం
దన నిర్జిక కార్తవీర్య నరనాయక ఖం
దన పజ్క స్యందన నం
దన చందన శక్రవారణ లసత్కీర్తి' 245

అని అప్పకవిగారు లక్ష్యము (8-61) గా తమరు రచించిన పద్యము మాత్రము దణంకు వ్రాసినారు. ట ర డ ధ లకు మహాకవి ప్రయోగము కలవు

ట–నలకు :

పారిజాతాపహరణము . (1-18)

గా. శ్రీరంగేశ్వర నాభిపంకజ రజశ్శ్రీ కంటెఁ జోలేంద్ర త
న్వీరాజత్కుచ పాలి మంజరుల కంటెన్ సవ్యాభూభృత్తటీ
నీరంధ్రోజ్జ్వల గైరిక ద్రుమము కంటెన్ వన్నె గావింపఁ
వేరీతోయముఁ గృష్ణరాయఁ డపితోర్వీనాథ రక్త ప్రభన్. 247

రెండు యతులు

శ్రీనాథుని చాటుధార :

గా. ధాటి ఘోటక రత్న ఘట్టన మిం ద్రాఘిష్ఠ కల్యాణ ఘం
టా టంకార విలుంఠలుంఠిత మహోన్మత్తాహిత క్షోణిభృ
ట్కోటి తోకిత కుంభినీధర మహత్కూటాటవీ రూఢ క
ర్ణాటాంధ్రాధిప సాంపరాయని తెలుంగా నీకు బ్రహ్మాయురా. 243

రెండవ చరణమందు వికల్పయతిన్ని, అను నాసికయతిన్ని రెండు నన వచ్చును నాలవచరణమందు నిత్య సమాసయతిన్ని గానప్లుతయతిన్ని అన వచ్చును. 249

శ్రీనాథునుని హరవిలాసము : (2-78)

ఉ హస్త గృహీత పుస్తకమునందు లిఖించిన యట్టి నీలకం
ఠస్త వముం బఠించుచు ఘనస్థిర ధీగుణ వైభవోన్నతుల్
విస్తరిలంగ (బాలకులు వేవురిలో సిరియాఱఁడుండె నా
భస్త లిపి ప్రపంచుఁడు గ్రహంబులలో నుడురాజుకైవడిన్) 250

డ-న లకు :

భాస్కరుని రామాయణము : (కిష్కిం 616)

క. బలవంతుఁడైన వాలికిఁ
దలఁకుచుఁ గిష్కింధ వెడలి త్వరలో నలుది
క్కులకుం బాఱి మహీమం
డల మెల్లను జూచినాఁడ నాడు నరేంద్రా. 251

లాక్షణికు లెవరును భారత లక్ష్యము వ్రాయలేదు.

ఆదిపర్వము : (5-66)

క. అమవస గావున నే డ
క్కమలజుఁ గొలువఁగ మహార్షి గణములు పితృసం
ఘములును బోవును బ్రహ్మం
డమునం గిల వారలం దొవంగూరంగన్ 252

10. అనుస్వార సంబంధ యతి :-

లక్షణము

కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి' : (8-58)

గీ. ఆది పూర్ణయుతములై ట త వర్గాక్ష
రములు తుదను గలుగు వ్రాలు తక్కిఁ
బొసఁగు నొకటి కొకటి భువి ననుస్వారసం
బంధయతులు నాఁ బ్రబంధములను. 254

ట ర డ ఢ లు నాలుగున్ను, త థ ద ధ లు నాలుగున్ను దాపల పూర్ణబిందులు గలిగి పరస్పరము యతి చెల్లును. 254

ట-ద లకు :-

మనుచరిత్రము : (1-55)

శా శీలంబుం గులమున్ యశంబు శమమున్ జెల్వొంబు లేఁ ప్రాయమున్
బోలం జూచి యితండు పాత్రుఁడని యే భూపాలుఁ డీ వచ్చినన్
సాలగ్రామము మున్నుగాఁ గొనఁడు మాన్యక్షేత్రముల్ పెక్కుచం
దాలం బండు నొకప్పుడుం దఱుఁగ దింటం బాడియున్ బంటయున్

'చందాలు' అనుచోట (చందములు) ముకారము పోయి చకారమునకు దీర్ఘము వచ్చినది 255

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద : (4-9)

మ పురి నేగించి తదీయమైన నగరంబుం జేర్పుడంచుం బడిం
దొరలన్ రాజకుమారులన్ బనుపఁగాఁ దూర్యస్వనంబుల్ నిరం
తర వంది స్తుతులుం గజేంద్ర హయ ఘంటా వారకాంతాంఘ్రి నూ
పురముల్ మ్రోయఁగఁ గొల్చి వారిరుగడన్ బో మార్గమధ్యంబునన్ 257

అందే · (2-48)

మ. దవధూమంపుఁ దమంబులోఁ దమ రస ద్రవ్యంబుఁ బంకేజబాం
ధవ భానుప్రతతుల్ హరింపఁ గుయి వెంటన్ వెళ్ల శూన్యోరు కూ
పవితానంబుల జాడఁ జూడఁ బుడమిం బాటిల్లెఁ బైవిప్పులై
యవసం బించుల నాడఁగా నెగయు వాత్యాలిన్ రజశ్చక్రముల్ 258

ఈ పద్య మప్పకవీయమందు నచ్చువుస్తకమునందు '...కుయివెట్టన్ వెళ్ల...' అని టకారమునకు దాపల బిందువు లేకుండగ వ్రాసినారు. పొర పాటున వ్రాసినా రనుకోరాదు తప్పులు పరిశీలించి ఒప్పులు వ్రాసిన వాదిలో ఇది వ్రాయలేదు. అను స్వారసంబంధయతికి లక్ష్యము వ్రాసిరి (గదా:). ఒక చోట (బిందు) సంబంధము లేకపోతే విశ్రమ మేమనుకొనిరో, తెలియదు.

ఆముక్తమాల్యదకు వ్యాఖ్యానకర్తలు 'కుయివెట్టన్ వెళ్లు = మొఱపెట్టు కొనుటకు వెళ్లు...' అని అర్థము వ్రాసినారు. విశ్రమ భంగము కానలేదు అర్థమున్ను కుదరలేదు 'కుయి = మొఱతో, వెంటనీ వెళ్లు = కూడా వెళ్లుతున్న' అని చెప్పితే, యతి భంగము కాదు అర్థమున్ను సందర్భముగా నున్నది లోక మునందు సొమ్ము దొంగలు పట్టుకుపోవుచుండగా మొఱపెట్టుట ప్రత్యక్షమే వ్యాఖ్యాకారులు 'సూర్యునివద్దకు మొఱపెట్టుటకు వెళుతున్న' వనుట 'పరిశీ లించని యర్థ' మని వ్రాయనక్కరలేదు కుకవుల నాదరించక, సుకవులకు గౌరవము కలుగునప్పటి కాలమందే ఈ పరిశీలించుట లేక పోయినది వినిమ య[illegible] గలుగు నిప్పటి కాలమందు ఇటుల జెప్పుట ఆశ్చర్యము కాదు. ఇప్పటి క[illegible] తప్పున్నదే తోచలేదు 'ఇంత తప్పు ఎవరికి నెందుకు తోచదాయె'నన రా[illegible]' వన్మాయచే సత్య మసత్య మసత్యము సత్యము ఎటులైనదో, మూఢ త్వముచే నిదియు నటులనైనది ఇటువంటి కల్పనగల పద్యము కట్టవరపు చిట్టం రాజుగారి ద్వాదశరాజ చరిత్రయందు 259

చ. అపుడు సమీరచోరుఁడు గవాక్షపుఁ గన్నపు గండి దూఱి ర
త్యపరిమితాది ఖేద భరితాంచిత కోమల మంచక స్వప
చ్చపల విలోచనావదన సౌరభ విత్తము గొంచుఁ బద్మినీ
విపినముఁజేర వెంటఁ గుయి వెళ్లె మదాళి భటప్రతానముల్ 260

అని ఉన్నది. ఈ పద్యమందు స్పష్టమే మూడవ చరణ మందు నిత్య సంధి యతి.

11. తత్భవ వ్యాజయతి

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవి గారి 'ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి' : (8-54)

సీ. విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు
విజ్ఞాపనమునకు విన్నవంబు
సంజ్ఞకు సన్న యజ్ఞమునకు జన్నంబు
నాజ్ఞప్తి కానతి యాజ్ఞ కాన

యని యిట్లు సంస్కృత వ్యాహార మధ్యావ
సానంబుల ద్వితీయ సరలమునకు
నడుగున గల తాలుజానునాసికములు
తద్భవంబున ద్రుతత్వంబు నొంది

వెలయుటను తద్భవవ్యాజ విశ్రమమున
జరిగి నణలకు రెంటికి జ్ఞా తనర్చు
జ్ఞాని చేతోంబుజాత శోణకర యనఁగ
జ్ఞాతి విద్వేషి నృపనాశనకర యనఁగ. 261

ఈ పద్యము రెండవ చరణ మందు సకారముకు గీతపక్ష ద్వితీయ చరణమందు జకారమునకు జ్ఞకారము విశ్రమ ముంచినారు. మొదట సరసయతి తరువాత వర్గయతి బిందువు లేకుండగ తమరే ప్రయోగించిరి. బిందుయతు లందు సున్న ఉంటే కాని చెల్లదనిరి (అప్పకవిగారు) స్వసిద్ధాంత వ్యాఘాతము కానరైరి. (ఇక) 262

లక్ష్యములు

పావులూరి మల్లన గణితము :-

ఉ శ్రీనిధియైన శివ్వనను జిమ్మననున్ మఱి సూర్యదేవునిన్
ధీనిధి పోలనార్యులను దేజమునన్ రవితుల్యులైన యా
సూనుల నల్వురం బడసె సూరి జనస్తుత సత్య భారతీ
జ్ఞానులఁ బద్మగర్భ వదనంబులు నాలుగు పోలువారిలోన్. 263

రుక్మాంగద చరిత్రము : (2-63)

క. శ్వానమునకుఁ జండాలున
కైనను నాకొన్న నిడఁగ నగు నన్నము దు
ర్మానసుఁడై పెట్టక య
జ్ఞానంబునఁ గడపెనేని నరకమునఁ బడున్. 264

[1]తద్భవ వ్యాజయతికి కవిత్రయము వాఁలో నొకరి లక్ష్యము (గూర్చ) వ్రాయలేదు (వ్రాసుతున్నాము) 265

ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశము (పూ భా 9-47)

సీ (అవధరింపుము దేవ యూర్ధ్వ మొక్కటి
మన విల్లు పూజించు మందిరంబు
లోనికి నిద్దఱు లోకాధికంబగు
తేజంబు గలవారు దేవనిభులు)
నవయౌవనులు మనోజ్ఞ విచిత్ర గంధమా
ల్యాలంకృతాంగలు నీలపీత
వసనలు దివినుండి వసుధపై (కుట్టిప
డ్డట్టు లెవ్వరు పీర లని యెఱుంగ

నేరకుండ నేతెంచిరి వారిలోనఁ
దెల్ల దామఱేరకుల ట్లుల్లసిల్లు
కన్నుదోయి నొప్పారెడు కట్టియాతఁ
డొకఁడు వెసఁ బుచ్చుకొనియె విల్లొక్కకేల) 266

12. అభేదయతి :-

లక్షణము :-

గీ రలలు వపఱలు దడలును లళలు తమకఁ
దామె విరతులు నగు నభేదాఖ్య నొంది
సుకవి కావ్యములందు నీ క్షోణియందు
హీర హీరాబ్జ చంద్రాంగ వృషతురంగ. 267

---

1. 'తద్భవ వ్యాజయతికి...' నుండి సీస పద్యోదాహరణము వరకు మూలప్రతియందు వ్రాసి కొట్టివేయబడి ఉన్నది. కాగా తద్భవ వ్యాజయతికి ఎఱ్ఱన గారి ఈ ప్రయోగము గ్రంథమునం దుండగూడదని వేంకటరాయడు భావించినట్లు కన్పించును వివరములకు చూ ఈ గ్రంథ పీఠిక.

(ర ల ల కనగా) ఱకారముకు లకారముకున్ను, రేఫముకు లకారము కున్ను (అని అర్థము.) 'రళ్ళాళ్ళరౌ' అని ఏకశేషము ళకారముకు ప బ ల కున్ను, ద డ లకు, ల ళ లకు అభేదయతులు చెల్లును ల ళ లకు వ ప బ లకు నందఱు లాక్షణికులు నభేదయతి నంగీకరించినారు కొందఱు ర ల ల కున్ను, కొందఱు ద డ ల కున్ను అంగీకరించినారు అప్పకవిగారు సుప్రసిద్ధ ముగా మహాకావ్య లక్ష్యములుగల ర ల లకు, ద డ లకు నభేదమొప్పక, నొక టియు లక్ష్యములేని ల డ లకు నభేద మంగీకరించినారు. వ బ లకు నభేదమనిన్ని ప-ప ఫ భ లకు నభేదవర్గమనిన్ని నిర్ణయించినారు. (అయితే) 268

క. 'వపయో రభేద'మనియెడి
నెపమున ప ఫ బ భ లు వాకు నిజముగ వడులౌ
(నుపమింపవచ్చు గృతుల్ం
దుపనిషదుచితార్థ సూక్తు లొంసిన చోటన్) 269

అని లాక్షణికులందఱు 'వపయోరభేద'మే ముఖ్యము చేసినారు వ ప బ లకు నభేదము వ ఫ భ లకు ద ధ లకు ధ డ లకు నభేదవర్గము. 270

లక్ష్యములు :-

శ్రీనాథుని నైషధము : (1-112)

క. కేలాదిరాయ యభినవ
లీలా మకరాంక చంద్ర రేఖాంకుర చూ
డాలంకార పదాంబురు
హాలింగిత సుభిత నిర్మలాంతఃకరణా. 271

భాస్కరుని రామాయణము : (యుద్ధ. 2888)

క. దానవ సుందరు లత్తటి
జానకి నందంము మీఁద సమ్మద మొదవం
గా నిలుప కారధాత్రని
భీనత నేపారు చంద్ర రేఖయ పోలెన్. 272

లాక్షణికులు ర ల లకు లక్ష్యములు ప్రసిసారు. అప్పకవిగారు— సంస్కృతమందు రేఫా, లేఫా శబ్దములు రెండు గలవుగాన నీ రెండు పద్యము లందు చెప్పిన రేఫాశబ్దము మొదలి (వర్ణము) తృతీయాంతస్థమని యెఱుంగునది. తృతీయాంతస్థమనగా లకారమనుట'...

వసు చరిత్రము (8-66) నందు :-

శా. ఓ లంబాలక యోల యోల యన నోలోలించు మేలంబునన్
లోలంబాలక యోర్తుగ్రుంకి బిసవల్లు ల్దున్మి తూఁటాడి కెం
గేలం బూని తటాలున న్నెగసె నక్షీణాంబునాథాంబుజా
క్షీ లోకంబు జయించి వారల యశఃశ్రీఁ దెచ్చు చ దంబునన్ 278

ఈ పద్యము రెండవ చరణము మొదలను 'లోలంబాలక'యని కవి హృదయము ఇదిగానక కొందఱు "ఇందిందిర శ్చంచరీకో రోలంబో బంభ రోపి చ" అని నిఘంటున నున్నదని 'రోలంబాలక' యని చదువుదురు. ఇట్లని రామరాజ భూషణుని తలంపు గాదు' అని అప్పకవిగారు అన్నారు

కొందఱు 'ఓ లోలఁబక' అనిన్ని, లో = నీటిలోను, లంబ = వ్రేలు చున్న, ఆలక = ముంగురులు గలదనిన్ని రెండు చోట్ల దిద్దినారు[1] ర ల లకు (యతి) నంగీకరించలేదు. (కాని, దిద్దుబాటు కాని ప్రయోగములున్నవి.) 275

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (8-210)

శా. హాలా పాన మొనర్చి యిద్దరును నన్యోన్యంబు మత్తిల్లి రౌ
కేలీ నృత్త వినోద కందుకమణి క్రీడా విహార క్రియా
లీలా హాస్య కలాప్రసంగముల నుద్రేకించి వర్తింతు రె
క్కాలంబున్ ఘటజన్మ కాశినడుమన్ గర్వించి యద్దేవతల్ 276

శ్రీనాథుని మరుత్త చరిత్ర :—

సీ. శాశ్వత విశ్వ విశ్వంభరా చక్రమీ
రాజకుమారుఁ డేలంగ గలఁడు[2] ... 277

---

1. ఇట్లు దిద్దినవాడు కూ. తిమ్మన. చూ ల. పా. సం. 2-191
2. ఈ పద్యపాదము రంగరాట్ఛందమున 'సునందవ చరిత్ర' లోనిదిగా ఉదాహరింపబడినది. చూ. రంగ, ఛంద. 8-274

కొందఱు 'కవిత్రయమువారి ప్రయోగము లేదుగాన, మంచిది కాదంటారు శ్రీనాథుడుగారు కవిత్రయమువారి కన్న తక్కువవారు కారు అయినా[1]— తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము · (8-62) 278

క అని గోకర్ణమునకుఁ జని
యనుఁజన్మలు తాను నెడ్డ నఱు నిల్పి తపం
బొనరించి రత్తెఱం గె
ల్లను జెప్పెద వినుము నీవు రఘుకుల తిలకా! 27౯

కాశీఖండము ఉత్తర రామాయణము (నుండి) అప్పకవిగారు లక్ష ప్రాసినవేసు. ఇచ్చట (వారు) దిద్దకపోవుటకు కారణము ఐ (ఉక—) 280

అహోబిల పండితులవారు కవి శిరోభూషణము (పు. 167) నందు

"అప్పకవినా యదుక్తం – యతౌ రలయోర్మిత్రతాస్తీతి లాక్షణికానా ముక్తి ర్న్రప్రామాణికేతి 'లీలా మకరాంక చంద్రరేఖాంకు' రేత్యాదౌ రేఖా శబ్దస్య లాదిత్వమపి నైమఁటుకై రక్తత్వా న్న రేపాదిత్వమితి తదవిచారితాభి ధానమే వేతి స్పష్టమేవ. ఏతేన 'రాయంచ కాళ్ల దొలకయ మున్నె' ఇత్యాది కవిప్రయోగాణాం నకించిద ప్యసామంజస్య మితి ధ్యేయమ్ ప్రాసే తు తదభిన్న త్వం కవిభి ర్న వ్యవహృతమితి జ్ఞేయమ్"

అని వ్రాసినారు అప్పకవి తెలివి తక్కువేగాని, ర ల లకు యతిచెల్లును. ప్రాసము చెల్లదని చెప్పినారు. 281

కొందఱు లాక్షణికులు 'రాయంచ కాళ్ల దొరయకమున్నె' అని దిద్దినారు. దిద్దిన వారఁతటా దిద్దవలె. 282

ప వ లకు :—

---

1. ఇక్కడ 'అయినా ర ల లకు వారికథాసారము ఎ. వా. (ఎట్లా ప్రాపగడ వారికథాసారము) రెండు పద్యాలు' అని మూల ప్రతియం దున్నది కాని రెండు పద్యాలేవో వ్రాసిలేవ

ఆదిపర్వము : (1-125)

ఉ (ప్రల్లదుఁడైన యొక్క కుం పాంసను చేసిన దానఁ దక్కలం
బెల్లను దూషితంబగుట యేమి యపూర్వము) గావునన్ మహీ
వల్లభ తక్షకాధము నెపంబున సర్పము లెల్ల నగ్నిలోఁ
ద్రెళ్ళగ (సర్పయాగ మతిధీయుక చేయుము విప్రసమ్మతిన్) 233

న ల కు :—

(4-94)

సుతజల పూరితంబులగు నూతులు నూటిఁటికంటె సూనృత
వ్రతఁ యొక బావి మేలు, మటిబావులు నూటిటి కంటె నొక్క స
త్ర్కతు వది మేలు, స త్ర్కతుశతంబున కంటె సుతుండు మేలు, ద
త్సుత శతకంబు కంటె నొక సూనృతవాక్యము మేలు భూవరా! 284

ద డ లకు :—

శ్రీనాథుని నైషధము : (7-93)

సీ. కటుకుఁడై వీడిన కుఱుచ వెండ్రుకలతో
బట్టనొదలం కావిపాగ తనర
కుఱుచ పూరేడు బాగుగ గుస్తరించిన
గడ్డంబుతో తొమ్మ గమ్మలింప
బండి కంటెనకాయ ప్రతివచ్చు నేదాయ
నీలి పచ్చడముతో మేళవింప
నవ రక్త చందన ద్రవ కల్పితఁడై న
నూత్న త్రిపుండ్రంబు నొసల నొప్పఁ

గోఱ మీసాలు మిడిగ్రుడ్లు కుఱుచ పొడవు
దొప్ప చెవులును గొగ్గి పండులును గలిగి
యున్నమద్గ్రీవు డై వచ్చు చున్నవానిఁ
గని మహారాజు కనిరి దిక్పాలవరులు. 295

కొందఱు లాక్షణికులు ద ద లకు నభేద మొప్పక ఈ పద్యమందు దొప్ప–దొప్ప అని రెండు విధములు గలవు గనుక, 'దొప్ప చెవులు' అన్నారు. 286

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (7-80)

సీ. వదనంబు దెఱచి త్రిమింగుడునె బ్రహ్మాండంబు
ఐదు మోవకుండఁగ బాండు రాంగ
పిండి పీచంబుగా పృథివీధరంబులఁ
దంతునే కాలదండమున నభవ
దందభూకాధీశ తలు దండ సిలంగఁ
దాటింతునే కాల ధర మహేశ
వ్రవ్వి వైతునె కేలి వాలారు నఖముల
నఖిల దిక్కులు శశాంకార్ధ మకుట

యేమి సేయుదు చానతి యిమ్ము నాకు
ననుచుఁ గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి బాహప్పళించి
తన్మహాధ్వనిఁ కలిఁగి యుత్కటము లగుచు
జలధు లేడును ఘూర్జిల్ల శంభు సుతుఁడు. 287

(ఇందు) దంచుటను దంచుట అని ద్విద్వలేదు. ఏమి హేతువునో తెలియదు 'బాహువు'లో ఉకార లోపము. (ఇక) కవిత్రయమువారి లక్ష్యము లేదని కొందఱు (అందురు. ఉన్నది.) 288

అమళాసనిక పర్వము : (4-17)

గీ. దైవ తార్చ లపుడు డాకినీ భూతర
క్షోముఖంబులై న కుత్సీతంపు
జాతులెల్ల దీప సన్నిధి నణఁగు, న
ట్లగుట దీపదాన మధిక ఫలము 289

ల ళ లకు (ప్రయోగములు) ఐహలములు గలవు. (ఇక) కాకునూరి అప్పకవిగారు 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి' యందు అభేదయతులకు :-

గీ 'వేద ముఖమున వఐయో రభేద యనుట
వలన వఐ లొక్కటొకటికి నిలుచు విరతి
కవని ల డ లకు ల ళ లకు నట్ల కలిమిఁ
జేసి రమలోన నవియును జెల్లుచుండు' 290

అని లక్షణము చెప్పి :

గీ. వసుమతీ కలత్ర ఐకత్రై త్ర గానక
లా లసత్కలాప డంఐ గోప
లలితదేహ పింగళపుర దక్షిణ సేహ
యన నభేద నిరతు లప్రమేయ 291

అని లక్ష్యములు చెప్పి, అనంతుని ఛందమునందు ల డ లకు లక్ష్యము వ్రాసిన :-

క. కాకుస్వరయతి యగు నితఁ
డే కదంక జలధిఁ బవ్వళించె ననం బ్ర
శ్నా కలిత తీర్థమున నితఁ
డే కవ్వడి రథము గడిపె నిమ్ములఁ ననఁగన్ 292

అను పద్యము వ్రాసినారు. (అయితే) పవ్వళించె పవ్వడించె అని రెండు విధములు గలదు ఆంధ్ర నామ సంగ్రహమునందు :-

'గీ. ఒప్పు శయినించె ననుట తొన్నుండఁ బండె
పవ్వళించెఁ బరుండెను బవ్వడించె...' 293

అని యున్నది. రేఫా, లేఫా అని (రెండు విధములు) ఉన్నందున ర ల ల కభేదము కూడదని (అప్పకవిగారు) వ్రాసిరి. ఇక్కడ మాత్రము తత్సాండిత్య మహిమ ఏమయి పోయెనో తెలియదు. ర ల లకు బహుత్వములు లక్ష్యములు గలవు (కాని), ల డ లకు నొకటియు లేదాయెను. ఉన్నవి కొట్టివేయుటకు, లేనిపి నిలుపుటకు (వారు) స్వతంత్రులు. 294

13. విశేషవలి :-

లక్షణము :—

కాకునూరి అప్పకవిగారి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి : (8-56)

గీ. ప్రౌఢకవులు కొందఱు జ్ఞకారంబునకును
ప్రథమ వర్గంబు తొలి యక్కరములు నాల్గు
నిడుదురు ప్రబంధముల నొక్క యెడ విశేష
వది లనుచు సోమయాజులు వాడు కతన 215

లక్ష్యము. శాంతిపర్వము . (4-255)

క. జ్ఞానము కేవల కృప న
జ్ఞానికి నుపదేశ విధిఁ బ్రకాశము సేయం
గా నది సకలధరిత్రీ
దానంబున కంటె నధికతర ఫలదమగున్ 296

14. అభేద వర్గయతి :-

లక్షణము :-

గీ అవని దంతోష్ఠజంబైన వ్యంజనమున
ఫ భ లును దకారమునకు ధ వర్ణకంబు
యతులగు నభేద వర్గాఖ్య నంది కృతుల
కాళ కాశేశ నీకాశ కలుషనాశ! 297

దంతోష్ఠజ వ్యంజనమనగా వకారము 298

లక్ష్యములు —

వ ఐ లకు—

ఆదిపర్వము : (8-29)

మత్త ధీరు లీ ధృతరాష్ట్రి పాండు లతిప్రశస్తగుణుల్ ప్రసి
ద్ధోరు కీర్తులు నాకు నిద్దఱు నొక్కరూప తలంపఁగా

వీరు వారను నట్టిబుద్ధి విభేదమెన్నడులేదు గాం
ధారి పుత్రశతంబు నందుఁ బృథా తనూజుల యందునున్ 299

ద డ లకు

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (7-84)

ఉ చంపుదుమే కృతాంతు శిఖిచండమయూఖుల బారిగొందుమే
దంపుదుమే కుభృత్పరివృఢంబుల మొత్తుదుమే యజాండముల్
చింపుదుమే చతుర్దిశలు జృంభిత బాహు పరాక్రమ క్రియా
సంపద సొంపు మీఱఁ బురశాసను నానతి యింత కల్గినన్ 300

ప్రబోధ చంద్రోదయము -

ఉ నావుడు తద్ద్విజుం డహహ నాదగు శీలము వర్తనంబునం
బావనముం గులం బనియు బాగగు వింతలు గౌడదేశరా
ధావర పట్టణంబునఁ గడాని మదీయ గృహంబు తండ్రి ధా
త్రీ వినుతుండు తత్సుతులు శ్రేష్ఠులు నే నధికుండ వారిలోన్ 301

అప్పకవిగారు అభేద వర్గయతుల (విషయమున) పూర్వ లాక్షణికుల నాక్షేపించి వ్రాసిన గ్రంథ (మిట్లున్నది)

"గీ భరిత భువనార్ణవంబుతో వ్రంత సరియె
రమ్య మణిరాజ రాజితో లక్క సరియె
లలిత వీణా రవంబుతో ఢక్క సరియె
ననఁగ జెల్లు నభేదాఖ్య నమరు వళ్లు 303

ఈ మూఁటిలోను భకార వకారములకు నభేద వర్గయతి గనుక, ప్రయోగించ వచ్చును ల వర్ణ ఢ వర్ణములకు నభేద వర్గయతులు గావు కావున ప్రయోగించరాదు ర వర్ణమునకును లకారమునకును గ్రాహ్యంబుగాదు వానికి 'లక్షణ విలాసము వారు తెలియక కొన్ని యుదాహరణలు వ్రాసినారు అవియును వివరించెద" 304

ర ల లకు దిద్దినవి ఇదివరలో వ్రాసినాము ల డ లకు నభేదమంటే, ల ధ ల కభేదవర్గమున్ను శలుగును (అయితే) రెండును అగ్రాహ్యములు మరియు ర ల లకు దిద్దినదిన్ని ఆ దిద్దినందుకు పొరబాటున్ను వ్రాసు తున్నాము 805

"హరిశ్చంద్ర కథ -

ద్విపద చీఁకటి విరియించు చిరునవ్వు పసిడి
శేకుంతో నెదిరించు చెక్కులును 806

కొందఱు శేకులతో మురాఁచు చెక్కులును అని చదువుదురు అది వ్రాత తప్పుగాని కవిహృదయము గారు" 807

అని అప్పకవిగారు పరిష్కరించి వ్రాసినారు 'ఱేకు పదము అకారము గాని, రేఫముగాదు కవీశ్వరుడు రేఫమనుకుని 'మురాఁచు చెక్కులు' అని ప్రయోగించినాడు మురాఁచు పదమే ముద్దుగా నున్నది ఇక్కడ దిద్దదలచు కునే (అప్పకవిగారు) ఱేకు పదమును (రేఫఱకారముల నిర్ణయించు చోట) రేఫము లందు వ్రాసినారు అప్పకవిగారికి దిద్దుటందే తాత్పర్యముకాని విమర్శించక పోవుట నైజగుణము కాని తెలియదని ఎన్నిచోటుల వ్రాయము

'ఱేకు ఱకారముకు -

భీష్మ పర్వము (2-80)

ఉ ఱెక్కలు చించి కంఠమున ఱేకులు వాపి శిరంబు వ్రచ్చి పే
రుక్కున క్రొంచి చండమగు నొడ్డణముం గలగంగ భీష్ముఁ డే
దిక్కునఁ దానయై దిశలు దీటుకొనన్ శరకోటి నింప గెం
పెక్కిన కండ్రిగేవ చెలువెక్కుడు సేయఁగఁ గ్రీడి కృష్ణతోన్ 809

శ్రీనాథుని నైషధము (6-22)

సీ కబరికా భరముపైఁ గన్నెగేదంగి పూ
ఱేకు తోఁగూడరే ఱేనిఁ జెరివి... 810

అప్పకవిగారు తెక్కలు, 'ఱేడు లకు ఱకారములందు వ్రాసినారు రేకు రేఫములందు వ్రాసినారు (మరి) ఈ రెండు పద్యములందు నేమి పరిశీలించిరో తెలియదు తెక్కలు ఱేడు—ఈ రెండు పదములు కూడా రేఫము లందు వ్రాసితే బాగుండును లేదా రేకు పదము నుభయ రేఫములందు వ్రాసినా బాగుగా నుండును ఈ పద్యములు చూడలేదని తోచుచున్నది చూచితే మరి యొక రీతిని దిద్దుదురు

15. ఆగమ యతి.-

గీ ఆవని ట త ప వర్గముల నంత్యాక్షరములు
పరమునందున గల యూష్మ వర్ణములకు
మొదలి వర్ణంబు లాగమంబులయి నిలుచు
నాగమ విరామ మనఁగ రామార్యదేవ 812

అర్థము - ణ న మ-ఈ వర్ణములందుగల శ ష స హ లకు ట త ప-ఈ వర్ణములు ఆగమముల(గును) అనగా మధ్యను వచ్చుననుట ఆగమ మైనందున ఆగమయతి అని పేరు ఇందుకు కుమార వ్యాకరణ సూత్రము -

"ఆఘోషా దూష్మణఃపరఃప్రథమోఽనిధాన స్పర్శపరాత్తస్య స స్థానః"

ఈ సూత్రార్థము - టకారము వచ్చుటకు 'కృష్ణ' శబ్దమునందు షకా రము ఊష్మము ణకారము స్పర్శము ణకారము ట వర్గములోనిదిగాన ప్రథమ వర్ణము-టకారము-(ఆగమము) అగును కృష్ట్ణుడు

ఏవం జిష్ణు రోచిష్ణు ధిష్ణ్యాది

(తకారము వచ్చుటకు - స్నాన శబ్దమునందు సకారము ఊష్మము నకారము స్పర్శము అది తవర్గములోనిది గాన ప్రథమ వర్ణము-తకారము-వచ్చును స్త్నానము

ఏవం స్త్నానాది

(పకారము వచ్చుటకు -) భీష్మ శబ్దము నందు షకారము ఊష్మము. మకారము స్పర్శము మకారము పవర్గములోదిగాన ప్రథమ వర్ణము-పకారము-వచ్చును భీష్మ్పుడు

'ఏవం గ్రీష్మాది.'

అనుష్ణ:-నందుడు. అపత్రపిష్ణుః = లజ్జపడు వాడు ఉష్ణమ్ = వెచ్చన ఉష్ణికా = కాల్చిన గంజి ఉష్ణీషః = పాగా కిరీటమున్ను కృష్ణుః = శ్రీ కృష్ణుడు అర్జునుడు ఇట్టి నలుపువర్ణము కృష్ణా = నదీ విశేషము ద్రౌపదియు జిష్ణుః = ఇంద్రుడు అర్జునుడు జయశీలుడు . ధృష్ణుః = ధైర్యశాలి నిష్ణాతః = నేర్పరి షరోష్ణి పార్ష్ణిః = మడమ రోచిష్ణుః = ప్రకాశము గలవాడు విష్ణుడు = విష్ణుక్రాంతా లతా వృష్ణిః = తృష్ణా = ఆశ తూష్ణీంశీలః = ఊరుకున్నవాడు తీక్ష్ణః = .

సుకవి మనోరంజనము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీస శ్రీదా శ్రీదా
మోదర గిరిభేది ధాతృపూజితపాదా
వేదా వేదిత గుణ కా
కోదర మణి భూషితాంగ కుక్కుట లింగా 1

ఆవధరింపుము ఉభయ విశ్రమముల తెఱం గెఱింగించెద 2

—: ఉభయ వలలు :—

1. *అంత్యోష్మ సంధియతి* -

లక్షణము -

గీ వ్యంజనంబులు నంత్యోష్మ వర్ణమునకు
సంధి చెందిన నంత్యోష్మ సంధి విరతి
యనఁగఁ దనరారు రెండు వ్యంజనములకును
పృథుదయాపాంగ! శ్రీ కుక్కుటేశ లింగ! 3

అంత్యోష్మ వర్ణమనగా హకారము -

సూ 'ఝ యో హోన్యతరస్యామ్'

అను దీనివలన ఉత్ హతి = ఉద్ధతి, జగత్ హిత = జగద్ధిత, కకుసి, హస్తి = కకుబ్బస్తి—ఈ ప్రకారము సంధులు గలవు. 'ఉద్ధతి' పదమునను న్న ధకార ద్వయముకు త థ ద ధ లున్ను, అ య హ లున్ను చెల్లును. 4

లక్ష్యములు ఉద్ధతి తకారముకు :-

శ్రీనాథుని నైషధము : (1-9)

సీ తన కృపాణము సముద్ధత వైరిశుద్ధాంత
తాటంకముల కెగ్గు తలఁపు చుండ... 5

హకారముకు :-

వసుచరిత్రము : (1-44)

సీ. హరి వీరభట మహోద్ధతి నబ్ధి గఁపింప
దురమున నిల్చి తద్ద్రోహిఁ దునిమి. 6

'జగద్ధిత' - హకారముకు

తిమ్మకవి సార్వభౌముని సర్పపుర మాహాత్మ్యము :-

చ మతి మఱపూను నుస్సురను మందతచెందు కృశించు కందికి
న్వెతబడు నీచవర్తనుల వేడఁగఁ జూచు విధిన్ సడించులో
ధృతి చెడి క్రుంగి బెంగగొను నెట్టిమహోన్నతుఁడైన నీ జగ
ద్ధిత కరుణా రసప్లుత నిరీక్షణ మబ్బనివేల శ్రీసతీ!

నిరీక్ష-ప్రాదిగాన ప్రాదియతి (అనియు) అనవచ్చును.

2. నిత్యసంధి యతి :-

లక్షణము :-

గీ వ్యాకరణ సూత్రమున సంధు లతుకునపుడు
నిత్యముగ సంధులుండుట నిత్యసంధి
యతి యనంగను దనరారు నబ్జమౌలి!
భాఘినీ కృత వనమాలి! పరమ శూలి! 8

సూ తోర్లి.

శ వర్ణస్య లకారే పరే పరస వర్ణః స్యాత్.

తత్-లయః = తల్లయః, ఉత్-లాసం = ఉల్లాసం స్మరత్ లీలా-స్మర ల్లీలా—ఈ మొదలయిన ద్విత్వలకారములకు త థ ద ధ లు ల ళ లున్ను యతి చెల్లును.

లక్ష్యములు :-

'ఉల్లాస'-లకారముకు

పారిజాతాపహరణము : (1-60)

మ. అరి నీలాలక నీవు నీ పతి రహస్య క్రీడ వర్ణించు వే
ళ లతాఁతాయుధ సంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు సు
జ్వాం దీపాంకురమై రతిశ్రమ తనూసంజాత ధారాల మ
ర్మ లవంబుల్ దొలగింపఁ బూసురది యై రంజిల్లు నిచ్ఛాగతిన్. 10
ఆందఱు దీనిని ఎక్కడి యతి యనుకొందురు ఎక్కడి యతికాదు

తకారముకు :-

తిమ్మకవి భర్గశతకము :-
శా. నీలాంభోధర మధ్య సంస్థిత తటి స్నిగ్ధాకృతై విస్తు ర
ల్లీలన్ నివ్వరి ముంది చందమున నెంతే పచ్చనై సూక్ష్మమై
చాలా భాసిలు తేజు నీవ యనుచున్ స్వాంతంబునం దెన్నుదు
ర్వాలెంబున్ మనులైన తాపసులు భర్గాఃపార్వతీ వల్లభాఃా 12

రెండవ చరణమందు తకారముకు యతిగాన నిత్యసంధి యతియనవలె. మొదటి చరణమందు వికల్పసంధి యతి. 18

సూ స్తోశ్చునాశ్చుఃా
స్తోఃా సకార త వర్గయోఃా శకార చవర్గా భ్యాంయోగే
శకార చవర్గౌస్తఃా

సత్-చిత్ = సచ్చిత్ సత్-శంఖం = సచ్ఛంఖః
ఉత్-జ్వలం = ఉజ్జ్వలమ్

సూ స్తో ష్టునా ష్టుః
స్తోః ష్టునా యోగే ష్టుః స్యాత్ తత్-టీకా = తట్టీకా
స్పరత్-డమృగం = స్పరద్ధ మృగమ్ లసత్-ధక్కా = లసద్ధక్కా

ఈమొదలైన నిత్యసంధియతులు 'సచ్చిత్' అను పదమందు (ద్వితీ చకారమునకు) త థ ద ధ లు చ ఛ జ ఝ లు యతిచెల్లును తట్టీక అను పదమందు (ద్వితీ టకారమునకు) త థ ద ధ లు ట ఠ డ ఢ లు యతిచెల్లును 1

వి. వికల్ప సంధి యతి -

లక్షణము :-

గీ వ్యాకరణ సూత్రమున సంధి యతుకునపుడు
రెండు విధముల రూపంబు లుండు కతన
నట్టి వర్ణంబునకు వ్యంజనములు రెండు
నిలుచు ధరను వికల్పసంధి యతి యనఁగ. 1౬

సూ యరోను నాసికేఽనునాసికో వా

యరః పదాంత స్థానునాసికే పరే అనునాసికో స్యాత్. ఏతత్-మురారిః = ఏతన్మురారిః (ఏతద్మురారిః) సరిత్-నికటం = సరిన్నికటమ్ (సరిద్నికటమ్) తటిత్-నీ కాశం = తటిన్నీకాశమ్ (తటిద్నీకాశమ్).

ఈ మొదలైన పదములందు రెండు విధములైన యతులు (యతి చెల్లును 1౭

లక్ష్యములు :-'సరిన్నికట'-తకారమునకు

తెనాలి రామలింగము ఇందుధరోపాఖ్యానము :

మ ఒకనా డిందుధరుండు పార్వతియ లీలోద్యానకేళీ సరి
న్నికటానేక వనప్రదేశముల దైతేయేంద్ర కన్యాప్సరో

నికురుంబంబులు పారిజాతకుసుమానీకంబుపైఁ జల్ల ద
ర్పక బాణంబులకెల్ల నెల్లయగు సౌభాగ్యంబు శోభిల్లఁగన్. 17

మనుచరిత్రము : (2-16)

మ. ఆకలంకౌషధ సత్యముం దెలియ మాయా ద్వారకావంతి కా
శి కురుక్షేత్ర గయాప్రయాగములు నే సేవింప కుద్దండ గం
ధక వేదండ వరాహ వాహరిపు ఖడ్గ వ్యాఘ్ర మిమ్మంచుఁగొం
డకు రాజెల్లునె బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్. 18

(ఈ పద్యమును) వికల్పసంధి యతికి అప్పకవిగారు (లక్ష్యముగా) వ్రాసినారు. అనునాసిక యతికి మిగిలిన లాక్షణికులు వ్రాసినారు రెండు ననవచ్చును 19

పై మూడు విధములైన యతి భేదములు వ్యంజన విషయికము లయినప్పటికి సంధివర్జమైన ద్విత్వా (సంయుక్తా) క్షరపు రెండు విధములైన హల్లులకు యతి చెల్లుటవలన ఉభయ యతులందు నుంచినాము. 20

4. రాగమసంధియతి :-

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి' : (3-215)

గీ. ఆలను పదంబు మొదలను రాగమంబు
వచ్చుసంధికి నుభయంబు వలి తనర్చు
నతివ జవరాలు బాలింతరాలు ముద్ద
రాలు ధర్మాత్మురాలన రాక్షసారి 21

ఉభయముకు లక్ష్యములున్నవి.

లక్ష్యములు, హల్లుకు :

చారుదేష్ణచరిత్రము :

క. ఈలలన వేలుపుం జవ
రాలో యచ్చరయొ కిన్నర వధూమణియో

11)

వ్యాలాంగనయో కాకీ
భూలోక స్త్రీం కిట్టి పొంకము గలదే 22

అచ్చుకు

మనుచరిత్రము . (2-41)

ఉ ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరు వెవ్వరి వేడెదు భూసురేంద్ర యీ
కాంతము నందునున్న జవరాఁడ నెపంబిడి పల్కరించులా
గింతయకాక నీ వెఱుఁగవే ముసువచ్చిన త్రోవచొప్పు నీ
కింతభయంబు లేకడుగ నెల్లిదమైతిమి మాటలేటికిన్ ; 23

లాక్షణికులందఱు ఏకాంత' పదమును ప్రధానముచేసి నిత్య సమాస యటికి లక్ష్యము వ్రాసినారు అప్పకవిగారు రాగమసంధిని ప్రధానము చేసినారు. రెండు ననవచ్చును. కాని మూడవ చరణమందు నేయతియో యెవరును వ్రాయ లేదు 24

2. విభాగయతి :-

లక్షణము :-

గీ అవ యనంగ నేసి యన నొప్పు పదములు
సంధులందు రెండు జరుగుచుండు
సంధ్యయును బ్రమాణ సంజ్ఞయుఁ గలచోట
నగు విభాగయతులు నగినివేళ ; 25

అర్థము :- రెండవ మూడవ ఈ మొదలైన పదములందు 'అవ' అను (దానిలోని ఆది) స్వరము కలసుకొని ఉన్నందున దకారముకు అ య హ లు చెల్లును ట ర డ ఢ లు చెల్లుట స్పష్టమే. (ఇక) పదేసి, పట్టెడేసి, చోసెడేసి- మొదలైన పదములందు 'ఏసి అను దానితో సంధిగలదు గాన ఉభయము చెల్లును. 26

లక్ష్యములు :

'మూడవ' అచ్చుకు :

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (7-60)

సీ సితికంధరునకు నెచ్చెలికాఁడు గాఁడొకో
యటమటీఁడైన యీ యక్షభర్త
అహికంకణునకు మూఁడవ కన్నుగాఁడొకో
ప్రాల్మాలు నట్టి యీ పావకుండు
పురవైరి కవతంస పుష్పంబు గాఁడొకో
నిర్భాగ్యుఁడైన యీ నీరజారి
గంగాధరునకు లెంకల లెంక గాఁడొకో
పెనుగూఁతయైన యీ యనిమిషేంద్రుఁ
డేమి కుడువంగ వచ్చినా రిట్లు వదలి
వారుని వెలివెట్టినట్టి యీ యాగమునకు
పంచవదనుని కను జేవురించెనేని
తత్క్షణమునంద తమయాంద్రత్రాళ్లు తెగవె 27

సభాపర్వము : (1-47)

సీ. ఆయంబునందు నాలవ భాగ మొండె మూ
డవభాగ మొండె నం దర్ధ మొండె
గాని మిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయం బని
యవధరించితె బుద్ధి యవనినాథ
ఆయుధాగార ధనాధ్యక్షముల యందు
వరవాజి వారణా వలులయందు
బండారము లయందు పరమ విశ్వాసుల
భక్తుల దమలఁ బంచి తయ్య
గురుల వృద్ధ శిల్పి వరవణి గ్భాంధవ
జనుల నాప్తులను సాధుజనుల
గరుణఁ బేవజికము బొరయకుండఁగఁ బ్రోతె
సకలజనులు నిన్ను సంస్తుతింప. 28

పై పద్యములందు మూడవ నాల్గవ— రెండు పదములున్నవి 'రెండవ' పదముకు :-

పారిజాతాపహరణము : (2-85)

చ. కువలయ పత్రనేత్ర కనుగొంటివె కన్నులపండువయ్యె రెం
డవ వినతాతనూభవుని యందమునం గమనీయ కాంచన
చ్ఛవి కవచీకృతం బకులిశక్షత పక్షము నైకరత్న సా
నువరలు సీదివాకృత వినోదపరాయణ చంద్రభానువున్. 29

హల్లుకు

కాకునూరి అప్పకవిగారి 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి : (4 ఆ. 21 వ భం.)

కనకలత జవమున భగభగ యనుచు వ్రజజనముల బొదవినం
దవశిఖి నుడిపిన మధుముర నరకదమన యని పే
లవముగఁ బలువరు నిరువది లఘువులు గము పదమూఁ
డవయెడ విరతి బొసఁగిన బెడగడరు కనకలతన్. 30

లాక్షణికులందఱు ఏసి యను పదమునకేగాని 'ఆవ' యను పదమునకు చెప్పలేదు. ఈ లక్ష్యములకు నేమి సమాధానము చేసికొనిరో తెలియదు. 31

(ఇక ఏసికి లక్ష్యములు)

'ఇంతేసి' - హల్లుకు :-

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము : (2-17ం)

గీ. నీవు చేసిన దోషంబు నీకె యుండె
దీర్ఘరోషంబు మాకు నింతేసి యేల
మొగమునందున్న నీ దైన్య ముద్రఁజూచి
కరుణ జనియింపఁగాచితి ధరణినాథ 32

'ఇంతలేసి' -హల్లుకు :-

రాధామాధవము : (4-87)

గీ. కొదమ సంపెంగ పూవుల గుత్తి పుష్ప
లావి యొక్కఁటె శ్రీవత్సలాంఛనునకు

దర్శనం బిచ్చె మత్పయోధరము లింత
లేసి కలవని తెలిపెడు లీల దోప. 33

అచ్చుకు :-

శ్రీనాథుని కాశీఖండము . (2-104)

గీ. అప్పటికి నియ్యఁగొండిఁగా కబ్బవదన
ఋషుల పాలిటివే యింతలేసి పనులు
కొదుగ కాబోతు నాబోతు క్రుమ్ములాఁడ
నడిమి యాబెయ్యదెస వచ్చె నాకు నిపుడు. 34

6. భిన్నయతి[1] :-

(కాకునూరి అప్పకవిగారి లక్షణము) :

గీ గుడుసుపైఁ గ్రియనడుమ నా గుడుసు వచ్చి
భిన్నయతి యగు రానిచోఁ బెఱయతియగు
నెదను లచ్చిని హరి ధరియించె ననఁగ
రిపుల నెల్లను బోర హరించె ననఁగ

విజయ విలాసము : (8 15)

ఉ చిత్రజుఁడల్లి తూపుమొన చేసినఁ జేయఁగ నిమ్ము పై ధ్వజం
బెత్తిన నెత్తినిమ్ము వచియించెదఁ గల్గినమాట గట్టిగా

---

1. భిన్నయతి'ని వేంకటరాయడు ఉభయ యతులలో పరిగణించినాడు (చూ 2 అ 25 ప) కాని దానికి ఇక్కడ లక్ష్య లక్షణములు చూపలేదు. మూల తాళ పత్ర ప్రతులు రెండింటియందు నెక్కడను ఈ యతి వివరణ లేదు 'ఇ' ప్రతియందు మాత్రము వికల్పయతి ప్రదర్శన తరువాత, రాగమ సంధియతి వివరణకు పెనుదట 'భిన్నయతికి లక్షణము సీ॥ ధరియించె భరి యించె వరియించె సుఖయించె' అని మాత్రము కుండలీకరణములో వ్రాయ బడియున్నది. గాని ఈ లక్షణ పద్యము పూర్తిచేసి లక్ష్యము లెక్కడను ప్రద ర్శింపబడలేదు అందువలన గ్రంథ సమగ్రతకొరకు అప్పకవీయము నుండి ఈ యతికి లక్ష్య లక్షణములు చూపబడుచున్నవి.

నత్తరలాయతేక్షణ కటాక్ష విలాస రసప్రవాహముల్
కుత్తుకబంది తామరలకున్ దలమున్కలు గండుమీలకున్ 84/2

అందే :

ఉ చెట్టతనంబునం జనకు జీవనమంతయు వెల్లివుచ్చి తో
బుట్టిన యాపె యిల్వీటిచి పుట్టినబిడ్డనికిం బగైన నీ
యిట్టి నిశాట కృత్యమున కెవ్వడు రోయక నమ్మతించు నీ
వెట్టి ప్రదోషవేళ జనియించినవాడవొ గాక చంద్రమా। 84/3

పెఱయతి :

ఆగమము రానందులకు శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునందు:

ఉ గందపుగొండ నెత్తములఁ గందువ మేలిమి తీవయిండ్లలోఁ
గెందలిరాకుపాన్పున సుఖించి నితాంతరతి శ్రమంబునుం
జెందిన చెందు గుబ్బెతల చెక్కులఁ జిమ్ము జవాది వాసనల్
విందులుసేయుచు న్మెలఁగు వేఁకువఁ గోమలగంధవాహముల్. 84/4

7. ప్రభునామ యతి :

లక్షణము :

గీ. అవ్వ యమ్మక్క యప్పయ్య యన్న యాయి
యరుసు పదములు సంధుల నదుకుచోట
నచ్చులల్లులు రెండును నలసు నూదఁ
బడకయైనను ప్రభునామ వలి యనంగ. 85

'ప్రభు' శబ్దముకు నిక్కడ మనుష్యుడని యర్థము గాని, 'రాజు' అని అర్థముగాదు కావున స్త్రీ పురుష నామధేయులకు (సామాన్యము ఇట్టిచోట్ల) నుభయమును చెల్లును కొందఱు లాక్షణికులు దీనినె 'నామాఖండ' మన్నారు వారఖండయతి నంగీకరించనివారు. కొలదఱు లాక్షణికులు దొడ్డయ్య దొడ్డమ్మ, రామయ్య రామన్న, సీతమ్మ, లక్ష్మమ్మ- ఈ మొదలైన పేరులు దొడ్డయ, దొడ్డమ, రామయ రామన, సీతమ, లక్ష్మమ- అని తేంబలికినపుడు స్వర

వ్యంజనములు రెండును చెల్లునని లక్షణముచెప్పి అట్టివే లక్ష్యములు ప్రకాసినారు. (మరి) పూర్వ మహాకవి ప్రయోగములు ద్విత్వముగల పేరులకు ఉభయముకు (యతి చెల్లింపు) ఉండగా గురుత్వమొప్పక పోవుటకు వారి తాత్పర్యము తెలియదు అనంతుని ఛందము (1-118) నందు :

గీ. ఒరుల నన్నమ్మ యనుచోట నూదఁబడక
ద్వివిధమగుఁ బ్రభునామాంత విరమణమున
మఱి యయోధ్యకు రాజు రామన యనంగ
నతని పట్టపుదేవి సీతకు యనంగ

(అని) రంగరాట్ఛందంబు (8-128) నందు :

గీ అవనిలో నలమేలు మంగమకు సాటి
యాదిలక్ష్మి యానంద రంగనకు సాటి
విష్ణు, వటుగాన నోములు వేయు నోచి
మహిని నాతనిఁగన్న లక్ష్మమదె కీర్తి 87

(అని చెప్పినారు) ఇటువలెనే కొందఱు గురుత్వమొప్పలేదు గురుత్వ మొప్పని వాటికి గురుత్వములేదు. 88

గురుత్వముకు లక్ష్యములు :

అచ్చుకు :

తెనాలి మూర్తికవిగారి 'రాజవాహన విజయము' (అవ 1-22)

ఉ చెప్పిన పద్యమెల్ల చెవిఁజేర్చి వినున్ విన డొంకు గల్గినన్
దప్పులు గిప్ప లెన్నఁ డొకనాడును, నాడును నాడు వేడఁ బో
యప్పన వెట్టఁ బోఁడడిగినన్ వివరా లిడు కొండమీఁది తి
మ్మప్పనివంటి కావ్యపతి యబ్బుట యబ్బుర మిబ్బుదాలికిన్ 89

నంది తిమ్మనగారి చాటుధార.

క. ఇప్పటి దాతం సరిగాఁ
జెప్పకురా భట్టకర్ణ ఖిలిచరులన్

జెప్పము మూర్తిఘనుని వెం
కప్పకు దానమున నిర్భయంబున సభనన్. 40

పొట్టూరి గోపన్న చాటుధార :

క. అన్నలుఁడు రూపమున సిం
గన్న కలాయుక్తి, భరతు నన్నకరుణచే
నన్నసముద్రపు పెదచి
న్నన్నకుమారుండు వేంగలామాత్యుఁ డిలన్. 41

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (1-18)

సీ . వచియింతు వేములవాడ భీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయభట్టు మార్గంబున
నుభయ వాఙ్మాధి నొక్కొక్కమాటు
వాక్రుత్తు తిక్కయజ్వ ప్రకారము రసా
భ్యుచిత బంధమున నొక్కొక్కమాటు
పఠియింతువు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని తేవ
సూక్తి వైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు
నైషధాది మహాప్రబంధములు పెక్కుఁ
జెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వనఘ
యిపుడు చెప్పంగఁదొడఁగిన యీ ప్రబంధ
మంకితము సేయు వీరభద్రయ్య పేర 42

మూడుచోటుల వుకారలోపము. రెండు (చోటుల) ప్రాదియతులు. 43

ఖండే : (1-58)

మ హరి దాదించెఁ బురోపకంరమున వాహ్యాలి ప్రదేశంబునం
దరుదే యల్లయరెడ్డినందనుఁడు దొడ్డయ్య క్షమాధీశ్వరుం
డిరవైనాలుగు మూర్లమేర యదిపో రెక్కింపగా నేల య
ద్ధరణీనాథుని కీర్తిదాఁచెఁ గడు నుద్దండించి బ్రహ్మాండమున్. 44

కాశీఖండమందు గురుత్వమునకు నీ రెండు పద్యములుండగా కొందఱు లాక్షణికులు (1-29)

మ. జయధాటీ సమయంబులన్ విలయ ఝుంఝూమారుతాడంబరా
న్వయ రంహః ప్రవిజృంభమాణ ఘన నిస్సాణోగ్ర భేరీస్వనం
బయి యొడ్డాది భయంకరోడ్డమరు శౌర్యంబైన శ్రీరెడ్డి దొ
డ్డయ యల్లాడ నృపాల రాహునకుఁ బిట్టల్లాడ దిక్చక్రముల్. 45

(అను) ఈ పద్యము తేలబలుకుటకు లక్ష్యము వ్రాసినారు. ఈ పద్యము, పై రెండు పద్యముల మధ్య నున్నది. వారి కంటికి నిది మాత్రము కన్పించి యా రెండు పద్యములు నెందుకు కనుపించక పోయెనో తెలియదు.

హల్లుకు :—

హుళక్కి భాస్కరుని చాటుధార :

క అప్పులిడు నతఁడు ఘనుఁడా
యప్పు డొసఁగి మఱలఁ జెందు నాతఁడు రాజా
చెప్పఁగవలె సాహిణి మా
రప్పను దానమున ఘనుడు రాజు నటంచున్ 47

తెనాలి రామ[1]కృష్ణుని చాటుధార.

క. చిన్నన్న ద్విపద కెఱుఁగును
పన్నుగ పెదతిరుమలయ్య పదముల కెఱుఁగున్
మిన్నందిమ్రోసె నరసిం
గన్న కవిత్వంబు పద్యగద్య శ్రేణిన్.

శ్రీనాథుని కాశీఖండము : (4-106)

గీ. అనిన విని సోమయాజి కోపాగ్రహమునఁ
దత్తరింపుచు వడి సోమిదమ్మఁ బలికె

(1) 'కృష్ణమ్మ' అని మూ. ప్ర లో ఉన్నది.

నవునె సత్పుత్రజనయిత్రి యవునె సాధ్వి
యవునె సూనృత భాషిణి యవునె భార్య: 49

ఉభయముకు :

ఈవని పెద్దిరాజు చాటువులు -

క. ఇమ్మహిలో మహనీయగు
ణమ్ముల సీసాది గలరె నానావిధదే
శమ్ముల శ్రీరాముని సీ
తమ్మా మాయమ్మ నిత్యహర్షము లిమ్మా: 50

క. ఇమ్మా మదభీష్టంబులు
కొమ్మా మాప్రొక్కులెల్ల గుమతి తా మా
యమ్మా రఘునందనసీ
తమ్మా సౌభాగ్యసిద్ధిదాయిని వమ్మా : 51

క. ఇక్కలియుగశక్తులలో
లెక్కింపకు భట్ట శంకలేక ధరిత్రిన్
మిక్కిలి మల్లేశునియం
ఐక్కకు సరివేల్పుగలదె యవసీ స్థలిలోన్. 52

క చొక్కపు శ్రీగిరి నిలయుని
మక్కువ మదిలో నెటింగి మనుజులఁ బ్రోవన్
దిక్కయి నించిన మా యం
ఐక్కకు సరిగలదె సకల భాగ్యస్ఫురణన్ 53

'అయి'

వజుకూరి గురవరాజు 'శమతంకమణిచరిత్ర' :

ఉ. కాయవచోమనఃస్థితులఁ గల్పిత దోషము లెల్లఁ బాయఁగా
నా యెదలోన నిత్యము సనాతన ధర్ముఁబూని నర్మిలిన్
బాయక కొల్తు రామనరపాల నిరంతర సౌఖ్యదాయి సీ
తాయి సమస్త శోభన విధాయి మహాఫలసిదాయిగన్. 54

రాచపూడి వెంకయ్య చాటుధార.

క వ్యాయామ జనిత మాయో
పాయసమస్రౌఘములు నివారణమగు దు
ష్కాయంబు పూతమగు గం
గాయినిఁ బొడగన్నఁ దానమాడిన మాత్రన్. 55

'ఆరుసు' - అనగా మంత్రికర్థము. 56

ఆచ్చుకు -

ఆంధ్రకవితాపితామహుని చాటుధార :

క. చేపట్టిన ధృవులవుదురు
కోపించిన రంభఁ గూడుకొందురు జగతిన్
స్థాపింపఁ బొడువఁ జాలని
యాపందలు సాల్వకోన మరుసున కెనయే. 57

హల్లుకు :-

పలకలూరి గోపన్న చాటుధార :

గీ. గోలకొండ మలక గోవుల భక్షించు
కొండపీది విప్రకులము నెల్ల
బాచమరుసు చేరి భక్షింపుచున్నాఁడు
మలకమేలొ బాచ మరుసు మేలొ. 58

కోన-అరుసు = కోనరసు, బాచ-అరుసు = బాచరుసు అని ఉండ వలసి నందుకు మధ్య మకారము సంప్రాప్తమైనది.

'క్వచిదత్వం క్వచిద్భాత్వం, క్వచిత్వం క్వచిత్పతా
క్వచిన్మత్వం యథాయోగ్య మన్యచ్చ వ్యవహారతః'

అని అథర్వణాచార్యుల వారి కారిక కలదు కోనమరుసు, బాచమరుసు-సుప్రయోగములు. రామరాజు, సోమరాజు, రామరాయడు, కృష్ణరాయడు-ఈ మొదలగు పదములందు ఆత్వము, రామానాయఁడు, తిమ్మానాయడు, మల్లా

రెడ్డి, ఎల్లారెడ్డి - ఈ మొదలగు వాటియందు ఆత్వము రామిరెడ్డి, సోమిసెట్టి - ఈ మొదలగు వాటియందు ఇత్వము. అయ్యపరాజు బయ్యపరాజు, సూరపరాజు, నారపరాజు, - ఈ మొదలగు పదములందు పత్వము కృష్ణమరాజు, కోనమ రాజు, కృష్ణమాచార్యులు, కొండమాచార్యులు - ఈ మొదలగువాటి యందు మత్వము 'యథాయోగ్య మన్యచ్చ వ్యవహారతః' అనుట వలన, నరసుపండా, వెంకుపండా- ఈ మొదలగు వాటియందు ఉత్వము రాజు, రావు, రెడ్డి, సెట్టి, జెట్టి, రాయడు, నాయడు, ప్రెగడ- ఈ మొదలగు పదములు కలిసినపుడు పైన చెప్పిన ఆత్వాదులు వచ్చును. 59

8. ప్రాదియతి :—

లక్షణము :

"శ్లో॥ ప్ర పరాప్రతి ప రృత్యధ్యభ్యవానూప సంసృప
ని వి నిర్దురుద ప్యాజి త్యుపసర్గాస్తు వింశతిః

ప్ర, ప్రరా, ప్రతి, పరి, అతి, అధి, అభి, అవ, అను, ఉప సమ్, సు, అప, ని, వి, నిర్, దుర్, ఉత్, అపి, ఆజ్-ఇవి యిరువదియును ఉపసర్గలు ప్రకారోపసర్గం బాదియగుటం జేసి ప్రాదులనంబడును

గీ ఆంధ్రమునకుఁ జొరని పరాజపులు మూఁడు
గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలం
స్వరము లతికిన వాని కవ్వలను నిలుచు
నచ్చులును హల్లులును బ్రాదియతు లనంగ 60

గీ ఆబ్జయోని రజోగుణ ప్రాప్తిఁ దనరు
పద్మనాభుండు సాత్త్విక ప్రాప్తిఁ దనరు
రజతగిరి మందిరుఁడు తమఃప్రాప్తిఁదనరు
ననఁగ నిబ్భంగి ప్రాదుల కలరు యతులు"
(ఆ క. 3-332, 8) 61

అని అప్పకవిగారు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణియందు చెప్పినారు ఇందులో పరా, ఆజ్, అపి- ఈ మూడు వేదమందేకాని లోకమందు లేవనుట. (అయితే) ఆ మూడింటిలో (పరా అను దానిని గూర్చి).

సూ. అహ్నోఽదంతాత్. పరాగత మహః పరాహ్ణః

అని కౌముది యందున్నది ;[పరాహ్ణ పదమొకటి. (కాగా) పరాగతాః ఆపః అస్మాత్ పరాపః = తుష్క్రహదము ఈ రెండు పదములందును పరా అను ఉపసర్గము గలదు. ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశమందు.

సీ. పా. అభిగుప్తమంత్రులు నర్థంబులందుఁ బ

రాఙ్ముఖు లార్య భావానుగతులు...]

(అని కలదు) కాని–ఆఙ్, అపి ఈ రెండు మాత్రము లేవు 'ప్రాప్తి' పదమున (కొకటికి) మాత్రము ఉభయములకు లక్ష్యము ప్రాసి- ఇటువలె కదమవిన్ని చూచుకొమ్మని (అప్పకవి గార)న్నారు. ప్రాదులు విస్తారము లున్నవి. ఇంత మాత్రముచేత నందఱికి నెటువలె తెలియును? కొన్ని పదములు తెలియ పరుచుతున్నాము—

ప్రేషణ	వీక్షణ	నిరీక్షణ	ప్రోక్షణ
అపాయ	ఉపాయ	ఉపాయన	ఉపేత
అపేత	సమేత	ఉపేక్ష	అపేక్ష
ఉపేంద్ర	సమంచిత	ప్రాంచిత	ఉదంచిత
సమాస	ప్రాస	వ్యాస	వ్యాకీర
వ్యాసంగ	వ్యాలోల	వ్యామోహ	వ్యాయామ
వ్యాకుల	వ్యాపార	ఉదార	ఉదాహరణ
ఉపోద్ఘాత	ప్రోద్భూత	అభ్యుదయ	ప్రత్యాలీఢ
ప్రాంత	ప్రత్యంత	పర్యంత	ఉదంత
సమాకీర్ణ	సమస్త	సమగ్ర	అత్యుగ్ర
ప్రత్యుప్త	ప్రత్యగ్ర	అన్వర్థ	దురంత
అపాదృత	వ్యపగత	అత్యుష్ణ	నిరాతంక
నిరాధార	నిరపేక్ష	ఉదంచిత	ప్రాణ
అపాన	వ్యాన	ఉదాన	సమాన

1. 'పరాహ్ణ పద మొకటి'అను దగ్గరి నుండి ఎఱ్ఱాప్రెగడ సీ॰పా॰దాంతము వరకున్న [ ] లోని భాగము మూల ప్రతియందు 'మార్జిన్'ప్రాయబడి యున్నది

ఈ మొదలైనవి ప్రాదులు మరియును-

సమ్ = సమ్యక్ ఈరితుం = గంతుం శీలమస్య సమీరణః - గాలి.

సమ్ ఈరయతి ఆమోదం (ఇతి చ) సమీరణః-మరువమరుపరిమల యుక్త భూజము

విశేషేణ ఈరయతీతి వీరః = శూరుడు

విశేషేణ వీరయతీతి వీరం = కుంకుమపూపు

అభితః గాః ఈరతీతి ఆభీరః = గొల్లవాడు

సమ్యక్ ఈరతి గచ్ఛతీతి సమీరః = గాలి

సమ్ = సమీచీనాః ఉద్రాః = జలచరవిశేషాః యస్మిన్ సః సముద్రః = (సంద్రము)

ప్ర అస్యతే శత్రుష్వితి ప్రాసః (ప్రాస' పదమందలి స' ఊష్మముల లోని) ద్వితీయాక్షరము = బల్లెము

సం సంసక్తం అంతో యస్యా స్సా సమంతా, సమతాయా ఇమే సామంతాః

సమితిః, సమిత్, సమీకం, సమాధూతః, సముదాయః అభ్యాగమః- ఈ ఆరు యుద్ధ పర్యాయములు.

సమజ్యా, సభ, పర్యంకః, దురితం, ఉపాధిః, ప్రతీకః, ప్రతీక్ష్యః, ప్రతీతః, సమృద్ధిః, సమృద్ధః- ఈ మొదలైనవి ప్రాదులు. 64

ఉభయముకు లక్ష్యములు :—

విక్రమార్క చరిత్ర[1].—

సీ ప్రమదా జనేక్షణ ప్రార్థిత సౌందర్య
యాచక సంతత ప్రార్థనీయ
పృథివీసురవ్రజా భీష్టసంధాయక
యిభముఖ్య సైనికా భీష్టయాత్ర

1. ఈ పద్యము 'సింహాసన ద్వాత్రింశిక' (కొరవి గోపరాజు) లోనిది.

పరమధర్మక్రియోపాయ సంచితకీర్తి
యరిదుర్గ సాధనోపాయవేది
వివిధశాస్త్రాగమ వీక్షణ తాత్పర్య
యిందిరా సత్కృపా వీక్షణీయ
ప్రబల తరగుణా నిరంతర వైభవ
యష్టసిద్ధి బల నిరంతరాయ
పరగుచుండు నివియ ప్రాదుల యతులన
విద్వదంబుజార్క విక్రమార్క 65

రుక్మాంగద చరితము (2-70)

క ఏ గృహపతిచేన
భ్యాగతుఁడు తిరస్కరింప బడుఁ దన దురితం
బా గృహపతి కిచ్చ న
భ్యాగతుఁడు తదీయ సుకృతమంతయుఁ గొనఁ చున్ 66

హల్లులకు -

శ్రీనాథుని నైషధము (8-56)

ఉ దాసకలా కలాప సముదంచిత సారవివేక సుపదన్
మానిత యాచమాన జనమానస వృత్త్యభిపూర్తిబుద్ధి యె
వ్వానికి లేదొకింతయును వా డొకరుండు భరంబు ధాత్రికిన్
గానలు గావు శైలములు గావు పయోధులు గావు భారముల్ 67

మనుచరిత్రము : (2-68)

భా ప్రాంచద్భూషణ బాహుమూల రుచితో బాలిండ్లు పొంగార మై
యంచల్ ప్రోవఁగ గొఁగిలించి యధరం బాసింప హా శ్రీహరీ
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁ డోరమోమిడి తదీ యాంసద్వయంబఁది పొ
మ్మంచున్ ద్రోచెఁ గలంచునే సతుల మాయల్ ధీర చిత్తంబులన్

వసుచరిత్రము (4-90)

భా మాయాశీలురు చంచలాత్ము లనుకంపాశూన్యు లాత్మైక కా
ర్యాయత్తుల్ సమయానుకూల హృదయ వ్యాపార గోపాయనో

పాయజ్ఞుల్ మగవార లాపయి మహీపాలు ల్మహా వైభవ
శ్రీ యోగాంధులఁ జెప్పనేల మరి వారిన్ నమ్మఁగా వచ్చునే 69

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (1-58)

మ స్ర స్వనిలింపావాస దత్తాశన దతల మిథ
స్తారతమ్యంబు లీరెం
డును దీనుల్ గొంచు నమ్మాడుగుల యడంగ
న్దోచు నద్యద్రతోన్మే
లన సిద్ధద్వంద్వ బృందాలయ బిలగత క
ల్యాణ మంథాద్రులోనా
వనజాక్ష స్యందన ద్వందద్వము లిఖితనరా
వా ప్త దాంపత్య మొప్పున్ 70

చివర (పాదమున రెండవది) ప్రాదియతి రెండవ చరణ మందు రెండవది అను నాసికయతి.

అచ్చులకు –

శ్రీనాథుని నైషధము (4-88)

క ఈరీతి నాతలోదరి
సారతరసుధారస ప్రసవ.. రసా
సారసరసోక్తి సరణి మ
హారాజకుమారునకు నపాయన మొసఁగెన్ 72

మనుచరిత్రము : (1-79)

క ఆ మండిడి యతఁ డేగిన
భూమీసురుఁ డరిగెఁ దుహిన భూధర శృంగ
శ్యామల కోమల కానన
హేమాధ్వ దరీ ఝరీ నిరీక్షాపేక్షన్ 73

రాఘవ పాండవీయము (1-12)

సీ గంభీరవేది లక్షణ లక్షితంబునై
తనరారి భద్రదంతావలములు
నారబ్ధసింధుగాంధారాట్టభవములై
కొఱలు శ్రీవృక్షక మోటకములు
పదునాల్గు జాతుల త్రిదివకాంతల మీఱు
పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులు
కడునద్భుతములైన కనకరత్నాంకుక
చందనాది సువస్తుసంపదలును

నఖిలదిగ్దేశ భూపసమర్పితంబు
లగుచు నరణంబుగతిఁ దోన నరుగుదెఱఁ
దను వరించు జయశ్రీలఁ గొనుచు నతఁడు
పురికిఁ జనుసొంపు వాగగోచరతఁ బరఁగె 74

సమర్పితము - ప్రాదియతి [1]

ప్రాణపదము హల్లుకు -

పోతరాజుగారి భాగవతము (అష్టమ-285)

క ప్రాణేచ్ఛ వచ్చి సొచ్చిన
ప్రాణుల రక్షింపవలయుఁ బ్రభువుల కెల్లన్
ప్రాణుల కిత్తురు సాధులు
ప్రాణంబులు నిమిషభంగురము లని మగువా 75

---

1 ఇక్కడ ఈ పద్యార్థము తెలియుటకు ముద్దరాజు రామన్నగారు రచించిన వ్యాఖ్యానము వ్రాసుతున్నాము అని ప్రారంభించి ఆ పద్యవ్యాఖ్య వ్రాసి వ్యాఖ్యలో— పదునెనిమిది జాతులు పేరులు మాత్రము వ్రాసినారు ఏ జాతివలన నేజాతి పుట్టినదో అది వ్రాయలేదు ఈ నిర్ణయము ముఖ్యముగా తెలియవలసినదౌను అని స్కందపురాణము నుండి 11½ శ్లోకములు వ్రాయబడినవి చివరి శ్లోకార్థభాగమిది —ఏవం సంకర వర్ణానాం జనానాం జన్మలక్షణమ్

అచ్చుకు -

అడిదము సూరకవి కవిజనరంజనము

సీ ఆనుగబిడ్డల భంగి ననుజీవులను బ్రోవు
మించవేలుపును గొల్వు మేమరకను
పతికి ముం దనుభవింపకు మే పదార్థంబు
జవదాటకుము నిజేశ్వరుని మాట
మగఁడు గావించిన మన్నన కుబ్బకు
మటి కృశింపకు మవమానమునకు
నవనిసురాభ్యాగతార్థికోటుల నెల్ల
నా ప్త బంధువులయ ట్లాదరింపు

కరుణగల్గుము బంధువర్గములకెల్ల
గురజనంబుల సద్భక్తి గొలువు మెపుడు
దైవమన్నను గురువన్న ధర్మమన్న
ప్రాణనాథుండు సుమ్ము మాయమ్మకాన 76

ఇటువలెనే తెలుసుకునేది 77

9. చతుర్థీ విభక్తి విరామము -

లక్షణము -

గీ తనరు నచ్చు హల్లులకుఁ గై యను విభక్తి
తివిరి పదముపై నిడఁ జతుర్థీ విరామ
మంజలి యొనర్తు శశిమౌలికై మురారి
కై సమర్పింతు విరులనఁ గలుషదమన 78

ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి యందలి —

సూ కొఱకు కై చతుర్థ్యాస్తః

అను సూత్రము వలన చతుర్థికి కై యను వర్ణము సిద్ధము ఆ వర్ణము అచ్చుకు చెల్లునని కొందఱి మతము హల్లుకు చెందునని కొందఱి మతము రెండును గలవు హల్లుకు సుంతము 79

అచ్చుకు —

శ్రీనాథుని నైషధము (8-150)

ఉ కాంత మెయింగుఁజన్నులకుఁ గ్రమ్మఁతి క్రమ్మఁతి వచ్చి వచ్చి యం
గాంతర మన్నివేళములఁ జెయట నేగియు నేగలేక భూ
కాంతుని దృష్టి దిగ్భ్రమము గైకొనఁబోలు బలెం దదీయ ప
ర్యంతము నం దలందిన కురంగమదంబను చిమ్మఁజీకటిన్ 80

చివర (పాదమున) ప్రాదియతి

శ్రీకృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (1-68) —

క ఆలి వచఃకార్పణ్యం
బా లేమం చెవులుసోక దధమాన్వయ జీ
ర్ణా లావణ్యాల పిల్పున
శై లాభము దెల్పిరేని యవి శ్రీంగుటన్ 81

'ఏని పదముకు 'యద్యర్థమే కాని ఇక్కడ అప్యర్థము చెప్పవలెను 82

మనుచరిత్రము (8-182)

క కావున వారలఁ జూడం
గా వేగమె చనఁగవలయుఁ గమలదలాక్షి
నీ వెఱుఁగని ధర్మార
ర్మావస్థలుఁ గలవె దీనిశై యడలకుమీ 83

తిమ్మకవి అచ్చ తెనుఁగు రామాయణము(అయో. 94)

క శైకా నీపూనిన పని
శై కాశై కందినట్టి యనుఁగుంగొడు కి
న్నై కానం కేగెడు నీఁక
నే కడ నివంటి తులువ లేరీ పుడమిన్ 84

శాంతి పర్వము (2-28)

గీ అరణి నగ్నిబొడము కరణి దేవకియందు
విప్రయజ్ఞ కర్మ వేద గుప్తి
నై జనించె నెవ్వఁ డవ్వసుదేవ నం
దను భజింతు నేకతానిరూఢి 85

(హల్లుకు -)

బ్రహ్మోత్తర ఖండము

ఉ. అంతయు నాత్మలో నరసి యల్లన నవ్వుచు నా నృపాల కుం
డింతికి సర్వముం దెలిపి యెల్లరకుం గతజన్మ వాసనా
క్రాంతిని బాపపుణ్యముల నై పళమౌ మది నట్టుగాన నే
కాంత శివార్చనా నిరతి గైకొనుమంచు వచించె నేర్పడన్ 86

జైమినీ భారతము (2-51) .

ఉ నావుడు వాయునందనుఁడు నందన పొమ్ము చమూవధూటి నీ
నై పళమైన లెస్స యటుగాక నినుం దల మీఱెనేని దా
దౌవున నిల్చి మద్గద పటు విక్రమ తాడనంబు లం
జేవ యడంతు నెందు గురుశిక్ష గదా నుతిగాంతురంగనల్. 87

10. పంచమీ విభక్తి విరామము -

లక్షణము -

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి (3-288)

గీ తత్సమంబు సేయు తఱిని పంచమి నన్న
నంచె ననువిభక్తు లందుకు సంధి
మెలఁగఁ గృతులఁ బంచమీ విభక్తి విరామ
మనఁగ నచ్చునకును హల్లునకును 88

లక్ష్యములు

ఉభయముకు .-

చమత్కార రామాయణము

క నిన్నుఁ జెఱ గొన్న హైహయు
తన్నను దోర్వీర్యమెక్కుఁడగు భార్గవు లీ
లన్నిర్జించిన రాముని
తన్నను శూరుండు ముజ్జగంబులఁ గలఁడే 89

(హల్లుకు -)

ఆదిపర్వము (4-224)

చ వితతమఖ ప్రయోగ విధివిత్తము లుత్తమ ధీయుతుల్ జగ
న్నుత సుమహా తపోధను లనుగ్రహ నిగ్రహ శక్తియుక్తు లీ
క్రతువున ఋత్విజుల్ కమలగర్భసమానులు పూర్వదిక్పతి
క్రతువున యాఱుకోత్తములకన్నఁ బ్రసిద్ధులు సర్వవిద్యలన్ 90

అరణ్యపర్వము (7-488)

చ వినుమగుడంగ నాఁడు పృథివీపతిఁజూచి ధరిత్రికంబె వ్రే
గన యగుదాని నాకసము కంబెఁగడుం బొడవైన దాని గా
ర్ధ్యనకును నెక్కుఁదై జవము పొంపిరి వోయెడుదానిఁ బూర్వికం
బెను చఱచైన దానిని ఘటింపఁగఁ జెప్పుము నాకు నావుడున్ 91

11. నిత్యయతి .-

లక్షణము -

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము (2-128) .

క. విదితముగ నేని యనియెడు
పద మన్యపదంబుతోడఁ బద్యంబులలో
నదుకునెడ నిరుదెఱంగులఁ
బొడవున్ నిత్యయతియనంగ భుజగవిభూషా 92

లక్ష్యములు -

ఉభయముకు -

శేషధర్మములు -

క. మెట్టఁడు నారక మార్గం
బెట్టి మహాక్రూరకర్ముఁ డేనియుఁ దుది ని
ట్టట్టనక నెమ్మనంబున
నెట్టన హరిఁదఁప గలిగెనేని మహాత్మా 88

మొదటి ఏని కి అప్యర్థము 84

అచ్చుకు -

ఆదిపర్వము (8-48)

గీ. రాజవరుఁడైన పార్థుతో రాజుగాని
యీతఁ డని సేయఁగాఁ దగఁడేని వీని
నెల్లవారలు జూడఁగ నీక్షణంబ
రాజుఁ జేసెద నే నంగరాజ్య మిచ్చి 85

అందే (7-142)

మత్త (మానితంబగు నాతపోమహిమం త్రిలోక పరాభవం
బేరు జేయఁగఁ బూని చేసితి నిట్టి దొక్క ప్రతిజ్ఞ మున్)
దీని నెట్టులఁ గ్రమ్మఱింతు మదీయభాషిత మెన్నఁడు
న్నేని మోఘముగాదు దిగ్దరణీరపీందు లెఱుంగగాన్ 86

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (4-248)

గీ. ఎట్టి యపరాధ మొనరించెనేని తల్లి
కొడుకు శపియింప దిల్భంగిఁ గ్రూరబుద్ధి
(నతివ సత్యంబు చెప్పు మెవ్వఁతెవు నీవు
నావుడును శాపభీతి నన్నలిననేత్ర) 87

భాస్కరుని రామాయణము (అయో-887)

కా వానప్రస్థునిఁ జంపి యొక్కవడితో స్వర్నాథుఁడుం ద్రుంగు ధా
త్రీనాథుండన నెంతవాఁడఁట విచారింపంగ నీకెంత నే
చ్చేనింబోవు శరంబు ప్రక్కలయి దప్పెం దప్పె నీ కృత్య మ
జ్ఞానంబుం గడు నోడిచెప్పితివి పశ్చాత్తాప తప్తుండవై 83

12. దేశ్యనిత్య సమాసయతి

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి (3-191)

క 'రూపఱఁ బెంపఱఁ బెల్లఱ
నే పఱచుట క్రిక్కిఱియుట నిలఁ గ్రచ్చఱయున్
జూపఱి యుక్కఱి మొదలుగ
శ్మాపతి దేశీయ నిత్య సమసన పదముల్ 99

'కొందఱు దీని దేశ్యాఖండవడి యందురు (అని వ్రాసినారు ఇది) స్వత
స్సిద్ధమైన అఖండవడి నంగీకరించని వారి మతము 100

అనంతుని ఛందము (1-100)

గీ ఆఱ యనంగను బోవుట కర్థమైన
సంధి నిత్యసమాసోక్తి జరుగురెంట
నసురవీరుల నెల్ల నుక్కఱవధించె
భానుకులుఁడు రావణుని నేపఱచెననఁగ 101

తిమ్మకవి లక్షణ సారసంగ్రహము (2-128)

క అక్కఱ తెమ్మెఱ రూపఱఁ
గ్రగక్కడంగ నోమాస క్రచ్చఱ యన నీ
పెక్కుపదము లిరుదెఱఁగుల
నిక్కముగ నఖండవడి గణించిరి సుకవుల్ 102

అథర్వణ ఛందము -

గీ. దేశ్యతెనుఁగు నందుఁదెలియ నొక్కకచోట
వాల్లులోన నచ్చు నరఁగియుండు
నట్టిచోట రెండు నమరు వళ్లకుఁ జెప్ప
నాడిసుకవివరుల యనుమతమున 103

లక్ష్యములు

'ఒక్కఱ -హల్లుకు -

విరాటపర్వము (5-148)

చ చిఱునగ వొప్ప గాండివముఁ జెచ్చెర సజ్యముఁజేసి సేనలు
క్కఱి రథసంబుమై నడువఁ గవ్వడి ద్రౌఁదియు పీడఁబోక య
త్తఱిఁ దఱుమంగ నస్త్రములు దందడిఁ దార్కొని మండుచుండె చి
చ్చఱ పిడుగు ల్వడిం దొఱ గుచాడ్పున నంబరవీథి నుగ్రమై 104

అచ్చుకు -

అరణ్యపర్వము (6-346)

క. ఎఱకలుగల కులశైలము
తెఱఁగున మై రయము మెఱయ దివికి నెగసి బి
ట్టుఱుము జలధరము క్రియ ను
క్కఱఁ దద్వనమెల్ల నద్రువ నాచ్చుఁ గడిమిన్ 105

క్రచ్చఱ - హల్లుకు -

నందితిమ్మకవి వాణీవిలాసము

క తెఱవా తరువాతను గ్ర
చ్చఱ నీ నాయకుఁడు సొమ్మొనంగు నెటండే
మఱువక మినుకులఁ గాంచిన
తెఱఁగెల్ల నటంచు తేటతెల్లముగాఁగన్ 106

అచ్చుకు -

ఉద్యోగ పర్వము (1-178).

చ తఱియగు నంతకున్ రిపు నుదగ్రత సైచుట నీతి నీవు నా
కఱిపిన యట్లు సేయము తగం జని యాతనిఁ గాంచి కన్ను నె
త్తెఱఁగున నైనఁ బొందఁగ మదిం గల దేనియు నింత యేల క్ర
చ్చఱ ముని వర్గవాహనుఁడ వై చను దెమ్మను మంతఁ దీరెడున్
అక్కఱ —హల్లుకు (క్రచ్చఱ-అచ్చుకు) — 107

ఆరణ్య పర్వము (7-867)

చ ఎఱిఁగితి నిన్ను నేను విబుధేంద్రుఁడ వీవు జగత్త్రయంబు క్ర
చ్చఱ భవదీయ రక్షణము నంద వెలుంగుచు నుండె నట్టి ని
న్నుఱవుగ నేను వేడుకొన నొప్పనుగాక మొఱంగి నిన్ను న
క్కఱపడి వీవు వేడుటిది కర్జమె నిర్జిత దైత్య చెప్పుమా

అచ్చుకు - 108

పారిజాతాప హరణము (-49)

సీ (ప్రేమినుకుందొంగఁ బాతాల కుహరంబుఁ
జొరఁబాఱి చీఱిన చోఱ వీవ
తరిగొండ వెన్నుపైఁ దార్చి వేల్పుల గూటి
చవి దేల్చినట్టి కచ్ఛపము వీవ
నీటిలో మునిఁగిన నేల చేడియఁ గొమ్మ
కొన నుబ్బ నెత్తిన ఘోణి వీవ)
మునిమాపు బలుగంబమునఁ బుట్టి బంటు న
క్కఱను బ్రోచి నృసింహంబ వీవ 109

కొందఱు విశ్రమభంగ మనుకొని (ఆక్కఱను అను దానిని) నెయ్య
మున' అని దిద్దినారు (వారు) స్పూర్తిగా విశ్రమములు తెలియనివారు 110

ఓంమాస -వాల్లుకు

అనుశాసనిక పర్వము (1-68)

క అతిథి నినుగోరె నేనియు
మతి కిఁకిరి పడక నోం మాసగొనక నీ
వతనికిఁ బ్రియంబు సలుపుము
సతికిం బతి పనుపుసేయఁ జను నెల్లియున్ 1

అచ్చుకు

శ్రీనాథుని నైషధము (4-97)

గీ (అని విచారించు చుండె నయ్యవనినాథుఁ
దంతకయమున్న నలుసిగా నతని వెఱిఁగి)
ఎదురుగద్దియ డిగ్గి పృథ్వీశతనయ
యవనికాంతరమున నోంమాసగొనియె 112

ఆంధ్రశేషమందు

"గీ ఆహవోన్ముఖతకు నోంమాసగొనక
పిఱుదివియ కీడఁటోకన పేళ్లు దనరు" 113

అని యుద్ధమందు విఱుగుటకు చెప్పినారు (పై శ్రీనాథుని పద్యమున)
సిగ్గుచేత మాటుకు వెళ్లట స్పష్టమైనది 114

(ఇక) రంగరాట్చందమునందు

క దొర కొరయనఁ బరగెడుఁ గ్రగ
చ్చఱ విజయానంద [రంగ) హంపీపురినియ
బ్బురపు నగరివాకిటఁ గ్రిగి
క్కిఱిజిసి కవుల్‌గాచి నా రహిన ప్రౌఢిన్ 115

(అని ఉన్నది 'క్రచ్చఱ క్రిక్కిఱిజిసి అనువాది అచ్చుకు లక్ష్యమిది)
అయితే ఈ పద్యమందు 'దొర అబ్బురము రేఫములు కచ్చఱ 'క్రిక్కిఱి
యుట అకారములు కవీశ్వరునిది పొరపాటు 116

'క్రకక్కదలు - హల్లుకు

శల్యపర్వము (1-102)

సీ గీ (చారుభీషణరేఖల భూరిమద భ
రాభిరామ యానంబుల వాహనోచి
తోగ్ర కల్పనాభంగుల నుల్లసిల్లఁ)
గరులు ధాత్రీతలంబు గ్రక్కదం నడిచె 117

పెద్దిరాజు కావ్యాలంకారంబున తెమ్మెఱ ఆఱడి పీఱడి-దేశ్యనిర్ణయ సమాస యతులందు వ్రాసినారు మరియు కొన్ని పదములు గలవు 118

ఉన్నది -
శ్రీనాథుని కాశీఖండము (2-71)

గీ అమ్మ కుశలంబె సాధ్వి యనామయంబె
దేవి భద్రంబె లెస్సలా పూవుబోడి
సార పరమ పతివ్రతాదార వైభ
వాధిరాజ్యంబు జరుగుచున్నదియె తరుణి 119

శల్యపర్వము (1-888)

క ఆది కొంతఁ బుశమిఱడు ను
న్నది పాతినఁ గని యదల్చి యవనీశుఁడు బె
ట్టిదముగ నెలుంగు సూపెను
మదమారగ నబ్బలంబు మగుడు విధమునన్ 120

కన్నది —

విరాటపర్వము (2-99)

క ఆది లాతివిల్లె నినుదము
హృదయంబున నెల్లవారు నెఱుఁగరె యే జె
ప్పుదు నీదు పెంవును గ
న్నది మొదలుగ నెల్లవారి కయ్యయి భఁగిన్ 121

అన్నవి చిన్నవి - మొదలయినవి యిటువలెనే తెలుసుకునేది 122

కన్నాకు -

తిమ్మకవి అచ్చతెనుఁగు రామాయణము (సుందర 169)

గీ అనుచుఁ జేదోయి మోడ్చి యొయ్యంటరాని
వేల్పు నీ సంగడీఁడగు విన్నుచూలి
కనుఁగు కొడుకగు కోతి కన్నాకునంచు
నుడుకుసూపక చల్లనై యుండుమయ్య 128

ఎప్పటి -

భీష్మపర్వము (3-88)

సీ దనుజేంద్రు నిలుచుట గని వారి సైన్యమె
ప్పటి యట్ల పురికొని యనికిఁజొచ్చె 124

అప్పటి ఇప్పటి- ఇటువలెనే తెలుసుకొనేది 125

ఆంధ్ర భాషాభూషణమందు -

క. అమి లేమికి నిమి కల్మికి
నమరంగాఁ దనము చందమగుచు నగుం గా
నమి వినమి తాల్మికూరిమి
తమ మంచితనంబు లోభితనమనఁ జనుటన్. (166) 126

ఆని యున్నదిగాన కొనమి అనమి వినమి- ఈ మొదలైనవిన్ని చెలిమి కలిమి బలిమి ఓరిమి కూరిమి తాలిమి- ఈ మొదలైనవిన్ని (పఁ
ములోని) మధ్యమపర్ణ ముభయముకు చెల్లును మరియును-

గీ ఆఁడు నదియును నధమకార్యములఁ దెల్పు
బొంకులాఁ డోగులాఁడును బంకులాఁడు
పెంట పెనపరి ముందరి తుంటరియును
కల్లరియు నన నెల్లెడఁ జెల్లుఁగాన (165) 127

అనియున్నది గాన బొంకులాడు మొదలైనవి ఉభయముకు చెల్లును పేదజీకము ఇల్లజీకము- ఈ మొదలైనవియు ఉభయముకు చెల్లును 128

గీ ఈఁడు బాసఁ దెల్పు నీఁడు గుణముఁ దెల్పు
నీఁడు కులముఁ దెల్పు నెల్లయెడల
కన్నడీఁడు నాఁగ కపటీఁడు నాఁగ సా
లీఁడునాఁగ వేఱులేక చనుట (68) 129

కొండీఁడు దుండగీఁడు సాలీఁడు మొదలైనవిన్ని ఉభయముకు చెల్లును 130

ఆంధ్రశేషము -

సీ పదముపై 'నేది నిల్చఁగ నర్థవాక్యమౌ
నొండె వికల్పార్థ మొదవ జేయు
ఏవకారార్థంబు నెసఁగించు నత్వంబు
కు త్వంబు మర్యాదకును లఘించు
అందించు వర్తమానార్థంబు 'చు త్వంబు
విధ్యర్థమున 'కది వెట్టవలయు
ఉపమింపుచో వోని యొనఁగూర్చఁగా జెల్లు
అర్థము లస్తినా స్త్యర్థదములు

ఇరపదంబుల మీఁద మై సంభవింప
నది తృతీయా విభక్తియై యలరుచుండు
ఒప్పకరణార్థమును కోలుట యనంగ
ఓ' యిడిన సంశయార్థంబు నొదువఁజేయు 181

అర్థము - పొలుపు-ఏది = పొలుపేది సొగసేది రాముఁడొండె లక్ష్మణుఁడొండె మహేళ నీవ దిక్కు- నీవే అని అర్థము మర్యాద అనగా హద్దు అంతకు లోవవచ్చి ఇంతకు లోనవెళ్ళి చేయుచుండె వినుచుండె రిపుల సాధించునది మంటయు వోని శాత్రవసమూహము నేర్పరి లావరి., అరి (చేరినది) నేర్పుగలవాడు బలము (లావు) గలవాడు (ఆని అర్థము) వేరమి, ప్రోవమి అమి (చేరినది నేరకపోవుట ప్రోవకపోవుట అని అర్థము) భక్తిమై శాంతిమై. కరణమనగా నిచ్చట తృతీయార్థము రాజ్యమియ్యనికోలు- ఇవ్వని హేతువు ఇచ్చుట, వచ్చుట ఇచ్చిన హేతువు వచ్చిన హేతువు. ఔనో కాదో ఇటువలెనే తెలుసుకునేది 182

వీటిలో పొలుపేది లావరి, నేరమి ఇచ్చుట- దేశ్యనిత్య సమాసయతులు ఆంధ్రభాషాభూషణమందు అరి అను పదము అధమకార్థ మవుటన్నారు ఇచ్చుట అస్త్యర్థమన్నారు రెండును సాధులే 183

సూ ఏదంత తాచ నామ్నా మన్యతరస్యా మియాంతానామ్ అని వాగను శాసన సూత్రమున్న దిగాన, మల్లియ, ఒల్లియ పెట్టియ, మట్టియ మిడ్డియ గడ్డియ, లంజియ, తేనియ, నూనియ, గడియ- ఈ మొదలైనవిన్ని,

'మానార్థాన్నిత్య మేకత్వ మెడుస్యా త్పరిమాణకే అని అధర్వణా చార్యుల వారి కారిక గావున మానెడు, ఆనెడ, పుట్టెడు, బుట్టెడు, మూరెడు, బారెడు వీసెడు దోసెడు- ఈ మొదలైనవిన్ని ఉభయముకు చెల్లును

13. శకం ధ్యాదియతి (పరరూపయతి)

లక్షణము -

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి (౯-228) యందు

"సూ అచోన్యాదిటి
అన్యాచ్ ప్రభృతి శబ్దష్టి సంజ్ఞ స్స్యాత్
శకంధ్వాదిషు దేః పరరూపం వాచ్యమ్

శ్లో శకంధు రథ కర్కంధూ: కుద్దాలో లక్త పర్కటి
లాంగలీషా హలీషా చ మనీషా చ పతంజలిః
కుత్కీలోష్ణిష మంజీర మస్తిష్క కుంటాదయః
తథా వృకంధు సీమన్తౌ శకంధ్వాది గణే స్మృతాః

శకానాం దేశానాం అధుః శకంధుః శకంధువనగా శకదేశమందున్న బావి కర్కస్యాంధూ: కర్కంధూ: కర్కంధూ కృదరీ కోటీ త్యమరః కర్కంధు వనంగా రేగుచెట్లు కం=శిరః ఉష్ణీర్యత్యా దుద్దాలయతీతి కుద్దాలః కుం=భూమి ముద్దాలయతీతివా దంవిశరణే ఉదిత్యుపసర్గః కుద్దాలో ఐహవారకః ఇత్య మరః కుద్దాలమనంగా విరిగిచెట్టు పాదమలంతీత్యలక్తః అలభూషణే యావో లక్తోద్రుమామ్రయ ఇత్యమరః అలక్తమనంగా లత్తుక పేరు పర్కయతే=పరస్పరం స్పృశ్యత ఇతిపర్కటి పృచి సంపర్కే. ప్లక్షో జటి పర్కటిస్యా' దిత్యమరః పర్కటి యనంగా జువిచెట్టు లాంగలస్య ఈషా లాంగలీషా 'ఈషాలాంగల దండస్స్యాత్ ఇత్యమరః హలస్యేషా హలీషా ఈ రెండు ఏడికోల పేళ్ళు మనస ఈషా లాంగలవత్సంబద్ధా మనీషా బుద్ధి ర్మనీషా ధిషణా ఇత్యమరః మనీషయనంగా బుద్ధిపేరు పతన్-అంజలిః = పతంజలిః పతంజలి యనంగా వ్యాకరణమునకు మహాభాష్యము చేసిన నాగముపేరు కోర్యామే కుత్కీలా' కుత్కీలః 'అగకుత్కీలజీమూత సానుమన్నగ పర్వతాః ఇత్యమరః కుత్కీల మనంగా గట్టుపేరు, ఉష్ణస్య ఈషః ఉష్ణీషః 'ఉష్ణీషశ్శిరోవేష్ట కిరీటయో' రితి నానార్థే ఉష్ణీషమనంగా దలపాగపేరు మంజు=రుచ్యం ఈరయతీతి మంజీరః

ఈరస్వనే మంజీరో నూపురోస్త్రియా మిత్యమరః మంజీరమనఁగాఁ గాలిగజ్జె మస్తం - శిరః ఇష్యతే - ప్రాప్నోతీతి మస్తిష్కః ఇపగతౌ 'తిలకంక్లోమ మస్కిష్క మిత్యమరః మస్కిష్కమనఁగాఁ దలమెదడు పేరు విటం = విటకులం ఆటతీతి కులటా ఆట గతౌ 'అసతీ కులటేత్వరీ త్యమరః కులట యనఁగ లంజెపేరు ఆది శబ్దముచేత వేదండ సారంగ శబ్దములు మొదలైనవి మరికొన్ని గలవు వేదః - సామవేదః అండః జననకారణం యస్య సః వేదండః సామోద్భవ ఇతిప్రసిద్ధిః సామజ స్సింధురోపి సః ఇత్యమరః వేదండమనఁగా నేనుఁగుపేరు సారాణి అంగాని యస్య సః సారంగః సారం గ శ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే త్యమరః సారంగమనఁగా జాతకాదుల పేరు వృకస్య అంధుః వృకంధుః వృకంధువనఁగా వృకదేశమందున్న బావి సీమ్నోంతస్సీమంతః సీనుంతమనఁగా బాపటపేరు ఇవి శకంధు శబ్దములు మొదలుగాఁగలవి గావున శకంధ్వాదిగణం మనఁబడును 185

క విరతికి వ్యాకరణమునను
వరరుచిచేఁ జెప్పబడిన వాక్యము వల్లన్
బరరూపము నిత్యంబై
పరగు శకంధ్వాదులకు నుభయము చెల్లున్ (8-126) 186

అని చెప్పినారు

(అయితే) వీటిలో శకంధుః కర్కంధుః కులటా సీమంతః మనీషాలాంగలీషా పతంజలిః సారంగః (షష్ఠిః) మార్తండః ఈ పది సిద్ధాంత కౌముది సంధిపఁచకమందు వ్రాసినారు వ్యాఖ్యాకారులు 'కర్కంధుః కర్కాకో రాజ్ఞాం అంధుః కర్కంధుః - కర్కులను రాజులయొక్క నుయ్యి- అని వ్రాసినారు కాని జేగుచెట్టు కర్థము వ్రాయలేదు అప్పకవిగారు మిగిలిన పదములన్నిటికి నర్థము వ్రాసి కర్కస్య అనగా నేమిటో అంధూః అనగా నేమిటో, అర్థము వ్రాయలేదు రెండు పదములు కలిసి జేగుచెట్టు కర్థము వ్రాసినారు శబ్ద శాస్త్రమందు శకంధుః, కర్కంధుః అని ఉకారాంతమనిన్ని స్త్రీలింగ పుంలింగములు రెండు గలవని వ్యాఖ్యాకారులందఱు వ్రాసినారు గాని అచ్చున్నటుల సమాస మొకరును వ్రాయలేదు భానోజీ దీక్షితులుగారు రచించిన అమర వ్యాఖ్యాసుధ' యందఁ- కర్కం దధాతీతి కర్కంధూః కర్కుః కోశః

అంధూ దృగ్భూ ఇతిసాధుః అని వ్రాసినారు కర్కమనగా పొత్తికాయ కర్క మన్నారు లింగాభట్టుగారు- 'కర్కాణి లోహితాని పర్ణాని ఫలాని దధ త్ర ఇతి కర్కంధూః డుధాఞ్ ధారణ పోషణయోః అని వ్రాసినారు కర్క శబ్ద మునకు 'శబ్దార్థతరు వందు- కర్కపి అదంతఃపుంసి అమరః శ్వేతాశ్వే నానార్థ రత్నమాం పుంసి దర్పణే ఘటిభేదే - విన్నకుండ- అగ్నౌ విశ్వ ప్రకాశః పుంసి. కర్కటకే లింగాభట్టః క్లీబే లోహితే అని యున్నది 187

ఉయ్యాల మొదలైన పదములను లాక్షణికులందఱు నేకపదములని వ్రాసితే లేని పదన్వయ విభాగముచేసి స్వకపోల కాల్పము కల్పించి, ఇంచు కంతయు సందర్భములేని అర్థము వ్రాసి ముద్దరాజు రామన్నగారిని ఏకపద మన్నారని (అప్పకవి గారు) ఆక్షేపించినారు కర్కంధూ శబ్దముకు పదద్వయ విభాగము చెయ్యఁడము మాత్రమే కాని శబ్దశాస్త్ర వ్యాఖ్యాకారులను, అమర వ్యాఖ్యాకారులను చూడకనో, ఏమి హేతువునో, ఆక్షేపింపలేదు సంస్కృతాంధ్రము లందు స్వతంత్రులు గావున వారిసిద్ధాంత మస్మదాదుల కగోచరము

వృక ఇవ అంధుః = వృకంధుః -అని శాబ్దిక వ్యుత్పత్తిగాని 'వృకస్య అంధుః -అనిగాదు కర్కంధూ శబ్దమువలె గాకుండగా నచ్చుకలదు అల్కర్క పర్కటి శబ్దములు అప్పకవిగారు వ్రాసిన సమాసమున నచ్చులు కనిపించవు వాఖ్యా సుధ యందు- మంజీర శబ్దము 'శకంధు (మొదలగు వానిలోని) పదమని వ్రాయలేదు ఉష్ణస్య ఈషః = ఉష్ణీషః అని వ్రాసినారు వ్యాఖ్యా సుధ యందు ఉష్ణం ఈషతే, హినస్తి ఈష గత్యాదౌ ఇగుపధేతికః, శకం ధ్వాదిః ఉష్ణీషంతు శిరోవేష్టే కిరీటే లక్షణాంతర ఇతి విశ్వః'అనిఉన్నది 189

అప్పకవిగారు పదునెనిమిది పదములు వ్రాసినారు కర్కంధూ పదము మాత్రము బొత్తిగా కుదురలేదు (ఇక) అమరవ్యాఖ్యా వాదులందు పండితులు నిర్ణయించినవి ముప్పదిమూడు పదములు కనుపించినవి—వ్రాసుతున్నాము

శ్లో కుజ్జకుంభౌ కూర్మకుతా నళ్మంతం దుదుభిస్తథా
ఇందిందిర స్సుందరీ చ గంధర వృకణావపి
వింధ్యా సారస వాగస్తి ర్దాత్యూహోవరటా తథా
మకరందః పుష్పవంతౌ శిఖండ రథినామపి

శుద్ధోదనః కలంకశ్చ మార్తండో అర్క ఏవ చ
నీలంగుశ్చాపి కుద్దాలః పర్కటః కంకణం తథా
చిరస్య నరకం చాపి మృతండః కంకు రేవ చ
గంధర్వాలర్కశబ్దే చ శకంధ్వాధి గణే స్మృతాః

కౌ ఉబ్జతి ఉబ్జ అర్జవే యద్వా కు ఈషదుబ్జ ఆర్జవ మస్యకుబ్జః- పొట్టి వాడు కుంభువం ఉంభతి ఉంభ పూరణే కర్మణ్యణ్, కుంభః-కడవ. కుం శరీరం ఉనత్తి ఉందీక్లేదనే బాహులకాత్తః కుంతః-బల్లెము కం జలం ఉర్వతీతి కూర్మః బాహులకాన్మః ఉర్వీ హింసాయామ్ = తాబేలు అశ్మనోత్యంతో త్రేతి అశ్మంతః—పొయ్యి దుందు శబ్దేన ఉభిర తేతి దుందుభిః రాజద్వారమందుండెడు వాద్యవిశేషము ఇందతి ఇందిరయా ఇందిందిరః ఇది పరమైశ్వర్యే—తుమ్మెద సుఅతీవ ఉందతి ఉంద క్లేదనే సుపూర్వః బాహులకాదరః గౌరాదిః సుందరీ=చక్కనిమగువ గంధం అర్వతే అర్వగతౌ గంధర్వః=దేవయోని విశేషము వృకేన కంరేన అణతి వృకణః=కొక్కెర వి ఇంధ్యతే ఇకి ఇంధన దీప్తౌ అంతర్భావితవ్యార్థః వింధ్యా అంఘ్నెదిః=పర్వతవిశేషము సారం బలం అస్యతేనే నేతి సారసనా అసగతిదీప్యాదానేషు. కరణే ల్యుట్ = నడుముకు బలము కొఱకు కట్టుకొనెడు కాశకోక మొదలైనవి అగం అస్యతీతి అగస్తిః అగపూర్వ. . . . . దోస్తి ప్రత్యయః = మహర్షి దిత్యౌహేయం తస్యేద మిత్యణ్ దేవికాశంశనే త్యాత్వేవాహ ఊర్ దాత్యూహః = పక్షివిశేషము వరం అటనం అస్యాఇతి వర మటతీతివా వరటా = స్త్రీహంస మకరసి అందతి అది బంధనే, కర్మణ్యణ్ మకరందః = పూదేనె పుష్పస్య అవతఇతి పుష్పవంతౌ పుష్పంప్రకాశః వికాసశ్చ అకారాంత తకారాంతౌ = రవిచంద్రులు శిఖయా అత్యుతే అనుగత్యాదిషు ఇమంతాద్ధః శిఖండో బర్హచూడయో రితి హేమచంద్రః శిఖాయా అండఇవ ఇనే ప్రతికృతా వితి స్వార్థేకన్. శిఖండౌవాశిఖా బర్హే ఇతి తాలవ్యాదౌ రభసః = నెమలి పించము జుట్టున్ను రథస్యఇనః రథినః రథికుడు శుద్ధం న్యాయపరిశుద్ధంఓదనంభుఙ్క్తేశుద్ధోదన =పరిశుద్ధాన్నము భుజించువాడు అంక్యతేనేనేతిఅంకః కలశ్చాసావంకశ్చ కలంకః కలకిల క్షేపే = అంకాపవాదములు మృతే అండే భవః మార్తండః = క్రోధ సూర్యులు అలం అర్క్యతే, అర్చ్యతే లర్కస్తవనే అర్చపూజాయాం అలర్కః = వెఱ్ఱికుక్క నీలాని అంగాని యస్య సః నీల గు = తుమ్మెద కుం భూమిం ఉద్దాలయతీతి కుద్దాలః = గుద్దలి మొదలయినవి

పర్వేణ పీశేన అటతీతి పర్వటః = కుంటివాడు కంకె గతౌ అణతి. అణ శబ్దే అచ్ కంకణమ్ = హస్తభూషణము చిరం అస్యతి అసు క్షేపణే ణ్యత్ సంజ్ఞాపూర్వకృతత్వాత్ వృద్ధ్యభావః చిరస్య-తడవు అవ్యయపదము నరత్వేనో త్కృష్ట జన్మవతాం నరాణాం నిరతిశయ మకం దుఃఖం య తతత్ నరకమ్ = ఖనకసూకరాది నీచయోని కం అంగతి అగి గతౌ ఙ్యంతో వా మృగవ్యాదిత్వాత్ కంగుః ప్రియాణి అంగాని యస్యసుః ప్రియంగుః = కొఱ్ఱ యనెడు ధాన్యవిశే షము గంధఞ్చసౌ అర్వశ్చ గంధే ఆర్వోలోభో యస్యసుః గంధర్వః = వట్టు వతోక దొడ్డ కడుపుగల మృగము కోకల గుర్రమున్ను అలతి భూషయతీతి అలః అలఞ్చా వా వర్కశ్చ అలర్కుః = తెల్లజిల్లేడు 141

ఈ ముప్పది మూడు శకంధ పదములు నమర వ్యాఖ్యానాదులయందు చూచి వ్రాసినాముగాని స్వకపోల కల్పిత మొకటియు లేదు ప్రియంగు పద మందుననున్న యకారమందు స్వరము లేకపోయినను అయహాలు (చెల్లును) ఏక (పద) మే అయినా, శకంధ్వాదియతియని తెలియనలెగాని సరసయతి యనరాదు గాన శకంధ్వాదులందు వ్రాసినాము 142

ఉభయముకు లక్ష్యములు

సీసమాలిక —

అపుడు విప్రుండు శకంధు నీరము గ్రోల
క్షత్రియ వరుఁడు శకంధు నీర
మింపుగఁ ద్రావె మనీషియొకండు నిం
దించెఁ గ్రోధంబు మనీషచేత
నెపుడు విప్రునకు హాలీషనంటుటయు, హ
లీషా పరులతోఁజెలిమియుఁగూడ
దెంమితో శిరము నుష్ట్రిపంబుఁ దాల్చె ను
ష్ట్రిషాధిపతులు పూజింపుచుండ
దెబ్బితో శిరము మ స్తిష్కంబు చెదరి యిం
తింతపైఁ బడెను మస్తిష్క మెల్లఁ
దెలుల పాదముల మంజీరంబు లలరె మం
జీరారవంబులు పొచ్చుమీఱె

నార్యజనములు కులటల నంటుదురె కు
లటలోఁజెల్మి ఖలజనుల కగు
మజిభూషలిడియె సీమంతఁబు దీర్చి సీ
మంతిని యొకతె యొయ్యార మొదవ

నఖిల జనములు మ్రొక్కెఁ బతంజలికిఁ బ
తంజలి యొనర్చె శబ్దశాస్త్రమునకు భాష్య
మనుచుఁ బలికినఁ బరరూపయతులు సుమ్ము
కాళవరకీర్తి శ్రీకుక్కుటేశమూర్తి 148

హల్లులకు స్వవ్యమే (ఇకమీద) అచ్చులకేర్పరించుతాము 144

సీసమాలిక —

సుందరీమణి కుచ కుంభఁబుపై సుమ
కుంతఁబువేసె ప్రద్యుమ్నుఁడపుడు
కుబ్జుఁడు తనదుబాహులఁ బూనె రత్నకం
కణయుగలంబు కలంక గతిని
కూర్మంబు పూనె సముద్రంబుఁ దరచుచో
మందరధరముకు మహిమమీఱ
వింధ్యాద్రి దుర్గర్వ మింకఁగాఁజేసి య
గస్త్యుద్రాక్షారామ హరునిఁగాంచె
మోదాగ్రవరుఁడు దుందుభి మొఱఁజేసె సా
రనను బూనె భటాగ్రవరుఁడు
హేమాబ్జమందు నిందిందిరంబున్న గం
ధర్వుండ గనుగొని హర్షమొందె
నలి క్లిష్టమగు మకరందంబు సూదుండు
వగ్నిరగిల్చె నశ్మంతమంచు
నబ్జాకరము ం వరటలుచెలంగె వృ
ణములు వేడ్క మత్స్యాలి మ్రింగె

వలికనయనన కలరు నలర్కపూజ
యంతికమునుండఁగూడ దలర్కమునక
టంచు వలికినఁ బరరూపయతులుసుమ్మ
హీరహీరాంగ కుక్కుటాధీశ లింగ 145

(కొన్నిందికి లక్ష్యములు
*వేదండ పదము అచ్చుకు

ఆది పర్వము (3-225)

మత్త దండితాహితవీర సూరినిధాన వీరవినోదకో
దండ పార్థ పరాక్రమ ప్రియధామ దిక్పరిపూరితా
ఖండ పాండుయశోనిధీ పరగండభైరవ మత్తవే
దండతుండ విదారిహోర తరాసి భాసి భుజార్గళా ! 143

అప్పకవీయ మచ్చుపుస్తకమందు వే దండముండల చండతుండ
విదారదాసి భుజార్గలా అని ఉన్నది పొరపాటు 147

హల్లుకు

భీష్మ పర్వము (1-284) —

ఉ పాండు నృపాలనందనులు పావని మున్నుగఁజేసి యట్ల భీ
మ్మండఁ గడంకమై నడచుచోటికిఁ జక్కటి రాఁగఁద్రోచి యొం
డొండఁ గడంగి సేన తన యుబ్బున కుబ్బఁగ నన్యసైన్య వే
దండ ముఖాంగముల్ వ్రణవితానముగాఁగొని నిర్వికారుఁడై 148

*సారంగ పదము అచ్చుకు -

చంద్రికా పరిణయము -

ఉ జంగమ రోహణాద్రి సదృశంబులు తత్పరిఁగల్లు భద్రసా
రంగవరేణ్యము ల్నయికి హస్తము లించుక సాచి యవ్వి య
ద్దాంగరురంబు పీల్చి మఱి తద్వమధుప్రకరంబు దప్పివో
య్య-గ నెసంగు రంగుగ నిజాఖ్యవహించిన ధాతకాలికిన్ 149

హల్లుకు -

ద్రోణ పర్వము (1-17) -

ఉ అంగద నాథు మ్రింగిన వృకావలి దన్వెసఁ జుట్టుకున్న స
ర్వాంగములుం జలింప బెగడందుచు దిక్కులు సూచుచున్న సా
రంగియ పోలె నుండెఁ గురురాజ భవత్సుతుసేన భీష్మ నా
జిం గబలించి పాండవులు జృంభితవిక్రమలీలఁ బొల్చుటన్. 150

ఇటువలెనె మిగిలినవి చూచుకునేది. 151

రంగరాట్బృందంబునందు స్వాంత వేదండ మార్తండ శబ్దములు శకంధ్వాది యతులందు వ్రాసినారు స్వాంత నిత్యసమాసముగాని శకంధ్వాదుల లోనిది కాదు కొందఱు లాక్షణికులు వేదండ పదము నిత్యసమాసములందు వ్రాసినారు ఏమి పరిశీలించి వ్రాసినారో తెలియదు 152

14. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి -

లక్షణము -

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్దచింతామణి (8-122) యందు —

క క్షితి నస్మద్యుష్మత్పద
యతులనఁ గావ్యముల యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద
ద్వితయమునకుఁ బైఁ బ్రాణము
లతికిన నుభయంబుఁ జెల్లు నభయవిహారా 153

(అని వ్రాసి లక్ష్యములు)

సాంబోపాఖ్యానమునందు -

క చతురానన నందన ది
వ్యతపోధనవర్య యుష్మదాగమనమునన్
గృతకృత్యుఁడ నైతిని నే
వతి పావనమయ్యె నస్మదన్వయ మెల్లన్. 154

---

1 వేదండ శబ్దమును నిత్యసమాసయతులలో ప్రదర్శించినవాడు కూచిమంచి తిమ్మన (లక్షణసార సంగ్రహము 2 263, 64)

ఆదిపర్వము (2-219) నందు

క ప్రస్తుత ఫణిసత్రభయ
త్రస్తాత్ములమైన యస్మదాదులకెల్లన్
స్వస్తియని వలుక నవసర
మాస్తికున కయ్యె నిప్పు డంబుజనేత్రా 155

అధర్వణాచార్యుం విరాటపర్వమునందు

గీ ధర్మతనయ యుష్మదాజ్ఞానిగళ విని
బద్ధమగుమఁ జిక్కువడియెఁగాక
విజయ మత్తగజము విడివడ్డచో నడ్డ
పాటు గలదె విష్టపత్రయమున" 156

అని వ్రాసినారు ఈ రెండు నఖండయతులు అయితే అప్పకవిగా రఖండయతి నొప్పరుగాన ఇచ్చట దిద్దళక్యముగాక యుష్మదస్మచ్ఛబ్ద యతులని పేరుంచినారు ఇంత మాత్రము చేత నఖండయతికి లోపము రానేరదని యుంచినాము 157

15. ఘుష్ యతి -

లక్షణము -

లక్షణ సారము

గీ అచ్చు హల్లును తాపశబ్దాది వర్ణ
మునకుఁ జెప్పిన ఘుష్ యతులనఁగఁ దనరు
నంబురుహగేహిని మధురాలాపయనఁగ
లక్ష్మి వాగ్దిత కోకిలాలాపయనఁగ 58

లక్ష్యములు -

ఉభయముకు .-

రంగరాట్ఛందము (8-288)

క. శ్రీ పరిధవిల్లి సత్యా
లాప విలాసియగు కృష్ణు వటువలె రంగ

క్ష్మాపతి శ్రీకరసత్యా
లాప విలాసమునఁ బ్రజల లాలనసేయున్ 159

ఈ రెండు పద్యములందు నుభయ లక్ష్యములున్నవి హల్లుకు సుంభము160

అచ్చుకు—

నాచన సోమన హరివిలాసము[1] -

గీ అగ్రజన్మ నాతోమృషాలాపమిప్పు
డాడి కందుకు ఫలము జిహ్వాంచలంబు
కత్తిరించెద నీ సూరకత్తిచేత
ననుచు దగ్గరి చేరిన నసురఁ జూచి 161

పింగళి సూరన్న గిరిజాకల్యాణము

క కోపాటోపమ్మున ధర
ణీ పాంక చంద్రముఁడు మనిశితామణులన్
ద్రోపించిన వారి దురా
లాపము లాడుచును బోయి రాసమయమునన్. 162

శ్రీ కృష్ణరాయం ఆముక్త మాల్యద (7-81)

ఉ గోపుర కందరాలి కదకున్ శశిపుష్కరిణీ కణార్ద్ర సం
తాపహరానిలంబులు పతాకరణన్మణి కింకిణీకలా
లాపములన్ సుఖంబడుగ వాటిఁ జొచ్చి యకాండగాహనా
చాపలకృన్మరుద్గణముఁ జండుఁ దదల్చెదు లోని వాకిటన్. 163

16. ఆదేశయతి -

లక్షణము -

గీ ద్వీప ప్రేప సమీప ప్రతీపముల న
నూప పద మంతరీప పరేపములును
విగ్రహంబుల నుభయంబు వెలయుఁ గృతుల
కవివినుత పాత్ర కజనేత్ర కంకపత్ర 164

---

1 రంగరాట్ఛందమున నిది 'హరివంశము లోనిదిగా ఉదాహృతము రంగ. ఛంద 8-287

ద్విధాగతాः ఆపः అస్మిన్నితి ద్వీపः = తిన్నె సంగతాः ఆపः అస్మిన్నితి సమీపः = చేరువ ప్రతిగతాः ఆపः అస్మిన్నితి ప్రతీపమ్ = మెరక అనుగతాः ఆపः అస్మిన్నితి అనూపమ్ = ఉదకసమృద్ధిగల దేశము అంతర్గతాः ఆపः అస్మిన్నితి అంతరీపమ్ = యద్వా ఆపా మంతः మధ్యం అంతరీపమ్ = నీటినడుమ నుండెడు తిన్నెయు జలమధ్యమున్ను ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యస్త్యాత్ ఉదనోదేశే అను నీ సూత్రములవలన ద్వీపాది పదములకు పైనున్న ఆప అను పదమునకు ఈప ఊప అను పదములు ఆదేశములు అవర్ణాంతములైన ఉపసర్గ ములకు పైనున్న ఆప అను శబ్దమునకు ఈత్వము వికల్పము ప్రగతాः ఆపः అస్మాత్ ప్రేపः ప్రాపः పరోగతాः ఆపः అస్మాత్ పరేపः పరాపः = శుష్కప్రదము. ప్రాప పరాప పదములు ప్రాదులు ప్రేప పరేప పదములు ఆదేశయతులు. 165

కవిరాక్షసచ్ఛందమున

గీ. ద్వీప నాకాంతరీప ప్రతీపశబ్ద
ములకు నచ్చు హల్లులును యతులు చెలంగు
నితఁడు పటుశక్తి జాంబవద్వీపమేలె
నాకవాసులచే నుతు లందె ననఁగ 166

అని, రంగరాట్ఛందమున (8-220) -

గీ ఎలమి సశక్తి జాంబవ ద్వీపమునకు
ధర్తయగు పాదుషాచేతఁ బ్రణతు లంది
నాకపభుత్వైభవము మాని యమరి తౌర
రసికమందార యానందరంగధీర 167

(అని యున్నది ఈ చెప్పబడ్డపదములలో) నాక పదమున సమాసము గాని, ఆదేశముగాదు ఆదేశములందు కలుపుటకు పరికీలించక పోవుట కారణము. పెద్దరాజు 'కావ్యాలంకార చూడామణి (7-65) యందలి -

ఉ ద్వీపుఁ జంపి విశ్వజగతీపతి యుత్తమశక్తి జాంబవ
ద్వీపమున దు గోవులకు నిమ్ముగఁజేయుటయుం బ్రసన్నమై
గోపతిధేను వ వ్విభునకుం దనవైభవ మిచ్చెఁగాక యే
భూసతు లీవదాన్య గుణబుద్ధిఁ బ్రసిద్ధి వహించి దుర్వరన్ 168

ఆను సీ పద్యమును రంగ రాట్ఛందమునందు నాదేయతికి లక్ష్యము వ్రాసినారు యుక్తము (అయితే) అప్పకవిగారు నిత్యసమాసయతికి లక్ష్యము (గా) వ్రాసినారు ఇంతమాత్రమేకాదు 169

క. లోకంబున కర్ణాట వ
నౌకోద్వీపాంతరీప నాస్తిపదార్థా
నేకాన్యోన్య జనార్దన
నాకాదులు నిత్యసమసనము లండ్రు బుధుల్ 170

అని నిత్యసమాసములందు వ్రాసినారు (వీనిలో) ద్వీపాంతరీప పదములు రెండు నాదేయతులు. నాస్తి నాకపదములు రెండు నసమాసయతులు అనేకపదము నఞ్ సమాసయతి ఇవి పూర్వకవి లాక్షణికులచేత స్పష్టముగా నేర్పరించబడినవిన్ని అలాగు భేదములున్ను స్పష్టముగా నున్నవిన్ని నిత్యసమాసములందు కలుపుటయు ఎవరును భేదము చెప్పనివిన్ని, భేదము లేనివిన్ని అకారయతులని ఇకారయతులని చెప్పుటయు వారి పాండిత్యమేమిటో గోచరింపదు 171

17, 18. నసమాస, నఞ్ సమాస యతులు .-

లక్షణము -

ఉత్తమ గండచ్ఛందము

క నసమాస నఞ్‌సమాసము
లసమంబుగ నచ్చు హల్లు యతుల్‌ందుం దా
పస మానస లసమాస స
రస జలవిహరణ విలోల రాజమరాలా 172

తిమ్మకవి లక్షణ సారసంగ్రహము (2-284) —

గీ సరవి నసమాస నఞ్ సమాసములు కృతుల
నచ్చుహల్లులు రెండికి నగుమ వలులు
నాకలోకాధిప ప్రణుతాంఘ్రియుగల
నాగ కేయూర సంయుతానంద భవన

నాక పదము నసమాసయతి అనంతపదము నఞ్ సమాసయతి. నస మాసమనగా—న విద్యతే అకం దుఃఖం యస్మి న్నితి నాకః=స్వర్గము నస త్యం యయోస్తౌ అసత్యౌ నాసత్యౌ=అశ్వినీ దేవతలు న అకటి అక కుటిలా యాం గతౌ, బాహులకాదుః నాకుః=పుట న ఆప్నోతి అస్పృశత్వాదితి నాపితః, ఆపత్ వ్యాప్తౌ=క్షౌరకుడు న అస్తి=లేకపోవుట పద్భ్యాం నా గంతీతి నాగాః=పాములు న అగః నాగః=ఏనుగు

"నాకో మతంగజే సర్పే పున్నాగే నాగకేసరే
క్రూరాచారే నాగదంతే ముక్తకే వారిదేపి చ
దేహానిల విషేశేచ, శ్రేష్ఠేస్యా దుత్తర..
నాగరంగే సీసపత్రే స్త్రీబంధే కరణాంతరే

ఇతి హైమః న భాడి తిసూత్రేణ నఇః ప్రకృతి భావః దేహానిల విశేషమనగా వాగ్ద్వారమందు నుండెడు వాయువు

'నాగశ్చ కూర్మ కృకరో, దేవదత్తో ధనంజయః
వాగ్ ద్వారే నాగ అఖ్యాతః కూర్మ ఉన్మీలనే స్మృతః
కృకరాచ్చక్షు తే జ్ఞేయం దేవదత్తా ద్విజృంభణమ్
న జహాతి మృతంవాపి సర్వవ్యాపీ ధనంజయః 174

లక్ష్యములు —

నాక పదము హల్లుకు —

విరాట పర్వము (5-124),

క మును వెఱతు నేయ మీరలు
వను నేసినఁ గాని యనుడు నాకేశసుతున్
ధనురాచార్యులు దెబ్బది
సునిశిత బాణంబు లేసెఁ జూపఱ బెగడన్ 175

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (2-91) -

గీ ఎన్నికకు రోమకూపంబు లెన్నిగలవొ
దివ్యవర్షంబు లన్ని మోదించు సాధ్వి
నాక భవనంబునం దాత్మనాథుఁగూడి
వెఱ పొకింతయు లేక చిచ్చుఱికె నేని. 176

అచ్చుకు -

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-71)

స గీ (రాజసము తేజరిల్లు నీ రాజుగూర్చ
యింపు సొంపులు వెలయఁ గ్రీడింప వలదె)
నాకలోకంబు వారల కైన లేని
యలఘుతర భోగ భాగ్యముల్ గల ఫలంబు 177

నాస్తి పదము, హల్లుకు —

శ్రీకృష్ణరాయం ఆముక్తమాల్యద (1-84)

శా ఆ నిష్ఠానిధి గేహసీమ నడురేయాలించినన్ సొగ నెం
తే నాగేంద్రశయాను పుణ్యకథలున్ దివ్యప్రబంధానుసం
ధానధ్యానము నాస్తి కాక బహుతా నాస్యుష్టతా నాస్యపూ
పో నాస్యోదన సౌష్ఠవంచ కృపయా భోక్తవ్య మన్మాటలున్

రెండవ చరణమందు 'నమిత మను కాకుస్వరయతి

ఉభయమునకు -—

కవుల షష్ఠము :

స గీ తల్లి దండ్రియు దైవంబు దలఁప గురుఁడు
కాఁడె యతఁ డేమి చేసిన గనఁదగునె
వాస్తికాధమ యోరి యన్యాయవృత్తి
నా స్తి తత్వం గురోఃపరంబనఁగ వినవె 179

ఇటువలెనే తెలుసుకునేది 180

నారాయణ పదమునన్నున్న రేఫము హల్లుకు నచ్చుకు యతిచెల్లునఁ
నిత్య సమాసములందు లాక్షణికు లంగీ వ్రాసినారు (అయితే) నకారమ
దును స్వరమున్నదని (ఆది) నమాసయతియని యందఱు నెఱుంగరు నిత
సమాసములందు నసమాసముకు కూడా సమాసము వ్రాసుతున్నాము. 181

నారాయణ పదము నకారమందున్న అచ్చుకు -—

పారిజాతాపహరణము (1-96) —

క ముని యేమి సేయ రుక్మిణి
నన గారణ మేమి ధూర్తు నారాయణు జే
సిన చెయిద మేమి చెప్పుదు
మన మెరియదె ప్రాణమైన మగ డిట్లయినన్. 182

ఇక్కడ నఖండయతి యనిన్ని ఆది మంచిదిగా దనిన్ని పండితం మన్యులు — రుక్మిణి గొనగారణమేమి ధూర్తు గోపాలుడు అని దిద్దిరారు అఖండయతి కాని దాని నఖండయతి యనియు సుప్రసిద్ధమైన అఖండయతిని మంచిదిగాదనుటయు సరెకదా ఈ దిద్దినట్లైనా అర్థసందర్భము సరిగా లేదు కొనగారణమేమిః అని గ్రామణ్యము పలుకరాదు మునియేమి సేయునుః రుక్మిణి ననవలసినదేమియున్నదిః వంచకుడైన నారాయణుడు చేసిన కార్యమేమి చెప్పవలసియున్నదిః అనగా.. నేరమంతయు పతిదని కోపోక్తి ప్రాణమైన పెనిమిటియే యిటువంటి వంచనచేసితే మనమెట్లుగా నుంటున్నది అని అర్థసందర్భముగాని కొనగారణమేమి అని దిద్దినపారము పొసగదు ఈ పద్యముకు పై పద్యములు (అర్థసందర్భము తెలియుటకు వ్రాసుతున్నాము) 183

క ఆరణ భోజను మతకము
లా రుక్మిణి నటన, లామురాంతకు చెయువుల్
చేరి కనుంగొనగా నె
వ్వారికిఁ గోపంబురాదె వారిజనే తా 184

చ అనుటయు వ్రేటువడ్డ యురగాంగనయుంబలె నెయ్యివోయ భ
గ్నని దరికొన్న భీషణ హుతాశనకీం యనంగ లేచి పె
చ్చిన కనుదోయి కెంపు దన చెక్కులఁ గుంకుమ పత్రభంగ సం
జనిత నవీనకాంతి వెదఁజల్లఁగ గద్గదభిన్నకంఠియై 185

తా ఏమేమీ కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడె నా
యా మాటల్ చెవి యొగ్గి తానియెనా యా గోపికావల్లభుం
డేమే మాడెను రుక్మిణీసతియు నీ వింకేటికిం దాచెదే
నీమోమోటలు మాని నీరజముఖీ నిక్కం బెఱింగింపుమా 186

చ అతులమహానుభావమని యవ్వీరి దానొక పెద్దచేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చకం బొదవ సూడిదయిచ్చెను నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబుగల్గునెడ నర్పణ చేసెను జేసెఁగాక యా
మతకరివేలుపుందపసి మమ్మఁ దలంప గ నేల నచ్చటన్ 187

క పలు దెఱఁగు ముగ్గమాటం
కిలహమె కల్యాణమని జగంబుల వెంటన్
మెలఁగెడు మౌనికి సహజము
వలదని వారింప రాదె వల్లభుఁ డతనిన్ 188

క. మని యేమిసేయు . . . 188
(1,91–86)

కొన్ని పుస్తకములందు రుక్మిణి ననఁగారణమేమి ధూర్త గోపా
లుఁడు.. ... అని యున్నది యతిభంగమైనది (కానరు) 190

తిమ్మకవి సర్పపుర మాహాత్మ్యము

క నీరజగర్భాండోదరు
నారాయణు నఖిల మునిబోధన విద్యా
పారీణు సకల జనతా
ధారు ననాధారు మదినిఁ దలఁతున్ భక్తిన్ 191

జగ్గకవి సుభద్రా పరిణయము

క ఆరూఢ భక్తి నచ్చట
నారాయణుఁ బూజచేసి హరిపుణ్యకథా
సారామృతపానుండై
యా రాకొమరుండు జనెఁ బ్రయాగంబునకున్. 192

(ఇక) నఞ్ సమాసములు -

న విద్యతే ఆఁగం యస్య సః అనంగః (-మన్మథుడు) ఇటువలెనే అనూరు అనాది అనేక అనంత, అనల, అనూన, అనామయ అనాహత ఈ మొదలయినవి నఞ్ సమాస్సములని తెలియవలెను. 193

లక్ష్యములు -

'అనేక పదము హల్లకు -

కర్ణపర్వము (2-855) ·

ఉ మ్రొగ్గెడు వాహనంబులును మోములు ద్రెవ్వఁగఁ బాఱు వాజులున్
దిగ్గి తొలంగు సైనికు లనేకులు కష్టపుపాటు చొప్పడన్
(ద్రగ్గు సిడంబులుం గుమఁ దన్నఁ దలంచి యెదిర్చి యొండిమై
మ్రగ్గెడువారు నై కురుధరావరుసైన్యము రూపు మాయఁగన్) 194

తిమ్మకవి సర్పపురమాహాత్మ్యము

ఉ నీ కరుణావలోకనము నిల్పినచోఁ గులహీనుఁడున్ హయా
నేకప హేమచామర మణీ రమణీయ విభూషణాది కా
స్తోక విభూతిఁ జెంది పరిశుద్ధకులుం డన మించు, లేనిచో
నాకనివాసుఁడున్ వెతల నందుఁ గదమ్మ జగత్కుటుంబినీ 195

అచ్చుకు -

శ్రీ కృష్ణరాయల ఆముక్త మాల్యద (1-85)

క తునియలు తొమ్మిదియఁట పదు
నెనమంత్రఁట మోచువా రనేకప కిటి కూ
ర్మనగామా చేటి లావరు
లని తావకబాహా వొకటి యవని భరింపన్ 198

రంగరాట్చందము (3-157)

గీ ఇలఁ గుటుంబ ప్రతిష్ఠ లనేకములు న
నంత గుణనిధియైన యానంద రంగఁ
డమరఁ గావించి కాంచె ననంత కీర్తి
నూత్నమా యెన్న యతని యనుపమ మహిమ 197

న విద్యతే ఉత్తమాఃయస్మాత్ సః అనుత్తమః, ఉత్తమో న భవతీ
త్యనుత్తమః—ఇటువంటి విన్ని నఞ్ సమాసయతులు 199

19. నిత్యసమాస యతి -

లక్షణము :-

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి (8-135) యందు

గీ ఒక్క సమసనమున శబ్దయుగము గూడి
పదము వేర్పాటుగాఁ గానఁబడని ప్రాణ
సంధులకు నిత్య సమసన ప్రాంతులును న
ఖండ విశ్రమములు నన రెండు జెల్లు 199

అని నిత్యసమాస యతికి నఖండయతి యనిగూడా చెప్పినారు స్వత స్సిద్ధమైన యఖండ యతిని పరిహరించుటకు కాని వాటిని యఖండ యతులనుటకు వారి సామర్థ్య మవార్యము 200

—· అప్పకవి నిర్ణయించిన నిత్యసమాస యతులు ·—

విశ్వామిత్ర	రామాయణ	స్వాంత	ఏకాంత	సిద్ధాంత
రాద్ధాంత	లతాంత	ప్రాంత	నిశాంత	ఉపాయన
బాదరాయణ	శాకటాయన	కాత్యాయన	వాత్స్యాయన	రసాయన
పరాయణ	పలాయన	సాంఖ్యాయన	బోధాయన	దక్షిణాయన
ఉత్తరాయణ	వాతాయన	ఆపోశన	ద్వీప	అంతరీప
నాక	నాస్తి	మందార	నారికేళ	

(వీనిలో) ద్వీప, అంతరీప—ఈ రెండు ఆదేశ యతులు ప్రాంత, ఉపాయన-ఇవి ప్రాదియతులు నాక, నాస్తి—ఇవి నసమాసయతులు "అనాద్య నంతానూరు శబ్దములు మొదలైన నఞ్ సమాసముల కన్నింటికిని నిటువలెనే రెండునుం జెప్పవచ్చును" అని తమరే నఞ్ సమాసములనిరి ఇవి నఞ్ సమాసములు పూర్వలాక్షణికులు నిర్ణయించినారు బాదరాయణ, శాకటాయన పదములకు— బదరస్య గోత్రాపత్యం బాదరాయణః, శకటస్య గోత్రాపత్యం శాకటాయనః -అని వ్యుత్పత్తి గోత్రార్థమందు నడాది గణప్రయుక్తమై వక్ష్యమాణత్యయము. అయనాదేశము 'యస్యేతి లోపముచేత టకారముకు లోపమ్ము

గాని, ప్రాణసంధిలేనిది ప్రకృతి ప్రత్యయములు కాని పదద్వయముకు వచ్చిన సమాసముగాదు కావున టకారోపరి అకారము లేదు స్వరము చెల్లదు 'బదరో నామఋషిః, శకటోనామ ఋషిః' బదరశబ్దమును నడాదిగణమందు పాణిన్యా చార్యులవారు పఠించుటవలన వక్ప్రత్యయము గాని, సమాసము కాదని శాబ్దికులు వ్యవహరించు చున్నారు కాత్యాయన, వాత్స్యాయన శబ్దములున్ను, గర్గాది యఞంతములైన కాత్య, వాత్స్య శబ్దముల మీద యఞి ఞోశ్చేతి సూత్ర విహిత ఫక్ ప్రత్యయాంతములు శాకటాయన శబ్దమువలె 'యస్యేతి లోపము గాని, ప్రాణసంధిలేదు పదద్వయముగాదు యకారమున్నందున (కాత్యాయన, వాత్స్యాయన శబ్దములకు) అకార హకార యకారములు చెల్లును సంయుక్తయతి (యగును) గాని, నిత్యసమాస యతిగాదు.

ఈ నిత్యసమాసములందే అప్పకవిగారు- "కుమారవ దాచరితా శక్తిః కుమారాయిత శక్తిః కుమారాయితతయా శక్త్యా శాలత ఇతి కుమారాయిత శక్తిశాలీ కుమారసమాన పరాక్రమవా నిత్యర్థః భద్రవ దాచరితా మూర్తిర్యస్య తత్ భద్రాయితమూర్తి శోభనమూర్తిమదితియావత్ ఆయసి క్యఙ్ ప్రత్య యాంతః'- అదిగానఁ గొందఱా రెండు శబ్దములమీఁదను ఆకారము లున్నవి నిత్యసమాసము లని భ్రమింతురు శబ్ద సూత్రమువలన వానికే దీర్ఘములు వచ్చినవి గాని యందులో నత్తులులేవు" అని వ్రాసిరి (మరి) శాకటాయనాది శబ్దములందు మా కము అత్తులు ఎక్కడనుంచి వచ్చె ననుకొనిరో తెలియదు. 202

'ఆపోశన శబ్దమునకు స్వరమున్నదిగాని –' అప్ ఆశనం= అబశనం అని యుండవలెను 'ఆపోశన' మని యెటువలె నిష్పన్నమాయెనో వ్రాయలేదు కొందఱు— అపాం సమూహో ఆపం, ఆపస్య ఆశనం, గూఢోత్మావత్ వర్ణ వికృతి యని వాసినారు కాని, 'గూఢొత్మా అని పరితముగాని, అకృతిగణము గాని కాదు కావున, నది బాగులేదు. అప్పబ్దము సకారాంతము, స్త్రీ లింగము, నిత్య బహువచనమని యందఱు నెఱుంగుదురు ఆపః ఆపసీ, ఆపాంసి అని సకారాంతమున్ను నపుంసక లింగమున్ను మూడు వచనములు గలవని ద్విరూపకోశమందు నున్నదిగాన, 'ఆపసాం ఆశనం ఆపోశనం - ఇది సమా సము ఆపః, ఆపసి, ఆపాంసి అప్నః, అప్నసీ అప్నాంసి అనిన్ని కలదు 203

(ఇక) 'వాతస్య అయనం వాతాయనమ్'- ఇటువంటివి నిత్యసమాసము లందు వ్రాసుట తగదు. ఒక్క సమసనమున శబ్దయుగముగూడి, పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁబడని ప్రాణసంధులకు నిత్యసమసన శ్రాంతు లని లక్షణము చెప్పిరి వాత శబ్దము, 'అయన శబ్దము వేర్పాటుగా గానబడెను 'అప శ్శబ్ద 'ఆశన శబ్దములు వేర్పాటుగా గానబడెను గాన, నిటువంటివి అచ్చుకు నచ్చుకు చెల్లితే స్వరయతి స్వరమూదిన హల్లుకు చెల్లితే అఖండయతి చెప్పవలెగాని నిత్యసమాసయతి యని చెప్పరాదు 204

మరియును నారాః ఆపః అయనం స్థానం అస్య నారాయణః అని సమాసము వ్రాసినారు నార శబ్దము అయన శబ్దములు వేర్పాటుగా గానబడెను ఇది నిత్యసమాసమయితే పీతాంబర గగనాంబర, చిత్రాంగి కనకాంగి- మొదలగు సమాసములును నిత్య సమాసములే కావలె మందార నారికేల శబ్ద ములకు సమాసములు వాయలేదు మేము వ్రాసుతున్నాము మందాన్ క్షుద్రరోగాన్ ఔషధత్వేన ఆరయతి పీడయతీతి మందారః = జిల్లేడుచెట్టు ఇది నిత్యసమాసము (కాని) మందాని సూక్ష్మాణి అరాణి కంటకాని యస్య మందారః ఎఱ్ఱని గొప్పపూలు గల వృక్షము 'మందాః అరాః-ధారాః యస్య, సరల త్వాదితి మందారః = దేవలోకమందుండెడు వృక్షము ఈ రెండు నిత్యసమాస ములు కావు (ఇక) 'నాల్యాకముదక మీరయతీతి నాలికేరః యద్వా నాలీకాని నాలయుక్తాని పుష్పఫలాని ఈరతీతి నాలికేరః, ఈరక్షేపే రలయో రభేదః నారికేలః నారికేరః —రెండు విధములు గలదు ఇవి నిత్య సమాస ములు 205

(ఇక) 'నారాయణ' శబ్దముకు నిత్యసమాసములు వ్రాసుతున్నాము - ౧ నారంనరసమూహం అయతి స్వకర్మేతివా నారాయణః. ౨ నారంనరసమూహం అయతే జానాతీతివా నారాయణః ౩ గత్యర్థానాం జగ్ధ్యర్థ త్వాదయధాతుః జ్ఞానే వర్తతే —ఈమూడు విధములు నిత్యసమాసములు మరియును స్వరములున్నవి వ్రాసుతున్నాము -౧ నారం నరాణాంసమూహం అయనం యస్య నారాయణః పూర్వపదాదితి ణత్వమ్ ౨ నారస్య నరసమూహస్య అయనమితి వా నారా యణః ౩ యధా ప్రలయే నరాణాం అయనత్వాన్నారాయణః సఏవ నారాయణః స్వార్థే కః ప్రజ్ఞాద్యణ్: ౪ నారస్య నరసమూహస్య అయనం (య)స్మాత్స

నారాయణః ౩ నర ఆత్మా, తతోజాతాని ఆకాశాదీని కార్యాణి ఆయనం అస్యావా నారాయణః ౬ నారాణి తత్త్వాని అయనమస్యేతివా నారాయణః శాంతి పర్వ మందు —

నరాజ్జాతాని తత్త్వాని నారాణీతి తతో విదుః
తాన్యేవ చాయనం యస్య తేన నారాయణః స్మృతః

(అని ఉన్నది) ౭ నారం సరోరుహం తస్య ఆయనమితి నారాయణః

'నారం సరోరుహం ప్రోక్తం జగద్యోనిమయం పురా
యస్య నాభే సముత్పన్నం స నారాయణ ఉచ్యతే

(ఆని అందే ఉన్నది).౮. నారాణి చరాచరాణి భూతాని ఆయన యస్యేతివా — ఈ ఎనిమిది విధములు నిత్యసమాసములుకావు స్వరమున్నందున స్వరయతి అఖండయతి యనవచ్చును

(ఇక) లింగాభట్టుగారు 'రాయః శబ్దాః అయంతే నిర్గచ్ఛంతి యస్మాత్ స రాయణః రాయణా దన్యః అరాయణః అరాయణా దన్యః నారాయణః న అరా యణ ఇతి వా నారాయణః రై శబ్దే -అని వ్రాసినారు ఈయన వ్రాసినవే గురు బాలప్రబోధికయందును వ్రాయబడినవి మరికొందఱు కవులును ఇదే వ్రాసినారు అయితే ఆటుల సమాసము కుదురదు 'రై అను పదముకు అయనః అను పదము పైనున్నపుడు ఏ చోయ వాయావః అను సూత్రముచేత వచ్చిన (ఆదేశమందలి) యకారమునకు లోపము వచ్చెడు నాకరము కనపించదు రాయయణః అగవలెను. రాయణాదన్యః అరాయయణః అరాయణా దన్యః నారాయయణః అగునుగాన ఆటుల సమాసము పొసగదు (పొసగెడు విధము వ్రాసుతున్నాము) "అరాణాం దోషాణాం అయనం అస్య అరాయణః స నభ తీతి నారాయణః యద్వా, న అరాణి నారాణి పుణ్యాని అయన మస్య వా నారా యణః సకల దోషరహితః సకల పుణ్యాకరః ఇత్యర్థః అర మంచల దోష యోః ఇతి శాశ్వతః" నకార మందు స్వరమున్నది, రేఫమునందు స్వర మున్నది ఈ సమాస మొకటి మాత్రము శాబ్దిక మతానుసారముగా మేము వ్రాసి నాము (ఇక) నరాః అయనం యస్యేతి నరాయణః.

అథ నారాయణో విష్ణు రూర్ధ్వకర్మా నరాయణ:'

ఇతి శబ్దార్ణవ:

'వాసు ర్నరాయణ పునర్వసు విశ్వరూపా:

ఇతి త్రికాండ శేషశ్చ.

ముకుందశ్చాపి కుందశ్చ, నారాయణ నరాయణౌ
వాసుదేవో హి వాసు స్స్యాత్, వాసుదేవశ్చ వాసువత్

ఇతి ద్విరూపకోశశ్చ

'ఇవి యన్నియు నిత్యసమాసములు కాకున్నను అనేకవిధములు సమాసములుగల వనిన్ని సకల పాపహరమైనటు వంటిన్ని, సకల శుభదమైనటు వంటిన్ని శబ్దమగుటచేత పూర్వ పండితులు నిర్ణయించినవిన్ని, మాకు గోచరించినవిన్ని వ్రాసినాము

అప్పకవిగారు— జనాన్ అర్దయతి సుఖయతీతి జనార్దనః, అర్దగతౌ యాచనేచ -అని వ్రాసినారు మరియును వ్యాఖ్యాకారులు వ్రాసిన సమాసములు ఇట్లున్నవి- ౧ జనాన్ దుర్జనాన్ అర్దయతి నరకాన్ గమయతీతి జనార్దనః ౨ జనాః సముద్ర మధ్యస్థ దైత్యభేదా స్తేషాం మర్దన ఇతివా జనార్దనః ౩ ప్రలయకాలే సర్వాన్ జనాన్ అర్దయతీతి వా జనార్దనః ౪ జనః జన్మ అర్దయతి హినస్తీతివా జనార్దనః ౫ జనం జననోప లక్షితం జీవస్య సంసారం అర్దయతీతివా జనార్దనః ౬ జనం జననం తత్కారణ మజ్ఞానం చ స్వసాక్షాత్కారేణ అర్దయతీతివా జనార్దవః ౭ జనైః సుజనైః పురుషార్థం అభ్యుదయకం నిశ్రేయసలక్షణం చ అర్ద్యతే యాచ్యత ఇతి వా జనార్దనః 207

అమర వ్యాఖ్యానాదులందు పండితులు వాసిన నిత్య సమాసములు వ్రాసుతున్నాము - 208

౧ కేశీనాం సమూహో కైశం, తేనాస్యతే శ్యేయత ఇతి కైశాసః ఆసఉపవేశనే ౨. కం జలం అరవ్యత్ర కాసారః, కస్య ఉదకస్య సార ఆసమంతా దత్రేతి వా కాసారః ౩ కిఇతి శబ్దేన ఈష్టే కీశః. ఈశఐశ్వర్యే యద్వా,

కిః హనుమాన్ ఈశః ఏషాం తే కీశాః ౪ కేన జలేన ఉద్యతే సిచ్యత ఇతి కోద్రవః = ఆఱుగ ౫ కుచ్చిత మంబతే కదంబకః = ఆవాలు ౬ కవం శబ్దం అటతే కవాటం = తలుపు ౭ అంగాని ఆరయతి పీడయతి అంగారకః ౮ లులః లోలనం అయతి లులాయః = దున్నపోతు ౯ లడ విలాపే లడయో రేకత్వం లలం విలాపం అటతే అటగతౌ లలాటం యద్వా లలంతశ్చలంతః, అటంతి అలకా అత్రేతి వా లలాటం ౧౦. మాం లక్ష్మీం ఈఖతి వా, మా ఈఖతి వా మాశబ్దో నిషేధే ఈఖగతౌ బాహులకా దచ్ మేఖలా = మొలనూలు ౧౧ కిరతి కృవిక్షేపే ఇగుపధేతి కః అతసాంతత్సగమనే, అచ్ కిరశ్చాసౌ అతశ్చ కిరాతః ['కిరాతో మ్లేచ్ఛభేదేస్యాత్ భూనింబే చేతనావపి స్త్రియాంచాసుర వాహిన్యాం కుట్టనీ దుర్గయోరపి" ౧౨ పంచభిర్వర్ణై రల్యతే, అల భూషణాదౌ మఞ్ స్వార్థే అణ్ అదంతాత్ కన్ టాప్ సంజ్ఞా పూర్వకత్వాత్ వృద్ధిః పాంచాలికా = బొమ్మ ౧౩ కుచ్చితం అంబరః కోఅకట్ తత్పురుషేతి కదాదేశః కదంబరం నీలాంబరం అస్యాస్తీతి అర్శఆద్యచ్ కదంబరః = బలరామః తస్యేయం తస్యేద మిత్యణ్ కాదంబరీ = మద్యము ౧౪ కుచ్చితోద్యః కదర్యః ౧౫ శలశ్చాసా వటుశ్చ శలాటుః శలవల సంవరణయోః పచాద్యచ్. అటగతౌమృగవ్యాదిత్వాత్కుః శలాటుః = కాయ ౧౬ వరం శ్రేష్ఠం సస్యం అహంతీతి వరాహః ౧౭ వరైః శ్రేష్ఠైః అస్యతే వరాసిః వరాసిరుత్తమే ఖడ్గే వరాసిః స్థూలశాలుక ఇతి రత్నకోశః ౧౮ శృంగైః అటం త్యస్మిన్నితి శృంగాటకం యద్వా శృంగం ప్రాధాన్యం అటతి అటగతౌ సంజ్ఞాయాంకన్ శృంగాటకం = నాలుగు త్రోవలు గల స్థలము ౧౯ కూర్పరే కపోణౌ అస్యతే కూర్పాసకః అసుక్షేపణే పృషోదరాదిత్వాద్రేధలోపః = అవికె చొక్కా ౨౦ మంజతి మంజీ ధ్వనౌసౌ తః బాహులకాదీరన్ మంజీరః = అందె ౨౧ కం జలం అలతి భూషయతి కమలం అభూషణాదౌ = వేయు దలములు గల పద్మము ౨౨ 'కమ్ కాంతా' వితిధాతో రల ప్రత్యయేపరే ఉపధాయాః కారాదేశే చ కోమలం ౨౩ వల్చాసౌవక్షశ్చ వలక్షః వల సంచలనే అక్షూవ్యాప్తౌ ౨౪ కటం గండం అక్షతి కటాక్షః అక్షూ వ్యాప్తౌ కర్మణ్యణ్ ౨౫ 'కటాక్షకాక్షా వితి రభసాత్. రభసోనామ పూర్వోకవిః కాక్షః ౨౬ సహ అరంగచ్ఛతీతి సారంగః "సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగజే." భానోజీ దీక్షితులవారు 'మంజీర సారంగ శబ్దములు 'శకంధు లందు వ్రాసినారుగారు, మిగిలినవారు శకంధులందు

వ్రాసినారు ౨౭ కం జలం అండే మధ్యే లాతీతి కమండలుః ౨౮ పారేణ బలేన ఆవతీతి పారావతః ౨౯ కటాని ఆకతీతి కటాకః ఆక కుటిలాయాం గతౌ ౩౦ కీలాన్ జ్వాలాన్ ఆరతి వారయతీతి కీలాలం = ఉదకము ౩౧ పాదాభ్యాం అతతీతి పదాతిః పాదస్య పదాజ్ఞాతి గోపహలేషు ఇతి సూత్రేణ పాదశబ్ద స్యపదాదేశః = భటుడు ౩౨ నారం నరసమూహం అంచతీతి నారాచః అచుగతి పూజనయోః = బాణము ౩౩నారం నరసమూహం అంచతీతి నారాచం = త్రాసు. ౩౪ వృషాద్యనేనేతి వృషాచనః = గొడ్డలి ౩౫ కురాన్ వృషాన్ ఇయర్తీతి కురారః = గొడ్డలి ౩౬ కులం పక్షికులం అయతి ఇతి కులాయః = గూడు ౩౭ తులాం ఆసమంతాత్ కుటతీతి తులాకోటిః తుల ఉన్మాదే కుటి కౌటిల్యే = పెండె రము, అందెయున ౩౮ చండం గుహ్యస్థానం అతతీతి చండాతకం = చల్లడము ౩౯ లలం విలాస మమతి లలామం అనుగత్వాదిషు = విలాసము గలది, అనగా బాసికము మొదలైన వాటికి చెల్లును ౪౦ వాతం అయతే వాతాయుః = ఇట్టి ౪౧ గాం అయతే సదృశత్వాద్గవయః = మృగ విశేషము ౪౨ రాజిః రేఖః = ర వర్ణము ౪౩ ద్విరేఫ = తుమ్మెద గండం కపోలం ఉలతి ఆవృణోతి గండాలీ = ఎఱ్ఱని తుమ్మెద కొండఱు కణుమరీగ అందురు ౪౪ పిట్టం అతతి పిష్టాతః = బుక్కా ౪౫ పరాన్ ఆక్రమ్యతే అనేనేతి పరాక్రమః ౪౬ సహ ఆప ఆనమంతి అస్మిన్నితి సోపానం వమ్ర్రస్వత్వే శబ్దే ౪౭ స్వరాంతరస్య గంధం లేశం ఆరాతి గాంధారః = స్వర విశేషము ౪౮ బలేన మేఘమాలాం ఆకతి బలాకా = తెల్లకొంగ ౪౯ నహ అంద్యతే బధ్యత ఇతి సాంద్రం అది బంధనే ౫౦ ఆవ శ్యం నిశాయాం అమ్యతే గమ్యత ఇతి నిశాంతం ఆను గతౌ = ఇల్లు ౫౧ అగాన్ వృషాన్ స్తంభభూతాన్ ఇయర్తీతి అగారం ఋు గతౌ = ఇల్లు నిశాయాం అమృతే అనుగత్వాదిషు క్తః ౫౨ పారం ఆవృణోతీతి పారావారః = సముద్రము ౫౩ కందరాన్ సానూన్ అలతి కందరాలః = కొండగోరు ౫౪ కందరం గుహా ప్రదేశం అలతీతి కందరాలః = కలుజువ్వి ౫౫ మధు మధురసః ఉచ్యతే యజ్ఞ తేత్రేతి మధూకః ఉచ సమవాయే = ఇప్పచెట్టు ౫౬ మధు ఉంతీతి మధూలకః. ఉం ఆవరణే = సీది ఇప్పచెట్టు ౫౭ కలాం స్వర్ణశిల్పం ఆదత్త ఇతి కలాదః = కంసాలి ౫౮ కలాం ఆపోతి ఆప్ల్ వ్యాప్తౌ కర్మణ్యణ్ యద్వా కలాః ఆద్యతే అనేనవా. హలశ్చేతి ఘఞ్ కలాపః, "కలాపస్సంవతౌ బర్హే, కాండ్యాం భూషణ మాణయో" రిత్యమరః ౫౯. పిశితం అశ్నంతీతి పిశాచాః ౬౦ కర్

కుచ్ఛితం అంబతే కదంబకం. అవి శబ్దే=సముదాయము ౬౧ కుచ్ఛితః ఊష్మా అండేషు బీజేషు అస్యేతి కూష్మాండః=గుమ్మడి చెట్టు ౬౨ తృప్తిం కరోతీతి కర్కః ఇయర్తీతి అరుః కర్కశ్చావారుశ్చ కర్కారుః=గుమ్మడి పండు ౬౩ ఉరు మూత్రం అరయతి నిస్సారయతీతి ఉర్వారుః=దోసచెట్టు ౬౪. ఇక్షుమపి అకయతి కుటిలయతి తిక్తత్వేన ఇక్ష్వాకుః=చేదు ఆనపచెట్టు ౬౫ తుండికాన్ వదనగత రోగాన్ ఈరయతి ప్రేరయతీతి తుండికేరీ ఈరక్షేపే పత్తిచెట్టు ౬౬ గాంగం గంగా సంబంధం జలం ఈరయతి గాంగేరుకీ= బీరచెట్టు ౬౭ పటం పటసదృశం పుష్ప సమూహం ఉలతి ఆవృణోతీతి పటోలికా=పొట్ల చెట్టు ౬౮ పలం మాంసం అశ్నాతీవ తిష్ఠతీతి పలాశః=మోదుగు చెట్టు ౬౯. అనసః శకటస్య అకం గమనం హంతీతి అనోకహః=వృక్షము ౭౦ శక్రం ఆనయతి జీవయతీతి శక్రాణీ=శచీదేవి ౭౧ ఇంద్రాణీ=శచీదేవి, ౭౨ భవానీ. ౭౩ శర్వాణీ ౭౪ రుద్రాణీ ౭౫ మృడానీ-(ఈ నాలుగు) పార్వతీదేవికి (పేళ్లు) ౭౬ హిమానీ=మంచు సముదాయము ౭౭ అరణ్యానీ=అడవుల సముదాయము ౭౮ యవనానీ=యవనలిపి ౭౯ మాతులానీ=మేనమామ భార్య ౮౦ ఆచార్యాణీ=గురుపత్ని "ఇంద్ర భవ శర్వ రుద్ర మృడ హిమారణ్య యపన మాతులా చార్యాణా మానుక్" ఈ సూత్రముచేత అచ్చు నిష్పన్నమైనది అరణ్య ఆచార్య పదములలో (అరణ్యాని, ఆచార్యాణి) యకారమున్నందున అచ్చులకు చెల్లునుగాని సంయుక్తయతి యనరాదు, నిత్య సమాసమని తెలియుటకై వ్రాసినాము ౮౧ శృంగం ప్రాధాన్యం ఇయర్తీతి శృంగారః ౮౨ ఉరూన్ మహతః ఆశ్నుతే వ్యాప్నోతి వశీకరోతీతి కర్మణ్యణ్ సంజ్ఞా పూర్వకస్య విధిరని త్వత్వాన్న వృద్ధిః ఉర్వశీ ౮౩ ఊరు అశ్నాతీతి ఊర్వశీ ౮౪ కస్య సుఖస్య జలస్యవా అంతం బ్రుచ్ఛతి ఋ గతౌ కర్మణ్యణ్ కాంతారం=వనము ౮౫ రామం అయతి జ్ఞాపయతీతి రామాయణం అయ పయ గతౌ సర్వేగత్యర్థాః జ్ఞానార్థాః ౮౬ నమశ్శివాయ—

"నమస్కారేణ జీవత్వం శివేతి పరమాత్మని
అయేత్యైకమతో మంత్రః పరబ్రహ్మ మయోహ్యసౌ"

అని స్కంద పురాణ మందలి బ్రహ్మోత్తరఖండ' మందున్నది (అయితే) నమశ్శివాయ నమశ్శంకరాయ నమఃకేశవాయ— ఈ మొదలైన చతుర్థ్యంతము లందు స్వరములేదు మంత్రమందు 'శివ-అయ=శివాయ' అని స్వరమున్నది

(మరి) 'సుపిచ అను పాణినీయ సూత్రము వలన దీర్ఘము వచ్చినందున ఇవి నిత్యసమాసములు కావు కాని (మంత్రమును బట్టి) స్వరములు గల పదములని తెలియపరుచుతున్నాము (ఇక) ౮౭కుచ్చితః ఊర్మః వేగః అస్య కూర్మః ౮౮ కస్యశిరసః ఈశః కేశః ౮౯ కశ్చ ఈశశ్చ కేశౌ తావస్మింస్త ఇతి కేశవః యద్వా కశ్చ అశ్చ ఈశశ్చ కేశాః తేఽనంత్యస్మిన్నితి కేశవః ౯౦ కం జలం ఆననం ప్రాణనం అస్య కాననం ౯౧ దివా ఆకీర్తనం అస్య దివాకీర్తిః = మాలఁడు ౯౨ పుఃసా ఆరుహ్యత ఇతి ఆరోహః = కటి వరః ఆరోహే యస్యాః సా వరారోహా = చక్కని మగువ ౯౩ అసూనాం అంతోత్ర అస్వంతం = పొయ్యి ౯౪ కస్య సుఖస్య అంతం కాంతం ౯౫- మృత్అంగం అస్యేతి మృదంగః. ౯౬ మందమక్షి అత్రేతి మందాక్షం మందమక్షం ఇంద్రియ మత్రేతి వా = సిగ్గు ౯౭ విబోః గతి విశేషస్య ఓకః స్థానం విబ్బోకః వబయోరభేదః బిబ్బోకః. విపూర్వకోవా గతిబంధనయోః ఇతిధాతుః విబు అనగా గతివిశేషము, అందుకు స్థానము సాపరాధుడైన ప్రియుని కథ వినునవుడు ఇంచుకంత యనాదరము బిబ్బోక మని వ్యాఖ్యాకారులు వ్రాసినారు గాని, విలాస మని ప్రయోగములు గలవు - చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-84) నందు —

గీ. (నువ్వు పువ్వు నవ్వు జవ్వని నాసిక
చివురు సవురు జవురు నువిద మోవి)
మబ్బు నుబ్బు గెబ్బు బిబ్బోకవతి వేణి
(మెఱుపు నొఱపుఁ బఱపుఁ దెఱవ మేను) 208

మరియు నందే 2-191 .

క. (గబ్బిమరుం డొఱపెఱుఁగక
గొబ్బునఁ బైబడును నీవుఁ గూడనివార్తల్
సుబ్బిన కార్యం బెక్కడఁ)
దబ్బిబ్బో కాక పూర్వతనుబిబ్బోకా 210

అని యున్నది ఓక శబ్దము సకారాంతము అకారాంతము, నపుంసక లింగము (గూడ) కలదు ౯౮ పారం అపారం అస్య పారావారః సముద్రము ౯౯. కృతః అంతో వినాశో యేన సః కృతాంతః. ౧౦౦. ఈషత్

అంకం కుటిలగతికం ఉదక మస్థితివా కాకోదరః = పాము. కాకోదర కాంతార, కూష్మాండ పదములందును సారంగ, సోపాన పదములందును రెండు స్వరములు కలవు 211

పూర్వలాక్షణికులు నిత్యసమాసములని వ్రాసిన లక్ష్యములు (కొన్ని కుదురవు. వ్రాసుతున్నాము) — 212

'వాతాయన పదము హల్లుకు —

విరాటపర్వము (2-238) —

సీ పా తరుణులో పతులు వాతాయనంబుల నుల్ల
మలకలై వేఁబోక మలయపవను... 213

ఇది అఖండయతిగాని నిత్యసమాసయతిగాదు. 214

అచ్చుకు —

వసు చరిత్రము (1-116)

సీ పా తన యళో విశద ముక్తాసౌధపాలికి
నంబుదాయనము వాతాయనముగ .. 215

ఇది స్వరయతి ఈ రెండు నిత్యసమాసయతులన్నారు 216

రసాయన పదము అచ్చుకు —

గీ. నాస్తి యనక మహి ననంత సంపదలు నా
రాయణుం డొసంగు, రమ్యమగు ర
సాయనంబు బుధుల కతఁ డన నిత్య స
మాసయతులు రెంట నందియుండు 217

అని ఆనంతుడు (అనంతుని ఛందము 1 ఆ) చెప్పినారు 'నాస్తి'—నసమాసయతి 'అనంత'—నఙ్ సమాసయతి గాని, నిత్య సమాసయతులు గావు 'రసాయన స్వరయతి 218

తృతీయాశ్వాసము 217

హల్లుకు -

జైమినీ భారతము (1-22)

గీ మట్టి మాత్రంబె పిల్లలమట్టి పేరు
పేరు వలె గాదు కారదా పీరకంబు
వారిలోపల పినపీరు వాక్యపరణి
సరసులకు నెల్లఁ గర్ణ రసాయనంబు. 219

ఇది అఖండయతి. 220

ఆపోశన శబ్దము అచ్చుకు —

చమత్కార రామాయణము

క ఓ శశిముఖి లోపాము
ద్రేశుండు కలశభవుండు నిట నతఁడు తపో
రాశి మహాత్ముఁడు మును నా
పోశనముగఁ గొనియె సాగరాంబువు లెల్లన్ 221

ఇది స్వరయతి 222

హల్లుకు —

కవుల షష్ఠము

సీ.గీ తత్తరమున నాపోశన మెత్త బోయి
భూసురుం డెత్తె నుత్తరాపోశనంబు. 223

ఇది అఖండయతి. 224

భీమఖండము (2-188) .

గీ. పోసి రా యెల్లవారి కాపోశనంబు
లారగించుఁడు లెండు మీకమృతమస్తు
ప్రొద్దుపోయింది సుందని బుజ్జగించి
మ్రొక్కి నంజలి చేసి యమ్ముదుకపర తి 225

ఇది ప్రాసయతియు నఖండయతియు ననవలె ఇవి నిత్య సమాస యతులై తే గ్రామాంత సీమాంతా ది షష్ఠితత్పురుష సమాసములన్నియును నిత్యసమాసములే కావలెను 226

సాంగ శబ్దము ఆచ్చుకు —

విరాటపర్వము (5-118)

గీ సకల కురుకుమార చాపశిక్షాచార్యుఁ
డాజి దుస్సహుండు సాంగవేద
వేది నీతిశాస్త్ర విదుఁడు (దివ్యాస్త్ర కో
విదుఁడు సుజనహితుఁడు విమలబుద్ధి) 227

ఇది స్వరయతి. 223

హల్లుకు —

ఆది పర్వము (4-169)

సీ సాంగంబులగుచున్న సకలవేదంబులు
సదివె వశిష్ఠతో సకల ధర్మ
(శాస్త్రాది బహువిధ శాస్త్రముల్ శుక్రబృ
హస్పతుల్ నేర్చినయట్ల నేర్చె) 229

ఇది ఆఖండయతి 230

'సాంబ' పదము ఆచ్చుకు —

మౌసల పర్వము (1-9) —

క. అంబుజనాభుని కొడుకి
సాంబుఁడు గను యాదవక్షయాపాదన క
ల్యంబగు ముసలము మా వచ
నంబున కనృతంబుగలదె నందుఁడు మీరల్. 231

ఇది స్వరయతి

హల్లుకు :—

సాంబవిలాసము

గీ. హలికి నెదురేగి సకల పదార్థములు ను
పాయనము వెట్టి నీముద్దు పట్టితోడ
జాంబవతుని దౌహిత్రు శౌరిపుత్రు
సాంబు నొప్పించు బ్రతికించు సకలజనుల 233

ఇది అఖండయతి సాంబనారాయణాదిశబ్దములు ఆ యా దైవములకు మాత్రమె కాదు మానవ నామములకున్ను నుభయము చెల్లును. 234

వనౌకశ్శబ్దము ఆచ్చుకు —

అధర్వణాచార్యుల విరాటపర్వము :

క. శ్రీకంఠుఁ డెమరు నపుడు వ
నౌకోధ్వజ మింద్రమకుట మర్జున తురగా
నీకము దివ్యశతాంగము
నాకవ్వడి కబ్బియున్న నతడేమగునో 235

హల్లుకు, అందే —

క ఆకర్ణ దురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో
నాకనదీసుతుఁ డనియె వ
నౌకోధ్వజ మెఱుఁగవచ్చు నరు జూపి తగన్ 236

ఇవియు నిత్యసమాసములు గావు వనశబ్ద ఓక శ్శబ్దములు స్పష్టములు 237

'ఏకాంత పదము హల్లుకు -

ఆది పర్వము (8-74)

గీ కామసుఖ సంగములకు నేకాంత గృహము
పోలి పొలిచియు ధర్మార్థములకు నిదియ
యాస్పదంబన వర్గత్రయానురమ్యు
లైన జనులకు నెంతయు నప్పురంబు 283

ఆరణ్య పర్వము (3-319)

సీ (హస్వపీనగ్రీవు నచలితాయతహను
నతి చపల స్వభావాభిరాము
. . . . ..)
ఊర్ధ్వలాంగూల మత్యున్నత ధ్వజలీలఁ
గ్రాలుచుండి నేకాంత యోగ
నిద్రనున్న ధర్మనిర్మలు మనుమంతు
(జూచి పాండురాజ సుతుఁడు వాని
నిద్రఁ జెఱుపఁ గడఁగి నిజసత్వ మేర్పడ
సింహనాదమొప్పఁ జేసె డాసి) 289

వసుచరిత్ర (5-128)

తా కాంతన్ శుక్తిమతీ నగేంద్రభవ ముక్తా రత్నరాజిం దదే
కాంత స్వచ్ఛ శరీరయుక్తి నగఁజా కల్యాణ వేలార్ద్ర స
త్కాంతుల్ నించిరికాక (కానియెడ లోక శ్లాఘ్య సౌభాగ్యమ
క్కాంతాలోకమణి న్మణీశతములం గైసేయఁగా ముగ్ధలే) 240

ఇవి అఖండయతులు ఈ మొదలైనవి నిత్య సమాసములని లాక్షణికులు వ్రాసినారు వారు చెప్పిన లక్షణముకు లక్ష్యములకు కుదురదు పదము వేర్పాటు కాకుండగ నుండవలెనని లక్షణము చెప్పిరి. (పదములు) స్పష్టముగ వేర్పడి యుండెను బహువ్రీహి, తత్పురుషాదులన్నియు నిత్యసమాసములే అయితే వేరే నిత్యసమాసములని చెప్ప బని లేదు అఖండయతి నొప్పక నివి (యన్ని) యు నిత్యసమాసము లన్నారు కాని యివి నిత్యసమాసములు గావు 241

నిత్యసమాసయతు లనగా —

కర్ణాట పదము లల్లుకు -

శ్రీనాథుని గారి పీథి నాటకము —

మ. కుసుమంబద్దిన చీరకొంగు వొలయం గ్రొవ్వారు పాలిండ్లపై
ద్రిసరంబుల్ పొలుపార వేణి యవటూదేశంబుపై రాయగా
బస నెవ్వాఁడొ యొకండు రాత్రి రతులం బల్గాసి గావించిన
న్వసివాల్వాడుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనన్ గంటిరే 243

ఇందు కర్ణశబ్ద ఆటశబ్దములు విడి యుండవుగాన వేర్పాటు గానబడని ప్రాఁతసంధి గలదు

అచ్చుకు -

భాస్కరుని రామాయణము (కిష్కిం 881)

శా. లాటీ చందన చర్చ చోల మహితా లావణ్య సామ గి క
ర్ణాటీ గీతకలా సరస్వతి కలింగాంతఃపురీ మల్లికా
వాటీ మంజరి గౌల వామనయనా వక్షోజహారాలియై
పాటింపందగు నీదుకీర్తి రధిసీపాలాగ్రణీ సాహిణీ 244

ఇటు వలెనే జనార్దన, రామాయణాచ శబ్దములకు లక్ష్యములు వ్రాసినారు ఇవి నిత్యసమాసము లౌను (ఇక)కైలాసాది నిత్య సమాసయుతులకు లక్ష్యములు వ్రాసుతున్నాము. 245

స్వరములకు -

సీసమాలిక —

అబ్జనాభుండు కైలాసంబు జొచ్చిక
మలములఁ బూజించె పాంథివుని
కాసారకమల కోమల మారుతము వీచె
పారంగి దనరారె కాననముల
కాకోదరములు కాంతారమందుండును
కాంతారమందు వరాహమందు
కాననంబులను లులాయంబు దనరు, శ
క్రాణిధరించు మందారసుమము,
లిభవక్త్రినకు నారికేలంబు సంప్రీతి
కోఁదలె శ్రీరాము వృతనకెల్ల
శేషముల్ జడవేసి మేఖలఁబూని వ
రోహ చెలఁగె పాంచాలియనఁగ

పారంగమదము లలాటంబుననుబెట్టి
కాంతంబుమీఱ లలామకమును
కూష్మాఁడ ఫలము మధూకసుమములు గాం
గేరి శలాటు ద్విరేఫవేణి

యవనిసురునకు నిచ్చె శృంగార వతులు
నందఱును జల్లుకొనిరి పిష్టాతపటల
మనుచుఁజెప్పిన నిత్యసమాసయతులు
చనుఁబ్రబంధాలి బాలశశాంక మౌలి 246

హల్లులకు హల్లులు సులభమే కాని నిత్యసమాసయతులని తెలియజాలరు గాన, వ్యంజనములకున్ను తెలియ పరచుతున్నాము 247

సీసమాలిక

రమణీయమైన కైలాసంబు జూడ క
మలనేత్రు డరిగె జంభరిపుతోడఁ
గాననంబులయందుఁగాసారములుగల్లఁ
గాకోదరాలియు గాసరములు
క్రీడించుఁగద నారికేరంబు దినుమంచు
కేశవునకు దేవకి తమినొసఁగ
మేఖలఁదొల్చె సంప్రతి నొక్కర్తు వ
రారోహ బెట్టె లలాట మందు
సారంగమదము పాంచాలినిఁగనుఁగొని
కాంతంబు మీఱఁగాఁగ్రాలియపుడు
తోరంబులైన మధూకసుమములుగా
గేరి శలాటు సుకేశియొకతె
ప్రేమతో నొక్క ద్విరేఫాలక కిడె లు
లాయంబు మత్తవరాహము బవ
రము సేయుచున్న కిరాంతుడు మదిమెచ్చె
చక్కఁగా మృదులపిష్టాతపటలి

మగువయొక్కతె చిమ్మె కోమలము మీఱ
కలిగి చూపుల నగగ శక్రాణి యపుడ
టంచుఁ జెప్పిన నిత్యసమాసయతులు
జనుఁబ్రబంధాలి బాలశశాంకమౌలి 248

ఇవి నిత్యసమాసయతులు గాని పర్గయతులు మొదలయినవి గావు, కేవి కేశవ పదములు మాత్రము అఖండయతి ఇటువలెనె తెలుసుకొనేది 249

20. కాకున్వారయతి -

లక్షణము —

అనంతుని ఛందము (1-84) —

క కాకు స్వరయతియగు నితఁ
డే కదలక జలధిఁ బవ్వడించె ననఁగఁ బ్ర
శ్నాకలిత దీర్ఘమున నితఁ
డే కవ్వడి రథముగడపె నిమ్ముల ననఁగన్ 250

ఈ పద్యమందు 'ఇతడే అను చోట ప్రశ్న అని చెప్పినారు గాని, (ఆ పదము) నిశ్చయార్థమును చెప్పుచున్నది గాని ప్రశ్నార్థమును చెప్పదు రంగరాట్ఛందమున నీ పద్యములకు లక్ష్యము చెప్పిన పిమ్మట —

క వసుమతి రసికాగ్రణియై
యెస గిన యానందరంగఁడే ప్రోచు సుధీ
విసరముల నామహాత్ముని
యసమసమఖ్యాతి వింటిరా కవులారా 251

మొదట నిశ్చయము రెండవచోట నిషేధమును తెలుపుచున్నది 252

(ఇక) కాకునూరి అప్పకవిగారు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి (8-241.2) యందు —

క. వలుకుల తలఁగల వ్రాలకు
వలనగచోఁ బ్లుతము నిలిపి వానికి రెండున్
వలులుగఁ జెప్పిన కావ్యం
బులు నది కాకు స్వరంబు ప్లుత వలియు నగున్. 253

గీ ఏక మాత్ర హ్రస్వ మెనుమడించిన దీర్ఘ
మయ్యె మూఁడు మాత్ర లైనఁ బ్లుతము
భీతి శోకతర్క గీత దూరాహ్వాన
సంశయార్థములను జరుగుఁ బ్లుతము. 254

అని చెప్పినారు కాని ఆనాదిగా దూరాహ్వాన, సంగీత, రోదన సంశయ ములు-నాలుగు విధములు ప్లుతయతులని సుప్రసిద్ధిగా నున్నవి. కాకు స్వర యతులు-ప్లుతయతులు — కనక సువర్ణ శబ్దములవలె శబ్దభేదమేవాని అర్థ భేదములేనటుల నెవరును చెప్పలేదు భీతి తర్కములు రెండు మాత్రము కాకు స్వరయతులు ప్లుతయతులు నాలుగు కన్నను (భిన్నముగా) కనుపించుచున్నవి మరికొందఱు లాక్షణికులు శోక భయ సంశయ ప్రశ్న— ఈ యర్థములందు కాక ప్లుత యతులన్నారు ప్లుతయతులయిన రోదన, సంశయములు కాకుస్వర యతులందు వ్రాసుట పొరపాటు సకల లాక్షణికాభిప్రాయము కనుగొనగా భయ తర్క ప్రశ్న—ఈ మూడు విధములు మాత్రము ప్లుతయతులు నాలుగు విధముల కన్నను (భిన్నముగా) కనుపించుచున్నవి కాని వారు వ్రాసిన లక్ష్య ములు పరిశీలించితే వారిమతము (కని) యనుసరించవు 255

కాకు స్వరయతు లనేకవిధములు కనుపించుచున్నవి ఇర వై అయిదు విధములకు లక్ష్యములు కనుపించినవి అవి తెలియ పరుచు చున్నాము - 256

సీ కాకుస్వరంబు అనేక విధంబులు
దలప నమిత నిబోధనములందు
వ్యంగ్య నిందా నిశ్చయ వ్యర్థతా క్షేప
ణానంది తోద్ధతత్వానునయము
లందు ప్రశ్న ప్రార్థ నాశ్చర్య పరిహాస
తర్క బోధకతానుతాపములను
వ్యాజస్తుతి విచార ప్రాగల్భ్య భీతి శం
కాంగీకరణ కృతులందు పృచ్ఛ

శ్లాఘలను బెందు సుకవి కావ్యోత్తములను
హల్లులకు నచ్చులకు మేర్వహార్యాపా
చక్రధరరోప పరిహృత సకలాప
ధక్కి కోద్దీప శ్రీకుక్కుట స్వరూపః

అర్థము — ౧ అమిత - అపరిమితమందున్ను అనగా, తదర్థప్రతిపాదక స్థలమందుననుట-అంతట నిదే తాత్పర్యము ౨ నిబోధన-చెప్పుటయందును ౩ వ్యంగ్య-ధ్వనియందును ౪ నింద-నించయందును ౫ నిశ్చయ-ఖలు, ఏవ కారార్థములందున్ను ౬ వ్యర్థత-వైఫల్యమందును ౭ ఆక్షేపణ-ఆక్షేపించుట యందున్ను, ౮ ఆనందిత-ఆనందించుట యందున్ను, ౯ ఉద్ధతౌద్ధత్యమందున్ను, ౧౦ అనునయ-బతిమాలుకొనుట యందున్ను ౧౧ ప్రశ్న-ప్రశ్నయందున్ను, ౧౨ ప్రార్థన-ప్రార్థించుట యందున్ను ౧౩ ఆశ్చర్య-ఆశ్చర్యమందున్ను ౧౪ పరిహాస-పరిహాసమందున్ను ౧౫. తర్క-తర్కించుట యందున్ను, ౧౬ బోధకత-హితోపదేశము చెప్పుటయందును ౧౭ అనుతాప-పరితపించుటయందున ౧౮ వ్యాజస్తుతి-వ్యాజస్తుతియందును ౧౯ విచార-విచారమందును, ౨౦ ప్రాగల్భ్య-ప్రౌఢతయందును, ౨౧ భీతి-భయమందును ౨౨ శంక-శంకయందును ౨౩ అంగీకరణ కృతి-ఒప్పించుటయందును, ౨౪ పృచ్ఛ-అడుగుటయందును ౨౫ శ్లాఘ-శ్లాఘించుట యందును - ఈ యర్థ ప్రతిపాదక స్థలములందు హల్లులకు నచ్చులకు చెల్లును 253

లక్ష్యములు —

1 'అమితము కు హల్లుకు —

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (8-188)

మ సకియల్ గొందఱు వెంటవచ్చి మఱిభూషల్ చక్కఁగాఁదీర్చి చం
ద్రిక పూవన్నియ జిల్గు చేంకటి నెంతే గట్టిగా గట్టి పెం
డ్లి కుమారుండు కరాగ్ర మూత యొసఁగున్ ప్రీడావతిం దేరుమీఁ
దికి నెక్కించిరి మందహాసకలనా దేదీప్యమానాస్యలై 259

ఎంతే అనుచోట అమితము మూడవ చరణమందు ననునాసికయతి 'చేం' అని స్త్రీలింగమున్ను గలదు 260

అందే (8-154)

మ రకపుంజెయ్యలఁ దా వినోదమున సారథ్యంబు గావించు క
న్యకపైఁ బెట్టిన చూపెకాని యట సేనల్ జూచుట ల్లేదు, సా

యక పఙ్క్తుల్ నడుచున్ సహస్రములుగా నయ్యారె వివ్వచ్చు చే
తికి కన్నుల్ గలవంచు నెంచి రపు డెంతే యోధవీరాగ్రణుల్ 261

ఇవి వర్గయతు లనుకొందురు

అచ్చుకు

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (4-107)

ఉ సారెకు మింట మేఘుఁడు నిజస్ఫురణం బఱఁ గ్రూరమౌ పురోం
గారక యోగ మూఁడి తిరుగన్ సకుటుంబము తద్గ్రహంబు నెం
తే రుషఁ ద్రొబ్బ నంతలును నింతలునైపడు తన్నభశ్చ్యుతాం
గార శిశు ప్రతానముల కైవడి రాలెను నింద్రగోపముల్ 263

ఇక్కడ నఖండ యతిగాదు అమిత మను కాకుస్వరయతి చెప్పవలె రెండవ నాల్గవ చరణములందు నిత్యసమాసయతులు గాని, వర్గయతులు గావు

అందే (4-112)

స్రగ్ధర - గ్రావాలం గేతకీ కోరకకటజరజో రాజి దూర్వాంకురశ్రీ
తో వీక్షింపం దినాను త్రుటి మఱుపడుచుం దోచు నిట్లే విరోధా
నావిర్భావంబులన్ బాయక పొరయు నభస్యాభ్రముల్ గప్పె నెం
తే విప్పై పి ఛికల్ బర్హిణులు దిరుగ బెల్లింద్రజాలంబు సూపెన్

నాలవ చరణమందు రెండు చోట్లను స్వరమున్నందున 'నమిత మను కాకు స్వరయతి నంగీకరించక విధిలేదు 266

కవి ధూర్జటిగారి కాళహస్తీశ్వరశతకము

మ అతి దుర్గంధము మూత్ర పూరితము నేహ్యంబున్ మహారోమ సం
యుతమౌ బెత్తెఁడు యోని జూచి నరు లెంతో మోహవిభ్రాంతులై
మతి నూహించి సురేంద్ర భోగమనుచున్ మానంగలే రెంతయున్
క్షితిలో మూఢు లదెట్టి చోద్య మహహా శ్రీకాళహస్తీశ్వరా 267

'ఎంతో అనుచోట 268

వాల్లుకు —

చేమకూర వారి విజయవిలాసము (అవ 20)

ఉ శైలము చెక్కి యష్టదిశ సామజమౌలుల మీఁదుగా మహా
కోల కులేంద్రు దాటి బలుగొమ్ము మొనం బడి సర్వదా విష
జ్వాలలు గ్రమ్మ శేషుని దాయనె యోడకవచ్చి కూడె నౌ
రూలితాంగి కెంత వలపో రఘునాథ నృపాలనందనన్ 269

వంపో అను చోట మరియు నందే (1-16) 270

సీ. తృణముగాఁజేయు నెంతే వాని నైన నీ
నీలంపు ముంగర నీలవేణి 271

ఎంతటి వాని నని ప్రతి పుస్తకమునందున్నది. యతిభంగము కానరు 272

పూర్వలాక్షణికులు నిర్ణయించిన భీతి, శోక తర్క, గీత దూరాహ్వాన, సంశయ ప్రశ్న—ఈ యర్థములలో నొకటియు నిచ్చట కనుపించదు వాల్లులు ప్రధానమైనచోట వర్గయతి మొదలై నవి చెప్పవచ్చును అచ్చులు ప్రధాన మైనచోట మరియొక యతి చెప్పవల్ల లేదు గాన నేను నిర్ణయించిన 'యమిత' మను కాకుస్వరయతి చెప్పు టొప్పగును

2 నిబోధము' కు, హల్లుకు — 273

చేమకూర వారి విజయ విలాసము (- 99)

ఈ చెండ్లా గబ్బలు జాతువా తతుకులా చెక్కిళ్లు డాల్ సింగిణీ
విండ్లా కన్నొమ లింద్రనీలమణులా వేణీరుచుల్ దమ్మిలే
దుండ్లా బాహువు లింతచక్కదన మెందుంగాన మీజవ్వనిం
బెండ్లాడం గలవాఁడు చేసినది సుమ్మీ భాగ్య మూహింపఁగన్. 274

'సుమ్మీ అమచోట ఇది బిందుయతి యనరాదు అందఱును బిందు యతి యని చెప్పినారు.

అందే (2-168)

ఉ. కోమలి యీగతిన్ మది దగుల్కొన వల్కిన (న్వి) నిర్జర
గ్రామణి సూను మీరెచటఁగంటిరొ యఁటివి కన్నమాత్రమే
యేమని చెప్పవచ్చు సౌక యించుక భేదము లేక యాయనే
మేమయి యున్నవారము నుమీ వికచాంబుజసు తలోచనా. 276

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-96) —

క. మేలాఱడి బెట్టంగా
మేలా నిలు పోవందు నుమీ చలమేలా
మేలా వరసుతరూపస
మేలా రమియింపు మనుచు మీఁదం బడియెన్ 277

ఇవి ఎక్కడి యతుంనరాదు. మీ అనుచోట స్వరమున్నది. 278

అచ్చుకు —

అందే (2-24)

గీ. ఈ సుబుద్ధిమాట యెంత లేదని పోవ
నీసు బుద్ధి నిడు నుమీ లతాంగి
నిలు పరాకుమాని తలపోసి చూడుమా
నిలుపరాకు మనుచు నలుగనేల 279

అందే (2-233) —

ఉ. ఇంతకుఁ గీర్తి రాగ త్యజియింతును బ్రాణమదెంత యీ విధం
బంతయు నీకుఁ దెల్పుటకునై యిటు లుండితి నీదుపట్టి న
న్నెంతయుఁ బ్రేమఁబట్టి రమియించిన యప్పుడె మామవైతి నీ
కింతటి నుండి కోడలఁ జుమీ ననుముట్టకు రాజశేఖరా 280

అందే (2-69) .—

ఉ. అందు వినోద మార్గములయందు విశేషములందు హర్షలిం
పొందఁగఁజూచి మానికపు టోవరిలో సొగసుల్ నటింపఁగా

గందము వక్కలాకులును గైకొను వేళ్క నొకింతసేపు నీ
వందుల విశ్రమించి చనుమా చనుమానముతోడ నావుడున్ 281

'చనుమా అనుచోట. 282

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (2-122).

శా. కామాది స్ఫురణంబులెల్ల నణగంగాఁజేసి ధన్యాత్ములౌ
స్వాములఁ వీరలు వీరి కింపొదవు రేవన్ సేవ గావింపు మెం
తో మోదంబున నానతిచ్చి బలభద్రుండే నియోగించి నాఁ
డేమో చెప్పితినంచుకుండెదవు సుమ్మీ నీమదిన్ సోదరీ 283

మూడవ చరణమందు 'నమిత మను కాకుస్వరయతియు (నున్నది)

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (1-14)

ఉ. ఎన్నిను గూర్తు నన్న వినుమీ మునుదాల్చిన మాల్యమిచ్చు న
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండ్లియె చెప్పము మున్ను గొంటినే
వన్నన దండ యొక్క మగవాఁడిర నేన తెలుఁగు రాయండన్
గన్నడరాయ యక్కొడువఁ గప్పు ప్రియాపరిభుక్త భాక్కథన్. 285

అడిదము సూరకవి కవిజనరంజనము

క. ప్రేమ విడెమొసఁగఁ గైకొను
మీ మగనినిఁ గౌఁగిలింత కెం సేయకుమీ
మోమెత్తి ముద్దొసంగుమి
యో ముద్దులగుమ్మ యింకకుండెడు సుమ్మీ 286

సుమీ, సుమ్మీ. సూ చనుమా, చనుమీ వినుమా వినుమీ వినవో ఈ
మొదలైన పదముల వివర స్వరమున్నది గాన నుభయము చెల్లును 287

మను చరిత్రము (8-99).

ఉ ఓ సరసీరుహాక్షి వినవో రతిఁగౌఁగిట నిన్ను చేర్చు నిం
పా సురభర్త కైనఁ గలదా వలదంచుఁ బెనంగనేల స
న్యాసినె యొక్కచే తహతహ న్మన పొగ్గదు కేలికైన నా
శ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్యముగా నెఱుంగవే 288

రెండవ చరణమందు వ్యంగ్యకాకుస్వరయతి (యు నున్నది) 288

ఉభయముకు -

పారిజాతాపహరణము (5-88) -

సీ మేలవించినవి సుమ్మి దీని మెట్లని
మాంసలాంసంబున మహితిఁ జేర్చి
మిన్నేటి జలము సుమ్మి తొంగెకెనని
డాచేత మణికమండలు వొసంగి
యిది జపోచితము సుమ్మి జతనంబని
వలచేతఁ బద్మాక్ష వలయమిచ్చి
యీశానుఁడిచ్చె సుమ్మి మాకు నిది యని
శార్దూల చర్మంబుఁజంకఁ జొనిపి

పొమ్మ పొమ్మని యొకకొంత పోవఁబనిచి
రమ్మ రమ్మని యొకకొంత రాగఁ బిలిచి
కపట నటనాపరుండైన కంసవైరిఁ
బరమముని నవ్వుచాంకుఁ బనులు గొనియె 290

అందే (2-23)

చ ఆపితి మొఱంగి కుంభము లాసరకుండు హరించె వానినే
కదనములోన ద్రుంచి యు గైకొని దాచితి నాటనుండియుం
బలిమిగాఁగ నన్నడుగఁ బంపని కారణమేమి లాతినే
యిదె చనుదెంచి యిత్తుననుమీ శతమన్యునితోడ సంయమీ 291

లాక్షణికులు సంశయప్లుకమందు అనుమీ అనునది వ్రాసినారు సంశయ
మెక్కడను కనుపించదు నిబోధనమే స్పష్టముగా నున్నది 292

మరియును, వాల్లుకు -

శ్రీ నాథుని కాశీఖండము (3-198)

శా పౌనఃపున్యమునన్ మదింపఁ దొడఁగెన్ బ్రహ్మన్యయోత్తంస గో
ష్ఠినాగ్రంబున లేగపెయ్య యని కంజే కామధేనూద్భవం

బానందంబున డెందముబ్బఁగ జనన్యాపీన వాపీసుధా
పానోత్పుచ్ఛ మనూనమై చటుల ఝంపాతాండవాటోపమున్. 288

కంటే అనుచోట నిబోధనము సంయుక్తయతి యనరాదు స్వర మున్నది 294

వసుచరిత్రము (2-8)

మ ఘనజాంబూనద కావంరత్నరుచులన్ గప్పట్టు నీ గట్టుఁజు
ట్టిన గండోపల మండలంబుఁ గనుగొంటే మేదినీశైలశా
సన యుష్మచ్చరణావధూతమగు నీశైలంబు నూరార్పఁగా
ననుకంపామతిఁ జేరుమీరు ముఖగోత్రాధీశులన్ బోలెడున్ 295

విరాట పర్వము (5-129) -

క ద్రోణుడు రయమున నేసిన
బాణము లెడఁదెగక యొక్కబాణమ పోలెన్
శ్రేణి యయి పోవఁ బార్థుఁడు
రేణువు గావించెఁ గంటిరే చిత్రగతిన్

పారిజాతాపహరణము (2-25)

మ అనికైనం బతి నిన్నుఁబాసి చనునో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిను మన్నింపఁడొ నీమనోరథములున్ నెయ్యంబునం జేయఁడో
చనవుల్ నీవలె నెవ్వరేనిఁ గనిరో సౌభాగ్య మింతింతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్జగంధులన వింటే యెందు సాత్రాజితీ 297

(చివర చరణమందు) అనునాసికయతి గాదు. 298

అచ్చుకు :—

అందే (2-91)

శా ఏణీ శాబ విలోలనేత్ర కనుగొంటే వీరు విద్యాధరుల్
మాణిక్యోజ్జ్వల రత్న కుండలులు సంబద్ధాసిధేనుల్ రణ
ద్వీణాపాణులు చంద్రికామల శిరోవేష్టుల్ త్రిపుండ్రాంకితుల్
నాణీయస్తవ తారహారులు శివధ్యానైక నిష్ఠాపరుల్. 299

'కనుగొంచె అను చోట స్వర ప్రధానమైనందున, నంతట స్వరము న్నది గాన (ఇట) నిబోధన కాకుస్వరయతి ఇచ్చట మరొకటి పొసగదు 300

శ్రీనాథుని నైషధము (8-134):

క. ఇందుండి యూర్ధ్వగతియును
నందుండి యధోగతియును నవసానమునం
బొందును సజ్జనుఁ డిందును
నందును గల వాసి చూడుమా దెండమునన్ 301

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-250) -

చ పొంయక నీరు గానఁబడఁ బొంమగఁ దెల్పు టదే నిజంబుగా
దలఁచెద వీవదంతయును దబ్బరసూ మగవాఁడు బొంకెనా
యం దడిగట్టి నట్టులగు నాడుది బొంకిన గోడ వెట్టిన
ట్లలవడునన్న మాట వినరా వనరాశిపరీత భూభుజా 30

వినరా అనుచోట 30

బాలురకు తెలియుటకై యిన్ని లక్ష్యములు వ్రాసినాము. 30

8 'వ్యంగ్యము' వాల్లుకు —

ద్రోణ పర్వము (2-303)

క. కౌరవ సైన్యంబులఁ గల
వీరుల యస్త్రములు నాడు వివిధాస్త్రగతి
క్రూరప్రవాహముల తెడు
రే రాజీవాక్ష యాదరింపకు వారిన్. 305

ఎదురే అనగా ఎదురుగాదనుట ఇదే వ్యంగ్యము 306

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-182)

ఉ చెప్పెదిదేమి కన్నులఁగవ చేరల కెక్కుడు చంద్రబింబమో
తప్పదు మోము మోవి నవతా చివు రెక్కడి మాట గొప్పకున్
గొప్పపిఱుందు గబ్బిచనుగుబ్బలు కౌఁగిటి కెక్కు జాలువా
యొప్పులకుప్పమేను నడుమున్నదొ లేదొ యెఱుంగ మింతకున్. 307

తృ తీ యా శ్వా స ము 283

సవతా అనగా (సవతు) సమానము గాదనుట 308

అచ్చుకు -

అందే (అవ 54)

ఉ ఆనతి యిచ్చెనా యది శిలాక్షర మెవ్వరినైన మెచ్చెనా
వానిఁ గృతార్థుఁజేయుఁ బగవాఁడయినన్ శరణంబుఁజొచ్చెనా
యా నరు నేరమెంచక తనంతటివాని నొనర్చు, నిచ్చెనా
యేనుఁగు పాడి యీడుగలరే రఘునాథ నృపాల శౌరికిన్ 309

'ఈడుగలరే అనుచోట 310

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (3- 00)

సీ చంద్రోదయంబైన చందాన నీరాక
కన్నులు చల్లఁగాఁ గాంతు నెపుడు
నిను గొండఁగాఁ జూచుకొని యేవిచారంబు
లేక నుండుదు నాత్మ లేశమైన
నిసుమంత దవ్వైన నీవు రాకుండిన
నిదియేమొ రాఁడని యెదురుచూతుఁ
తెలియఁజూచినయెడ దృష్టిదాకునొ యని
వేడ్కదప్పక చూడ వెఱతు నిన్ను

నెటులఁ దరియింతు నీరూప మెటులఁగాంతు
నీ విఁకను వత్తువని యెదురెదురు జూతు
మనసులో నిన్ను నేలాగు మఱువవచ్చు
నీవు లేనిదె యొకబ్రతుకే కుమార 311

'బ్రతుకే -బ్రతుకు కాదనుట ఇటువలెనే తెలుసుకునేది 312

---

1 ఇక్కడినుండి ఈ ఆశ్వాసాంతము వరకున్న భాగము ' ఇ ప్రతి లోనిది చూ సమాలోకనము - మూల ప్రతి

4 నింద - హల్లుకు —

కవిధూర్జటిగారి శ్రీకాళహస్తీశ్వర శతకము

ఈ రాజై దుష్కృతి జెంది చండడుఁడు రారాజై కుబేరుండు దృ
గ్రాజీవంబునఁగాంచె దుఃఖము కురుష్మాపాలఁడా మాట నే
యాఁడుంగూలె సమస్త బంధువులతో నా రాజశబ్దంబు నీ
నీ జన్మాంతరమందు నొప్పదు సుమీ శ్రీకాళహస్తీశ్వరా 313

అందే

ఈ వేధం టట్టఁగరాదుగాని భువిలో విద్వాంసులం జేయనే
లా ధీచాతురిఁ జేసెఁ జేసిన గులా మాపాటనే పోక చ
ద్వాధామల్ గలిగించనేల యవికృత్యంబైన దుర్మార్గులన్
నీ ధాత్రీశులఁ జేయనేది కకటా శ్రీకాళహస్తీశ్వరా 314

రెండవ చరణమందు వ్యర్థత నే కావువ 315

జగ్గకవి సుభద్రా పరిణయము

ఉ అక్కట నేఁగోరిన శుభాంగుఁడు నన్ను వరించు వేడుకన్
మక్కువ పిక్కటిల్ల యతి మాడ్కిని దగ్గరివచ్చి వేడినన్
జిక్కని గబ్బచన్ను లెఱఁజేర్చి కవుంగిట బిగ్గఁజేర్చకే
జిక్కులు బెట్టి వచ్చితి నిసీ యతఁ డెంత విరాలి చూలెకో 316

'సీ చనుచోట నింద. 317

అచ్చుకు

తిమ్మకవి అచ్చతెనుఁగు రామాయణము (అయో 88).

గీ ఆలి మాటకొరకు బేలయై కోడలిఁ
కొడుకుఁ బోవద్రోచుకొనియె నితని
దేది మగతనం బిసీ కడు కొదువేని
అట్టువొందె నింక అంతు లేల 318

సీ ఇసీ ఇస్సిరో- ఈ మొదలయినవి నిందు (ఇటువలెనే తెలుసుకొనేది) 3 9

5 నిశ్చయము హల్లుకు

వసుచరిత్రము (1-11)

శా భావం బేకడ లేక వృత్తనియమా పాయంబు చింతింప కెం
దే వర్తించు పరార్థవంచనలచే దీపించి మూర్ఖాలి సం
భావింపం గుకవిప్రణీత కృతి సామాన్యాకృతి బూని పై
పై వన్నెల్ బచరింప, దానిఁ దిలకింపంబోరు ధీరోత్తముల్ 3_0

ఎందే అనుచోట మొదటి చరణమందు ప్రాదియతి 321

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (3-34)

ఉ లెంకగ నేలుకోగలదులే మగనిం దటితీపుజేసి మీ
నాంకుని పాఁడమాన మన మాదట వేడిన మాఱువల్క గాఁ
గొంకెడునంచు మీరిపుడు గోలని చూడకుఁడమ్మ నేర్చు బో
చంకల బిడ్డ లూడిపడ సారసలోచన మాట లాడఁగన్ 322

మొదటి (చరణమందు)

అచ్చుకు -

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (2-147)

ఉ సుందరి రానిచో నెదురు సూచుచునుండఁగఁబట్టు వచ్చుచో
నిందునిభాస్య చక్కదనమే గని చొక్కుచు నుండ బట్టు నీ
సందడి చేతనే యరుగ సాగెను ప్రొద్దిక వేల యెప్పుడో
సందెజపంబు లర్చనలు సల్పఁగ నా కపటత్రివండికిన్ 324

చక్కదనమే (అనుచోట) 325

అందే (1-131)

క వాతెరకు నమృతమే తుల
మే తులకింపగు పిసాలి మిసిమికిఁ గ్రొమ్మిం

బే తుల చేతుల కబ్బము
తే తుల లేతుల వెలందు సీవెలి తులయే 326

అబ్బములే (అనుచోట) 327

శ్రీకృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (1-7)

ఉ యాదవ సార్వభౌము భయదాయతబాహు నియుక్తిఁజేసె యుం
దే దనుజేంద్ర సాల్వపుర హేమమణీ వరణంబు సంగతం
బై దివి నాత్మకంకణములం దొక కంకణమయ్యె నట్టి కౌ
మోదకి మోదకీలిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొల్చెదన్ 328

చివర (చరణమందు) ప్రాదియతి 329

కవిజన రంజనము.

క లోకాలోక మహీధర
మే కోట కులాచలములు కృతకాద్రులు కే
ళా కూపులు జలరాశులు
శ్రీకర ధృతి సాంద్రుఁడౌ హరిశ్చంద్ర నృపతికిన్ 330

మహీధరమే (అనుచోట) 331

కాకునూరి అప్పకవి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి (1-86)

క. రసమునకు నాశ్రయఁబై
యసదృశమగు నెద్ది యదిగదా శబ్దము రా
క్షసదమన రసికులనఁగా
వసుమతిఁ దద్విధ మెఱుంగు వారలు సుమ్మీ. 332

ఈ పద్యమందు నప్పకవిగారు నిర్ణయించిన భీత్యాదులు నాఱింటిలో నొక టియు గనుపించదు (మరి) యేమి నిశ్చయించుకుని యచ్చుకు యతి నిడిరో తెలి యదు. 333

6 వ్యర్థత, వల్లుకు.—

పారిజాతాపహరణము (1-125)·

ఉ ఈ నయగారపుం బ్రియము లీపను లీ మొగమెప్పు మాట లే
లా నిను నమ్మియుండిన ఫలంబిది తోడనె కల్గెనాకు నీ
యాన జుమీ ననుం జెనకి యాఱడి బెట్టుకు నవ్వువారలం
గాన నెఱుంగునే పసులకాపరి భావజ మర్మకర్మముల్ 884

ఏలా' అని వ్యర్థ (త్వ) ము 885

మనుచరిత్రము (2-64)

శా ఈ పాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెందేఁ గంటిమే కామళా
స్త్రోపాధ్యాయినినా వచించెదవు మే లోహో త్రయీధర్మము
ల్లాపంబుల్ రతిపుణ్యమంచు నిక నేలా తర్కముల్ మోక్షం
బీ పద్యాగమ సూత్రపట్రిక కివెపో మీ సంప్రదాయార్థముల్ 886

అచ్చుకు —

ఱుండే (8-94)

శా. రా వైరాగ్యమహాని నీవు దగ నిర్దాక్షిణ్య చిత్తంబునన్
రావైతే జనిగాని యందులకు హోరాహోరిగాఁబోరి యే
లా వాలాయము సేయఁగా బ్రతుకు మీ వాచార వంతుండవై
చావో యెక్కుడు నీ యేడంబొడము నెచ్చం భూసురగ్రామణీ 887

శ్రీనాథుని నైషధము (5-23)

ఉ భావజు కేలివైభవము పట్టున నీచికురాగు మోవి యా
నీ విష నాయకుం డెవఁడు సేవ యొనర్చుట నర్థకారిగా
దో పనజాక్షి యయ్యమృత మున్నది నీయధరంబు నందు వే
లా వెఱువన్ సుధారసమునందు విషంబు పరిస్ఫురించునే 3/888

7 'ఆక్షేపణ హల్లకు –

వసుచరిత్రము (4-28)

ఉ అంతుల నేచు పాప మిది యింతటఁ బోవదు సుమ్ము పాంథ లో
కాంతక నిన్ను ఘోరతమమై ఘనమై యజహత్కలంకమై
వంతల బెట్టి యాఱు పది వ్రక్కలు సేయక పూర్వపక్షపుం
గంతులకేమి చూచెదవుగా తుది నీ బహులార్తి ఖేదముల్ 339

'చూచెదవుగా' అనుచోట 340

అచ్చుకు –

అశ్వమేధ పర్వము (4-52)

ఉ యాగ విముక్తమై చను హయంబున కడ్డము వచ్చి పట్టికా
కీ గతి మెత్తఁబాటు దగునే నృపధర్మ విహీనతన్ రణో
ద్యోగము లేక తక్కి భయ ముల్లము జేరఁగ నిచ్చు రాజు రా
జే గుణహీన పొమ్మనిన నేమియుఁ బల్క కతండు గమ్మఱన్ 341

రెండవ నాల్గవ చరణంబులందు 342

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (8-53)

ఉ వీల బజారి అంతులివి యెవ్వరు మెత్తరు నోరిలోపలన్
వ్రేలిడి నప్పుడుం గఱువనేరఁడు నీ సుకుఁ డద్దపాప గా
డే లలితాంగి నీవఁక నేరికనందు రయారె పొమ్ము చా
ల్చాలును వ్రేళ్లసందులను జారెడు చారలు లేరిచెవ్వరున్ 343

గాఁడే (అనుచోట) 344

మనుచరిత్రము (2-64)

ఈ పాండిత్యము నీకుఁ దక్కుమటి యెందేఁగందిమే.. '

8 ఆనందము హల్లుక –

వసుచరిత్రము (2-126)

చ ఆన విని గట్టు రాకొమరుఁ డాననగహ్వర రోచమాన నూ
తనతర దంత హీరరుచి ధారలు వెల్వడ నొక్క లేత న
వ్వు నగి నిజంబె వల్కితి వవ్వన్ ధువనాశయ సన్నివేశ వే
దిని సరసాగ్రగణ్యవు గదే యన యన్నది వల్క్ వెండియున్ 846

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-66)

ఉ తీరిచినట్టు లున్నవిగదే కనబొమ్మలు కన్నులంది మా
చేరఁ గొల్వఁ గాఁటయఁ (జేతుం యందముఁజెప్ప గిప్పరా
దూరులు వల్చివేసి నటులున్నవి బాపురె తొమ్మలోని సిం
గారము శేష డే పొగడఁగా వలె సీతని రూపడేఁటన్) 847

గదే అనుచోట్ల. 848

అచ్చుకు –

అందే (3-126)

ఉ ఈయపురాల్వెతివి గదే యిపు డత్తవు తొంటివాని నో
తోయజనేత్రు గాంచిన వధూమణి (నీ సుతఁ బెట్టి యాడ గా
నాయము నాకుమారునపు నర్మిలి హత్త గ నత్తవిచే
నాయువు గల్గువాఁడవు నటంద్రు శుభంబగు దీన నెంతయున్ 811

అందే (2-18)

ఉ చక్కని కన్యకామణికిఁ జక్కని వాఁడగు ప్రాణనాథుఁడున్
జక్కని శోభనాంగు నకుఁ జక్కని యింతియఁ గల్గు టబ్బురం
బెక్కుడ నిట్లులుండ వలదే రతిదేవికి సాటి వచ్చుఁబో
యిక్కనకాంగి మన్మథున కీడిత రూపసంపదన్ 850

వలదే అనుచోట 851

---

1 ము ప్ర వీయపురాలవైతిగదవే .

9 ఔద్ధత్యము' హల్లుకు -

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (8-163)

ఈ ఏతన్మాత్రమె భారకార్యమనిపై యెత్తెన్నకే నేడు ని
ర్భీతిన్ బాలిక గొంచు బోవ నుచితంబే కండ గర్వంబు దు
ర్నీతుల్ యాదవ వీరసింహములతోనేనా బలారా బలా
రాతిప్రోద్భవు డెంతచేసె నిది మేరా వీరరాజ్మొలికిన్ 853

('మేరా అనుచోట)

10 అనునయము హల్లుకు -

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-127)

సీ లతకూనయని తగుల్ మతిదలంపడుగదా
వేడి తావులు చల్లి వేమఱగాని
జలజగంధి యటంచు సంభ్రమింపడుగదా
చురుకు సోకులమీద సుకియుఱగాని
చిలుకలకొలికి యంచెలమిఱ బైకొనడుగా
చిగురుటాకు కటారిఱ జిమ్మఱగాని
కలువకంటి యటంచు నలరఱజేయడుగదా
యుడుకువెన్నెల గాయఱ దొడఱగుఱగాని

మధుడు సారంగరథుడు మన్మథుడు విధుడు
వసుల పాతర వీరెందు మసలనీయ
రెటుల నిఱకదాళి గలదని యెఱుఱవైతి
కటకటా నీకు దయరాదుగా యొకింత 854

చివర చరణమందు 855

అచ్చుకు -

అందే (2-212)

ఈ ఏమే పల్కవు మోహనాంగి యిటు లేలే యల్క చిత్రాంగి ని
న్నేమందిం గలకంఠి నావలని తప్పేమే వయారీ యయో
నామీదం దయ లేదటే చెలి నను న్మన్నింపవే కోమలీ
నీ మాటల్ జవదాటకుండుదుగదే నీరేజపత్రేక్షణా 856

తృతీయాశ్వాసము 241

మొదట చరణమందు 357

పారిజాతాపహరణము (1-123)

చ నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుటల్క దోచి తా
చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీ పదపల్లవంబు మ
త్తను పులకాగ్ర కంటక వితానము నాదిన నొచ్చునంచు నే
ననియెద నల్క మానపుగదా యికనైన మదాలికంతలా 358

చివర చరణమందు 359

శశిబిందు చరిత్ర

ఉ పయ్యెద బాపి గబ్బిలను బాహులం బట్టగ నిచ్చి మోవిపై
తియ్యని మోవియు న్మనసు దీరగ గ్రోలగ నిచ్చి యిప్పుడో
తొయ్యలి నీవి ముట్టినను ద్రోచెద వేనగు నిచ్చి యంకుశం
బియ్యక కయ్యమాడ దగునే నను నీగతి వేచ బాడియే 360

చివర చరణమందు 361

ఉభయముకు -

తిమ్మకవి

చ. కటకట యిప్పు డింత యల బా యిలుకా బలుకానలోన న
న్నటమట నొందజేయదగవా మగువా పగవా డనె యింక నె
న్నటికిని నిన్నుబాయగలనా లతనా వలనా కలంచ నే
నెటువలె తాళువాడ వలతి పొంతి కలతీరు తెల్పుమా 362

నాలుగు చరణము లందున్ను 363

11 ప్రశ్న హల్లుకు —

చేమకూరివారి సారంగధర చరిత్రము (1-84)

బా లేవే భోజనమేది కొల్ల విటు లేలే మేన బల్సొమ్ము లే
వే వేగ బూనవు (వెల్లబాతె మొగమేమీ రాజుతో నల్గి నా

వో వామాక్షిరొ తెల్పవే యనుచు గర్వోక్తుల్ చెలు ల్వల్కఁగా
వేవిళ్లం బొరలెన్ లతాఁగి పతికిన్ వేడ్కల్ కొనల్వాఁగఁగన్) 364

మొదటి చరణమందు 365

అచ్చుకు —

వసుచరిత్రము (4-76)

ఈ ఏమే హేమలతా యటంచుఁ బనిమేమే మాధవీ యంచు నీ
భామా మన్మథు చందమే మనుచుఁ జెప్పంజాల భూపాలుఁడా
రామక్షోణికిఁ జిన్ననాటగొలె నిద్రాసౌఖ్యము ల్మాని నాఁ
డేమో యంచు వచింప వింది దమలో నేకాంత లీలాగతిన్ 366

మొదటి చరణమందు 'గొలె' యని హ్రస్వమున్న గలదు 367

శ్రీనాథుని నైషధము (7-18)

ఈ ఏమో క్రొత్త యపూర్వ వార్త వినుచేమీ చెప్పుచుం దండనా
ధామాత్యాదులు పాదచారమున సేవాసక్తులైఁ గొల్వఁగా
భూమీశాగ్రణి సొచ్చెఁ బట్టణము సంపూర్ణానురాగంబుతో
భామానేత్ర చకోర చుంబిత ముఖప్రాలేయ రుగ్బింబ మై 368

(ఈ పద్యము మొదటి చరణము) అన్ని పుస్తకము లందు 'వినుచేమో చెప్పుచున్ అని యున్నది. యతి భంగమైనది ఈ తప్పు పారముకే పండితు లర్థమును చెప్పుతారు ఆ అర్థమున్ను తప్పు పారముకు కుదురదు మొదట విమర్శ లేనివారికి నర్థవిమర్శ మాత్రమెటుల కలుగును 369

దమయంతీ వివాహానంతరము నలమహారాజు స్వపుర ప్రవేశ సమయ మందలి పద్య (మిది) 'ఏమో నూతన వార్త వినుచు ఏమీ అని రాజు ప్రశ్న చేసిన పిమ్మట (మరలనేమో) చెప్పుచు సరదారులు, మంత్రులు మొదలయిన వారు పాదచారులయి— మీద సులభమే దండనాధామాత్య ప్రధానమంత్రి శబ్ద ములు నియోగులకు పేరులవును దండనాధు లనఁగా యుద్ధ సన్నద్ధులకు రూఢి

గావున పురుక్తి దోషము లేదు వార్తలు వినునపుడు ఏమీ అనుట సామంతులకు స్వభావమే గావున నాశబ్దముంచుట ముఖ్యమే 870

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (8-81)

ఉ ఎవ్వనిఁ జూచి మేలుపడితే యరవిందదలాక్షి, నీ మనం
బెవ్వఁడు వచ్చుఁ జెప్పఁగదవే మదకోకిల వాణి నిన్న నే
డెవ్వని చెల్వు నీ యెడుట నెన్నఁబడెన్ లతాఁగి నేనకా
కెవ్వరు నీకు ప్రాణపదమేదికి దాచెదవే తలోదరీ 871

ప్రథమ ద్వితీయ చరణములందు 872

12 ప్రార్థన, వాల్లుకు -

ద్రోణ పర్వము (2-879)

క మునినాథ దేవకీ సుతుఁ
డును సంక్రందన తనూజుఁడుం బూనిన యా
పని యెమ్మెయిఁ గడతేఱెనొ
వినవలతుం దేటపడుపవే పరిపాటిన్ 878

కర్ణ పర్వము (1-246) -

చ గురుఁడును భీష్ముఁడుం బడినఁ గొందెపుమోఁకలతోడ నేను సం
గర విజయంబుగోరి భుజగర్వమునన్ సడిసన్న పొందు యా
వరసుత వర్గముం దొడరు వాఁడనకా మది నిశ్చయించు దె
వ్వరిఁగొని యింత నీ వెఱుఁగవా నిను గర్జనిఁగాదె నమ్మితిన్ 874

శాంతిపర్వము (8-27)

క అనుపమ మజర మతీంద్రియ
మనామయ మనంత మమల మన వెలుఁగు నొకం
డని వేదశాస్త్రములచే
వినియుండుదు దానిఁ దెలుపవే కృప నాకున్ 875

అచ్చుకు —

అందే (5-506)

గీ అనిన జనకుఁ డిట్టు లను వినినవియైన
వలయుఁ దెలియ వినఁగ వర్ణధర్మ
సమితిఁగల విశేష సాధారణత్వంబు
వేర్పరించి చెప్పవే మునీంద్ర. 876

అందే (2-54)

క శరణాగతుండ భక్తుఁడ
పరమపదవి గోరెదను శుభంబుగ నన్నున్
బరికించి యేది మేల
య్యిరవు దొరకొనంగఁ జేయవే కమలాక్షా 317

మహాప్రస్థానిక పర్వము (1-52)

సీ అనుటయు ధర్మజుం డమరేంద్రుతో నన్ను
నత్యంత దృఢభక్తి నాశ్రయించి
పురమేను వెడలు నప్పుడు మొదలుగ...
జనుదెంచె నీ భవ్య సారమేయ
మిది యట రావలదే నామనంబు ని
ష్ఠుర వృత్తి కోర్వ దస్తోక పుణ్య
నిరతాత్మ నావుడు దరహాస మొప్ప న
బ్బలవై రి యిట్లంట పాడియే య

మర్త్యభావము కుక్కకే మాడ్కిఁగలుగు
ననఘ నీచింత తెఱుఁ గగక్యంబు దీని
విడిచి చనుచేం నిష్ఠుర వృత్తియయ్యో
నిచటఁ దడయఁగ నేటికి నెక్కు రథము 378

మనుచరిత్రము (2-78)

క. జైమిని యాదివ్యఖగ
గ్రామణులం జూచి వేడ్క గడలుకొనంగా
నా మీఁది వరూధిని విధ
మేమయ్యె నెఱుంగఁ జెప్పవే నా కనుడున్ 879

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (1-50)

క. వంపెక్కఁడ లేదా యీ
యలికుంతల తలనె పుట్టెనా యేచ కిఁకన్
జలిగాలఁ ద్రోచి విడువుము
చెలి మిక్కిలి మనసు పేదతీతం పాదా 880

18. ఆశ్చర్యము హల్లుకు -

రాజవాహన విజయము -

ఉ రామపయోధరంబు లదిరాఁ దనపై ఘనమయ్యె నంచుఁ దా
వేమరు వేరె రూపునఁ బ్రవీణతఁ గ్రిందొనరింప మేరు వు
ద్దామత నుండియుం గను స్వతంత్రతులతో నఖవజ్ర ఘాతలన్
గ్రామము లెంత వింతలయిన న్మరి కర్మము లంత లింతలే 881

మొదటి (చరణమందు) 882

అచ్చుకు —

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1- 06) -

మ ఒక మాణిక్యపు బొమ్మ యెట్టివగ కీలో జాలువా జాంబ
ల్లిక బాగా ల్కపురంపు టాకుమడుపు ల్వేతెచ్చి రాజున్న దా
యకు నందియ్య నతండు లేనగపుతో నవ్వేల నావ్యాలక
న్యక కెంగేల్ నొసంగఁ గైకొనియె సయ్యాటంబు వాటిల్లినన్ 883

మొదటి (చరణమందు) 884

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-38)

చ ఉరుకుచ డెంద మెంత మృదువో మరి తియ్యని తుంట వి-ట న
వ్వీరి విరిబోవు నారినిడి వేఁటలి గొజ్జఁగి పూవుచేఁ మ
చ్చరమునఁ బొంచి చచ్చియును జావని వాఁ డవు డేసి యార్చెఁబో
సురసుర స్రుక్కి (మెత్తనగు చోటనె) గుద్దలి వాడియొ గదా 385

మొదటి (చరణమందు) 386

అందే (3-215)

ఉ ఆయెడ రాజునాసతి మృగాక్షిని రజ్జు నిబద్ధఁజేసి య
న్యాయము రాకుమారు సుగుణాగ్రణి పావనశీలు నుత్తమున్
మాయలు పన్ని మచ్చరము మై మని మించెను జూడనున్న ద
న్నా యిది మేకవన్నె పులి యంచుఁ దలారులు గొంచుఁబోవఁగన్ 387

చివరి (చరణమందు) 388

14 పరిహాసము హాల్లుకు -

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (1-34)

ఈ లేవే భోజన మేదికొల్ల విటు లేలే మేన బల్సొమ్ము లే
వే వేఁబూనవు వెల్లఁబాతె మొగమేమీ రాజుతో నల్గి నా
వో వామాక్షిరొ దెల్పవే యనుగు నరోక్తుల్ చెలుల్ వల్కఁగా
వే విళ్లం బొదలెన్ లతాంగి పతికిన్ వేడ్కల్ కొనల్ సాఁగఁగా 869

అచ్చుకు —

మనుచరిత్రము (2-41)

ఉ ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరువెవ్వరి వేడెము భూసురేంద్ర యే
కాంతము నందు నున్న జవరాండ్ర నెపంబిడి పల్కరించులా
గింతయ కాక నీ వెఱుఁగవే మును వచ్చిన త్రోవచొప్ప నీ
కింత భయమ్ములే కడుగ నెల్లిదమైతిమి మాటలేటికిన్. 390

మూడవ చరణమందు 391

15 'తర్కము హల్లుకు —

శ్రీనాథుని కాశీఖండనము (6-278)·

మ గయకేలా యరుగంగ మానవులకుం గాశీపురీ వాసినీ
త్రయవేణీ పులినంబు లండ నిడరాదా తల్లినిం దండ్రినిం
ప్రియమాతామహులం బితామహులనుం బేర్కొంచుఁ బిండాన్నముల్
గయికోరోటు పియంబు తోడఁ బితరుల్ వాస్తవ్యముల్ సాచుచున్ 392

రెండవ చరణమందు 393

తారాశశాంక విజయము

మ తొలి దేవేంద్రుఁడు మాకులంబుఁ జొరలేదో మేము నార్మోము రా
యల యంకస్థితిఁ గాఁచలేదొ స్వరవిద్యల్ మున్ను మావారి శి
క్షలచేఁ బాణిని నేర్వ డో యని కుల స్థానప్రతిష్ఠన్ ద్రిభు
వన మోషించె ననంగఁ గోళ్ల కలయం గూసెన్ ధరామండలిన్ 394

మొదటి చరణమందు 395

శాంతి పర్వము (-287) -

మ అనుమానింపక తోడఁబుట్టువులఁ గాదా దున్మి దూటాడె నెం
దును గ్రొన్నెత్తురు దేఱులై పఱవ నింద్రుం డుగ్రతన్ దైత్యులన్
మును లవ్వీరు భజింపరో క్రతువు లామోదంబుతో నమ్మహా
త్ముని యాజింపరొ యార్ద్రలోక మదికాదో యేలఁడో నాకమున్ 396

చివర చరణమందు అచ్చుకు - 397

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (2-147) -

శా. ఓరీ రాజకులాధమా నృపులు లేరో వేటరారో మద
క్రూరాళీల మృగావలిం దునుమరో ఘోరాటవు ల్లేవొ నా
యారామంబుఁగలంచి జంతుతతి మాయంజేసి యస్మత్కుమా
రీ రత్నంబులు వేఱ వచ్చినను వారిన్ నొంచినావేమిరా 398

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (3-63)

మ తొలుతన్ రాజులు భోగకామినుల యందున్ మోహితుల్గారొ యిం
పొలయన్ వారి కపారమైనధన మీరో యందుకే మిట్లు పు
త్రుల దండింపఁగ నిచ్చువారి వినమెందున్ నేడు చిత్రాంగి మం
దులు నీకుం దలకెక్కెనో పరవశాత్ముల్ గారె కామాతురుల్ 399

ఆముక్తమాల్యద (2-66)

మ తరుణుల్ తల్లియొరం గుచంబులునుపం దచ్చైత్యముల్ దీములై
పెరరేపం జనుదెంచెఁగాక రవి దీప్తిం జెంది పాతాల గ
హ్వరమం దూరిన వారి నీ యతుకుఁ ద్రాళ్లాతెచ్చు (నాదీర్ఘ త
చ్చిరకృష్టిం గను నీటిశైత్య మలరించెన్ నూతులం దత్తఱిన్) 400

రంగనాథుని రామాయణము

ద్విపద ఆట్టినామీఁద నీవా యడరెదవు
పట్టి చట్టలువాపి పాఱవైచెదను 401

మొదటి చరణమందు. 402

16 బోధకత -హల్లుకు -

జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయము -

క ఆ యర్జునుఁ డీ చాయనె
మాయాయతివేషమూని మసలుచునున్నాఁ
డీ యిక్కువ నీ వెఱుఁగవు
గా యొక్కింతైన మత్తకరి వరయానా 403

చివర చరణమందు 404

అచ్చుకు -

మను చరిత్రము (3-34)

ఉ ఉడుపతి బారికి న్వెఱచి యూఱటయౌనని పేరుటామనిన్
ముడివడు కంతు సేనలకు ముయ్యలగుట్టగు నట్టి యిందురా

నడఁగక తాపవహ్ని ఘనమై హరిణేక్షణ మల్లువుచ్చి కొ
ట్టడచిన చందమయ్యె పదమా యెఱిదోటఁ జరింప కిందికిన్ 405

చివర చరణమందు 406

17 'అనుతాపము -అచ్చుకు -

మనుచరిత్రము (8-36)

క. ఓ చెల్ల విరహిజీవధ
మీ చతురత నీకు దురితమే సెమపనులి
రాచరికమునకు ఫల మ
య్యో చంద్ర వివేక మెఱుఁగవో మరుసేనన్ 407

రెండవ చరణమున నిశ్చయము నాలవచరణమున అనుతాపము 408

18 'వ్యాజస్తుతి హల్లుకు -

పారిజాతాపహరణము (1-88)

ఉ. నా మోగమాటకై వలని నాటకముల్ ఘటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగు గౌరవముం గృపయుం బ్రియంబుఁ దా
నేమియుఁ గానరాక నిటు లిన్ని దినంబులు నన్ను దేల్చెనో
తామరసాక్షి మెచ్చవలదా మురదానవభేది కృత్యముల్ 409

చివర చరణమందు. 410

19 విచారము హల్లుకు

ఉద్యోగపర్వము (2-52)

ఉ దక్కెను రాజ్యమంచు నకటా యిటుతమ్ముని భాగమీక నీ
వెక్కటి మ్రింగఁజూచెద వదెట్లఱుగున్ విను మీను లోనన్
గ్రక్కున నామిషంబు చవి గాలము మ్రింగిన మాడ్కి సువ్వె యి
ట్లుక్కివు దైన నీ కొడకు నుల్లము నన్నిటు లాదఁగూడునే 411

అక్కటా అనుచోట 412

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (3-49)

చ పొంతుక లెస్సయున్న యొక పూచయుఁ జూడ గఁడాం వీవు మా
యఁగొడిగట్టి తె తది గయాని చేర జవు స్వీచారమిల్
దెలియనివారిపైఁ గలని లేవి చాం ఘటించి తండ్రి బి
డ్డం కెడ సేయఁజూచి తకటా మతి నీ కిది యెంత దోసమే 413

అందే (3-80)

చ వందని మీరలైన యొఁపాల్ దెలుపంగదరయ్య యాలిమా
టలు వినియందు బట్టి యకటా తెగటార్తురె యంచు నాపె పె
ద్దం గని పుత్రమోహమున ద్రైన్యపడెం గడు రాజు మొత్తగా
నల మొగసాలకు న్మొఱయు టన్నది నిక్కముగాగ నయ్యెడన్. 414

తిమ్మకవి అచ్చతెనుఁగు రామాయణము (యుద్ధ 29)

క పంతము మెఱయఁగ రాచప
రంతి న్వీడలేక యక్కటా యొకట కొలం
బంకయుఁ జెఱుపఁగఁ జూచెద
వింతయు మేల్గొనము పూనకేమి యనఁ జనున్ 415

అచ్చుకు -

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-176)

చ సకలము కాలకూట సహజన్ము సుధాకరుఁ డండ్రు నిక్కమో
నొకొ యిదియంచు నోసితమయూఖ నినున్ దెలియంగఁగోరి యూ
రక యటు జేరినంతఁ దలప్రాణము తోకకు వచ్చె లెక్క సే
యక నిను మ్రింగెనేని యకటా యలరాహువు నేమి యయ్యెడున్ 416

ద్రోణపర్వము (1-14)

ఉ. అప్పుడు భీష్ము లేమి హృదయంబును నుమ్మలికంబు గూరగా
నెప్పటి చందము న్వీడిచి యేడ్తెఱఁ దక్కిన చూడ్కు లొండొరుల్
జెప్పుల మాటునం బొలయ సీ సుత పాలికి వచ్చు రాజులం
దిప్పు డితండు రావలువదే యని కర్ణుఁ దలంచి రందఱున్. 417

అందే (2-283) :

క ఆననములు వెంవెల్లా
గా నడ లొదవినది మీకుఁగాద దడవ మీ
లో నభిమన్యుఁడు లేఁడే
మో నాకుం జెప్పు డేం యూరక యుండన్ 48

ఏమో అనుచోట విచారము, సందేహము కాదు 49

అందే (2-842)

సీ అభిమన్యుఁ డీర్ణిన నర్జునుఁ డధిక శో
కావేశమొంది సాహసిక వృత్తి
నతి దుర్ఘటంబైన ప్రతిన యట్టులె పట్టు
నే కౌరవులు దీని నెట్టులైనఁ
దప్పింపఁజూతురు దర్పంబు వెరవును
గలవారు వారి కగ్గలము గలరు
కడు దెప్పరంబైన కార్యంబు వాటిల్లె
నెమ్మొయి సిది నిర్వహించు వాఁడొ

యకట దినములోన నాసైంధవునిఁ జంప
నబ్బకున్న నతని నగ్ని సొరఁగ
వలయు నాతఁ డన్యథావాదిగాఁ దిక్కార్య
మెట్టు లగునొ మనకు నేది గతియొ 420

రెండవ చరణమందు రెండవ యతి 421

అందే (8-24)

సీ పుత్రశోకానలంబును గ్రోధ వహ్నియు
మనమున ముప్పిరి గొనఁగ మృత్యు
భంగి నేతెంచు భీభత్సుని కౌరవుల్
సెనక ఱాలరు నేమి వేటు మూడె

నో వుఱిలో కొక్క యుమ్మడి నించింట
నార్తనాదములు పెక్కయ్యె నెల్ల
రవములు మిగిలి సైంధవునింటి దిక్కున
నార్తక్రందన ధ్వను లతిశయించె

నేను ద్రోణుఁడు భీష్ముండుఁ బూని చెప్ప
శౌరి మాటలు మీరాజు సరకుగొనఁడు
సంధిగానక కర్ణుండు సొబలుండు
దుస్సహేచ్ఛను నందఱుఁ ద్రోచికొనిరి 422

మూడవ చరణమందు మొదటియతి 428

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (6-88)

సీ బ్రహ్మ మానంద రూపం బట్టి తథ్యంబు
నానాత్మ పరికల్పనంబు మిథ్య
ముదిమి నింద్రియశక్తి మొఱవవోకుండఁగ
మైధునక్రీడ యేమఱని యురువు
సౌభ్యార్థి యైన యాచకుని కిచ్చట పాడి
పంచ భూతాంశక ప్రకృతి తనువు
యౌవనంబులు పోయెనా రావు క్రమ్మఱ
సపరిక్షయమ్ములు సంచయములు

గడచి నప్పుడు క్రిములొండెఁ గాకులొండె
గుక్కలొండేసియును భుక్తిగానెడు దేహ
మొకఁడు ప్రార్థించి యడిగిన నొసఁగ వండె
తన్ను నిచ్చిన యది గదా దానగుణము 424

నాలవ చరణమందు మొదటియతి 425

వాల్లుకు –

అందే (6-165)

సీ ఒకనాడు మేనక యుర్వీ ధరేంద్రుని
యొద్దఁ గూర్మి తనూజ యునికిఁ దలంచి

పేదజీవన మయ్యె బిడ్డకు రాగుండె
వాడవుగాన నీవా యరయవు
కాళి నెట్లున్నదో కమలాయతేక్షణ
దర్శించి వచ్చుట తగవుగాదె
యెంనాగ పుట్టిన యిందివారలు దన్ను
నరయ నుపేక్షించి నపుడె బెగడు

ననిన ఐహసంపదంతోడ నరిగి యతడు
క్రతుభుగీశ్వరు పురలక్ష్మి నతిశయించు
తత్పరము సూచి శివుఁజూచి తనయఁజూచి
తెఁసి యవ్వీట లింగప్రతిష్ఠ చేసె 426

రెండవ చరణమందు రెండవ యతి 427

20. ప్రాగల్భ్యము అచ్చుకు

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (6-295)

చ అనవిని పొరువంబు నవయౌవన గర్వమునం బరంతి కి
ట్లను నిదియేమి నా బలపరాక్రమ సంపద యింత మా తమే
తన సరివారికి న్వెఱచి ధామము పాడఱజేసి డాగబో
యిన సరియిళ్ల వారు నగరే ఖగమో యది యేమి దయ్యమో 428

చివర చరణమందు (ఇక) రెండవ చరణమందు నిత్యసమాసాఖండాభేదయతులు గలవు 429

21 'భీతి, హల్లుకు

వసుచరిత్రము (4-108).

చ చెలుల మొఱంగి నాడు మణిచిత్ర గృహంబున మోమువాంచి తొ
య్యలి భవదేకదర్శన మదాకృతిఁ జూచెఁగదా వినీలకుం
తల హృదయంబు నీకు విదితంబు గదా యిఁక దాపనేటికిన్
వెంది మనంబుఁ దెల్ఁగదవే మణిహారమ సారె వేడెదన్ 431

అచ్చుకు —

మనుచరిత్రము (2-39)

ఉ ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటి జరించె దోటు లే
కివ్వన భూమి భూసురుఁడ నేఁ బ్రవరాఖ్యుఁడఁ ద్రోవ తప్పితిన్
గ్రొవ్వున నిన్నగాగ్రమునకుం జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁగాంతుఁ దెల్ప గదవే తెరువేది శుభంబు నీకగున్ 431

తెల్పఁగదవే అనుచోట 432

22 శంక, అచ్చుకు

అముక్తమాల్యద (2-42)

శా. దానత్యాగ పతత్రియై తొలుత పత్రం బంబుధారన్ సదా
నానందత్సితకీర్తిహంసి జనుమింటం గ్రొత్తనా నేల నా
నా నీరార్ద్ర పతత్రి యయ్య వడి మింటం బాఱు తజ్జాతి కే
లా నిల్చుంగతి యన్యపత్రిగతి పత్రైకప్రదేశాప్లుతిన్ 433

ఏలా అని శంక 'పత్రైక వృద్ధి యతియును గలదు రెండవ మూడవ చరణము లందు ననునాసిక యతులు 434

23 అంగీకరణ కృతి, అచ్చుకు

అనుశాసనిక పర్యము (8-114)

సి సరిదేనువులలోని కలిగిన నెవ్వతె
వనియని యడిగిన నమ్మహాత్మ
శ్రీ నేను మీలో వసింపఁగా వచ్చితి
ననవుడు చంచలవైన నిన్ను

---

1 తెల్పగదవే అన్నది ప్రార్థన కావచ్చును

నొల్లము మాలోన మనుపఁగా ననియె న
గ్గోవులు దానికద్దేవి వగచి
యేను బాసిన సర్వ దానవపుంగు గీ
ర్పడియెఁ బొందిన సురల్ ప్రభుత నొంది

రేను వచ్చుట కోరిగదే తపంబు
లాచరింతురు నన్ను నిట్లభిభవించు
టుఱువె మీకన్న నధ్రువ నొల్లమనుట
యభిభవమె నీకుఁబోలిన యచట కరుగు 485

కోరికాదే అనచోట ఒప్పించుట 486

24 'పృచ్ఛ హల్లుకు

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (2-137)

గీ వినతి చేసిన భిక్షగావింపుఁ దనిన
మాఱు వల్కింప నిది తెత్తుమా యటన్న
పలుకు నారాయణా యను భాషణంబె
యిం నిజాంకు సన్యాసివలె నతడు 437

అచ్చుక —

అందే (2- 82).

గీ ఓ మహానుభావ యేవి గావలె దేవ
పూజ కిపుడు పత్ర పుష్పఫల జ
లాదికములు దెత్తుమా యనవుడు నట్ల
సేయు మనుచు నతఁడు సేయిచూప 488

తెత్తుమా అనచోట అడుగుదే ఇంతకన్న వేఱొకటి లేదు 489

హల్లుకు —

కాంతిపర్వము (1-285)

సీ అర్థి విశ్వాసుం డాదిగాఁ గలుగు గం
ధర్వులు హృద్యవాదన మొనర్ప

నప్పరో నికుమఁడు మాటలు పాటలు
నై వినోదింపఁగ నమరగణము
ఐహవిధాంకార భంగుల విన్నాణ
ములు సూడ దివ్యమునులు నుతింప
మనుజ లోకం బెల్ల కనకాన్న వస్త్రభూ
షణ దానములఁ దృప్తి సనఁగ నశ్వ

మేధసమితిఁ జేసి మెప్పించె నింద్రుని
శతమాధ్వరమున నతఁడు హయము
నాసపడిన నిచ్చె నా దిలీపునిఁ జూపు
మా ధరిత్రి నిపుడు మనుజనాథ 440

చూపుమా అనుచోట 441

అచ్చుకు —

అందే (1-287)

సీ అనిమిషాసుర యుద్ధమున సువర్ణాపలి
సమయించి వర్ణాశ్రమములు వేర్చ
రించి భూమి నలంకరించి యగ్నిష్టోమ
హయమేధ వాజపేయాతి రాత్ర
పౌండరీకములనఁ బరిగిన యధ్వర్
ము లనేకముల చేసి భూసురులకు
నఖిలభూములఁ గల యర్థంబు నెల్లను
ఁనకని యేమియు ననుప కిచ్చె

శుక్రుఁ డల్లుఁ డనఁగ లోభిల్లఁ డనయందు
ధర్మతత్వ మూర్తిమగు నియమ
నిష్ఠుఁడై యయాతి నెగడి శాశ్వతుఁడయ్యె -
నే నృపాల యమ్మహీశ్వరుండు 442

'అయ్యెనే అనుచోట 443

వాల్లుకు —

జగ్గకవి సుభద్రా పరిణయము -

సుగంధి. జాలమేల బాలఁ జూపు సాలమా రసాలమా
తాలజాల మాలతీ లతా వృతాలి జాలమా

వాలుగంటిఁ జూడఁ జూడవా వనీరసాలమా
నీలవేణిఁ గానవోటు నీవు నేడు తాలమా 444

మూడవ చరణమందు చూడవా అనుచోట 445

అచ్చుకు -

రామాభ్యుదయము (5-239)

సుగంధి అంగనాలలామ గానవా లతాకుడుంగ మా-
తంగమా భుజంగమా పతంగమా కురంగమా
లుంగమా లవంగమాతులుంగ మాధవీ నటద్
భృంగమా నీరమా కరీరమా సమీరమా 446

కానవా అనుచోట 447

ఈ పద్యమును అప్పకవిగారు సంశయ కాకుస్వరయతికి లక్ష్యము వ్రాసి నారు వృక్షాదుల నడుగుట కనుపించుచున్నదిగాని సంశయము లేశమైనా కనుపించదు 448

25 'శ్లాఘ అచ్చుకు -

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (-14)

శా. ఈ క్షోణిన్ నిను బోలు సత్కవులు వేరీ నేటి కాలంబునన్
దాక్షారామ చళుక్య భీమవర గంధర్వాప్సరో భామినీ
వక్షోజద్వయ గంధసార ఘుసృణ ద్వైరాజ్య భారంబు న
ద్యక్షించుం గవిసార్వభౌమ భవదీయ ప్రౌఢ సాహిత్యముల్ 449

మొదటి చరణమందు 450

'వేరీ యనుట అపశబ్ద మనుకొని లేఖకులు 'సత్కవు లిఁకేరీ అని దిద్దినారు 'వేరీ అనిన్నికలదు మరియును ననేక శబ్దములు-ఎన్ను వెన్ను మొదలైనవి గలవు (పంచమా) శ్వాసము నందు తెలియ పరుచుతాము, 451

21. ప్లుత యతి :-

లక్షణము —

క దూరాహ్వానము లందును
హా రోదన గాన సంశయార్థము లందున్
సూరి నుత ప్లుతాన్వితంబులు
నారయ నుభయంబునకును యతు లలరు ధరన్ 452

అర్థము - పిలుచుట యందు రోదనమందు గానమంద సంశయమందు ప్లుతముతో గూడిన వాల్లులు స్వరములకు వ్యంజనములకు యతులౌప్పును ఈ నాలుగు విధములు ప్లుతయతులని చిరకాల ప్రసిద్ధి. లాక్షణికులు స్వరములకు మాత్రమే చెప్పినారు గాని వ్యంజనములకు చెప్పలేదు ఆప్పకవి గారయితే ఉభయముకు చెప్పినారు గాని వేఱువేఱైన ప్లుత-కాకు స్వరములను ఏకము చేసి నారు దశవిధయతులలోను ప్రసిద్ధమయినది ప్లుతము మిగిలిన యతులలో ప్రసిద్ధ మైనది కాకుస్వరము బుద్ధిమంతులు పరిశ్రమించితే ఆ యీయి భేదములు స్పష్ట ముగానే యున్నవి 453

దూరాహ్వానము హల్లుకు -

వసుచరిత్రము (4-27)

శా రాజీవాప్తుల నేచు పాతకివి చంద్రా రాజవా నీవు నీ
రాజత్వంబున జక్రముల్ మనియెనో రంజిల్లి సత్సంతతుల్
తేజంబందెనొ డిందెనో యపిభయోద్రేకంబు నే జెల్లి రే
రాజై పుట్టుట రశ్మిమాత్ర ఫలమా రాజౌట దోషార్థమా 454

పిల్లలమఱ్ఱి వీరన్నగారి కాకుంఠిలా పరిణయము (8- 88)

మ జననం బొందితి దుగ్ధవారినిధి నా సర్వేశు జూటంబవై
జనునే ప్రొద్దు ప్రశంససేయ నవతంసంబైతి నీ ప్రాభవం
బునకున్ బాంథజనాపకారి యగు నా పూవిల్తునిం గూడి నా
వని దుష్కీర్తిగ దిట్టునం బధకు చంద్రా రోహిణీ వల్లభా 455

చంద్రా అనుచోట 456

తిమ్మకవి భర్గశతకము -

మ కవి విద్వద్ధరణీ సుధాశనవరుల్ కార్యార్థులై యొద్ద డా
సి వడిం జేతులు దోయిలించుకుని యాశీర్వాదముల్ సేయ నె
క్కువ దర్పంబున నిట్టులం గదలకే కొర్మించి నట్లుండ్రుగా
రవశిం దుర్నృపు లేమి యీ గలరొ భర్గా పార్వతీ వల్లభా 457

అచ్చుకు -

తిమ్మకవి భర్గశతకము -

శా మన్నెల్లం దమ సొమ్మటంచు వసుధా మర్త్యోత్తమ క్షేత్రముల్
గన్నారంగని యోర్వలేక దిగ మ్రింగం జూతు రల్పప్రభుల్
వెన్నప్పంబులొ బూరెలో వడలొ భావింపంగ బొబ్బట్లొ కా
యన్నా యెన్న గ వారి పాలికవి భర్గా పార్వతీ వల్లభా 458

భర్గా' అనుచోట 459

జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయము -

శా నీహారాంశుముఖీకదంబకమణిన్ నిన్గోరి సన్యాసినై
యాహారాది విహారము ల్మరచి యత్యంతానురాగంబుతో
బాహాలింగన సౌఖ్యవాంఛ మదిలో బాటిల్ల నేనుండుచో
నాహా యిట్లఱఁజేసి యేగితె సుభద్రా భద్ర కుంభస్తనీ 460

చివర చరణ మంద 461

భాస్కర రామాయణము (యుద్ధ 41) -

ఉ ఏ జనకాత్మజం దశరథేశ్వరు కోడల రాముభార్యఁజుం
డో జనులార యడ్డపడరో సురలార సురారికంచు నం
భోజదలాక్షి శైల వన భూములు దాటి విభీతి నేగుచో
నీజలరాశిఁజూచి మతి నెంతఁదలంకెనొ యేమి సేయుదున్ 462

'అడ్డ పడరో' అనుచోట 463

ఈ పద్యమున లాక్షణికు లందఱు రోదనపుత యతికి లక్ష్యము వ్రాసి నారు వారి తాత్పర్యము- రావణాసురు డెత్తుకు పోతున్నాడుగాన రోదనమును

కున్నారు అప్పకవిగారు- 'భీతి నేగుచో అనియున్నందున భీతికాకుస్వరము లక్ష్యము వ్రాసినారు ఓజనులార సురలార, అగ్గపడరో అని పిలుచుదే ముఖ్యమని మాతాత్పర్యము కుశాగ్రబుద్ధి (గల) సుకవి రాజశేఖరులు ఏది గ్రాహ్యమో దాని గ్రహించవలయును 464

అందే (అరణ్య 111) -

శా అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధి నే నజ్ఞానినై వల్కితిన్
నన్నా పాపము వచ్చిచుట్టుకొనియెన్ నా పాలి దైవంబవై
యిన్నీచుం బరిమార్ప వేగఁ బరతేవే నన్ను రక్షింపు మీ
యన్నం గ్రక్కున జీరవే యరుగవే యత్యుగ్ర శీఘ్రంబుగన్ 465

వేగఁబరతేవే అనుచోట 466

ఇది అప్పకవిగారు శోకప్లుత మన్నారు దూరాహ్వానమని మాతాత్పర్యము 467

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (7-16) -

ఉ వేదపురాణశాస్త్రపదవిన్ నడపీయసియైన పెద్దము
త్తైదువ కాశికానగర హాటకపీఠ శిఖాధిరూఢ య
య్యాదిమ శక్తి నంయమివరా యిటు రమ్మని పిల్చె హస్త సం
ఘట్టన నీల రత్న కటకాభరణంబులు ఘల్లుఘల్లురన్

వసుచరిత్రము (2-141) - 468

ఉ. ఓ వసుధాతలేంద్ర కరుణోదధి యీ తరవేం ప్రోవరా
వే వసుభూప యంచు నెలుగెత్తి వెస న్మ్రొఱవెట్టు దార్వనన్
(శైవలినీ రవం బెసఁగె శైవలినీ నినదంబు కన్న ము
న్నావింతూరి వారి విహగారవగౌరవ మెచ్చె నెల్లెడన్) 469

కళాపూర్ణోదయము (4-116) -

మ ఆకటా యేమని దూఱుదాన నిను నాథా వేఁగు ఱామయ్యో (లో
దికఁగాఁ బాదములొత్త రమ్మనుట గాసి యొందియేమో కదా
నికటక్షోణికి నేగుదెమ్మనుట గానీ కొంత నెయ్యంపుఁ బూ
నికతోఁగన్నులు విచ్చిచూచుటయ కానీ లేద యొక్కింతయున్). 471

రోదనము హల్లుకు -

భీష్మపర్వము (3-516)

క నీ చెలువును నీ బలువును
నీ చతురత నీ బలంబు నీ సాహసమున్
నీ చక్కఁదనము నేనే
రాచూలికిఁ గలుగవందురా రా కుట్టా. 471

చివర చరణమందు 472

ద్రోణపర్వము (2-242)

ఉ హాయను ధర్మరాజతనయా యను నన్నెడఁబాయ నీకుఁ జ
న్నే యను దల్లి నేఁడు జనునే యను గృష్ణుఁడు వీఁడె వచ్చె రా
వే యను నొంటి నేగ దగవే యను నేగతిఁ బోవు వాఁడనే
నో యభిమన్యుఁడా యను బ్రియోక్తుల నుత్తరఁ దేర్చవే యనున్. 478

తిమ్మకవి అచ్చతెనుఁగు రామాయణము (అయో 89)

ఉ రా యనుగా యనుం దొరల రాయనిఁ గేరు నిగారపుం గొటా
రా యను మేటి నాడెపు దొరా యను గిన్కయొనర్చెదేమి మే
రా యను నింపనీకుఁ గనరా యను దయ్యము పాటిఁదప్పెనౌ
రా యను గన్నవారు నగరా యను నిప్పని మానరా యనున్ 474

అందే (అయో 60)

ఉ. కా యిది నేది తప్పు కొడుకా యను నిద్దపు పూతమామిటో
కా యను బాజరంపుఁ జిలుకా యను నబ్బపు సోయగంపు బ్రో
కా యను బల్కవేమి యలుకా యను బంతము టీతెనోటు కై
కా యను నేరయిట్లు దుడుకా యను బాయఁగ గోలికా యనున్ 475

ఈ పద్యములందు దూరాహ్వానాదుల జెప్పరాదు ఈ పద్యములకు పై పద్యము నందు 'వే డా వేడి వెలుంగు వెంగడపు రే వెల్గించు బిట్టేడ్చుచున్' (అయో 88) అని స్పష్టముగా నున్నది అనేక విధములు విలాపించుట లోక ప్రసిద్ధమున్ను మరియును– (అందే) 476

ఉ. దాయను గెల్చుటింకఁ గలదా యను రాచకొలంపు గల్వ విం
దా యను నాడెమైన బిరుదాయను రక్కసి కార్మొగుళ్ల యీ
దాయను బీరమూన వలదా యను బిల్చిన నాలకింప రా
దా యను బన్నమొందతి గదా యను నీకును నంగదా యనున్
(యుద్ధ 39౮) 477

ఉ డాయ నదేల రావు బెగఁడా యను నెక్కటి చివ్వ గెల్పుకాఁ
డా యను ముద్దురాకొమరుఁడా యను మేలిగొనంబులూను ప్రో
డా యను సోయగంపు మరుఁడా యను నెన్నిక గన్న నేల జేఁ
డా యను మేటి జెట్టి మగఁడా యను బల్కర తమ్ము డా యనున్
(యుద్ధ 400) 478

శ్రీరామమూర్తి ధీరోదాత్తుడైనప్పటికి సహోదరుని యందు దయార్ద్ర హృదయుఁడుగాన కారుణ్యమున రఘుక్ష్మావరేణ్యుని బోలి . అనికరుణాకరులలో శ్రీరామమూర్తి కన్న నెవరును లేరు గావున నిచ్చట కరుణరసము కవి వర్ణించుటలంకారమే 479

గీ. అంత నచ్చట రాచూలి నంతఁ బెరయఁ
దోడ బుట్టువుఁ గాడిన లూపు వెఱికి
వైచి క్రొవ్వేది కన్నీరు వఱద వాఱఁ
బలు దెఱంగుల నిట్లని పలువరించె (యుద్ధ 391) 480

అని కవి సార్వభౌముడే స్పష్టము చేసినారు మరియును -

ఉ. మా యనుఁగుం జెలి న్వెదుకుమా యను వొప్పఁ దుటారి చిల్క లే
మా యను గండు దేటి కొదుమా యను నిద్దపు ముద్ద చందమా
మా యను జుట్టు పుల్గు తుటుమాయను గద్దఱికాఱు బింకకూ
మా యను నింక నోర్వఁదరమా యను నక్కట దయ్యమా యనున్
(అరణ్య 96) 481

ఉ. పాయను నేరమేమి బులుపా యను నాడెపు పోడరాచ పా
పా యను గుందనంపు మెఱుపా యను బూవిలుకాని వాలు దూ
పా యను బల్కవేమి దిసపాయను బంటవలంతి ముద్దుకా
న్పా యను నిట్టు లింత మఱపా యను నీకిది నేరుపా యనున్ 482

అంబరీష మహారాజును, ఆయన పుత్రికైన శ్రీమతి యందు నారద పర్వతులను దేవమునులకు అనురాగోదయమై ఉభయులు తమ కిమ్మని కోరితే, శ్రీమతి యెవరిని వరించితే వారికి వివాహ మొనరించుతానని అంబరీషునగా, శ్రీమన్నారాయణమూర్తి వద్దకు వెళ్లి శ్రీమతి చూపులకు ఒకడు కోతియు నొకడు కొండముచ్చువలె కనిపి చేలాగు చెయ్యమని ప్రార్థించితే ఆ ప్రకారమే భగవంతులు వరమిచ్చినందున, శ్రీమతి వరించనందున, శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యెవరెఱుంగకుండ (శ్రీమతిని) పాణిగ్రహణము చేసి వైకుంఠమునకు తీసుకు వెళ్లితే భగవన్మాయ తెలియనేరక, రాజు తమను వంచించినాడనుకుని యిద్దరు మునులు మోహము నిన్ను కళ్మలము చేసుగాక యని శపించితే, మునిశాపము కొట్టివెయ్య (రాని) దనిన్ని అంబరీషుని యందున్న దయచేత రాజుకు శాపము తగులకుండగ ముంచి నేను దశరథపుత్రుడ కాగలను అప్పుడు నన్నావరించుమని ఆ శాపమును పరిహరించి, యిపు డవలంబించి కాముకాగ్రణి వలె నటించినాడు (శ్రీ మన్నారాయణావతారమైన శ్రీరామ చంద్రమూర్తి) ఇది లింగ పురాణ ప్రసిద్ధి 488

జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయము -

చ. కనుగవ నశ్రు బిందువులు గ్రమ్మఁగ గద్గదకంఠియై మొగం
బునఁ గడు విన్నబాటొదవ ముప్పిరి గొన్వలవంతఁ బల్కెనో
జనవరచంద్ర యో నయవిశారద యో జనరంజనైకళో
భనతరరూప యో ఘనకృపా యిటులాన తిడంగఁ జెల్లునే 434

'ఘనకృపా యనువోట రోదన ప్లుతము అందరును వర్ణయతి యనుకుందురు. పవర్ణముపై ప్లుతమున్నది గాన వర్ణముకాము ప్లుతమైనా దూరాహ్వాన మనరాదు నాయక సమీపవర్తియై యున్నదిగాన, గానప్లుత మనరాదు (ఎందు కనగా) కనుగవ నశ్రు బిందువులు గ్రమ్మఁగ గద్గదకంఠియై మొగంబునఁగడు విన్నబా టొదవ ముప్పిరి గొన్వల వంత ..' ఈ పదములచేత రోదనమే ముఖ్యము (గాన) వ్యాజస్తుతి యనే కాకుస్వరయతి యనరాదు, నాయకునికి కరుణ పుట్టుటకై వచించుచున్నదిగాన. కరుణారసమునకు శోకము స్థాయీభావము

శృంగార హాస్యకరుణా రౌద్రవీర భయానకాః
బీభత్సాద్భుత శాంతాశ్చ రసాః పూర్వై రుదీరితాః
రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా
జుగుప్సా విస్మయ శమాః స్థాయీ భావాః ప్రకీర్తితాః

ఈ లాగున నని అలంకార శాస్త్రము నాయికలు నాయకులకు దయపచ్చే కొఱకు శోకించుట లోక ప్రసిద్ధమున్నూ. 485

అచ్చుకు -

ఆరణ్య పర్వము (5-177)

గీ ఒక్క దనుజాధముఁడు మొఱ్ఱోయనంగ
ననుఁ జెఱఁగొని పోయెడు నన్నలార
యెవ్వ రిట విడిపింపరే యింత వట్టు
పుణ్యమునఁ బోవరయ్యా కారుణ్యబుద్ధి. 486

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (3-88) -

ఉ రంగదపారమోహ జలరాశి ముంగి రహిం దొరంగి ర
త్నాంగి యొకింతసేపునకు వా సుకుమార కుమార నేడు చి
త్రాంగికి నప్పగించు కొఱకా నవమాసములుం భరించి వే
డ్కాంగని నిన్నుగూర్చిమి గడల్కొన గోమున నెత్తి పెంచుటల్ 487

మూడవ చరణమందు 488

అందే (3-88) -

శా నిన్నున్ సద్గుణవంతుఁ డంచు వెపుడు న్వేనోళ్ల మెత్తుంగదా
యన్నా నేడిది యేమి చేసితివి యేలా పుట్టె నీ మర్మ నీ
కిన్నాళ్లే నిది చెల్లఁబో ఱనని గాదే యల్ల చిత్రాంగి దా
నన్నుం జూచిన కంటఁ జూడ వలదా నామాఱుగా నాయనున్. 489

రెండవ మూడవ చరణములందు 490

ప్రబోధ చంద్రోదయము

సీ ఏ జెంత బోధించె నే తల్లి నిన్ను కా
గాని పాషండ సంగతుల మెలఁగ
నే బొడ్డి బోధించె నే యింత విడనాడ
తల్లి నీ కుపనిషత్తరుణి తోడ
నే దండ యెడ బాపె నే తల్లి నీకు నా
మీఁద హత్తిన కూరిమియునుఁ గృపయు
నే లంజె భ్రమియించె నే తల్లి నిన్ను స
ద్ధర్మ మోక్షము లబద్ధంబు లనుచు

నంచు దుఃఖించుఁ గస్నీరు నించు దిశలు
గలయ వీక్షించుఁ గానక కలవరించు
నించు కించుక గమకించుఁ జంచలించు
తల్లిమొఱుగుడు లేగ చందమున మఱియు 491

గానప్లుతము హల్లుకు -

ఆనుశాసనిక పర్వము (3-180) -

క వ్యాకరణ ధర్మ శాస్త్ర వి
వేకములు బురాణ జాత వేదిత్వము బ్ర
హ్మైకత్వ బోధనము నధి
పా కలిగినవారు పఙ్క్తి పావనులు గడున్ 492

వసుచరిత్రము (2-3)

ఉ ఆ యెడ నొక్క నర్మసచివాగ్రణి యిట్లను నో యఖండ తే
జోయుత యద్భుతం బొకటిఁ జూచితె చూపితె నీకు నాదు చే
జాయనె చూడు మభ్రమునఁ జక్కగ నల్లదె నల్లమబ్బులో
బాయవు కొన్ని మాకులు నృపా యవుజుమ్మవి నాకభూజముల్ 493

చివరి చరణమందు 494

అందే (5-18)

మ మనముల్ వాహనముల్ పదాన్యమణి యాకల్పంబు కల్పాగముల్
వనముల్ వేలుపుగిడ్డి దొడ్డి పసి దేవా నీకు పాదార్ఘ్య మి
త్తునొ రత్నాంజలి యిత్తునో యలరుటెత్తుల్ దివ్య సద్వస్తు లి
త్తునొ నీవేమిచ మెత్తు వేమి దగ నిత్తున్ భక్తపూజాప్రియా 495

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-108)

మ పలదమ్మా యిటువంటి కానిపను లో వామాక్షి యీ వెఱ్ఱి బు
ద్ధులు నీ కేల ఘటిల్లె నమ్మ తెగువన్ దుర్భాష లిట్లాడి యీ
కొల నాకేటికి గట్టెదమ్మ మరి లోకుల్ విన్న నేమందు ర
మ్మ లఘుత్వంబుగఁ జూతురమ్మ దగదమ్మా ధర్మమూహింపుమా 496

గానప్లుతము (అనగా) స్తుతించుట యని కొందఱు, 'తనరీ యని సంగీత మందని కొందఱు నందురు అటు లనరాదు భక్తి గౌరవము వాత్సల్యము అనురాగము- ఈ మొదలైన వాటిచేత ననగా తద్ధర్మ ప్రతిపాదక శబ్దములచేత సంబోధన మాత్రమున గానప్లుతము 497

అచ్చుకు —

వసుచరిత్రము (5-21)

మ అన నింద్రుండను లాఁతిరీతి నచలేంద్రా యేల యిట్లాడ నీ
జనకుం డధ్వర భాగభోక్త యనిమేషశ్రేణిలోఁ బెద్ద త
త్తన (యగ్రామణి) వైన నీకు నరుదే ధాత్రీధరేంద్రాభినం
ద్య నితాంతోన్నతి కీర్తి వైభవము మేనా శుక్తిముక్తామణీ 498

అందే (4-101)

మ నిను భాగ్యాక్షరపఙ్క్తిగాఁ దలఁతునో నిర్వేల మూర్ఛాపనో
దన దివ్యామృత ధారగా మనమునం దర్కింతునో కాక మ
ద్ధన పుణ్యద్రుమ కోరికావలియ కాఁగన్గొందునో ప్రేమ నే
మని వర్ణింతుఁ బ్రియాపయోధరవిహారా హారవంశోత్తమా 499

అందే (3-61)

చ. అనఁ జనభర్త వల్కు ముదితా విదితాతను మంత్రజాలు ని
మ్మునిఁ గొనియాడ శక్యమె సముజ్జ్వల రూపకలాపయైన మీ
యనుఁగు వయస్యఁగాంచు సుకృతాతిశయం బవలీలఁ గూర్చె నీ
యనఘుఁ డితండు మాకుఁ బరమాప్తు డు గాక మునీంద్రమాత్రుఁడే 500

అందే (2-9)

చ అన మునిరాజు వల్కు వనితా జనతా వినుతాభిధేయుఁడై
యొనరిన (గౌతమున్ మునికులోత్తముఁ జెప్ప గ వింపురేకదా
యనఘ తదన్వవాయ కలశాంబుధిఁ బుట్టినవాడ గౌతమా
ఖ్యనెస గువాడ నే బ్రరమ హాసరస ప్రతిభాసుభావుఁడన్) 501

శ్రీనాథుని నైషధము (8-191) 501

మ ఇదె వీక్షింపు చకోర శాబక నిభాక్షీ దీర్ఘికాహంసి యీ
యుదకాంతః ప్రతిబింబితున్ గగన మధ్యోపస్థితున్ జంద్రుని
న్మది దర్శించి నిజాధినాథుఁ డనుచు న్వాత్సల్య మేపారఁగాఁ
జదురొప్పం బరిచుంబనం బొనరించెం జంచూపుటాగ్రంబునన్ 502

మనుచరి తము (1-68)

శా. ఏ యే దేశములం జరించితిరి మీ రే యే గిరుల్ సూచి నా
రే యే తీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రే యే ద్వీపముల్ మెట్టినా
రే యే పుణ్యవనాలి ద్రిమ్మరితి రే యే తోయధుల్ డాసినా
రా యా చోటులఁ గల్గు వింతలు మహాత్మా నా కెఱింగింపరే 503

అందే (1-65)

క నావుడు ముని యిట్లను వ
త్సా విను మావంటి తైర్థికావలి కెల్లన్
మీవంటి గృహస్థుల సుఖ
జీవనమునఁగాదె తీర్థసేవయుఁ దపమున్. 504

చేమకూరవారి పారంగధర చరిత్రము (2-121).

ఉ నావుడు నిట్లు వల్కు జననాయకుఁ డీ వెడ మాట లేల త
ల్లీ వినవమ్మ యీ జగము లెల్ల సృజింప భరింప నొంప జా
ల్దేవత లెట్లు వర్తిలిక లెస్సవుగా కివి చెల్ల వొడ్డకున్
నీ విపుడన్న రంభరతి నీగతిఁ బుత్రుల బల్మిఁ బట్టిరే 505

అందే (8-98)

మ అని శోకింపుచునున్న తల్లిఁ గని యమ్మా నేను చి తాం కి న
ట్లనె నీ మాఱుగనే దలంపుదు మరు ల్వాటిల్లి యీయమ్మ న
న్నెనయంగోరిన నియ్యకోక.. కే నేతెంచితిం గాని పా
వని యే దోషము నేనెఱుంగను మనోవాక్కాయ కర్మంబులన్. 506

'కొనక' అను శబ్దమునుండు నకారము లోపమై కోక అని యున్నది 507

చాటుధార —

శా. కాండావిర్భవ భాండ భూపరివృఢ గ్రైవేయ కైలేయసూ
కాండాటోపి కేతుమాతుల బలాకాళ ప్రసవంతీ మరు
త్కాండాఖండలతుండి పాండురయశఃకర్పూరపేటీ భవ
త్కాండా రాయనమంత్రి భాస్కరుని కొండా దండనాథాగ్రణీ 508

కొందఱు లాక్షణికులు, గానప్లుకమనగా స్తుతి చేయుట యందు వచ్చిన దని యీ పద్యము (లక్ష్యముగా) వ్రాసినారు స్తుతి యంతయు 'పేటీ భవ త్కాండా అనుట తోడనే సరిపోయినది. రాయన మంత్రి భాస్కరుని కొండా అని సంబోధన మాత్రమే యున్నది స్తుతి యందే గానప్లుకమయితే 'అమ్మా, తల్లీ వనితా ముదితా వత్సా— ఈ మొదలయిన వాటియందు నేమి స్తుతి యున్నది (కావున) గానస్తుతి యందు (మాత్రమే) గానప్లుకమనుట బాగు లేదు 509

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-69).

ఉ నావుడు మోమునన్ మొలక నవ్వులయన్ వలగబ్బి గబ్బుచన్
దీవికిఁగా నొకించుక నదింపఁ గవున్ గనుపింప బల్కె రా

జీవదలాక్షి యో రసికశేఖర యో జనరంజనైక లీ
లావహరూప యో నతగుణా తగునా యిటు లానతియ్యఁగన్ 510

చివర (చరణ మందు). కొందఱు లాక్షణికులు (దీనిని) శోకప్లుతముకు లక్ష్యము వ్రాసినారు మోమున మొలకనవ్వు... అని చెప్పుచుండగా శోకమనుట చిన్ని పూదేనె (న)కారమను దెట్టిదో, యిదియు నట్టిది ఈ పద్యముకు పద మూడవ పద్యమందు కరుణరసము కనుపించు చున్నది 511

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (2-193)

క ఏలే శైలేయస్తని[1]
యేలే ప్రాలేయకరముఖీ యేలనయో
యేలే యా లేఖ్యాకృతి
యేలే బాలేందు నిటల యేలాతి నదే 512

తిమ్మకవి రసికజన మనోభిరామము

క. ఏమే యామేచకకచ
యే మే వామేక్షణా మణీహేమమృణీ
యేమే సోమోపమ ముఖి
యేమే మోమెత్తి చూప కిటు లేతురుదే 513

తారాశశాంక విజయము (2-46)

మ. అనినన్ సంతస మంది గీష్పతి కుమారా యత్రి గర్భంబునం
జననం బొందిన నీకు నీ వినయమున్ సౌజన్య మర్యాద వ
ర్తన మంచన్మధురోక్తులుం దఱఁప వింతల్ గావు రాజత్కులా
ఖనివై యొప్పెదు నీవు శిష్యుఁడగు భాగ్యం బెన్న సామాన్యమే 514

అనుశాసనిక పర్వము (2-893) :-

ఉ. ఆ నగనాయకుం డొక మహోగ్ర మెంతయు వేడ్కఁ జేయఁగా
బూని మహీసురావలికిఁ బూజ యొనర్పఁగఁ దాను బ్రాహ్మణుం

---

1 ముద్రితప్రతులఁదీ పద్యపు బేసిపాదములు వ్యత్యస్తముగా నున్నవి

వై నయమారఁగా ననలుఁ డాతని పాలికి వచ్చి నాకు నీ
వే నృప సీదు పుత్రుఁ గృప యేర్పడ దానముగాఁగ నావుడున్ 515

ఈ పద్యమును అప్పకవిగారు గానప్లుతముకు లక్ష్యము వ్రాసినారు దూరాహ్వానము మాత్రము స్వకవిత్వము అచ్చులకు హల్లులకు లక్ష్యము వాసినారు మిగిలిన వాటికి స్వరములే వ్రాసినారు గాని వ్యంజన మొకటియు వ్రాయలేదు (వై పద్యమందు చివర చరణమున ఏర్పడ అని యున్నది వేర్పడ'అని హల్లున్ను (అదినున్నది) గలదు ఇక్కడ ఈవే అని కాంక్షించుట కన పించుచున్నది 516

వసుచరిత్రము (4-83) -

ఉ ఏమిటి కల్గితే కువలయేక్షణ పల్కవదేటికే వధూ
టి మఱి నీవు రాఁ గడిఁది డెందము పూనితివే లతాంగి య
య్యో మనసారఁ దావక పయోధరపాలి దృఢాంకపాలి యీ
వే మృదవాణి నీకు నొక యెగ్గును జేయఁ దే తలోదరీ 517

చివర (చరణమందు) 518

రాజశేఖర చరిత్రము (2-4) -

శా కేలీ కాంచన సౌధ వీధికల చక్కిం దొట్టి లోఁబెట్టి యో
హ్రాలేయాచల కన్యకాధవ కృపా పారంగతా నిద్రవో
వే లావణ్య పయోనిధీ యనుచు నావిర్భూతమోదంబుతో
జోలల్యాడుదు రక్కుమారకునకున్ భద్రాంత కాంతామణుల్. 519

స్పష్టముగా తెలియగలందులకు నిన్ని లక్ష్యములిచ్చినాము. 520

"సంశయము" హల్లుకు -

వసుచరిత్రము -

ఉ. తొంగలి తెప్పలం దొలఁగఁ ద్రోయుచుఁ బైపయి విస్తరిల్లి క
న్నుంగవ యాక్రమించుకొనునో మఖచంద్రు నటంచుఁ బోవ నీ
కంగజుఁ డానవెట్టి కదియం గుటిలాసె ననంగ జాతె సా
ధంగ మదంబు లేఁజెమట క్రమ్మ ఁ లాటము డిగ్గి చెక్కులన్ 521

అస్మదీయ 'గోపికా హృదయలోల శతకము -

సీ భామ నాపయినిఁ గోపము మానుటరయ ము
నము గనుటకొ లేక నవ్వుటాల
కో కాక నన్ను జిక్కుఁజెట్టుటకొ జడి
పించుటకో లేనివి గలిపించి
చెలులు చెప్పుటనొ వంచించుటకును నన్ను
లంచుము చాల వలసిన వేల
నిరకుండు టను జేసి యింతెకా కను మత్త
కోకిలాలాప నిక్కువము వినుము

స్వప్న మందైన నీయాన భద్రయాన
దాటగలవాఁడనే నను దయను జూడు
మనుచు బతిమాలు నిన్నెన్న నలవె మాకు
మదనగోపాల గోపికా హృదయలోల 522

రెండవ చరణమందు (మొదటి యతి) 523

అస్మదీయ రామచంద్ర శతకము -

సీ తల్లిదం డుం మాఁక్కుఁదద్దయు భక్తిచే
మిము గొల్చుచుండు సౌమ్రిత నటులు
నరాని వినరాని యా మాట లాడుట
సపరివారంబుగ సకల లోక
కంటకుఁడగు దశకంఠునిఁ ద్రుంచుట
కో లేక నారం గుణము లిట్టి
వని తెల్పుటకొ నిర్ణయము గానఁగారాదు
[కల నిజ] మెవరైనఁ దెలియఁ గంతె

యని పురాణముల్ దెల్పుచో నఖిల భువన
ఖ్యాత విఖ్యాత సద్గుణాపేతమైన
సీత చేకంబు తెలియు దేరీతిఁ గలుగు
రమ్య.. 524

మూడవచరణ మందు రెండవయతి 525

అచ్చుకు :-

విరాటపర్వము (2-84)

ఉ చిత్తము మెచ్చినా వలనఁ జిక్కఁగ వెండియు నాలతాంగి య
చ్చొత్తిన యట్లు నాకుఁ దన యుల్లముఁ దెల్లము చేయకున్కిఁదా
నత్తరిఁ గ్రొత్త కాన్పుగుట నర్థము సొచ్చిన సిగ్గుపెంపు న
న్నుత్తల మందఁ జేయుటకునో తలఁ పోసి యెఱుంగ నయ్యెదన్ 526

శ్రీనాథుని నైషధము (4-65)

చ హరి హయుఁ డేమి యయ్యెనొకదా మదనానలతాప వేదనన్
(వరుణుఁడు విప్రయోగమున వాడఁడె యింతకు దండపాణి తా
విరహభరంబున న్మిగుల వేగఁడె వాయువుఁడె పీతిహోత్రుఁడున్
బరిసరకేళి కానన సమాగత మంద సమీరణంబులన్) 527

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-63)

ఉ పాయక మోహ తాపమున భామిని యండఁగ నందు మీ ద నే
డీ యెడ వానివచ్చునని యెంచక యూరక పిట్టరేపు నే
యీయన రేచ వచ్చునొకొ యిచ్చనె వచ్చెనొ యమ్మ చెల్ల యీ
నో యిది కారణంబనుచు నూహలు సేయుచుఁ బ్రొద్దుచేడియన్ 528

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (4-19)

సీ పతిబింబమోకాని రజనివల్లభున క
ధ్యాహారమోకాని యమృతరుచికి
వినిమయంబోకాని వధున కన్యాదేశ
మోకాని యతి నేత్రోదృవునక
వీప్సయోకాని పూవిలు కాని సఖునకు
నామేడితమొ కాని యబ్జిజునకు
సవిధాంతరమొకాని యరవిందవై రికి
సారూప్యమోకాని చంద్రునకు

ద్రుమిడి యొడ్డినవాఁడు భర్గుని కిరీట
కోటికాభరణంబైన కువలయాప్తు
మిగులఁ జక్కని కొడుకంద్రు మింట నడుమ
గ్రహములం దీతఁ డెవ్వ డో గణములార 529

రెండవ చరణమందు రెండవ యతి 530

స్వరయుగ యతి (ప్లుతయుగయతి)

లక్షణము —

గీ వ్యంజనము లేవి యైనను వాదితలను
గలుగు కాకుస్వరప్లుతములకు మైత్రి
దనరి స్వరయుగయతి యన నొనరు సుకవి
కృతుల సంస్ఫూర్తి శ్రీకుక్కుటేశమూర్తి 531

అర్థము - కాకుస్వరములకు ప్లుతమునకునైనా, ప్లుతముకు ప్లుతమునకునైనా, కాకుస్వరమునకు కాకుస్వరమునకునైనా, కేవల స్వరములకే యతి చెల్లును. అప్పకవిగారు ఇదే ప్లుతయుగయతి యన్నారు. 532

"క. తా మే వర్ణములైనను
శ్యామంబలమునను ప్రాణమైత్రి గలిగినన్
దామోదర ప్లుతయుగ వి
శ్రామము లనఁగాఁ బ్లుతాక్షరద్వయ మమరున్" 533

(అని లక్షణము వ్రాసి) అప్పకవిగారు

వజ్రపంజర శతకము

ఉ. శ్రీ గజగామినీమణిని సీతనుగా నిరపాయిఁగాఁ ద్రిలో
కీ గృహమేధిగా గరుడకేతనుగా భవరోగవైద్యుఁగా
నా గురుడాన నిన్నె మది నమ్మితి వేఱొక వేల్పుఁగొల్వ నీ
వే గతి కావవే రఘుపతీ శరణాగత వజ్రపంజరా ! 534

(అను) ఈ పద్యమును మాత్రము లక్ష్యము వ్రాసినారు. నీవే అను చోట తాము నిర్ణయించిన భీతి, శోక, తర్క, గీత దూరాహ్వాన, సంశయములు కనుపించవు 'నిశ్చయ మనే కాకుస్వరము స్పష్టముగా నున్నది రఘుపతీ' (అనుచోట) దూరాహ్వానము కాకుస్వర ప్లుతములకు యతి మరియు ననేకము లుగా గలవు 535

విరాటపర్వము (2-212)

క మాఁయరవి యేల గ్రుంకడొ
కో యను నిట్టేలఁ దడసెనో యనుఁ గ్రుంకం
బోయెడుఁ బొ మ్మిప్పుడ యను
దాయవఱచె నను మనోజ తాపముపేర్కిన్ 536

చేమకూరవారి సారఁగధర చరిత్రము (1-84)

శా లేలే భోజన మేటి కొల్ల విటు లే లే మేన బల్సొమ్ములే
వే లే పూనవు వెల్లఁబాఱె మొగమే మీ రాజుతో...' 537

రెండవ చరణమందు రెండును ప్రశ్నలు 538

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (4-148)

క. కౌశిక సంయమి మాయా
పాశంబును జేతఁ గట్టువడితిమి మదిలో
లేశము ధైర్యము వదలకు
డీ శాశ్వతకీర్తి సత్యమే యొనగూర్చున్ 539

నిబోధకత-నిశ్చయము (చివరి చరణమందు) 540

తారాశశాంక విజయము (4-73)

శా. ఔనే ముద్దులగుమ్మ కల్కి తగునే యఁదంపు పూరెమ్మ హౌ
దౌనే చక్కదనాల యిక్క యదియౌ నజ్ఞాస్త్రు చే ధక్క మే
రే నీలాలక యంచు నే బొగడ నెంతే వింత పుంభావకే
లీ నాట్యంబున నన్ను నేలిన వగన్ నేనెంతుఁ గాంతామణీ ! 541

-తృతీయాశ్వాసము 275

రెండవ చరణమందు క్లామకు, నమితముకు 542

జగ్గకవి చంద్రరేఖా విలాపము (2-21)

క నా వగ నా యెసపరినడ
నా వాలుం చూ పు కోపు నా మాటల తీ
రావంతయు నీ వెఱుఁగవు
గా వన్నెలెగాని కూతురా యిది మేరా 1 548

(చివరి చరణమందు) నిబోధకత, గానప్లుతము 544

అస్మదీయ 'రామచంద్ర శతకము

సీ ధనమె సమస్తసౌఖ్యనిధి కీర్తికరము
ధర్మమూలము గుణస్థానకంబు
ధనవిహీనుఁడును జచ్చినవాఁడు నొకటని
సౌమిత్రి మిముఁగూర్చి దాం చెప్పె
నప్పటిదళకొద్ది నప్పండితుఁడు చెప్ప
జేకాక నది సత్యమే తలంప
మీరు నెమ్మి వశిష్ఠుగారితో విన్నవిం
చిన వచనమ్ములు సిద్ధమయ్యె
రాజ ప్రకృతివలెను మూఢురాలు లక్ష్మి
పార్శ్వమందున్న వానినే పట్టుకొనును
సుగుణ దుర్గుణములు మదిఁ జూచుకొనక
రమ్య.. 545

మూడవచరణమందు నిశ్చయము వ్యంగ్యము 546

అస్మదీయ 'కుక్కుటేశ్వర' శతకము

హర చంద్రశేఖర నారాయణాచ్యుత
ర్గా మహాదేవ భీమా కృపాబ్ధి.....' 547

రెండును దూరాహ్వానములు. మొదట నసమాసయతి స్వరయుగ విరామము నెవరు నెఱుంగరు 548

స్వరయతులు, వ్యంజనయతులు, ఉభయయతులు వివరించదగినది. 549

---

1. ము. ప్ర నీ వెఱుగవ, వా వన్నెలకాని కూతురా...'

-: ప్రాస యతులు :-

ప్రాసయతులు :-

లక్ష్యములు -

ఆనుశాసనిక పర్వము (8-175)

సీ. జూదరి గరదుండు వేదంబు జదువని
వాఁడు వడ్డికి నిచ్చువాఁడు గాయ
కుండు గ్రామము పని గుడుచు నాఁతడు గృహ
దాహి కష్టముగం తనువునాతఁ
డఱి దెవుల్గొన్నాతఁ డఖిల వస్తువులను
నమ్మెడు నతఁడు సోమమ్ము విక్ర
యించిన యతఁ డబ్ధి నంచార లాభోప
జీవకుం డుర్వీశ సేవకుండు
భార్యయును దాను బుత్రులు పంచికొన్న
వాఁడు పసులఁబెక్కెఁలెడు వాఁడు కపట
కృత్యముల మృచ్చిలిని శిల్పకృతుల బ్రతుకు
వారు బ్రజ్ఞిదూషణు లండ్రు గౌరవేంద్ర 550

(ఒకటవ నాలవ చరణములందు మొదటియతులు మూడవ చరణమున రెండవయతి గీతము నాలవచరణమున-మొత్తము) నాలుగు ప్రాసయతు లున్నవి 551

ప్రాసయతులు (ఆది) ప్రాసనియమముగల పద్యములకు చెల్లవు గీత పద్య సీస పద్యములకు చెల్లును 552.

సుకవి మనోరంజనము

చతుర్థాశ్వాసము

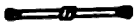

శ్రీ భారతీశ సన్నుత
భా భా బృహ నామ లింగ పంచపృషత్క-
ప్రాభవ తూలాపహచ
మూ భవ దగ్నిస్ఫలింగ కుక్కుటలింగా 1

-: రేఫ శకటరేఫలు : లాక్షణికుల పొరబాటులు :-

గీ [1]అవధరింపుము కాకునూర్యప్పసుకవి
హిమకరాదుం గురు లఘు రేఫములను
నుభయరేఫాలి నేర్పాటు నొనరఁజేసి
రందుఁగల పొరపాటు లుదాహరింతు. 2

కాకునూరి అప్పకవిగారు ఆంధ్రశబ్దచింతామణి యందు .-

గీ॥ రేఫము అకారమును నన రెండు తెఱఁగు
లగుచు వికృతి పదంబుల నమరియుండు
దాని సంస్కార పూర్వకావ్య ప్రయోగ
సరణు లెఱుఁగగవలయు సజ్జన విధేయ (2-198) 3

---

1 ఈ ఆశ్వాసాదినుండి 28 (వచనము) వరకు ఖ-ప్రతి' నుండి గహింప బడిన భాగము (చూ 'సమాలోకనము' - మూలప్రతి)

సీ॥ శ్రీ కామెపల్లి పురీ గోపికాహార
యపుర సంహార నీ కంకితముగ
నాచ కవీం ద కావ్యములెల్ల శోధించి
క్రమత హ్రస్వములు దీర్ఘములునైన
యచ్చుల మీఁదను హల్లుల మీ దను
గలుగు రేఫ ఱకారములు వచింతు
తాళ పాకాన్వయోదధి పూర్ణ ధవల ధీ
ధితి పెద తిరుమల దేశికుండు
మొదలైనవారలు మునుపు రచించిన
యవియెల్ల చాలవా యనఁగ వలదు
వెండియు నొకకొన్ని వెదకి కూరుతుఁ గవి
రాజులు మేలని ప్రస్తుతింప . .. . (2-196) 4-

అనిచెప్పి రేఫముల కొకసీసమాలిక ఱకారముల కొక సీసమాలిక చేసినారు. రెండును పరిశీలించితే రేఫములందు ఱకారములును టకారములందు రేఫములును గలసినవి ఉభయరేఫములని వ్రాసినవి ఉభయరేఫములుగావు 5

* ఆరుగుట-పోవుట చెఱచుట, తెఱఁగులు తొఱఁగుట, తొఱలుట, నెరసులు విస్తరించుట, పరిగొనుట, పరిచసుదెంచుట పరిమెయి పరవకటి పరిమార్చుట పెరుగుట క్రమ్మఱ మఱదలు—ఇవి కుఱుచమీఁది రేఫ ఱకారములు రెండు నగును 6

ఆరుట = శమించుట, తీరనికినుక, తీరలు, పోర నీరయిపోవుట మారి మసఁగుట, వేమారు—ఇవి దీర్ఘములమీది రేఫ ఱకారములు అని వ్రాసినారు. (మరియు) ఆరుగుట గురురేఫమగటకు (ఉదాహరణముగా) —

మౌసం పర్వము (1-169)

క మఱునాఁడ యగుట లెస్సగ
నటిగి యినుం డపుడు వేఁడి యడిరిన దీప్తుల్
తుఱగలి గొని పశ్చిమగిరి
చటికి ననతి దూరుఁడై విశదుఁడై తోచెన్ 7-

(అను పద్యము వ్రాసినారు) రేఫ అకారములు రెండును ఈ యొక పద్యమువలన నెటుల తెలియవచ్చునో తెలియరాదు సరెకదా ఈ పద్యమైనను-పామరులకు ను తెలియవచ్చెడు తప్పుశబ్దము-అనగా ఆ శబ్దమేలేని లక్ష్యము వ్రాసినారు శ్రీకృష్ణమూర్తి వనమునందు శరీరమును వదిలిన పిమ్మట నర్జునఁడు నక్కడికి వెళ్ళి విచారించుచున్న సనయమందలి పద్యము (ఇది) ఈ పద్యముకు పై పద్యములు క్రిందిపద్యమున ఇదియును పరిశీలించితే సులభముగానే పొరపాటు స్పష్టనవుతున్నది - 8

ఉ. అమ్మెయి నూరకుండ ననయాయి జనమ్ములఁ బెక్కులాడి చి
త్తమ్ము కలంకదేర్చి యుచితక్రియకు న్మొగకొల్పి బంధుసం
ఘమ్ముల నిందుఁ దెత్తమొ వికారవిదూర యుపేంద్ర భవ్యదే
హ మ్మల గొంచుఁబోదమొ సమర్హవిధం బొక టేర్పఱింపుమా
(1-167) 9

చ అని యడుగంగ దైవగతి నంబుధి పట్టణ మాక్రమించు టె
ద్దినమున నొక్కొయన్వగ మదిం జొనిపెం గురునాథ! యిప్పు డ
వ్వినుతగుణాభిరాముఁ డడవిం దను త్రిమ్మటఁజన్న ప్రొద్దుల
య్యనుచరకోటితోడఁ దెలియం దలపోయఁగ లెక్కతోచినన్
(1- 68) 10

క మఱునాడ యగుట లెస్సఁగ
నెఱిఁగె వినుం డపుడు వేడి యెడలిన దీప్తుల్
తుఱగలి గొని పశ్చిమగిరి
చఱికి ననతిదూరమున విశదుఁడై తోచెన్ (1-169) 11

సీ. దానికి జనములు దాను నుత్తులమంది
చర్చించి కార్యంబు చాయ గాంచి
మనము కృష్ణునిఁ గని చనుదెంచుఁవారమై
పురమున నివ్వార్తపుట్టకుండ
నడచి యిచ్చట మాట లవి కొన్ని ఘటియించి
చెప్పి యీరేయి చెచ్చెరఁ బ్రయాణ

మునకుఁగృత్యమంగు పనులెల్ల సమకట్టి
వేగంబ గ్రక్కున వెడలవలయు
గాని వెడలకున్న భానూదయంబున
వనధి పురము ముంచికొనఁగ గణన
సేయరానియట్టి సేగియు, వ్రయ్యు భా
వంబు వగయు నెల్ల భంగిఁ గలుగు (మౌసం 1-170) 12

మఱునాడే సముద్రుడు ద్వారకాపట్టణమును ముంచగలడని నిశ్చయముగా 'నెఱిఁగె నని స్పష్టమేకదా (కావున పద్యమందు) ఎఱిగె ననిగాని అరిగె' నని గాని కాదు. అరుగుదే అర్థము చెప్పితే అరిగెడు వాడెవడో, కర్త కను పించడు ఇంతమాత్రమేకాదు (ఇది) సూర్యాస్త సమయమందలి ప్రవృత్తికదా; కాకపోతే సూర్యుడు పశ్చిమగిరి చటికి ననతి దూరుతై విశదుతై' అని చెప్పడు గదా సూర్యాస్త సమయమందు వేడియడరిన దీపుల్, అనగా-నుష్ణత్వముచే ప్రజ్వరిల్లుచున్న దీపులని చెప్పుటయు గూడదుకదా వేడి యెడలిన వనగా-ఉష్ణత్వము నెడబాసిన వనుట-సాయంతనమందు యుక్తము కావున విశదుతై' అని అన్ని విధములచేత నప్పకవిగారు వ్రాసినటులైతే తప్పులని (వేరే) చెప్పనేల 'అరుగుట' రేఫముగాని అకారమని ఎవరును చెప్పలేదు. లక్ష్యమున్ను కనిపించదు మరియును దీర్ఘముమీద నుభయరేఫములకు వ్రాసిన పద్యము - 13

'మాటి యనటకు కర్ణపర్వము (8-10)

ఉ పాతినఁ జూచి కౌరవ నృపాలుఁడు సూతతనూజుతోడ నీ
కాతియ మద్భలంబునకుఁ గాదగునే వివిధాస్త్ర సంపదన్
మీఱిన నీవు గర్గిన నమేయ పరాక్రమ నీకుఁబాండవుల్
ల్మాటి తలంప నీదగు బలంబును జేవయు జూపు మిత్తఱిన్ 14

(ఇక్కడ అప్పకవిగారి దృష్ట్యా) 'మాటి యనగా-సంహార కర్తృయయిన శక్తికర్థముగదా నీకుఁబాండవు ల్మాటి -చంపేవారని అర్థము చెప్పవలెనుగదా ఇదే అర్థమయితే దుర్యోధనుడు తనసేన విరిగిన పిమ్మట కర్ణునితో ననెడు వాక్యముగదా (ఇది) ఈ కాతియ = ఈ కష్టము వివిధాస్త్ర సంపదన్మీఱిన' అను విశేషణమున్న 'అమేయపరాక్రమ అను సంబోధనమున్ను (కర్ణుని) శౌర్య

ధైర్య సాహసాదులను ప్రకటించుటకే కదా కావున నీదగు బలంబును, అనగా-అస్త్రబలమును చేయు = పరాక్రమమును చూపుము = ప్రకటించుము ఇత్తి తిన్ = ఇటువంటి కష్ట సమయమందు సూరకుండకుమని ప్రోత్సాహము చేయు నపుడు మాటి = చంపేవారనుట అసంగతమని చెప్పనేల "పాండవుల్ మాఱే" = మాఱె యనగా 'ఎదురేనా-అని ఆగ్గించుచేకాని చంపేవారని తిర స్కరించి చెప్పరాదు (పద్యమందున్నది) మాఱె యను పదముగాని మారి' యను పదముగాదు ఆ మారి పదమైనా అకారముతో ప్రయోగమొకటియైనా కను పించదు రేఫముకు విరాటపర్వము

ఏ కాలపక్వంబువైన లోకముల జముఁడు
ఱారి సమరెడు చాడ్పున మారి మసఁగి
యుగ్రరూపు ధై శౌర్య సమగ్ర భాహు
సంపదుద్దాముఁడగు క్రీడి చంపె రిపుల 15

'ఱారి పదమును రేఫములం దందఱు వ్రాసినారు (మరియు)

భీష్మపర్వము (8-242) నందు -

ఏ అనిన నతఁడు పాండవాగ్రజుఁ గవలను
దాకి విపుల భాహ దర్పమొప్ప
నారసములఁ బొదవి మారిమసంగిన
ట్లైనఁ జూచి నరుఁడు ననిలసుతుఁడు. 16

(అని మారి పదము రేఫముగా నిర్ధారితమై ఉన్నది).

ఎటీఁగె ననుపదము 'నరిగె నను పదమునుకొనుటయు, నది అకార మనుకొనుటయును, 'మాఱె అనుపదమును మారి అనుకొనుటయు నది అకారమనుకొనుటయు (తప్పని) సుంభముగా నీ గ్రంథ పరిశీలనము వలన తెలియవచ్చును 17

(ఇక) ఆరుట = శమించుట—ఈ పదముకు మాత్రము (అప్పకవి గారు) రేఫ అకారములకు రెండు లక్ష్యములు వ్రాసినారు ఇందులో—

ఆదిపర్వము (4-19)

క. కాఱడవిఁ బఱచు మృగముల
నూఱటకుం దిగిచి డస్సి యున్నతని శ్రమం
బాఱఁగ నెద పరితాపము
దీఱఁగఁ బ్రవీచె నన్నదీపవనంబుల్. 18

(అను) నీ పద్యము మాత్రము బాగున్నది కాని శాంతిపర్వము (1-18)

క కౌరవులు సేయు నవమతి
కారణమునఁ గోపమెత్తు కర్ణుని వదనాం
భోరుహముఁ గనుఁగొనఁగ శ్రమ
మారు న్నా వశముగాక యంతన బుద్ధిన్ 19

అని వ్రాసినారు ఆరుట అను పదము నిండుటకు నడగుటకు నర్థము. 'నిండె' నను నర్థమైనపుడు రేఫము, అణగు నను నర్థమైనపుడు అకారము ఆ ప్రకారముగా నొకర్థమైనపుడు రేఫము, నొకర్థమైనపుడు అకారమునగు పదములు పెక్కుగలవు ముందు ముందు కొన్ని తెలియ పరచుదాము (అర్థభేదముచే భిన్న రేఫములగునను నీ యంశము) నెఱుంగక శమించుట కర్థమనియు రేఫ అకారముల రెంటను గలదనుటయు భ్రాంతత్వము క్రిందటి రెండు పద్యము ల(ఁదు)వలె భ్రాంతత్వము (ఇచ్చట) సులభముగా తెలియదు. ఈ పద్యమందు 'శ్రమ మారున్' అని యుండే అర్థము కుదురదు దుర్యోధనాదులు సేయు నవ మతిచేత కోపము ప్రజ్వరిల్లుట సరే కర్ణుని ముఖము గనుగొండే శ్రమ పోయె' ననిచెప్పుట పృష్ఠతాడనము-దంతభంగము అను సామ్యముగా నున్నది ఆ సామ్యమేమి "కౌరవావమతిచేత క్రోధోదయ మయిాది తత్క్రోధముచే శ్రమో దయ మయిాది కర్ణముఖావలోకనమున తచ్ఛ్రమము పోయిాది[1] —ఈ లాగున ననరాదా" అండే యీ యర్థము బాగులేదు (ఇది) మూలమునకు విరోధించి నదిన్ని అసందర్భమైనదిన్ని ఇట్టి యర్థము పండితులు చెప్పరాదు. (ఎందుకనగా వ్యాస భారతము) శాంతిపర్వము ప్రథమాధ్యాయము నందు -

---

1 అయిాది, పోయిాది, అనునవి అయ్యెడిది పోయెడిది అను పదము లకు వికృతి రూపములు (వ్యాకరణపరిభాషలో గ్రామ్యరూపములు)

శ్లో సభాయాం క్లిశ్యమానస్య, ధార్తరాష్ట్రైః దురాత్మభిః
సహసోత్పతితః క్రోధః, కర్ణం దృష్ట్వా ప్రశామ్యతి

అనియున్నది (దానికి తెలుగు కారతమున) పద్యము -

క కౌరవులు సేయు నవమతి
కారణమునఁ గోపమెత్తుఁ గర్ణుని వదనాం
భోరుహముఁ గనుఁ గొనఁగ శమ
మారు న్నావశముగాక యంతన బుద్ధిన్" 20

తనకు కర్ణుడన్నని యెఱింగిన పిమ్మట ధర్మరాజు దుఃఖాక్రాంతుడై యనుకొనే (సందర్భములోనిదీ పద్యము). సభయందు దుర్యోధనాదులు ద్రౌపదీ మానభంగము సేయునపుడు వారిపై క్రోధము ప్రజ్వలించేది కర్ణుని నన్నని యెఱుంగకపోయినా ధర్మరాజు ఉత్తమోత్తముడు గావున (అతనికి కర్ణుని మొగము చూడగానే) శాంతి నిండేది "అన్నగాకపోతే యెందుకు నా హృదయము చల్లగా నుండేది?" (అని) యీ విమర్శ చేసుకోనైతినని (ధర్మరాజు) పరితపించుచున్నవాడని భావము అప్పకవిగారు " శ్రమ మారున్ అనే వ్రాసి యుందురు లేఖక ప్రమాద మనుకోరాదా" అండే, రేఫ సీసమాలికయందు "శ్రమ మారె, పొంగారె" అనివ్రాసి, అర్థమున్ను శ్రమమారుట = బడలిక తీరుట, పొంగారుట = పొంగు తీరుట అని వ్రాసినారు

అకార సీసమాలిక యందున్ను (2- 87)

" . ఆఱు సంఖ్యాపద మాఱడి యాటీక
పంట చిచ్చాఱె పాపంబు లాఱె
నాఱని తేజము లాఱిన ముత్తెంబు
తడి యాఱె శ్రమ మాఱె తాప మాఱె. . 21

అర్థము - చిచ్చాఱుట పాపములాఱుట, ఆఱని తేజము, ఱిటాఱిన ముత్యములు, కోక తడి యాఱుట శ్రమ మాఱుట" అని రేఫ ఱకారముల రెంటి యందు 'శ్రమ మాఱె అనివ్రాసి అర్థమున్ను స్పష్టముగా నదేప్రకారము వ్రాసినారు కావున (ఇది) లేఖక ప్రమాదముగాదు అప్పకవిగారి పాండిత్య మహిమయే 22

మరియును —తొఱగుట, నెరసుట పరిగొనుట, పరిచను దెంచుట పరి
మెయి, పరవకటి, పెరుగుట నెరసెనసుట—ఈ పదములు రేఫముంకు లక్ష్య
ములు వ్రాసినారు (ఆయితే) తొరగుట, నెరసుట—ఈ రెండు పదములు గాక
మిగిలినవి రేఫములే కాని, అకారములు కావు చెఱచుట క్రమ్మఱ మఱదలు
తెఱగు తీఱు తేఱుట, వేమాఱు—ఈ పదములు అకారమునకు లక్ష్యములు
వ్రాసినారు (ఆయితే) వేమాఱు, తొఱగుట, నెరసుట—ఈ మూడు పదములు
మాత్రము ఉభయ రేఫము లౌను అప్పకవిగారు ఉభయములకు లక్ష్యములు
వ్రాయలేదుగాని, ఉభయములకు ప్రయోగములు గలవు ఇరులు రొమ్ము,
చీరుట = రెండు తునుకల కర్థము ఇవి అకారము లన్నారు రేఫములకును
ప్రయోగములు గలవు కారులు, కూరలు, చారు రేకులు, దూడులు వలుకుట—
ఇవి రేఫము లన్నారు అకారములకు ప్రయోగములు గలవు దూరులు వలుకుట
—రేఫము పొదల దూఱుట-అకారమన్నారు ఆరుదు, చురచుర, ఇందరు
ముందర, మరి వేర్వేర అకారము లన్నారు ఉభయము గలవు ఇవియన్నియు
లక్ష్యములో ముందు వ్రాసుతాము 23

అప్పకవిగారు కవిత్వమందు గలిపిన గురుంఘు రేఫములు (మఱియును
గలవు చూపుతున్నాము) 24

క ఆఱటుల బఱటుల ఱఱిదెల
గఱిదెల మొఱిదెలను గల అకారములెల్లన్
ధర నెఱసున్నలనగు న
య్యఱటుల బఱటులను ద్రుతములగు వలసినచోన్ 25

ధర - రేఫము అందే (4-265)

గీ పరగ కందము పద్యయు మఱి విపులయుఁ
జపలయును ముఖచపలయు జఘనచపల
యనఁగఁ గందపద్యంబులీయాఱు విధము
లఖిల సుకవి కృతులలోన నలరుచుండు. 26

పరగ (పదము) రేఫసీసమాలికయంతను, మఱి (పదము) అకార
సీసమాలిక యందును వ్రాసినారు (గాని), వీటిలో నుభయరేఫములందు

నొకటియు నప్పకవిగారు వ్రాయలేదు. లాక్షణికులందఱు (గూడ) 'పరగ' రేఫమని, మఱి అకారమని నిర్ణయించినారు (కాని మరి ఉభయములందు గందు) 27

శకటరేఫ యగుటకు

శల్యపర్వము (2-887) -

చ మఱియు నొకండు వించె పవమాన తనూజునిచేత పెన్దొడల్
విఱిగి ధరిత్రిపైఁబడుడు వేగమె వచ్చి శిరంబుఁ దన్నె నే
డ్రెఱ గిలయప్డ శత్రు నవధీరితుఁజేయుట యొప్పుగాక యే
పటినఁ బరాభవించిన జనావలి నవ్వదె నొవ్వదే మదిన్ 28

రేఫమగుటకు అందే (1-84) :

క. సురసరిదాత్మజుఁడును
గురుడును గర్ణుండు దెగుటకుం దలఁకక యె
వ్వరి బాహాబలము గైకొని
మరి కోల్తల జేసి రొక్కొ మనవా రనికిన్. 29

మరి ఉభయము నందుఁడ గా శకటులందు నిర్ణయించుట యొకటి, రేఫముతో ప్రాసము గూర్చుట రెండు ప్రమాదములు. 30

చఱచఱ కాలుట శకటరేఫమన్నారు రేఫమగుటకు-

శల్య పర్వము (2-885)

క తురగంబులతోఁగూగఁగ
నరదము సకలంబు నుజ్జ్వలానలశిఖలం
జుఱజుఱవోయినఁ గని య
న్నరుఁ డచ్చెరువంది కృష్ణునకు నభిముఖుఁడై. 31

'కృష్ణునికి యని యున్నది (యతిభంగముకానరు). 32

శకటరేఫమగుటకు

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (8-106)

క చఱచఱ డెందముచూడిన
తెఱఁగున నొక్కింత స్రుక్కి ధీరుఁడగుటన్

గొఱత వడకుండ వినుటకు
పెఱవారల కిట్టులనియె ప్రియనడయంతై. 33

అరుదు రేఫమన్నారు శకటరేఫమగుటకు -

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (9-57)

క మఱియు నొకమాట యెవ్వరు
నెఱుఁగనియది దశరథునకు నేకాంతమునం
దఱమఱ లేక దృఢంబుగ
నఱుదుగ నొకతిబిసి చెప్ప నంతయు నించిన్ 34

*పెఱుగుట శకటరేఫమన్నారు రేఫయగుటకు -

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (9-75)

క. పెరుగుట ప్రగ్గుట దెవులం
బొరయుట యవశంబు కాన పుట్టువు చావుం
బెరయుట పాయు పదార్థో
త్కరముల నైజ మదియెట్లు తప్పింపఁదగున్? 35

ఆదిపర్వము (8-12)

సీ పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరో
క్షంబున హస్తి పురంబునందు
ధృతరాష్ట్రు నొద్దఁ దత్సుతులతో నొక్కట,
బెరుగుచు భూసురవరుం వలన
వేదంబులును ధనుర్వేదాది విద్యలు
గఱచుచుఁ గడలేని యెఱుక దనరు 36

చేరుట రేఫమన్నారు శకటరేఫమగుటకు -

ఆదిపర్వము (6-166)

సీ. కూడి జలక్రీడ లాడుచోఁ గడఁగి యా
ధృతరాష్ట్రతనయుల నతులశక్తి
లెక్కించియుఁ బదుంద్ర నొక్కొక్క భుజమున
నెక్కించుకొని వారి నుక్కడంగ

గొంచక నీటిలో ముంచుచు నెత్తుచు,
గాఱించి తీరంబు చేఱఁబెట్టు... ....." 37

చీరుట తునకలుసేయుట-శకటరేఫమన్నారు

రేఫమగుటకు -

అశ్వమేధ పర్వము (4- 04)

ఉ సారథిఁ గూల్చి యశ్వములఁ జంపి రథంబు వగిల్చి కేతువుం
జీరి శరాసనంబు పొడిచేసి (న నమ్మగథుండు ధీరతో
దార గతిన్ సముజ్జ్వల గదాభ్రమణంబున బాహువొప్ప న
వ్వీరవరేణ్యుసైఁ గవిసె విక్రమ మాకృతిదాల్చి పొల్చెనాన్) 38

ఆరణ్య పర్వము (6-187)

ఉ ఘోరగదా విదారణ విఘూర్ణిత శాత్రవ కుంభికుంభముల్
జీరుచు మౌక్తిక ప్రతతిచే రణభూమి (నలంకరించు కే
లీ రసలోలుడై సమదలీల బకాంతకుఁ డేఁగుదేరఁ గ
న్నారఁగఁజూచి కాక యిటు లంతకు నీమది త్రుళ్ళడంగునే) 39

'చీరు పిలుచుట-రేఫమన్నారు (కాని) రెండుమనుం గలవు శకటరేఫ
మగుటకు :-

పోతనగారి భాగవతము-సప్తమస్కందము (194) -

ఉ పాఱఁడు లేచి దిక్కులకు బాహుల నొడ్డడు బంధురాజిలో
దూఱఁడు ఘోరకృత్యమని దూఱఁడు తండ్రిని మిత్రవర్గముం
జీఱఁడు మాతృసంఘము వసించు సువర్ణ గృహంబులోనికిం
దాఱఁడు కావరే యనఁడు తాపము నొందఁడు కంటగింపఁడున్, 40

రేఫమగుటకు -

శాంతి పర్వము (2-440)

స్రగ్ధర ధీరోదారోగ్రలీల న్వినముడు సమరో
ర్వింబలోల్లాస మొప్పం
జీరన్ బాహాసముల్లాసిత ఘనరుచిరా
సి ప్రభా భాసురుండై

యారక్షోనాథుపైఁ బేఱలుక మఱపుజే
యంగ నీతండు డిగ్గెన్
దే రుద్యత్ ఖడ్గదీప్తుల్ దెసల నిగుడ దై
తేయవీరు ల్బలింపన్ 41

'ఉల్లాసిత (అని లకార) దీర్ఘము (గూడ కలదు) 42

ముందఱ శకటరేఫమన్నారు రేఫమగుటకు

ఆది పర్వము (3-24)

క. ధరణిఁ గడు పేదవారును
పురుటికి ఘృత తైల ధాన్యములఁ జెచ్చెరముం
దర సంగ్రహింతురని మన
కరుదుగ నతిదుర్లభంబు లర్థము లేమిన్ 43

శకటరేఫమగుటకు.

ఉద్యోగ పర్వము (2-294)

చ ఎఱిఁగి యెఱింగి యొండె మది నేది యెఱుంగక యొండె నెప్పు నం
దఱు వినఁ బాండు నందనులు దర్పితులై యని గెల్తురంద్రుముం
దఱ నిను బాహ్లికున్ గురునిఁ దక్కిన వారిని నమ్మినేను నే
డైఱ నని సేయఁబూనితి కడిందిమగఁటిమి తోడఁ జాలరే 44-

ఇందఱ-శకటరేఫమన్నారు రేఫమగుటకు

ఉద్యోగ పర్వము (4-228)

మ. వరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహుమనుఁ డశ్వత్థామ గాండీవితోఁ
బురుడింపందగువాడుఁ వీని కెన యీ భూలోకసంచారు లె
వ్వరులే రీతఁడు బ్రాహ్మణుండనిన భావంబూనఁగా నోర్వమిం
దర నూహింపఁగలేదు కాని జము చందంబయ్యెడిన్ బోరులన్ 45

చారు రేఫమన్నారు శకటరేఫమగుటకు

శ్రీనాథుని హరవిలాసము (2-82)

ఉ. బోఱున వర్షముల్ గురియ సువ్రతుఁడా చిఱుతొండనఁబి దై
వాఱెడు భక్తిఁ బెట్టు శివభక్తుల కర్థిఁ జతుర్విధాన్నముల్

తాఱని యొల్పుఁ బప్పును ఘృతంబును దియ్యని పానకంబులున్
జాఱులు పిండివంటలును శర్కరయున్ దధియున్ యథేచ్ఛఁగన్ 46

'చేఱు శకట రేఫమన్నారు రేఫమగుటకు -

కళాపూర్ణోదయము (7- 24)

ఉ. క్రిందను మీదనుం బడి యకించిదసూయఁ బెనంగులాడు న
ర్థేందుఁడు నుల్లసత్ఫలసమృద్ధ తమిస్రముపోలెఁ జాలఁ జె
న్నొందెడు భాలముం గఱియు న్మరి పాపట ముత్తియంపుఁ జే
రుం దిలకంపుఁగస్తురియు రూఢిగ భాహులలీల నొప్పఁగన్. 47

'రేకు' రేఫమన్నారు శకట రేఫమగుటకు -

భీష్మపర్వము (2-80)

ఉ. తెక్కలు సించి కంరమున తేకులు వాపి శిరంబుపుచ్చి పే
రుక్కునఁ గ్రొంచచందమగు నొడ్డుఁ గలంగఁ గజేసి భీష్ముఁ డే
దిక్కునఁ దానయై దిశలు దీటుకొనన్ శరకోటినింపఁ గెం
పెక్కిన కండ్రిక్కేవ చెలువెక్కుడు సేయఁగ గ్రీడి కృష్ణతోన్ 48

కారులు రేఫ మన్నారు శకటరేఫమగటకు -

ఉద్యోగపర్వము (8-107)

ఉ ఆఱడి పోకయున్ ఫలము లందుటయుం గని పల్కనేరమిన్
మాఱట నోరిదాననయి మాటలు చిత్తమునం దలంపకే
కాఱులు వల్కెదన్ వినుము కర్ణము నెగ్గును (గాన నల్కమై
వీటిడియైన మానిసికి వెండి వివేకము గల్గనేర్చునే.) 49

కూర రేఫమన్నారు శకటరేఫమగటకు -

కాకమాను రాయని ఉపాలాఖ్యచరిత్రము (4-50)

క ఆఱేడు వగల జాఱుల్
నూఱు విధంబుల రసావళు ల్వేయు వహుల్

కూఱలు పచ్చ ల్గూర్చిం
దూఱుంగాయంకు లెక్కయు స్మరికందే 50

'అర = సగము దీనికి లక్ష్యము-అరగంటఁజూచుట = సగము కంటఁ జూచుట అరగొఱత = సగము తక్కువ- ఈమొదలైనవిన్ని దెలుపు = తటాకము, చెరగులు = అంచులు—అవి రేఫముంన్నారు అఱచెయ్యి, అఱకాలుఁ తఱలుట తీఱు చూఱ సీఁపుఱాయి— శకటరేఫముంన్నారు ఉభయములును గలవు. 51

అర రేఫమగుటకు -

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (8-80)

చ ఆరవిరిగుత్తుం బొలిచి యల్లన గాడ్పుం సీగు సీరతన్
దరహసితోదయంబు స(విలాసతనూవనంబుఁ గల్గు సుం
దరుల తెఱంగుగాఁ బతి విధంబున నున్న రసాంపోత మీ
గిరితట భూమికిన్ సరసకేలికి వచ్చిన మాడ్కి నొప్పెడిన్) 52

కళాపూర్ణోదయము (1-41)

స ఆకవిడు గొప్పన విరుల వాసనకుఁ దో
రపుటూర్పు గాడ్పులు ప్రాపుగాఁగ... 53

కవికర్ణ రసాయనము (8-167)

క. గడివంక బొమలపైఁ గ
స్తురిఁ దీర్చిన తిలకరేఖ సుదతికిఁ బొలిచెన్
మరుఁడు వెడవింటఁ దొడిగిన
యరవిరి నును నల్లగల్వయమ్మునుబోలెన్. 54

శకటరేఫమగుటకు -

విరాటపర్వము (2-83)

స కరువలి సుడియమిఁ గదలక చెన్నొందె
నఱవిరిదమ్ముల నుఱక దెగడి... 55

-అరణ్య పర్వము (3-235)

క అఱబోర కుఱుచ చేతులు
నొఱవ శరీరంబు గలిగి యొఱులకుఁ జూడం
గొఱగాకుండియు మన్మథు
నొఱపులఁ బడియెడు నితండు యువతి ప్రీతిన్ 56

రంగనాథ రామాయణము

ద్వి అఱగొను లసియాడ నలసయానముల
మెఱువులోయలతలై మేదీఁగ లొలయ 57

అరచేయి, అరకాలు—అనగా. క్రిందివైపు (చేయి, కాలు) అని అర్థము గాని, సగము (అని అర్థము) కాదు మీజేయి, మీఁగాలు-అనగా పైవైపు అని అర్థము అరచేయి అరకాలు — క్రిందవైపు అర్థము గావున నొకటిగా నెంచవలెను 58

రేఫమగుటకు

రామాభ్యుదయము (5-172) -

క. అరకాలు ముల్లు గొన కిదె
తిరిగి రఘుస్వామి యేగుదెంచు న్మదిలో
తరుణీ వెఱవకు విపినాం
తరమున నిను విడిచిపోవఁ దగ దిది నాకున్. 59

శకటరేఫమగుటకు :

శ్రీనాథుని నైషధము (8-125) -

మ తఱి నాక్రాంత సమస్తలోక బలివిధ్వంసీ...యోదేవ నీ
యఱకా లుద్ధతి రాహు మండలము బ్రహ్మాండంబుతో నెత్తినం
గుఱగుఱ్ఱం చెడ సంధి బిట్టొరలు నఘ్నోరాహి నీ యంఘ్రికిన్
కిఱు చెప్పైన విధంబుగా మనములోఁ గీలించిన ట్లయ్యెడున్ 60

శ్రీ పర్వము (2-88)

క. పిఱుదం గురు ధరణీపతి
యఱచేతం బ్రాణములుగ నరినృపతిబలం
బుఱతెగువ ముందటం బే
ర్గొఱలుట చిత్తమునఁ బెట్టుకొని హరియించున్. 61

చెఱువు శకట రేఫమగుటకు -

ఎఱ్ఱనగారి రామాయణము

మ చెఱకుం దోటలఁ బెంచి శాలిమయ సుక్షేత్రస్థలుల్ నించి య
క్కఱ లేకుండఁగఁ బూగ నాగలతికా కాంతారముల్ బ్రోచి యే
డ్తెఱ నంతం గుముదోత్పలాబ్జవనవాటీకోటిఁ బాటించి పెం
జెఱువుల్ వొల్చుఁ బురంబునల్దెసలఁ బ్రస్ఫీతాంబుపూర్ణస్థితిన్ 62

మరియును గలవు రేఫ యగుటకు.

సీ. గీ తనరు బక పఙ్క్తులకు జానుదఘ్నమయ్యె
చెరువు గమి యుడుములన రేల్ దిరిగె కుక్క
పసికి (బావులఁ బడుటకు బనుల యెరువు
టెఱలకు మొసళ్లు మలుగు మీన్బొఱియ దూఱె) 63

'తిరుగుట ఉభయము గలుగుటవలన చెరువు రేఫముకు చింత్యము 64

'చెరగు రేఫ మగుటకు -

శ్రీ కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (2-17)

చ రవి యను దివ్వె కేతువు చెరంగున మూసి కృతోర్ధ్వయంత్ర వా
ర విరల ఘర్మమై కలరవాల్పరవోక్తుల (వాంత ధూపరా
జి వరనిశ న్గనన్మదన చేతులఁ జాతురి నెయ్యవుం గురుం
జువిదలు దార్ప విష్ణు పదమొత్తుఁ బురీ గృహలక్ష్మి నూత్ననాన్) 65

కాకమానురాయని బహులాశ్వ చరిత్ర (4-5)

ఉ రంగు మెఱుంగు బంగరు చెరంగుల రెంటెము నాల్గుకొంగులన్... 66

శకట రేఫ మగుటక

వసు చరిత్రము (5-73)

మ. చెఱఁగుల్ పూతపసిండి వ్రాతపసిమిం జిత్రాతిచిత్రంబులై
మెఱయన్ రత్నపు కుచ్చు లంచుల బడి న్మించం దువాళించుఁ గ్రొ
మ్మొఱఁగుల్ చంద్రిక కాటపట్టు సురభూమీజార్చితం బిచ్చెనా
తఱుచుంగన్నుల వేల్పుపట్టి వసుగోత్రామండలస్వామికిన్ 67

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (2-82)

సీ. కనకమేఖలఁ గ్రుచ్చికట్టి నెవ్వఁడు లీలఁ
జెఱఁగునఁ బూషార్కు మెఱఁగుబంట్లు. 68

తరులు రేఫ మగుటకు

యయాతి చరిత్రము (4-47)

చ మురియుచుఁ దమ్మిచూలి ముది ముంద రెఱింగనయట్ల నేర్పుతో
తరులను బైడికట్టిడిన దానఁ దిరంబయి యుండెఁగాక యే
వెరపున నిల్చు దీనివగు వ్రేకపుచన్నుల వ్రేగునం బయల్
దొరసిన యట్టి నెన్నడుము తోరపు నల్వకడంక మెచ్చితిన్ 69

శకట రేఫ మగుటకు

వసు చరిత్రము (5-75) .

చ. తఱు లర నిక్కఁ బూత నెరతావియ చిక్కఁ నపాంగమాలికల్
మెఱఁగులు గ్రక్కఁ నూరుపుల మేలిమి తేఁటులు చొక్కఁ హారము
ల్కుఱచలు ద్రొక్కఁ ముంగురులు క్రొంజెమటం బదు నెక్కఁ వేఱుపుం
దెఱవ యొకర్తు చేది జగతీపతికిన్ సిరసంబె నేర్పుగన్ 70

అహోబల పండితులవారు 'క్రక్కఁ గ్రామ్యమన్నారు

నిష్యాతోదీర్ణమంతాది, గౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్
అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్షాం విగాహతే

అని యున్నందున గీర్వాణమందు నిష్ఠ్యూతాది పదము లెటువంటివో, తెలుగున కక్కు అను పదమున్ను అటువంటిదే (కాని) 'క్రక్క' అనగా 'ప్రసరింపుచుండగ' అని అర్థము. గ్రామ్యము కనుపించదు 71

'తరలుట రేవ మగుటకు

వసు చరిత్రము (1-49)

చ. అరిజయకీర్తి సాంద్రుఁడగు నయ్యలు రామనరేంద్రు సోదరుం
దిరుమల దేవరాయని నుతింపఁదరంబె తదీయపేతికాం
కరి యతిలోహితావయవగాఁ దను నాత్మ హృదంతరంబులం
దరంక దాల్చువారలకుఁ దార్చు సురీవరణీయ వైఖరుల్. 72

శకట రేవ మగుటకు

భాస్కర రామాయణము.

చ ఒఱగె వసుధంరాస్థలి మహోరగనాథుఁడు వంగె కూర్మముం
దఱలె నభంబు మ్రోసె సురదంతులు మ్రొగ్గె దిగంతరంబు ల
త్తటి నదవె న్మరుత్సుతుఁడు దర్పమెలర్ప నహోరముద్ధతిం
బెఱుకఁగ గోత్రశైలములు పెల్లదలెం గలఁగెం బయోనిధుల్ 73

'తిరుగుట రేవ మగుటకు

ఆదిపర్వము (1-158)

చ తిరిగెడుఁ బుట్టలం బొదలఁ ద్రిమ్మరు పాముల రోసిరోసి ని
ష్ఠుర భుజదీర్ఘ దండమున డొల్లఁగవ్రేయుచు (వచ్చివచ్చి య
య్యిరవున దుండుభంబను నపాం గని వ్రేయఁగ దండమెత్తుడున్
హరి హరి యంచు దుండుభమహాహి భయంపడి పల్కు భార్గవున్.) 74

శకట రేవ మగటకు

స్త్రీ పర్వము (8-45)

గీ ఉడుకు కన్నీరు దడియంగ నొరలుచును వి
చేష్టయై యూరకుండుచు చెలఁదోడ

తిట్టిగి పొగలంగ వేసరి నెట్టియ మనల
యవుఁ దిరుగుచునున్నది యక్కటకట 75

'వాతెఱ రేఫ మగుటకు :

పారిజాతాపహరణము (3-48)

క గురువిందఁ జైత్రు డొడ్డినఁ
గరమలుకన్ మాని యపుడు కరచిన నున్నవా
తెరమీఁదఁ గాననగు పలు
వరుస యనన్ ననలు పల్లవము పై మొనసెన్ 76

శకట రేఫ మగుటకు .

ఆదిపర్వము (7-74)

చ. నెట్టిగురులన్ విలోలసిత నేత్రయుగంబును నొప్పలొప్పు వా
తెఱయు'ఱు దీని యాననము దెల్పుఁ గరంబు మనోముదంబునే
నెఱిఁగినయంతనుండియును విట్టుల నాంలితాఁగిఁ జూచి యే
నెఱుఁగ సురేంద్రకన్యకలు నిబ్బిద రూప విలాస సంపదన్ 77

తీరు రేఫ మగుటకు -

యయాతి చరితము (5-95)

క. ఈ రాజున కివముగ నొక
తీరునఁ గావించి సీదఁదీర్పమి దగనా
(యోరుచునా మైసెగలకుఁ
జేరఁగ రాదనుచు నెఱము సేయందగునే) 78

శకట రేఫ మగుటకు

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (1-20)

గీ. సందియంబు పడ విచారంబునకుఁ జొర
మాఱుపల్కు నొండుతీఱు సేయ

(విరువుగాక పిడుగువ్రేసిన యట్లైన
మాట కియ్యగొనుచుఁ బోది పలుకు) 79

చూర రేఫమగుటకు

రంగనాథ రామాయణము -

ట్వి ఏసి ఖండారంపుదిండ్లలోఁ జొచ్చి
రాసుల్ధములు చూరలు చల్లువారు 80

శకటరేఫ మగుటకు

ఎఱ్ఱనగారి రామాయణము

క నూఱుతెఱంగుల నెఱసులు
మీఱఁగ నీ విభ్రమములు మెఱయించు మునిం
గాఱఁగఁ జేయుచు మేనక
చూఱగొనదె యతని తెలివి సొమ్ములు మున్నున్ 81

కాఱుట' గ్రామ్యమౌను. నిష్ప్యోత పదమువందిది 'వ్రవించుట అర్థము చెప్పితే బాగుంటుంది ఎఱ్ఱాప్రెగడ కాఱుట పదము ప్రయోగించినందుననే రామరాజభూషణకవి కక్క- అని ప్రయోగించినాడు 82

రాయి రేఫమగుటకు

కవిధూర్జటిగారి శ్రీకాలహస్తీశ్వరశతకము .

శా. రాలన్ రువ్వఁగఁ జేలాతుడవు, కుమారా, రమ్మురమ్మంచు నే
జాలం జంపఁగ నేత్రము ల్దివియఁగా శక్తుండ నే గాను, నా
శీలం బేమని చెప్ప నున్నదిఁక నీచిత్తంబు నాభాగ్య మో
శ్రీలక్ష్మీపతిసేవితాంఘ్రికమలా శ్రీకాలహస్తీశ్వరా 88

బహులములుగలవు (ఇక) శకట రేఫమగుటకు 84

తిమ్మకవి లక్షణ సారసంగ్రహము (8-వ88)

A రాయి యనెడుచోటఁ బాయక రేఫమం
దాద్యులై ప్రసిద్ధులైన కవులు

కృతులనిలిపి రమలమతిఁ దిక్కమఖి గురు
రేఫగాగ నివిపె కృతి నుమేశ! 85

భీష్మపర్వము (8-419)

క. నా యుల్ల మరయ నినుమో
ఱాయో కా కిట్లు రూపఱిక విన నేర్చెన్
సాయక సముదయ ఖర భవ
దీయవచన చయము గవియుదేరం దిరమై 86

శ్రీనాథుని భీమఖండము (2-154):

క. పోక నడఁకొట్టితేనియ
ఱాకింతఁజుమీ మొగంబు ఱాచట్టుపయిన్
శ్రీకాశిని నిందించిన
నీ కింతట నెలవు పోవు నీచచరిత్రా. 87

మరలుట' ఉభయమూగలదు. అంతు, పరుసవనము పరతెంచుట,
చూపర పలుమఱు-శకట రేఫములన్నారు ఉభయములుగలవు 88

రంతు రేఫమగుటకు -

శ్రీనాథుని చాటుధార.

ఉ అంగడివీథి పల్లవుల కాసగ మామిడిపండు లమ్ముచున్
జంగమువారి పిన్నది పిసాళితనంబునఁ జూచెఁబో నిళా
తాంగజబాణ కైరవ సితాంబుజ మత్తచకోర బాల సా
రంగతదిన్నికాయముల రంతుల జేసెడి వాలుచూపులన్. 89

వారిదే మరొక చాటుధార :

ఉ. రంతుల్ సేయకు కుక్కుటాధమ దరిద్రక్షుద్ర భూద్రాంగణ
ప్రాంతోలూ చాల మూలపల్లవకణ గ్రాసంబుచేఁ గ్రొవ్వి దు
ర్దాంత స్వానిత భిన్నహృత్కుజిఘటాంతర్మాంస మాధుర్యమే
చెంతం గ్రోలు ఖగేం దు చెంగటను నీ జెఱ్ఱూటముల్ సాగునే 90

శకటరేఫమగుటకు -

శ్రీనాథుని భీమఖండము (4-96)

ఉ అంతులు మీఁదు మిక్కిలిగ భాగతనంబున దొమ్మిచేసి దు
ర్దాంత పరాక్రమోన్నతులు దానవదైత్యులు (వేల్పువెల్లు ధ
న్వంతరి చేతి దుగ్ధమయ వార్ధి సుధారసపూర్ణ కుంభమున్
సంతనకట్టి పుచ్చుకొని చయ్యననేగిరి నిర్విశంకతన్) 91

యయాతి చరిత్రము (4-22)

రగడ అంతేమిటికిఁ గొఅంతే మల్లెం
వంతులకాసే వంతులు చెల్లెం 92

'పరుసదనము రేఫమగుటకు

ద్రోణపర్వము (5-51)

క తురగము తురగము కరికరి
నరుని నరునిఁ దేరు తేరు నలి దాఁకిన న
ప్పరుసదన మేమిచెప్పుదు
బొరిమిడుగఁడు లెగసె త్రైదువులొడి రాలెన్. 93

శకటరేఫమగటకు -

సభాపర్వము (2-228)

గీ. ఎల్లువాఁడు నెఱుఁగ నొల్లని ధర్మవు
బేఁ నీక యెఱుఁగ నేల వలసె
చిఱుతవాని కింత పఱుసందనమ్ములు
సన్నె వృద్ధజనము లున్నచోట 94-

పరతెంచుట' రేఫమగుటకు -

తిక్కనగారి ఉత్తరరామాయణము (6-140)

క ఖరసికొని పోవ నత్రటి
సురసైన్యం బార్భటయును జూచి తిమిరముం

గర మచ్చెరువుగఁ గ్రక్కునఁ
బరతెంచుడు నసురకొడుకు పరతెంచి వడిన్. 95

శకటరేఫమగుటకు -

ఆదిపర్వము (5-256)

క వెఱచఱచి నీరిలో న
క్కెఱఁగా నొకమొసలి చూడ్కికి నగోచరమై
పఱతెంచి కుంభసంభవు
చిఱుదొడ వడిఁ బట్టుకొనియె శిష్యులు చెదరన్ 96

°చూపర రేఫమగుటకు -

శృంగార షష్ఠము

మ గురుఱంధుల్ దను జుట్టురాఁ దిగిచి యాక్రోశింప నిశ్చేష్టుఁడై
యెరుఁం దన్ను నెఱుంగలేక యసుహృద్వ్యూధార్తి ముం జెంది చూ
పర దన్రోయుచుఁ బో వివర్ణత మెయిం బాదిల్గ. 97

శకటరేఫమగుటకు

భీష్మపర్వము (1-288)

క కొఱవియుఁ గొఱవియుఁ దాకిన
తెఱఁగున నర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడు చూ
పఱ వొగడం దాఁకుట ని
ర్దఱిదిక్కుల సైన్యములను దంపడియె వడిన్ 98

°పలుమరు రేఫమగుటకు -

రామాభ్యుదయము (4-126)

చ ఇరువురు సిగ్గులగ్గలపుదేవ కదాకచి సైకొన న్మఖాం
ఱురుహాయుగంబు వాంచి తలపుల్మది నువ్విళులూఱఁ జూపులొం
దొరులపదంబులం దొరయ నొండు నెపంబున మోములెత్తి ప
ల్మరు మరువెట్టిచూడ నెడమం గుడినేయఁదొడంగెఁ గంతుఁడున్ 99

శకటరేఫమగుటకు -

భీష్మపర్వము (8-81)

క విఱుగుట నొచ్చుట మనదెస
దఱుచుగ నాడెదవు పాండుతనయులబల మే
ర్తెఱఁ దఱుగక పెనఁగుట ప
ల్మఱుఁ జెప్పెద వకట యేమిమూయయె దలఁపన్ 100

వేమఱు' శకటరేఫమన్నారు రెండును గలవు రేఫమగుటకు - 101

యయాతి చరిత్రము (4-85)

క. మరుఁ దల నెంకడ దాచిన
విరితూపును నల్లచెఱుకు విండ్లునబలె వే
మరు నలరు చేరుచక్కయు
నరుదుగఁ గనుబొమలు మిగుల నతివకు నమరెన్ 102

శకటరేఫమగుటకు -

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (8-42)

పంచదామరము మెఱుఁగుఁబోడి కిట్లు చల్వ మేఱమీఱఁ జేసినం
గఱంగట న్నిలంగరాని కూర్చి వెచ్చ మెచ్చఁగాఁ
దుఱంగలించు వేడ్కతోడ దూటి పల్కిరంత వే
మఱున్ మరున్ మరున్మృగాంక మత్తకోకిలాదులన్. 103

ఆటికెపంట చింత్మమన్నారు. రెండునుగలవు, రేఫమగుటకు - 104

అనుశాసనిక పర్వము (8-194)

గీ పూరిపంట వ్రాలు నారికెలియ్యంబు
జంటువున ఫలంబు శ్రాద్ధకృతికి
గావు తుమ్మ నేద్యఁ గాదు శ్రాద్ధక్రియా
చరణసమయములఁ బ్రశాంతివలయు 105

అచ్చుపుస్తకములందు 'పూరి రేఫము, ఆటికె ఱకారముప్రాసినారు
అటులప్రాసుటకు వారి పాండిత్యమహిమ తెలియదు 106

శకటరేఫమగుట -

తిమ్మకవిగారి లక్షణసారసంగ్రహము (8-206)

ఉ. ఆఱుని తేజమాఱడియు నాటికెపంటయు నాఱుషట్కమూ
టాఱిన ముత్రియంబు తడియాఱెను పాపము లాఱె జిల్గునూ
గాఱు వెలింది కొప్పె నను నట్టిపదంబుల (లోన) బెర్ధఱాల్
మీఱుచునుండుఁ గబ్బముల మేరుమహీధరరాజకార్ముకా - 107

తిమ్మకవిగారి రసికజనమనోభిరామము -

సీ. పా ఆఱుగన్నను చిత్రమలరెడు చెలియన్న
మఱి కొప్పగంటె వేమర చెలంగు 108

ఇటులు శకటరేఫమన్నారు రేఫమగుటకు -

యయాతి చరిత్రము (2-75)

క ఱిరులు విలియుచును నలుపులు
కరమరుదై నలుపుకట్టి కడిసిన కరణిం
బరగగ చోముడు కాటుక
కరవటమునుబోలె నిజ్జగంబు దనర్చెన్ 109

శృంగార షష్టము

చ. పెరిగిన యీసున న్నెమలిపించెములం బురి విప్పఁబోలు నీ
సరసిరుహాక్షి వేనలికి సాటిగ నిల్వఁగ నోడి సొచ్చె నిం
దరిశరణంబు తేటిగమి సీమ లింద్రుని పేరుగాంచఁ బె
న్నిరులు గుహాశ్రయంబు గనియెన్ నెఱిగల్గిన వారి కోర్తురే. 110

కళాపూర్ణోదయము (8-81)

సీ పా నిండుచందురునవ్వు నెమ్మోముసిరితోడ
నిరులు గ్రమ్మెడు వేణిభరముతోడ 111

రవి శకటరేఫమున్నారు రేఫమగుటకు -

-పినవీరభద్రుని శాకుంతలము (2-184)

మ నవలావణ్యపయోధిఁ జిత్త మను మంథానాద్రికిం జంద్రికా
పవనాశిం దజి త్రాడుగాఁ బెనచి యబ్జాతాస్త్రుఁడు దీర్చినన్
రవిం గోకిలకీరముల్ దరువ నీరిత్నాకరంబందు ను
ద్భవముంబొందిన లక్ష్మిగావలయు నప్పద్మాక్షినీక్షింపఁగన్.112

యయాతి చరిత్రము (4-154)

సీ పా ఎల్లప్పుడును బిక్కటిల్లు బేరుంబ్రోత
రహిమించు దరగల రవిగాగ 113

రనరవలు శకటరేఫమున్నారు రేఫమగుటకు -

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (1-85)

క రవరవలు నెరపు నీంపు
రవరవణముతోడఁ జెలి యరాళకచంబుల్
కవకవనవ్వున్ వలిజ
క్కవకవఁ గలకంరకంఠి కఠిన కుచంబుల్ 114

కచ' పదము బహువచనమేగాని ఏకవచనముగలుగదు ఉత్తరార్ధమందు రీతియను గుణమున్నది 115

రొమ్ము, చేరెడు పదువంపుఁబువ్వు, సురసుర-(వీదిని) శకటరేఫము లన్నారు. 116

రొమ్ము' రేఫమగుటకు -

-రంగనాథరామాయణము-

ద్విపద నీ రొమ్ముగొనికాడ నేర్తునా చూడ
నీ రాజ్యగతి మాడ నేరుతుఁగాక 117

'చేరెడు' రేఫ మగుటకు

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (1-88)

ఉ. తీరిచినట్టులున్నవి గదే కనుబొమ్మలు కన్నులందిమా
చేరలఁ గొల్వగావలయు నీతులయందము చెప్పగిప్ప రా
దూరులు మల్చివేసినటు లున్నవి (బాపురె తొమ్మిలోని సిం
గారము, శేషుఁడే పొగడఁగావలె నీతని రూపరేఖలన్) 118

పరువము' రేఫ మగుటకు .

పారిజాతాపహరణము (4-4)

క. తరుణీ యీ తరుశాఖాం
తరలోం దుకూలమారుతము లింద్రాణీ
పరివారవారసతులకు
పరువపు విరిగొండ బొడము బడలిక లడఁచున్. 119

ఉద్యోగపర్వము (2-112) .

సీ పా పరువంబు దప్పిన విరులు దాల్చుచుఁ దరు
చయము చుక్కలజేసి చంద మరయ. 120

శ్రీకృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (5-67) .

సీ పా. పరువంపు మంతెన విరివంపు నరవంపు [illegible]
వాతెర చింద్రెంపు వాన గురియ 121

మరియును గలవు

సుర సుర రేఫ మగుటకు

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్రము (2-88) :

చ. ఉరుకుచ (దెందమెంత మృదువో మఱి తియ్యని తుంటవింటనే
విరవిరవోవు నారిఁగని పెన్నెఱి గొజ్జెఁగ పూవుచేత న
చ్చెరువుగఁ బొంచి కంటికి దిసింపనివాఁ డవు డేసి యార్చెఁబో
సురసుర స్రుక్క; మెత్తనగుచోటనె గుద్దలి వాడియౌ గదా) 122

'గౌరవంక (రేఫ మగుట) చింత్యమన్నారు (అది) రేఫ మగుటకు .

మనుచరిత్రము (4-111)

మ శరసంధానముతోనె కొన్ని యడుగుల్ జౌజన్వనంబారి యా
ధరణిం గాల్గొని ద్రోణముల్ దిగిచి దోర్దండబలం జేసి యే
సిరి బోయల్ దినమంచు నార్చు పఱచున్ బెట్టాసలం డాయుచున్
గౌరవంకల్ మొఱవెట్టినట్లు గుణముల్ మోషింప రోషంబునన్. 123

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (2-179)

క మరుఁ డపు డేసిన తూపులు
ధరియించియు నేమి చెప్పఁ దరుణి న్నరునిన్
సరిగోలల వడి నేసెన్
గౌరవంక రొఁడల్ సెలంగఁ గ్రొన్ననవింటన్. 124

ఎరువు (రేఫ మగుట) చింత్యమన్నారు రేఫ మగుటకు .

అరణ్యపర్వము (4-84)

క. ఇమ్ము నరేశ్వర మాతుర
గమ్ముల నీ కార్యమయ్యెఁ గాదేఁ గడు లో
భమ్మొనర నొరుల సొమ్ములు
రమ్మనినన్ వచ్చునే యెరవు సతమగునే 125

ఉద్యోగపర్వము (3-214)

క హరి పలికిన విధమంతయు
నెరవైయున్నయద వింటె యీ మాట తెఱరి
గరయుదము (తొలుత నీ పెను
పరిచందం బెల్లి నెఱుక పడియెడుఁ బిదపన్) 126

ఇట్లు బహులములు గలవు.

కట్టెదురు శకట రేఫ (మన్నారు) రేఫ మగుటకు

విరాట పర్వము (5-55)

క ఒక మరి కిరీటి కట్టెది
రికిఁ గ్రమ్మనఁ బోయిరేని రెండవమా రి
య్య కొనుట కోర్వగ (వేరై
రొకళ్లఁ గురరాజసేన యోధులలోనన్) 127

ఉద్యోగపర్వము (2-161)

క. మగటిమి వారికి వీఁ డెదు
రుగ నమ్మి సుయోధనుఁడు విరోధముఁగొని (స
ర్వగుణాఢ్యులు బలవంతులు
నగు పాండు నృపాల సుతుల నవమానించెన్) 128

ఱిచ్చ' రేఫ మన్నారు (కాని అది) శకట రేఫ మగుటకు

విరాటపర్వము (4-52)

క కని యుత్తరుండు గరుపా
ఱిన మేశును దలఁకు మనము ఱిచ్చపడిన చూ
పును నై తొట్రువడుచు ని
ట్లనియె దిగులు సొచ్చి యాబృహన్నల తోడన్ 129

ద్రోణపర్వము (1-281)

చిచ్చునకుఁ దోడు కరువలి
వచ్చినక్రియ భీముకడకు వాసవి యిమ్మై
(వచ్చిన మన యోధావలి
ఱిచ్చవడియె వారి మొన దఱిమికొని వచ్చెన్) 130

ఆరణ్య పర్వము (6-34) .

సీ గీ మహిత కమల మధుర మధురసాస్వాదన
పరవశాత్మయైన భ్రమరకాంత
ఱిచ్చ బుద్ధి నకట ఱేగు బువ్వుల రస
మాను టెట్లు బేల వైతిగాక. 131

దేహము గరుపాఱుట తఱిమికొనుట ఱేగు-ఱకారములందు నప్పకవిగారే వ్రాసిరి ఈ మూడు పద్యములందును 'ఱిచ్చ నేమి పరిశీలించి రేఫములందు వ్రాసిరో (తెలియదు). ఆ సామర్థ్యము అవాచ్యము 132

'గీ ఱజ్జులాడి యీగి ఱాపడి సభలోన
ఱేసి పోరిలోన ఱిచ్చఁ బొరసి

ఱెన్న మడుగు పుశమిఱేల నేల నుతింప
మనకు విశ్వనాథుఁ డొనరియుండ 183

(అను) నీ పద్యము పెద్దిరాజు కావ్యాలంకార చూడామణి యందు(7-45) ఉన్నదని లాక్షణికు లందఱు నెఱింగినదే అప్పకవిగారును వ్రాసినాఱు ఈపద్య మందు అకారముగాని రేఫములేదు కావున ననేక గ్రంథములు పరిశీలించి-ఈ గ్రంథము చూచితే మఱియొక గ్రంథాపేక్ష లేకుండగా జెప్పుతామని ప్రతిజ్ఞచేసి చెప్పినారు ఇదివఱకు వ్రాసిన గ్రంథమందు (అప్పకవిగారు) రేఫములు అకారము లంత్య, అకారములు రేఫములందున, కేవల రేఫములు-కేవల అకారములువ్రాసి నవి ఉభయ మందున ఉభయము నందును వ్రాసినవి యొక్కొక్క- దాని యందున స్పష్టము చేసినాము ఇదివరకే గ్రంథ విస్తరమైనందున నప్పకవిగారు చెప్పిన రేఫ అకార)ములను గూర్చిన) గ్రంథము నిలిపినాము 184

-: రేఫ అకారములు-యతిప్రాసలలో సాంకర్యము :-

తిమ్మకవిగారు లక్షణసార సంగ్రహమందు -

కాకునూరి యప్పకవి యహోబలపతి
ముద్దరాజు రామ ముఖ్యు లెల్ల
పోతరాజు కబ్బమున ఱాలు రేఫలు
గదిసె నంచుఁ బలికి రది హాళక్కి- (3-340) 185

"ఉ ఐమ్మెర పోతరాజకృత భాగవతంబు సలక్షణంబుగా
కి మ్మహి నేమిటం గొదువ నెంతయు నారసి చూడ నందు రే
ఫమ్ములు ఱాలునుం గదిసి ప్రాసములైన కతంబునంగదా
నిమ్ముగ నాదిలాక్షణికు లెల్లను మాని రుదాహరింపఁగన్' 186

అని రామన్న చెప్పినాడు

క. పురసతుల విలోకనములు
సరసాలాపములు నర్మసంభోగంబుల్
మతిగి హరి మనం దొల్లఁడు
నరవరు లో యమ్మ నూతనాప్రియులుగదే 187

అని పోతరాజు చెప్పినారని అహోబలపతి వ్రాసినాడు. మరిన్ని కొందఱు లాక్షణికులున్ను ఈలాగే అన్నారుగావి పోతరాజు లాక్షణికు డగుటను కాకుండుటను లెస్స పరిశీలించినారు కారు 138

సీ అఖిల వేదాంత విద్యా రహస్య విదుండు
సహజ పాండిత్య విశారదుండు
మత్తక్షితీశాధమ స్తోత్ర విముఖుండు
శంభు పదాబ్జ పూజారతుండు
పటుతర కవితా విభాసిత ప్రతిభుండు
సకలాంధ్ర లక్షణ చక్రవర్తి
రఘుకులేశ నిదేశ రచిత మహాభాగ
వతపురాణుఁడు పుణ్యవర్ధనుండు
బుధ జనహితుండు బమ్మెరపోత సుకవి
యెన్న రేఫ ఉకారంబు లెఱుఁగఁ డనుచు
నజ్ఞలోకకొంద ఱాడుదు రమ్మహాత్ము
కవిత కెందును లోపంబు గలుగ దభవ 139

రామన్న మొదలైన వారిని తెలియని వారనుట తప్పా పరిశీలించనిది నిష్కారణ (మూగా) నాక్షేపించిన వారిది తప్పుగాక. ఇంకను 140 తిమ్మకవిగారు లక్షణసార సంగ్రహమందు -

సీ. ఘనుఁడు పోతనమంత్రి మును భాగవతము ర
చించి చక్రికి సమర్పించు నెడల
సర్వజ్ఞ సింగయ క్ష్మావరుం డది దన
కిమ్మని వేడిన నిడకయున్న
నలిగి యాపుస్తకం బవనిఁ బాతించిన
చివికి యందొక కొంత శిథిలమయ్యె
క్రమ్మర నది వెలిగందుల నారప
రాజును మరి బొప్పరాజు, గంగ
రాజు మొదలగు కవివరుల్ తేజమెసఁగఁ
జెప్పి రాగ్రంథములయందు తప్పులొదవె

గాని పోతకవీంద్రుని కవితయందు
లక్షణం బేమి తప్పదు దక్షహరణ (8-844) 141

పోతరాజు చెప్పినది ప్రథమస్కంధము ద్వితీయము కొంతయు, ఆరు, ఏడు ఎనిమిది, తొమ్మిది స్కంధములును దశమము పూర్వభాగము కొంతయు నున్నది అందులో రేఫఱకార సాంకర్యము లేకుండుటకు వ్రాయుచున్నాము -142

దీర్ఘముల మీద ఱకారములకు

ప్రథమ స్కంధము (158) .

ఉ మాఱు పడంగనేసి యసమర్థుల సుప్తుల నస్త్రవిద్య లం
దేఱని పిన్న పాపల నతిత్వరితంబున నద్రుంచు గ్రూరుఁడై
పాఱుఁడుగాని పాతకుఁడు ప్రాణభయంబున వెచ్చ నూర్చుచుం
బాఱెడు వీనిఁ గావుము కృపామతి, నర్జున పాపవర్జనా! 148

కుఱుచలమీది ఱకారములకు

అందే (159) .

చ వెఱచినవారి దైన్యమున వేడుక నొందినవారి నిద్రమై
మఱచినవారి సౌఖ్యమున మద్యము ద్రావిన వారి నగ్నులై
పఱచినవారి సాధుజనభావము వారిని కావు మంచు వా
చఱచినవారిఁ గామినులఁ జంపుట ధర్మముగాదు ఫల్గునా 144

సప్తమ స్కంధము (184) :

ఉ పాఱుఁడు లేచి దిక్కులకు బాహుల నొడ్డుఁడు బంధురాజిలో
దూఱుఁడు ఘోర కృత్యమని దూఱుఁడు తండ్రిని మిత్రవర్గముం
జీఱుఁడు మాతృసంఘము వసించు సువర్ణగృహంబులోనికిన్
దాఱు డు కావరే యనఁడు దాపము నొందఁడు కంటగింపడున్ 145

అందే (88) .

ఉ తెక్కలు రావు పిల్లలకు జేపట నుండియు మేత గానమిం
టొక్కెడు గూటిలో నెగసి పోవఁగ నేరవు మున్ను తల్లి యా

దిక్కుననుండి వచ్చునని త్రిప్పని చూడ్కుల నిక్కినిక్కి న
ల్దిక్కులు చూచుచున్న వతిదీనత నెట్లు భరింతు నక్కటా. 146

అందే (202)

చ. ఎఱుగఁడు జీవనౌషధము లెవ్వరు భర్తలు లేరు బాధలం
దఱలఁడు నైజతేజమున తథ్యము జాడ్యము లేదు మిక్కిలి
న్మెఱయుచు నున్నవాఁ డొక నిమేషము దైన్యము నొందఁడింక నె
త్తెఱఁగునఁ ద్రుంతు వేసరితి దివ్యము వీని ప్రభావ మెట్టిదో? 147

అష్టమ స్కంధము (62) ·

మ ఉఱుకుం గుంభయుగంబుపై నరిక్రియన్ హుమ్మంచు పాదంబులన్
దిఱగన్ గంరము వెన్నుఁ దన్ను నెగయున్ హేలాగతి న్వాలమున్
జఱుచున్ నుగ్గుగ దాక ముంచు మునుఁగున్ శల్యంబులుం దంతముల్
విఱుగన్ వ్రేయుచుఁ బొంచి పొంచి కదియున్ వేదండయూథోత్తమున్ 148

అందే (257) :

క ఒఱపగు నురమును బిఱుదును
నెఱిఁదోకయు ముఖము సిరియు నిర్మలఖురముల్
కుఱుచ చెవుల్ దెలి గన్నులు
పఱుచగు కంరంబు జూడఁదగు నా హరికిన్ 149

అందే (538)

క వెఱచుచు వంగుచు వ్రాలుచు
నఱిముఱి గుఱురులకుఁ జనుచు హరిహరి యనుచున్
మఱుచుచు నురుకుచుఁ దిరుగుచు
కుఱుమట్టవు పడుచు వడుఁగు గొంత నటించెన్ 150

నవమస్కంధము (206) :

చ ఎఱిఁగితి మద్దిరయ్య తడవేటికి గుఱ్ఱపు దొంగఁ బట్టఁ డా
జఱభినిఁ బట్టి చంపుఁ డతిసాధుమునీంద్రుడువోలె నేత్రముల్
దెఱవక బొక్కినోరు మెదలింపక బాసిక వెట్టియంచు న
య్యఱువది వేవురుం జని కరాయుధముల్ ఝుళిపించి డాయుచున్ 151

దశమస్కంధము - పూ భా (469)

క పాఱుదురు కిరుల పొడుచుచు
దూఱుదురు భయంబులేక తోరపుటురముల్
జాఱుదురు ఘనశిలాతటి
మీఱుదు రెన్నంగరాని మెలకువల నృపా 152

అందే (825)

క తెఱవ యొకతె నిద్రింపఁగ
నెఱిఁగట్టిన వలువ విడిచి నేఁడొక తేలుం
గఱపించె నీ కుమారుఁడు
వెఱచుచు నది పఱువ నగుట వివాహమె సాధ్వీ 158

అందే (880)

చ వెఱమఱ లేని మేటి బలవీరుఁడు కృష్ణకుమారుఁ డొక్కచేఁ
జఱచి ఖగేంద్రు చందమునఁ జక్కఁగ దొడలు వట్టి కన్నులం
జొఱజొఱ దుర్విషానలము నబ్బవధింపక యెత్తి లీలతో
బిఱబిఱ ద్రిప్పివైచెఁ బరిశేషితదర్పముఁ గ్రూర సర్పమున్. 154

అందే (703)

క. కఱచిన భుజగము రదములు
విఱుగఁగ వదనముల విషము వెడలఁగ శిరముల్
పఱియలుగ నడఁచె గరుడుఁడు
తఱిమి కనక రుచులు గలుగు తన డాఱెక్కన్. 155

ఇది పోతరాజుగారి కవిత్వము

ఇక వెలిగందుల నారపరాజు కవిత్వము.

ద్వితీయ స్కంధము (247)

చ. హరి వచనంబు లాత్మకుఁ బ్రియం బొనరింపఁ బయోజగర్భుఁడో
పరమపదేశ యోగిజన భావన యీ నిఖిలోర్వియందు నీ
వెఱుఁగని యట్టి యర్థమొకటేనియుఁ గల్గునె యైన నామదిం
బెరసిన కోర్కె దీని వినిపించు దయామతిఁ జిత్తగింపవే 156

దశమస్కంధము ఉ భా (476)

క ఎఱుగమి నైనను భూసుర
వరుల ధనం బపహరింప వలువదు పతికిన్
మఱుపున ననలము ముట్టిన
దరికొని వెసఁ గాల్పకున్నె తను వెరియంగన్ 157

తృతీయ స్కంధము (54)

క హరిపద సేవకుఁ దరి బీ
కరుఁ దర్జును వలన మిగుల కార్మిక విద్యల్
గఱచిన బలియుఁడు సాత్యకి
వఱలిన సుశీల నున్నవాఁడె ధరిత్రిన్ 158

చతుర్థ స్కంధము (38)

చ. సరసిజగర్భ యోగిజన సర్వసుపర్వ మునీంద్ర హవ్య భు
క్కరమ ఋషి ప్రజాపతులు భక్తిమెయిం జనుదెంచి యుండున
త్తటి తరుణార్కతేజుఁడగు దక్షు డు వచ్చినఁ దత్సభాసదుల్
తరమిడి లేచి రప్పుడు పితామహ భర్గులు దక్క నందఱున్ 159

ఇక తొప్పరాజు గంగరాజు కవిత్వము

పంచమ స్కంధము (1-9)

క హరి నా ముఖమున నీకున్
నెఱిఁగింపఁదలంచి నాకు నెఱిఁగించెను సు
స్థిరమతి వినుమంతయు శ్రీ
హరి వాక్యమ గాఁ దలంచి యవనీనాథా 160

అని ప్రాసినారు.

కావున పోతరాజుగారి భాగవతము అన్ని విధముల సర్వోత్కృష్టమైనది.

(ఇక ఇతర కవుల కవిత్వములందు) రేఫ ఱకార సాంకర్యము కలుగుటకు తిమ్మకవిగారు 'లక్ష్మణసార సంగ్రహము' (8-819) నందు .

క. అలసాని పెద్దకవి పిం
గళి సూరన రామభద్ర కవివర్యుఁడు పి

ల్లల మట్టి వీరభద్రుఁడు
గలిపిరి గద కృతుల ఱాలు గడు రేఫములున్ 162

మనుచరిత్రము (8-12)

శా. శ్రేణుల్గట్టి నభోంతరాళమునఁ ఱాజెన్ ఐఱు లుష్ణాంశు పా
షాణవ్రాతము కోష్ణమయ్యె (మృగతృష్ణా వార్థి లింకెన్ జపా
షోణంబయ్యెఁ బతంగబింబము, దిశాస్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణబయ్యె, సరోజషండములు నిద్రాణంబు లయ్యెం గడున్.) 163

ఆముక్తమాల్యద శ్రీ కృష్ణరాయ విరచితమని యుండినను పెద్దనగారి కవిత్వము గావున పెద్దకవి కలిపినా రని (చెప్పుచు నీ క్రింది ఆముక్తమాల్యద పద్యములు) బెప్పినారు 164

ఆముక్తమాల్యద (1-152) .

మ ఇలకున్ వేఁగుగఁ బండు తీరవన పుంజ్రేళుచ్చటాదీప్త్ర ల
గ్గలమై వ్రేల నురుస్వనంబు లెసఁగంగాఁ ద్రుప్పు రాచ్నంపు గుం
డ్రలు నాఁ దేనె కొలంకులం బొఱలి పాఱన్ విచ్చు పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలుసంజ తేటి వలయంబుల్ తార ఝుంకారముల్. 165

అందే (1-82)

మ పునుగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుం బొళ్ళతోఁ జట్టు చుం
యను నాదారని కూరగుంపు ముకుమందై పేర్చునావం చిగు
ర్కాను పచ్చళ్లను పాయసాన్నములు నూఱుంగాయలున్ జేచుఱు
క్కానునేయిన్ జిఱువాలు వేలుపగు నాహారం బికున్ సీతువున్. 166

అందే (7-49)

చ. ముదిమది దప్పితోటు మునిముఖ్య భవత్తనయన్ గృహంబునన్
బదిలముజేసి వచ్చి మతి బట్టబయల్ వెడదూఱు దూఱె దా
సదన మికొక్కమాఱరసి చంచలలోచనఁ గానకున్న దూ
ఱెదు మరి కాని బుద్ధి విపరీతతఁ బొందక పోయి చూచుమా. 167

ందే (4-245)

శా జేపుల్ మాపు మతంగజాబును మణి శ్రీఖండ ముక్తాలియున్
రా వాణిజ్యము బెంచి యేలఁగనగున్ (వర్షంపుదెవ్వన్ రుజన్
హావల్లందగు నన్యభూ ప్రజల రా జ్ఞాయాయి జాత్యోచితిన్
బ్రోవంగాఁదగుఁ దోట దొడ్డి గను లాపుల్ సూడఁ బంపందగున్) 168

సూరన రాఘవ పాండవీయము (1-20)

సీ పా కానలో దారు మృగంబులకైవడిఁ
గై కొని యసమాస్త్ర కర్మవలన 169

ఇందులో తారు = ఎమరు అన్న అర్థమునందు లమురేఫ తాఱుట = ఆడఁగుట అన్న అర్థమునందు గురురేఫము నగును (కాని) వెల్లంకి తాతంభట్టు నిడుపుల మీద ఖండి లేదన్నాడు అందుకు తారుట రేఫమే అని రాఘవపాండవీయానకు టీకఁ వాయుచు ముద్దరాజు రామన్న సమ్మతి వ్రాసినాడు. అది (సరి) కాదు తాఱుట ఱకారమే సిద్ధము మరియు సూరన్న అది ఱకారానకు 170

సీ పా రేఖపై మీఁదటి తెప్పలు యొప్పు ప
న్నాగంపు గదవ్రి బాగు నెఱప 171

అని మరియు ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునందు

క గ్రక్కునఁ జని వ్రాలుదునో
తెక్కలు గట్టుకొని దివిజ రిపు మేడలపై
నక్కొమ్మఁ జూచు చెపుడెపు
డొక్కో యనునంత తమక మున్నది తమలోన్. (4-88) 172

(అని ప్రయోగించినాడు.)

ఇక కవి రామభద్రుడు రామాభ్యుదయము (8-89) నందు ·

ఉ సైరిభ వారిభ ద్విరద శాసన ఖడ్గ ఖరాధిరూఢుఁడై
దారలు బూర కొమ్ములును దప్పెటలుం బటహంబులుం బదు
ల్నాఱును వేఱు వ్రాయఁగ వను ల్వాడి వెల్వాడి హత్తి యత్తర
ద్వారమువంక.. ర నిరు వంకల పొజలు దీర్చి రయ్యెడన్. 173

మరియు నందే (పీఠిక. 104)

ఉ (రంగనవద్యమై సుధ తెఱంగన కోటిలి విన్గొలంకు చే
రం గన దిందు దీప్తి నెదురం గనకోదరు కంఱుకంరి దూ
ఱంగ ననంగు జాతిపగఱం గనలం గమకించి) రీవి మీ
ఱంగ నటంచు గొబ్బురిపురప్రభు రంగనకీర్తి రంజిలన్ 174

(ఆవి ప్రయోగించి రేఫ ఱకారములు కలిపినాడు)

మరి, పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న జైమినీ భారతము (1-187) నందు

ఉ తూరుపు తెల్లవారుటయుఁ దోడనె మంగళ పారక స్తుతుల్
మీఱఁ దదీయ రాగముల మేల్కని కాల్య సమంచిత క్రియల్
దీరిచి పాండు పుత్ర వసుదేవ సుతుల్ ప్రమదంబు మోములం
దేరఁగ వేడ్కతో నరుగుదెంచి సభాస్థలి నిల్చి రయ్యెడన్. 175

ఆని, సంకుసాల నరసింగయ కవికర్ణ రసాయనము (5-75) నందు .

గీ వనధి సర్వంకషంబయ్యె వలయు పనికి
జేపులన కాని చొర రాని రీతిఁ దవరి
విశ్వరూపకుఁ డయ్యె శ్రీ విభుఁడు కూర్మ
రూపముల సేవ్యుఁడగు నారురుమ్ముంకును. 176

(ఆని రేఫ ఱకారములు కలిపినారు)

'నాన్యేషాం వై భర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం,
రయోస్తు నిత్యం స్యాత్

ఆనే ఆంధ్ర వ్యాకరణ సూత్రమునకు దీకగ్రాసి రేఫ ఱకారాలు కలుపరా దని చెప్పిన బాలసరస్వతిగారు తమ 'చంద్రికా పరిణయ మందు -

ఉ. ఆక్కమలేక్షణన్ సవినయంబునఁ గాంచుము నాదు మాఱుగా
మ్రొక్కుము సేమ మా భువన మోహిని సీకని పల్కు మూర్తిఁజే
జిక్కితి వేగఁ బ్రోవుమని చెప్పుము పొమ్మిఁక తేదిరాయ నీ
జెక్కుల మాటునన్ ననుభరించి లలింపుము కీర్తిపుణ్యముల్. 177

(అని రేఫ ఉకారములను కలిపినారు) ఇటువలెనే మహాకవులుకున్ను రేఫ ఉకారాలపట్ల పరిశీలన లేకపోయినది" అని వ్రాసినారు 178

లాక్షణికులు నిర్దోషమైన భాగవతము నాశేపించిరి రేఫ ఉకార సాంకర్యముగల (మనుచరిత్ర) ఆముక్తమాల్యాది కావ్యముల నాశేపించరయిరి అయితే ఆది పరిశీలించి, తప్పులున్నచోట తప్పులనుట తిమ్మకవి సార్వభౌమునికి తప్పా పామరులు అప్పకవీయమునందు తప్పులున్న వన్నామని మనుమాడుదురు. చెప్పకమానితే తప్పులే ఒప్పులగును 179

రేఫ సాంకర్యములు మరియును గలవు

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-28)

ఉ కోపమొకింతలేదు బుధ కోటికిఁ గొంగు పసింది సత్యమా
రూపము తారతమ్యము నెఱుంగ స్వతంత్రుఁడు నూతన ప్రియా
టోపము లేని నిశ్చలఁ డిటుల్ గృతలక్షణుఁడై చెలంగఁగా
ద్వాపర-లక్షణుం డనఁగ వచ్చునొకో యిల ధర్మనందనున్ 180

అందే (2-40)

సీ పా తన పితామహుని బృందారకాధిపుఁ బోలు
ఱెప్ప వ్రేయక చూచు రీతిఁ గనుట .. 181

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్ర (2-180) .

క. వ్రతమా యిటు లేచ మధు
వ్రతమా సీ కుచితమా విరాలింబడ నా
మత మాలోచింప వయో ధా
రు తమా మోదయుతమా చిఱుత మారుతమా! 182

అందే (3-252) .

క మఱుపింపఁదగునె నృపతికి
ధర పాలన సేయకునికి ధర్మం బగునే
సరగున తిరిగి పురంబున
కరుగము చింతింపక మానవాధిపతింకా 183-

అందే (2-30) .

క. ఈ రాసుతు సమ్ముఖమున
జేరి యెవరు బుద్ధిచెతులు చెప్పెదివారల్
లేరైరా యని పెద్దలు
దూఱుదు రండకొఱ కకుకుతో ననవలసెన్. 184

అందే (2-71)

సి. పా నిస్తంభ నీలమణి స్తంభ రుచిశోభ
నెఱి గొప్ప కప్ప డాలొరసి కొనఁగ.. 185

మరియును గలవు

రుక్మాంగద చరిత్రము (5-3)

చ. వెఱువకు మాత్మలో ననుచు వింతఁగఁ జూడఁగ వర్ధటించు న
త్తెఱవకు లోలుఁడై యతఁడు తెల్లమిగా నను నొల్లకుండుపే
నెఱిఁగి సహింపలే కెచట కేనియు నేగు తలంపుతోడఁ ద
త్వరముగ నేగుదెంతుఁ బ్రమదంబున నిన్నగొంటి నియ్యెడన్ 186

కవి రామభద్రుడుగారి జయ రామా రామ శతకము నందు .

సీ పా గరల కంధరు విల్లు విఱుగునా నేటిపై
కొండలు దేలునా కుంభకర్ణుఁ
డుదెగునా వార్ధి గట్టు వడునా...' 187

మరియు నందే

సీ. చలమున నీవు దశగ్రీవుతోఁ బోరు
నప్పు డహంపూర్వికాది ఘోర
శబ్ద గర్వములు మష్టా ముష్టీ గదియు శా
ఖామృగ దనుజ (సంఘముల) సరకు
గొనక బాహాబాహీ బెనగు రాక్షస కీశ
వరులు ఖడ్గాఖడ్గి నఱుకు లాడ

కపి దైత్య వీరశేఖరు లశ్వ ఘోషలు
కరి బృంహితములు మార్గణ గరుత్ప్ర
చండ ఝాంకృతు లట్ట హాసములు నెమ్మి
ఘన నినాదంబు లతి భయంకరము దుర మ
లంఘ్య మీక్షింప బ్రహ్మాదులకు వశంబె
జయరమా రామ రామ రాక్షస విరామ 188

ఈ పద్యమందు రేఫ అకార సాంకర్యమేకాదు ముష్టీముష్టి' యని యుండవలసినందుకు ముష్టాముష్టి యని యతి యందు ప్రయోగించినారు 189

వ్యాకరణ సూత్రము -

కర్మవ్యవహారే బహువ్రీహౌ పూర్వ పదాంతస్య దీర్ఘః
ఇచ్ సమాసాంతో వక్ష్యతే.
తత్ర తేనేద మితి సరూపే
సప్తమ్యంతే గ్రహణవిషయే సరూపే పరే తృతీ
యాంతే చ ప్రహరణ విషయే ఇదం యుద్ధం
ప్రవృత్త మిత్యర్థే సమస్యేతే
కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి
దండైశ్చ దండైశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమితి దండాదండి
ముష్టినా ముష్టినా ప్రవృత్తం యుద్ధమితి ముష్టీముష్టి
'ఓర్గుణః' ఉవర్ణాంతస్య గుణః స్యాత్ తద్ధితే
అవాదేశః. బాహాబాహవి తద్ధితే కింః పద్వీ
సరూపే ఇతి కింః హలేన, ముసలేన.. '

అని యున్నందున ముష్టాముష్టి' యనరాదు అకారాంతములకు-దండాదండి. ఇకారాంతములకు- ముష్టీముష్టి.' ఉకారాంతములకు-'బాహాబాహవి అని వ్యాకరణమందే యున్నది బాహాబాహి' అనుచోట 'బాహా' శబ్దము-ఆకారాంత స్త్రీ లింగము-కలదు కావున 'బాహాబాహి యని పూర్వపదాంతముకే దీర్ఘము. కాని, ముష్టి శబ్దము అకారాంతముగా కన్పించదు ఇక,— 190

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము (స్థావర 18) నందు

క మఱుగనఁగ నోమాసము
మఱువనఁగాఁ జాట నంగ మాటన వరుసన్
బరగు నివెల్గి నగోచర
ధరణీ నామంబు లగుచు దర్పకదమనా 191

అందే (మానవ 1)

గీ. పా ఱేఁడు దొరసామి యన నొప్పు నృపునిపేళ్ళు 192

అని, మరియు 'నాంధ్ర భాషార్ణవము నందు .

గీ దాయ పెనిమిటి జనుతండ్రి జగముకన్ను
తమ్మిచుట్టము వినుర త. ..
పాఁబలుకు బెంకి పచ్చగుజ్జులవాఁడు. 198

అని రేఫ అకారములు కలిసినవి ఇట్టి, మట్టి, (గుజ్జు) మొదలైన ద్విత్వములు గల పదములు శకట రేఫములేగాని రేఫములు గాదని పండిత పామర సాధారణము. మరియు,-

అందే .

క మెఱుఁగన మెఱువన .....
బరగును విద్యుత్తు స్తనిత వాచకమౌగా
యుఱు మనగ నళని పిడుగం
దురు కొఱఁతన రోపితమ్ము దోచు మురారీ 194

అందే

గీ మొగిలు విరిసీరు నాగను దగు జలంబు
మీరును హిమాంబుసంజ్ఞ పన్నీరనంగ.....' 195

అని రేఫ అకారములు కలిసినవి. ఇటువలెనే మరియును గలవు. 196

ఆంధ్రశేషము

క తతి యజ్ఞదనన సమయం
బుఱడనఁగను సరకుసేయ కుండెననఁగఁ బే
ర్లాఱు పగు గణింపబడుటకుఁ
గరిచర్మాంబర త్రినేత్ర గౌరీమిత్రా ! 197

రామలింగేశ శతకము

సీ. కోటికి ఉల్లారు కుల్లాయి యేటికి
విరజాజి పూచండ విధవకేల
ముక్కుడి తొత్తుకు ముత్యాల నత్తేల
యద్దమేటికిని జాత్యంధునకును
మాచకమ్మకు నేల మౌక్తిక హారముల్
క్రూరచిత్తునకు సద్గోష్ఠి యేల
అంకు టోతుకును సద్వ్రత నిష్ఠ లేటికి
వావి యేటికిని దుర్వర్తనునకు
మాట నిల్కడ సుంకరమోట కేల
చెవిటివానికి సత్కథాశ్రవణ మేల
సరస కవితారసంబు ముష్కరున కేల
రామలింగేశ రామచంద్రపురవేశ 198

భీరకందర శతకము

సీ మరుకేలి గవయ నత్తతి తొడల్గ దియించి
పై కెక్కుటకు హొసుబరపు నొరపు
రాణించు నెఱజుంది ఱవిక పట్టీగంది
ముస్తరుల్ దొంతరై చిత్తరింప..... 199

మృత్యుంజయ విలాసము

ద్విపద చెఱుకు విల్లెక్కిడి చేనింద బూని
త్వర సురవరపురి దరియంగ నరిగి
ఎఱుకలసానిగా రెన్నఁగా నాపాలి
హరి కృప మూర్తియై యవతరించినది
హరి కృపగల్గు సర్వైశ్వర్యములును
కొరత లేదెప్పుడు కొండ యెక్కెదవు
ఱొఱుగాయలు రుచు లూఱు పచ్చళ్ళు
బూరెలు చక్కరాల్ పూతట్లుగారె
లటిసె లప్పాల్మొదరైన భక్ష్యములు
పరమాన్నములు పండు పానకా ల్వఱుగు
మఱది వాలి యెనర్చి మాధవస్వామి

హరుని మీదను కుంకుమాంబువు ల్సిమ్మె
....
నాలవహస్తంబు నవ్వసంతంబు
లీల నందించి యా లేమమీద
గౌరిచే నిండించి కలకల నవ్వె
. .. .
మెఱుగు బోడి శిరంబు మిక్కిలి వంచి
కరగినయట్టి బంగరు మద్దలాగు." 200

'నవ్వసంత మనచోట నఖండయతి.

గీ. పౌరలు నసురను కనుమూయు మెఱుగుజెందు
బెదరి పాన్పునఁబడి లేచు నొదుగు నవ్వు
కన్నుగవ నీరు నించు చికాకునొందు
వాయు చలవల్లి పోలిక వడకుఁ జెందు 201

భానుమతీ పరిణయము

ఉ. ఆరతిరాజు తాపమున నల్లనాడు మెలంతమేనిపై
జాతీన కప్పు పెన్నెఱుల సందడి యొప్పు మహోనిలాహతిం
గారు మెఱుంగు కీలెడలి గ్రక్కున వ్రాలిన మోహదృష్టిచే
వారిధరంబు మిన్ను డిగి వచ్చి వెసం బయిఁ బర్వెనో యనన్ 202

అందే.

చ. సరసిజగంధి పెందొడల సాటికి రా నెదిరించి పోరు నీ
కరభము లెల్ల జేబడట కన్గొని యుండియుఁ దజ్ఞయార్థమై
పౌరలఁ బెనంగి యూచ బడి పోవుట లింతియెఁగాక ధాత్రిపై
నఱటులు పిల్ల పిల్ల తరమైనను సామ్యముఁ బొందనేర్చునే 203

అందే :

రగడ ప్రేమ నెఱుఁగు పెద్ద జేగులను జేగులను
గోము మీటిన కొండ గోగులను గోగులను 204

ఆరణ్యపర్వము (4-294)

క. ఉరవగు నారికె పంటలు
గొటియల పాడియును దఱచగున్ ఒరుపులకున్
దెఱవలు చుట్టము లయ్యెద
రెరచియు భుజియింతు రర్థి నెల్ల జనంబుల్. 205

ఇటువలెనే మరియు (బహులములు) గలవు ఇక— 206

రేఫయుత పద పరిగణనము

తిమ్మకవి సార్వభౌముడు లక్షణసార సంగ్రహమునందు నిర్ణయించిన లము రేవలు

ఆరి=సింజిని, పన్ను
ఆరదము
ఆరవాయి
ఆరిచి
ఆరయుట
ఆరణము
ఆరుగుట
ఆరిగె
ఆబ్బురము

ఇరవు=నివాసము
ఇరువది
ఇరుగు
ఇరువురు
ఇరవన్నె=పసిడి
ఇరుసు
ఇరుగడు ప్రాను
ఇవురు
ఇవ్వరు

ఉరిలొడ్డుట
ఉరియాడుట
ఉరఁబించుట
ఉరువడించుట
ఉరువరి

ఎరగలి=చిచ్చు
(చిత్తము) ఎరియుట
ఎరువు
ఎర (ప్రొంగెను)
(సొమ్ము) ఎరవు
ఎర పరికెము
ఎవ్వరు

ఒరులు=అన్యులు
(ఒం) దొరులు
ఒరిమెఱు
ఒరిమె
(సొమ్ము) లొరయుట
(ఉల్లి) మొరయుట
ఒక్కరుడు
ఒరగంట రాచుట

కరివాడి మావులు
కరిసెము=కృషి
(పైరి) కరుగుట
కరణి
కరవలి
కరవాలు
కరకలు
కరకరి
కరువు=మూస

కనికరము
కరకర (గ్రాలుట)
కరమొప్పుట
(కూటి) కరడు
(లక్క) కరవటము
కరిగోరుట
(వాన) కురియుట
కెరలుట
కొర బ్రాణము
కదురు
కుదురు

గరిత=పతివ్రత
గరగరిక
(మేను)గరుదాల్చుట
(పెండ్లి) గరగ
గరికి
గరువతనము
గరిడి
గరపచేను
గిరగిర (వ్రాయుట)
గురుగు కూర
గురపోతు
(సవరపు) గురుజు
గురువింద గురువులు
గురువు=దొడ్డు
గురువులు=పిడతలు
గొరవంక పిట్టలు
గొరగొర నడచుట
గొరిజ

చిరుగుట

చిత్తరు
చెరువు
చెచ్చెర
(కోక) చెరగు
(చేటం) జెరుగుట
చెరువుట
చొరవ
చొరకుండుట
చక్కెర
చప్పరము

జక్కర

తరచియాడుట
(ఏటి) తరగలు
తరతర
తరములు=చుట్టములు
తరముగామి
తరచిన మజ్జిగ
తరవాయ
(దేహంబు) తరలబారుట
తరబడి
తిరుగుట
తిరియుట
తిరుగ=క్రమ్మర
తెరతెర వచ్చుట
తెరువు=తోడు
తెరలు=కట్టుట
(రెండు) తెరంగులు=తెగలు
తెరల క్రాగిన నెయ్యి
తొరలుట
తొరగుట

దరికొనుట
దరిద్రొక్కుట
దరి
దరియుట
దురము
దురడిల్లుట
దురదుర
ఎ) దురుట
దొరయు
దొర
దొరలుట
దొరకొలుపుట
దొరయుట
దొరకుట

నరములు
నురుములు
నెరపుట
నెరి
నెరసులు
నెరయుట
నెరసిన తల

పరువులు వెట్టుట
పరచుదెంచుట
పరపుట = నించుట
పరపు = నిడుసు
పరివడ
పరువడ
పరిమార్చుట
(అమ్ములు) పరగించుట
పరుగుట
పరుసదనంబు
పురపుర దొక్కుట
పురికొల్పుట
పురుగు
(తనకు) పురుడు (ఎవ్వరు)
పురిటాలు
పెరడాలు
పెరుగు
(మేను) పెరుగుట
పొరుగు
పొరిగొంట
పొరిపొరి
పొరలుట
పొర
పొరపొచ్చెము
పొరిగరుగుట

బరులు
బరిమేన
బరిగట్టె
బరడు
బరవు
బరువసంబు
బరజులు
బిరుదు
బిరుసు
బురద
బురబుర
బొరగుట
బెరయుట

బెరుకు
బొరుసు

మరులు
మరియాద
మరలుట
మిరియములు
మురువు
మురమురలాడుట
మురియుట
మురుగు
మురియలు
మెరమెర
మొరపనేల
మొరడు
మొరయుట

రచ్చ
రజ్జులాడి
రమ్మంట
రంకెలు
రమణ
రవళి
రంతు
రహి
రంగు
రిత్త
రెండు
రెట్టపెట్టుట
రొచ్చ

వరువు
వఱజులు
వరువుడు
వరి
వరగ
వరుస
విరవిరబోవుట
విరియుట
విరియజల్లుట
విరులు
విరివి
వెరను
వెరసు
వెరవరి
వివరము
వెదురు

సరకు (అమ్మకట)
సిరి
సరులు
సరకుగొనమి
సరగ
సరుదుట
సరసను
సరవి
సరిగె
పరి
సురట
సురె
సురుగుట
సెరబడుట
సొరిది

హరివాణము = తల్లె
హరువు
హరుమంజి ముత్తెము
హోరంగు

దెప్పరము

ఆరుట = నిండుట
ఆరెకులు = తంవరులు
ఆరాటము
ఆరగించుట
ఆరటము
ఆరయుట = విమర్శించుట

ఈరిక లెత్తుట
ఈరెలుగు
ఈరు = రెండు ఇరవు
ఈరసము
(దానము) ఈరే (యనుట)

ఊరు = గ్రామము
ఊర్పు
ఊరకుండుట

ఏరీ
ఏరికి
ఏరా

ఓరసిక
ఓరసిల్లుట
ఓరుచుకొనుట

ఓరెము = అన్నము
ఓరీ

కారులు = కర్లలు
కారుమెఱుగు
కారించుట
(ము) క్కారుపంట
కారాకు
(పట్టు) కారు
కారాటము
కూరుకు = నిద్ర
కూరిమి
కూరసేయుట
(మన్ను) కూరుట
(తోట) కూర
(నెనరు) కూరిచి
కూరుట = పొగలుట
కేరుట
కోరడి
కోరిక
కోరు = సన్నువెట్టుట
కోరగిన్నె
(పంది) కోరాడుట
(చే) కూరుట

గారాము
గారవట్టుట
గారాఁబు
గారనము
గారె
గారచెటు
గోరు = వఱము

చీరికి గొనంకుట
చీర = కోక
చీరుట = పిలుచుట చించుట
చూర = పొడి
చూరీలు
చేరుట
చేర
చేరుచుకొంట
చేరికె
చేరువ = ప్రోసు, చెంత
(ముత్తెపు) చేరు
చీపుర

జేగురు
జూదరి

తారసిలుట
తారుదారనుట
తీరనికినుక
తూరుపు
తేరు
తేరకు
తేరగంజి
తేరు తేరోరి (తేర = ఓరి)
(ఏ) తేరటోకు
తోరము = రమ్యము
(సందిట) తోరము
తామరి

దారి = మార్గము
(పట్టు) దారము
దోరపండు

(కింల) దొరవెట్టుట
దోరగల్లు
దొరుట
దేవర

నారచీర
(వింది) నారి
నీరగుట = చచ్చుట
(తేట) నీరు
నేరుపు
(గంగ) నేరేడు
నోరు

(పూ) రేడు
పూరి
పేరులు
పేరెద
పేరెము
(పూసల) పేరు
పేరు = నామము
పేరుంటోరచి
పోరు
పోరామి
పోరితంబు

బార
బారి
బారు
బీరము
బూరుగు
బూరదిలుట
బూరె

ఱూర
ఱేరము
ఱేరజము
ఱోరగిలుట
ఱోర
ఱోరుగొండ

మారి మసంగుట
మారేడు
మారుతురు
మీరు
మూర
మేర
మోర
మోరతోపు
(వే) మారు
మోహరము

రాణ
రాణించుట
రాయిడి
రాయడు
రాచూలి
రాయంచ
రాపొడి
రాముళ్ళపండు
రాము
రాగిల్లుట
రారాపు
రాచుట
రావిమాను
రాణువ
రాయుట
రాజులు
రాలుట
రామి
రాకొట్టు
రాచఱంటు
రీతి
రూపులు
రూక
రేయి
రేగుట
రోత
రోయుట = వెదకుట
రోవెలంది
రోలు
రోకలి
రోజుట

వారని కోపము
వారక
వారించుట
వారువనము
వారకులు
(కూడు) వారుచుట
వారకము
వారు
వీరు
వేగిరము

సారెలు
(పెండ్లి) సారె
(వే) సారుట
సారెకును
సూరెలు
సేరు
సైరణ
సోరణగండ్లు
సొరు

శకటరేఫయుత పద పరిగణనము

తిమ్మకవి సార్వభౌముడు లక్షణసార సంగ్రహమున నిర్ణయించిన అకార ములు

అఱవఱ
అఱగొఱలు
అఱిముఱి
అఱచుట
అఱముట
అఱచెయ్యి
అఱవుకొనుట
అఱకలుబెట్టుట
అఱలేక
అఱవుడు = కుప్పసము
అఱుగు
అఱిసె
అఱుగుట = తక్కువ
అఱవడి
అఱపొరడు
అఱమూతయిళ్లు
అఱళ్లు
అక్కఱపడి
అఱకమ్మటము
అఱటులు
అఱవలు = ద్రావిళులు
అఱకన్ను
(అన్నము) అఱుగకుంట
అఱుట = తఱుగుట
(రూ) పఱి
(పొలు) పఱి

(క్ర)చ్ఛఱ

—ఇందులో అఱచెయ్యి అఱకాలు-
ఆర యనుట రేఫ అకారాలు రెండు
గఱవు

ఇఱియుట
ఇఱికికొనుట
(కూడు) ఇఱిసిచనుట
ఇఱకటము
ఇఱులు (ఇరులు) = చీకటు
ఇఱుకు
(కి) క్కిఱియుట
(బండి) ఇఱుసు

—ఇరులు శకట రేఫ ఉదాహర
ణము చింత్యము

ఉఱుము = కైకొనుడు
ఉఱుకుట
ఉఱుము
ఉఱుక
ఉఱిది = బిగ్గర
ఉఱు = మి క్కిలి
ఉఱువు
(కొంపలు) ఉఱియుట
ఉఱుకరి
ఉఱియ
ఉఱని తెగువు
ఉఱుత పిల్లలు

ఎఱకలు=ఱెక్కలు
ఎఱగుట
ఎఱపరికెము
ఎఱుకువాడు
ఎఱుపు
ఎఱుగుట
(సొమ్మ) ఎఱవిడుట
ఎఱచి = మాంసము
ఎఱికత

ఎరవు శకటరేఫ ఉదాహరణము చింత్యము

ఒఱకటంపు త్రోవ
ఒఱగాల నిలుచుట
ఒఱగు = వఱక
(కత్తి) ఒఱ
ఒఱయుట
ఒఱగుబిళ్ళ
ఒఱపులు
ఒఱవదేహము

కఱపుట = నేర్పుట
కఱవు = దుర్భిక్షము
కఱతలు = పోకిళ్ళు
కఱది = మంకు
కఱదలు = ఱుద్దులు
కఱుకు = కారిన్యము
కఱ = కప్పు (నలుపు)
(పులి) కఱచుట
కిఱుపుట
కుఱుమాపు
కుఱుగంది
కుఱుగర
కుఱుకొని
కుఱుకులు
కుఱుపు
కుఱులు (కురులు)
కుఱుకుఱు మన్నిలు
కుఱగలి
కుఱుచ
కెఱయుట
(ఉ) క్కెఱ
(ప) క్కెఱ
కొఱత
కొఱడు
కొఱలుట
కొఱగామి
కొఱకు
కొఱవి
కొఱుకుట
కొఱకొఱ

ఇందులో కురులు పక్కెర శకట రేఫము చింత్యము భారత విరాట పర్వము

'నీ ఇందు బింబము మీది కందు చదంబున కురులు నెమ్మొగమున నెరసి యుండ...'

చేమకూర విజయ విలాసము

'నీ కురులు కెంపుం బొగడల నెఱపు దువ్వి

ఇందులో నెరసుట'ను 'ఒఱసుట'ను (నెఱయుట ఒఱయుట) రేఫ, ఱకారాల రెంట గలవు కనుక చింత్యము. కురులనుట రేఫ ఱకారాల రెంట గలదని తోచబడుచున్నది.

గటికె
గటగటిక (గరగరిక)
గటిసె
(డ) గ్గటి
(అంప) గటి
(మోట) గిటుక
గటుమెట్లు
గిటికొనుట
గిటులు వ్రాయుట
గిటుపుట
గుటుకొని
గుటుకు
గటినడచుట
గుటుకొండి
గుటగుట
గుటువెట్టుట
గుటి
గుటిమలు = గింజలు
గటుతు
గొటియ
గొటక కట్టెలు
గొటగట
గొటవంక (గొరవంక)
గటుగుగాయ (గరుగుగాయ)

ఇందులో గరగరిక గరుగు గాయ, గొరవంక పిట్టలు-రేఫ అకారాల రెంట చెప్పినారు శకటరేఫ చింత్యము

(అనచేత) చటుచుట
(గొడ్డలి) చటుచుట
(వా) చటుచుట
చటులు
(చి) చ్చట మంట
చిటుతది
చిటునవ్వు
చిటికొట్టుట
(ము)చ్చిటి తనంబు
చిటిమి
(దేహంబెల్ల) చటుచుట గాల్చుట
చటుకు
చెటి సగము
చెటుకు
చెటసాల
చెటుముట
చెటగు
చెటచుట
చెటలాట
చెటకబట్టి
చెటువున (ద్విజుల్ భుజించుట)
చెటువుట
చెటువు = తటాకము

ఇందులో చెరగలనుట, చెరువులనుట రెంటగలవు చెరువుట శకట రేఫము చింత్యము

జటి జటి
జా) జటి
(పూ) జటి
జటికొను
జటపుట
(చేత) జమటుట
జటజట
జటజట త్రిప్పుట
జుంజుటు నెటులు
జొటజొట

తఱుగట = కోయుట, తక్కువగట
తఱుగఱి = బేహారి
తఱిగొలుపుట
తఱులుట
(పుచ్చిన) తఱుకలు
(శత్రుం) తఱియుట
తఱుముట
తఱులు
తఱుపి
తఱుచు = దట్టము
తఱి
తఱిగొని నడచుట
తిఱుగట
త్రిమ్మఱి
తిఱి వెనచుట
తుఱుగలి
తుఱుము
(వా) తెఱ (వాతెర)
(పీ) త్రెఱ
(కను) దెఱచుట
తెఱవలు
తెఱకొనుపుట
తెఱపి
తెఱలిన వాసన
తెఱకువ
తెఱగు
తెప్పఱి
తొఱలుట
తొఱగులు

(ఆం) దఱు
(ఇం) దఱు
(కొం) దఱు
(ముం) దఱు
(పె) ద్దఱికము
(ఱి) ద్దఱు
(ఆ) ద్దిఱ
(గ) ద్దఱి
(ప) దఱుట
(ఎ) దుఱుట (ఎదురుట)
—ఎదురుట, శకటరేఫము
చింత్యము

నఱుజు = కొంచెము
(చెట్టు) నఱుకుట
నిఱుబేదు (నిఱుపేదఃు)
నఱుముసేయుట
(వడ్లు) నుఱుపుట
నెఱకులు—ఆయములు
వెఱులు = వెంట్రుకలు
నెఱసుట (నెఱయుట) = నిండుట ×
నెఱియ = మిగులు
నెఱి = బాగు
(నీటులు) నెఱపుట
నెఱవును
నెఱలేని మిత్రుడు
నెఱికె = కాసె
నెఱ = దొడ్డు, గొప్పలు
నెఱజాణ
నెఱజిక్కి—

ఇందులో తరలుట తిరుగట, (వాతెర —నెఱసుట, నెరపుట
తొరగట- రెంట గలవు) రెంటగలవు

పఱచుట = ప్రవహించుట
పరువిడుట ఏయుట
పఱపఱచించుట
పఱుసదనము
పఱ
పటీయుట
పటికెలు
పటిగొనుట
పఱతెంచుట
(అమ్ములు) పఱపుట
పఱపుట
(అం)పఱ
(నెం)పఱ
పఱువు
పటిమార్చుట
(తెం)పఱ
పటిమోపుట
పఱువైనపువ్వు
(చూ)పఱ
పిఱుంద
పిటిచనుట
పిటివోవుట
పిటికితనము
పిఱుము
(తె)ప్పిటి
పుటీయ
(మేను) పెఱుగుట
పెటీయు
పెఱుసనిపోవుట
పెఱుకుట
పెటికెలు
—పరతెంచుట, చూపర రెంట
గంపు పరిమార్చుట పఱువు, పెరు
గుట = శకటరేఫము చింత్యము

బఱబఱ నీడ్చుట
(ద)బ్బఱ
బిఱబిఱత్రిప్పుట
బిఱుసులు = బాణసంచ
(కోట)బుఱుజులు

మఱచుట
మఱునాడు
మఱదలు
మటీది
(ఏ)మటిపాటు
(పలు) మఱు (మరు)
మటి (మరి)
మఱుగు
మఱువ = మృద్భాండము
మఱుగుట
(వే)మఱ (మర)
మఱుపడి
మఱలేక
మఱగాలు
మఱుల
(తి)మ్మఱుట
(పర)మఱ
మిటీచూపు
మిటీమిట్లు
ముటిముటి చీకటి
ముటిముటి బడిబడి
ముటి = మొండెము
(ఆటీ) ముటి
మెరముటికుట
మెఱపు
మెఱయుట
మెఱుగు
(కన్)మొఱుగుట

మొఱకతనము
(వేవులు) మొఱగుట
మొఱ
మొఱమొఱలాడుట
మొఱక-వెలితి
మొఱసుట (మొఱయుట)
—పలుమరు, మరలుట వేమరు;
మఱి-రెంటగలవు

అట్టువొందుట
అఁపిల్లుట
అంకు
అవఱవలు
అవళి (రవళి)
అవికె
అంతులు (రంతులు)
(వ్రజపు) అవలు
అంపము
జీకిరించుట
జీచ్చ
జీక్కవిడుట
జీవ్వున నెగయుట
జీఁగున ప్రాగుట
(శిల) ఱువ్వుట
(చిలక) తెక్క-
తెల్లుగడ్డి
(కను) తెప్ప
(పూ) తెమ్మ
తొమ్ము
—రంతులు, రొమ్ము రెంటగలవు.

వఱుప
వఱద
వఱలుట
వఱడు
వఱుగు
విఱుగు
విఱిపోవుట
విఱిగాలి
విఱివిడి
వెఱపు
(ని) వ్వెఱ
వెఱబొమ్మ
వెఱచఱచుట
వెఱగు
సుఱసుఱ్రుక్కుట
ఆసుఱున్నఱు

ఆఱని తేజము
అఱడి
ఆఱికెపంట
ఆఱు=షట్కం, రోమానలులు
(ఱొ) టాజిన ముత్తెము
(తడి) ఆఱె
(పాపములు) ఆఱె

ఱొఱట = దాలించుట
ఱొఱుగాయలు
(జలము) ఱొరుట

ఏఱు = నది
(పండులు) ఏఱుట
ఏఱువ = సీమ

కాఱడవి
కాఱుపోతు
కాఱుట
కాఱియబెట్టుట
(హొంత) కాఱి
కోఱ = దంతము

(పండ్లు) గీఱుట
గీఱుట = నాటుట

చాఱుదావుట
చాఱంపులి
చాఱపప్ప
చీఱుట = పీలుచుట
చూఱగొనుట (చూరగొనుట)
(ఉట్టి) చేఱు (చేరు)
చేఱెడు (చెరెడు)
చోఱమీలు
—చీరుట (=పీలుచుట) చూర
రెంటగలవు చేరు. చేరెడు శకటరేఖ
చింత్యము

జాఱుట
(ఐ) జాఱు
(హ) జాఱము = మొగసాల
(తు) జాఱులు = ధనికులు
జోఱున వానగురియుట

తాఱుట
తీఱుట
తీఱు

తీఱెడు
తేఱుట
(గడి) తేఱుట
తేఱిచూచుట
(ధర్మంబు) తేఱుట
తేఱుదురు

దూఱుట

నాఱువిడుచుట
(ఉల్లి) నాఱు
(సొ) న్నాఱి
నీఱు = నిప్పుపైబూది
నూఱు = సంఖ్య
(పసపు) నూఱుట
పాఱుడు = బ్రాహ్మణుడు
(నది) పాఱుట
(ఇంకన్) పాఱుట
(మేను గరు) పాఱుట
పేఱుట = పెనగుట
పోఱడు

బీఱువోవుట

మాఱుమొగము
మాఱిమసగుట (మారి)
(ఇను) మాఱు
మాఱుడుగుట
మాఱువడుట
(వే) మాఱు (మారు)
మాఱుమాట
మీఱుట

—బీరువోవుట మారుమొగము- తేలు
రెంటగలవు మారిమసగట - శకట తేమ
రేఫము చింత్యము తేగు
తోయుట
ఱాచుట తోత
ఱాయి తోలుట
ఱాగ రాయి రెంటగలదు,రాచుట రోయుట
(ప్రే) ఱేచుట (అసహ్యామర్థము) - శకట రేఫము చిం
ఱేపు త్యము
ఱేవు
ఱేసి వేఱువడుట
ఱేకు వేఱొకటి
ఱేడు వీఱిడి

రేఫ అకార పరిశీలనా లోపములు :-

తిమ్మకవి సార్వభౌముడు (ఇట్లు రేఫ అకారముల నిర్ణయించి)లక్షణ సార సంగ్రహమందు (1-818)

గీ. అరయ గురురేఫ హల్లుతో బెరసినపుడు
ప్రాసముల విభ్రమములు రేఫములతోడఁ
గలసి యుండును సుకవి పుంగవుల కృతుల
జగడవన సూత్ర గిరితనూజా కళత్ర. 207

లక్ష్యములు

ఎఱ్ఱనగారి రామాయణము

ఉ నూర్వురు నొక్క చందము మనోగతి సైరసజేసి నన్ను నా
సర్వకులంబు నుత్తమ యశంబున నుంచితి రమ్మలార మీ
కుర్విని సాటియే యబల లొండొరు దేవతలుం బటుక్షమా
నిర్వహణం బొనర్చుటకు నేరరు, మర్త్యులఁ జెప్ప నేటికిన్ 208

-భీష్మపర్వము (8-278)

క. కార్చిచ్చు గవసి మృగముల
నేర్చుకరణి నేడు భీష్ముఁ డేచిన కడిమిం
చేర్చి మన భీముఁ బొడవె శ
రార్చుల నవ్వీరుఁ గన్నులారం గంటే. 209

ద్రోణపర్వము (4-191)

క. చెలఁగి పటు సింహనాదం
బులు రంకెలుగాఁగ వారు బొలిచిరి వృషభం
బుల క్రియ నొఁడొరులకు మా
ర్మలయుచు దాకుచు నుదాత్తరభసోజ్జ్వలులై 210

అని చెప్పినారు

— కాని రేఫ అకారముల పట్ల పరిశీలించుట (లో) అందఱికిని లోపమే ఆహోబల పండితుల వారు పురసతుల - మఱిగి అని రేఫళకట రేఫ ములపోత రాజుగారు కలిపినారని ఆక్షేపించినారు అది పోతరాజుగారి కవిత్వముకాదు (కాని అది) ఎవరి కవిత్వమైనను (మరిగి) ఉభయము కలదు. 211

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము (పూ భా 8-18) నందు ·

క. హరి చేష్టితములు కమమున
మరిగి నిజముగాఁగఁ దమదు మగలఁ దొరఁగి యా
హరియంద భర్తృ బుద్ధిం
బరిణతలై రా వ్రజంబు బాలిక లెల్లన్ 212

అని రేఫముగా ప్రయోగించిరి కవిత్రయమువారి ప్రయోగము గలుగగా పరిశీలించక భాగవతము నాక్షేపించుట కూడదు. లాక్షణికులు మఱిగి వేఱు - గురు రేఫము లన్నారు. (కాని) ఉభయ రేఫములందు నెవరు వ్రాయలేదు. కాకునూరి అప్పకవిగారు ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి యందు —

గీ. వేఱు పఱుటయు వీఱిడి వేఱొకటియు
నాదిగాఁ గొని యాంధ్ర వాక్కముల యందుఁ
బాదుకొను దీర్ఘముల మీఁద బండితాలు
దీని నెఱుఁగక కృతిసేయు వెట్టిగలఁడె 213

అని స్పష్టముగా చెప్పిరి 214

రేఫమీద వకారమున కేత్వము దీర్ఘములగం పదమే (కాని) యెవరును చెప్పలేదు అట్టిదానికి -ఆహోబల పండితులు కవిశిరోమణి యందు

ఉ. వేరనలేరు ధారుణి నవీనతరాంధ్ర కవిత్వ సంపదా
ధార రసజ్ఞులైనఁ గవితల్లజులైన వినుండు పాండితీ
పారగులార యో పరమ బంధువులార తదీయ శబ్ద సం
భారము పారమిం దెలియ పాల్పడ నేనసుదీ నిజంబుగన్ 215

అని రేఫముగా ప్రయోగించిరి స్వకవిత్వమున సాంకర్యమే కలిగెను వారు 216

గట్టిగ నవినవ నన్నయ
భట్టారార్యాభిధాన పటు బిరుదాంకం
బట్టిట్టనక వహించిన
దిట్టను నను బోలఁగల సుధీమణు లేరీ? 217

అని స్వమహిమ ప్రకటించుకొనిరి కాని వేఱు ఉభయము గలదు

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము (ఉ భా. 4-112)

క. పోరాని చుట్ట మితఁడని
కూరిమి చెలికాఁ డనంగఁ గోరి వరుస గో
త్రారి హరి బాంధవుం వే
ర్వేరం గుశలంబు లడిగెఁ బ్రియ మలరారన్ 218

ఉద్యోగ పర్వము (2-116) :

గీ పాండురాజ తనూజుల పాలి కర్ణి
నిమ్మహారాజు పనుపంగ నేఁగి ధర్మ
పుత్రుఁ గాంచితి నాతఁడు మైత్రి మెఱయ
గౌరవుల సేమ మెల్ల వేర్వేర నడిగె 219

అని రెండు లక్ష్యములుండగా కేవలము గురు రేఫగా లాక్షణికులు చెప్పుటయు పరిశీలించకపోవుటే 220

అయితే, ఆహోబల పండితులవారు ఉభయము గలదని యెఱిగే రేఫముగా ప్రయోగించినా రంటిరా మరిగి (అను దానిని) ఆక్షేపించరాదు భాగవత మందు మాత్రమేమి రాఘవ పాండవీయము (2-6) నందు 221

రగడ మరిగి యెవ్వఁడు కంర మాలికల పోలికల
పరగను గలిపి రంక పాలికల బాలికల 222

(అని యున్నది కావున) రాఘవ పాండవీయమును (గూడ) నాక్షేపించవలెను, పరగ రేఫ గావున 223

అహోబల పండితులవారు బిరుదుకు తగిన పాండిత్య మహిమను వహించ లేదు 224

లాక్షణికుల పొరబాటు మరియు (నొకటి) మాఱాడు నీఱు = నిప్పులపై బూది కాఱియ = కష్టము — ఇవి గురు రేఫ లన్నారు. (కాని రేఫమున్ను గలదు) 225

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము (ఉ భా 6-128)

క మారాడినఁ గోపింతురు
నీరుగ శపియింతు, రేము నీబోంట్లకు నీ
శూరతములు వెఱతురె మము
గారియఁగా నిట్లు వలుక గలరే యన్యుల్. 226

అచ్చు పుస్తకములందు శూరతములు రేఫగాను, మిగిలినవి ఱకారములుగాను వ్రాసినారు భారతమందే రేఫ ఱకార సాంకర్యముంటే రేఫ ఱకార నిర్ణయమే పనిలేదు ఇంతకన్న నవివేకము గలుగదు 227

"దేవ దానవు లట్లు విద్వేష మెపుడు
గలిగి యుండును రేఫ ఱకారములకు
నట్లు గావున నవి గలయంగ నీక
కావ్యములఁ గూర్పవలయు సత్కవు లెఱింగి 228

ఎన్ని లక్షణంబు లెఱిఁగిన రేఫలు
బండిఱాలు నెఱుఁగకుండు నట్టి
కవి కవిత్వమెల్ల గవ్వకు కొ...
కొఱతఱెందు రజత కుధరనిలయ 229

(ల. సా. సం 3-40, 42)

జ్ఞాతి వైరంబు నంది ప్రాసంబులందు
విభ్రమములందుఁ దమలోన వేరు గలిగి
దేవదానవు లట్లన తెలుఁగు నందు
మించి రేఫ ఱకారముల్ మెలఁగుఁ గృష్ణ 280
(అ క 2-229)

నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వీఘూనాం
రయోస్తు నిత్యం స్యాత్

అని వాగనుశాసన సూత్రమునందునకె (యున్నందున) లాక్షణికులు రేఫ ఱకార (ములు యతి) ప్రాసములకు కూడ దన్నారు కాని— 281

నన్నయభట్టుగారు తిక్కన సోమయాజులగారు, ఎఱ్ఱాప్రెగడగారు — వీరు కవిత్రయము వారు వీరు ముగ్గురును తెనుఁగు చేసినది భారతము తిక్కన సోమయాజులగారు ఉత్తర రామాయణము తెలుగు చేసినారు ఎఱ్ఱాప్రెగడగారు (హరివంశము రచించినారు) ప్రత్యేకము రామాయణము రచించినారు మరి యును గ్రంథములు రచించినారు అని (వంది మహాకవుల ప్రయో) గములకు లాక్షణికులు నిర్ణయించిన రేఫ ఱకారములకు— (సరిగా) పరిశీలించ నందున వ్యత్యస్తములు గలవు. ఇదివరకు మిక్కిలియు లక్ష్యములు వ్రాసినాము (ఇంకను బహుళములు గలవు కాని) గ్రంథ విస్తరమగుటవలన నిలిపి (వేసినాము బుద్ధి మంతులు గ్రంథములందు పరిశీలించి ఇంకను తెలిసికొనేది) 282

సుకవి మనోరంజనము

పంచమాశ్వాసము

శ్రీ భారతీశ సన్నుత
భా భాద్బహునామ లింగ పంచపృషత్క-
ప్రాభవ తూలాసహచ
మూ భవదగ్ని స్ఫులింగ! కుక్కుట లింగా [1] 1

(అవధరింపుము) అప్పకవిగారి ఆక్షేపణలు -

[2] మహాకవి ప్రయోగములు గల యతిప్రాసములు కొన్ని కొట్టివేయడ మున్ను, కొన్ని దిద్దడమున్ను, ఒకటియు మహాకవి ప్రయోగములులేని యతి ప్రాసములు నిలుపుటయు (మొదలగునవి అప్పకవిగారు చేసినవి వివరముగా వ్రాసినాము. ఇవి యిట్లుండగా-)

'డోలా భూషో త్తరీయాది వినైత్యం నాస్తి మధ్యయె'

అను ఆధర్వణ కారికను తెనిగించిన ముద్దరాజు రామన్నగారి నాక్షేపించి,- పయ్యెద - ఉయ్యెల - తాయెతులకు యకారమున కేత్వము లేదనుటయు ఒక పదముండే అర్థము కుదురదని (మరి) యొక పదముగా నిర్ణయించి పొసగని లక్ష్యములు వ్రాసుటయు- ఈ మొదలైనవి (అప్పకవిగారి వ్రాతలు) అనేకములు గలవు. 2

---

1. ఇది చతుర్థాశ్వాసాది పద్యము చతుర్థాశ్వాసమునుండి వేరుచేసి విడిగా చూపబడిన ఈ పంచమాశ్వాసమున కదే ఆదిపద్యముగాచూపబడినది

2. ఈ అశ్వాసాదినుండి 149 వ పద్యమువరకు 'ఇ ప్రతి నుండి గ్రహింప బడినది (చూ సమాలోకనము '—మూలప్రతి')

అందులకేమి (గాని), సంస్కృతాంధ్ర విద్వత్కవి రాజశేఖరుడు రెండవ వాగనుశాసనుడు, రెండవ శ్రీనాథుడున్ను నైన శ్రీనాథుడుగారిని (అప్పకవిగారు) ఆక్షేపించిన చోటు – 8

"నిత్య మనుత్తమ పురుష క్రియాస్వితః"

అను సూత్రమునకు వ్రాసిన గంథ (మట్ట) ము (ఆ గ్రంథమిది) కూకునూరి అప్పకవిగారి ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి –

గీ వసుధ నుత్తమ పురుషైకవచనమునను
దక్క భూతక్రియా పదాంతములఁ గల్గు
నిత్తులకు మీఁద నచ్చులు హత్తునపుడు
నిత్యముగ సంధులు ఘటించు దైత్యదమన (5-61) 4

గీ పుడమి సూత్రోక్త ముత్తమ పురుషమనుచు
తత్పురుష మెల్లఁ గొనరాదు తద్భహూక్తి
మున్ను తిఙ్మధ్యముంతోడ నెన్నుకతన
నిత్యముగఁ బ్రాణిసంధి దానికి ఘటించు. (5-62) 5

గీ వనిని దీవించిరట ముసీశ్వరులు నిన్ను
రవిజు నేలితివట నీవు రామచంద్ర
మీరు గట్టితిరట కపులార జలధి
వింది మీవార్త మేమన వెలయు నిట్లు. (5-63) 6

క విరచించెను శ్రీనాథుఁడు
ధరణిని శృంగార నైషధంబునఁ గూర్చుం
డిరి యెండొరు లని కానుక,
పరపురుష క్రియలఁ బ్రకృతి భావము గండే (5-64) 7

నైషధంబునఁ గూడిరి' మీఁద విసంధిగా శ్రీనాథుడు చెప్పిన పద్యము (3-78)

మ ఖలభిద్వహ్ని పరేతరాజు వరుణుల్ పర్యుత్సకత్వంబు సం
ధిలఁ గూర్చుండిరి యొండొరుం గదిసి యర్థిం దత్ప్రదేశంబునన్
నలనాలీక మృణాలనాల లతికా నవ్యప్రవాళీ మిళ
ల్లలనాలాప కథాసుధానుభవ లీలాలోక చేతస్కులై. 8

ఇటువంటి నిరుపమాన పద్యము నాక్షేపించుటకు (అప్పకవిగారికి) నోరెట్లు వచ్చెనో, తెలియదు ఇందుకు సమాధాన మిప్పుడే వ్రాసుతాము గాని- 'ఇత్తు లకు మీఁద అని ఇట్టి వచియింపరాని గ్రామ్యపదమెటుల ప్రయోగించిరో: చెవులు, కనులు ఱుగ్గలు, పండ్లు చండ్లు, బొడ్లు ముడ్డి కాళ్లు- అనరాదు వీనికి (వరుసగా) వీనులు కన్నదోయి, చెక్కులు, పలువరుస, నిక్కుచన్ను గవ పొక్కిలి పిఱుదు చొక్కంపుటడుగులు- అనవలసిన' దని చెప్పిరే: ఇందులో చెవులు, కనులు, కాళ్లు- ఈ పదములు సాధారణముగా మహాకవులు ప్రయోగించినారు ఱుగ్గలు మొదలైన మిగిలిన పదములైనా, తాము ప్రయోగిం చిన యవాచ్య పదములవలె నత్యంత నిందితములు గావు 9

గీ. పా. కంపు తూపులుగల వన్నెకానిఁ గాంచె (2-82)

అని (తాము) పూర్వంబిందులకు చెప్పిన పద్యము (నందు 'కంపు') దుర్వాసనకు ప్రసిద్ధిగాని, పరిమలముకు ఎవ్వగు నొప్పలేదు ఇది యెందుకు ప్రయోగించిరో (ఇక)— 10

నిత్య మనుత్తమ పురుష క్రియాస్వితః

నిత్యగ్రహణం వానవృత్తి నివృత్త్యర్థమ్ ఉత్తమ పురుష వ్యతిరిక్త క్రియాంత గతస్వీకార స్యాదా సవా నిత్యం సంధి స్స్యాత్ రాముని నుతించి రమరులు చేసితి వచ్యుతపూజ కంటి వతనిరూపము – ఇత్యాద్యుదాహరణమ్ ఉత్తమ పురుషే తు

ప్రాయస్తు స్యాత్ కిమాదిక స్వేత'

ఇతి వక్ష్యమాణః ప్రాయస్సంధిః. 'చేసితి నచ్యుతార్చనము – ఇత్యాది. వికృత-వివేక కారస్తు—

ప్రథమే చోత్తమే చైవ, క్రియేతో వా భవేత్ చ్యుతిః
నిత్య మన్యస్య వికృతౌ, క్వార్థేతో న భవేత్ సదా'

ఇతి ప్రథమ పురుషేపి సంధే ర్వికల్ప మావా ఆత వీవ—

'బలి ద్వస్నాపరేతరాజ వరుణుల్ పర్యుత్సుకత్వంబు సం
ధిం గూర్చుండిరి యొంకొరం గదిసి...

'సిద్ధిఁగాంచిరి యవిముక్త సీమయందు...'

ఇత్యాదయః శ్రీనాథాది ప్రయోగాః సంగచ్ఛంతే, కాకునూర్యప్పకవిస్తు ఏతద్గ్రంథ సంపాదన వైధుర్యేణ శ్రీనాథస్య భ్రాంతత్వ మాహ"

(కవిశిరోభూషణము పు 281)

అని (అహోబల పండితులవారు) అప్పకవిగారి నాక్షేపించినారు కాని సిద్ధిఁ గాంచిరి...' అన్నదిన్ని శ్రీనాథునిగారి ప్రయోగమే గాన ..ఇత్యాదయః శ్రీనాథాది ప్రయోగాః...' అనుట బాగులేదు అప్పకవిగారు ఆక్షేపించినవారి ప్రయోగము లక్ష్యముగాదు. ఉపనిషత్తుల కన్నను నన్నయభట్టుగారి కారిక లప్పకవిగారికి ముఖ్యము స్మార్తునికి హరిహరులందు సమబుద్ధివలె (అహోబల పండితుల వారికి) నన్నయభట్టుగారి కారికలు, అధర్వణాచార్యుల వారి కారికలు సమము గాన (వారు) రెండింటిని గూడగట్టుకువచ్చినారు 11

అధునికులున్ను అహోబల పండితులవారి మతము ననుసరించి వ్రాసిన గ్రంథము — 12

"అనుత్తమ పురుషక్రియాసు=ఉత్తమ పురుష వ్యతిరిక్త క్రియా పదము లందు ఇతః=ఇకారముకు, అచి=అచ్చుపరమగు చుండగా, సంధిః=సంధి, నిత్యం=నిత్యముగాను, స్యాత్=అగును అనగా మధ్యమ పురుషంబునం దికా రమునకు సంధి నిత్యముగా వచ్చునని తాత్పర్యము ఉదాహరణము - సేవిం చితి వచ్యుతుని సేవించితి వచ్యుతుని. ప్రథమోత్తమ పురుషంబులు కిమాదిక ములో చేరినవి గావున వానికి సంధి వైకల్పికంబని యెఱుంగునది ఉదాహర ణము - వచ్చి రమరులు వచ్చిరి యమరులు వచ్చితి నిపుడు వచ్చితిమిపుడు వచ్చితిమి యిపుడు. ద్రుతాంతంబులైన టి, డి వర్ణకాంతంబులకు రాదు వింటి వపుడు తింటి నన్నము పోషించెడి నచ్యుతుడు, ఇత్యాదులు.

కారిక. ప్రథమే చోత్తమే చైవ, కియేతో వా భవేత్ చ్యుతిః
నిత్య మన్యస్య వికృతౌ, క్త్వార్థేతో న భవే త్సదా

అనుట వలన ప్రథమ పురుషముకు సంధి వైకల్పికము" 13

ఇక, బాలసరస్వతిగారి వ్యాఖ్య —

'అనుత్తమ పురుష=ఉత్తమ పురుష వ్యతిరిక్తమైన, క్రియాసు=క్రియలందలి ఇతఃకారమునకు నిత్యం=నిత్యముగాను సంధి గద్దు చెల్లి రసురులు ప్రోచి రమరులు చేసితి వచ్యుతుని పూజ ఉత్తమ పురుషకైతే- కొలిచితి నంబను విడిచితి మన్మథను అన్నది కిమాదికము గనుక క్రియా గ్రహణాన నంటలేదు "

అని యెవరి మతానుసారము నాయాయి ప్రకారముల వ్రాసినారు 14

సూత్రార్థము పరిశీలించితే ప్రథమ, మధ్యమ పురుషములకు సంధి నిత్యమనిన్ని, ఉత్తమ పురుషకు వికల్పమనిన్ని కనుపించుచున్నది ఈ లాగు వ్రాయక సూత్రమందు లేని యర్థమును సామరస్యము కొఱకు వ్రాసినంత మాత్రమున నేమి వినియోగము: 5

అప్పకవి లాక్షణిక చక్రవర్తిగాడు (మహాకవి ప్రయోగముల)నేమి పరిశీలించిరో 16

ఉద్యోగ పర్వము (8-88)

మ. గురు భీష్ముడులు సూచుచుండ సభ మీకుం గీడు నా డట్లు ము
ష్కరులై చేసిరి యంత చేసియును బశ్చాత్తాపముం బొందనో
పరు వా రెన్నఁడు నట్టిచోటఁ గృపయుం బంధత్వముందక్కు మె
వ్వరు గోపింపరె యాదురాత్ములకు గర్వ క్రౌర్యముల్ సూచినన్. 17

పారిజాతాపహరణము (5-47) ·

క వినఁ నేర్చిరి బధిరులుగను
గొన నేర్చిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱన్
జన నేర్చిరి వికలాంగులు
యనిమిషతరు కుసుమ సౌరభావేశమునన్. 18

కవుల షష్ఠము -

క మనుజులలో సత్కర్మం
బొనరుచువారెల్ల దండ్యులో వారలలోఁ
గనుఁగొనఁ గొందఱె దండ్యులొ
యనవుడు హరిభటుల కనిరి యప్పార్శ్వచరుల్ 19

రుక్మాంగద చరిత్రము (4-112)

ఉ. కట్టిరి కొట్టి రీడ్చి రధికంబుగ నాగిరిగుండ్లు ఱొమ్మునం
బెట్టి రెసంగి ద్రోచిరి తపింపఁగ నెండల నిల్పి రంటఁగాఁ
జుట్టిన పచ్చడంబు వడిఁ జారఁగ దోచిరి పట్టుకారులం
బట్టిరి యిట్లు పాపముల పాలుగఁ జేసిరి వీర లందరున్ 20

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్ర (1-48)

క 'జోల ల్వాడిరి యమృతపు
జాలుం జోకొట్టఁ జాలు 21

రామాభ్యుదయము (1-89)

ఉ. కూడిరి యొండొరుల్ దొరసి కుంతలకాంతు లొసంగి వీడుజో
డాడిరి (క్రేళ్లు దాటెడు మదాళులతో వెలిదమ్మి ధూళి గో
రాడిరి కంతు దంతులన హస్తపుటంబుల వారి చల్లుఁ బో
రాడిరి యోలలాడిరి లతాంగులు రాగరసైకమగ్నులై) 22

మరియును (ప్రథమ పురుషమందు సంధి వికల్ప మగుటకు ప్రయోగములు బహులములు) గలవు సోమయాజి నందితిమ్మన్న ప్రౌఢకవి మల్లన్న మొదలైనవారి నాక్షేపింపక శ్రీనాథుడు గారిని మాత్రమే కానక ప్రయోగించెనని (అప్పకవిగారు) అనుట తలంపగా—, విష్ణు తత్త్వమించు కంతయు దెలియక విష్ణునిందసేయు వీరశైవుడొకడు శివతత్త్వమించు కంతయు దెలియక శివనిందసేయు వీరవైష్ణవు డొకడ-ఈ ఇద్దఱు మాత్రమే అతిసాహసికులుగలరు అప్పకవ్యార్యుడు మూడవ వాడుండె (ననిపించును) 23

"సీ చిన్నారి పొన్నారి చిఱుత కూకటినాడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూగు మీసాల నూత్న యౌవనమున
శాలివాహన సప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి విండు జవ్వనఁబున యందు
హర్ష నైషధ కావ్య మాంధ్ర భాష

ప్రౌఢ నిర్భర వయః పరిపాకమునఁ గొని
యాడితి భీమనాయకుని మహిమ
ప్రాయ మింతకు మిగులఁగై వ్రాలకుండ
కాశికాఖండ మను మహాగ్రంథ మేను
దెనుఁగు సేసెద కర్ణాటదేశకటక
పద్మ వనహేలి శ్రీనాథ భట్ట సుకవి 24

అని (కాశీఖండము 1-7) శ్రీనాథుడుగారు చెప్పుకొనినారు హరవిలాసము మొదలైనవి మరియును రచించినారు చిన్నతనము నుంచి నిరుపమానమైన యిన్ని ప్రబంధములు చేసిన కవి (మరియొకడు) కనిపించడు. (అష్ట) దిగ్గజములందు ప్రసిద్ధుడైన రామరాజభూషణ కవి—

మ మహి మున్ వాగనుశాసనుండు సృజియింపన్ గుండలీంద్రుండు ద
న్మహనీయస్థితి మూలమై విలువ శ్రీనాథుండు బ్రోవన్ (మహా
మహులై సోముఁడు భాస్కరుండు వెలయింపన్ సొంపు వాటించు నీ
బహుశాంధ్రోక్తి మయప్రపంచమున దత్ప్రాగల్భ్య మూహించెదన్) 25

అని (వసుచరిత్ర- 1-10 యందు శ్రీనాథుడుగారిని) వినుతించెను 26

శ్రీనాథునిగారి ప్రయోగములు విసంధికి మరియును గలవు 27

నైషధము (1-67):

ఉ. తెప్పలు వ్రాల్ప కప్పుడమితేని మనోహరమూర్తి నిచ్చలుం
దప్పక చూచి చూచి ప్రమదల్ ప్రమదంబు లాత్మలం
జిప్పిలుచుండ నెద్ది పరిశీలన జేసిరి యట్టి యభ్యాసం
బిప్పుడు వారు జూపుదు రపేత నిమేషములైన చూపులన్ 28

'అభ్యసన' మని హ్రస్వము నున్నది. 29

అందే (6-115):

ఉ. లాలనఁ గ్రొత్త బెబ్బులి కలాసము వెట్టిరి యాసనంబుగా
గోలయు సాధువైన యొక కోమటికిన్ నిషధేంద్రు బచ్చుకున్

మేలపు వైవడిం దను సమీపపు ధూర్తులు తత్పురః స్థలాం
గూలము యవ్వణిక్కునకుఁ గోళవిఖ్యాంభజ శంకజేయఁగన్ 30

(నాల్గవ చరణమున) ఉకారముకు సంధి వికల్పము 31

కాశీఖండము (3-232)

గీ- చంద్రమౌలి భరద్వాజ సంయములును
హంస పదియను నొక కిన్నరాంగనయును
నా ప్రవాలోష్ఠి మగఁడు వేణీప్రియుండు
సిద్ధిఁబొందిరి యవిముక్త సీమయందు 32

అందే (2-33).

సీ పా అందందఁ జేసిరి యభవు గేహమునకు
ధన్యాత్ములుగఁ బ్రదక్షిణములు. 33

(ఇక) మధ్యమ పురుషముకు విడియుండుటకు -

కవులషష్ఠము :-

చ. అదలిచి నిల్చి వారిం గని యంతక కింకరు లెవ్వరయ్య మీ
రిదె యమునాజ్ఞ ద్రోచితిరి యెచ్చటనుండిటు వచ్చినార లె
య్యది గత మడ్డపెట్టుటకు (నేవ్వరివార లెరుంగఁ జెప్పుఁడా
యదిజి తమాజులో సురలొ యక్షులొ సిద్ధులొ కాక సాధ్యులో 34-

(ఇక) ఉత్తమపురుషముకు విడియుండుటకు.-

ఆదిపర్వము (5-239) :

క. వినవిద్య నొరులు నీక
గ్గలముగ లేకుండ నిన్ను గఱుపుదు నని మున్
బలికితిరి నాకకాదీ
త్రిలోకముల నధికుఁ జూచితిమి యొక యొఱుకున్. 35-

విరాట పర్వము (4-93)

క- తలఁపగ రిపులకు నిమ్మగు
కొలఁది గడచి వచ్చితిమి యకుంఠిత బాహా
బలము నెఱుపఁ దఱి యయ్యెన్
జలింప వలదింగ మనకు శత్రుల వలనన్ 36

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (4-28) ·

చ ధరణిప నేడు నెల్లియును దక్కువగా నెలనాళ్ళు నయ్యె నే
నరసితి లెక్కవెట్టితిని యాయము లేదొక వీసమైన నే
నెరవున నింక మా ఋణము వేగవె తీర్చెదుగాక, మిన్న కే
సురిగెదవో వివేకగుణశూన్యత బొంది యసత్యవాదివై 37

శ్లిష్టమై యుండుటకు -

ఆరణ్య పర్వము (6-99)

క జనపతి మేల్కని యంతయు
ననుజుం డెఱిఁగించి యిట్టు లను నబ్దముపై
నెనిమిది నెల లుండితి మి
వ్వనమునఁ దగు నింక నొండు వనమున కేగన్. 38

పారిజాతాపహరణము (5-41) :

చ బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టి తని వల్కఁగ విందుముగాని నేడు మా
చెలి యిది పుష్పవాగురముచే నిను గట్టఁగఁ గంటి మింక నె
మ్మెలు పచరింపరా దనుచు మేలము లాడెడు సత్యబోంట్ల స
న్నల నెసఁ గొల్పుచున్ గెలవ నవ్విరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 39

మూడు పురుషములకు విడియుండుటకు (ఇట్లు) మహాకవి లక్ష్యము లనే కము లుండగా నప్పకవిగారు నిలువని సూత్రమున కర్థము పరిశీలించుటయు శ్రీనాథుడుగారి నాక్షేపించుటయు సర్వోత్కృష్టముగా నున్నది 40

అప్పకవీయ మనే పేరు మాత్రమేకాని, ఆ గ్రంథము నెఱుగని కొందఱు పండితులు, నించుకంత గ్రంథ మెఱుంగుదురు గాని తదర్థ మెఱుగని కొందరు

పండితులను సుప్రసిద్ధమైన యప్పకవీయము నాక్షేపించినామని మము నందురు అయితే అప్పకవి స్వయముగ కల్పించినవిన్ని, కొన్ని దిద్దినవిన్ని కొన్ని పొరపడినవిన్ని మహాకవి లక్ష్యములతో విశద పరచినాముగాని, ఆసంతునిని, ముద్దరాజు రామన్నను, శ్రీనాథాదుల నప్పకవి నిష్కారణ మాక్షేపించినట్టుల (మేము) ఎవరిని నాక్షేపించము ఈ పామరులసడి రధ్యామృగాక్రందనము భద్ర గజమున కెట్టిదో మాకు నట్టిది 41

అమర వ్యాఖ్యాసుధ యందు భానోజీ దీక్షితులు గారు అమరవ్యాఖ్యాకారుల నందరి నాక్షేపించిరి కోలచెల మల్లినాథ సూరిగారు మొదలైనవారు అదివరకు (ఇతరులు) రచించిన వ్యాఖ్యానాదులందు పొరపాటు లున్నచోటల నాక్షేపించి నారు ఆ లాగున వారు దిద్దక పోతే తప్పులే యొప్పులవును ఇప్పు డప్పకవి చెప్పిన తప్పులు పామరులకు గ్రాహ్యములైనవి కావుగనుకనా మేము విశద పరచిన శంకా సమాధానములు సంస్కృతాంధ్ర కవితాకలా ధురంధర కలానిధి హృత్ప్రమోద కరములుగాని కేవల బాలిశ మానసోల్లాస కరములుగావు కావున దేవానాం పియ ప్రియా ప్రియ భాషణము లొక్క- తీఱు 42

ఇన్ని తప్పు లప్పకవీయ మందుంటే నందఱు నెందుకు (దానిని) గొని యాడుచు రందిరా? మొదట భూలోకములోనున్న గ్రంథముల పేరులన్నియును వ్రాసినందున (అప్పకవిగారు) ఇన్ని గ్రంథములు పరిశీలించి నారనిన్ని, అలం కారముల పేరులు రీతులు వృత్తులు మొదలైనవాటి పేరులు, రసముల పేరులు వ్రాసినందున సిన్నియు విమర్శించినారనిన్ని పామరుల తాత్పర్యము. వేదములు నాలుగు అన్నంత మాత్రమున వేదములు చదివినవాడగునా? ఈ గ్రంథమువలన నొక యలంకారము ఒకరసము ఒకరీతి మొదలగు కావ్యసామగ్రి తెలియ వలసినవారి కించుకంతయు తెలియదు. తెలిసినవారం కీ పేరులతోనేమి పని యున్నది గ్రంథముఖమున నున్న గ్రంథాదుల పేరులున్ను అయన చెప్పించు కొన్న తన గ్రంథ మహిమను చూచిన బాలిశులకు (అవియన్నియు) వారకామినీ వేషభాషాదులవలె మోహకరములు 43.

(అప్పకవిగారు చెప్పిన మరియొక అంశముగూర్చి ఇక్కడ వ్రాసు- తున్నాము) 44-

"గీ గ్రామ్యమైన నాంధ్రకవులు సంకేతిత
సుప్రసిద్ధమన చు సూత్రమునను
గలిమిఁ బూర్వకవులు కావ్యోక్తములు ప్రసి
ద్ధంబులైనఁ గూర్పఁ దలఁతు రెపుడు (1-128) 45

వ. అది యెట్లనినఁ గనియె ననవంసిన భూతార్థ క్రియాపదైక వచనంబు నందు వర్ణలోపముచేసి కనె నట యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించిరి గాన నది సాధకము చేసికొని యాంధ్ర కవితా పితామహుడు 'కొనియె ననుటకుఁ 'గొనె నని చెప్పె నవి యెవ్వియనిన - 46

ఆదిపర్వము (1-100) నందు :-

క వనకన్యక యట నే నట
వనమున గాంధర్వ మట వివాహం బట నం
దనుఁ గనెనట మఱచితినట
వినఁ గూడునె యిట్టిభంగి విపరీతోక్తుల్ 47

ఆముక్త మాల్యద : (1-4) నందు -

ఉ పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె గాంచి యజాండ భాండముల్
వానను మీఁదఁ బ్రోవ నడువంగొనె దన్నన నగ్రనిశ్చల
వ్యానచలత్వనిష్ఠలె సమస్త జగంబుల ధార్యచేతనల్
గా నుతికెక్కు సైన్యపతి కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్ . 48

-అని వ్రాసినారు. మరి ఆహోబిల పండితులవారు :

'చనెన్ వినెన్ కనెన్,ఇత్యాది క్రియా పయోగోపి ప్రబంధేషు వర్తతే

'ఏదంతతాచ నామ్నా మన్యతరస్యామి యాంతానామ్'
ఇతిసూత్రం న ప్రవర్తతే నామ్నామితి నామమాత్రస్యైవ
గ్రహణాత్ కింతు విక్రతి వివేక సూత్రేణ తన్నిర్వాహః
యస్యాద్దేశ్య క్రియాంతేయ భూతపేకత్వవాచకః ఇతి యః'
'ఇత్యాత్ భూతబహుత్వేతు, దేశ్యే తూభయతో భవేత్
ఇతి ఎత్వమ్ చనియె, వినియె, కనియె-ఇత్యాది

'ఇయాంతాస్సాధవశ్శబ్దాః క్వచి దేవంతతాపివా ఇతి వా ఎత్వయ్
అచోఽచి కుత్రచిల్లోపో ఐహలం స్యాత్ప్రయోగతః
ఇతీకారలోపః చనె, వినె కనె-ఇత్యాది (క శి భూ పు 189)

ఏవం స్థితే మహాకవి ప్రయోగసిద్ధేః ప్రయోగవిధానత్వ కథనేన మహాకవి ప్రయోగ రూఢంచేత్ గ్రామ్యమపి ప్రయోగార్హ మిత్యాదార్య తాత్పర్యమితి బాల సరస్వత్యోక్తమ్ ఇదమేవ తాత్పర్యమభివర్ణ్య అప్పకవినాపి వినె కనె, చనె-ఇత్యాదిశబ్దానాం గ్రామ్యత్వేపి మహాకవి ప్రయోగ రూఢత్వాత్సాధుత్వ ముక్తమ్ తన్న, చనె ఇత్యాది శబ్దానాం శాస్త్రరూఢత్వేన ' (క శి భూ పు 217)

-ఆని'చనె వినె' మొదలైనవి గ్రామ్య పదములుగావని స్పష్టముగా చెప్పినారు 49

గ్రామ్య పదములనగా—ఎక్కడ ఏర అక్కడ, ఆర-ఇటువంటివానిన్ని 'ఓరుఁ దెగడుచోట చెప్పవచ్చు నని లాక్షణికులందఱి తాత్పర్యమున్ను'. 'పాపడు ఏర కౌరవసేన ఏర ఒండిసనుట ఏర' అని విరాటపర్వమందు చెప్పినారు కౌరవసేన యేర అనుచోట తిరస్కారము కనుపించదు సరేకదా, ఒండిసనుట యేర' అనుటవలన నిక్కడ తిరస్కారమున్ను, మొదట స్తుతియు కనిపించుచున్నది. 50

విజయవిలాసమునందు—'భూజగ మేర', మారుతాశనజగి మేర-' ఇవి గ్రామ్యపదము లన్నారు ఇక్కడనైనా నింద కనుపించదు 'ఎంత మనసాహస మింతుం కంచు నెంచుచున్ అనుటవలన నాశ్చర్యమే కనుపించుచున్నది. 51

నూత్నదండిగారు వేదాలు వాదాలు'-ఇటువంటివి గ్రామ్యము లన్నారు. మహాకవి ప్రయోగము లవియును గంవు. 52

మధ్యవర్ణ లోపముగల పదములు గ్రామ్యములని సకల లాక్షణికుల తాత్పర్యము చివర వర్ణలోప(మైన) పదము గ్రామ్యమని యెవరు ననలేదు. -అప్పకవి గారున్ను

గీ. 'చులుకఁగా గ్రామ్యజనములు పలుకునట్టి
తెలుఁగుమాటలు గ్రామ్యంబు లనఁగ జరగు
వర్ణలోపంబు నొంది కావ్యములఁ దొరవు
పరులఁ దెగడుచోఁ నొప్పు పొందొంగ' (1-128) 53

గీ అక్షరవిలోపమై యుండునట్టి పలుకు
గ్రామ్యమన నొప్పు నదె యపభ్రంశకంబు
ననఁగబడును నాకడ కాడ యనుచు మఱియు
నడుమనున్న ఁకారంబు నుడువకున్న (1-124) 54

అనిచెప్పిరి కనె కొనె అనుచోట చివరివర్ణము పోయినది చివర నువర్ణ లోప ములుగల పదములున్ను గ్రామ్యములనకుంటే- (వన కన్య కయట ..' యను) మొదటి పద్యమందు నాశ్చర్యము కనుపించుచున్నది లేక నిందయున్న దందిరా (పూని ముకుందు.. అను) రెండవ పద్యమందు నింద యెక్కడా కనుపించదు మహాకవి ప్రయోగములు మరియును గలవు 55

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (అవ 91)

చ నలువుగ నెన్నగైన రఘునాథ నృపాలుఁడు గల్గఁగా మహీ
స్థలి నఖిలైక ధర్ములు తామరతంపరలై చెలంగెఁ గొ
ల్లలుగ నశేష సజ్జనకులంబు సుఖంబు గనెన్ సమస్త వి
ద్యలఁ గసదెల్ల వాసి మెఱపై వెలకట్టి సభాంతరంబులన్. 56

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (8-16)

గీ సవతి కద్రువ శేషతక్షకులు మొదలు
గాఁగ వేవురు భుజగపుంగవులఁ గాంచె
నండముల మూఁడిఁ గలధౌత గండశైల
సన్నిభంబులఁ గనెఁ బుణ్యసాధ్వి వినత. 57

రామాభ్యుదయము (8-114)

ఉ. అంత సుమిత్రయుంగనె ననంతవిలాసుల ధర్మశాస్త్ర సి
ద్ధాంత రహస్యకోవిదుల (నప్రతిమ ప్రతిభాప్రభావ దు
ర్దాంతుల శ్రీనికాంతుల నుదగ్రగభీరిమదాతురీ సర
స్వంతులనిర్వురిన్ విమతజైత్రులఁ బుత్త్రుల సచ్చరిత్రులన్) 58

శ్రీనాథుని భీమఖండము (5-112)

చ. మగటిమి చంద్రగుద్దురక మట్టిన వామపదాంబుజంబుపై
నిగలమునన్ సురాసురుల నించిన యందియ మల్లుమల్లనం
బొగడలు బొండు మల్లియలు బొన్నలు పాగడ నొల్లియంబునన్
నిగిడిచి వీరభద్రుఁడు చనెన్ శశిమౌలి సమీప భూమికిన్. 60

హరవిలాసము (7-29) —

మ (భసితోద్ధూళితనిర్మలావయవుఁడున్ బండాక్షరీ సంతతా
భ్యసవవ్యాప్తిపరాయణుండును శివధ్యాన ను సంధాతయున్
మసృణస్నిగ్ధతరక్ష చర్మమయ కంథాభద్ర పీరుండునై)
అసమశ్రేమ కిరీటి పాశుపత దీక్షారంభముం గైకొనెన్. 60

భైమిసి భారతము (1-104) -

శా. చేదోయిన్మకుళించి వీడుకొనె నక్షీణప్రమోదంబునన్
వేదవ్యాసు ప్రసాద భాసురవచో విన్యాసు నంహస్సము
త్పాదధ్యాసు సుధీవిలాసు నుతవిద్యావాసుఁ బ్రజ్ఞాకలా
సాదక్షానసముల్లసచ్ఛిదమృతాస్వాదాధికోల్లాసునిన్ 61

అందే (2-76) -

ఉ భీముని బానుదేశముల భీషణ వాయువు లుప్పతిల్లి సం
గ్రామ తలంబున న్వికరఁగా జతురంగ సమస్త సైనిక
స్తోమము లభ్రమండలముతో నొరయం జనె బొందితోన సు
త్రాముని పీది కేగెడు విధంబున దివ్యులు చోద్యమందఁగన్ 62

మరియును గలవు

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము (మానవ 40) నందు —

క కనియెం జూచెను కాంచెను
గనుగొనియెం గనె ననంగ గలయవి పేర్లై
చను వీక్షించె ననుటకున్
(ఘనతర గోరాజగమన కాయజదమనా) 63

అందే (మానవ. 88) .-

గీ. అనియె నుడివె వక్కాణించె నాడెఁ జెప్పె
వినిచె వాక్రుచ్చెఁ బలికెనాఁ జను వచించె
ననుట యాలించె నాలకించెను వినియెను
వివె నవంగ నొప్పు శ్రుతుఁడయ్యెననుట పేళ్లు. 64

అవియున్నది మరియు-

పారిజాతాపహరణము (2-84)

క. మురమథనుఁ డి ట్లిధంబున
గరుడనిపై గగన పథము గడచి యరుగుచున్
తరలాయతాక్షి కిట్లనె
సరస మధుర వచనరచన చాతురి మెఱయన్. 65

అందే (1-20)

చ అం వడిభోగరత్నములు నాదిశిలోత్కట గంధగంధముల్
తలివునఁ బాఱ నవ్వు వసుధాసతి దా ధుఱకీర్తి మౌక్తిక
చ్ఛలమునఁ గృష్ణరాయ నృపచంద్రుని ప్రాపున...భూషణో
జ్జ్వలనమణుల్ మృగీమదము వాసనయుం గనె ధూర్జటంగనన్ 66

ఇట్లు మహాకవి ప్రయోగము, నిమంటువు గలవాడవి .గ్రామ్యములని యెవరు ననలేదు అప్పకవిగారు వ్రాసిన గ్రంథమువలన నన్నయభట్టుగారు, పెద్దనగారు నప్పకవి గారితో (స్వయముగా తమపొరబాటు) చెప్పినట్లు కన్పించు చున్నది 67

నామాంతముల ఆమ, అయాదుల విచారము

(ఇదిట్టుండగా తెలుగున మనుష్యంపేర్ల చివర చేర్చబడు అమ్మ, అయ్య మొదలగువాటికి సంబంధించిన యంశములు కొన్ని గమనింపదగినవి వ్రాసు తాము) 68

విరాటపర్వము (1-10)

సీ మజ్జనకుండు సన్మాన్య గౌతమ గోత్ర
మహితుండు భాస్కర మంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యసఘులు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్య వరులు
కూరిమి తమ్ముఁడు గుంటూరి విభుఁడు కొ
మ్మన దండనాథుండు మధురకీర్తి
విస్తర స్ఫారుఁ డాపస్తంబ సూత్ర ప
విత్రకీలుఁడు సాంగవేదవేది
యర్థిఁ గఱ వచ్చి వాత్సల్యమతిశయిల్లు
నన్మదీయ ప్రణామంబు లాచరించి
దృష్టి దీవించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యెలమి నిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు 69

ఈ పద్యమందు-అన్నమాంబ సిద్ధనామాత్యుడు కొమ్మన దండనాథుడు-
అని ప్రయోగింపబడినది 70

ఆరణ్యపర్వము (7-469)

సీ భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబ సూత్రుండు
శ్రీవత్స గోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యాన సంసక్త చిత్తుఁడు సూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుం డిల పాకనాటిలో నింకం
కేశ్వర స్థానమై యెసకమెసఁగు
గుళ్లూరి నెలవున గుణగరిష్ఠత నొప్పు
ధన్యుఁడు ధర్మైక తత్పరాత్ముఁ
డెఱ్ఱనార్యుఁడు సకల లోకైక విదితుఁ
డైన నన్నయ భట్ట మహాకవీంద్రు
సరస సారస్వతాంశప్రశస్తి తన్ను
జెందుటయు సాధుజనహర్షసిద్ధిఁ గోరి. 71

ఇందు—సూరనార్యుడు, పోతమాంబ, ఎఱ్ఱనార్యుడు-అను ప్రయోగము లున్నవి. 72

శ్రీనాథుని నైషధము (1-82)

సీ గౌతమగోత్ర విఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
పరమసంయమి సూత్రపావనుండు
గారాపు పౌత్రుండు గంధవారణుఁ డగు
శ్రీ కేతనామాత్య శేఖరునకు
పేషిణీహనుమంత విరుదాంకుడగు...
వారికి నెయ్యంపు వరసుతుఁడు
చేహత్తిమల్లుండు దోహత్త నారాయ
ణుం డఖండి యరాయచండ విరుద
మంత్రి యల్లాడరాజను మహితపుణ్యుఁ
డన్నమాంబయుఁ దనకు నత్యంత గరిమఁ
దండ్రియును దల్లియును గాఁగ ..
తల్లమాంబికదేవి నుద్వాహమయ్యె 78

అందే (1-88)

మ. వనితారత్నము తల్లమాంబికకు శ్రీవత్సాంక తుల్యుండు పె
ద్దనకుం బుట్టిన నందనుల్ విమల విద్యాభారతీ వల్లభుల్
వినతాసూన సమాన విక్రమ నిధుల్ వీరుండు వేమాహ్వయుం
డును శ్రీ ప్రెగ్గడ దండనాధతిలకుండున్ సింగనామాత్యుఁడున్. 74

ఈ పద్యములందు — కేతనామాత్యుడు, అన్నమాంబ, తల్లమాంబ సింగనామాత్యుడు-అను ప్రయోగములున్నవి మరియు 75

అందే (1-86)

మ తగు కైవార మొనర్ప విక్రమకలా ధౌరేయతాశీలి శ్రీ
ప్రెగదన్నధ్వజినీశుఁ డంఘినిధిగంభీరుండు శుంభద్విష
న్నగరద్వార కనాట పాటన విధానప్రౌఢ బాహార్గలా
యుగలుం డాహవసవ్యసాచి ధరలో నొక్కండు పేరుక్కునన్ 76

ఈ పద్యమందు ప్రెగద-అన్న = ప్రెగదన్న అని స్పష్టముగానున్నది 77

కొందఱు కోనయ-కోనయ్య, రామయ-రామయ్య సింగన-సింగన్న, వెంకమ-వెంకమ్మ –ఈ మొదలైనవి ఏకపదములేగాని, వాటిలో అయ . అయ్య: ఆన, అన్న ఆమ, అమ్మ అని పదవిభాగము లేదంటారు ఆంధ్రగీర్వాణాదులందు నామధేయమొకటేగావున అమాత్య మంత్రి దండనాధులు పురుషులకున్ను అంబాదులు స్త్రీలకున్ను చెల్లునవుడు మధ్యను తెలుగుపదములైన అయ, అయ్య మొదలైనవి ఉండరాదని వారి తాత్పర్యము, కావున రామయ్య వెంకమ్మ మొదలైనవి ఏకపదములే (అని అంటారు) 78

(మరి ఇదేసతి) అయితే ప్రభురామయతులందు (రామయ్య, వెంకమ్మ ఇత్యాదులలో) అచ్చులకు (యతి) చెల్లకపోవలెను. ప్రభునామ యతులు ఉభయ యతులని యుండగా స్పష్టముగా ప్రెగడదండనాథు' డని ప్రెగడన్నదండనాథు' డని యొకనికే రెండు విధములుగా మహాకవి ప్రయోగము లుండగా, విమర్శకులు చెప్పిన (పైమాట) నిలువదు. 79

ప్రబోధ చంద్రోదయమునందు –

సీ కలరు కౌశికగోత్ర కలశాంబురాశి మం
దారంబు సంగీత నంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీలయౌ పోచమ్మ
కాత్మసంభవుఁడు మల్లయ మనీషి
యతని మేనల్లుఁ డంచిత భరద్వాజ గో
త్రారామ చైత్రోదయంబు ఘంట
నాగధీమణికి ధన్యచరిత్ర యమ్మలాం
బకుఁగూర్మి తనయుఁడు మలయమారు
తాహ్వయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమ్రతవాక్కు
లీశ్వరారాధకులు శాంతు లిఁ ప్రసిద్ధు
లుభయ భాషల నేర్పరు.....
మర్తు లీ కృతిరాజు నిర్మాణమునకు. 80

ఇందు 'మల్లయ మనీషి' యను చోట ప్రభునామ యతి 81

పారిజాతాపహరణము (5-108).

సీ కౌశికగోత్ర విఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుఁ డార్వేల పవిత్రకులుఁడు
నంది సింగామాత్యునకుఁ దిప్పమాంబకు
తనయుండు సకల విద్యావివేక
చతురుండు మలయమారుత కవీంద్రునకు మే
నల్లుఁడు కృష్ణరాయక్షితీశ
కరుణా సమాలబ్ధ ఘనచతురంతయా
న మవోగ్రహార సన్మానయుతుఁడు
తిమ్మనార్యుఁడు శివపరాధీన మతి య
మోర శివగురు శిష్యుఁడు పారిజాత
హరణ కావ్యమును రచించె నాంధ్రభాష
నాదివాకర తారాసుధాకరముగ 82

తిప్పమాంబ, తిమ్మనార్యుడు.

చాటుధార —

క మాకొలది జానపదులకు
నీ కవితారీతి యబ్బునే కూపనట
ద్వైకములకు నాకథనీ
శీకరముల చెమ్మ నంది సింగయ తిమ్మా! 83

చాటుధార —

ఉ ఆరవి వీరభద్ర చరణాహతిఁ బోయిన బోసినోటికిన్
నేరకపోయె, రామకవి నేరిచెఁబో మన ముక్కుతిమ్మన
క్రూర పదాహతిం బడిన కొక్కిరపందికి దుప్పికొమ్ము, బ
ల్గా రచియించినాఁడు రవి గాననిచోఁ గవి కాంచునే కదా 84

ఒక పద్యమందు తిమ్మ' అని రెండు పద్యములందు తిమ్మన' అని యున్నది మరియును- 85

పారిజాతాపహరణము (1-14)·

క. ఆ నరస మహీమహిలా
ఖానికి కులసతులు పుణ్యచరితులు తిప్పాం
బా నాగాంబిక లిరువురు
దానవదమనునకు రమయు ధరయుం బోలెన్ 86

కవి 'అమ' శబ్దము లేకుండగా 'తిప్పాంబా' 'నాగాంబిక' యని ప్రయోగించినాడు. నాగాంబిక అని నామకరణమే అయితే ఆకవియే ఆనాగాంబికనే (ఈ క్రింది పద్యమున) 87

శా. వీరశ్రీనరసింగ శౌరిపదపన్ విశ్వక్షమా మండలీ
ధౌరంధర్యమునన్ జగంబు ముదమొందన్ నాగమాంబాసుతుం
డారూఢోన్నతిఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రత్నసింహాసనం
బారోహించె విరోధు లాగహన శైలారోహముం జేయఁగన్.
(పారి 1-16) 88

'నాగమాంబ' అని ప్రయోగించెను. కవీశ్వరుల యిష్టముగాని మరేమియులేదు. 89

వసుచరిత్ర (1-35)

క. ఆమనుజేంద్రునకుఁ బురం
ధ్రీమణి యగు తిమ్మమాంబ శ్రీరామునకున్
భూమిజ, సుత్రామునకు పు
లోమజయను బోలె జగతిలో నుతికెక్కెన్ 90

సోమనాథ శాస్త్రులవారు ఈ పద్యవ్యాఖ్య యందు తిమ్మమాంబ' అని ప్రయోగించి నందుకు (ఆది) కవి ఔద్ధత్యమని వ్రాసినారు. మహాకవి ప్రయోగములలో బహుళముగా రెండు విధముల నుండిన 'తిమ్మమాంబా'ది ప్రయోగములు నవీనులు పండితులవారు నిషేధించి నందున, వారి మతము ననుసరించే, 'తిమ్మమాంబ' అని ప్రయోగించరాదని సోమనాథ శాస్త్రులవారు కోపమును ప్రకటించినారు. ఈ వెఱ్ఱి ఆధునికులకన్న కొందఱికి గలదు అటువంటి సర్వోత్కృష్ట పండితులకే తిండగా ఆధునికుల కుండుట వింతగాదు. (మరికొన్ని ప్రయోగములు వ్రాసుతాము) 91

మనుచరిత్రము (1-81)

గీ ఆ నృసింహ ప్రభుండు తిప్పాంబ వలన
నాగమాంబిక వలన నందనులఁ గనియె
వీర నరసింహరాయ భూవిభుని నచ్యు
తాంత సంభవుఁ గృష్ణరాయక్షితీంద్రు 92

ఆముక్తమాల్యద (1-23)

క. ఆ యీశ్వర నృపతికిఁ బు
ణ్యాయత మతియైన బుక్కమాంబకు తేజ
స్తోయజ హితు లుదయించిరి
ధీయుతులగు నారసింహ తిమ్మనరేం దుల్. 93

రాఘవపాండవీయము (1-8).

సీ. పా. ఏనృపోత్తముతల్లి మానిత పరమ సా
ధ్వీగుణంబుల ప్రోడ తిమ్మమాంబ... 94

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (అవ 11).

గీ తీవి నచ్యుతరాయల దేవియైన
తిరుమలాంబకు దేవియై తేజరిల్లు
మూర్తమాంబను బెండ్లియై కీర్తివెలసి
చెవ్వవిభుఁడు మహోన్నత శ్రీచెలంగె. 95

బుక్కాంగద చరిత్రము (1-1)

ఉ శ్రీమయ పత్రముల్ జటలు చెల్వగు నభ్రంతరగింజి కణ
స్తోమము పుష్పముల్ ఫలము సోముడునై పొలుపొందు పార్వతీ
కోమల దేహవల్లి పెనఁగొన్న సమంచిత దక్షవాటికా
భీమయ దేవకల్పక మభీష్ట ఫలంబులు మాకు నీవుతన్. 96

అందే (1-47):

క. వామాంగ కలిత గౌరీ
కామా కుచకుంభ ముస్ఫణ పంకవిలిప్త

శ్రీమహితోరస్థలునకు
భీమయ దేవునకు శాతపృథు బాహానకున్ 97

దేవనామములకు అయ అయ్య అని తఱుచులేవు శంకరయ, శంకరయ్య ఇటువలెనే ప్రయోగములు గంవు 98

రుక్మాంగద చరిత్ర (1-11).

క. మనమున సేవింతును మ
జ్జనకుని శ్రీవత్సగోత్ర సాగరచంద్రున్
ఘను పోతయ మంత్రీశ్వరు
ననయంబును భక్తి నమ్మణాంబా ప్రియునిన్. 99

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (2-207).

స్రగ్విణి లింగమాంబ సుతా లేలిహానేశ పా
దాంగద ధ్యానలీనాత్మ (గాంగేయ గ
ర్భాంగనా నర్తకీ హారి జిహ్వాస్థలీ
రంగ సారంగ దృగ్రాజి మీనధ్వజా) 100

భారతమందు, ఆంధ్ర పంచకమందు, పారిజాతాపహరణ విజయ విలాసాది మహా ప్రబంధములందే కాదు గీర్వాణ కావ్యములందున్ను (ఇట్టి ప్రయోగములు గలవు వ్రాసుతున్నాము) 101

సాహిత్య రత్నాకరము:-

తస్మా త్పర్వతనాధసూరిజనిధేః శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగా సంగజపేయి సద్గుణమణే ర్లబ్ధో యశశ్చంద్రవత్
సోయం ధర్మ సుదీర్ఘవాం ఛినసితైః కర్తుం రసాలక్రియా
సంపూర్తిం సముదంచయేయ మథునా సాహిత్య రత్నాకరమ్. 102

స్రగ్ధర: ధర్మాంతర్వాణి వర్మ త్రిభువనవిదితే
వారణాస్యన్వయే
యస్సంజాతః పర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణ భూ
ర్యల్లమాంబా సుగర్భః

వ్యాఖ్యావిఖ్యాత కీర్తి ర్వివరణగురు వా
క్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం
తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితే
త్రిత్వసంఖ్యస్తరంగః 103

స్రగ్ధర ధర్మాంతర్వాడివర్య స్త్రిభువనవిదితే
వారణాస్యన్వయే
సంజాతోయల్లమాంబాకృత సుకృత ఫలం
పర్వతేశస్య భాగ్యమ్
కావ్యాలంకార కృష్టాస్తుతి రవిశతకా
న్నాటకాది ప్రణేయ
స్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితే
తుర్య ఉల్లాసతరంగః 104

మేము లక్ష్యములు వ్రాసిన గ్రంథము లన్నియును ఆహోబల పండితుల వారు పరిశీలించిన వేను. కవిశిరోభూషణమందు

'రామయప్రభుడ, రామయమంత్రి, కోనమాంబ ఇత్యాదయో 'నప్రయోగార్హాః రామప్రభుడు 'రామమంత్రి కోనాంబ ఇత్యాకారేణ ప్రయోగార్హాః 'లక్కమాంబా కుమారే తి ప్రయోగస్తుప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్న ఇతి జ్ఞేయః

అని వ్రాసినారు. 'లక్కమాంబా కుమార' అన్నది ఎవరి ప్రయోగమో తెలియదు వారు భారతాది (గ్రంథము లందలి) ప్రయోగము లేమనుకొనిరో తెలియదు ఆయన నిషేధించిన ప్రయోగములే బహులముగా నున్నవి. నిలిపినదే విరళము ధర్మభట్టుగారు యల్లమాంబ అని ఆద్యంతస్థము ప్రయోగించినారు కావున యల్లయ్య, యల్లన్న—ఈ మొదలైన విన్ని యకారాదు లుండవచ్చుననే తోచుచున్నది 105

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (1-24)

గీ ఆతని యర్ధాంగలక్ష్మి శ్రీ యన్నమాంబ
కాంచె దనయుల నర్థార్థికల్పతరుల

నల్లయాధీశ పెదకోటయన్నప్రోం
కువలయేశ దొడ్డయ పిన్నకోటవిభుల 106

'యన్నమాంబ' యకారాది కాకపోతే ఇకోయణచి' సూత్రము ప్రవర్తించ వలెను ఈపద్యమందు యన్నమాంబ అల్లమాధీశ (అను రెండు పదములు నున్నవి) 107

-: దీర్ఘాంతపదముల హ్రస్వాంతత :-

మరియు నహోబల పండితులవారు

దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్స్యాత్

యే దీర్ఘాంతాశ్శబ్దాః తేషాం హ్రస్వాః స్యాత్ సోమపుడు గ్రామణి లక్ష్మి,-రము ఇత్యాది. నచదేశ్యపదే నచైక వర్ణేపి, దేశ్యపదస్య ఏకవర్ణ సంస్కృత పదస్య హ్రస్వో న స్యాత్ నవలా, నేతా, ఒకోరి మత్తా ఇత్యాదయః దేశ్యా, శ్రీ, భూ, మా ఇత్యాదయః ఏకాక్షర సంస్కృతశబ్దాః

ఆత్రేయం చింతా హ్రస్వవిధాయకం శాస్త్రం భిన్నవిషయకమేవ, న తు సమాస విషయకమపి. సమాసే తాదృశ ప్రయోగస్యాదృష్టత్వాత్. న చ గ్రామణి పుత్ర ఇత్యాది స్తద్విషయ ఇతివాచ్యమ్ 'ఇకోహ్రస్వోఙ్యోగాంవస్యే తి శాస్త్రేణ తత్సిద్ధేః న చ సమాసే స్త్రీప్రత్యయమాత్ర విషయత్వేన నియమః కార్య ఇతి-వాచ్యమ్. అసమాసే సాధారణ్యేన ప్రవృత్తస్యాస్య సమాసే అన్యాయత్వాత్. తర్హి నది సుత గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్ ఇత్యాది కథం హ్రస్వ ఇతి చేత్

'హ్రస్వోదీర్ఘ సమాసేపి క్వచిద్దీపః ప్రయోగతః'

ఇత్యధర్వణయోగత హ్రస్వః నచాత్ర ద్వితీయాతుల్యతా ప్రతిపాదక శాస్త్రప్రవృత్తిః యత్ర సమాసాంత గతపదస్య షష్ఠ్యంతేనాన్వయ స్తత్రైవ తత్ప్రవృత్తిః న చ "జ్యాపోస్సంజ్ఞా ఛందసోర్బహులమ్' ఇతివార్తికమత్ర ప్రపర్తతే శబ్దస్యాస్య సంజ్ఞాత్వేన రేవతిపుత్రాదివత్ హ్రస్వవిషయతా తయా-ఆద్యాప్రకృత్యాం వ్యవహారాభావాత్. అధర్వణవచన మేవ మానమ్. ప్రయోగత ఇత్యనేన స్థితి నిర్వాహార్థ మిదం వచనమ్ నాపూర్వ శబ్దకల్పనార్థ మపీత్యయ-మర్థో ద్యోతతే వాగనుశాసనస్యాప్యత్రరుచి రస్తీతి జ్ఞాయతే ఆదిపర్వణి

చ. నలినసరస్సుగంధి యమునా నది తుంగతరంగ సంతతా
నిల శిశిర స్థలాంతర వినిర్మిత నిర్మలహర్మ్యరేఖలన్'

ఇతిపారస్య బహుపుస్తకేషు దర్శనాత్ 'రాకసుధాంశు మండలము' ఇత్యత్రత్రాకాపదం షష్ఠ్యంతమ్, సప్తమ్యంతం వా భవతి

క. నెంకొనియె వేటతమిన
బ్బలియుఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమం
గం తమసవీరసికతా
విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్

ఇత్యాది ప్రయోగేతు తమసాది శబ్దానాం భిన్నపదత్వేనైన సాధుత్వ మవగంతవ్యమ్ అని వ్రాసినారు. (క శి భూ. ప్ర 844-847) 108

అధర్వణాచార్యుల వారియందు నుండెడు తాత్పర్యాతిశయము వలన నిటు లింత ప్రయాసము నొందుచే, కాని ఆకారిక కర్త మదియుగాదు, ఈ నిర్ణ యించినది సిద్ధాంతముగ్గాదు. 109

ఓ సూత్రమునకే బాలసరస్వతులవారు

'దీర్ఘాణాం = దీర్ఘములకు, హ్రస్వస్యాత్ = తెలుగున హ్రస్వము గలదు అంచు, లక్ష్మి కరుభోరు దేశ్యపదే = దేశీయపు తెలుగునందు, న చ = లేదున్ను. నవలా నేఱా లకోరీ—ఇత్యాది. ఏకవర్ణేపి = ఏకాక్షర తత్సమ మందున్ను, న = లేదు ష్మా శ్రీ, భ్రూ'

అని వ్రాసినారు. ఇది రాజమార్గం 110

అహోబిల పండితులవారి వ్యాఖ్యలో 'అత్రేయం చింతా అని వ్రాసినది మొదలుకొని చింతించవలసినదాను అధర్వణ కారికవలననే ఈకారాంతము లికారాంతములైతే, చంచూ, తనూ మొదలైన శబ్దములు హ్రస్వము లెటులో నాయెనో: చామరా-చామరం ప్రీడా-ప్రీడః ఈ మొదలైన శబ్దములెటులు హ్రస్వములాయెనో తెలియదు. అయితే అధర్వణాచార్యుల వారికి నన్నయభట్ట గారికి, కాళిదాసాదులకు పూర్వులైన శ్రీ హర్షులవారు ద్విరూపకోశమందు

'ప్రబోధమాధాయ మళాబ్దికానాం
కృపామవాప్తుం చ సతాం కవీనామ్
ద్విరూపకోశో రచితో విచార్య
ఐహప్రబంధస్థితశబ్ద భేదాన్

అని చెప్పుటవలన శ్రీ హర్షులవారును పూర్వకవి ప్రయోగములను చూచి రచించి వాముగాన సందేహ మొందవందని నిశ్చయముకొఱకు చెప్పినట్లు స్పష్టముగా మన్నది

ఆ ద్విరూప కోశమందు:

స్వర్ణదీ స్వర్ణదీ శ్చాపి, వల్లీ వల్లిశ్చ కీర్తితా
దాడిమీ దాడిమిశ్చ స్యాత్, మహిశ్చాపి మహీ తథా
రజనీ రజనిశ్చ స్యాత్ లక్ష్మీ ర్లక్ష్మీ ర్హరిప్రియా
వంభీ వంభిశ్చ స్యాత్ నాభీ నాభిశ్చ కథ్యతే
శాల్మలీ శాల్మలి శ్చాపి, యువతీ యువతి స్సమే

ఇటువలె ననేక శబ్దములు ఈకారాంతములు, ఇకారాంతములును రూఢిగా మన్నవి 111

అధర్వణాచార్యులవారికి పూర్వులైన మహాకవుల ప్రయోగములు 112

శోణచంబు (బాల 25) -

నారాయణాయ నలినాయత లోచనాయ
నామావశేషిత మహాబలి వైభవాయ
నానా చరాచర విధాయక జన్మదేశ
నాభీపుటాయ పురషాయ నమః పరస్మై 118

శంకరాచార్యులవారి రచన

నారీస్తనభర నాభీదేశం
దృష్ట్వా మూగా మోహావేశమ్
ఏత న్మాంస వసాది వికారం
మనసి విచింతయ వారం వారమ్ 114

పై శ్లోకములో 'నాభీ ఈకారాంతము - 115 -

కిరాతార్జునీయము (8 24)

సముచ్ఛ్వసత్పంకజకోశకోమలై
రుపాహిత శ్రీణ్యుపనీవి నాభిభిః
దధంతి మధ్యేషు వలీవిభంగిషు
స్తనాతిభారా దుదరాణి నమ్రతామ్. 116

నాభి హ్రస్వమున్ను, 'వలీ దీర్ఘమున్ను. 117

రఘువంశము .

తదంక శయ్యాచ్యుత నాభినాలా
కచ్చిన్మృగీణా మనఘా ప్రసూతిః 118

నాభి హ్రస్వము. 119

భోజచంబు (బాల. 58)

మందమంద మపయ ద్వలిత్రయా
గాధతా విషయ నాభి గహ్వరా
కోసలేంద్ర దుహతు శ్శనై రభూ
న్మధ్య యష్టిరపి దృష్టి గోచరా 120

నాభి వలి హ్రస్వములు 121

వాసవదత్త —

కరినతర దామ వేష్టన
లేఖా సందేహదాయినో యస్య
రాజంతి వలి విభంగాః
స పాతు దామోదరో భవతః 122

వలి హ్రస్వము : 123

నైషధము (2-85)

ఉదరం పరిమాతి ముష్టినా
కుతుకీ కోపి దవః స్వసుః కిము
ధృతతశ్చతురంగులీ వయ
ద్వలిభి ర్భాతి స హేమ కాంచిభిః 124

వలి కాంచి- హ్రస్వములు 125

మేఘసందేశము (పూ 28)

పీచి క్షోభ స్తనిత విహగశ్రేణి కాంచీ గుణాయాః
(సంసర్పన్త్యాః స్ఖలిత సుభగం దర్శితావర్తనాభేః
నిర్విన్ధ్యాయాః పథి భవ రసాభ్యంతర స్సన్నిపత్య
స్త్రీణా మాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు) 126

'శ్రేణి హ్రస్వము, కాంచి దీర్ఘము 127

అందే (ఉ 8)

యత్రోన్మత్త భ్రమరముఖరా పాదపా నిత్యపుష్పాః
హంసశ్రేణీశ్చరిత రశనా నిత్యపద్మా నలిన్యః
(కేకోత్కంఠా భవన శిఖినో నిత్య భాస్వత్కలాపా
నిత్యజ్యోత్స్నా ప్రతిహతతమోవృత్తిరమ్యాః ప్రదోషాః) 128

'శ్రేణీ'- దీర్ఘము 129

భోజచంపు (సుందర. 11)

ఉజ్జృంభిత స్య తరసా సురసాం విజేతుం
పాదౌ పయోధి కలితౌ పవమానసూనోః
ఆస్యోత్తమాంగ మభవ ద్గగన స్రవంతీ
పీచీచయ స్ఖలితశీకరమాంబరి 130

పీచీ – దీర్ఘము 131

అందే (సుందర. 4)

పక్షాభిఘాత రయ రేచిత పీచిమాలా
త్సాథోనిధేః పవననందన విక్రమాయ
ఉత్తుంగ శృంగకుల కీలిత నాకలోకో
మైనాక భూభృ దుదజృంభత సంభ్రమేణ 132

'పీచి'- హ్రస్వము 133

---

1 ఈ శ్లోకము మేఘ సందేశమున ప్రక్షిప్తమని కొన్ని ప్రతులయందు చెప్పబడినది.

అందే (సుందర. 82)

రజని చరమభాగే వారసీమంతినీనాం
కరతల కలితాభి ర్దీపికా మార్జనీభిః
దిశి దిశి పరిమృష్టం యత్తమస్తత్సమస్తం
హృదయ మవజగాహే కేవలం రావణస్య 184

రజని - హ్రస్వము 185

అందే (సుందర 110)

చక్రే శక్రజిదాజ్ఞయా రణముఖే యత్కర్మ రక్షో గణ
స్తత్కర్తుం రజనీచరక్షితిభృతా యుక్తోవ్యళక్తోఽభవత్
సప్తార్చిళ్ళ వనూమతా పరిచితో లంకామధాక్షీ ద్యధా
తత్పుత్రా మరుతాయుతోపి న తథా దాహక్రియాయాం పటుః 186

'రజని'- దీర్ఘము 187

విష్ణు కావ్యము -

పంచబ్రహ్మ షడంగ బీజముఖర ప్రాసాద పంచాక్షరీ
వ్యోమవ్యాప్తి పురస్సరేషు మనుషు ప్రౌఢః కులో మాదృశామ్
ఓంకారాది నమోంత ముద్రిత భవన్నామావలీ కల్పితం
సర్వం మంత్రతయా ప్రభోపరణమత్యంతర్పహిర్యాగయోః 188

ఆవలీ - దీర్ఘము 189

మేఘసందేశ వ్యాఖ్యానమందు నుదహరించిన

కర్మోదయము' -

గర్భం బలాకా దధతేభ్దయోగా
న్నాకే నిబద్ధా వలయ స్వమంతాత్ 140

'ఆవలి - హ్రస్వము 141

కాలిదాసుగారి శ్యామం దండకము -

" . తారకారాజ నీకాశ హారావలిస్మేర చారుస్తనా
భోగ భారా నమన్మధ్య వల్లీ వలిచ్ఛేద వీచీసముల్లాస
సందర్శితాకార సౌందర్య రత్నాకరే, శ్రీకరే..." 142

'వల్లీ' - దీర్ఘము 142

భోజ చరిత్ర —

రాజన్నభ్యుదయోస్తు, శంకరకవే కింపత్రికాయా మిదం
పద్యం కస్య తవైవ భోజనృపతే భోః పశ్యతాం పశ్యతే,
ఏతాసా మరవింద సుందర దృశాం ద్రాక్షామరాంధోనా
దుద్వేలద్భుజ వల్లి కంకణ రుణత్కారః క్షణం వార్యతామ్. 144

'వల్లి' - హ్రస్వము 145

కాలిదాసుగారి శ్యామలా దండకము -

.. కామలీలా ధనుస్స్నిగ్ధ భ్రూలతా పుష్ప సందేహ కృద్భారుణా
రోచనా పంకకేలీ లలామాధిరామే తస్య లీలా సరోవారిధి స్తస్య కేలీ
వనం నందనమ్...' 146

'కేలీ - దీర్ఘము 147

భోజచంబు (కిష్కింధ 6)

ఆదౌ సిద్ధౌషధి రివ హితా కేలికాలేన యస్యా
పత్నీత్రేతా యజనసమయే క్షత్రియాణ్యేవ యుద్ధే
శిష్యాదేవ ద్విజపితృ సమారాధనే బంధు రార్తై
సీతా సా మే నిహిత మహాకాననే కా న ఆశా. 148

ఆంధే (సుందర 66).

సంగ్రామ కేలి పరిమట్టన భగ్నభుగ్న
దిగ్దంతి దంత కృతముద్ర భుజాంతరాంమ్
ఛాయాత్మనా ప్రతి తరంగ విరాజమాన
శీతాంశు మండల సనాథ మివాంబురాశిమ్ 149

'కేలి' - హ్రస్వములు 150

కాలిదాసుగారి శ్యామలా దండకము :-

...'పద్మరాగోల్లసన్మేఖలా భాస్వర శ్రోణి శోభాజిత
స్వర్ణభూభృత్తలే చంద్రికాశీతలే...' 151

అమరము —

కళత్రం శ్రోణి భార్యయోః 152

'శ్రోణి' -హ్రస్వములు 153

మేఘసందేశము (ఉత్తర 19)

(తన్వీశ్యామా శిఖరి దశనా పక్వబింబాధరోష్ఠీ
మధ్యే శ్యామా చకితహరిణీ ప్రేక్షణా నిమ్ననాభిః)
శ్రోణీభారా దలసగమనా స్తోకనమ్రా స్తనాభ్యాం
(యా తత్ర స్యా ద్యువతి విషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః) 154

'శ్రోణి -దీర్ఘము. 155

మేఘసందేశము (ఉత్తర 19)

' . యా తత్ర స్యా ద్యువతి విషయే .. 156

'యువతి -హ్రస్వము 157

భోజచరిత్ర

'యువతీకర నిర్మథితం మథితం' 158

'యువతీ -దీర్ఘము 159

కాలిదాసుగారి శ్యామలా దండకము :-

'.. దివ్యరత్నోర్మికా దీధితిస్తోమ సంధ్యాయ మానాంగుళీ
పల్లవోద్య న్నఖేందు ప్రభామండలే...' 160

'అంగులీ' -దీర్ఘము 161

భోజచరిత్ర —

చిత్రాయ త్వయి చింతితే తనుభువా సజ్జీకృతం కార్ముకం
వర్తిం ధత్తు ముపాగతేంగులియుగే బాణా గుణే యోజితాః

ప్రారబ్ధే త్వయి చిత్రకర్మణి తదా తద్భాణ భగ్నాసతీ
భిత్తిం ద్రాగవలంబ్య సింహంపదే సా తత్ర చిత్రాయతే. 162

అంగులి -హ్రస్వము 163

శిశుపాలవధ —

రాజీవ రాజీవశలోల భృంగ
ముష్టంత ముష్టం తతిభి స్తరూణామ్
కాంతాల కాంతా లలనా స్సురాణాం
రక్షోభి రక్షోభి తముద్వహంతమ్ 164

'రాజీ -దీర్ఘము 165

ఆందే —

ఉచ్చైర్మహా రజతరాజి విరాజితాసౌ
దుర్వార భిత్తి రిహ సాంద్రసుధా సవర్ణా
అభ్యేతి భస్మపరిపాండురిత స్స్మరారే
రుద్వహ్ని లోచన లలామ లలాట లీలామ్ 166

'రాజి -హ్రస్వము 167

ఇటువలెనే అనేక పదములు హ్రస్వదీర్ఘములు ఐహలములు గలవు ఇది వరకే విస్తరించి వ్రాసినాము. ఇవి ఏ ఆధర్వణాచార్య కారిక వలన హ్రస్వము లనుకోను ఙాల సరస్వతులవారు వ్రాసినది రాజమార్గమని తెలిపినాము ఆలా గున ఆర్ష ము వ్రాయక, లేని యర్థము వ్రాసి (ఆహో ఐల పండితులవారు తమకు) ఉన్న పాండిత్యమునకు లోపము చేసికొన్నారు పండిత సార్వభౌములైన తాము ఆప్పకవివలె నిలువని సిద్ధాంతములు చెయ్యరాదు. కావున అత్రేయం చింతా' మొదలుకొని స్థితి నిర్వాహార్థం' వరకు వ్రాసిన గ్రంథము చింత కొఱకు వ్రాసినదౌను 168

'లకోరి' పదము హ్రస్వమే కాని దీర్ఘము కన్పించదు 169

ఇక కొందఱు లాక్షణికులు ఆంధ్రకృతులందు (కేల్యాదులు) హ్రస్వము లని వ్రాసినారు. గీర్వాణ కావ్యము లందు లేనివి తెలుగు కావ్యముల కెక్కడి నుండి వచ్చెనో తెలియదు. ఇది వరకు మేము వ్రాసిన గీర్వాణ ప్రయోగము

లకు (వారు) ఏమిగతి కల్గించుకొనిరో తెలియదు (ఇక, తెలుగులో నొకటి రెండు ప్రయోగములు) 170-

తిక్కనగారి ఉత్తరరామాయణము (1-11)

క ఎత్తటి నైనను ధీరో
దాత్త గుణోత్తరుఁడు రామధరణిపతి స
ద్వృత్తమున భాగ్యమగుటను
నుత్తర రామాయణోక్తి యుక్తుఁడనైతిన్- 171

'ధరణి - దీర్ఘము 172:

అందే : (1-80)

సీ భూరిప్రతాపంబు వైరిమధాంధ కా
రమున ఖండ దీపముగఁ జేసి
చరితంబు నిఖిల భూజన నిత్యశోభన
లతలకు నావాలముగఁ జేసి
కరుణ దీనానాథ కవిబంధుజన చకో
రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి
కీర్తిజాలము త్రిలోకీవారికకు నభి
రామరాజిత పంజరముగఁ జేసి
సుందరీ జనంబు డెందంబులకుఁ దన
నిరుపమానమైన నేర్పుకలిమి
నంబురాశిఁ జేసి యసదృశలీలమైఁ
బరిగె మనుమసిద్ధి ధరణి విభుఁడు 178

ధరణి - హ్రస్వము 174

అందే (1-88)

సీ. లకుమయమంత్రి పోరికి నెత్తివచ్చినఁ
గానఁడె యాహవమున మొటకముల
దర్పదుర్జయులగు దబలాది నృపతుల
నని మొనఁ బరపడే యశ్రమమున

శంభు రాజాది పశస్తమండలికుల
చెఱిచి యేలండె కాంచీపురంబు
సింధు మంగళము గాసిగ జేసి కాళ
పతి సీయకొలుపఁడే పలచమునకు
రాయగండ గోపాలు నరాతిభయద
రాయపెండెర బిరుదాభిరాము నుభయ
రాయగండాంకు ఖండియరాతి తిక్క
ధరణి విభుఁ బోం రాజుల కరిదిగాదె 175

ధరణి - హ్రస్వము 176

క భూరి శుభగుణోత్తరుంగు
వారికి ధీరులకు ధరణి వల్లభులకు వా
క్పారుష్యము జనునె మహా
దారుణమది విషముకంటె దహనముకంటెన్ 177

ధరణి - హ్రస్వము 178

ఇటువలె తెలుగు కావ్యములందు (ధరణి మొదలగు పదములు కవులు) హ్రస్వములని వ్రాసినారు గీర్వాణ సమాసములు ఏ (భాషా) కావ్యమందు (నైన) నొకటే 179

అంబ లక్ష్మి మొదలైనవి ఏక పదములు (తెలుగున హ్రస్వములుగా) నుండును 180

ఇదివరకు వ్రాసిన సంస్కృతాంధ్ర లక్ష్యములు అధర్వణాచార్యులు వారు పుట్టక మునుపటివి ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాది సంస్కృత కావ్యము లందును కాశీఖండము మొదలైన తెలుగు కావ్యములందున నిటువలెనే హ్రస్వ దీర్ఘములు (గల రూపములు) గలవు గ్రంథ విస్తరమని వ్రాయలేదు అధ ర్వణాచార్యుల వారి కారికల కన్నను ముందువారును పిమ్మటివారును గూడా రచించిన హ్రస్వదీర్ఘ(ములుగల పద) ప్రయోగములు బహులములు గలవు కావున నవీనబల పండితులవారు వ్రాసిన గ్రంథము- అనగా అధర్వణ వచ నమేవ మానం స్థితి నిర్వాహార్థం అను రెండు సిద్ధాంతములు వ్యర్థములు హ్రస్వ దీర్ఘములు ఇకారాంత ఈకారాంతములే కావు ఆకారాంత ఆకారాంత ములును గలవు కొన్ని కొన్ని వివరించుతాము 181

భిన్నరూప సంస్కృత పదములు :-

ఇకారాంతములు -

వీచిః	సూచి	ఆజి	రాజి	ధూలిః
పాలిః	కేలిః	నాలిః	వేజి	శ్రోణి
శ్రేణిః	ఝల్లరిః	వల్లరి	వల్లి	వలభి
వాపి	యువతి	మహిః	సుషిః	ఊర్మి
నాభిః	దాడిమిః	కాశి	మణి	రజని
భూమిః	పృథివి	ధరణిః	క్షోణి	అవని
కృతి	ప్రతతిః	పాటలి (=పురము)		దూతి
శాల్మలిః	రాత్రి	మంజరి	మధూలి (=మకరందము)	
కటి	అంగులిః	దేవకిః	దూషి (=నేత్రమలము)	

—ఈ శబ్దములు ఈకారాంతములను గలవు అంగులి అనిమాత్రమే కాక అంగుల అని ఆకారాంతమును గలదు 182

ఉకారాంతములు -

పునర్వసు	సరయుః	చంచు	అలాబుః	అవతు
చము	తీరు	తను	హను	స్వయంభుః

—ఈశబ్దములు ఊకారాంతములును గలవు 183

ఆకారాంతములు -

ఖండ	ప్రీడ	కందరః	సభ	మృగశిర
క్రోడ	దాడిమః	ఫణః	కుధః	జాగరః
బాణ	జీవః	నార	భుజః	ధార
ప్రతిమ	అప్సరసః			

—ఈశబ్దములు ఖండా అప్సరసా అనురీతిలో ఆకారాంతములును గలవు మరియు 184

జతుకం	అక్షతం	చూడం	మదిరం	వాసనం(నివాసము)
చామరం	తమిస్రం	బాధం	నీరాజనం	స్ఫురణం
కరుణం	తారం	తారకం	అర్గలం	రచనం
పాలనం	జ్యేష్ఠం	వజ్రం	గణనం	నారం

—ఈ శబ్దములు జతుకా నారా అనురీతిలో ఆకారాంతములునుగలవు 185

మరియు కొన్ని భేదములు వివరించుతాము

పటిరంభః-పరీరంభ
పరిభవ -పరీభావం
పరిహారం - పరీహారం
పరివృత్తం - పరీవృత్తం
సమికం - సమీకం (యుద్ధము)
ఉదితం - ఉదీతం
సలిలం - సలీలం
వాల్మికి - వాల్మీకి
అభ్యుష - అభ్యూషః
కంబుకం - కంబూకం
భల్లుక - భల్లూక
గాండివం - గాండీవం

బాహ్లికం - బాహ్లీకం
(= ఇంగువ కుంకుమ)
మండుకం - మండూకం

బంధురం - బంధూరం
నిష్కువా - నిష్కూవాః
ఔశిరం - ఔశీరం
నిమిషః - నిమేష
ఉచ్చ్రియ - ఉద్భ్రాయః
ఖలినం - ఖలీనం
నియమః - నియామ
శ్యామకః - శ్యామాకః
ప్రగ్రహః - ప్రగ్రాహ
సహచర - సహాచరః
నిగదః - నిగాద

పరిహాస -పరీహాసః
పరిపాకం-పరీపాకం
పరిమలం - పరీమళం
ప్రతిహారం - ప్రతీహారం
అన్వితం - అన్వీతం
కృపిటం - కృపీటం
వల్మికం - వల్మీకం
ప్రత్యుష - ప్రత్యూషం
జంబుకః - జంబూకః
జతుకా - జతూకా
వాస్తుకం - వాస్తూకం
బాహ్లిక - బాహ్లీకః
(= దేశము గుఱ్ఱము)
డిండిర - డిండీర

ఎడుకం = ఎడూకం
(గుంజలువేసి కట్టినగోడ)
మరిచం - మరీచం
మృద్వికా - మృద్వీకా
అధికారః - అధీకారః
ఆకరః - ఆకార
ఉల్లసితం - ఉల్లాసితం
సాంవృకం - సాలావృకం
సంయమః - సంయామః
శ్యామల - శ్యామాలం

వదన్య - వదాన్య
వస్నసా - వస్నాసా
నికష - నికాష

— ఈ శబ్దములకు మధ్యవర్ణముందు హ్రస్వదీర్ఘములుగవు 180

భ్రుకుంసః - భ్రూకుంస
(= స్త్రీవేషధర పురుషుడు)
అపగా - అపగా
ఆరాతి - ఆరాతి
ఆమిషం - ఆమిషం
పటీర - పాటీరః
అవాసః - ఆవాసః
అంతరిక్షం - ఆంతరిక్షం
ఉషరం - ఊషరం
కదంబ - కాదంబ
కరిణీ - కారిణీ
ఖని - ఖానిః
గుడః - గూడః (=బెల్లము)
చమరం - చామరం
ద్యుతీ - ద్యూతీ
ద్యులః - ద్యూలః
(= పర్వత ప్రవాహము)
తపింఛం - తాపింఛం
తుబరః - తూబరః (=వగరు)
మసార - మాసారః (=మణి)

మదన - మాదనః=ఉమ్మెత్త
వలుకా - వాలుకా
పులిందః - పూలిందః
చటు - చాటు
చపలం - చాపల
ముసలః - మూసలః
ఖర - ఖారః

ఆగారం - ఆగారం

ఆహితుండిక -ఆహితుండికః
ఆమర్షం - ఆమర్షం
ఆతిరూష - ఆతిరూష
నసా - నాసా
అవతార - ఆవతరః
ఉషణం - ఊషణం
కమన - కామన
కలంబ - కాలంబః
కుణి - కూణి
గ్రహః - గ్రాహః
చతురః - చాతురః
చికుర - చీకుర
ద్యుర - ద్యూరః
తపనః - తాపన

త్రపుషం - త్రాపుషం
పలాశః - పాలాశ
మసురాః - మాసురాః
(=ధీహులు పణ్యస్త్రీలు)
యమః - యామః
శబరః - శాబరః
వణిజ్యం - వాణిజ్యం
చలం - చాలం
పటచ్చరః - పాటచ్చరః
మయూరః - మాయూరః
ప్రచీరం - పాచీరం

గ్రామ - గ్రామ సదనం - సాదనం
సహస్రం - సాహస్రం సుత్రామ - సూత్రామః
సుకరా - సూకరా=సాధుధేనువు స్ఫురత్ - స్ఫూరత్
ఆహో - ఆహో=అన్వయము ఆశ్చర్యార్థము
—ఈ శబ్దముల ఆదివర్ణము లందు హ్రస్వదీర్ఘములు గలవు 187

చేటా - చేటీ శోణా - శోణీ
ఫేలా - ఫేలీ తంద్రా - తంద్రీ
కాహలా - కాహలీ రాత్రా - రాత్రి
జ్యోత్స్నా - జ్యోత్స్నీ వాగురా - వాగురీ

—ఈ శబ్దములు ఆకారాంతములు ఈకారాంతములు = స్త్రీ లింగములు గలవు రాత్రి అనునది ఇకారాంత స్త్రీ లింగము 188

సాహిత్యం - సాహితీ పాండిత్యం - పాండితీ
పారంపర్యం - పారంపరీ చాతుర్యం - చాతురీ
ద్వయం - ద్వయీ త్రయం - త్రయీ
ఆరరం - ఆరరీ నగరం - నగరీ
మృణాలం - మృణాలీ ఖలినం - ఖలినీ
ముకుటం - ముకుటీ మకుటం - మకుటీ
శస్త్రం - శస్త్రీ నిర్ఝరః - నిర్ఝరీ

—ఈ శబ్దములు ఆకారాంత నపుంసక లింగములు ఈకారాంత స్త్రీ లింగములు గలవు నిర్ఝర అనునది పుంలింగము 189

సధర్మా - సుధర్మా గల్భః - గుల్భ
మకుల - ముకులః మకుర - ముకుర
మకుటం - ముకుటం దరోదరం - దురోదరం
భ్రకుంస - భ్రకుంస = స్త్రీ వేషధర పురుషుడు
ధ్వాంక్షః - ధూంక్ష ఖరిక - ఖురిక = బాలిదచెట్టు

-ఈ పదములు ఆదియందు ఆకారము ఉకారము కలవు 190

మిహికా - మిహికా మిహిరః - మిహిరః

లకుచః - లికుచః తమిరం - తిమిరం
గలితం - గిలితం

-ఈ పదముల ఆదియందు ఆకారము ఇకారము గలవు 191

కృమిః - క్రిమిః తృఫలం - త్రిఫలం
తృణలా - త్రిణలా

—ఈ పదముల ఆదిని ఋత్వ-రేఫములు గలవు 192

ఆగరు - అగురు కుర్కుర - కుర్కురః
భిదరం - భిదురం పాండర - పాండుర
శింశపా - శింశుపా ఙాంగలిక - ఙాంగులికః

—ఈ పద్యముల మధ్య వర్ణములందు ఆకారము-ఉకారము గలవు 193

లేఖనీ - లేఖినీ ద్రుహణ - ద్రుహిణ
ధంమల్లః - ధంమిల్లః

—ఈ పదముల మధ్య వర్ణములకు ఆకారము-ఇకారము గలవు 194

ఆరణం - హరణం=ద్రవ్యప్రాప్తి అయనం - హయనం

-ఈ పదముల ఆదిని ఆకార హకారములు గలవు 195

భృంగారః - భృంగారు శైల - శైల
గుగ్గులః - గుగ్గులుః

—ఈ పదములు ఆకారాంతములు ఉకారాంతములు గలవు 196

కర్కశః - కర్కరః=కఠినుడు మాధ =మధనం

—ఇట్లును గలవు 197

మరియు కొన్ని భేదములు వివరించుతాము

పారావతః - పారవతః సరీసృపః - సర్పపః
స్పర్శః - స్పృశః మర్దలః - మద్దలః
మధ్యమం - మధ్యం గ్రథితం - గ్రంథితం

గ్రథనం - గ్రంథనం
కౌమోదకీ - కౌముదకీ
దివిషద - ద్యుషదః
మార్గశీర్షః - మార్గశిరః
మంథనం - మథనం
శకలః - శల్కః
లక్షం - లక్ష్యం
బ్రాహ్మీ - బ్రాహ్మణీ
శర్వ - పర్వ =శివుడు
గరలం - గరం
అన్వయ - అన్వవాయ
వేశ - వేష = వేశ్యావాటిక
తుస - తుష
శూర - సూర = రవి
సరయూః - శరయూ
కవేర - కూబర
చమూరుః - సమూరు

చరిత్రం - చరితం
వాసర - వాశరః
గుచ్ఛ - గుత్సః=ముక్తాహార కలాపములు స్తబక స్తంబ హార భేదములు -
జగద్భాణ - జగత్ = వాయువు
బర్హిర్భుష్మా - బర్హి
సురీ - సురా
అనడుహః - (అకారాంతము)
అనడ్వాన్ - (హకారాంతము)
లోలుపం - లోలుభం
వైదేహ - వైదేహిః
శిఖరం - శిఖా
పవి - బవి

నారంగం - నార్యంగం
నైచికీ - నీచికీ
పృషత - పృష
వ్యాయామ - యామ
నఖరం - నఖం
ఉలూఖలం - ఉదూఖలం
పాణినిః - పాసిని
భాగ్యం - భగః
అత్తికా - అంతికా
పరిఖా - పరిమా
సిందూరం - సింధూరం
బుసం - బుషం
బృశీ - బృషీ
మందర - మంథర
కక్ష్యా - కక్షా
కలశ - కలస
లక్షణ - లక్ష్మణ =లక్షణా-యుక్తుడు.
పారదం - పారతం
కింమీరః - కిమీరః
స్తబక స్తంబ హార భేదములు -

గౌః - గవీ

ముషితం - ముష్టిం
ఇందీ - ఇందిరా
కుటీ - కుటిర
శటీ-తడిత్

వాజీ - వాజి
రదః - రదన
పులకః - పుల
యుక్త - యుతం
గుంభం - గుంభనం
ధక్కా - ధక్కా
వృక్కా ఆకారాంత స్త్రీ లింగము
పృక్కం - అకారాంత నపుంసక లింగము = దంతిచెట్టు
జృంభం - జృంభణం
చిరంతనః - చిరత్నః
స్వవాసినీ - సువాసినీ
యోషా - జోషా
భ్రూణః - భ్రూణ
సౌహార్దం - సౌహృదం
సింధు - సింధుర
నైవేద్యం - నివేద్యం
ఉదకం - దకం - దగం
సౌదామని - సౌదామ్ని - ఘాదామినీ
ధరిత్రీ - ధారయిత్రీ
ధర్మం - ధర్మః
కూపం - కూపః
లలామం - లలామః
విదారణం - దారణం
ద్యూతం - ద్యూత్యం
ఘటీ - ఘటికా
త్రైకేయీ - త్రైకయీ
ఖాందుః - ఖాందవః

ఎరక - ఎడకః
ప్రత్నః - ప్రతనః
సహితం - సంహితం
ఆహిః - ఆహిత
శయ్యా - శయనం
జీవంజీవః - జీవజీవః
బీజం పూర - బీజపూరః
వల్కలం - వల్కం
యౌవనం - యౌవతం
భర్త్సనం - భత్సనం
సమాఖ్యా - సమాజ్ఞా
సాంకర్యం - సంకరం
పారంగతం - పారగతం
కుద్దాలం - కుదీలం
శిలోంఛం - ఉంఛశిలం
శోషణం - శోషః
కోరకం - కోరకః
బర్హం - బర్హః
భేదనం - భేదః
సింహణం - సింధూణం
మణీకం - మణీచం
= ఒక పుష్పము
ఉందురుః - ఉందురః
= ఎలుక
సోదర్యః - సోదరః
సదృక్ - సదృషః - సదృశః

తాదృక్ - తాదృక్షః - తాదృశః
వాక్-వాచా-వచః (సకారాంత నపుంసకము)
దిక్-దిశా-దిశః
నవం-నవ్యం-నవీనం
అజగవం-అజిగవం-అజాగవం
మరకతం - మకరతం - మతరకం
పారావారః - పారవార - పారాపారః
పత్తనం - పట్టనం - పటణం
శృగాల - సృగాల - సృగాలీ
వాసనా - వాసనం - వాసః - నివాసము
పాదదా - పాదుకా - పాదూః - పాదవనీః
మరిచం - మరీచం - మరిచః
సుషిః - సుషిరం - శుషిరం
కుండూ - కండూయా - కండూయనం
విరించిః - విరించః - విరించనః
పురోగ - పురోగమం - పురోగామీ
స్వప్నం - స్వపనం - స్వాపం
లవ - లవనం - లావః
ధారుణీ - ధారణీ - ధరణీ
సముదాయ - సమదాయః - సముదయః
హర్మ్యం - హర్మ్య - హర్మి
అధ్వనీన - అధ్వనః
హాలాహలం - హాంహలం - హలాహలం హాలహలం
డాహలం - డహాలం - డాహాలం
మహిలా - మహీలా - మేహలా - మహేలికా = స్త్రీ
వనీపనః - వనీపక చెంం-చైలం
కదలం - కదలీ - కందలీ
విఖ్యా - విగ్రః = విగతనాసుడు
దుత్తూర - దుర్తూరః - దుస్తూరః
చిలీచకు - చిలీచిమః = మత్స్యభేదము

కుటీ - కుటీర - కుటికా
ఖురలీ - ఖురలికా - ఖురల - ఖలూరికా = గరిడీళాం
వారణసీ - వరణాసీ - వరాణసీ - వారాణసీ = కాశీ
చంద్ర - చంద్రమాః - చందిరః
చికుర - చిహుర .
తుండీ - తుండిక - తుండిలః - తుండిభ
జీవనీయక - జీవనం = జలము
హాస - హాస - హాసనం - హాస్యం - హసికా
పద్గ - పదగః - పదాతి - పదాతిగః - పదాలిక
కండు - కండు - కండూ
పత్రా - పత్రి - పత్రికా - పత్రికం - పత్రం
జంభం - జంభలః - జంబీరః = నిమ్మచెట్టు
కిసాంయం - కిసంయం - కిసాలం - కిసలం - కిసం
కువాలం - కువలయం - కువేలం - కువలం - కువం.
శైవాలం - శైవలం - శైవాలః - శేవలం - శివాలం
విస్తృతం - విస్తృతం - వితతం - తతం
యుగలీ - యుగలం - యుగ్మం - యుగం
జాగర - జాగరా - జాగర్యా - జాగరణం
పనితం - పణితం - పణయితం - పడాయితం
కౌతుకం - కుతుకం - కౌతూహలం - కుతూహలం
పీరం - పీరా - పీరీ
మరుత్వాన్ = ఇంద్రుడు మేఘము, మారుతము.
కవి (పుంలిం) = శుక్రుడు - పండితుడు కార్యకర్త - స్త్రీ ఖలీనము.
తామిః (స్త్రీ) = ఆత్త గారు, చెల్లెలు, సత్కులస్త్రీ
తామీ (స్త్రీ) = కంచుకభేదము తల్లి సంతతి చర్మము.
జామి (అవ్య) = ఆలస్యం ఉపాంతికము అధికము
వాసః (అ ప్ర) = గృహము, దేహము
వాసః (అ నపుం) = వస్త్రము.
వసనం = వస్త్ర నివాసములు

వాసనా - వాసనం = వస్త్రము
ఝుంఝుణీ = కింకిణి = గజ్జెలు
అబ్జ = శంఖము చంద్రుడు
అబ్జం = పదము
కచ్చర = రాక్షసుడు వ్యాఘ్రము
కర్బర = రాక్షసుడు మిశ్రవర్ణము పాపుడు.
కర్బురం = సువర్ణము ఉదకము ఆకాశము సిందూరము
(ఈ పదము మూఁడులింగములందు మున్నది
ఫాలం - (ద్వితీయవర్ణాది) = వస్త్రము
ఫాలః - (ద్వితీయవర్ణాది) = కరుకోల
భాలః (చతుర్థవర్ణాది) = నిటలము.

(నిటలార్థమున ద్వితీయవర్ణాదియని అందటికి భ్రాంతి = ఫాలమునకు కరుకోల వస్త్రము అని అర్థముగాని లలాటముగాదు)

పుండరీక = అగ్ని వ్యాఘ్రము దిగ్గజము
చండిర = ఏనుగు చంద్రుడు
జుహూరాణ = చంద్రుడు గుఱ్ఱము
నప్తా = పుత్రపుత్రుడు దుహితృపుత్రుడు పౌత్రపుత్రుడు
కర్కంధు (పుం)
కర్కంధూ (స్త్రీ) = రేగుచెట్టు
కర్కంధః (నపుంసక) = ఫలము
గణనికా ఆ - స్త్రీ) నాట్యప్రయోక్త్రవ్యర్థము ధనుర్విద్య
ఘృత్ - ఘృతం యోషిత్ - యోషితా
శరత్ - శరదా - శారదా = ఋతువు
ప్రావృట్ - ప్రావృషా
విశ్వసృట్ - విశ్వసృక్
(ఈపదములు - అనేకార్థములిట్లుండగా -)
అకూపార - కూపారః అవస్యాయః - వస్యాయ
అవతంసః - వతంస అవగ్రహః - వగ్రహా

అవంగ్నం-వంగ్నం అసూర్షణం - సూర్షణం
= అధిక్షేపము

—ఈపదముం కేకార్థమందే (పదాదిన) ఆకారములుండును ఉండకుండునుగూడ 19

భిన్నవర్ణాంతములైన కొన్ని శబ్దములు భిన్నలింగములు కూడ

ధను - ధనుషౌ - ధనుష సకారాంతము పుంలింగము
ధనుః - ధనుషీ - ధనూంషి నపుంసకలింగము.
ధన్వా - ధన్వానౌ - ధన్వాన నకారాంతము పుంలింగము
ధన్వ - ధన్వనీ - ధన్వాని నపుంసకలింగము
ధనుః - ధనూ - ధనవః ఉకారాంతము స్త్రీ లింగము
ధనూః - ధనూ-ధనవః ఊకారాంతము స్త్రీ లింగము
ధనుషా - ధనుషే - ధనుషా ఆ

(ఈ విధముగా ఈ క్రిందివి చూచుకోవలయును)

తను -ఉ స్త్రీ తనూ ఊ స్త్రీ తన్ -తనుషీ-తనూంషి స న తనుషా-ఆ స్త్రీ నిచుల నిచోల -అ పుం నిచోలం-న నిచోలీ-ఈ స్త్రీ = వస్త్రము ఆప -స స్త్రీ నిత్యబహువచనము = ఆపః-ఆపసీ-ఆపాంసి స న అప -అపసీ-అపాంసి అప్న -అప్నసీ-అప్నాంసి స న ఆశీ ఆశిషౌ-ఆశిష స స్త్రీ ఆశీ-ఆశ్యౌ-ఆశ్య ఈ స్త్రీ సర్వదంష్ట్రీ దో -దోషౌ-దోష స పుం దోః-దోషీ-దోంషి స న దోషా-దోషే-దోషా ఆ స్త్రీ రజ స న రజిం-రజే-రజాంసి అ న ఇట్లే శిర సరః స న సరసీ ఈ స్త్రీ వాసః స న వాసం అ న = వస్త్రము అర్చి -అర్చిషీ-అర్చీంషి స న అర్చి -అర్చీ-అర్చయ ఇ పుం ఓకా స పుం ఓక అ పుం ఓజ స న మరియు అ పుం ఖా -ఖాసౌ-ఖాసః స పుం ఖా-ఆ స్త్రీ ఖాసం-అ న జలూకా -స పుం జలూక అ పుం ప్రచేతా -స పుం ప్రచేతస -అ పుం సుమనా -స పుం సమనస -అ పుం దమునాః-సం పుం దమున - అ పుం రేత -స న రేతం-అ న నభ -స న నభం-అ న తప - స న తప -స న తపం-అ న జటాయు -స పుం మరియు ఉ పుం ఇట్లే జరాయు శేవః-స న మరియు అ పుం మనః-స న మనసం-

అనమానసం-అనవయు-సనవయస-అనమహ-సన-మరియు అపుంవిహాయస-సనవిహాయ-అపుకర్మా-నపుం-తమ-అపుం=రాహాగ్రహము తమం-అనా=అంధకారము తమా-ఆస్త్రీ=రాత్రితమీ-ఈస్త్రీ=రాత్రితమ సన=తమోగుణము దైన్యము అంధకారము శోకము మోహము లాంఛనము వక్షస్థలము తనూ:-సపుం=ఆరవము ధూలి అస్మి=అహమర్థమందు అవ్యయము అయితిని అనుటయందు క్రియాపదము

దాసే కృతాగసి భవత్సుచిత ప్రభుణాం
పాదప్రహార ఇతి సుందరి నాస్మి మాయే

అని భారవి ఘంటాపథమందు వ్రాయబడినది ధనంజయ విజయమునందు

ప్రాసాద సంనమదధారకపోంభాషా
లేఖోభి కనక నికాష రాజి గౌరైః

నికషణం - నికషోపలో వా అనియున్నది ఇక

హ్రాదీ సుఖే చేత్యాకారక ధాతూత్పన్నః కహ్లారశబ్ద ఏతచ్చ లింగభేదే యాదౌ ద్రష్టవ్యమ్ కల్హార శబ్దస్తు హ్లేహ్లా ఇత్యాకారక ప్రాకృతీయ సూత్రేణ రూప నిష్పత్తి రితి బోద్ధవ్యమ్ ఏతచ్చ మణిదర్పణాదౌ ద్రష్టవ్యమ్ ।౧౯

నీర్వాణ శబ్దము కహ్లార మని ప్రాకృత శబ్దము కల్హార మని తత్తద్ వ్యాఖ్యానాదుల వలన స్పష్టముగా కనుపించుచున్నది వినిమయముగా సంస్కృత శబ్దమునకు వాడుకగలదు ప్రాకృత శబ్దమైన కల్హార శబ్దమును సంస్కృతముగా వాడుకచేసుటకు కారణము కనుపించదు

చిబుకం - చిబూకం - చీబుకం - చిఱు: అని నాలుగు విధములుగలదు అందఱు పండితులును చుబుక మంటారు (చకారమునకు) శ్వమని కోశకారులు చెప్పలేదు లింగభేదము, అంతభేదము వచనభేదము ఇత్యాదిభేదములు కలిగి ఏకశబ్దమే ఏకార్థమందే కోశాదులందున మహాకావ్యము లందున ననేకశబ్దములుండగా ఈకారాంతము ఇకారాంతము గావడమునకు ఆధర్వణాచార్యకారికయే

"మానం అని అహోబల పండితులవారు నిశ్చయించుటకు కారణమేమిటో తెలియదు మంచిదే ఇది ఆధర్వణ కారిక చేతనే వచ్చెనకుకుంటే క్రోడ, ప్రీతాది శబ్దములు ఆకారాంతములు హ్రస్వములుగా నుండుటకు తను చున్నాది శబ్దములు హ్రస్వముగా నుండుటకు ఎవరికారిక (కారణమో) తెలియదు 200

కోశములందున వ్యాఖ్యానములందున పరిశీలించి కొన్ని కొన్ని శబ్దముల (రూపములు) వ్రాసినాము కొన్ని కొన్ని శబ్దములకు లక్ష్యములు వ్రాసుతాము 201

చిబుకము ఇత్యాది యగుటకు –

భాగవతము అష్టమ స్కంధము

సీ గీ వంది వ్రాలికుంది వాడిన యిల్లాలి
వదన వారిజంబు వడువు చూచి
చేఱదిగిచి మగువ చిబుకంబు పుడకుచు
వారిజాక్షి యేల వగచె దనుచు 202

శ్రీనాథుని నైషధము (8-179)

గీ అజ్జగర్భుండు సుషమా సమాప్తియందు
నెత్తి చూడంగ బోలు నీయింతి వదన
మంగులీయంత్రణక్రియాభంగి నమరి
చిబుక మొనరించెనా నిన్ను సీమసంధి 203

లేఖకులు చుబుక మని పుస్తకములందు వ్రాసినారు అది లేఖక ప్రమాదము భానోజీ దీక్షితులుగారు తమ అమరసుధావ్యాఖ్యయందు –

"చివతి చివ్యతే వా చివ్వ ఆదాన సంవరణయోః
మృగవ్యాదిః స్వార్థే కిన్ చినోతి కుబం వా ప్రాగ్వత్
అధస్తా దధరోష్ఠస్య చిబుస్యా చ్చిబుకం తథా ఇతి నిగమః"

అని వ్రాసినారు ఇక గురుదాల ప్రబోధిక యందు –

చీయతే త్వఙ్మాంసాదిభి రితి చిబుకం. చిఙ్ చయనే.

అని వ్రాసినారు శబ్దార్థ కల్పతరువు నందు చాదులు ఇత్యాదులు (నైన పదము లందు)

చిబుకం ఆదంతం క్లీబే అమర ఓష్ఠాధఃప్రదేశ=గడ్డము

సరస్వతీ విలాస చిబూకం చీబుకమ్

-అని వ్రాసినారు ఉత్వాదియని యెవరును వ్రాయలేద 204

భాలము చతుర్థ వర్ణాదియగుటకు -

-తిమ్మకవిగారి శివలీలా విలాసము —

సీ భసితాంగరాగాయ భక్తానురాగాయ
భాలేక్షణాయ తుభ్యం నమోస్తు
భర్మాద్రి చాపాయ భద్రేంద్ర వాహాయ
భయ విదూరాయ తుభ్యం నమోస్తు
భరత ప్రపీడాయ భవనాయితనగాయ
భద్రప్రదాయ తుభ్యం నమోస్తు
భండనోద్దండాయ భాసుప్రతాపాయ
భవ్యరూపాయ తుభ్యం నమోస్తు
భావభవ సంహరాయ తుభ్యం నమోస్తు
భవసరిన్నాయికాయ తుభ్యం నమోస్తు
భద్రి చర్మాంబరాయ తుభ్యం నమోస్తు
భారతీభార్చితాయ తుభ్యం నమోస్తు 205

శబ్దాది వర్ణములన్నియు చతుర్థ వర్ణములు రీతియను గుణము 206

మకురము ఆకారాది యగుటకు

ఱగ్గకవి సుభద్రాపరిణయము -

క ముకురాభ వదన చెక్కులు
మకురంబులఁ గరము దవిలి మాయఁగఁ జేయన్
సకియ గంము దరముం ను
త్సుకతమెయిం దెల్లబుచ్చి సుదివదఁ జేయన్. 207

°ముకరము కు సుంభము 208

°ఆగరు ఆకార మధ్యమగుటకు -

ఆదిపర్వము (8-78).

చ సరల తమాలతాల హరిచందన చంపక నారికేల కే
సర కదలీ లవంగ పనస క్రముకార్జున కేతకీలతా
గరు ఘనసార పాల సహకార మహీరుహరాజరాజి సుం
దర నవనందనావలులఁ దత్పుర బాహ్యము లొప్పు జూడఁగన్ 209

అగురు ఉకారమధ్య మగుటకు -

ఆముక్తమాల్యద (2-6)

మ పరిఘం దత్పుర కామినీ జనము లంభఃకేలి సల్పంగ ద
ద్గురు వక్షోమదలిప్త సంకుమద కస్తూరీ మిలచ్చంద నా
గురు పంకమ్ముల సౌరభమ్ములఁ జుమీ కుంభీనసావాస ని
ర్జర కల్లోలిని కందు భోగవతినా జన్పంజ్ఞ దల్గెం దగన్ 210

ధన్వ్ అకారాంతముకు -

పారిజాతాపహరణము (5-14)

చ హరి హయుఁ డాగ్రహ జ్వలితుఁడై యనిఁ బాఱు దిశాధినాథులం
దిరుగుఁడు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయ త్పయో
ధరము నలంకరించు తవ ధన్వము సజ్యముజేసి గోత్రభి
త్కరమగు బాహువెత్తి తమకంబున సేనకుఁ జేయి వీచినన్ 211

భాసం అకారాంతమగుటకు

కూర నారాయణుని సుదర్శన శతకము -

స్ర. శ్యామం ధామ ప్రసృత్యా క్వ చ న భగవతః
క్వాపి బభ్రు ప్రకృత్యా
శుభ్రం శేషస్య భాసా క్వచ న మణిరుచా
క్వాపి వస్యైవ రక్తిమ్
నీలం శ్రీ నేత్రకాంత్యా క్వచిదపి మిథున
ప్యాదిమస్యైవ చిత్రాం
వ్యాతన్వానం వితాన శ్రియముపనత నతాం
శర్మ వ శ్చక్రభాసమ్ 212

'ప్రీడః

'శిశుపాలవధ -

యత్పాల ముత్తుంగతయా విజేతుం
దూరా దువస్థీయత సాగరస్య
మహోర్మిభి ర్వ్యాహతవాంఛితార్థై
ప్రీడాదివాభ్యా సగతైర్విలిత్యే 213

తిమ్మకవిగారి రసికజన మనోభిరామము -

గీ ప్రీడవతి యేడ్చె నెలుఁగెత్తి వెక్కి వెక్కి
యశ్రుపూరంబు కుచగిరు లంటి పొరల
కిన్నరీపాణి పంకజాంకిత సువర్ణ
వల్లకీరావ సదృశ భాస్వద్గలమున 214

స్ఫూరత్

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము (పూ భా 9-200) -

మ అని యుత్తుంగ తరంగహస్తములఁ గ్రూరారాతిఁ దీర స్థలం
బునకుం దెచ్చిన నవ్విభుండు ప్రసభస్ఫూరత్కృపాణాహతిన్
దనుజున్ వ్రచ్చి (గతాసుభూసుర సుతుం దత్కుక్షిలోఁ గాన కా
మనసత్త్వంబు శరీరజంబయిన శంఖం బొప్పుతో నుండినన్) 215

'పరీహార మునకు -

అందే (ఉ భా 8- 95)

క నీ రూపు చూచి వలచితి
కారుణికాగ్రణివి నన్ను గైకొనుము పరీ
హారంబునకున్ గారణ
మేరూపున లేదు నిక్క మిది గుణమహితా 216

'పరిహార ము సుప్రసిద్ధమే.

పరీభావ మునకు -

అందే (ఉ భా 4-120)

శా నీ వాశ్చర్య పరాక్రమంబున మహిన్ విశ్వైకరక్షార్థివై
దేవారాతుల గూల్చు చున్కి విని నీ తేజంబు సైరింప కు
గ్రావష్టంభరతిన్ నినుం దొడరి నా వాజిన్ బరీభావమున్
భావింపన్ భవదంతరంబ తుది నాకాక్షించు నెల్లప్పుడున్ 217

సప్త - పౌత్రు డను నర్థమునకు

అందే (ఉ భా 7- 26)

క దీప్తహుతాశుం బొదలెడు
దృప్తశలభతతులఁ బోలె దివిజ బలము ల
ప్రాప్తపరిభవుం డగు హరి
నప్త బొదవి రంత నుల్బణ క్రౌర్యమునన్ 218

ఇచ్చట నప్త అనగా ప్రద్యుమ్న పుత్రుడగు అనిరుద్ధుడు అనగా హరి పుత్రపుత్రుడు 2 9

హవి ' ఇకారాంతమగుటకు

అందే (ఉ భా 9-77)

ఉ నా యశము న్మగంటిమియు నానయు వమ్ముగ జేసెఁ జూడఁగా
దీ యసతి న్మదీయ గృహ మిప్పుడె వెల్వడ ద్రోచి రండు గౌ
లేయకలీధమైన హవి లెస్స గ జూతురు యన్యదూషితం
బాయగనై నగా కకట ప్రాయిడియైనను నిచ్చగింతురే 220

ఇందు హవి ఇకారాంతము గృహము - సప్తమికి ప్రథమ 221

అన్వీత

అందే -

సీ వరముని సహితు డై వనజాసను డు వచ్చె
నమర సమేతు డై యనిమిషేంద్రుఁ
డేతెంచె నప్పరోన్వీతులై గంధర్వు
లరుగు దెంచిరి పరిస్ఫురితలీల 222

'ప్రయతన'

అందే (ఉ భా 10-45)

హయములు వేయు బూనిన మహారథ మెక్కి మహేశమిత్రుఁ డ
క్షయనిధి గోవ్ర యక్షత భుజాబ్జుఁ డర్థివిభుండు యక్షసం
చయసము పేతఁడై నడచెఁ జంచదుదాత్తగదా వివర్తన
ప్రయతన లీలఁ జూపఱకు భ్రాంత విలోకన మావహింపఁగన్ 220

ఇటువలెనే నూతన ప్రతనా ద్యనేకపదములు తెలుసుకొనేది 224

తెలుగు పదముల భిన్నరూపములు

గీ అవికె యనగ మరియు త్రైక యనంగను
పైట పయట యవగ పయ్యెద యన
పయ్యదయు పయంట పయ్యంట యన నొప్పు
వృషతురంగ కుక్కుటేశలింగ 225

అవికె –

శ్రీనాథుని నైషధము (8-181)

చ. అవికెయుఁ బట్టపుట్టము చెఱంగు మరంగయి యున్కిఁజేసి గౌ
రవ పరిమాణముం దెలియ రామికి మిచ్చిరుచున్న యొక్క ప
ల్లవునకుఁ జూపె నొక్కతె విలాసము తోడన తోరపుం జనుం
గవ పొడగింత పొమ్మనిన కైవడి పానక హేమ కుంభమున్ 226

అవికెకు (ఉదాహరణములు) బహులములు గలవు 227

త్రైక –

ఆంధ్ర భాషార్ణవము

చ. తన ధనువేం'యిమ్మగను దాచితివే యని యూట పట్ల త్రై
కను సడలించి చమ్మఁగవఁ గ్రక్కునఁ బట్టఁగ నెంచు నాయకుం
గనిన మగఁడి కుంతల మొగంబునఁ దోచిన దిన్ని నవ్వు కో
రిన వరమిచ్చి ప్రోవుతను శ్రీరమణాథ నృపాల చంద్రుఁడిన్ 228

తారాశశాంక విజయము (4-68)

చ మలయజగంధి తా శిరసు మజ్జనమై తెలివవ్వి యొంటి కొం
గెలమి ధరించి త్రైక ధరియింపకయే కురు లార్పుచున్న నే
నలమిని గొగలించుకొన నా హరిమధ్య యనంగసంగరా
కలనఁ బెనంగినట్టి రతి కౌశలమున్ మదిలోఁ దలంచెదన్ 229

అందే (4-74)

చ. కలఁగిన కొప్పతోఁ జిదిలు గందముతో విదబద్ధ త్రైకతో
తలిరుల విల్తు పాలె మొకతట్టు తళుక్కను కట్టు కొంగుతో
సొంపుల కన్నుల న్నిదర సొక్కుతతో విరిపాన్పు డిగ్గి నీ
వెలమిని వచ్చురీతి మది నెన్నుదు నో మదహంసగామినీ. 230

పూర్వలాక్షణికుల గ్రంథములందు 'అవికె' అని ఁకారమున కేత్వ మున్నది 'త్రైక' అని యతి స్థానముందు తలకట్టున్నది రెంటను గలవని తోచుచున్నది. (ఇట్లే) 'పోలిక (ఁకారమునకు) తలకట్టు సాధారణము (ఎత్వము గందు) 231

శల్యపర్వము (1-158)

క పెనుతొంపి లోపలను బ్రుం
గిన ధేనువు నెత్తు పోలికెను శల్యుం డ
మ్మొన 232

'పైట'

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (1-76) :

సీ. పా బెకుకు కాటుక కంది సొంపు చూ పెదలోనఁ
బట్టియుండెను ప్రేమఁ బట్టి యియ్య
చికిలి బంగరుప్రాత జిలుఁగు బొయ్యారంపుఁ
బైట గుబ్బలంగట్టు బైట వెయ్య..... 233

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్ర (2-39)

మ అని యూహింపుచు లజ్జవో విరిచి యేకాంతంబుఁగా నర్దెనల్
గనుచుం బైటతొలంగ నీవి వదలం గామాంధకారంబు వె

మ్మనముం గప్పినఁ గన్ను గాన కపుడా మత్తేభగంభీరగా
మిని యత్యంత నిరంకుశోద్ధతిని బల్మిం బట్టఁగాఁ జూచినన్ 284

మొదటి (చరణమున) నిత్యసమాస యతి 285

'పయట'

తారాశశాంక విజయము (2-76)

మ జనము ల్లేని యెడన్ శశాంకు సరసన్ సామ్రాణి ధూపంబు వా
సన గుప్పన్ నెఱి గొప్పు విప్పి పయటం జన్దోయి నిక్కంగ వే
డ్కను గీల్గంది మదించి చెంగలువ మొగ్గల్ చెక్కి రేరాజ యీ
నన నీవందిన విచ్చునం చతని మేన న్మోపుఁ దా నవ్వుచున్. 286

అందే (8-59)

చ అని యిక మారువల్క వలదంచును దీనత దోప నాడుచున్
చనుగవ యుబ్బఁగా బయట జాఱఁగఁ గ్రొమ్ముడి వీడ దేహమె
ల్లను బులకింప నీవి వదలం గరకంకణ కింకిణీ కన
ద్ధ్వన మణిమేఖలా ధ్వనులు గ్రమ్మగఁ బ్రేఁబటి కొగిలించినన్. 287

పయ్యెద పయ్యద (వీటి కుదాహరణములు) ప్రథమాశ్వాసము నందు
వ్రాసినాము 288

పయంట'

తిమ్మకవి సార్వభౌముని శివలీలావిలాసము

సీ కిన్నెర మీటి కన్నిటిపి సన్నలు సేయ
పకపక నగి యేలపదము పాడు
కెంగేల లాంతంబు గిఱగిఱఁ ద్రిప్పు లో
జొక్కుచు వెసవెస మ్రొక్కు మ్రొక్కు
లింగ లింగ యటంచు చంగునఁ దాటు మీ
సలు గీటి గర్జంబు చక్కఁదువ్వు
కులుకుచు జిలిబిలి పలుకులు పలుకుఁ గా
మిడియై పయంట కొంగిడిసి తిగుచు

తివిరి బతిమాలు దిక్కులు తిరిగిచూచు
నవల కరిగెడుచోఁ ద్రోవ కడ్డునిలుచు
వలపు బూఁబంగఁ జెలి మరుల్ గొలుపు కొనుచు
కోడె ప్రాయంపు జంగమకుంవిభుండు 239

తారాశశాంక విజయము (2-78)

ఉ కమ్మ జవాది వాసనలు గ్రమ్మఁగ నోరపయంట జాఱఁగా
యెమ్మెలు మీఱ నగ్గురుని యింతి తొలంగఁగ నిమ్మలేని మా
ర్గమ్మునఁ జంద్రునిం గదియఁగాఁ జని వాని భుజంబు సోకఁగా
జిమ్మును జన్మొనల్ కలలు చెమ్మగిలన్ తనువెల్ల ఝుమ్మనన్ 240

'పయ్యెఁట'

తారాశశాంక విజయము (4-6)

ఉ. ఇంటికిఁ దోడి తెచ్చి మణిహేమ మయోజ్జ్వల పీఠి నుంచి ప
య్యంట చలింపఁగా సురటి వల్లన వీచుచుఁ బ్రాణనాథుఁ న
న్నాఁటిగ నుంచి యీకరణి నుండుదురే క్రతువాయెనే సుఖం
బుంటిరె యిన్నినాళ్ల పురుహూతు బహూకృతి గంటిరే యనన్. 241

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (2-184)

ఉ. గెంటనిప్రేమ మేను పులకింపఁ గిరీటికిఁ బూ లొసంగి వా
ల్గంటి గిరుక్కునం దిరుగు ఘమ్మని కస్తురి తావి గ్రమ్ము కో
గింతెపు గబ్బిగుబ్బల జిగి న్వెలిబిమ్ము వొయారి జిల్లు ప
య్యెఁట చెఱంగొకింత తవయంకము నందటు సోకినంతటన్ 242

ఆంధ్ర శేషమందు (52)

సీ. పా పయ్యెద యనఁగను పైట యనంగ సం
వ్యానంబునకు నాఖ్య లగుచునుండు 243

అని రెండు పదములు మాత్రమే చెప్పినాడు గాని, మహాకవి ప్రయోగము లాఱు విధములు గలవు 244

'వుచ్చికొని-వుచ్చుకొని, వ్రచ్చికొని-వ్రచ్చుకొని' మొదలైన శబ్దములందు ఇత్వముత్వములు రెండును చకారమునకు గలవు 245

'వుచ్చికొని

సౌప్తికపర్వము (2-5)

చ. సకలజనప్రశస్తమగు చ కము నీవొసఁగంగ నేను బు
చ్చికొని భవత్పదాంబురుహసేవ పదంపడి చేసియైనఁ బో
రికి నిను నియ్యకొల్పి మది ప్రీతియెలర్పఁ బెనంగి నీకు నో
డక విలసిల్లి యెల్ల బొగడం బెనుపొందఁగఁ గోరి వేడితిన్ 246

ఎల్ల యనఁగా సమస్తమైన వారని యర్థము ఎల్ల, ఎల్లరు, ఎల్లవారు-3 విధములు గలదు ఎల్ల-తెలుపు వర్ణమునకు నర్థముగలదు. 247

'వ్రచ్చుకొని'.

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (4-21)

చ. ఒకమరి బుజ్జగింప విలయోదకముల్ పయి కుబ్బి చిప్ప వ్ర
చ్చుకొని మహాభ్రవీథిఁ జన సూకరత న్మెయివెంచి వెండి క్రిం
దికి గయిజాలు తత్పలిల నిర్మలధారి నతః పరిస్ఫురత్
ప్రకృతికి నీయజాండమును బంగరుముంగరిగా నొనర్పవే 248

'పళ్లెరము ఓగిరము అని ఆంధ్రనామ సంగ్రహమందు చెప్పిరిగాని, 'పళ్యము, ఓయిరము' అనిన్నిగలదు. 249

పళ్యము '

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (5-307)

ఉ. అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణి బోనము నేడు సూర్యపా
కంబయి నాయితంబయిన ఖజ్జము భోజనశాలలోనఁ బ
శ్యం బిడినారు పంకజ దలాక్షులు రెండవజాము గంట వ్రే
యంబడె నారగింప సమయంబని చెచ్చెర విన్నవించినన్. 250

'ఓయిరము'

అందే (5-287)

గీ ఆగ్ని మనలోన నొక్కరు డౌట కాఁడొ
చేయఁడే మారుతము మన చెప్పినట్ల
వరుణుఁ డెవ్వరివాఁడు మువ్వురును లేక
నాఁటితంబగు నెబ్బంగి నోయిరంబు. 251

ఆంధ్రనామ సంగ్రహమందు (స్థావర 78)

గీ దండ చేరువ సంగడ దాపు చెంత
సరస చెంగట యొద్ద దగ్గర కురంగ
టంద పజ్ఞ యనా సమీపాఖ్యలు...

-అని చెప్పిరిగాని, 'చెరువ' (ఎత్వముతో) అనిన్ని గందు 252

'చెరువ'

. విరాటపర్వము (4-91).

చ. వెరవరిగాక వీఁడు కురువీరులకుం బొడసూపువాఁడె య
చ్చెరు వొక ప్రాన సేరి యిటు చేరఁగ వచ్చుచు నున్నవాఁ డహం
కరణము గాని యొండొకటి గానఁడు మూర్తి విశేషమారయన్
సురపతి యట్ల వీని మది చొప్పది యెట్లు యెఱుంగ నయ్యెడున్ 253

(రేయి కి ప్రాస్యేత్వముతో) 'రెయి' అనిన్ని గందు. 254

-అదిదము సూరకవి కవిజనరంజనము

చ. అనుపమ హైమ కుర్య మదితాంచదనంత మణిప్రభాలిచే
వనయము తత్పురీవర మహాగృహముల్ రెయి దోచకుండఁగా
నొనరుచుటం జుమీ గృహము లొప్పె నిశాంత సమాశ్యయంబులం
దినుతి యొనర్పఁగా దరమె వీటను గల్గిన రత్నసంపదన్. 255

కూరుకు నిద్ర చేకూరుటయును' అని లాక్షణికులు లేఖములందు వ్రాసి
నాఁడు 'చేకూఁడె యని ఱకారమున్ను గందు 256

'చేకూడె'

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (2-111)

సీ కలిగెఁబో యీ యింతి కులుకు గబ్బలు చూడ
శీతశైలాదుల సేవ ఫలము
కలిగెఁబో యీభామ వలుయందము చూడ
గంగా తరంగముల్ గనిన ఫలము
కలిగె బో యీనాతి కనుబొమల్ చూడంగ
మును ధనుష్కోటిలో మునుఁగు ఫలము
కలిగెఁబో యీరామ కటివిలాసము చూడ
భూప్రదక్షిణము సల్పుటకు ఫలము
తోడు తోడనె యిటల చేకూడవలదె
తన్వి తీఱంగ నింక ని త్తన్వీఁ గూడి
సరస సల్లాప సంభోగ సంతి దేలు
నాడుగాక ఫలించుట నాదు తపము 257

ఇటువలెనే 'సమకూడె ననవచ్చును ఆలంకారికులు గ్రామ్యమనిన కవి పదము (కవి ప్రయోగములు) నున్నది గ్రామ్యము కాదు ఆలంకారికులు పరిహరించని మాట. 258

చేకురె, సమకురె' అని హ్రస్వము (ఱకారోత్వము) గలదు 259

మను చరిత్రము (2-58).

క కుశలంబ యే వ్రతముల నగు
నశనాయాసమున నింద్రియ నిరోధమునన్
కృశుఁడై యాత్మనలంచుట
సశరీర స్వర్గసుఖము సమకురి యుండన్ 260

అచ్చు పుస్తకమందు 'సమకురి చేకురి (యనునవి) అకారముతో వ్రాసినాడు, అకారమని లాక్షణికులు చెప్పనూలేదు ప్రయోగములును కనపించవు 261

గూరిచి - గడిచి తోహరు - తొహరు, బేహరి బెహరి అని యీ మొదలైనవి (ఆద్యచ్చులు) హ్రస్వదీర్ఘములు (గా) గలవు సోరణ గండ్లు - సోర్ణ గండ్లు అనియు గందు 262

సోరణగండ్లు

-చేమకూరవారి విజయవిలాసము (1-11)

సీ పా తెలతెలవార నా మలయ గంధవహుండు
సోరణ గండ్లలోఁ జొచ్చియాడు..... 263

సోర్ణగండ్లు

-ఉద్యోగ పర్వము (2-112).

గీ పా తెల్లవారుమున్న దివియ ల్లార్పుచు
సోర్ణగండ్ల యందుఁ జొచ్చి సుడిసి... 264

దివియ - దివ్వె - దివ్విటి - దీవియ అని గలదు 265

'దీవియలు

-భీష్మపర్వము (2-842)

క సమర క్రీడం లీలం
దమక తమక తనిసి మరలి తమతమ యావా
సములకు నరిగి రుభయ సై
న్యముల జనంబులను దీవియలు వెలుఁగంగన్ 266

దివ్విటి.

-తిమ్మకవిగారి ఆచ్చతెనుగు రామాయణము (సుందర. 6)

క ఆరిగెడుచో సీతఁడు సెలి
నరయుచునున్ వెలుఁగవలయు ననిజేజేల్ వా
విరిఁ బట్టు దివ్విటి యనఁ
దరముగ రేఁడుఁ తూర్పుదెసఁ గన్పడెన్ 267

'దివ్వె'

-అందే (సుందర 11)

సీ పా ఒడలిమే ల్రవణంపు టుఱువు మానికెమ్ములు
మలయు దివ్వెలతోడ మార్వెలుంగ... 268

తమ తమ' అనుటకు 'తన తన అని ఐవాత్వమందును గలదు. 269

(బహుత్వమున) తన తన

భీష్మపర్వము (1-176)

క తన తన శంఖంబులు త
క్కును గం దొరలెల్ల ననికిఁ గొనఁగొని పూరిం
చిన వివిధ తూర్యనాదం
బును జెంగె నభంబు దిశలు పూర్ణంబయ్యెన్. 270

ఉయ్యాల - ఉయ్యాల - ఉయ్యాల - ఊయెల అని గంప ప్రథమాశ్వాసమందు (మొదటి) మూఁడు విధములున్నవి (వ్రాసినాము) 271

'ఊయలం

తిమ్మకవి సార్వభౌముని అచ్చ తెనుగు రామాయణము (ఆరణ్య. 59).

సీ. వేల్పురాయఁడు బత్తి వెలయఁ బుత్తెంచిన
వుడుకు మ్రొన్నాలి దావి పూవుదెత్తు
లీదు మేపరిసామి యిమ్ముగాఁ బనిచిన
మవ్వంపుఁ బలుదమ్మి మానికెములు
వ్రాడుదాలుపు మిత్త తనమున కొసఁగిన
క్రొత్త నున్నట్టాడి ముత్తియంబు
లెద్దతత్తడి తోడు నుద్దికాడిన వొం
బట్టు సాడెపు జిల్లా పుట్టములును
మఱియఁ దక్కిన కడలంజేం ద్రురక మంచి
సేయుటకుఁ బంచు నపరంజి యూయెలలును
గద్దియలు మేలుసెజ్జలు పెద్దతొడవు
లెవుఁ నాయింటఁ గొదలేక యెనసియుండు. 272

ఊయాల అనియు నుండ వచ్చును 273

'కార్ముకం దొప్ప విల్లు సింగాణి యనఁగ' అని ఆంధ్రనామసంగ్రహము. 'కాని సింగిణి, సింగిణీ విలు' అనియును గందు 274

సింగిణి —

తిమ్మకవి సార్వభౌముని రసిక జనమనోభిరామము

క అంగన కనుబొమగవతో
సింగిణు లెదిరించి గెలుపు చేకురక వడిన్
వంగి శరమూని కడు నా
ర్తిం గొలుచుచు నుండెఁజుమ్మి నృపకుల తిలకా. 275

చేకురక (అని ఇక్కడ) హ్రస్వము 276

తిమ్మన పారిజాతాపహరణము (5-16)

ఉ తీంగున మోత మోగుచును తెక్కల పావుల వోలె శారిచే
సింగిణి వింట వెల్లిగొను చిత్రశరంబులం (సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకముల్ దళించుచు నిజావయవంబులు దూల్చ దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డము సొచ్చె సైన్యముల్) 277

'సింగిణి విల్లు —

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-184)

ఈ చెండ్లా గబ్బిలు జావవాతకుకులా చెక్కిళ్ళుడాల్ సింగిణి
విండ్లా కన్నుల (లింద్రనీల మణులా వేడీరుచుల్ దమ్మి లే
దూండ్లా బాహువు లింత చక్కదన మెందుం గాన మీ జవ్వనిం
బెండ్లాడం గలవాఁడు చేసినది సుమ్మీ భాగ్య మూహింపఁగన్) 278

(సాహిణి-సాహిడి అని రెండును గలవు.) సాహిణి సులభము. 279

సాహిణి —

శ్రీ కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద

చ పొంమరులందుఁ గూతలిడ భూసురు లన్నది వార్చి వార్చి వ్రా
కుల తుద లెక్కి సప్పుటుంగొట్టి యదల్పఁగ సాహిణీలు మా
వుల బరపంగ 280

'లకోరి దీర్ఘమని లాక్షణికు లన్నారు గాని (ఇకారము) హ్రస్వమును
గలదు 281.

'లకోరి —

చేమకూరవారి విజయ విలాసము (1-148) :

చ వెడ విలుకానికిం జెఱుకుపిల్లను గల్వంకోరి కోరికల్
గడలు కొనంగ నామని (యుఁ గల్వలరాయఁడు నిచ్చి మన్ననం
బడయుడు వానికెక్కుడుగ మౌర్యులు తాము ను గాన్క తెచ్చెనా
బడిబడి గంధలబ్ధ మధుపంబులురాఁ జనుదెంచెఁ దెమ్మెరల్) 282

తిమ్మకవి సార్వభౌముని అచ్చ తెనుగు రామాయణము (బాల 157).

ఉ. అమ్మగ మానికంబు దిటమారగ నొక్క లకోరిఁ జెడ్డ రే
ద్రిమ్మరి కొమ్మ నుక్కుదచి (తేటగ జన్నముగాచి చట్టు చం
దమ్మున నున్న పెందపసి తామరకంటినిఁ బ్రోచి యిందవ
చ్చె మ్మొగి నీదు జన్నమిఱుసేయక చూచు కడంక మీఱఁగన్) 283

'ముందట-ముందల (అని రెండును గలవు) 284

ముందట'—

ద్రోణ పర్వము (4-94)

క ఎటు వోన వచ్చు నిరుముం
దట నిడుకొని పోరనన్ను తగురాజునె నె
క్కటి దోలెడు సాత్యకి నీ
వటఁ దఱుముదుగాక యొదగ నగునే నీకున్. 285

ముందల'—

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (7-88)

చ. నలినజుఁడైన బ్రహ్మకును నాంవవాఁడు దశాననుండు ని
ర్మల గుణలోల వీఁడు మనుమండని చెప్పఁగ నాకు సిగ్గగున్
పలుకులు వేయునేటికి గృపాపరతాస్తుతిదక్ష పీనముం
దల విడు నాకుగా నృపతి ధర్మ విచక్షణ పుణ్య వీక్షణా ! 286

కన్నిఱుపుట-కన్నిలుపుట అని రెండు విధములు గలవు 287

కన్నిఱుపు'—

విరాటపర్వము (5-141) —

చ ఉఱక నరుండు ద్రోణసుతు యుగ్యముల న్వెస నొంచి నాతఁడం
దెఱపి యొకింత గాంచి ఘనతీవ్రశరంబున నాకి ద్రుంచి క
న్నిఱిపినమాత్ర లోన నతనిం బటు బాణచతుష్క.... ....యే
ర్తెఱఁ దొడి మౌర్వీఁగ్రమ్మఱ ఘటించునెడ న్వడినేసి యార్చినన్ 288

'తొడిగి యనుటకు తొడి అనియు గలదు 289

'కన్నిలుపు —

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (8-28) -

సీ పులకించె మే నేమి తలచుకొంటివొ యంచు
మేలంబు పచరించె మిత్రవింద
యిన్నాళ్ళకలె మనసిచ్చి మాటాడవే
మెందు దృష్టి యని కాలింది దెగడె
చెలిపెండ్లికత చెప్ప చెవియొగ్గి వినదేమి
కలదులే యని గేలిసలిపె భద్ర
వలపు వాసనవేసె కలికి నీ ముఖ మంచుఁ
ద్రస్తరినెఱపె సుదంత గొంత
జాంబవతి నవ్వె లక్షణ సరసమాడె
గేలి కడుసేసెదరు ముద్దరాలి ననుచు
వలకె రుక్మిణి సత్య కన్నిలిపె నపుడు
చిన్నిమఱదలి మోహంపు చిన్నెలెఱిఁగి. 290

'సంబలము-సంబరము (రెండునుగలవు) 291

'సంబలము —

జయ రమా రామ శతకము -

సీ రథభటతురగ వారణకోటి నేలి సం
బల మియ్యలేక కోతులబలంబు
గూర్చుకొందివి పైడి కోకలువెట్టెలఁ
బెట్టి వల్కలములు గట్టుకొంటి

నన్నము గర్గ కాయలు పండ్లు దిన నేర్చు
కొంటివి, మృదుశయ్య లింట దాచి
పవ్వళించితి చెట్టపఁచల, మృగమద
శ్రీగంధ మొకమూలఁ జేర్చి బూది
బూసుకొంటివి ధనకాంక్ష భూపతులకు
సహజ గుణమన్నమాట నిశ్చయము దోచె
నింత లోభివి నాకేమి యియ్యగలవు?
జయరమారామ రామ రాక్షసవిరామ 292

పవ్వళించితి –'వి' అను అక్షరలోపము 298

సంబడము —

తిమ్మకవి అచ్చతెనుగు రామాయణము (సుందర 154) .—

గీ ఆడవి దుంపలెకాని సంబడము లొసఁగఁ
గాసుపీసంబు చేత నెక్కడను లేక
మగువఁ గోల్పోయి కడు నిడుములఁ గలంగు
నలతిదొరఁ గొల్వఁగడఁగు వెంగళులు గలరె 294

'దాపం-దాపర (అని రెండు విధములున్నవి) 295

దాపం —

అప్పకవీయము (5-145)-

క. లలిసరస స్థిరముల దా
పలి నాంతపదంబు లూది వలికెదుచో సం
ధులు గాంచును టతవర్గం
బులు నాటిచెంతఁ దక్క టొల్లు లయి హరీ 296

దాపర —

అప్పకవీయము (2-21)

సీ గీ (యామ్యమున గంద్రగొడ్డలి యట్లొనర్పఁ
గ్రాలు నోత్వ మిన్నింది దీర్ఘములు కుడిసి)
కరికరాకృతిఁ దనర దాపర వంపఁ
(నమరు నై త్వోత్వములు త్రిభంగులకరణి.) 297

'తలము-తరము (అని రెండునుగలవు) 298

'తలము'—

మనుచరిత్రము (2-11)

తలమే బ్రహ్మకునైన సీనగమహత్వంబెన్న నే సీయెడం
గల చోద్యంబులు జేపు గన్నొనియెద (న్లాకేమి నే డేగెదన్
నలినీబాంధవభానుతప్త రవికాంత స్యంది సీహారకం
దల చూత్కారపరంపరల్ 298

'తరము'—

తిమ్మకవి సార్వభౌముని సారంగధర చరిత్ర.

ద్విపద. దండించుఁ గాకేమి దైవయోగం బె
టుండినఁ దొలఁగఁ జేయుట కేతితరము
తరము గాదింక నీ దబ్బఱ ల్మాను
మరుదండి నిదె తెత్తు నవ్విహంగంబు 800

'మఱువక-మఱుక-మర్వక-మఱాక' (అని నాల్గు విధములును గలవు.)

'మర్వక'—

ఉద్యోగపర్వము (4-70)

చ (అనుటయు నప్పు గొంతి హృదయంబున శోకము నివ్వటిల్ల ని
ట్లను దైవసంఘటన మక్కట యేట్లును దప్పనేర్చునే)
అనఘ సత్యవిస్ఫురణ నాడిన మాటలు మర్వకన్న నీ
యనుజుల నల్వురం గడపు నర్జును చేతకు సమ్మతించితిన్ 302

'మఱాకు —

తిమ్మకవి అచ్చతెనుగు రామాయణము (కిష్కింధ 84)

గీ. కోతి రాయఁడ మాపయిఁ గూర్మి నిలిపి
నాన తటి యెల్లనగరుల లోన నుండు
తబిసిరూపుల బ్రోళ్లకు దవిలిరాగ
మాకు పొసఁగదు పొమ్ము మఱాక రమ్ము 803

మిగిలినవి సులభము. 304

'అనక-అనాక (అని రెండునుగలవు అనక సులభము) 805

అనాక —

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (8-118)

ఉ ఐనను మీకు నొక్కటెఱఁ గస్థలితంబుగ నేను సెప్పెదన్
దానికిఁ గాదనాక భవనంబునకున్నను శుద్ధుఁజేయుఁ ద
జ్జానికి నెల్లభంగుల నిజంబుగ నిష్ట పరిత్యజించినం
గాని యకీర్తి వాయ దటు గాదని నోరులు మయ్యవచ్చునే 806

ఇపుడు అనుచోట ఇప్డు' అని యున్నది 807

'పోశ్చతర్థవాచకేమాతః'

అని నన్నయ భట్టుగారి సూత్రమువలన 'అపుడు-ఇపుడు-ఎపుడు'-ఈ -పదముల పువర్ణము యొక్క ఉకారమునకు లోపమని స్పష్టము కాని (ఇట్టి -లోపము పొందునవి) మరియున్ను గలవు 808

విద్వ (విడువ)—

మహాప్రస్థాన పర్వము (1-66)

చ. జనులు నుతింపఁగా సుకృతసంపదఁజేసి యమర్త్యభావముం
గనియును (జెంద) కిట్లునికి కార్యమె ద్రౌపది భీమసేను న
ర్జును గవలం ద్యజించుటకుఁ జాలితి చాలవయ్యో దీ
ఘనకము విద్వ నిత్తెఱఁగు సూరినుతుండగు నీకు నర్హమే. 809

'విన్ము (వినుము)—

అందే (1-68) :—

చ. అనఘచరిత్ర విన్ము శరణాగతుఁ జేకొనకున్క భద్ధ మి
త్రుసియెడఁ జేయ ద్రోహము వధూది వధించుట విప్రునర్థముం
గొనుట యనంగఁగల్గు నివి గూడ సమంబగు నాకుఁజూడ భ
క్తు ననపరాధుని న్విడుపు దోషము తా నది యౌర్వవచ్చునే 810

పొర్మగ' (పొడుమగ)—

అరణ్యపర్వము (6-178) .-

ఉ. బోరన విస్ఫులింగములు పొర్మగ నుగ్రవిషంబు గ్రక్కుచున్
గ్రూరవిచేష్ట నాలుకలుగోయు మహోరగ రాజయుగ్మమం

జేరి పదాహతిం గినియ జేయ దలంచుటగా నెఱుంగు దు
ర్వారులు మాద్రిపుత్రులు కవజ్ఞయొనర్ప దలంచు టేర్పడన్) 811

కుడ్చు (కుడుచు)

అందే —

సీ పా పల్లెరంబుల గడ్చు బ్రాహ్మణు లతిపుణ్యు
లెనిమిదివేల సమిద్ధ మతులు 812

పదద్వయ సంధి యందును ఉకార లోపము (కలదు) 813

అందే (6-888)

మ ఖలియుం డా ధృతరాష్ట్రసూను డు మహాభాగుండు దుర్యోధనుం
డ మీ కమలాకరంబునకు గ్రీడార్థంబు కౌతూహలం
బెలయంగా ప్రియకామినీసహితు లై యేతెంచు చున్నా డు మీ
ర్వల దిందుండఁ దొలంగి పొం డనవుడు న్వా రద్ధతక్రోధులై 814

వెలయ అనుటకు ఎలయ అని యున్నది 815

ఎఱ్ఱనగారి రామాయణము -

ఉ. త్యాగులు పాతకేతరులు నై నుతి కెక్కఁగ నాకలోక లీ
లా గరిమంబు నంబుదము లాగు దలిర్చిన సంస్కృతోల్లస
ద్వాగతి యుక్తి నాత్మ విబుధత్వము సిద్ధతి నొందఁగా సుధా
యోగము నొందుదు ర్మృతిపయోధి మథించి రసజ్ఞులై కవుల్ 816

శ్రీనాథుని భీమఖండము -

సీ పా శాకపాకముతో సంభారముతోడ
పరిపక్వమగు పెసరప్పు తోడ 817

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (1-16)

సీ పా మగ డు దన్మోత్తిన మార్మొత్తు నలివేణి
వ్యాఘ్రియై చరియించు వనములోన 818

పాదాంతమందు విడియుండును 819

శ్రీనాథుని హరవిలాసము (6- 8)

క భూత ప్రేత పిశాచ
వ్రాతములుం దోడుగాఁగ ప్రమథులు పగలున్
రాతిరియును నష్టాదశ
జాతి పజంకును దుర్దశలు సంధింతుర్ 820

ఇటువలెనే తెలుసుకొనేది 821

క్వచి ద్గ కారో వ అని నన్నయభట్టు సూత్రమున్నందున - పగలు[గ్]- పవలు తొగలు - తొవలు పగదము - పవదము అలిగి - అలివి నగరు - నవరు నిగుడించుట - నివుడించుట తగులులు - తవులులు —ఈ మొదలైనవి తెలుసుకొనేది 822

కొన్ని పదముల పకారమునకు వకారము (వచ్చును) ఒప్పుట - ఒవ్వుట (అని రెండు నండును) 828

ఒవ్వుట

విరాట పర్వము (2-286)

ఉ ఒవ్వనివారు నవ్వ మహిమోద్ధతి ధర్మసుతుండు దీనికై
నెవ్వగ బొంద భూజనులు నింద యొనర్ప గ (నేనొర్చు నీ
చివ్వకు నీవు నల్క మెయిఁ జేసిన యా పని గూఢ వృత్తికిన్
దవ్వుగనేని నియ్యకొనతం బొడ గూడియు నివ్వలంబగన్ 824

అరణ్య పర్వము (6-16)

క ఒవ్వనివారలం యెదురన
నివ్విధమున భంగపడితి నేనిఁక జనుల్
నవ్వంగ నేది బతుకుగ
నివ్వసుమతి నేలువా డ నెట్లు చఱిఁతున్ 825

కొన్నిచోటుల వకారము లోపించి దాపల వర్ణమునకు దీర్ఘము వచ్చును- 'వావ్యక-నోఎక 826

ఉద్యోగ పర్వము (-208) -

క కావున మీపడిన యర
ణ్యావాస క్లేశమునకు నజ్ఞాతవిధిన్
సేవకుల రైనదానికి
నోవకు డీ మీరు లఘుమనోవృత్తులరే 327

నోవ చావ వెఱవ, మఱవ - ఈ మొదలైన పదముల వకారములు (కొన్నిచోట్ల) లోపించును 328

(నోవన్ + ఏయ =) నోనేయ —

ద్రోణ పర్వము (4- 93) —

గీ బలము లచ్చెరువంద నట్లలవు మెఱసి
నీ సుతుం డనిలజుఁ దాకి నిశితసాయ
కముల నొప్పించి రథతురంగముల నొంచి
సూతు నోనేయఁ గ్రోధ విస్ఫూర్తినపుడు 329

(లేవన్ + ఎత్త =) లేనెత్త —

కవుల షష్ఠము —

మ తనతో నల్గిన వాణిపాదముల మీదన్ వ్రాల లేనెత్త నొ
య్యనఁ బాశ్చాత్యనిజాస్యతన్ముఖములం దన్యోన్య మొక్కప్పు చుం
బన మబ్బంగఁ జతుర్ముఖత్వము ఫలింపం జొక్కు పద్మాసనుం
డనవద్యాయురుపేతుఁ జేయు చికతిమ్మాధీశుఁ దిమ్మాధిపున్ 330

(చావన్ + ఓప =) చానోప —

అరణ్య పర్వము (2- 27) -

క నాలుగు దిశలను దాన
జ్వాలావలి గదిసె మ్రంది చానోపఁ గృపా
లోలా నన్నొక్క సరి
త్కూలము చేరంగ నెత్తికొని పొమ్ము దయన్. 331

(వెఱువకు) వెఱకు —

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (5-71) -

గీ చెంచునిందికి బోయి చెంచెతకుఁ బ్రియము
జెప్పి నమ్మించి తలమీద జెయ్యివెట్టి
వెఱకు మని తన్మఖంబున నెఱుకఁజేసి
గాంచి యాతనితోడ సఖ్యంబు సేసి 332

ఇటువలెనే (కవి ప్రయోగములు) తెలుసుకొనేది 333

ఏనుగ-ఏను గు-ఏనుంగు-ఏన్గు-ఏనిక — అని గలదు 334

ఏనిక —

తిమ్మకవి సార్వభౌముని రుక్మిణీపరిణయము —

చ ఆనుదినము న్మదిం జంన మానక మానక పూని దీనులన్
మనుచుచు గార్యవేలంను మాధవ మాధవ ముఖ్యులౌ సురల్
దను వినుతింప మేలిడ గఁ దానగు దాన గుణాఢ్యుఁ డంచు నిం
పెనయ గ గోరి మ్రొక్కిడుదు నేనిక నేనికమోముసామికిన్ 335

ఏనుంగు ఏన్గు—

తిమ్మకవి అచ్చతెనుగు రామాయణము (యుద్ధ 68) —

గీ తేరుతోడ దేరు తేజిలో దేజి యే
నుంగుతోడ నేన్గు ద్రుంగ గొట్టి
ఖంట్ల చిత్తెఱ గుఁ బరిమార్చివైచిన
జూచి దొడ్డయెరలి తోడ రలిగి 336

ఇటువలెనే మరియు ననేకశబ్దము లనేకభేదములు గలవు గ్రంథ విస్తర భయమువలన (వానిని జూప) మానినాము 337

మొదట వ్యంజనములు కలవి లేనివి పదములు— పూనె-పూనె నెగసె-ఎగసె పొదవె-ఒదవె పొనరె-ఒనరె పొందె-ఒందె ,— ఈ పదియు అప్పకవిగారు లక్ష్యములతో వ్రాసినారు వేడి-ఏఁడి నీల్గుట-ఈల్గుట నెగయుట-ఎగయుట నంటు-అంటు నెగ్గు-ఎగ్గు — ఈపదియు తిమ్మకవి సార్వభౌముడు లక్ష్యములతో వ్రాసినాడు మరియునుగలవు 338

సీ ఎడలుట యన గను వెడలుట యన నెల్ల
వెల్ల యనంగను వెన్ను నెన్ను
వీయము సీయము వ్రేసె నేసె ననంగ
వేచు టనంగను నేచు టన గ
వేర్పాటన గ మరి యేర్పాటన గ నెడ
బాపుటయును బెడబాపుటయును
హరుముంజి యన ముత్తె ముర ముంజి యన గను
మొగి యనంగను నట్ల నొగి యనంగ
సీరు మీ రనంగ సీరలు మీరలు
సీవు నీవు నేన నే ననంగ
నేము మే మనంగ గృతులండు నలరారు
పృథులకీర్తి కుక్కటేశమూర్తి 886

ఎడల గ (వెడల గ)—

వరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము (2-90) —

క అన్నలినాక్షుల వాలుం
గన్నుల కెదిరింపలేని కతమ నగాదే
పన్నిన భయమున బేడిస
లెన్నఁగ జలదుర్గమూము లెడల గ వెఱచున్ 340

శాంతిపర్వము (5-87) —

గీ తాను గ్రోధాదు లెడలించు గాని ముక్తి
దెచ్చి యీ దొకటఁగి (ముక్తికిఁ బథంబు
నగుడ ననపాయమగు నుపాయం బనంగ
వలసె నీ నేర్పుపే రిందువంశవర్య) 341

ఎల్ల (వెల్ల)—

శాంతిపర్వము (8-488) —

క వినుఁ విప్రులు వేదలంగుట
మనుజేంద్రుని బుద్ధిలేమి మాతాపితృ భా
వనతఁ దగవారి బ్రోచిన
గన మేలువ కెల్ల గలదె కౌరవనాథా 342

ఎల్ల నగా చేవగాది— తెలుపు అనట తెలుపు తెల్ల వెల్ల తెలి వెలి నాగ నా వ్యాయము లమరు ధవలవర్ణమునకు అని ఆంధ్రనామ సంగ్రహము

(వెల్ల పదమున) లకార (ఆకారముల) లోపమున్ను గలదు 848

ద్రోణపర్వము (5- 80) —

మ ధనువుం గేతువు ద్రుంచి సారథిని రథ్యవ్రాతముం జంపి యే
పున పాంచాలతనూజు వెల్గొడగు సొంపుంబెంపు మాయించి యా
ఘని (పార్శ్వంబుల యోధవీరశతమిం దన్మాన్యుల న్మవ్వురం
దునిమెన్ ద్రోణసుతుండు రాజువొగడన్ దోర్గర్వదుర్వార తై) 844

ఎన్ను (వెన్ను)

ఆంధ్రశేషము (72)

క వెన్నగ బీజమంజరి
వెన్నన జరమాంగమునకు వెలయుం బేళ్ళె
కన్నులనం బర్వమ్ములు
కన్నులనన్ లోచనములు కంతేకాలా 845

రుక్మాంగద చరిత్ర (4-40)

గీ పండి యెండ ముక్కువడి రాజనఁబొప్పె
నితరసస్యసమితి యెన్ను వంచె
నదులు డింగి కాలునడ లయ్యె నయ్యెడఁ
బంక మింకె నీరు పలుచనయ్యె 846

వియ్యము-ఈయము

చేమకూరవారి విజయవిలాసము (8-128)

సీ పా వియ్యంపు మర్యాద వెలయ దామును శచీ
దాని బువ్వాన భోజనము చేసి 847

అందే (8- 26)

ఉ ఈయపురాల వైతివిగదే యిపు డత్తవు (తొంటివా నో
తోయజనేత్రు గాంచిన వధూమణి సీసుతఁ బెండ్లియాడ గా

నాయము నాకుమారునకు నక్మిలి హత్తగ నత్తవిచే
నాయువు గల్గువాఁ డవునటంచ్రు శుభంబగు దీన నెంతయున్) 848

ప్రవేసె-ఏసి భాస్కర రామాయణ పద్యము శకసంకు ప్రాసమందు(ప్రథ మాశ్వాసమున) ప్రాసినాము 849

వేచుట-ఏపుట -

శాంతిపర్వము (8-90)

చ వినుమరి జంపనుం జెఱప వేచుట లెస్స ప్రతాపభాషణ
బున (వెడన్నల్లికుట్టులను బొంకుల వానిఁ గలంగ జేసిరే
చినఁ దనపూవు దప్పు నఱసేయుని చందము నమ్మియున్న చా
ర్వను మెఱయంగ బల్లుచుఁ గడున్ మది నమ్మకయుండుఁగా దగన్)850

సౌప్తికపర్వము (1-63)

గీ అలుక బొరమువాని కర్ణచింతకునకు
నాతురునకు మన్మథార్తునకును
నిద్రవచ్చు నెట్లు నీవును దీనిని
నెఱిఁగి యుండి యేది కేప నన్ను 851

వేర్పడు —

శాంతి పర్వము (8-228)

గీ మేలుచేసి తగిన మిత్రులఁ బడసి త
త్సుచరితముల వచ్చు సుఖము లనుభ
వింపఁ జూచు టుడిగి వేర్పడియుండుట
యరయ నీతివిదుల కెరవుగాదు 852

అచ్చు (ఏర్పడు) కు కాకుస్వరములందు (లక్ష్య) మున్నది ఎడబాపుట సులభము 853

పెడబాపు —

వేమకూరవారి విజయవిలాసము (8- 18)

క వడి దెఱవల్ తెర వంపం
బడతుక నగుమోము గానబడియెన్ గాంతల్
దడ బడ గ శరన్మేఘము
పెడపాసి వెలుంగు చంద్రబింబము వోలెన్ 854

హరివాణము తెనె హరువును నరయగ హురుమంజి ముత్తియంబు హొరంగుం బరికింపగ రేఫములగు నని లాక్షణికులు (హురుమంజి) హకారములలో వ్రాసినారు (కాని అజాదిగా కూడ కలదు) 355

చేమకూరవారి సారంగధర చరిత్ర (2-62)

ఉ నా యపరంజిమేడ నొకనాడును జూడవుగా యగోచరం
బా యురుమంజి ముత్తియపుటన్నువ సోరణగండ్లయంద మా
చాయలకెంపుటోవరుల చందము నా చెలువుల్ దొలంకురే
రాయల రాయరంగులగు రాగము లామణికుడ్యభాగముల్ 356

హురుమంజి-ఉరుమంజి-ఆణి-సుపాణి-సుప్పాణి - ఈపదములు ప్రశస్తమైన ముత్యములకు పేరు (ఇవి) విశేషణ విశేష్యములు రెండునగును

"ఉదయాద్రి కరిమీద హురుమంజి చౌడోలు" అని మృత్యుంజయవిలాసము

ఈసుపాణి రదశ్రేణియే సుపాణి అని విజయ విలాసము (1-130) 357

అత్తులు-హత్తులు అదను-హదను అజ్జ-హజ్జ అంజ —ఇటువలెనే కొన్ని పదములు రెండువిధములను గలవు 358

మొగి-ఒగి -

ఆదిపర్వము (6-60)

సీ పా మొగిని దధీచి యెమ్మున బుట్టదయ్యెనే
వాసవాయుధమైన వజ్ర మదియు 359

అందే (3-58)

క ఆదిత్యదైత్యదానవు
లాదిగ గల భూతరాశి నగు సంభవముల్
మేదిని దదంశముల మ
ర్త్యోదయములు నాకుఁ జెప్పు మొగి నేర్పడఁగన్ 360

ఈరు-మీరు ఈరలు-మీరలు ఈవు-నీవు ఏను-నేను-ఏ-నే ఏము-మేము అంపుట-పంపుట అనుపుట-పనుపుట -ఈ మొదలయినవి రెండు విధములు బహులములు (ఉదాహరణములు) గలవు 361

వ్రేసులు-క్రామఁడుతో—

కర్ణపర్వము (3-87)

చ అన విని యమ్మహీరమణు డాతని కిట్లను మీకు నాకతం
బున బహుదు ఖము ల్గలిగె భూరికులంబున క్రియం బొన
ర్చిన యనినీతు ఖాపపరు వ్రేయ దగుం దలద్రెవ్వ నీమనం
బున కృపవుట్టి కాచినను బోయెద నిప్పుడె యేను కానకున్ 862

ఇటువలెనే (ఇంకను) తెలుసుకొనేది 863

అందఱు-ఎందొఱు ఒకటి-ఒకొటి -ఈ రెండు నప్పకవిగారును కంటి పొరలు-పరలు పొరమా-పరమా-ఈ రెండును తిమ్మకవి సార్వభౌముడు వ్రాసినారు తలగు-కొంగుట నేం పొరలు-పరలుట -ఇవియును గలవు 864

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (2-46)

సీ పా నిద్రిత ద్రుద్భాయ నిలువర జరుగు వెం
ఐడనె యధ్వగపంక్తి పరలు నెట్లు 865

వ్యాఖ్యయందు పొరలు వెట్టు అను (దానికి) అర్థము వ్రాసినారు యతి భంగము కానలేదు మిగిలినవి (పదములకు లక్ష్యములు) సులభము 866

తద్భవ సకారము-కొన్నింట తలకట్టు కొన్నింట నేత్వము (గలదు) శయ్యకు రెండును (ఉన్నవి) శంఖమునకు సంకు ఘాణముకు సాన, శణక-సెలగ శక్తి-సత్తి శల్యుడు-సెల్లుడు శపియించుట-సెపియించుట శయ్య-సజ్జ సెజ్జ శఙగ శబ్దముకు జనుము 867

సెల్లుడు —

ఆదిపర్వము (7-204)

గీ సెల్లుఁ డట్లు నేఁ ద్రెళ్లి చెచ్చెర లేచి
యెదలు దుడుచు కొనుచు నొయ్య నరిగె . 868

(ఈ పద్యమందు) సెల్లుడ ని యొఱుగక- శల్యుఁ డట్లు నేఁ చతికిలఁబడి' అని వ్రాసినారు 869

శల్యపర్వము (1-260)

చ వెరవును లావు జేవయును వీరల కారయ నొక్కరూప సు
స్థిరభుజశక్తి ధర్మజు డు సెల్లుని రూపడ గించి యివ్వసుం
ధర గొను నొక్కొ నే డితని దా సమయించి సమస్తమేదినీ
శ్వరు డుగ జేయ నోపునొకొ శల్యు డు గౌరవ రాజనందనున్ 870

సెపియించు —

శాంతిపర్వము (4- 57)

క నృప సీవు మదీయంబగు
జపము ఫలంబడిగితేను సమ్మతి నీ గా
విపరీత వచితు లాడిన
సెపియించు జుమీ యెఱుంగ జెప్పితి సీకున్ 871

(శపియించు జుమీ) యెఱుంగ జాదితి సీకున్ అని దిద్దినారు అర్థము బాగులేదు రాజు బ్రాహ్మణుడు ఎదుటగా నుండి మాటలాడుతఱి చాదితి అనుట కూడదు 872

కొబ్బరి-కొబ్బెర అని రెండును గలవు 873

కొబ్బెర —

అప్పకవీయము (2- 98)

సీ పా బిసదు లంబ్బురము కొబ్బెరకాయ బెరయుట

అని ఏత్వములందు వ్రాసినారు 874

తిమ్మకవి శివలీలా విలాసము

గీ పా పెరుగు పాలు జున్ను బెల్లంబు నెయ్యి కొ
బ్బరి యనంది పనస పండ్లు 875

మన్నిడు-మనీడు నెన్నది-చెనది దున్నుట-దునుట కొమ్మ-కొమ = స్త్రీ కనుబొమ్మ-కనుబొమ కన్నులు-కనులు విల్లు-(విలు)-విల్ ముల్లు-ముల్ బ్రెగ్గడ-బ్రెగడ —ఈ మొదలైన పదములు బహుళములు గలవు 876

గండపెండేరము - గండపెండరము చావంచి - చవువంచి - అనియు గలవు 877

గండపెండరము —

తిమ్మకవి అచ్చతెలుగు రామాయణము (యు 203)

సీ పా పొస గ నొదంల హొన్నొమిడికమ్ములు పూని
డాకాల గండపెండర మమర్చి 878

హొన్ను అనుటకు హొన్ అని యున్నది 879

చవువంచి —

అందే (యు 184)

సీ పా కాలరిపొజు వెక్క-సపు దేర్పుల జంట
చవువంచి కటలును బెవడువడఁగ 880

పసిడి బంగరు బంగారు పైడిహొన్ను జాలువా పుత్తడి యనంగ స్వర్ణ మొప్పు అని ఆంధ్రనామ సంగ్రహము (స్థావర 86) న చెప్పినారు గాని- బంగారము-బంగరము-బంగరువు — అనిన్ని కలదు 881

బంగారము —

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (1- 7)

గీ కలిగె పదియాఱు వన్నె బంగారమునకుఁ
బద్మరాగంబు తోడ సంపర్కలబ్ధి
(కాశికాఖండ మను మహాగ్రంథమునకు
నాయకు డు వీరభద్రభూనాథుఁ డగుట) 882

బంగరువు —

అందే (7-40)

సీ గీ గురుతనూభవ నాకు బంగరువు తోడ
వజ్రభూషలు సేయు తాల్పంపవలయు
(ననుచు ప్రార్థించి రందఱి కతడు మ్రొక్కి-
యిన్నియును దాను కల్పింప నియ్యకొనియె) 883

పూ-పూవు-పువు-పువ్వు దొ-తొవు-దవు-దవ్వు మావిడి-మావిడి కేళా కూళి మోసాల-మొగసాల-మోసల-సావడి సంపెంగ-సంపంగి-సంపెగ-సం

పగి గొజ్జెంగ-గొజ్జంగి-గొజ్జెగ వే-వేయి-వెయ్యి-వెయి నే-నేయి-నెయ్యి-నెయి; చే-చేయి-చెయ్యి-చెయి — ఈ మొదలగు భేదములుగలవు 884

వే —

శ్రీనాథుని నైషధము (4-25)

గీ (స్మరశిలీముఖ కుసుమకేసరపరాగ
ధూపికా చుళుకించె దూర్పుదిక్కు-)
ఇంతి వే గన్నులను గాన డింద్రు డిపుడు
నీ విలాసంబు పెంపు వర్ణింపఁ దరమె 885

నే —

ఉద్యోగపర్వము (2-243)

క నావుడు సంజయుఁ డిట్లను
దేవా పాండవులయలుక ధృష్టద్యుమ్నుం
డే వెరవు మాట నైనన్
నే వోసిన యగ్నివోలె నిగుడం జేయున్ 886

గ్రంథవిస్తర భీయమువలన(అన్నింటికి) లక్ష్యము లుదాహరించలేదు 887

కోయిల-కోవెల (అని రెండున్నవి) కోయిలకు సులభము 888

కోవెల —

రాజశేఖర చరిత్ర (8-80) -

సీ ఎంమామి కొనయెక్కి- పెళపెళనార్చి కో
వెలపోటు గూకలు వెట్టెనేని 889

తిమ్మకవి శివలీలా విలాసము -

గీ పా విశ్వరూపంబు దాల్చి కోవెలలు నలులు 890
వేళమ-వైళమ (రెండు గలవు) 891

వేళమ - వైళమ —

రామాభ్యుదయము (7-260) -

ఉ ప్రవేసిన ప్రవేటునం బడక వేళను దాటి పిరిందికంటి బా
హా సముదాయ మధ్యమున కర్క-తనూభవునిం దగుల్పడన్

(జేసికొనంగఁ జేర్చి కడు జిక్కగబట్టి సురారి నేలకున్
ద్రోసిన వెంటనే యెగసి ద్రోసె దటాలున జెంప లాతడున్) 892

ఎఱ్ఱనగారి రామాయణము

ఉ అంగముతోడఁ గట్టు మి క యజ్ఞవిఘాతకచోరు నెందు వో
వఁగలవాఁడ వింక నిటు వైళము తాపస వేషధారివై . 893

చెవులుసాకిరి చాయమగడు' అని ఆంధ్రవామ సంగ్రహము నందున్నది పొరపాటని తిమ్మకవి సార్వభౌముడు లక్షణ సారసంగ్రహము (2-441) నద్రోసినారు. 894

నూక్నదండిగారు—

క మల్లెయు లంజెయు గద్దెయు
నొల్లెయు ననుపగిది పలుకు లొప్పవు గృతులన్
మల్లియ లంజియ గద్దియ
నొల్లియ యని వలికిరేని యొప్పుం గృతులన్ 895

(77) ఆనిన్ని వేదాలు వాదాలు—ఈ మొదలైనవి గ్రామ్యపదములనిన్ని ఆంధ్ర భాషాభూషణమందు (28) చెప్పినారు ఎదంతవాచనామ్నా మన్యతర స్యామియాంతానామ్ అని నన్నయభట్టుగారి సూత్రమున్నందున మల్లె-మల్లియ లంజె-లంజియ గద్దె-గద్దియ (ఒల్లె-ఒల్లియ) అని రెండువిధములు గలవు 896

మల్లె —

వసుచరిత్రము (3- 29) -

రగడ మూలమూలం మల్లె లెంతటి మోహమో హరిణాక్షి డాచితి
యేల యేలకి పొదలువెదకెద వింతవింతలె యొందుఁ జూచితి 897

1. వేదాలు వాదాలు గ్రామ్యమని ఆం భా భూ నందు లేదు. యేదాలు వోదాలు గ్రామ్యమని యున్నది యేగగొంటూ రమ్ము యేదాలు వోదాలు మోసేటివా రాస పేసువారు ..' ఆం భా భూ 28

లంజె —

కవికర్ణ రసాయనము (4-1 0) -

సీ గీ లంజెతల్లులనగ లక్షిపంగా నిట్టి
కట్టడులను నలువ కరుణలేక
బ్రాతిమాలినట్టి బతుకులు నిడుపుగా
జేసి విటుల గోడు వోసుకొనియె 398

గద్దె —

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (4-195) -

సీ గీ చంద్రికా పాండు కౌశేయశాటియైన
యతను జగజంపుగొడు గెవ్వ డవ్విభుండు
పెద్దకాలంబు ముత్యాలగద్దె యెక్కి
వసుధ పాలించు నేకోష్ణ వారణముగ 399

ఒల్లె —

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యద (2-6) -

సీ గీ నారికేలాసనపు దీపు టూరుపొలయ
వలిపె యొంటెల్లెతో సుర స్థలులఁ గూడు
ప్రియులఁ దేకువతో నెచ్చరించి కలసి
రెలమి ధన్యులు పరపు వెన్నెల బయళ్ల 400

ఆహోబల పండితులవారు నూత్నదండిగారి మతము నిర్మూలమన్నారు ఇటువలెనే అందె-అందియ పట్టె మట్టె మిద్దె ఈటె పల్లె కన్నె- ఈ మొదలైనవి రెండును గలవు ముత్తెము - ముత్తియ మనిన్నిగలదు మల్లెలు-మొల్లలు- అని పదభేదమే కాదు అర్థ భేదము గలదని తోచుచున్నది 401

యయాతి చరిత్ర (1-86)

గీ అగరు లేలకి విరవాది యాకు తీగెఁ
మల్లియలు గొజ్జెగలు దాక మొల్ల మొగలి

మొదలు (గానివి యెప్పుడఁ బూచి కాచి
యుండు తోట లమీనఖానుండు నిలపె) 402

అని (భిన్నార్థముతో ప్రయోగము) ఉన్నది

వేదాలు —

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (8-188)

సీ అతి గుహ్యమై యకారాది క్షకారాంత
పంచాశ దక్షర ప్రకృతియైన
మాతృకయే మహామంత్ర రాజంబునై
దవయవంబుల బుట్టి యం దకార
మునకును నోంకారమునకు మకారంబు
నకు బిందువునకును నాదమునకు
ప్రత్యేకము పదేసి పదియేసి వర్ణంబు
లనఘ జన్మంబులై యతిశయిల్లు
నట్టి ప్రణవంబు హేమసింహాసనమున
భాస్కరుండను మాణిక్య పదకభూష
యఱుత ధరియించి దేవి గాయత్రి యొప్పు
కడుపు చల్ల గ వేదాం గన్నితల్లి 403

గండాన —

అందే (5-829)

గీ మూలనక్షత్ర మందును మొదలి కాం
కన్య గండాన బుట్టిన కారణమునఁ
జచ్చె జింతా జ్వరము పైన జ్వరము దాకి
కర్కరు డు విప్ర డానంద కాననమున 404

ప్రాణాన —

ఉద్యోగపర్వము (3-345)

క. మానుగ ధృతరాష్ట్రు డు ప్రా
ణానం గలుగంగ బంధునాశము రాజ్య
శ్రీనాశము నుద్దామ య
శో నాశమఁ జేయనేల చూచెదు చెపుమా 405

నిటలాన —

కర్ణపర్వము -

గీ వెండి పిఁజెలతోడ వెడదయమ్మురం చిత్ర
సేన ధరణినాథు శిరముఁ ద్రుంచి
వాడి నారసంబు వర్మని నిటలాన
నాట నేసె దివిజనాథ సుతు డు 406

ధరణి (ఇకారాంతమును గిందు) ఇటువలెనే (వేదాలు ప్రాణానవంటివి) ఇహాంములు గలవు వికృతౌ క్వచిచ్చ లోపో మో ర్డీర్ఘశ్చాత ఆదిమస్య భవేత్ అని (నన్నయభట్టు) సూత్రమున్నందు వలన తెలుగున వికల్పముగ జొంపములు - జొంపాలు అని వ్యాఖ్య (లో లక్ష్యములు) ప్రాసినారు గాని గీర్వాణ పదములును గలవు 407

ధూర్త వృద్ధౌ మూర్ఖ సీధా వుదంతావపి సమ్మతాఃఅని ఆధర్వణ కారిక ధూర్తు వృద్ధు మూర్ఖు సీధు— అనిన్ని గలవని యర్థము ధూర్తుడు అని డుకారము సిద్ధమే 408

వృద్ధు —

సభాపర్వము (2-27)

క వృద్ధు లొక లక్ష యున్నను
బుద్ధియె యెవ్వరికి వారిఁ బూజింపంగా
నిద్ధరణీశులలో గుణ
వృద్ధని పూజించితిమి త్రివిక్రము భక్తిన్ 409

మూర్ఖు —

అందే (2-24)

చ అవినయ బుద్ధివై హరికి నర్ఘ్య మయోగ్యమ యంది సీవు మూ
ర్ఖవు శిశుపాల యింకఁ బలుక న్వలసెన్ (సభలోన నున్న యీ
యవనిపు లెల్ల నాతని దయం బ్రవిముక్తులు వానిచేత నా
మావ జితులుం దదీయ కరదార్థులుగా కొరుంయ్య చెప్పమా) 410

'సీచు —

విరాటపర్వము (2-54)

క ఆని వలికిన పలుకుల కం
గన కోపము గదిరి సీచుగావున ఱుఁకిం
చినఁగాని మెత్త బడి పో
దని మనమునఁ దలఁచి యిట్టు లనియెం బెలుచన్ 411

ఇవి మాత్రమే కావు మరియును (గలవు) 412

సౌప్తికపర్వము (1-104)

ఉ టీకర విష్ణరూపములు పెక్కిటు లొక్కటఁ దోపఁ దీవ్రతా
పాకులమానసుం డగుచు నగ్గురు సూను డు దుర్మదంబునం
జేకొన వైచె నట్లు కృపు జెప్పిన సత్య హితోపదేశముల్
నా కివి పెద్దయే యని మనంబున నిట్లని పల్కె వెండియున్ 413

(ఇందు కృపుడు అనుటకు కృపు అని యున్నది) ఱటువలెనే జనమే
జయు ధృతరాష్ట్రి - అని యున్నవి 414

శ్రీనాథుని నైషధము (-8f)

సీ గీ చక్కదనమున గాంభీర్య సారమునను
ప్రకట ధైర్యకలాకలాపముల యందు
దండనాయక చూడావతంసమైన
మంత్రి మామిడి పెద్దనామాత్యు వేము 415

వేముడు అని యుండవలె ఱటువలెనే తమ్ముడు - తమ్ము అల్లుడు -
అల్లు —అనియు గిలదు 416

తమ్ము —

అరణ్యపర్వము (3-279) -

గీ తమ్ముచేసిన దురితంబు తలఁగఁ బూని
ధర్మబుద్ధిని వ్రతములు పేర్మిఁ జేసి
(తనకు నీకు నభీష్టంబు లైన వరము
లడుగు మిచ్చెద మీమెచ్చు గడవ నగునె 417

అగ్రజు

అరణ్యపర్వము (5-234) —

చ అనుపమతేజు డున్నత భుజాగ్ర డు దుర్జనవైరి విగ్రహుం
డరసము డు వాయుసూను డు నిజాగ్రజుఁ జేసిన సత్యపాళ బం
ధనమున (జిక్కి తత్సమయ తత్పరు నైయిటు మోరదు ఖవే
దనములు సైచె గాక మది తద్దయు గ్రోధమయంబు వానికిన్) 418

అనుజు —

విరాటపర్వము (5-8) -

గీ అవుడు రాధేయు డమ్మెయి ననుజు వడట
చూచి (యేనుంగునకు సిళ్గు చూపినట్లు
కవిసి హయముల మత్స్యభూకాంతతనయు
నేసి పండ్రెండు శరముల నేసె నరుని) 419

- కొన్ని విభక్తి రూపముల విచారము

తిమ్మకవి సార్వభౌముడుగారు లక్షణసార సంగ్రహమునందు (1-358) :

గీ కూర్చియను ద్వితీయకును వొక్కషష్ఠికిఁ
బై విభక్తిగాన బడఁగ రాక
యర గియుండు గృతుల నాచార్యు ప్రణమిల్లె
రాజుకొడు కనంగి రాజమకుట 420

గీ లలి దృతీయాదులగు విభక్తులకు నెల్ల
గలుగు మధ్య నకారంబు దొల గుచుండు
రాముడే రాముకొఱకు శ్రీరాముకండె
రాముకును రామునం దని రాజభూష (1-868) 421

టాదివిభక్తౌ నిర్నేత్యేకే అని శబ్దానుశాసన సూత్రము గలదు దానికి తృతీయాది విభక్తులందు నికారానకు లోపమువచ్చి రాముచేత రాముకొఱకు, రాముపలన రాముకు రామునం దని బాలసరస్వతిగారు వ్యాఖ్యానించినను కొందరు

షష్టికి రామునకు అనికద్దుగనుక రామునకు అన్నచోట నికారముగాక నకారము వచ్చుచున్నది దానికి లోపములేదని రాముకు అని అనరా దన్నారు.

మొత్నదండి ఆంధ్రభాషాభూషణమునందు—

క సుతుఁ గనియె సుతుని గనియెన్
సుతచేతన్ సుతునిచేత సుతునకు నిచ్చెన్
సుతు కిచ్చె సుతునివలనన్
సుతువలనన్ సుతునిధనము సుతుధన మెలమిన్ 422

(89) అని చెప్పినాడు గనుక—

సభాపర్వము (3-196) -

సీ పా సహదేవ నకుల వాసవసుత భీమ
ప్రగమున నలువురఁ గౌరవేంద్రు
కొక్కొక్కయేటున నుక్కునంబున నొడ్డి
యోడి తన్నును నొడ్డి యోటువడిన 423

అనిన్ని మహాకవి లక్ష్యము మరియును వ్రాసినాడు 424

విరాటపర్వము (5-842) -

ఉ అత్తటి లేచివచ్చి తన యన్నలఁ దమ్ముల గానుపించె న
య్యుత్తరు కర్జునుండు వగనొంద గ నప్పుడ బిల్వ బంచె (మా
తోత్తము డార్యమిత్ర సచివోత్కర సోదరవర్గ పుత్రకో
దాత్త కటాది యోగ్యుల ముదంబునఁ బాండవదర్శనార్థమై) 425

అచ్చు పుస్తకములందు ఉత్తరకు అని వ్రాసినారు మరికొంత గ్రంథమైన పిమ్మట గాని యుత్తర కథ రాదు ఇచ్చట సందర్భమున్ను లేదు ఇనకునితో పుత్రుడు చెప్పుచున్న కథ గావున పొరపాటుగాని, సుస్థవుగాదు 426

1 ము వ్ర సుతుఁడు మతు సుతునిఁ గనియెన్

క ధనవర్గంబులు వీరి
చ్చిన యవి యట్లగుట వేడ్కసేయవు తగ నూ
తనమగు కానుక యీవల
యును దోడ్తేరంగ ఖనుపు ముత్తర బ్రీతిన్

అని (విరాట 5-86వ) ఉత్తరుడే చెప్పినాడు 427

ఎఱ్ఱనగారి హరివంశము (ఉ భా 4-275)

క. అందఱు హరిదెస ప్రణయ
స్యంది మనోజ్ఞులును లబ్ధసంతానులునై
నందించిరి హరిమహిమల
చందము నజుకైన బొగడ శక్యమె బుద్ధిన్ 428

కవిత్రయ ప్రయోగములు మూడును గలవు 429

శ్రీనాథుని నైషధము (6-1 5)

ఉ (లాలనఁ గ్రొత్త బెబ్బులి కలాసము వెట్టిరి యాసనంబుగా)
గోయము సాధువైన యొక కోమటికిన్ నిషధేంద్రు ఖచ్చుకున్
(మేలపుమై వడిందము సమీపపు దూర్తులు తత్పరఃస్థలాం
గూలత యవ్వణిక్కునకు గోళ విజృంభణ శంకసేయ గన్) 430

కవికర్ణ రసాయనము (8-117)

సీ పా నీ తూపు కోర్వక నిటలాళు డను తనూ
భవకంబు చాటును ఖాయ దెపుడు 431

ఇటువలెనే మహాకవి ప్రయోగములు కలవు 432

ఆహోబలుడు కవికర్ణరసాయనమందు—

"నఃకౌ నేరపవాదఃనామ్నఃకౌపరేనఃస్యాత్ రామునకు కృష్ణునకు ఇత్యాది ఉకారాదేకాక్షర గతా దూకారా దృకారాచ్చ పరోఽయం నకారఃఅత ఏవ ద్వితీయాదార్యేణోక్తమ్

"సర్వేషామే మచోదంత శబ్దానాం కౌపరే భవేత్
నః ప్రాయః స్యా దుకారాచ్చ సర్వపండిత సమ్మతే"

రితి రామాయణముగ రచించి ప్రాచేతసుకున్ ఇతి భాస్కరోక్తి రసంగతైవ కై విభక్త్యా పార స్సాధు "వంతుకు వచ్చు సత్యగరు వంబిక ఇత్యత్ర వంతున కెక్కు సత్యగరువం బిత్యేవ పార స్సాధు. వ్యాకరణ ద్వయేపి నస్యైవ విధానాత్ విధాతృ ఋకారాంతోదా హరణమ్ ప్రాయో గ్రహణా దూదంతతాదపి భవతీతి జ్ఞేయమ్"

అని వ్రాసినారు 433

ఈ సూత్రమునకే బాలసరస్వతులవారు —

"కౌ=కు అనే విభక్తిపరమైతే న = న అనే ఆగమము వచ్చును ని యనేది రాదు అనితాం=ఇకారాంత వ్యతిరిక్తములైన నామముల యొక్క, ఐమ = షష్ఠికి కు అనేదివచ్చును రామునకు సామాన్యాకారమున న్యాగమము వచ్చితే ఇకారాంత మవుచున్నది గనుక అనితాం అనే పర్యుదాసచేత నుక్వాదేశము రాదు జస కిచ్చ అను వక్ష్యమాణ సూత్రము చేత కి వచ్చును రామునికి అను రూపమున్ను గలదు

అని వ్రాసినారు 434

అయితే ఎంతటి పండితులకు నొకచోట భ్రాంతత్వము గలదు అందఱు పండితులకు నొకచోటనే భ్రాంతత్వము గలుగదు ఇన్ని పయోగములు దిద్దక రెండు మాత్రము (అహోబలుడుగారు) దిద్దినారు (అది) వారి ఔద్ధత్యముగాని (అవి) అసాధువులుగావు రామునికి రామునకు రాముకు అని మూడు విధముల నుండ వచ్చును 435

క గురునికి గురునకు నన గాఁ
ఐర గఁగ బాలునికి నన గ బాలున కనగా
(గరగకు గొరవకు నన గా
దరమున కుదరమునకు నా నుదాహరణంబుల్) (6) 436

అని నూత్నదండి ఆంధ్ర భాషాభూషణమున (చెప్పినారు) విధాతకు అనవచ్చును 437

పోతనగారి భాగవతము ప్రథమస్కంధము —

ఉ చేతులు మోడ్చి మొక్కెద నశేషచరాచర భూతసృష్టి వి
జ్ఞాతకు భారతీహృదయ సౌఖ్యవిధాతకు వేదరాశిని
శ్రోతకు దేవతానికరనేతకు గల్మష జేతకున్ నత
వ్రాతకు ధాతకున్ నిఖిలతాపసలోక సుఖప్రదాతకున్ 48

సప్తమీ విభక్తికి నాలుగు విధములు గలవు 489

అరణ్యపర్వము (8–857)

చ ఉరమునయందు గన్నులు పృథూదర దేశమునందు నోరుఁ బ్ర
స్ఫురిత భుజద్వయంబు (గులభూధిధరోన్నత భావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైన వికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వ మ
స్మరు డగుచున్నవాని దివిజారి గబంధుని గాంచి రచ్చటన్) 440

వసుచరిత్రము (-51) -

మ హరు డా తారకశైలదుర్గమున నధ్యాసీను డై రాజశే
ఖర విఖ్యాతివహించు చంద్రగిరిదుర్గంబందు శ్రీవేంకటే
శ్వరు డొప్పున్ (బహురాజశేఖర సదాసంసేవ్యు డై యొర యి
ద్ధర బంచేలికవాసి తద్గిరులకుం దద్వల్లభశ్రీకున్) 441

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (2-1 9) –

సీ పా ఆవిముక్తమందు నపాస్య డాత్మయటంచు
యాజ్ఞవల్క్యుం డక్షి కానతిచ్చె 442

కవికర్ణ రసాయనము (పీఠిక 58) -

మ హరిదశ్వాన్వయమందు దాశరథినై యస్మత్పదాంభోజ త
త్పరు డై యుండు విభీషణాఖ్యునకు (నద్ధామంబు శ్రీరంగమే
గరుణాధీనత సీ నతండు గొని రా గావేరిలోఁ జంద్రపు
ష్కరణితీరమునంచ గైకొనియెదం గల్పావధిస్థైర్యమున్) 448

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహమునందు (-889) -

క కడిసి ముకారాంతములగు
పదములపై సప్తమీవిభక్తి యెదవుచో

హ్రదమున హ్రదమునయందున్
హ్రదమందున్ హ్రదమునందు నన జను శర్వా 444

సంబోధనకు సురలార తరులార నరులార (ఇత్యాదిగా) అనుట సులభము ప్రథమాబహువచనమటుల (ఆర విరహితముగాకూడ) వచ్చును 445

నూత్నదండి ఆంధ్ర భాషాభూషణము (θ) -

క ఒప్పులు గలిగిన మెచ్చుడు
తప్పులు గలిగిన నెఱిఁగి తగఁ దీర్చుడు త
ప్పొప్పనకుఁ దొప్పు తప్పని
చెప్పకు దీ కవు లుపాస్తి చేసెద మిమ్మున్ 446

(సంబోధనమున)ఉకారాంతములకు విష్ణుడ విష్ణుడా విష్ణూ (ఇత్యాదిగా) అనవచ్చును 447

ఓరి అనునది ఒకనికి అనేకులకు పిలువనగు 448

మై యనునది తృతీయావిభక్తికి నగును 449

షష్ఠికి ప్రథమ విశేషణము చెల్లును 450

ఉద్యోగపర్వము —

క మీపనుపున రాజ్యము పా
లీ పాండు తనూభవులకు నీకున్న భుజా
టోప భయంకరుఁ దర్జను
కోపానం మదరి ముట్టుకొనదే వారిన్ 451

భీష్మపర్వము (2-892) —

క అపరాహ్ణ సమయమున ని
ట్లపమాతీతముగ ఘోరయుద్ధం బయ్యెన్
రిపుభయదభుజు డు భీమున
కపరిమితబలుండు కౌరవాధీశునకున్ 452

అమహత్తులైన సముద్ర మేఘ పదంబులు మహత్తులవలె నగు నన్నారు మరియునుగలవు 453

ఆదిపర్వము (1-107) —

చ ఆరిది తపోవిభూతి నమరారుల బాధలు వొందకుండ గా
నురగులనెల్ల గాచిన మహోరగనాయకుఁ (డానమత్సురా
సురమకుటాగ్రరత్నరుచి శోభిత పాదున కద్రినందనే
శ్వరనకు భూషణంబయిన వాసుకి మాకు బసన్నమయ్యెడున్) 454

అరణ్యపర్వము (4-100) -

క మృగయార్థ మరిగి హిమవ
న్నగ భూముల యందు బవన నందను డొక ప
న్నగు చేతపట్టు వడి (యి
మ్ముగ ధర్మతనూజు చేత మోక్షితు డయ్యెన్) 455

కర్ణపర్వము (2-74)

క తలకొని జంముల బక్షం
బులు దుండము దోక తోక బొగిపొరి నెగయన్
బలమరి మై దిగ బడ గా
సొలసి యెగయ లేక వాయసు డు దెగడొందెన్ 456

ఇటువలెనే తెలుసుకొనేది 457

హంస - హంసము దూత - దూతుఁడు అని గలవు చరిత చరిత్ర తరం
గాలకాక్షాది పదములు రెండు విధములు గలవు 458

అసుర పదము స్త్రీ లింగము వందిది 459

సురలు (దీనికి) ఏకవచనము లేదు 460

అవ్ శబ్దము (నకు) ఏకవచనము లేదు 461

"అప్పుపాలైన శుక్లాజ్ఞంబు రుచియెంత" ఇత్యాదయ కవిప్రయోగాస్తు
న సాధవ అప్పుల పాలైన యట్టిఁబు రుచియెంత ఇత్యాది పాఠ స్సాధుఃఅని అహోబలుడుగారు కవి శిరోభూషణమున నన్నారు

వసుచరిత్రము (-86)

సీ పా తన కూర్మి రేని నప్పుననె ముంచె

అప్సరసలు - అప్సర రెండు గలవని అహోబల పండితులు కవిశిరో
భూషణమున వ్రాసినారు 462

సుభ్రువుడు రాముడు సుభ్రుడు సుభ్రువునకు సుభ్రునికి క ప్రత్యయ మందు - సుభ్రూకుడు 463

కృష్ణరాయల ఆముక్తమాల్యదలోని—

సీ పా నిస్తులాన్య వయస్తంభ విక్షిప్త
నింబచ్ఛదభ్రు వల్పంబు నిక్క ..

(5-67) ప్రయోగ మనాకరమన్నారు సుభ్రూవు అనవలెనని తాత్పర్యము 464

చతుర్ముఖ పరమైన బ్రహ్మ శబ్దముకు మాత్రము బ్రహ్మకు అని యుండుటున్నది 465

దైవవాచకములైన నకారాంత (పద) ములకు— కృష్ణవర్త్మకు (ఇత్యాదిగా) అనరాదన్నారు కృష్ణవర్త్మునకు అని యుండవలెను వసుచరిత్రమందు తొలుదొలుత కృష్ణవర్త్మకు కలయొసంగి అను ప్రయోగము అనాకరమన్నారు మనుష్యవాచకములు నిగమశర్ముడు - నిగమశర్మ (ఇత్యాదిగా) అనవచ్చునన్నారు 466

పాండు భూవరునకుఁ గోడలైతి అను తిక్కనగారి ప్రయోగము అనాకరమన్నారు అయితే నన్నయభట్టుగారు అధర్వణాచార్యులు నెవరును ను వర్ణకమునకు (కోడలను అనుచోట) లోపము చెప్పలేదని అనాకరమన్నారు (కాని) సోమయాజిగారిని నన్నయభట్టాధర్వణాచార్యుల వారికన్నను తక్కువ యనుకొనరాదు లెస్స పరిశీలించ నందుననే కాని వీరిద్దరి కన్న నుత్కృష్టులగుదురు 467

తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (1-2)

చ హరిహర పద్మగర్భులను నాదికవీంద్రుల నూత్న సత్కవీ
శ్వరులను భక్తిఁ గొల్చి తగవారి కృపం గవితావిలాస వి
స్తర మహనీయు డైనను సర్వగుణోత్తరమూర్తి మన్మభూ
వరుఁడు దగంగ రా బిలిచి వారని మన్నన నాదరింపుచున్ 463

మహనీయుడనై అని (ఉండవలసిన) చోట మహనీయుడైన అనిన్ని— 469

*ఉద్యోగపర్వము (8-108)

చ వరమున బుట్టితిన్ భరత వంశము బొచ్చితి నందుఁ బాండు భూ
వరునకుఁ గోడలైతి జనవంద్యులఁ బొందితి (నీతి విక్రమ
స్థిరులగు పుత్రులం బడసితిన్ సహజుమ్ము ప్రాపుగాంచితిన్
సరసిజనాభ యిన్నిటఁ బ్రశస్తికి నెక్కిన దాన నెంతయున్) 470

*కోడలనైతి అని (ఉండవలసిన) చోట కోడలైతి అనిన్ని సోమయాజిగారి ప్రయోగమున్నందుననే—

శ్రీనాథుని నైషధము (2-28)

గీ ఆధికతాప పరీతాత్ముఁడైన నాకు
నెమ్ము వచ్చితి చలిగాడ్పునట్లు నీవు
(పూర్వజన్మ మహాతప స్సుకణ జేసి
నీదు సన్నిధి సమకూరె నిధియు బోలె) 471

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (- 40)

సీ గీ రండు నను గూడి యో పరిహ్వాట్టులార
వత్సంత గల్గి మీరేఁ వత్తురయ్య
పరమ నిర్భాగ్యు డైన నా పజ్జ దగిలి
కటకటా సౌఖ్యజలరాశి కాశఁ బాసి 473

అని శ్రీనాథ మహాకవి చక్రవర్తి ప్రయోగములన్ను గంవు సోమ యాజిగారి ప్రయోగమైనా శ్రీనాథుడుగారి ప్రయోగమైనను ఒకటొకటే దాలును. సోమయాజిగారి ప్రయోగము ననాకరమనుట ఆహోబిం పండితులవారి ధాంద సత్యమే 478

అస్మదర్థమందు ను వర్ణక లోపమైనటుం యుష్మదర్థమందు వు వర్ణక లోపమగును 474

*తిక్కనగారి ఉత్తర రామాయణము (5-83)

క ఏ నొకటి సీకుఁ జెప్పెద
దానవకులముఖ్య దేవతంకు నవధ్యం
డైన నినఁబోటి వాఁ డీ
మానవుల జయింప విక్రమమునుం గండే 475

అవధ్యుండవైన అనుటకు అవధ్యుండైన అని వు లోపము 476

వసుచరిత్రము (8- 6)

చ. అరుదుగ నీ విమానము ప్రజాధిపుడుం బురుషోత్తముండు శం
కరుఁడును దక్క నన్యులకుఁ గా దవరోహ మొనర్ప వారి సు
స్థిర కరుణా విశేషమున జిష్ణుఁడనై కయిగొంటి దీనినే
నరవర సర్వసద్గుణ గణంబుల ప్రోవగు నీ కొసంగితిన్ 477

ప్రోవవగు అనుటకు ప్రోవగు అని వు లోపము ఇటువలెనే మహా
కవి ప్రయోగములు మరియును గలవు 478

ఆదిపర్వము (2-29)

మ వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘట్టన చలద్వేలావనైలావలీ
లవలీ లుంగ లవంగ సంగత లతా లాస్యంబు లీక్షించుచున్
దవలాళుల్ సని గాంచి రంత నెదురం ద త్తీరదేశంబునం
దవదాతాంబుజ ఫేనపుంజనిభు న య్యశ్వోత్తముం దవ్వులన్ 479

అశ్వోత్తమము అనుటకు అశ్వోత్తము అని మహద్వాచకముగా
(నన్నయ్యగారు) ప్రయోగించినారు 480

ఇంద్రజి ఇంద్రజితుడు — జిత్వదంబున కింద్రజి త్తింద్రజిత్తుండు
అని లాక్షణికులు చెప్పినారు కాని ఇంద్రజి ఇంద్రజితుడు అనియు గలవు 481

తిక్కనగారి ఉత్తరరామాయణము (1-8)

క ఇంద్రజితు జంపి రణమున
నింద్రాది త్రిదశనుతుల కెక్కిన యనుజున్
సాంద్రామోదంబున రఘు
చంద్రు డు మోమెలమి వొంద సంభావించెన్ 482

అందే (8-18)

చ ఇవి యెఱు గఁగ నెంత పను లింద్రజి చావు దలంప వాని నా
హవమున శూలికైనఁ జెనయం భయ మాత డు పిల్కు మారినన్
భువనము లెల్ల నిర్భయత బొంది మహోద్ధత మంది లక్ష్మణ
స్తవన కథా విధాచరణతా పరతంత్రములయ్యె రామవా) 483

అందే (4- 8) —

గీ పిదప నింద్రజి యనుపేరు పెంపు వడయు
న ద్దశానన నందనుం డభిమతముగ
(దాని బదపడి చెప్పెద మానవేంద్ర
వినుము తరువాతికథలు సవిస్తరముగ) 484

ఇటువలెనే పరిక్షిత్తు-పరిక్షితుడు హనుమంతుడు-హనుమానుడు (ఇత్యాదిగా) మహాకవి ప్రయోగములు గలవు 485

మరుత్-మరుత్త అని రెండును గలవు మరుత్ సులభము 486

మరుత్త —

శ్రీనాథుని కాశీఖండము (1-7) -

సీ పా చిన్నారి పొన్నారి చిఱుత కూకటి నాడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర 487

అందే —

సీ వహ్ని సమాఖ్యు ధుర్వసుఁ డాత్మజుని గాంచె
గోభాను డ న్వహ్ని కొడు కతనికి
నీశాను డన బుట్టె నీశానునకు గరం
దము డుద్భవించె న ద్ధరణి పతికి
ధుర్యచిత్తు డు మరుత్తు డు నా గ జనియించె
సంవర్తయజ్వు డై చను మరుత్తుఁ
డధిప యీత డు గాక యన్యు డు సుమ్మి మ
రుత్తు డపుత్రు డై రూఢ తేజు 488

ఇటువలెనే కేకయ-కైకయ కోసల-కౌసల అధర్వ-అధర్వణ, ధరణ-ధారణ —ఇత్యాది రూపభేదములు మహాకవి ప్రయోగముల బహులములు గలవు గ్రంథ విస్తరమని (అన్నిటికిని లక్ష్యములు చూపుట) మానినాము. 489

28)

— కొన్ని పదవాక్యార్థ దోషముల విచారణ —

ప్రతాప రుద్రీయ మందు వాక్యదోషములు ఇరువది నాలుగు చెప్పినారు వాటిలో భగ్నచ్ఛందము యతిభ్రష్ట మనునవి యున్నవి

ఛందోభంగం వదో య త్ర తద్భగ్న చ్ఛంద ఉచ్యతే
యత్ర స్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్ట ముచ్యతే

అని లక్షణము (దోష 16) చెప్పి

వింధ్యారణ్య కృత కుటుంబ రక్షణస్య
కిం భద్రం భవతి జనస్య మాదృశస్య

అని లక్ష్యము చెప్పినారు కోలచం మల్లినాథ సూరి పుత్రుండగు కుమార స్వామి సోమయాజి రచించిన రత్నాపణవ్యాఖ్య (ఈ సందర్భమున నిట్లున్నది) -

"ఛందోభగ్నమితి భగ్నం ఛందో వృత్తం యత్ర తచ్ఛందో భగ్నమ్ యతి ర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసా భ్రష్టా యతి ర్యత్ర తద్యతి భ్రష్టమ్ ఉభయత్ర వాహితాగ్నా దిష్వితి పరనిపాతః వింధ్యా రణ్యేతి తృతీయ వర్ణే యతిభంగ ప్రహర్షిణీ వృత్తే తృతీయ దశమ వర్ణయో విభేదో విహిత తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే— మ్నౌభ్రౌ గస్త్రిశళ యతిః ప్రహర్షిణీయం ఇతి త త తృతీయ వర్ణే పరభావా ద్యతి భ్రష్టమ్ పాదాంత వర్ణస్య గురుత్వాభావా చ్ఛందో భగ్నశ్చ నను క్వచి దవసానేపి లఘ్వంత్య మితి వచనేన గురుత్వ విధానా దత్రాపి గురుత్వాంగీకారే న చ్ఛందో భగ్న ఇతి చేత్ సత్యం య త్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంత వర్ణస్య లాక్షణిక గురుత్వేపి ప్రాయత్వ భంగాభావ స్తత్ర మాభూ చ్ఛందోభంగః ప్రహర్షిణీ వైతాలీయ వసంత తిలకాదౌ తు వైపరీత్యా దస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః"

పాదాంత లఘువు వికల్పముగా గురువగు ననగా కావలసినపుడు గురు వగునని యర్థముగాని కొన్ని వృత్తముల కగునని కొన్ని వృత్తముంకు కాదని అర్థముకాదు లాక్షణిక మతమును ప్రతికూలించి ఆలంకారికులు ఛందోభంగ మని చెప్పరాదు వ్యాఖ్యాకారులును పరిశీలించనిది ప్రహర్షిణీ వసంత తిలకాదు

లందు (పాదాంతమందు లఘువుండుట) దోషమని చెప్పినారు ప్రహర్షిణీ వృత్తము నకు లక్షణము వ్రాసిన ఆ వృత్తరత్నాకరమందే —

సానుస్వారో విసర్గాంతో దీర్ఘో యుక్త పరశ్చ య
వా పాదాంత స్త్వసౌ గ్వక్రో జ్ఞేయోన్యో మాత్రికోల్పజు

(అని చెప్పబడినది దీనికి) గోమేధభట్ట పండిత పుత్ర శ్రీనాథ విరచిత వ్యాఖ్యానము (ఇట్లున్నది)

సానుస్వారఇతి అనుస్వారేణ బిందునా సమవర్తత ఇతి సానుస్వార . విసర్గో బిందు ద్వయరూపో సోంతో యస్య స విసర్గాంత దీర్ఘో ద్విమా త్రక యుక్తపర సంయుక్తపర ఇత్యర్థ పర అనంతరయుక్తః పరో యస్మాదసౌ యుక్తపర వా శబ్దో వికల్పార్థః పాదాంతే వర్త మాన తు శబ్దో పూర్వోక్తే భ్యోస్య విశేష సూచనే అసౌ వర్ణ ఇతి శేష గీ గురు సంజ్ఞిక ప్రస్తరే కుటిల రేఖాకార నాగలిపాశ ఉకార సదృశ భవతీతి శేష యథోక్తగుర్వన్యో మాత్రికో హ్రస్వ లఘు సంజ్ఞిక ప్రస్తరే ఋజు ఊర్ధ్వ సంజ్ఞస్థ రేఖైకదేశ మాన ఇతి యావత్ అయమన్వయ యో మాత్రికః అనుస్వారేణయుక్త భవతి అసౌ గ్ జ్ఞేయ యో మాత్రక విసర్గేణ సహిత భవతి అసౌ గ్ జ్ఞేయ యో మాత్రకః దీర్ఘో భవతి అసౌ గ్ జ్ఞేయ యో మాత్రిక సంయుక్త పరో భవతి అసౌ గ్ జ్ఞేయ యో మాత్రికః పాదాంతో భవతి అసౌతు వా వికల్పేన గ్ జ్ఞేయః అసౌ వక్రో భవతి అన్యోత్ ఋజు జ్ఞేయ "

ఇందువలన పాదాంత లఘువు వికల్పముచే గురువగునని స్పష్టమగు చున్నది ఏ శాస్త్రమున కెవరు కర్తలో వారి సిద్ధాంతము ముఖ్యమై (ఆ శాస్త్ర విషయమున) అలంకారిక సిద్ధాంతము ముఖ్యముకాదు అయినా వాము (అలం కారికులు)ను పాదాంత లఘువును గురువుగా ప్రయోగించిరి ప్రతాప రుద్రీయ మందు (నాయక- 4)

మురారే ర్య పూర్వం జలనిధి సుతాయా ముదభవత్
మహాదేవా శ్చాత స్స పున ర వనీభృ ద్దుహితరి

అనుచోట పాదాంతమున రి లఘువు గురువు

రేరే ఘూర్ణర జర్జరోసి సమరే లంపాక కిం కంపసే
వంగ త్వంగసి కిం ముధాబలరజ కాణోసి కిం కొంకణ —(నాయక 3)

అనిచోట పాదాంతమున ణ లఘువు గురువు విద్యానాథుని గారి ప్రయోగములే ఎన్నోగలవు ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాది అని వ్యాఖ్యయందు వ్రాసిరి గాన శిఖరిణీ శార్దూలములు ఆది లోనివని తలంతురు 490

శ్రీ వీరభద్ర నృపతేః ప్రియ వల్లభస్య
రాజ్యాభిషేక సలిలై స్సరసీ కృతాయాః
సద్య స్సముచ్ఛ్వసిత సాంద్ర పరాగరేఖా
క్షోణ్యా ప్రమోద పులకాంకుర మంజరీవ 491

రెండు పాదాంత లఘువులు గురువులుగా నుండెను 492

శ్రీ కాకతీంద్ర నగరీ మనిశం స్తువంతి

మరియును వసంత తిలకములే గలవు వ్యాఖ్యాకారు లచ్చట నేమను కొనిరో తెలియదు వృత్త రత్నాకరమందు -

ఉక్తా వసంత తిలకా తభజా జగౌగ

అని లక్షణము లక్ష్యము చెప్పి ఈ వసంత తిలకమునకే మరియును నామధేయములు గలవని చెప్పిన శ్లోక మిది -

సింహోద్ధతేయ ముదితో ముని కాళ్యపేన
ఉద్ధర్షిణీయ ముదితా మునిసైతవేన
సోమేన సేయ ముదితా మధుమాధవీతి
శోభావతీయ ముదితా భుజగాధిపేన

ఇందు నాలుగు పాదాంత లఘువులు గురువులుగా నుండెను కోంచల కుమారస్వామిగారు వృత్త రత్నాకరము నేమి పరిశీలించిరో తెలియదు మరి యును కొన్ని వసంత తిలకలు ఉదాహరించుతాము 493

జగన్నాథ పండితరాయ శతకము —

నీలం వపు ర్వహతు చుంబతు సత్పలాని
హర్మ్యేషు సంచరతు చూతవనాంతరే వా
పుంస్కోకిలస్య చరితాని కరోతునామ
కాక కలస్వన విధౌ న తు కాక ఏవ 494

—మూడు పాదాంత లఘువులు

దానార్థినో మధుకరా యది కర్ణతాలైః
దూరీకృతా కరివరేణ మదాంధబుద్ధ్యా
తస్యైవ గండయుగ మండన హానిరేవ
భృంగా పరం వికచ పద్మవనే చరంతి 495

—రెండు పాదాంత లఘువులు

ఏతావాంత్సరసిజ కుట్మల స్వయన్నః
భిత్వాంభస్సరసి వినిర్గమో యదంత
ఆమోదా వికసన మందిరానివాస
స్తత్సర్వం దినకర కృత్య మామనంతి 496

—ఇవి ప్రహర్షిణీ వృత్తము ఇందొక పాదాంత లఘువు 497

పటోద చంద్రోదయము —

ఉత్తుంగ పీవర కుచద్వయ పీడితాంగ
మాలింగిత పులకితేన భుజేన రత్యా
శ్రీమాన్ ఱగంతి మదయన్నయనాభిరామః
కామోయ మేతి మదమూర్ఛితనేత్ర పద్మః 498

—ఇది వసంత తిలక ఇంక రెండు పాదాంత లఘువులు 499

కిరాతార్జునీయము (7-7)

రామాణా మవజిత మాల్య సౌకుమార్యే
సంప్రాప్తే వపుషి సహత్వ మాతపస్య
గంధర్వై రధిగత విస్మయై పతీయే
కల్యాణీ విధిను విచిత్రతా విధాతు 500

ఇది ప్రహర్షిణి ఇందొక పాదాంతలఘువు 501

శిఖరిణి —

ఏకత్ర స్ఫటిక తటాంక లిన్ననీరా
నీలాశ్మ ద్యుతిలలితాంభసో పరత్ర

కాలిందీ జల జనిత శ్రీయశ్నియంతే
వైదగ్ధీమిహ సరితస్సురాపగాయా 502

ఇదియు ప్రహర్షిణి ఇందొక పాదాంతలఘువు 503

ఇటువలెనే వసంత తిలకా ప్రహర్షిణీ వృత్తము లందును పాదాంతలఘువులు గురువులుగా ఐహలములు గలవు వ్యాఖ్యాకారులీ ప్రయోగము లన్నిటికి నేమి సమాధానము చేసికొనిరో తెలియదు సమస్త వృత్తము లందును పాదాంత లఘువులు కావలసిననప్పుడు గురువు లగుట నిస్సందేహము దోషముకాని దానిని దోషమనుట యొక దోషము తాము దోషమనిన్ని పాదాంత లఘువులు గురువులుగా ప్రయోగించుట రెండవ దోషము ఆలంకారికుల తాత్పర్యము తెలియదు వ్యాఖ్యాకారుల సిద్ధాంతము పరిశీలించక చేసినదని వేరే చెప్పనేల 504

విద్యానాథుడుగారు యతిభ్రష్టమునకు—

వింధ్యారణ్యా కృతకుటుంబి రక్షణస్య

అని లక్ష్యము చెప్పిరి క్రమభ్రష్ట మనెడు దోషము తాము చెప్పినదే ఇచ్చట సంభవించెను 505

పాదాంత లఘువు కావలసినపుడు గురువెటులంగునో రేఫసంయోగమున కివతల నుండెడు వర్ణము (లఘువు) కావలసినపుడు లఘువగును 506

వృత్తరత్నాకరము -

పాదాదా విహ వర్ణస్య సంయోగః క్రమ సంజ్ఞిక
వ్యవస్థితేన తేన స్యా ల్లఘుతాపి క్వచి ద్గురోః

వ్యాఖ్య —

పాదాదా వితి ఇహ అస్మిన్ వర్ణసంయోగ క్రమసంజ్ఞిక పాదాదౌ—
పాదస్యాదౌ పుర స్థితస్యేతి శేషః వర్ణస్య సంయోగ క్రమసంజ్ఞికః
క్రమ ఇతి సంజ్ఞా యస్య స తథోక్తః శేషాద్విభాషా ఇతి కః పుర స్థితేన-
అగ్రగతేన క్రమ సంజ్ఞేన పూర్వ స్యైవ వర్ణస్య గురోః క్వచిల్లఘుత్వ.
మపి స్యాత్ ఛందశ్శేఖర ఇదముక్తం -

సర్వాస్వపి చ భాషాసు రహ యుక్తేక్షరే పరే
పూర్వ వర్ణస్య లఘుతా వేష్టా తు క్వాదికే పరే

ఆస్కార్థ సంస్కృతాపభ్రంశ మాగధ శౌరసేన లక్షణాసు భాషాసు రేఫేణ హకారేణ వా యుక్తేష్వరే పరే పూర్వస్య పాదాంతస్య వర్ణస్య లఘుతా వా వికల్పేన ఇష్టా రేఫ సంయుక్తే సతి— కథం భ్రమరగ్రామే వసతి-హసతి ప్రాహ్ణ ఇత్యుదాహరణమ్ హకార సంయుక్తే సతి- భవతి హ్రాస విష హ్రాస్యస్యేజతి హ్రియ మితి

తరుణం సర్షప శాకం
నవోదనం పిచ్ఛిలాని చ దధీని
అల్ప వ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనో మృష్ట మశ్నాతి

తరుణమితి ఆర్యావృత్త మేతత్ మృష్టం నామ మధురం అత్ర ద్వితీయ చతుర్థ పాదాంతయో వర్ణయోర్గురుత్వమ్ తృతీయ పాదాంతస్య సుంద రీతి పదాంతస్య ఇకారస్య ఉపరిస్థిత గకార రేఫ సంయోగాత్ లఘుత్వం దర్శిత మితి జ్ఞేయమ్

అనియున్నది పూర్వార్థమంద చివరనున్న ని వర్ణము ఉత్తరార్థమందు చివరనున్న తి వర్ణము (పాదాంత మందలి లఘువులంగుటచే వికల్పముగా గురు వులు) తృతీయ పాదాంతమందున్న రి (రేఫ) సంయుక్తమున కివతలనుండుట వలన గురువైనను లఘువు ఇది లాక్షణిక సిద్ధాంతము వాస్తవ మిటువలె నుండగా సాహిత్య రత్నాకరము న శబ్దాలంకార తరంగ మందు ధర్మాభట్టు గారు—

ఏకాచ్కం సర్వతో లఘు నిరోష్ఠ్యం చ యథా—

అను హరణ చరణ రణ చణ
దళగల గలగహనదహన సరళశర
ఆతరల నతరత నయజయ
జయదశరథతనయ జనజదళ నయన

అని హ్రాసినారు ద్వితీయ చతుర్థ పాదాంత లఘువులైన ర, న—ఈ రెండక్షరము లు ఆర్యావృత్తమునకు గురువులు కావలెను గురువులు కాకపోతే ఛందోభంగము గురువులైతే సర్వంఘు నిర్ణయము పోవును ఇంతేకాద ఆలం కారికులు పాదాంత లఘువును గురువుగా నంగీకరించలేదు (కుమారస్వామి సోమ

యాది ఈ విషయమున వ్రాసినది ముందే వ్రాసినాము) ఛందోభంగమును దోష మన్నారు ధర్మాభట్టుగారి తాత్పర్యము గోచరించదు (పై పద్యమును) ఆచం ధృతియను వృత్తమని చెప్పితే మంచిదగును 507

ద్విగుణిత వసులఘు రచం ధృతి రిహ తు

అని అచలధృతి లక్షణమున్నది పదాను లఘువులు పాదమునకు సర్వతో లఘు వని చెప్పవచ్చును అటువంటి జగదేక పండిత సార్వభౌములకు నిటువంటి పొరపాటులు ఏమనుకోము 508

యత్సౌందర్యమవేక్ష్య జీర్ణమునయో వాతాంబు పర్ణాశనా
ద్వైర్యం నార్య ఇవాపసార్య సహసా సంత్యజ్య లజ్జామపి
సంభోగం కిల వవ్రురిత్యభిదధే పౌరాణికై స్తత్స్వవా
రామస్య క్వ ను కామరూపవిభవ శ్రీమాత్ర వేత్రప్రద 509

ద్వితీయ పాదాంతము లఘువు గురువు కావలెను కాకపోతే ఛందో భంగము అయితే ఆలంకారికులు నిర్ణయించిన ఛందోభంగము 510

రామాస్త్రేణ హతం ద్విషత్కరిశిరో భోగీంద్ర భోగావ ఇవ్వటఛందో భంగమని వ్రాసినారు (పై పద్యమున ద్వితీయ పాదాంతమున) అసి అనుచోట ఛందోభంగమెందుకు కారాదో తెలియదు రెండును శార్దూల వృత్తములే ఒక చోట ఛందోభంగమేమిి ఒకచోట కాకపోవటమేమిి ఇది ఏమనుకోము 511

నిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేన మనమాణిక్యత్విషే వారుణమ్

మాణిక్యేత్యత్ర యతి భంగ: అన్నారు పదమధ్య పదావసానమునం చారి తాత్పర్యము మాణిక్య పదము మూడక్షరములు అందులో రెండవ యక్ష రము యతి అటుల నుండరాదు పదాది వర్ణమే కావలెనని ఆలంకారికుల తాత్పర్యము అయితే వారును (ఇట్లుండుట) దోషమనుటేకాని (ప్రయోగించుట) మానలేదు 512

జిత్వా రామావధాని పవరముదు మదుద్యోగవద్యోదచర్చా
గోష్ఠీ నారాయణార్యస్సదసి బుధశతై శ్లాఘ్యమానావధాన
సంతుష్టా ద్ధర్మభూపాదలభత శిబికాం చామరచ్ఛత్ర పూర్వం
గర్వాఖర్వావధానీశ్వర శరభమటా గండ భేరుండ చిహ్నామ్ 513

చతుర్థచరణమందు ఈశ్వర పదమధ్యమందుశన శ్వ వర్ణము యతి ఇచ్చట ద్వితీయ వర్ణమే యతి మరి యతిభంగ మెందుకు కాకపోయెనో తెలియదు 514

గీర్వాణ కవిత్వమందు యతియనగా నిలుపుదేకాని పదమధ్య పదావసానము కాకూడదని కాదు ఆలంకారికులు చెప్పిన యతిభంగ చ్ఛందోభంగములు ప్రతికావ్యమందును గలవు ఇవి దోషములైతే మహాకవు లేల రచింతురు ఇంకను కొన్ని ఉదాహరణములు వ్రాసుతున్నాము 515

ప్రబోధ చంద్రోదయము -

ఏకత్రిస్సప్తకృత్వో నృపబహుల వసాచూంసమస్తిష్కపంక
ప్రాగ్భారేకారి భూరిచ్యుతరుధిరసరి ద్వారిపూరాభిషేకః
యస్య శ్రీకాలవృద్ధావధి నిధనవిధౌ నిర్దయో విశ్రుతోసౌ
రాజన్యోద్యాంసకూట త్రుటన పటురటద్ధోరధార కుఠార 5 6

(తృతీయ చరణమందు) అవధి యందలి ద్వితీయ వర్ణము యతి 517

స్ఫురద్రామోద్భేదస్తరంతర తారాకుం దృళో
భయోత్కంపోత్తుంగస్తనయుగభరా సంగసుభగ
ఆధీరాశ్యాశ్లింజన్మజీవలయ దోర్వల్లిరచిత
పరీరంభామోదం జనయతి చ సమ్మోహయతి చ 5 8

ప్రథమ చరణమందు తారాలోని నా యతి చతుర్థ చరణమందు (పాదాంతలఘువు గాన) ఛందోభంగము రెండు దోషములు చెప్పవలెను 519

ఇందు వల్లి ఇకారాంతము పరీరంభ పదములో రీ దీర్ఘము 520

దండి విరచిత ఆనామయము -

స్తోత్రం సమ్యక్పరమవిదుషా దండినా వాఙ్మయత్రా
న్మందాక్రాంతా త్రిభువనగురో పార్వతీవల్లభస్య
కృత్వా స్తోత్రం యది సుభగ మాప్నోతి నిత్యం పి వృణ్యం
తేన వ్యాధిం హరహర నృణాం స్తోత్రపాశేన సత్యమ్ 521

తృతీయ చరణమందు స్నో యతి ద్వితీయ చరణమందు పాదాంత లఘువు గురువు ఇది మందాక్రాంతావృత్తము

దీనిలక్షణము—

మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మోభనే తౌ గురూచ
లక్షణము చెప్పు నీ లక్ష్యమునందే (పాదాంత) లఘువు గురువు 522

హలాయుధము —

త్వత్పూజాయాం కుసుమ హరణే ధావత పాదయుగ్మం
యత్పాషాణ వ్రజపరికరో ద్గీర్ణరేఖాంక మాసీత్
తస్యాప్యేవం తదనుచరతో రుద్రలోకం గతస్య
బ్రహ్మాదీనాం మకుట కిరణ శ్రేణయ శ్శోణయంతి 523

(ద్వితీయ చరణమందు యతిభ్రష్టము (ఉద్గీర్ణ లో ద్గీ యతి) చతుర చరణమందు (పాదాంత లఘువుగాన) ఛందో భంగము 524

మేఘసందేశము (ఉత్తర 6)

నేత్రా నీతా స్సతత గతినా యద్విమానాగ్రభూమీ
రాలేఖ్యానాం స్వజల కణికా దోష ముత్పాద్య సద్యః
శంకా స్పృష్టా ఇవ జలముచ స్త్వాదృశా జాలమార్గై
ర్ధూమోద్గారానుకృతినిపుణా ఝర్ఝరా నిష్పతంతి 525

చతుర్థ చరణమందు యతి ఛందోభంగములు రెండును ఇటువలెనే మేఘ సందేశమందు మరియును గలవు 526

నైషధము (2-102)

అశ్రాంత శ్రుతి పారపూతరసనావిర్భూత భూరి స్తవా
జిహ్మ బ్రహ్మముఖౌఘనిఘ్నిత నవ స్వర్గక్రియా కేలినా
పూర్వం గాధిసుతేన సామిఘటితా ముక్తానుమందాకినీ
యత్ప్రాసాద దుకూల వల్లిరనిలాందోలైరఖేల ద్దివి 527

ప్రథమ చతుర్థ చరణములందు యతి భంగములు చతుర్థ చరణమందు ఛందోభంగమున్ను 528

భర్తృహరి సుభాషితము —

లభేచ్ఛ సికతాసు తైలమపి యత్నతః పీడయన్
పిబేచ్ఛ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః

కదాపి పర్యటన్ శశ విషాణ మాసాదయే
న్నతు ప్రతిసిద్ధ మూర్ఖజన చిత్త మారాధయేత్ 529

ఇది పృథ్వీవృత్తము "జసౌజసయలా వసుగ్రహ యతిశ్చ పృథ్వీ గురు" అను లక్షణము వలన ప్రథమ చరణమందు ల ద్వితీయ చరణమందు ను, చతుర్థ చరణమందు ర్థి పదాంత (వర్ణ)ములుగాన యతి భంగములు 530

వృత్తరత్నాకరము —

వంశే భూ తాక్ష్యపస్య ప్రకట గుణగణ శ్రైవ సిద్ధాంత వేత్తా
వీర పచ్చేక నామా విమలతరమతి ర్వేదశాస్త్రార్థ బోధీ
కేదార స్తస్య పుత్ర శ్శివచరణ యుగారాధ నైకాగ్ర చిత్త
శ్చదస్తే నాభిధానం ప్రవిరచిత మిదం వృత్త రత్నాకరాఖ్యమ్ 531

తృతీయ చరణమందు రా ద్వితీయ వర్ణము యతి లక్షణికుడే ఇట్లు రచించగా ఆలంకారికులు యతిభంగ చ్ఛందోభంగములు దోషములనరాదు ఇన్ని ప్రయోగములు కాలుర తెలివికి కొఱకు వ్రాసినాము పదమధ్య పదావసాన వర్ణములు యతులు గలవు పాదాంతగురువు లఘువు కలదు పాదమధ్య గురువును లఘువు కలదు 532

తిమ్మకవి లక్షణసార సంగ్రహము (2-28)

గీ సంస్కృత పదంబు లొగి సమాసములు గూర్చు
నపుడు క్రారను గూడిన యక్కరంబు
లాదియుండు నొకొక్కచో నూదకుండు
తెనుఁగు కృతులందు సామాజిన నిచోల 588

లక్ష్యములు —

శాంతిపర్వము (4-81)

ఉ కావున కామ క్రోధములు గ్రాచుచు నాశ్రిత కోటి (గాచుచున్
భూవలయ ప్రజన్ సమత బ్రోచుచు రాజ్యముసేత మేలు ధీ
శావిధి లోనుగా గలుగు సారపు ధర్మములం మదించు మే
ల్వావిరి నప్రయత్నమున వానికి వచ్చు నృపాల యమ్మెయిన్) 584

అచ్చు పుస్తకమందు లక్షణ భంగమమకొని కామరోషముం అని దిద్ది నారు 585

ఉద్యోగపర్వము (2-24)

చ ఆనవుడు నిట్లను న్విదురు డక్కట ధర్మసుతుండు బాంధవుం
డును చెలికాడునుం దగు భటుండును బ్రెగ్గడయుం గురుండుగా
డె నరవరేణ్య ధర్మప్రకటీకృత చిత్తు డు శాంతమూర్తి స
ద్వినయ వివేక శీలముల విశ్రుత డాత డు కీడు వల్కునే 586

శల్యపర్వము (1-22)

చ కృపకృతవర్మలం గడిమి గిట్టి శిఖండి ప్రభద్రకుల్ మహో
గ్రపు వడి దోర్బలంగ భుజగర్వము చూపిన నా బలాధ్యులన్
(రుపిత మనస్కులయ్యెఁ బలుగోల్లలఁ జేర్చిన లావు చేవఁ గ
య్యపు నెరవేల్పు దాల్మి సరివచ్చెడు పాటున ముంచె జూపఱన్ 587

ఈ పద్యము లచ్చు పుస్తకమందు దిద్దలేదు ఇక్కడ నేమనుకొనిరో తెలియదు 588

కాశీఖండము (4-8)

సీ పా సంధ్యావిధివందన శ్రద్ధయుజ్ఞన సేయు
గీతవాద్య వినోద క్రియల దగుచు 589

అచ్చు పుస్తకము లందు వినోదకేలి యని దిద్దినారు 590

సభాపర్వము (1-78)

ఉ వానికి నెయ్యు డై యమర వంద్య పదాంబుజుఁ డంబికా బృహ
త్తీన పయోధరాగ్ర పరిపీడిత వక్షు డు భూషణీకృతా
హీన దశేషలోకగరు డీశ్వరుఁ డెప్పుడు నందయుండు నా
నా నిశితాయుధాయుత సనాథ మహోద్భుత భూతకోటికిన్ 591

రామవ పాండవీయము (-86)

క వేంకట వరదు డు వెలయు ని
రంకుశ వితరణ నిరూఢ ప్రజ్ఞను రణ ని
శ్శంకిత ప్రాభవమున నక
లంకిత కీర్తి పతాప లక్ష్ముల మహిమన్ 592

ద్వితీయ తృతీయ చరణములందు వరుసగా ధ త అను గురువులు లఘువులు 548

సంయుక్తే సంస్కృతాద్యే స్యా త్సర్వమాంధ్రపదం లఘు
భవే దాద్యే సమాసేపి రేఫయోగత్వరం తథా
పదేపి చ తదాత్వం స్యాత్ క్వచిన్నైవ న రేఫయో
సర్వాస్వపి చ భాషాసు రహయుక్తేషరే పరే
పూర్వవర్ణస్య లఘుతా వేష్టా మల్లాది కేపి చ

అని ఆదర్వణ సూత్రమున్నది గాన గీర్వాణ మందును ఈలాగు కలదు.- ఉదాహరణము శిశుపాలవధ యందలి

ప్రాప్తనాభిహ్రద మజ్జన

మనునది వ్రాసినారు మరియును గంవు నన్నయభట్ట కారిక —

ఈ దంతా ఇద్వదేవ కృత హ్రస్వాః (ఆ శ చి అజం 4)

రేఫ సంయోగే పరే పూర్వ వర్ణస్య లఘుత్వే శత తాళదమ్ను హ్రద మున ఐడియెస్ ఇత్యాదయ కవి ప్రయోగాః ఉదాహరణమ్' (క శి భూ పు 178)

అని ఆహోబం పండితులు వ్రాసినారు 544

ప్రతాపరుద్రీయము నందు చెప్పబడిన పద దోషములలో క్లిష్టమన్న దొకటి దానికి లక్ష్మ మిట్లున్నది —

నభస్వదళ నారాతి ధ్వజాగ్రజ విరోధిపు (దోష 15)

"నభస్వదళనా స్సర్వాః తేషా మరాతిర్గరుత్మాన్ స ఏవ ధ్వజో యస్యేతి విష్ణు స్తస్యాగ్రజ ఇంద్ర స్తస్య విరోధిపు పర్వతేష్వితార్థ ప్రతీతే రతి దూరత్వాత్ క్లిష్టమ్

అని వ్రాసినారు అతి దూరార్థమైనందున క్లిష్ట మను దోషమును చెప్పినారు సరే 545

కామారిః అంటే శివుడుగాని శివారి అంటే కాముడుగాడు నాగారిః = సింహము కాని సింహారి = ఏనుగుకాదు అనగా నోడినవారికి ఆ విరోధి ప్రభృతిశబ్దములు చెల్లవు జయించినవారికి చెల్లును ఇంద్రునికి పర్వతము లోడినవి గాని పర్వతము లింద్రు డోడలేదు సురాసురులకు సమానముగాన వారికొకరి కొకరికి పరస్పరము చెల్లును అమరమునందు— బర్హిర్ముఖాః క్రతు భుజో గీర్వాణా దానవారయ అని (దానవారయ) = రాక్షసులకు శత్రువులని చెప్పినారు మరియు "ఋక్రక్షిష్ణాదితిసుతాః పూర్వదేవా స్సురద్విష" అని (సురద్విష =) దేవతలకు శత్రువులని చెప్పినారు కావున "నభస్వదశనారాతి ధ్వజాగ్రగః విరోధీ యేషాం తే" అని ఐహ్రీహి చెప్పితే యుక్తముగానుండును. మూల వ్యాఖ్యానములందు షష్ఠితత్పురుషమే వ్రాసినారు 546

ప్రతాపరుద్రీయమందు చెప్పబడిన అర్థదోషములో అతిమాత్ర మన్న ది కటి

యత్సర్వలోకాతీతం త దతిమాత్రం ప్రకీర్త్యతే అని లక్షణము చెప్పి -

మా భూ దేకార్ణవం విశ్వ మితి సంకోచితాక్షిభి
అరణ్యే హూణ నారీభి రసంఖ్యా నిమ్నగా కృతా (దోష 54)

అని లక్ష్యము చెప్పినారు ఇది దోషమైతే 547

పారిజాతాపహరణము (-10)

ఉ రాజుల సేతయుం బరశు రాముఁడు నంతలు సేసె రెండుమూఁ
డీ జగతిం గణింప నది యెంతది విస్మయ మంచు నీ సువ్వా
త్రేజు డు కందుకూరికడ తిమ్మయ యీశ్వరుచే జనించె హో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్విక రక్తనదీసహస్రముల్. 548

-వసు చరిత్రము (-74)

మ జలధిన్ దానపయోనదీయురుంచే చంద్రున్ యశోలక్ష్మిచే
జలదవ్రాతము నాత్మకారిత మహాసత్రాగ్నిధూమంబుచే

తెలువొప్పన్వెలయింప జాలు భళిరే శ్రీరంగరాయక్షమా
లనావల్లభు దుర్వి దాతలకు నెల్లన్ దాత యూహింప గన్ 549

(అనుచోట్ల దోషముకావలెను కాని) ఇటువలెనే మహాకవులందఱు నతి
మాత్రమునే వర్ణించినారు అవి యెన్నని వ్రాయము 550

వసు చరిత్రము (I-88) నందే -

మ అతిధీరుం డతిదానశీలుఁ డతిరమ్యాకారు డత్యంత సు
వ్రతు డంచున్ దనుసన్నుతించు కవి వాగ్వ్యాపారమెల్లన్ యథా
ర్థతరంబై వినిసిల్ల తిర్మల మహారాయేంద్రు శ్రీ వేంకట
క్షితినాథోత్తము డిందు నందు గతి గల్గించున్ గవి శ్రేణికిన్ 551

అన్ని పుస్తములందు (చతుర్థచరణమందు) కల్పించున్ అని యున్నది వ్యాఖ్యాకారులును యతిభంగము కానక తప్పనకే అర్థము వ్రాసినారు కల్పించె ననగా ఉత్తదనుటే గాన నర్థమున్ను బాగులేదు ఘనకనక వస్తుదాతనాదుంచే గతి కల్గించినాడనిన్ని ఉత్తమపురుషగుణస్తుతిచే నందు పరము గల్పించి నాడనిన్ని అర్థము ఇచ్చట నతిమాత్రమే కాకపోతే - 552

-స్వర్గారోహణ పర్వము (-88) నందు -

క వినుమొక్కటి సెప్పెద రా
జను వానికినెల్లఁ దప్ప దవనీశ్వర యె
ట్లును నారక స్థలంబుం
గనుగొనవలయు దిది వేద కథితము సుమ్మీ 553

అని ధర్మరాజుతో నింద్రుడు చెప్పెనుగదా మరియును -

అసతీక్ర్తనకాంతార పరివర్తన పాంసులామ్
వాచం శౌరికథాలాప గంగయైవ పునీమహే

అని వేదవ్యాసుంవారు రాజును వర్ణించుట చేతను వాక్యము పాంసుల మైనది శ్రీ భగవత్కథాగంగ చేత పవిత్రమును చేయుచున్నామని హరివంశ -ము రచించినారని స్పష్టముగా నుండగా వేంకటేంద్రుని వర్ణించిన కవీశ్వరులకు

నుత్తమ లోకము లెటుల గలుగును ? (కావున) ఇది అతిమాత్రము ఎటువంటి దుశ్చరితుడైనను కవీశ్వరులచేత వర్ణించబడెనా వానికి నుత్తమ లోకము సిద్ధము-

కీర్తిం స్వర్గఫలా మాహు రసంసారం విపశ్చిత
ఆకీర్తిం తు నిరాలోక నరకోద్వేగ దూతికామ్

ఎవ్వని కీర్తి ఎంత మట్టుకుంటున్నకో వానికి నంత మట్టుకు స్వర్గప్రాప్తి ఎవ్వనికి ఎంతమట్టుకు నపకీర్తి ఉంటున్నదో వానికి నంతమట్టుకు నంధకార బంధురమైన నరకప్రాప్తి

మహానదీ ప్రవిష్టాని రథ్యాంబూ నీవ పావనా
కావ్యే ష్వంకిత నామాన స్సేవ్యంతే మానవా నరై

అని యున్నందున కవీశ్వరులచే వర్ణింపబడిన వారికి సద్గతి కల్గునని యుండగా రాజులను వర్ణించిన కవీశ్వరులకు సద్గతి యనుట అతిమాత్ర మెందుకు కాకపోయెను ? ఇతర కవీశ్వరులు మాత్రమే కాదు విద్యానాథుడుగారును అతి మాత్ర దోషమునకు పాల్పడిన వారే 554

ప్రతాపరుద్రీయము —

"బ్రహ్మన్ మేరుగిరౌ కృతేపి కిమిదం నైవం విధాస్తే ముద
స్వామిన్ సత్య మధిక్రియాద్య ఫలితా యద్వీరరుద్రః కృత
మిథ్యా కిన్ను వికత్థసే త్రిజగతస్త్రాణాయ మత్కార్ముక
ంఠు ష్మా మవతీర్ణవానితి కథా జాతా హరి బ్రహ్మణో 555

ఇచ్చట నతిమాత్ర మెందుకు కాకపోయెనో తెలియదు 556

"స్వామిన్ గోత్ర మహీధరాన్ కిమధునా నిర్వై ర్విధత్సే కుతో
గాఢానంబునిధీన్ కురోషి కురుషే కిం దిక్పతీ నల్పకాన్
ఇత్థం పార్శ్వచరానులాప మఖిలం న్యక్కృత్య ధర్మాషిణా
స్పష్ట పద్మభువా గుణైక వసతి శ్రీవీరరుద్రో నృప " 557

"వదాన్యో నాన్యోస్తి త్రిజగతి సమో రుద్ర నృపతే
గుణ శ్రేణీ శ్లాఘా పిహిత హరిదీశాన యశస
సమాంతా దుద్భూతైర్విరద మదగంధై స్సురభయ
క్రియంతే యద్విద్వజ్జనమణిగృహా ప్రాంగణ భువ " (నాయక 16) 558

ఇంతకన్న నతిమాత్రము కన్పించదు 559

విద్యానాథుడుగారు గల్ల కటి శబ్దములు గ్రామ్యములన్నార ధర్మాభట్టు గారు గల్ల శబ్దము మాత్రమే గ్రామ్యమన్నారు కటి శబ్దము మహాకవు లందరును వాడుక చేసినార 560

కాళిదాస దండకము

చారు శింజత్కటీ సూత్ర నిర్భర్త్సి తానంగ లీలా
ధనుశ్శింజనీడంబరే దివ్య పీతాంబరే 561

ఆముక్తమాల్యద (-562)

మ శయపూజాంబుజముల్ మదిం దడబడన్ జన్దోయి లే గొను పై
దయదప్పం బసపాడి పాగడపు పాదంబొప్ప జెంగల్వ ది
గ్గియ నీ రచ్యుతమజ్జనార్థము గదిం గీలించి దివ్య ప్రబం
ధయుతాస్యల్ ద్రవిడాంగనల్ నడతు రుద్యానంపు లో ద్రోవలన్ 562

ఇటువలెనే మహాకవి ప్రయోగములు బహులములు గలవు సరసమైన కటి పదమును గ్రామ్యమనరాదు 563

ధర్మాభట్టుగారు ఆశ్లీలమునకు పదగత దోషములందు గుహ్యకేశ పదమును అర్థగత దోషములందు మదనధ్వజ పదమును వ్రాసినారు యుక్తముగా నున్నది గుహ్యక పదము ఈశ పదము— రెండు కలిపితే గుహ్యకేశ అని వ్రీడాకరమైన ఆశ్లీలము గుహ్యకేశ్వర యశేశ అని ఉండే పదగత దోషము లేదు మదన పదము మంచిదే ధ్వజ పదమును మంచిదే మదన ధ్వజ మని రెండు కలిపితే వ్రీడాకరమైన ఆశ్లీలము మొత్స్యము కర్ణముండినా చటుకున వ్రీడాకరమగు నర్థమే స్ఫురించును గుహ్యకేశః కుబేరున కర్ణముండినా వ్రీడాకరమగు నర్థమే చటుకున స్ఫురించును గాన ధర్మాభట్టుగారి నిర్ణయము యుక్తముగా నున్నది 564

విద్యానాథుడుగారు ఆశ్లీలమును మూడు విధములుగా చెప్పినారు- అమంగల ఋగప్సా వ్రీడాకం త్రివిధ మశ్లీలం అని ఉదాహరణము వివరణ ఇట్లున్నది

'అభిప్రేత పదావాసః కదా న స్యం భవిష్యతి
నీచం సాధన మేతేషాం పరోత్సర్గైక జీవినామ్

"అత్ర అభిప్రేత పదాత్ ప్రేతలోక పతితే రమంగలత్వం సాధనం నీచ మిత్యనేన తుచ్ఛ మేహన ప్రతితే ప్రీడాకరత్వం పరోత్సర్గైక జీవినా మిత్యనేన ఆధోవాయు ప్రతితే జుగుప్సాకరత్వమ్ "

సాధన పదముకు మేహనమున్ను కోశమం దర్థమున్న దీని ప్రీడాకర త్వమే ఆయితే రఘువంశము (చతుర్థ సర్గ) యందు

ప్రతి జగ్రాహ కాలింగ స్తను స్త్రీర్గజ సాధనః
మణిర్వ్యోో రజాకంర స్తనే రత్నే ప్యలంజికే

అనుచోట లలంజ =నిరర్థక జన్మవాన్ స్వార్థే కః మేహనాగ్రే అని నానార్థ రత్నమాల యందు ఉండుటచేత ఆశ్లీలమగును ఇదిట్లుండగా తేజశ్శబ్ద మునకు రేతమని సాధారణముగా నర్థము ఉన్నది

శుక్రం తేజో రేత సీచ బీజ మిరేంద్రియాణి చ

అని నిఘంటువు తేజ శ్శబ్దము జుగుప్సాకరము కావలె కాని మహాకవి ప్రయోగములు బహులములు గలవు

సాహిత్య రత్నాకరమందు

రాజతేద్రౌ సుధాబ్ధౌ చ శ్రియమాహ్యత్ర రాజతే
రాజతేజోనిధేః కీర్తి త్రైలోక్యే రఘు రాజతే

అని యున్నది మరి ఇది ఆశ్లీలము కావలె "భగ యోనిర్వ్యోో: అని నిఘంటువున్నందున సుభగ ప్రీడాకర మనవలె కాని అహోబల పండితుల వారు

"పీర్యసుభగాది శబ్దా వి కమ సుందర ముఖాభిధేయేషు
కావ్యేషు సంప్రయుక్తా కవిభి శ్లాఘాయుజో భవంత్యేవ "

అని చక్రవర్తిగారు సంజీవని యందు చెప్పినారని వ్రాసినారు వీర్య సుభగ పదములే మంచివని మహాకవి ప్రయోగము లుండగా సాధన పదముకు మేహనార్థ మెక్కడో కోశమందున్నదని అశ్లీలమనుట యుక్తముగా కనిపించదు అర్థమందున నిదే చూచుకొమ్మన్నారు అటువంటిది అర్థగత దోషములందు వ్రాయరాదు అన్ని విధములను సందర్భము కనిపించదు 565

అంబికా రమణ పదమున విరుద్ధమతికృత్ దోషమన్నారు కాని బహుల ప్రయోగములు కలవు 566

కవి రామభద్రుని జయరమా రామశతకము

సీ పా గాధి తనూజ యాగత్రాణ విశ్రుతం
మంబికా రమణ శరాస భంగ

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము –

సీ పా మరకతచ్ఛవికి నంబరమున కగుఁ బేరు
పచ్చడాలనిన నంబాకలత్ర

అందే -

గీ పా నాగవాసమనుట నామమౌ వేశ్యాజ
నంబుమేళమునకు నంబికేశ

ఇటువలనే మహాకవులు ప్రయోగించినారు అలంకారికు లెందుకు దోష మనిరో మహాకవు లెందుకు ప్రయోగించిరో తెలియదు 567

ధావన్మృగేషసంభ్రామ్య త్కరిషూద్యత్తరక్షుషు
వింధ్యారణ్యేషు

అనుచోట పతత్ ప్రకర్షదోషమని ఉదాహరించినారు 568

భ్రామ్యత్కరి షూద్యత్తరక్షుషు ధావన్మృగే ష్వితి
వక్తవ్యేన తథోక్తమితి పతత్ప్రకర్షతా

అని వివరించినారు 569

తురగాన్ కరిణోధవా

అనచోట క్రమభ్రష్ట మను దోషమన్నారు రెండును పతత్ ప్రకర్ష దోషమనే చెప్పవలెను (రెంటికిని) భేదము లేశమును కనిపించదు మరి పతత్ ప్రకర్షము దోషమే అయితే

న బ్రహ్మా విష్ణువచసామపి గోచరస్త్వ
మస్మద్విధస్య కిమహో తదవైమి సర్వమ్

అను మల్లాణకవి పద్య మేమగునో మరియు అతని పద్యమే యగు

బ్రహ్మేంద్రవిష్ణుసురదానవలోకపాలైః
అన్నదేమగనో ఇంకను గలవు 570

దండిగారి అనామయము -

వేధావిష్ణుర్వరుణధనదౌవాసవో జీవితేశ
శ్చంద్రాదిత్యౌ వసన ఇతియా దేవతాభిన్న కక్ష్యా
మన్యే తాసామపి న భజతే భారతీ తే స్వరూపం
స్థూలే త్వంశే స్పృశతి సదృశం తత్పున ర్మాదృశోపి 571

సుభాషిత రత్నావలి

శంభుస్స్వయంభు హరయో హరిణేక్షణానాం
యేనాక్రియంత సతతం గృహకుంభదాసా
వాచామగోచర చరిత్ర పవిత్రితాయ
తస్మై నమో భగవతే మదనధ్వజాయ 572

ఇందు పాదాంత లఘువులు గురువులు స్వయంభు హ్రస్వాంతము గమనించవలెన 573

భద్రాసనాని దృషద భద్రాణి చ మహీరుహా
దుర్దశా రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తా పున రహో వయః

అనుచోట సంబంధ వివర్జిత మను దోషమన్నారు సరే భిన్నలింగ వచన దోషములకు

సముద్రా ఇవ గంభీరం మనో మాల భూభుజ
గిరిజేనాంధ్రనృపతి ధ్వజిన్యా కలుషీకృతమ్

అని లక్ష్యము వ్రాసినారు ఈ భిన్నలింగ దోషము భద్రాసనాని అను శ్లోకమందును కనుపించుచున్నది (భిన్నలింగ వచనములకు కొన్ని ఉదాహరణములు వ్రాసుతాము) 574

రాత్రి ర్యామత్రయపరిమితా వల్లభా స్తే సహస్రమ్ 575

వల్లభా స్తే సహస్రం భిన్నలింగము 576

ధర్మభట్టుగారి నరకాసుర విజయము

శయ్యాంబరం శశిశోరివ భాతి లాజా
తాంబూలయో రివ రసై రరుణాధరేశై 577

ఇదియు భిన్నలింగమే 578

జయదేవ మహాకవికృత ప్రసన్న రాఘవము

కిం శీతాంశు మరీచయ కిము సురస్రోతస్వినీ వీచయః
కిం వా కేతక సూచయ కిమధవా చంద్రోపం శ్రీ చయః
ఇత్థం జాతకతూహలాభి స్సానందమాలోకితాః
కాంతాభిం స్త్రీదివౌకసాం దిశిదిశి క్రీడంతి యత్కీర్తయః 579

ఇచ్చట (వీచయ మొదలగునవి బహువచనములు శ్రీచయః ఏకవచనము) కాగా భిన్నవచనము 580

(ఇటువలెనే ఆలంకారికుల దోషమార్గమును మహాకవుల ప్రయోగ మార్గమును పరిశీలించుకొనవలెను దిక్సూచనగా బాలుర తెలివికొఱ కివి వ్రాసినాము) 581

- గ్రంథాంత విజ్ఞప్తి --

సీ సుకవీంద్రులార సర్వకలాకలాపర
త్నములార మును లక్షణములు పెక్కు
గలు గగ గ్రొత్తలక్షణ మేల రచియించె
నితఁ డని మీకు నుపేక్ష వలదు
తొల్లిటివా రును దోచిన యటుల వే
ర్వేర రచించిన వారుగారె
నేనును ద ద్రీతినేరచియించితి
నారసి మీకు గ్రాహ్యంబులైన
వీటిని గొనుండు తప్పులు వాటిలిన ద
గు దయ దనర దిద్దుడు తద్ద గ్రంథసమితి
నరసి విబుధుల దెలసి సమంచితముగ
సంఘటించితి కుక్కుటేశ్వరుని కరుణ 582

సీ అవనిపై శాలివాహన శకవర్షముల్
జలనిధి జలజాత జాత శైల
కైరవమిత్ర సంజ్ఞాన్వితమైన ప్ర
జోత్పత్తి శరదాశ్వయుజ సితేత
రచ్ఛదైకాదశీ రౌహిణేయదినంబు
వరకు నీపేర సద్భక్తిమీర
నొనరిచి సుకవి మనోరంజనం బను
లక్షణ రాజంబు రాజమౌలి
నీకు నర్పించి తటుగాన నిద్ధరిత్రి
నారవిశశాంకతారాగ్రహంబుగాఁగ
సుకవి గృహముల విలసిల్లుచుండ జేయు
మినశశిరథాంగ శ్రీ కుక్కుటేశలింగ 583

అనుబంధము - 1

వేంకటరాయడు నిరూపించిన

నిత్యసమాస పదములు

అంగారక -
అగారమ్ - ఇల్లు
అనోకహ - చెట్టు
అరణ్యానీ - అరణ్యములగుంపు
అశ్మంతమ్ - పాయ్యి
ఆచార్యాణీ - గురువుభార్య
ఇంద్రాణీ - శచీదేవి
ఇష్వాకు - చేదు ఆనపచెట్టు
ఊర్వశీ -
ఉర్వారు - దోసచెట్టు
ఊర్వశీ -
కందరాల - కొండగోగు కల్టువ్వి
కటాహ -
కదంబకమ్ - సముదాయము
కదంబక - ఆవాలు
కదర్య -
కమండలుః -
కమలమ్ - పద్మము
కర్కారు - గుమ్మడిపండు
కలాదః - కంసాలి
కలాప - భూషణము
కవాటమ్ - తలుపు
కాంతమ్ -
కాంతారమ్ - వనము
కాకోదర - పాము
కాహ -
కాదంబరీ - మద్యము
కాననమ్ -
కాసార -
కిరాత - (మృగయుడు)
కీలాలమ్ - ఉదకము
కీశ - (వానరము)
కుఠారః - గొడ్డలి
కులాయ - గూడు
కూర్చాసక - రవికె చొక్కా
కూర్మ - తాబేలు
కూష్మాండః - (గుమ్మడి)
కృకారంత - (యముడు)
కేశః - వెండ్రుక
కేశవ - విష్ణువు
కైలాసః - పర్వతవిశేషము
కోద్రవ - ఆఱుగ
కోమలమ్ -
గండాలీ - ఎట్టుతుమ్మెద
గాంగేరుకీ - బీరచెట్టు
గాంధారః - స్వరవిశేషము

గావయ - మృగవిశేషము
చండాతకమ్ - చల్లదనము
తటాక - (చెరువు)
తుండికేరీ - ప్రత్తిచెట్టు
తులాకోటి - అందె
దినాకీర్తి - మాలడు
ద్విరేఫ - తుమ్మెద
నమశ్శివాయ -
నారాచమ్ - బ్రాసు
నారాచ - బాణము
నిశాంతమ్ - ఇల్లు
పటోలికా - పొట్లచెట్టు
పదాతి - భటుడు
పరాక్రమ -
పలాశ - మోదుగుచెట్టు
పెంచాలికా - బొమ్మ
పారావత -
పారావార - సముద్రము
ఎశాచ - మాంసభక్షకుడు
పిప్పాత - బుక్క
బలాకా - తెల్లకొక్కెఱ
బిభ్బోక - విలాసము
భవానీ - పార్వతి
మంజీర - అందె
మందాక్షమ్ - సిగ్గు
మధూక - ఇప్పచెట్టు
మధూలక - నీటియిప్పచెట్టు
మాతులానీ - మేనమామ భార్య
మృదంగమ్ - మద్దెల
మృడానీ - పార్వతి
మేఖలా - మొలనూలు
యవనానీ - యవనకాంత
రామాయణమ్-
రుద్రాణీ - పార్వతి
రేఫ - రవర్ణము
లలాటమ్ - (నొసలు)
లలామమ్ - విలాసముగలది అనుకము మొదలైనవాటిం చెల్లును
లులాయ - దున్నపోతు
వరాం - ఉత్తమ ఖడ్గము
వరారోహా - చక్కనిమగువ
వరాహ - (సూకరము)
వలక్ష -
వాతాయ - ఇట్టి
వృక్షాదనీ - గొడ్డలి
శక్రాణీ - శచీదేవి
శర్వాణీ - పార్వతి
శలాటు - కాయ
శృంగాటకమ్ - నాలుగు త్రోవలుగల స్థలము
శృంగార
సాంద్రమ్ - (దట్టము)
సారంగ
సోపానమ్ - (మెట్టు)
హిమానీ - మంచుగుంపు

అనుబంధము - 2

వేంకటరాయడు వివరించిన

కకంధ్వాదులలోని పదములు

అగస్తి - ఒకమహర్షి
అలర్క - వెట్టికుక్క
అలర్కుఁ - తెల్లజిల్లెడు
అశ్మంత - పొయ్యి
ఆందిందిర - తుమ్మెద
కంకణమ్ - హస్తభూషణము
కంగ -
కలంకుఁ - కలంకావవాదములు
కుంత - బల్లెము
కుంభ - కడవ
కుద్దాల - గుద్దలి
కుట్టి - పొట్టివాడు
కూర్మ్మ - తాబేలు
గంధర్వ - దేవయోని విశేషము
గంధర్వ - వట్రువతోక దొడ్డికడుపు
గల మృగము కోకలగుట్టమున్ను
చిరస్య - తడపు
చాత్యూహ - పక్షివిశేషము
దుందుభి - వాద్యవిశేషము
నరకమ్ - శునకాదియోని
నీలంగు - తుమ్మెద
పర్వత - కుంటివాడు
పుష్పవంతౌ - రవిచంద్రులు
ప్రియంగు - కొట్టుధాన్యము
మార్తండ - క్రోధసూర్యులు
మకరంద -పూదేన
రథిన -రథికుడు
వంటా-స్త్రీవాంస
వింధ్యా-పర్వతవిశేషము
వృకణ -కొక్కెఱ
శిఖండ -నెమలిపింఛము జుట్టున్ను
శుద్ధోదన -పరిశుద్ధాన్నము భుజించు
వాడు
సారసనా - కాళకోక
సుందరీ - చక్కని మగువ

అనుబంధము-౩

వేంకటరాయడు చూపిన
పదముల స్వరూప వైవిధ్యము

అందె-అందియ
అనక-అవాక

ఇంద్రజి-ఇంద్రజితుడు-ఇంద్రజిత్తు
ఇపుడు-ఇప్డు
ఈచె-ఈటియ

ఉయ్యల-ఉయ్యాల-ఉయ్యెల
ఊయెల

ఒప్పుట-ఒవ్వుట
ఒల్లె-ఒల్లియ
ఓగిరము-ఓయిరము

కమ్ములు-కనులు
కన్నె-కన్నియ
కన్గిఱుపుట-కన్గిలుపుట
కుడుచు-కుడ్చు
కేళాకూళి-కేళాకుళి-కేళకుళి-
కేళకూళి
కొబ్బరి-కొబ్బెర
కొమ్మ-కొమ
కోయిల-కోవెల

గండపెండేరము-గండపెండరము
గద్దె-గద్దియ
గూటీచి-గుటీచి
గొజ్జెంగ-గొజ్జెగ-గొజ్జగి

చా-చావు
చెన్నటి-చెనటి
చే-చేయి-చెయి-చెయ్యి
చేకూరు-చేకురు-చేకూడు
చెరువ-చెరువ
చౌవంతి-చవువంతి

జోహారు-జొహారు

తలము-తరము

దాపల-దాపర
దివియ-దీవియ-(దివ్వియ)-దివ్వె-దివిటీ
దున్నట-దునట
దొ-దొవు-దవు-దవ్వు

నంటు-అంటు
నీల్గుట-ఈల్గుట (ఇలుగుట)
నీవు-ఈవు
నెగయు-ఎగయు
నెగ్గు-ఎగ్గు
నే-నేయి-నెయి-నెయ్యి
నేను-ఏను
నొవ్వక-నోవక
నో-నోవ

పల్టె-పట్టియ
పయ్యెద-పయ్యద
పల్లె-పల్లియ
పళ్లెరము-పళ్యము
పుచ్చికొను పుచ్చుకొను
వూ-వూవు-పువు-పువ్వు
వూనె-ఊనె
పెడఱాపు-ఎడఱాపు
పైట-పయట-పయంట-పయ్యంట
పొండె-ఒండె
పొడుము-పొడ్ము
పొదవె-ఒదవె
పొనరె-ఒనరె

బంగారము-బంగరము-బంగరువు
బేహారి-బెహారి
బొమ్మ-బొమ

మల్టె-మట్టియ
మన్నీడు-మనీడు
మల్లె-మల్లియ
మఱువక-మఱక-మర్వక-మఱాక
మామిడి-మావిడి
మిద్దె-మిద్దియ
మీరు-ఈరు
ముందట-ముందల
ముత్తెము-ముత్తియము
ముల్లు-ములు-ముల్
మూర్ఖ-మూర్ఖుడు
మేము-ఏము
మొగి-ఒగి
మోసాల-మొగసాల-మోసల

అవికె-ఇకె

లంజె-లంజియ
లకోరి-లకోరి

విడువ-పిడ్వ
వినుము-విన్మ
విల్లు-విలు-విల్
వీయము-ఈయము
వృద్ధు-వృద్ధుడు
వెడలుట-ఎడలుట- (వెలలుట)
వెన్ను-ఎన్ను
వెలయు-ఎలయు
వెఱువక-వెఱక
వేచుట-ఏచుట
వే-వేయి-వెయి-వెయ్యి
వే డి-ఏ డి
వేర్వాటు-ఏర్వాటు
వేళమ-వైళమ
పుచ్చికొను-పుచ్చుకొను
వ్రేసె-ఎసె

శల్యుడు-సెల్లు డు
శపించు-సెపించు

సంపెంగ- ంపంగి-సంపెగ-సంపగి
సంబళము-సంబడము
సింగిణి-సింగిణీవిల్లు
సమకూరు-సమకూడు-మకురు
సాహిణి-సాహిణీ
సోరణగండ్లు-సోర్ణగండ్లు

హరుముంజి-ఉరుముంజి

అనుబంధము-4

వేంకటరాయడు ఉదాహరించిన

తెలుగు గ్రంథములు - పద్యములు

పుట

అచ్చతెనుగు రామాయణము (కూచిమంచి తిమ్మకవి)

గీ	అంత నచ్చట రాచూలి వంత బెరయ	262
గీ	అడవిదుంపలెకాని సంబరము	403
గీ	అనుచుఁ జేదోయి మోడ్చి	187
ఉ	అమ్మగమానికంబు దిటమార గ	401
క	అరిగెడిచో నీత డుసెలి	393
గీ	ఆలిమాటకొఅకు బేలయై	234
సీ పా	బడిలి మేల్రవణంపుటురువు	398
ఉ	కాయిది యేటి తప్పు కొడుకా	261
సీ	కాలరిపోజు వెక్కసపు టార్పులు	416
గీ	కోతిరాయ డ మాపైనిఁగూర్మి	404
క	కైకా నీపూనిన పని	179
ఉ	డాయ వదేల రావు బెగడా యను	262
గీ	తేరెతోడ తేరు తేఱతో దేజి	409
ఉ	చాయను గెల్చు టింకఁ గలదా	262
క	పంతము మెఱయఁగ రాచ	250
ఉ	సాయను నేరమేమి బులుపా	262
ఎ	పొసఁగ నౌదలల హొన్నొమిడికములు	4 6
గీ	మటియుఁ దక్కిన కడల	44
ఉ	మాయనుఁగుంజెలి న్వెదుకుమా	262
ఉ	రా యనుఁ గాయనుం దొగల	261
సీ	వేల్పురాయ డు బ త్తివెలయ	399

అధర్వణచ్ఛందము -

			పుట
గీ	దేళ్యతెను గునందు దెలియ గొక్కొ కచోట		183

అధర్వణ భారతము - (అధర్వణుడు)

క	ఆకర్ణ దురాలాపము		219
గీ	ధర్మతనయ యుష్మదాజ్ఞా		198
క	శ్రీకంరు డెదురునపుడ		2 9

అనంతుని ఛందము - (అనంతుఁడు)

గీ	అఁ యనంగను బోవుట కర్థ		53
గీ	ఒరుల నన్నమ్మి యను చోట		167
క	కాకుస్వరయతి యగు	15	228
గీ	వా స్తి యనక మహి నంత		2 6
గీ	పాదియైన ణకారంబు ప్రాణ		58
గీ	వేర్పి పొల్లు నకారంబు		68
గీ	మరుని తల్లి లోకమహితుండు		183

అప్పకవీయము - (కాకునూరి అప్పకవి)

	అక్షరవిలోపమై యుండునట్టి పలుక	352
గీ	అచ్చు లొక పదియాఱును	27
గీ	అబ్జపత్రనేత్ర యార్తావన చరిత్ర	79
గీ	అబ్జయోని రజోగుణ ప్రాప్తి	172
గీ	అరయ శార్ఙ్గంబు	80
గీ	అయిదు పదులగు సురభాష	25
సీ	అర్ధబిందు సమావ్యాయము	69
క	అఱటులఁ బఱటుల	284
గీ	అల ద్రుతంబునకును మధ్యమాను	139
గీ	ఆంధ్రభాషా మవోకాననాంత	47
గీ	ఆంధ్రమునకు జొరని పరాఙ్ముఖులు	172
సీ	ఆం ధో కి మొదల వాద్యంతర్ల	88

		పుట
గీ	ఆదివూర్ణయుతములై ట త	141
గీ	ఆలను పదంబు మొదలను	6
సీ పా	ఆఱుసంఖ్యాపద మాఱుడి	288
గీ	ఇందువంశ సోమ	79
క	ఇది చదివిన పిమ్మట	62
క	ఇల నెనుబది రెండార్యలు	47
ఉ	ఈ యువతుల్	46
గీ	ఉరగ రాజశాయి	79
గీ	ఊమ నెలకాకగుటచే	40
సీ	ఋష్యమూకాద్రియు	57
సీ	ఎక్కడ గనబడియెడు చక్ర	89
గీ	ఎదకు లచ్చిని	80
గీ	ఏకమాత్రహ్రస్వ మినుమడించి	224
సీ	ఏళనీళము దేవ	27
గీ	ఒక్క సమసనముస శబ్దయుగము	207
గీ	కంధిమధ్యగే వా	79
సీ గీ	కంపు తూపులుగల వన్నెకాని గాంచి	342
శ	కరములు రెంటను దాల్చిన	46
సీ	కలశాబ్ధి గంభీర కాంచనా	79
గీ	కాంచు హ్రస్వ ద్వితీయ	107
గీ	కాకు పా జడ్డయైన	28
సీ	క్రమమునఁ క్రాణివర్గ	77
క	క్షితి నస్మ ద్యుష్మ త్పద	197
సీ	శ్వేళంబు శ్వేడంబు	74
గీ	గట్టిబిందువుమీఁది బకారమునకు	63
గీ	గ్రామ్యమైన నాంధ్రకవులు సంకేతిత	350
గీ	చులుకగా గ్రామ్యజనములు	35
కనకలత జపమున భగభగయనుచు		164
గీ	జ్ఞాతివైరంబునంది ప్రాసంబులందు	339
గీ	జ్ఞానవేద్యాయ తప్తకాంచన	127

		పుట
గ	డంభ డిండీర డోలికా	75
సీ	డిండీర దీప్తి పోడిమి	74
గీ	తత్సమంబు సేయుతటిని	180
క	తమ తమ యనునాఁక	79
క	తమ్ములను మల్లికాకుసు	71
క	తాతనయు నూత్నదండియు	47
క	తామేవర్ణముతైనను	273
గీ	ధరణి నుయ్యెల పయ్యెద	40
గీ	ధాత్రి కాణినీయ సూత్రములను	58
ఉ	నన్నయ ముఖ్యసత్కవిజనంబుల	105
క	పనిబూని నిలుచుఁ దమద	128
గీ	పరగ కందము పథ్యయు	284
గీ	పర్వతము లెల్లనొక	62
గీ	పలుకుల తలగల వ్రాలకు	223
గీ	పాఁడిఁ ద్రచ్చఁగనిమ్మ నాతండ్రి	60
గీ	పుంనపుంసక తత్సమంబుల	133
గీ	పుడమి సూత్రోక్తమత్తమ	841
గీ	పుష్కరము సూక్ష్యమధ్యమ	84
గీ	పూర్వకవుల లక్ష్యములు	77
గీ	పెద్దలాకను దనకు నభేద మగుట	71
గీ	ప్రాజ్ఞగ సమాన ధృతి	70
గీ	ప్రౌఢకవులు కొందఱు	152
సీ	పాఁ బిరుదు లబ్బురము కొబ్బెరకాయ	415
క	భీమన పది చెప్పె ననంతా	76
క	మను సంతతి మండన	140
సీ	మర్దిత దైత్య సంయమి మనో	80
క	మిన్నేఱు పాదమున ఛాతంనాభి	70
క	మును నారాయణధీరుఁడు	47
గీ	మోడ్పుకేలు ఫాలమున	46
క	యరలవ లంతస్థలు	28

		పుట
సీ	గీ	యాన్యమున గండ్రగొడ్డలి	403
గీ		కలలు తమ క్రింద జడ్డలై	60
గీ		రసను స్వర మైత్రి వళులు	77
క		రసమునకు నాశ్రయంబై	236
క		రూపఱు బెవటి	183
గీ		రేఫము అకారమును నన	277
క		లలి సరళ ర్థరములు	403
క		లళంకు భేదము	28
క		లోకంబున కర్ణాటవనో కో	201
గీ		పట్టువలు జెంది తమలోన	89
గీ		పనిని దీవించిరట ముసీశ్వరులు	341
గీ		వసుధ నుత్తమ పురుషైక	341
గీ		వసుమతీ కళత్రబకజైత్ర	151
సీ		వికృతపదాదిని వెలయనాఅవ	5
సీ		విజ్ఞానమునకును భావింప	143
గీ		విద్రుచె వినతాత్మజు డు	70
క		వినియును గనియును	46
క		విరచించెను శ్రీనాథు డు	841
క		విరతికి వ్యాకరణమునకు	191
క		విరతి విశ్రాంతి విశ్రమ	76
గీ		వేదముఖమున వబయో	151
గీ		వేఱుపడుటయు వీఱిడి వేఱొకటియు	886
సీ		శ్రీ కామెపల్లిపురీగోపికాజార	278
క		సంగ్రామ రంగమున వెలుచం	70
సీ		సర్వేళ యుష్మాకస్మచ్ఛబ్ద	77
గీ		సారిది గాదుల వట్రసుడులు	88
గీ		సౌరభాషకు శబ్దశాస్త్రంబు	62
క		స్వరయతులు వ్యంజనా	77
క		హెచ్చరికన పు బు భు లకు	136
		ఆహోబలపండితీయము	
ఉ		వేరనలేరు భారుణి నవీన	337
క		గట్టిగ శభినవ నన్నయ	337

పుట

ఆంధ్రనామ సంగ్రహము - (పైడిపాటి లక్ష్మణకవి)

గీ	అనియె నడివె వక్కాణించె	854
గీ	ఒప్పు శయనించె ననుట తొన్నుండె	151
క	కనియెం జూచెను కాంచెను	853
క	కలపు వివరింప గా నా	78
గీ	తెలుపు తెల్లవెల్ల తెలివెలి	411
గీ	క్రక్కచ్చకోరికె తమికోర్కె యిచ్చ	122
గీ	దండ చేరువ సంగడ దాపు చెంత	893
గీ	నాగవాసమనుటకు నామమౌ	
గీ	పసిడి బంగరు బంగారు పైడివొన్ను	416
సీ	మరకతచ్ఛవికి నంబరమునకగు	
గీ	మఱుగన గ నోలమాసము	818
గీ	ఱేడు దొర సామి యన నొప్పు	818

ఆంధ్రభాషా భూషణము - (కేతన)

క	అమి లేమికి నిమి కల్మికి	188
గీ	ఆఁడునదియును నధమ కార్యముల దెల్ప	188
క.	అదులు స్వరములు నచ్చులు	88
గీ	ఈఁడు కాసఁ దెల్పు నీడు గుణముఁ	188
క	ఒప్పులు గలిగిన మెచ్చు డు	428
క.	గురునికి గురునకు ననఁగా	428
క	మల్లెయు లంతెయు గద్దెయు	418
క	లలిసరస స్థిరముల చాని	408
క	సుతుఁ గనియె సుతుని గనియెన్	424

ఆంధ్రభాషార్ణవము (కోటి వేంకనార్యుడు)

గీ	చాయ పెనిమిటి జము తండ్రి	818
చ	తన ధము వేల యిమ్ముగను చాచిది	891
క	మెఱుఁగన మేఱుపన	818

		పుట
గీ	మొగిలు విరిసీర నా గను	318

ఆంధ్రశేషము - (అడిదము సూరకవి)

గీ	ఆహవోన్ముఖతకు నోలమాస	184
క.	తటియజ్జనన సమయం	3 8
సీ	పదముపై నేది నిల్పఁగ నభావార్థమౌ	189
సీ పా	పయ్యెదయన గను పైట యనంగ	394
క	వెన్నన గ బీజమంజరి	411

ఆముక్తమాల్యద - (శ్రీకృష్ణదేవరాయలు)

గీ	అట్టి వేసవి బెడిదంపు వెట్టకతన	50
శా	ఆ నిష్ఠానిధిగేహసీమ నడురే యాలించినన్	208
క	ఆ యీశ్వరనృపతికి	260
క	ఆలి వచ కార్పణ్యం	179
మ	ఇలకున్ వ్రే గుగ బండు తీరవన	312
ఉ	ఎన్నిను గూర్తు నన్న వినుమీ	229
చ	ఒకమరి బుజ్జగింప విలయోదకముల్	395
సీ	కటి నుండి చనుమఱి	48
వ	గృహ సమ్మార్జనమో జలాహరణమో	89
ఉ	గోపుర కందరాలి కడకున్	199
మ స్ర	గ్రావాలం గేరకీ కోరక	286
గీ	తనర బక పంక్తులకు జాను దఘ్న	292
మ	తరుణుల్ దల్లియొరం గుచంబులు	248
సీ గీ	తిరుగు హరిపురి సురతరు	89
క	తునియలు తొమ్మిదియ ట	206
మ	దవ ధూమంపుఁ దమంబులోఁదమ	142
శా	దానత్యాగ పత తియై తొలు	254
గీ	నారికేలాసనపుఁదీ పుటూరుపాలయ	419
సీ	నిద్రిత ద్రుచ్ఛాయ నిలువర	414

		పుట
సీ	నిస్తులాశ్యవయ స్తంభ నిక్షిప్త	480
మ	పరిఘుం దత్పుర కామినీ జనము	888
సీ	పరివంపుమంకెన విరివంపు	303
మ	పునుగుందావి నవోదనంబు	3 4
మ	పురి నేగించి తదీయమైన	142
ఉ	పూని ముకుందనాజ్ఞకును	350
చ	పొంమరులందుఁ గూతలిడు	400
చ	ముది మది దప్పి తోటు మునిముఖ్య	312
ఉ	యాదవ సార్వభౌము	286
చ	రవి యను దివ్వె కేతువు చెరంగున	292
వా	ఱేవుల్ మావు మతంగజంబును	318
మ	శయపూజాంబుజముల్ ఘటిం	
ఉ	సారెకు మింట మేఘు డు నిజ	286
వ ప్ర	స్వలింపావాస దత్తాశన	176
చ	హితులు భిష గ్రహజ్ఞు	89

ఇందుధరోపాఖ్యానము -

మ	ఒకనా డిందుధరుండు పార్వతియు	160

ఇందుమతీకల్యాణము -

ఉ	వీడశచీ విభుండ దితిబద్ధ	66

ఉత్తమగండచ్ఛందము -

క	న సమానజ్ సమాసము	201

ఉత్తర రామాయణము - (తిక్కన)

క.	అని గోకర్ణమునకుఁ జని	148
చ	అరవిరిగుత్తులం బొలిచి	290
క	ఇంద్రజితుఁ జంపి రణమున	482
చ	ఇవి యెఱుఁగంగ నెంత పను	482

		పుట
క	ఎత్తటి నైనను ధీరో	372
క	ఏ నొకటి నీకు జెప్పెద	481
క.	ఏ ప్రొద్దు భూద్రమని విగత	
ఉ	ఐనను మీకు నొక్కటెఱఁ గష్టలితంబుగ	405
క.	ఒరసుకొని పోవ నత్తటి	298
క	చుఱచుఱ డెందముచూడిన	285
క	ఱా సొబఁగున మన్మత్తుం	49 50
చ	నలినజు డైన బ్రహ్మాకును	401
గీ	పిదప నింద్రది యనుపేరు	433
క	పెరుగుట ప్రగ్గుట దెవులం	286
క	భూరి శుభగుణో త్తరులగు	373
సీ	భూరిప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా	372
క	మటియు నొకమాట యెవ్వరు	286
సీ	లకుమయమంత్రి పోరికి నెత్తి	372
గీ	సందియంబుపడ విచారంబునకు	295
చ	వారివార పద్మగర్భులను నాదికవీంద్రుల	480

ఉత్తర హరివంశము - (నాచన సోమన)

ఱా	నాతో మార్కొనలేరు నిర్జరపుకీ	59

కళాపూర్ణోదయము - (పింగళి సూరన)

మ	అకటా యేమని దూఱుదాన నిను నాథా	260
సీ	అరవిడు గొప్పన విరుల వాన	290
ఉ	క్రిందను మీ దనుం బడి	289
సీ	నిండుచందురునవ్వు నెమ్మోమ	301
క	పలుమరుఁ దలయంటి దగన్	44

కవికర్ణరసాయనము - (నంకుసాల నృసింహకవి)

క	గరివంకబొమలపై కస్తూరి	290

		పుట
సీ	నీ తూపు కోర్వక నిటలాక్షు డును	425
గీ	వనధి సర్వంకషంబయ్యె	814
సీ గీ	లంజెతల్లు లనఁగ లక్ష్మీపఁగా	4 9
మ	హారివశ్వాన్వయమందు హాళరథినై	427

కవిజనరంజనము - (అడిదము సూరకవి)

సీ	అనుఁగుబిడ్డలభంగి ననుజీవులను	178
చ	అనుపమ హైమ కుడ్య ఘటితాం	896
గీ	గంధ గజరాజగామిని కనదుదార	139
క	ప్రేమ విడె మొస గఁ గైకొను	229
క	లోకాలోక మహీధర	286

కవిజనాశ్రయము - (భీమన)

క	ఆ ఆ లై జెలకు	85
సీ	అబ్జగర్భ శివస్వరాడ్ధ్య పూజ్య	
ఉ	మానుగ విభ్రమాక్షర సమన్వితమై	97
క	స్వరవర్గాఖండ ప్రాద్యురు	81

కవిరాక్షసచందము -

గీ	ద్వీప నాకాంతరీప ప్రతీపశబ్ద	200

కవుల షష్ఠము (శృంగార షష్ఠము) -

చ	అదలించి నిల్చి వారింగని యంతక	847
మ	గురుబంధుల్ దను జుట్టురాఁ దిగిచి	299
మ	తనతో నల్గిన వాణిపాదముల	408
గీ	తత్తరమున నాపోశన మెత్తఁబోయి	217
గీ	తల్లిదండ్రియు దైవంబు దలఁప	203
మ	పదముల్ దొటిల గొను దీ గె	45
చ	పెరిగిన యీసున నెన్నె మలిపించెము	301
క	మనుజులలో సత్కర్మం	344

		పుట
(శ్రీ) కాంహస్తీశ్వర శతకము – (ధూర్జటి)		
మ	అతి దుర్గంధము మూత్ర పూరితము	226
మ	ఉతి నాథోత్తమ సత్కవీశ్వరు డు	180
తా	రాజన్నంతనె పోవు నా కృపయు	130
తా	రాజై దుష్కృతి బెంది చందురు డు	284
తా	రాలన్ రువ్వగఁ జేతులాడవు కుమారా	296
తా	వేధం డిట్ట గ రాదుగాని భువిలో	234
కావ్యాలంకార చూడామణి - (విన్నకోట పెద్దన)		
సీ	కమనీయ రాజశిరామణి	97
ఉ	ద్వీపుల జంపి విశ్వజగతీపతి	200
గీ	అజ్జులాడి యీగి జూవడి	305
కాశీఖండము - (శ్రీనాథు డు)		
ఎ	అందంద జేసరి యభవుగేవామునకు	347
ఉ	అంబుజబాంధవాన్వయ నృపాగ్రణి	395
క	అంభోధివలయితావని	99
గీ	అగ్ని మనలోన నొక్కరుఁడౌటకా డొ	396
గీ	అతని యర్ధాంగలక్ష్మి శ్రీ	362
సీ	అతి గుహ్యమై యకారాది క్షకారాంత	420
చ	అనవిని పారువంబు నవయౌవన	253
గీ	అనిన విని సోమయాజి కోపా గవామున	169
గీ	అప్పటికి నియ్యగొంటిగా	165
గీ	అమ్మ కుశలంబె సాధ్వి యనామయంబె	67
సీ	అవిముక్తమందు నుపాస్యుఁ డాత్మ	427
గీ	ఆదిగశ్యేశ్వరుండౌట యనుచితంబు	85
తా	ఈ ఓడిన్ నిను బోలు సత్కవులు	257
గీ	ఈశ్వర ద్రోహి గర్వాంధ ఋషివరేణ్య	85
సీ	ఉరగ వల్లీగాధ పరిరంభణంబు ఱ	137

		పుట
గీ	ఎట్టి యపరాధ మొనరించెనేని	82
శా	ఎట్టెట్టో వినమైతి మింక నోహమా	35
గీ	ఎన్నికకు రోమకూపంబు లెన్నిగలవో	202
సీ	ఒకవాడు మేనక యుర్వీధరేం దుని	252
ఎ	కనకమేఖల గ్రుచ్చికట్టె నెవ్వ డు	198
గీ	కలిగె బడియాఱు వన్నె బంగారమునకు	4 6
సీ	కుడియించునది నెట్టుకొని	52
ఉ	కైటభద్వైష్యవైరి యధికంబగు	99
మ	గయకేలా యరుగంగ మానవులకు	247
గీ	గురుతనూభవ వాకు బంగరువు	416
సీ	ఘనతరాహంకార కాలకూట విషాన	96
సీ	ఘృతపయోరాశి సక్తప్తావధిక	61
ఉ	చంపుదుమే కృశా తు శిఖ	153
గీ	చంద్రమౌళి భరద్వాజ సంయములును	347
గీ	చంద్రికాపాండు కౌశేయశాటియైన	419
క	చాకున్న సీడ ముక్తులు	100
సీ	చిన్నారి పొన్నారి చిఱుత కూకటినాడు 345	483
గీ	చెంచునింటికి బోయి చెంచెతరు	409
మ	జయదాటీ సమయంబులన్	69
సీ	తనమీద వైవంగ దంభోళి యెత్తిన	185
క	తినయనని రాణివాసము	58
శా	పొన పుణ్యమునన్ ఘటింప దొడ గెన్	230
సీ	ప్రతిబింబమోకాని రజనివల్లభునక	272
సీ	బ్రహ్మ మానంద రూపం బట్టి తథ్యంబు	252
గీ	బ్రహ్మ విష్ణువిహిత పట్టాభిషిక్తు డై	
సీ	భువనైక ధన్వియౌ పుష్పాయుధునిచేత	97
సీ	మగడు దనొత్తిన మార్మొత్తు	406
గీ	మూలనఱ త మందును మొఱలి కాల	420

		పుట
ఉ	యంత్రిత భక్తి భావమున	100
సీ గీ	రండు నను గూడి యో పరివ్రాట్టులార	431
సీ	వచియింతు వేములవాడ భీమనభంగి	168
సీ	వనయింప వలయు యావజ్జీవ	131
సీ	వదనంబు దెఱచి మ్రింగుదునె	150
సీ	వహ్ని సమాఖ్యుఁ దుర్వాసుఁ డాత్మ	433
ఉ	వేదపురాణ శాస్త్రపదవిన్	260
సీ	శైలాది వాగ్భుజా స్తంభం బొనర్చుట	91
సీ	సంధ్యాభివందన శర్ధయుజ్ఞ	444
గీ	సవతి కద్రువ శేష తక్షకులు	352
సీ	సితికంఠరునకు నెచ్చెలికాఁడు	168
మ	హరి చాటించె బురోపకంరమున	168
శా	హాలాపాన మొనర్చి యిద్దరును	147

కుక్కుటేశ్వర శతకము - (కూచిమంచి వెంకటరాయడు?)

సీ	హర చంద్రశేఖర నారాయణాస్త్ర భ	275

కూర్మ పురాణము -

తోటక	శాలిమి దూలిన శాపసపత్నుల్	72

గిరిజా కల్యాణము - (పింగళి నూరన)

క	కోపాటోపమ్మున ధరణీ	199

గోపికా హృదయలోల శతకము -
(కూచిమంచి వేంకటరాయడు?)

సీ	భామ నా పయిన గోపము బూను	271
సీ	శ్రీపద్మవాసనీ పృథుతర కుచశీత	87

చంద్రభాను చరిత్ర -

	ఒక యింత యెరగిన నికమీఁది	45

పుట

చంద్రరేఖా విలాపము - (జగ్గకవి)

క నావగ నా యొసపరినడ 275

చంద్రికా పరిణయము - (బాలసరస్వతి)

ఉ అక్కమలేక్షణన్ సవినయంబున 314

ఉ ఒంగమ రోహణాద్రి సదృశంబులు 196

చమత్కార రామాయణము -

క టీశముఖ్రదేశుండులోపాము 217

క నిన్ను చెఱ గొన్న హైహయు 181

చాటుధారలు -

i. అలసాని పెద్దన

క చేపట్టిన ధువు లవుదురు 171

i అయ్యపరాజు రామభద్రుఁడు

క రాజ బిడౌజా విద్యా 94

i ఈమని పెద్దిరాజు

క ఇమ్మహిలో మహనీయగు 170

క ఇమ్మా మదభీష్టంబులు 170

క ఇక్కలియుగళ క్తులలో 170

క చొక్కపు శ్రీగిరి నిలయుని 170

iv తెనాలి రామకృష్ణయ

క చిన్నన్న ద్విపద కెఱుగును 169

v. నంది తిమ్మన

క ఇప్పటి చాతల సరిగా 167

ఉ ఆరవి వీరభద్రు చరణాహతి 358

		పుట
	క మాకొలది జానపదులకు	353
	వా శ్రీలోలాత్మజ కృష్ణరాయ	43
vi	పలకలూరి గోపన్న	
	గీ గోలకొండమలక గోపుల	171
vii	పొట్టూరి గోపన్న	
	క అన్నలు డు రూపమున	68
v	రాచపూడి వెంకయ్య	
	క వ్యాయామ జనిత మాయో	171
ix	వేములవాడ భీమన	
	చ గరలపుముద్ద లోహా మవగాఢ	81
	ఉ లేములవాడ భీము నవలీల గ	82
x	శ్రీనాథుడు	
	ఉ అంగడివీథి పల్లవుల	297
	వా చాటీ ఘోటక రత్నఘట్టన	140
	వా అంతుల్ సేయకు కుక్కుటాధమ	297
xi	హుళక్కి భాస్కరుడు	
	క అప్పు లిడునకడు ఘనుఁడా	69
xi		
	వా కాండా విర్భన భాండభూ	238
	చారుదేష్ణ చరిత్ర	
	క ఈలలన వేలుపుం జవ	161
	జయరామారామ శతకము (కవి రామభద్రుఁడు)	
	సీ గరలకంధరువిల్లు విఱుగునా	816
	సీ గాధితనూజ యాగ శాణ విక్షతం	

		పుట
సీ	చలమున నీవు దశగ్రీవుతోఁ బోర	316
సీ	రథభటతురగవారణకోటి	402

జైమిని భారతము - (పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన)

ఉ	అమ్మఖవాజి పాండుతనయాధ్వర	63
క	ఘోర దురితాపహంబగు	105
శా	చేదోయి న్ముకళించి వీడుగొనె	358
ఉ	తూరుపు తెల్లవారుటయు	3 4
ఉ	నావుడు వాయునందను డు	180
ఉ	భీము నిజానుదేశముల భీషణ	353
గీ	మఱ్ఱిమాత్రంబె పిల్లలమఱ్ఱి	2 7
సీ	సందడించుచు దశాక్షౌహిణీ	95

తారాశశాంకవిజయము - (శేషము వేంకటపతి)

మ	అనినన్ సంతస మంది గీష్పతి	269
చ	అని యిక మారువల్క వలగంచును	393
ఉ	ఇంటికిఁ దోడి తెచ్చి మణిహేమ	394
శా	ఔనే ముద్దులగుమ్మ కల్కి తగునే	274
ఉ	కమ్మ జవాది వాసనలు గమ్మగ	394
చ	కలిగిన కొప్పుతోఁ జిటిలు గలదముతో	392
క	జనముల్లేని యెడన్ శశాంకు సరసన్	393
మ	తొలి దేవేంద్రు డు మాకులంబు	247
చ	మలయజగంధి తాశిరసు మజ్జనమై	392

త్రైశంకవోపాఖ్యానము - (కవి సింగరన్న)

క	ఝుషకేతు ద్విషునకు	56

దేవీ విజయము -

గీ	వాక్త్రినేత్రాంగనా శచీ	59

ద్వాదశ రాజచరిత్ర - (కట్టవరవు చిట్టెమురాజు)

చ	అపుడు సమీరచోరు డు గవాక్షపు	148

పుట

నైషధము - (శ్రీనాథుడు)

సీ	ఆతఁడు పాణిగ్రహణార్హుండు వినుసీకు		136
గీ	అధికశాప పరీతాత్ముఁడైన నాకు		43
గీ	అని విచారించుచుండె నయ్యవనినాథు		186
గీ	అబ్జగర్భుండు సుషమా సమాప్తియంద		336
క	ఇందుండి యూర్ధ్వగతియును		232
మ	ఇదె పీఱింపు చకోరశాబకనిభాక్షీ		267
క	ఈరీతి నాతలోదరి		176
శా	ఏమో కొత్త యపూర్వ వార్త వినుచె మీ		242
సీ	కబరీభారమువై		154
సీ	కఱుకులై వీడిన కుఱుచవెండ్రుకలతో		149
ఉ	కాంత మెఱుంగుజన్నులకుఁ గ్రమ్మటిఁ		179
గీ	కాంత యశ్రుబిందుచ్యుతి		98
ఉ	క్రిక్కిరి నున్నచన్నుగవ		99
క	కేళాదిరాయ యభినవ	75	146
సీ	గౌతమగోత్ర విఖ్యాతు డాపస్తంభ		356
పీ గీ	చక్కదనమున గాంభీర్యసారమునను		422
చ	చిలుకలు కూయునో చెవులు చిల్లులు	72	78
మ	తగు కైవార మొనర్ప విక్రమకలా		356
సీ	తన కృపాణము సముద్ధత వైరి		153
మ	తటి నాక్రాంత సమస్తలోక బలి విధ్వంసీ		291
ఉ	దాసకలా కలాప సముదంచిత		175
మ	బలభిద్వహ్ని పరేతరాజ వరుణుల్		311
ఉ	భావజుకేలివై భవము పట్టున		237
చ	అవికెయుఁ బట్టువుట్టము		391
ఉ	ఱెప్పలు వాల్ప కప్పుడఁఱేని		346
ఉ	లాలనఁ గ్రొత్త బెబ్బుల కలాసము	346,	425
మ	వనితారత్నము తల్లమాంబికకు		356

		పుట
శా	వైదర్భీ బహుజన్మ నిర్మల తపో	93
గీ	స్మరణీయముఖ కుసుమకేసర పరాగ	47
చ	హరి హాయఁడేమి యయ్యెనొ కదా	272

పద్మపురాణము - (మడికి సింగన)

ఉ	ఆ శతమన్యు వైభవుఁ డహార్పతి	49

పరమ భాగవతచరిత్ర (అప్పన్న)

క	ఆశీర్వదించి శుకుఁ డుచితా	49

పావులూరి మల్లన్న గణితము -

ఉ	శ్రీనిధియైన శివ్వనన జిన్మనమున్	144

పారిజాతాపహరణము — (నంది తిమ్మన)

చ	అతులమహానుభావమని యవ్వీరిఁ	205
మ	అనికైనం బతి నిన్నుఁ బాసి చనునో	231
చ.	అనుటయు వ్రేటునడ్డ యురగాంగన	204
చ	అదితి మొఱంగి కుండలము	230
మ	అలిసీలాలక సీవు సీపతి	159
చ	అల ఫణి భోగరత్నములు	354
క	ఆ నరసమహీమహిలా	359
క	ఆరణభోజను మతకము	204
ఉ	ఈ నయగారపుం బ్రియము	237
సీ	ఎవ్వాని సత్యదానైక విలాసంబు	92
శా	ఏణీ శాబ విలోలనేత్ర కనుగొంచే	231
శా	ఏమేమీ కలవోళనుం డచటికై	204
చ	కువలయపత్రనేత్ర కనుగొంటివె	164
సీ	కౌశికగోత్ర విఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ	353
క	గురువిందఁ బైత్రుఁ డొడ్డినఁ	295
క	తరుణీ యీ తరుశాఖాం	303

		పుట
ఉ	దానవభేది సత్యయును దాను	100
చ	నను భవదీయదాసుని మనంబున	241
ఉ	నా మొగమాటకై వలని నాటకముల్	249
క	పలుదెఱ గు ముళ్ల మాటల	205
సీ	ప్రామినుకులదొంగ	185
చ	బలిదనుజేంద్రు గట్టితని	348
క	ముని యేమి సేయు రుక్మిణి	204
క	మురమధనుఁ డివ్విధంబున	354
సీ	మేలవించినవి సుమ్మీ దీనిమెట్లని	230
ఉ	రాజుల సేతయుం బరశురాముడు	446
క	విన నేర్చిరి బధిరులుగను	344
మ	విను మింతుల్ తిలకంబు	52
శా	వీరశ్రీ నరసింగశౌరి పిదపన్	359
సా	శ్రీరంగేశ్వర నాభిపంకజరజశ్శ్రీ	140
చ	హరి హయుఁ డాగ్రహ జ్వలితు డై	388
ఉ	ఱింగునమోత మ్రోగుచును	400

ప్రబోధచంద్రోదయము - (నంది మల్లయ-ఘంట సింగయ)

సి	ఏ జెంత బోధి చె నే తల్లి	265
సి	కలరు కౌశికగోత్ర కలశాంబురాశి	357
ఉ	నావుడు తద్ద్విజుం డహహ	153
శా	శ్రీ నిత్యంబుగ నిచ్చుగాత కరుణా	100

ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము - (పింగళి సూరన)

క	గ్రక్కునఁ జని వ్రాలుదునో	313
క	జలనిధియను తెరమఱు గటు	71

బహులాశ్వ చరిత్ర - (కాకమాను రాయకవి)

క	ఆఱేడు వగల చాఱుల్	289
ఉ	రంగు మెఱుంగు బంగరు చెరంగుల	292

పుట

బ్రహ్మోత్తర ఖండము - (శ్రీధరమలి వేంకటస్వామి)

ఉ అంతయు నాత్మలో నరసియల్లన 180

భర్గ శతకము - (కూచిమంచి తిమ్మకవి)

మ కవి విస్ఫారణీ సుధాశనవరుల్ 259
శా నీలాంభోధర మధ్య సంస్థిత 159
శా మన్నెల్లం దమసొమ్మటంచు వసుధా 259

భాస్కర శతకము -

పీ మరుకేలిఁ గవయ నత్తటి 389

భాగవతము - (బమ్మెర పోతనాదులు)

ప్రథమ స్కంధము

ఉ చేతులు మోడ్చి మ్రొక్కెద 427
ఉ మాఱు పడంగనేర యసమర్థుల 308
చ వెఱచినవారి దైన్యమున వేదురు 308
శా శ్రీకైవల్యపదంబు జేరుటకునై 125

ద్వితీయ స్కంధము

చ హరి వచనంబు లాత్మకుఁ బ్రియం 310

తృతీయ స్కంధము

క హరిపదసేవకుఁ డరి భీ 311

చతుర్థ స్కంధము

చ సరసిజగర్భ యోగిజన 311

పంచమ స్కంధము

క హరి నా ముఖమున నీకున్ 311

షష్ఠమ స్కంధము

చ ఎఱు గఁడు జీవనౌషధము 309
ఉ పాఱఁడు లేచి దిక్కులకు 287, 308
ఉ ఱెక్కలు రావు పిల్లలకు 308

		పుట
అష్టమ స్కందము		
సీ	అంగీకరించిన నఖలంబు	133
మ	ఉఱుకుం గుంభయుగంబుపై	309
క	ఒఱపగు నురమును బిఱుదును	309
మ	కదలం జాఱవు పాపపేరు లొడలన్	125
సీ	తన తమాజుల ప్రోలు దనుజులు	
క	ప్రాణేచ్ఛ వచ్చి సొచ్చిన	177
సీ గీ	వంది వాలి కుంది	386
క	వెఱచుచు వంగుచు వ్రాలుచు	309
శా	శ్రీకంరా నిను నీవు నేమఱకుమీ	125
చ	ఎఱిగితి మద్దిరయ్య తడవేటికి	309
ఉ	ఆకులమయ్యె భోగమిదె యొచల	125
సీ.	ఏ నీ శుభాకార మీక్షింప గన్నులు	126
క.	కఱచిన భుజగము రదములు	6 0
ఉ	కిన్కలు మ్రుద్దు పల్కులును	68-
క	తెఱవ యొకతె నిద్రింప గ	310
క	పాఱుదురు కికురు పొడుచుచు	310
చ	వెఱ మఱతేని మేటి ఒలు వీరు	3 0
దశమ స్కంధము ఉ భా		
క	ఎఱుగమి నైనను భూసుర	3 1
భానుమతీ పరిణయము - (వెంటూరి రంగరాజు)		
ఉ	ఆరతిరాజు చాపమున	320
సీ	ఉద్దండగతి నిల్చు మత్వలంబుల	
రగడ	ప్రేమ నెఱుఁగు పెద్ద జోగు	320
చ	సరసిజగంధి పెందొడల	320

పుట

భారతము - (కవిత్రయము)

ఆదిపర్వము

క	అమవసగావున నే డక్కమిలజు	141
చ	అరిది తపోవిభూతి నమరారుల	429
క	ఆదిత్య దైత్యదానవు	4 8
ఉ	ఇమ్ముగ సర్వలోక జను లెవ్వని	63
గీ	ఉత్తమాశ్రమ నిష్ఠితుఁ డూర్ధ్వ	
శా	ఏ డక్షౌహిణు లెన్నఁ బాండవబలం	66
ఉ	క్రచ్చఱ నొక్కరక్కసు డు	111
ఉ	కాదన కిట్టపాటి యపకారము	65
గీ	కామ సుఖసంగములకు నేకాంత	219
క	కాఱడవి బఱచు మృగముల	282
సీ	కూడి జలక్రీడ లాడుచుఁగడఁగ	286
ఉ	క్ష తియవంశ్యులై ధరణిగావ గ	58
ఉ	క్రచ్చర నొక్క రక్కసుఁడ కాఁడు	
చ	తిరిగెడు బుట్టలం బోదలఁ ద్రిమ్మరు	294
మత్తి	దండితాహిత వీర సూరి నిధాన	196
క	ధరణిఁ గడు పేదవారును	288
మత్తి	ధీరు లీ ధృతరాష్ట్రపాండు	152
క	నా వచనమున నపత్యము	106
చ	నుతజల పూరితంబులగు నూతులు	49
చ	నెఱి గురులున్ విలోలనతనేత్ర	295
సీ	పాండుకుమారులు పాండు భూపతివరో	286
చ	పెటిలి సువర్ణ పర్వతము	64
ఉ	ప్రల్లదుఁడైన యొక్క కులపాంసను	149
క	పస్తుత ఫణిసత్రభయ	198
ఉ	భూనుతకీర్తి బ్రాహ్మణు డు పుట్టిన	123
క.	భూరి శుభగుణోత్తరులగు	378
మత్త	మానితంబగు నీ తపోమహిమం	182

31)

		పుట
సీ పా	మొగిని దధీచి యెమ్మున	418
గీ	రాజవరుఁడైన పార్థుతో రాజుగాని	182
క	వనకన్యక యట నే నట	350
చ	వితతమఖ ప్రయోగ విధి	181
క	విలువిద్య నొరులు నీ కగ్గల	347
మ	వివిధోత్తుంగ తరంగ ఘట్టన చల	432
ఉ	వీరలు దైవశక్తిఁ బ్రభవించిన	1 0
ఉ	వీరు డు వీఁడు పాండవు డు	109
క	వీ క బఱతెంచి నల్గడ	108
క	వెఱచఱచి నీరిలోన	299
సీ	శూరుల జన్మంబు సురల జన్మంబును	
చ	సరల తమాలతాల హరిచందన	388
సీ	సాంగంబులగు చున్న సకలవేదంబులు	2 8
గీ	సెల్లుడట్ల నేలద్రెళ్ళి చెచ్చెర	414
సభాపర్వము		
చ	అవినయబుద్ధివై హరికి	421
సీ	ఆయంబునందు నాలవ భాగ	163
సీ	ఈతని వృద్ధని యెఱిగి పూజించితే	86
గీ	ఎల్లువారు నెఱు గ నొల్లనిధర్మువు	293
ఉ	భావిపురాతనద్యతన పార్థివ	1 1
ఉ	వానికి నెయ్యు డై యమరవంద్య	444
ఉ	వీరు డు వీ డు పాండవు డు	109
క	వృద్ధు లొక లక్ష యున్నను	42
స	సహదేవనకుల వాసవసుత	424
అరణ్యపర్వము		
ఉ	అంధక వృష్ణి భోజకుకురాన్వయ	67
చ	అనుపమ తేజుఁ డున్నత	423
సీ	అపగత జనశబ్దమై యనభి	118
క.	అమరవరులందుఁ బురుషో	111

		పుట
మత్త	అమ్మునీంద్రు నివాసశక్తి	63
సీ	అయ్యలార జటాయువని	112
క	అఱ బోర కుఱుచచేతులు	291
క	ఆ శంఖరవంబు మహేం	
క	ఆ ఋషికుమారు గట్టిన	56
క	ఇమ్ము నరేశ్వర మాతుర	804
చ	ఉరమున రెండు కన్నులు	139 427
క	ఉరవగు నారికె వంటలు	320
క	ఎఱుకలు గల కులశైలము	184
చ	ఎటి గితి నిన్ను నేను విబుధేంద్రుఁడ	185
గీ	ఒక్క దనుజాధముండు మొట్టో	264
ఉ	ఒక్క దినంబునందు బలియుఁడు	112
క	ఓవ్వని వారల యెదురన	407
సీ	కలశభవు డగస్త్యుఁ డలిగి	114
చ	కలికమయంతిఁ జాప సమకట్టి	45
ఉ	ఘోరగదావిదారణ విఘూర్ణిత	237
క	జనపతి మేల్కొని యంతయు	848
క	ఠన యెప్పటి రూపము చేకొని	
గీ	తమ్ము చేసిన దురితంబు	422
క	వాలుగు దిశలమ చాన జ్వాలావలి	403
సీ	పల్లెరంబుల గుడ్చు బ్రాహ్మణు లతి	406
చ	పుడిమియు నర్థసంపదయు	114
మ	బలియుం డా ధృతరాష్ట్ర సూనుడు	406
ఉ	బోరన విస్ఫులింగములు పొడ్మగ	405
సీ	భవ్యచరితుఁ డా పస్తంబ	855
పీ గీ	మహిత కమల మధుర మధురసాస్వాదన	805
క	మృగయార్థ మండిహిమ	429
ఉ	వానికి నెయ్యుఁడై యమరవంద్య	444
క.	వాసన నంచన సఖు డగు	112

		పుట
చ	శినిమగుడంగ వా డు పృథివీసతి	181
క	శ్రీ లలితమూ ర్తి సుమహా	112
సీ	హ్రస్వపీన గ్రీవునాజాను	220

విరాటపర్వము

ఉ	అ త్తటి లేచివచ్చి తన యన్నల	424
క	అది లాతియిల్లె నినుదమ	87
క	అని పలికిన పలుకులకుం	422
గీ	అపుడ ర్ధాధేయు డమ్మెయి	423
ఉ	ఆయత బాహులు న్వెడదయైన	1 4
సీ	ఇందుబింబము మీఁ దికందు	829
చ	ఉఱక నరుండు ద్రోణసుతు	402
క	ఒకమరి కిరీటి కశ్చెదిరికి	304
ఉ	ఒవ్వనివారు నవ్వమహిమోద్ధతి	407
ఉ	ఎండకు వానకోర్చి తన యిల్లు	64
క	కని యు త్తరుండు గరుపాటిన	305
సీ	కరువలి సుడియమి గదలక చెన్నొందె	290
క	కాంచన మాలా లంకృత	36
గీ	కాలపక్వంబు లైన లోకముల జుమ్ముడు	28
ఉ	చి త్తము మెచ్చినా వలనఁ జిక్కగ	272
చ	చిఱునగ వొప్ప గాండివము	134
క	తలఁపగ రిపులకు నిమ్మగు	343
సీ	తరుణులు పతులు వాతాయనంబుల	216
క	దోణుఁడు రయమున నేసిన	231
క	ధన వర్గంబులు వీరిచ్చిన	425
ఉ	ధాంధవ శాత్రవా కలితభావ	67
సీ	మజ్జనకుఁడు సనాత్మన్య గౌతమ	355
క	మాయ రవియేల గ్రుంకఁడొ	274
క	ముదమొనప రమ్య హర్మ్యము	67
క	మును వెఱతునేయ మీరలు	202

		పుట
చ	వెరవరిగాక వీడు కురువీరులకు	898
క	వివిధములగు లక్ష్య బుల	1 4
గీ	సకల కురుకుమార చాపకళాచార్య	218
శా	సింగం బాకటితో గుహాంతరమునం	69

ఉద్యోగపర్వము

చ	అనవుడు నిట్లను న్వీదురు డక్కట	444
క	అనవుడు భీష్ముడు ధృతరా	115
చ	అని తగ నిశ్చయించి తగు	107
చ	అనుటయు నప్పు గొంతి వ్యాకులం	404
సీ	అన్నదమ్ములు ప్రకాశోన్నతులు	
ఉ	అఱడి పోకయు న్నిలము	289
క	ఈ కృష్ణుని పారథ్యము	58
చ	ఎటి గి యెఱిఁగియుండిమది	288
సీ	కయ్యంబునకుఁ బెద్దగాలమేనియు	116
క	కావున మీవడినయర్థ్యా	408
గీ	కొంచెమై నమఁ దగ బంచికుడువ	89
వ	గురుభీష్ముడులు సూచుచుండ	844
ఉ	డక్కెము రాజ్యమంచు నకటా	249
చ	తటియగు నంతకున్ రివునుదగ్రత	184
గీ	తెల్ల వారుచున్నదివియ లల్లార్చుచు	898
క	దేవతలేటికి పార్థుఁడు	15
క	వాఁడుఁ సంజయుఁ డిట్లను	417
సీ	నీకిఁ బెరుగుట నీతిమంతులు	115
సీ	పరువంబు దప్పిన విరుల చాల్చుచు	808
గీ	పాండురాజ తనూజుల పాలికర్థి	887
క	బాహుబలఘనుఁడు భీముఁడు	95
క	మగటిమి వారికి వీఁడెదురుగ	805
క	మానుగ ధృతరాష్ట్రుఁడు	420
క	మీపనువనరాజ్యము పా	428
మ	వరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహు	288

		పుట
చ	వరమునఁ బుట్టితిన్ భరత	481
క	వివిధ మణిమయరథంబులు	
క	హారి పలికిన విధమంతయు	304

భీష్మపర్వము

గీ	అనిన నతఁడు పాండవాగ్రజు	281
క	అపరాహ్ణసమయమున నిట్లుప	428
క	కాలంబగుటయు నృపులకు	116
క	కార్చిచ్చుగవిసి మృగముల	335
క	కొడుకులు చానను గుట్టపు	72 73
క	కొఅవియుఁ గొఅవియుఁ దాకిన	299
సీ	కైకయు లేపురు గాంధార రాజులే	
సీ	కైకయాధీశుఁడగు బృహత్క్షత్ర	
క	తనతన శంఖంబులు	399
సీ	దనుజేంద్రు నిలుచుట గని వారి	188
క	నా యుల్ల మరయ నినుమో	297
క	నీ చెలువును నీ బలువును	26
క	పదిటం ధృష్టద్యుమ్ననిఁ	117
ఉ	పాండు నృపాల నందనులు	196
ఉ	ఱెక్కలు ంచి కంరమున	154 288
క	విఱుగుట నొచ్చుట మనదెం	300
క	సమర క్రీడల లీలం	398

ద్రోణపర్వము

ఉ	అంగదవాహు ద్రిమింగిన వృకావలి	197
క	అటుకులు తిన్నట్లగునే	64
ఉ	అప్పుడు భీష్మలేమి వ్యాధ	250
సీ	అభిమన్యుఁ డిల్లిన నర్జును	251
క	ఆననములు వెలవెల్లం	251
క	ఎటువోవ వచ్చు నిను	40
క	కౌశవసైన్యంబులఁ గల	282
క	చిచ్చునకుఁ దోడు కరువలి	305
క	చెలఁగి పటు ంహానాదం	336
క	తురగము తురగము కరికరి	298

		పుట
క	ధనువులగేతువుఁ ద్రుంచి	411
గీ	నటుకి తోడన వారిమేన	117
సీ	పుత్రశోకానలంబును గ్రోవ	251
ఉ	ప్రాయపు కల్మినొక్కుట	1 7
గీ	బలము లచ్చెరువంద	408
క	మునినాథ దేవకీసుతు డును	248
క	వింధ్యాద్రి బోలు నాప్రతి	65
క	వినుమడుగులపై బడి	117
క	సిందురము మహోద్రేక	67
ఉ	హాయను ధర్మరాజతనయా	261

కర్ణపర్వము

చ	అనవిని యమ్మహీరమణుఁ	4 4
క	కాదేని నిరుసులాడక	66
సీ	కాశకేకయ మాత్స్య	
చ	గురుడును భీష్ముడుం బడిన	248
క	తలకొని జలములఁ బక్షం	429
ఉ	పాటినఁ జూచి కౌరవన్యపాలుఁడు	280
ఉ	మ్రొగ్గెడు వాహనంబులును	18 206
గీ	వెండి పింజెలతోడ వెడ	42

శల్యపర్వము

క	ఆదికొంత బుడమి బడ	187
చ	కృప కృతవర్మలం గడిమిగిట్టి	444
వా	గంగానందము పోటుమెచ్చక	18
క	గురుకర్ణుల యస్త్రాగ్నుల	1 8
గీ	చారు భీషణ రేఖల	186
క	తురగంబులతోఁ గూడఁగ	285
క	వెనఁదొంపి లోపలను	892
చ	మఱియు వొకండువించె వవమాన	285
చ	వెరువును లావుఁ జేవయును	4 5
క	సురసరిదాత్మజుఁడును	285

సౌప్తికపర్వము

గీ	ఆలుక బొడము వానికర్థ	4 2

		పుట
క	ఏ నొక్కనిఁ బాండవ సంతానార్థము	119
ఉ	నామనమార దీనిఁ గనినప్పుడే	120
సీ	పలుచిన వారికి బగమాఱు	119
ఉ	భీకర విష్ణుకూపములు	422
చ	సకల జనప్రళస్తమగు చక్రము	895

స్త్రీపర్వము

క	ఆ సభనమ్మొయి నీ దుశ్శాసను	50
గీ	ఉడుకు కన్నీరు దడియంగ	294
క	పాండవులవలనఁ గీడొక్కండును	108
క	పిఱుదం గురుధరణీపతి	292
క	విదురుఁడు తండ్రియుఁ దనకుం	66

శాంతిపర్వము

గీ	అతఁడు కాలకలితమై	120
సీ	అనవిని బందేవతాధీశుతో	120
గీ	అనిన జనకుఁ డిట్టులను	244
సీ	అనిమిషాసుర యుద్ధమున సువర్ణావలి	256
క	అనుపమ మజర మతీంద్రియ	243
క	అనియిట్లు నకులునక	
మ	అనుమానింపక తోడబుట్టువుల	247
గీ	అరణి నగ్నిఁబొడము కరణి	180
సీ	అర్థివిశ్వాసుం డాదిగాఁ గలుగు	255
ఉ	కావున కామ క్రోధముల	443
క	కౌరవులు సేయు నవమతి 282	283
క	జ్ఞానము కేవలకృప	152
గీ	తాను గ్రోధాదు లెడలించు	410
సీ	దఱుఁడై భూపతి దండనీతి	121
సీ	ధీరో చారోగ్రలీల	287
గీ	ధూతపాపుఁడైన పూతాత్మ	122
గీ	నరుఁడు నారాయణుండును ననఁగ	121
క	నృప నీవు మదీయంబగు	45

		పుట
గీ	మేలుచేసి తగిన మిత్రుల	4 2
చ	విను నురిఁ జంపనుం జెఱప	4 2
క	వినువిప్రులు బేరలగుట	4 0
	స్రగ్ధర వీరోదారోగ్రలీలన్	
క	శత్రుజనులఁ జెఱచుట	59
క	శరణాగతుండ భక్తు డ	244
	ఆనుశాసనిక పర్వము	
క	అతిథి నినుఁగోరె నేనియు	185
ఉ	ఆ నగనాయకుండొక మహాధ్వర	269
క	ఇవియెఱిఁగి యిపుడు పరలో	
సీ	జూదరి గరదుండు వేదంబు	276
క	దశకల్ప సహస్రంబులు	
సీ	దాసత్వమొంది యదల్పుల	122
గీ	దైవతార్చలపుడు ఢాకినీ	150
గీ	పూరిపంటవ్రాలు నారికెబియ్యంబు	300
సీ	మ మ్మాటు జలపానమున	
గీ	వారు పూజ లొనర్ప గా	122
క	వ్యాకరణ ధర్మశాస్త్ర వివేకము	265
సీ	సిరి ధేనువులలోని కలిగిన	254
	అశ్వమేధపర్వము	
సీ	అల్లన నవ్వుచు నయ్యింతి	
క	నీవును దల్లులు బంధు జనావలి	123
ఉ	యాగ విముక్తమై న హయంబున	238
ఉ	పారథిఁ గూల్చి యశ్వములఁ ఒంపి	237
	ఆశ్రమవాసపర్వము	
చ	కనకము మేని రత్నములు	28
క	నరుఁ డను నయించి వెస	124
	మౌసలపర్వము	
క	అంబుజనాభుని కొడుకీ	2 8
చ	అని యడుగంగ దైవగతి నంబుధి	279

		పుట
ఉ	అమ్మెయి నూరకుండ ననయాయి	279
సీ	దానికి జనములు దాను మత్తల	279
క	మఱునాడ యగుట లెస్సగ	278

మహాప్రస్థానికపర్వము

చ	అనఘ చరిత్ర విన్మి శరణా	405
సీ	అనుటయు ధర్మజుం డమరేం దు	244
చ	జనులు నుతింపగా సుకృత	405
క	పడమఱ మొగమై పశ్చిమ	75

స్వర్గారోహణపర్వము

సీ	ధర్మనందనుఁడు చిత్తమ్మున	124
క	విను మొక్కటి నెప్పెద	447

భాస్కర రామాయణము - (భాస్కరాదులు)

ఉ	అన్నను తండ్రి యట్ల వినుమంతియ	109
తా	అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్య నిధి	260
ఉ	ఏ జనకాత్మజం దశరథేశ్వరు	259
ఉ	ఓ కపివీరులార కరుణోదధి	109
చ	ఓఱగె వసుంధరార్థి మిహోరగ	294
చ	కదిరిన వేడి శాప్పములు గ్రమ్మి	44
క	దానవ సుందరు లత్తటి	116
క	నాకింకను దిక్కెవ్వరు	59
తా	నీ కంఠార్పిత కాలపాశము శిరో	94
గీ	పెక్కుమారులు వడి వీచి	187
క	బలవంతు డైన వాలికిఁ	141
తా	లాటీ చందన చర్చ చోలమహితా	221
తా	వానప్రస్థునిఁ జంపి యొక్కవడితో	182
ఉ	వ్రేసియుఁ దీసియుఁ బొడిచి	49
మ	శ్రుతి చోరండగు సోమకుండు	

భీమఖండము - (శ్రీనాథుడు)

గీ	ఆడుచున్నవి పింపిళ్లు నంబరమున	44
క	పోకనడుకొట్టతేనియ	297

		పుట
గీ.	పోసరా యెల్లవారి కాపోసనంబు	2 7
క	బాలోన్మత్తపిశాచ	74
గీ	భువన బీజంబు కైవల్య	37
చ	మగటిమి చంద్రగుడ్డురక	353
ఉ	అంతులు మీదుమిక్కిలిగ	298
సీ	శాకపాకములతో సంభారముల	406

భోజరాజీయము - (అనంతుడు)

క	అని యతిని బ్రమయ నడచును	37

మత్స్యపురాణము - (హరిభట్టారకుఁడు)

సీ	స్నానంబు దీర్చి ధౌతము	182

మధుసేనము

క	పోనుద్యోగము చేసిన	54

మనుచరిత్రము - (అల్లసాని పెద్దన)

మ	అకలంకౌషధ సొత్త్వముం దెలియ		6
చ	అపరిమితానురాగ సుమనోలస		91
గీ	ఆనృసింహ ప్రభుండు తిప్పాంబ		360
క	ఆ మందిడి యతఁడేగిన		176
ఉ	ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరువెవ్వరి	162	246
శా	ఈ పాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి	237	233
చ	ఉడుపతి బారికి న్వెఱచి		243
ఉ	ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ		254
శా	ఏ యే దేశములం జరించితిరి		267
క	ఓ చెల్ల విరహిణీ వధ		249
ఉ	ఓ సరసరుహాక్షి వినవో		229
క.	కావున వారలఁ జూడంగా		179
క	కశలవ యే వ్రతములనగు		397
క	జైమిని యాదివ్య ఖగ		245
సీ	తీర్థ సంవాసు లేతెంచినారని		88
మ	తలమే బ్రహ్మకునైన నీనగ	29	404

		పుట
క	వాపుడు మని యిట్ల ను	267
సీ	పతిఘటించుఁ చివుళ్లపై నెట్టి	87
తా	ప్రాంచదూషణ తామసమూల	175
తా	రా వై రాగ్యము వూని నీవు దగ	237
మ	శరసంధానముతోనే కొన్ని	304
తా	శీలంబుం గులమున్ యశంబు	142
తా	శ్రేణుల్గట్టి నభోంతరాళమున	312

మరుత్త చరిత్ర - (శ్రీనాథుఁడు)

సీ	శాశ్వత విశ్వ విశ్వంభరా చక్రమి	147

మృత్యుంజయ విలాసము - (కూర్మనాథ కవి)

ఉ	ఉదయాద్రి కరిమీద	.35	418
ద్విపద	చెలుకు విల్లెక్కిడి చేనిండఁ బూని		319

యయాతి చరిత్రము - (పొన్నిగంటి తెలగన)

గీ	అగరు లేలకి విరవాది	137	419
క	ఈ రాజున కివముగ నొక		295
క	ఇరులు విలియును నలుపులు		301
సీ	ఎల్లప్పుడును బిక్కటిల్లు		302
క	మరుడల నెలకడ చాచిన		300
చ	మురియుచుఁ దమ్మిచూలి		293
రగడ	అంతేమిటికిఁ గొఅంతే		298
సీ	వలబడ్డ జక్కవల్ బలెనున్న		45

రంగనాథ రామాయణము - (రంగనాథుఁడు)

ద్వి	అట్టి నామీద నీవా యదలెవవు	248
ద్వి	అఱుగొను లనయాడ నంనయానముల	291
ద్వి	ఏను బండారంపుటిండ్లలో	296
ద్వి	నీ రొమ్ము గొనికాడ నేర్తు	302

పు

రంగరాట్పుందము - (కస్తూరి రంగకవి)

గీ	అవనిలో నలమేలు మంగమ	167
గీ	ఇల గుటుంబ ప్రతిష్ఠ	206
గీ	ఎలమి సత్కీర్తి జాంబవ	260
క	తొలుత శకారంబులు తిగ	50
క	దొరదొర యన బరగెడు	186
గీ	ప్రౌ దియైన నకార శబ్దములు	63
గీ	రహినిం జాసాతురాది వర్ణంబు	69
క	వసునగ సమధీరుండై	50
క	వసుమతి రసికాగ్రణియై	223
క	శ్రీపరిధవిల్లి సభ్యా	98

రసికజన మనోభిరామము - (కూచిమంచి తిమ్మన)

క	అంగన కనుబొమగవతో	400
సీ	అటు గన్నను చిత్తమలరెడు	301
క	ఏమే యామేచక కచ	269
సీ	పృథు కటిభార యీ బింబఫలాధర	
సీ	వనములు బడి మాధవ ప్రసాదము	89
క	వృద్ధునకు యువతి విషమగు	89
గీ	ప్రీడవతి యేడ్వెనెలు గెత్తి	339

రాఘవ పాండవీయము - (పింగళి సూరన)

సీ	ఏ నృపోత్తము తల్లి	860
సీ	ఏ మహివరుశాత	
సీ పా	కానలోదారు మృగంబుల కైవడి	8 8
సీ	పుడమి జే డరీతి	
సీ	గంభీరవేది లక్షణ లక్షితంబునై	177
క	వేంకట వరదుఁడు వెలయు	444
సీ	రేఖనై మీదటి ఱెప్పల	8 8
రగడ	మరిగి యెపుడును కంర	883
వా	లోకత్రాణ రతిం దదాసిమ	60

పుట

రాజవాహన విజయము - (తెనాలి మూర్తికవి)

ఉ చెప్పిన పద్యమెల్లఁ జెవిఁజేర్చి వినున్ 167
ఉ రామపయోధరంబు లదె 245

రాజశేఖర చరిత్రము - (మాదయగారి మల్లన)

సీ ఎలమామి కొనయెక్కి పెళ పెళ 4 7
శా కేళీ కాంచన సౌధ వీధికల 270

రాధామాధవము - (ఎల్లన)

సీ కొదమ సంపెంగ పూపులగుత్తి 64

రామచంద్ర శతకము -

సీ ఆరీతి నాతఱి తార తారమణుని 93
సీ గ్రక్కున వాలి పేరక్కున 94
సీ తల్లిదండ్రుల మాడ్కి దద్దయు 271
సీ ధనమె సమస్త సౌఖ్యనిధి కీర్తికరము 2 5

రామలింగేశ శతకము -

సీ కోతికి జల్తారు కుళ్లాయి యేటికి 3 9

రామాభ్యుదయము - (అయ్యలరాజు రామభద్రుఁడు)

సుగంధి అంగనాలలామ గానవా 257
ఉ అంత సుమి తయుం గనె ననంత 352
క అరకాలు ముల్లుగొన కిదె 291
చ ఇరువురు సిగ్గులగ్గిలపు టేవ 299
ఉ కూడిరి యొండొరుల్ దొరసి 345
క వెలుడి చనుదెంచె నపుడ 78
ఉ వ్రేసిన వ్రేటునం బడక వేళను 417
ఉ రంగ నవద్యమై సుధ తెఱంగన 314
ఉ సైరిభ వారిభద్విరద శాసన ఖడ్గ 318

రామాయణము - (ఎఱ్ఱన)

ఉ అంగము తోడ్క గట్టుమిక 4 8
క ఆ దశరథసూ నుండు పయోధి 65

		పుట
మ	చెఱుకుందోటల బెంచి	292
ఉ	త్యాగులు పాతకేతరులు నై	406
క	నూఱు డెఱుంగుల నెఱసులు	296
ఉ	నూర్వురు నొక్క చందము మనోగతి	335

రుక్మాంగద చరిత్రము - (ప్రౌఢకవి మల్లన)

సీ	అక్కథకు డు శౌనకాది సన్మునులకు	103
క	ఆకట జిక్కె జలంబుల	102
క	ఏ గృహపతిచే గటు ల త్యాగతి	175
ఉ	ఏనుఁగు నెక్కి భేరి మొఱయించుచు	51 103
సీ	కటులపై ఁ గటిన కట్టాంకురంబులు	
ఉ	కట్టరి కొట్టిరీడ్చి రధికంబుగ	845
శా	కాంచీ స్థానము కుంభకోణమును	
సీ	కిన్నర గంధర్వ గీర్వాణ కాంతా	
ఉ	కిన్నర సిద్ధసాధ్య సురఖేచర	
క	తరణి నొకటొంటి పావకు	84
క	తెలువెక్కె దిశల వెన్నెల	02
సీ	పండితుండు ముక్కువడి రాజనం	4 1
క	మనమున నేవింతును	861
క	వామాంగ కలితగౌరీ	860
చ	వెఱవకు మాత్మలో వనుచు	816
క	శ్వానమునకు జండాలున	144
ఉ	శ్రీమయ పత్రముల్ జటల	360
ఉ	స్నానము చేసి ధౌతపరిధానము లం	181
క	హరిపాద భక్తులైయీ శ్వర	132

రుక్మిణీ పరిణయము - (కూచిమంచి తిమ్మన)

ఉ	అనుదినము న్మజించలన మానక	409

లక్ష్మీ సారము - (నన్నయ)

గీ	అచ్చు హల్లును లాపశబ్దాది వర్ణ	198

		పుట
లక్షణసార సంగ్రహము - (కూచిమంచి తిమ్మన)		
క	అక్కజముగ మరవఱులా	33
క	అక్కఱ తెమ్మెఱ రూపఱు	188
క	అక్షౌహిణి యనఁగా మఱి	95
సీ	అఖల వేదాంత విద్యారహస్య	307
క	అడంగ కచట తఁబుఱ	
గీ	అరయ గురుశేఖ వాల్లుతో	335
క	అలసాని పెద్దకవి పిం గళి	311
గీ	ఆం ధ గీర్వాణమున నొక యతురమున	
ఉ	ఆఱునితేజ మాఱడియు	301
గీ	ఎన్ని లక్షణంబు లెఱిగిన	333
క	కదిసి ముకారాంతములగు	427
గీ	కాకునూరి యప్పకవి యహోబల	306
గీ	కూర్చియను ద్వితీయ కునుము	423
సీ	ఘను డు పోతన మం తియును	307
గీ	దేవదానవులట్లు విద్వేష	333
క	పరగు న్నణ లొండొంటికి	134
క	పూని యకారాంతంబుల	9
గీ	బములు బిందు పూర్వకముగ	68
క	భావింప ముకారమునకు	86
గీ	మొసలి మొసడి వ్యాళమును	78
గీ	రాయి యనెడుచోటఁ బాయక	296
క	లడలకు నభేదమనుచున్	72
గీ	లతిఁ దృతీయాదులగు విభ -	423
గీ	వరుసట తప వర్గ వర్ణ చతుష్క	127
గీ	వలులయెడఁ బ్రయుక్త వర్ణముల్	180
క	విదితముగ నేని యనియెడు	18

		పుట
శీ	వెలుడె ననదంబు వెడలుట	78
సీ	సంస్కృత పదంబు లొగి	448
శీ	సరవిన సమాస నక్ష్ సమాస	201
క	స్వరగణమయ్యు ఋకారము	56
శీ	హల్లునకు హల్లు వడి యయిడ. నపుడు	93

వజ్రపంజర శతకము -

ఉ	శ్రీ గజగామినీమణిని సీతనుగా	278

వరాహ పురాణము - (నంది మల్లయ-ఘంట సింగన)

సీ	రమణులార ఫలాలు రాల్చిన కీర	

వసంత విలాసము - (నాచన సోమన)

క	అత్తటి విట నాగరికలు	188

వసు చరిత్రము - (రామరాజభూషణుండు)

మ	అతి ధీరుం డతి దానశీలు డతి	447
చ	అనఁ జన భర్త వల్కు ముదితా	267
మ	అన నింద్రుండను లా తిరీతి	266
చ	అన మునిరాజు వల్కు వనితా	267
చ	అన విని గట్టురాకొమరు	289
చ	అరిజయ కీర్తిసాంద్రు డగు	294
చ	అరుదుగ నీ విమానము ప్రజా	432
మ	ఆవనీ భర్త వినూతనాతను	
శా	ఆతన్వంగి యనంగ ధూంకరణ	128
క	ఆ మనుజేంద్రునకుఁ బురం ధ్రీ	359
ఉ	ఆ యెడ నొక్క నర్మసచివాగ్రణి	261
ఉ	ఇంతుల నేచు పాప మిది యింతట	
ఉ	ఏమిటి కల్గితే కువలయేక్షణ	270
శా	ఏమే హేమలతా యటంచుఁ బని	242
శా	ఓలంబాలక యోల యోలయన	47
ఉ	ఓ వసుధాతలేంద్ర కరుణోదధి	260

		పుట
శా	కాంతన్ శుక్తిమతీ నగేంద్రభవ	220
మ	ఘన జాంబూనద కావ్యరత్న	281
మ	ఘనముల్ వాహనముల్ వదాన్య	266
మ	చెఱగుల్ పూతపసిండి	293
చ	చెలుల మొఱంగి నాడు మణి	253
మ	జలధిన్ దానవయో నదీధురుల	446
సీ	తనకూర్మిజేని నప్పుననె	429
సీ	తన యశోవిశదముక్తా	216
చ	తఱు లరనిక్కపూ తనెరశావి బూ య	293
ఉ	తొంగలి యెప్పలందొలఁగఁ ద్రోయుచు	270
గీ	తొలిదొలుత కృష్ణవర్మకు	
మ	నిను భాగ్యాక్షర పంక్తిగాఁ దల తునో	266
శా	భావంబేకడ లేక వృత్తనియ	285
శా	మహిమున్ వాగమ శాసనుండు	346
మ	మాయాశీలురు చంచలాత్ముల	175
రగడ	మూల మూలల మల్లెలెంతటి	418
శా	రాజీవాక్షుల నేచు పాతకివి చంద్రా	253
చ.	సతినడిగించు భవ్యగుణశాలి	92
సీ	హరివీరభట మహోద్ధతి	158
మ	హరుఁడా తారక శైలదుర్గమున	427

వాణీ విలాసము - (నంది తిమ్మన)

క	తెఱవా తరువాతము	184

విజయ విలాసము - (చేమకూర వేంకటకవి)

ఉ	అంకె యెటింగి యాసరసు	92
ఉ	ఆణి మెఱుంగు ముత్తెపు టొయారము	87
ఉ	ఆనతి యిచ్చెనా యది శిలాక్షర	233
ఉ	ఈయపురాల వైతివి గదే	289 411
గీ.	ఈ సుపాణి రదశ్రేణియే సుపాణి	418
ఉ	ఎచ్చటఁ గంటిరా విజయు	86
ఉ.	ఎవ్వనిఁ జూచి మేలువడితే	243
శా	ఏతన్మాత్రమె భారకార్యమని	240

		పుట
క	ఏలే నై లేయస్తని	269
మ	ఒక భూమీదివిజుండు చోరవ్యూత	61
చ	ఒక చిగురాకు కొమ్మ పికమొక్క	104
మ	ఒక మాణిక్యపు బొమ్మ యెట్టి వగ	245
గీ	ఓ మహానుభావ యేవి గావలె దేవ	255
సీ	కలిగెఁబో యీయింతి కులుకు	397
తా	కామాదిస్మరణంబులెల్ల వణగంగా	229
గీ	కురులు కెంపులఁ బొగడల నెరయ	829
ఉ	కోప మొకింతలేదు బుధ	3 5
ఉ	కోమలి యీగతి న్మది దగుల్కొన	228
క	గబ్బి మరుం డొఱ పెఱు గక	2 5
ఉ	గెంటని ప్రేమ మేను పులకింప	394
ఉ	చక్కని కన్యకామణికిఁ జక్కని	239
క	చమఁ డచ్చోటికి నిపుడిం	03
ఉ	చిత్తజుఁ డలి తూపు మొనచేసన	165
చ	చిలుకలకొల్కిలే యెడమచేముడి	129
తా	చెండ్లా గుబ్బలు జాళువా తళుకులా	227 400
ఉ	చెట్టవనంబునం జనకు	166
ఉ	చెప్పెడిదేమి గమ్మ గవ చేరల	222
ఉ	చెప్పెడిదేమి నావలపు చేసన	185
గీ	ఠీవి నచ్యుతరాయల దేవిహైన	860
సీ	తన పితామహుని బృందారకా	3 6
తా	తాసై రింప కపర్ణయుండఁగ భవ	90
ఉ	తీరిచినట్టులున్నవి గదే కనుబొమ్మలు	289 803
సీ	తృణముగాఁ జేయునెంతే	227
సీ	తెలతెలవార నా మలయగంధవహుండు	398
చ	నలువగ నెన్నగాని రఘునాథ	852
గీ	నాకలోకంబు వారలకైన లేని	208
ఉ	నావుడుమోమునన్ మొల కనవ్వాలయన్	268
గీ	నువ్వు పువ్వు నవ్వు జవ్వని నానక	215
సీ	పులకించెనే మేమి తలచుకొందివో	402
సీ	పెళుకు కాటుక కంటి నీలపు	393

		పుట
సీ	మంగళస్నాన సంభ్రమము దెల్వెడు	129
క	మరిజ డపుడేసన తూపులు	304
చ	మెఱుంగు బోడి కిట్లు చల్వమేర	300
మ	రకపుం జెయ్యులఁ దావినోదము	225
క	రవరవలు నెరపునీలపు	302
ఉ	లెంకగ నేలుకోగలదులే	285
క.	వడిఁదెఱవల్ తెరవంపం	412
క	వలపెక్కడ లేదా యీ	245
క	వాతెరకు గమృత మేతుల	235
గీ	వినుతిచేసన భిక్షుగావింపు డనిన	255
సీ	వియ్యంపు మర్యాద వెలయఁ దాముమశచి	411
చ	వెడవిలుకానకిం జెఱుకు	401
మ	సకియల్ గొందరు వెంటవచ్చి	225
ఉ.	సుందరి రానిచో నెదురు సూచుచు	285
ఉ	శైలము లెక్కి యష్టమున	227

విష్ణుభజనానందము

గీ	స్నానమును సంధ్యయును భిత్త	182

పీఠినాటకము - (శ్రీ నాథుఁడు)

మ	కుసుమంబద్దిన చీరకొంగువలయం	220

శమంతకమ ణి చరిత్రము (వఱుకూరి గురవరాజు)

ఉ	కాయనచోమన స్థితుల	170

శశిబిందు చరిత్రము

ఉ	పయ్యెద కాపి గుబ్బలను కాపుల	241

కాకుంతలాపరిణయము — (పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన)

మ	జననం బొందితి దుగ్ధవారి నిధి	455
మ	నవలావణ్య పయోధి భిత్త మను	302

శివలీలావిధానము - (కూచిమంచి తిమ్మన)

సీ	కిన్నెరమీటి కన్గిటిపి	393
గి	పెరుగు పాలు జున్ను పెల్లంబు	4 5

		పుట
సీ	ఘనశాంగరాగాయ భక్తాను	387
గీ	విశ్వరూపంబు చాల్చి కోవెలలు	4 7

శ్రీరంగమాహాత్మ్యము - (భైరవుఁడు)

ఉ	అకుల వృత్తి రాఘవుళ రాగ్రము	05
చ	పరిచయుగాగ వేలె నిరపాయ	38

శేషధర్మము - (తామరపల్లి తిమ్మన)

క	మెట్టదు నారకమార్గం	182

సర్పపురమాహాత్మ్యము - (కూచిమంచితిమ్మన)

ఉ	నీ కరుణావలోకము నిల్చినచో	206
క	నీరజ గర్భాండోదరు	205
చ	మతిమఱపును మన్సురను	58

సాంబవిలాసము - (చిత్రకవి వేంకటరమణ కవి)

క	వసుధా కలత్రునకు సారస	56
గీ	వాలికి నెదురేగి సకల	2 9

సాంబోపాఖ్యానము

క	చతురానన నందన దివ్య	197

సారంగధరచరిత్రము - (కూచిమంచి తిమ్మన)

ద్వి	దండించుఁ గాకేమి దైవయోగం	404

సారంగధరచరిత్రము - (చేమకూర వేంకటకవి)

ఉ	అందు వినోద మార్గముల యందుఁ	223
మ	అని యూహింపుచు లజ్జవో విడిచి	382
మ	అని శోకింపుచు నన్న తల్లి గని	268
ఉ	ఆయెడ రాజునానతి మృగాజిని	246
ఉ	ఇంతకు గీర్తి రాగత్యజియింతును	228
క	ఈ రాసుతు సమ్ముఖమున	3 6
క	ఈరీతి శిరసు మజ్జన	104
సీ	ఈ సుబుద్ధిమాట యొంతలేదని	228
చ	ఉరుకుచ డెందమెంత మృదువో	246 308
వా	ఏమేనల్కవు మోహనాంగియిటు	240

			పుట
ఉ	ఏల బజారి అంతులివి యెవ్వరు		288
గీ	ఓర పీని మోహనాకారలేఖ		86
క	కన్థోయి చల్లగా నిడు		63
గీ	కాంచియపుడ పమోదించి		05
ఉ	కావక రాజుచిత్తము		104
సీ	చంద్రోదయంబైన చందాన నీరాక		233
క	తోలల్వాడిరి యమృతవు	43	845
మ	తొలుతన్ రాజులు భోగకామినుల		318
క	నా యవరంజిమేడ నొకనాడును		418
ఉ	నావుడు నిట్లు వల్కు జననాయకుఁ		268
మ	నిమ్మన్ సద్గుణవంతుఁడంచు		264
సీ	నిస్తంభ నీలమణి స్తంభ		8 6
ఉ	పె యక మోహతాపమున		272
చ	పొలతుక లెస్సయున్న యొక		250
చ	పొలయక నీరు గాన బడ		232
క	మఱుపింపఁ దగునె నృపతికి		315
చ	మిగుల దృఢఁబు జేసి దగ		104
క	మేలాఱడి బెట్టంగా		228
ఉ	రంగదపార మోహ జలరాశి		264
సీ	లతకూనయని తగుల్ మతి		210
తా	లేవే భోజనమేటికొల్లవిటు	241	2[illegible]4
చ	వలదని మీరలైన యొకపాల్		250
మ	వలదమ్మా యిటువంటి కాని పను లీ		266
క	వ్రతమా యిటులేచ మదు		315
చ	సకలము కాలకూట సహజమ్మె		250

సింహాసన ద్వాత్రింశిక - (కొరవి గోపరాజు)

సీ	ప్రమదజ నేఘిణ ప్రార్థిత		174

సుభద్రా పరిణయము - (కూచిమంచి జగ్గన)

ఉ	అక్కట నేను గోరిన శుభాంగుఁడు		234
క	ఆయర్జును డీ చాయనె		248
క	ఆరూఢ భక్తి నచ్చటు		205

		పుట
గీ	కదలి యంత మాతృ గమనాన	82
చ	కనుగవ నశ్రుబిందువులు గ్రమ్మగ	268
	సుగంధి జాల మేల బాల చూపు సాల మా	256
శా	నీహారాంశు ముఖీకదంబ కమణిన్	259
క	ముకురాభ వదన చెక్కులు	337

సుభాషిత రత్నావళి - (ఏనుగు లక్ష్మణ కవి)

గీ	నృపులు పండితులగువారి యెడల	88
చ	సకల కలా విభూషితులు	129

హర విలానము - (శ్రీనాథుఁడు)

ఉ	బోఱున వర్షముల్ గురియ	288
ఉ	ధీనిధి సెట్టి నంబి	82
ను	భసితోద్ధూళిత	353
క	భూత వేత పిశాచ వ్రాతము	407
ఉ	హస్త గృహీత పుస్తకము	41

హరికథాసారము - (అల్లసాని పెద్దన)

క	ఆదేవోత్తముఁడు సుధాం	65

హరివంశము - (ఎఱ్ఱన)

క.	అంగిరసు డ నీకేటకి	
క	అందఱు హరిదెస ప్రణయ	425
మ	అనియుత్తుంగ తరంగ హస్తములు	389
చ	అనుపమ దివ్యవాహయుతమైన	
సీ పా	అభిగుప్త మంత్రులు నర్థంబు లందు	78
సీ	అవధరింపుము దేవ	145
క	ఆకలకలమున నొకటియ	
సీ	ఔదలఁ జదలేటి లేఁ దరగలు	48
మ	కరులున్ సింగమునున్ వృకంబు	
మ	గిరిరాజాత్మజ దేవి నీకు గిరి దా	
క	దీప్తహుతాశనుర బొద లెడు	390
ఉ	ద్వారములందు రక్ష సువిధానము	
ఉ	వాయశమున్మ గంటిమి	390
క	నీ రూపు చూచి వలచితి	389

శా	నీ వాశ్చర్య పరాక్రమంబున మహీన్	390
క	పోరాని చుట్ట మిత డని	337
మ	బలపాదక్షతి మిఱ్ఱు బలము	
క	భూపతివై యటఁ బుట్టిన	59
క	మారాడినఁ గోపింతురు	338
శా	రాజైయాత డు బ్రహ్మ యిచ్చిన వరం	
సీ	వరముని సహితు డైన వనజాసను డు	390
సీ	వహ్నివమాఖ్య దుర్వసు డాత్మజుని (ఇది కాశీ ఖండములో నున్నది)	
చ	హయములు వేయు బూనిన	39
క	హరి చేష్టితములు క్రమమున	386

హరివిలాసము -

గీ	ఆగ్రజన్మ నాతో మృషాలాప మిప్పు	199

హరిశ్చంద్ర కథ (గౌరన)

ద్విపద	చీకటి విరియుంచు చిరునవ్వు పసిడి	154

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము - (శంకర కవి)

చ	అతిశయ రోష సంయుత	102
చ	ఆలుక జనింప గౌశిక మహాముని	100
క	అన్నలినాక్షుల వాలుం	410
శా	ఓరీ రాజకులాధమా నృపులు	247
శా	క శా కాశధునీ తరంగ చయ	49
సీ	కుముద మిత్రోదల గోపురం	100
ఉ	కౌశిక మౌనివర్య కడన్న కమ	49
క	కౌశిక సంయమిమాయా	274
శా	తాత్పర్యంబున జాహావీ జలములన్	31
చ	ధరణిప నేడు నెల్లియును దక్కువగా	348
ఉ	నీ ఋణమెల్ల దీర్చి యవనీపతి	57
గీ	నీవు చేసిన దోషంబు నీకె	164
ఉ	నేరవు సౌఖ్య మంద ధరణీ	00
చ	పరహిత మార్గ వర్తన శుభాకర	102
సగ్విణి	లింగమాంబాసుతా లేలిహానేశ	361

5913